

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Európa és a magyarság a 18-20. században Doktori Téma**

Huszár Zoltán

**Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második
világháború kezdetéig**

**Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi
bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási
infrastruktúrájára**

Doktori (PhD) disszertáció

**Konzulens: Ormos Mária professor emerita
az MTA r. tagja**

Pécs, 2007

Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig

Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés. Kutatástörténeti áttekintés.....	3
II.	A Duna, mint nemzetközi vízi út.....	7
III.	A DGT története alapításától a második világháború kezdetéig (1829-1938).....	23
III. 1.	A gőzhajózás kezdete a Dunán	23
III. 2.	A DGT története alapításától a párizsi kongresszusig (1829-1856)	28
III. 3.	A DGT története a párizsi kongresszustól az első világháborúig (1856-1914).....	46
III. 3. 1.	A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR) létrejötte	52
III. 3. 2.	A DGT a világ legnagyobb belvízi hajózási társasága.....	60
III. 4.	A DGT története az első világháborútól a második világháború kezdetéig (1914-1938).....	67
IV.	A DGT Pécs környéki kőszénbányászata (1852-1938).....	78
IV. 1.	A kőszén évezredes útja.....	78
IV. 2.	A magyarországi kőszénismeret és a kőszénbányászat kezdetei	79
IV. 3. 1.	A kőszénbányászat kibontakozása és fellendülése Magyarországon (1830-1867).....	82
IV. 3. 2.	Kőszénbányászat Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918)	83
IV. 3. 3.	Kőszénbányászat Magyarországon a két világháború között (1918-1945)....	85
IV. 4.	A Pécs környéki kőszénbányászat kezdetei (1782-1852).....	87
IV. 5. 1.	A DGT Pécs környéki kőszénbányászatának kibontakozása (1852-1912)	92
IV. 5. 2.	A DGT üzemi vasútvonala – A Mohács-Pécsi Vasút (MPV)	104
IV. 5. 2. 1.	Az MPV alapítása, megépítése, működése	105
IV. 5. 2. 2.	Az MPV irányítása, szervezeti felépítése	113
IV. 5. 2. 3.	Az MPV helyzete Mohácson	114
IV. 5. 2. 4.	Az MPV egészségügyi szolgálata	116
IV. 5. 2. 5.	Az MPV Szolgálati és Illetmény-Szabályzata	117
IV. 5. 3.	A DGT Pécs környéki kőszénbányászatának racionalizálása, koncentrációja (1913-1938).....	119
IV. 6.	Munkakultúra. Munkarend, munkaidő, bérezés, jövedelem a DGT Pécs környéki bányáiban – steiermarki példákkal összehasonlítva a 19-20. század fordulóján.....	126
IV. 6. 1.	Munkarend az 1854-es bányatörvény alapján.....	126
IV. 6. 2.	Munkaszervezés, munkarend a DGT Pécs környéki bányaműveinél az 1895. évi szabályozás alapján	127
IV. 7.	A pécsi bányászat demográfiai, migrációs hatása.....	138
IV. 8.	Pécsi és steiermarki párhuzamok	144
IV. 8. 1.	Munkaidő Steiermarkban a 19. század végén.....	144
IV. 8. 2.	Bérvizonyok Steiermarkban a 19. század végén	145

IV. 8. 3.	A bérek reálértéke a 19. század végén a pécsi és a steiermarki bányászok körében	147
V.	A DGT irányító, szervezeti struktúrájának rendszere.....	149
VI.	A DGT pécsi bányavidékének szociális infrastruktúrája	158
VI. 1.	Szociális gondoskodás a DGT-nél	158
VI. 2.	A DGT bányászkolóniáinak kialakulása - lakásviszonyok a pécsi bányavidéken a 19-20. század fordulóján.....	159
VI. 2. 1.	Lakásépítés a két világháború között	162
VI. 3.	A DGT lakás- és telepszabályzata.....	177
VI. 4.	A DGT Bányaisgazgatósága és Pécs város kapcsolata a szociális lakásügyek tükrében	181
VI. 5.	A DGT és Korneuburg	186
VI. 5. 1.	DGT kolónia Korneuburgban	190
VI. 6.	Élelemtárak a DGT Pécs környéki bányatelepein.....	193
VI. 6. 1.	Élelemtárak a DGT vállalati szociálpolitikájában a 19-20. század fordulóján és a 20. század első évtizedeiben	193
VI. 6. 2.	Élelemtárak az 1920-as években.....	199
VI. 6. 3.	Az élelemtárak szervezetének kiépülése az 1930-as években	201
VI. 7.	A DGT dolgozóinak egészségügyi ellátása – a Bányatárspénztár (Bruderlade) vázlatos története	213
VI. 8.	Jótekingyokodás és befolyásolás.....	226
VI. 9.	Mindennapi élet a DGT-kolóniák világában	234
VI. 9. 1.	A bányatelepek hétköznapijai	234
VI. 9. 2.	Kultúregyesületek a DGT bányatelepein.....	240
VI. 9. 3.	A bányászközösségek ünnepei.....	243
VI. 9. 4.	Szent Borbála tisztelete	245
VI. 9. 5.	Selmeci diákhagyományok ápolása a pécsi bányavidéken.....	249
VI. 9. 6.	Bányászviseletek	252
VII.	A DGT iskolafenntartói tevékenysége a pécsi bányavidéken.....	254
VII.1.	A pécsbányatelepi társulati elemi népiskola	276
VII. 2.	A (mecsek)szabolcsi társulati elemi népiskola	292
VII. 3.	A vasasbányatelepi társulati elemi népiskola	309
VII. 4.	A somogyi rk. uradalmi népiskola	324
VII. 5.	A Pécsi Magyar Kir. Szénbányász Iskola.....	339
VIII.	Összefoglalás, kitekintés (A DGT története 1938 után. Reichswerke Hermann Göring AG., MESZHART)	349
IX.	Bibliográfia	354
X.	Függelék – táblázatok.....	375
XI.	Melléletek (Alaprajzok, Képek) – A disszertációhoz mellékelt CD-n található.	

I. Bevezetés. Kutatástörténeti áttekintés

Az **Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság /DGT/ (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft /DDSG/)** (a továbbiakban Társaság) a 19. század második felétől a 20. század közepéig az egykori Osztrák-Magyar Monarchia, ill. a két világháború közötti Magyarország, valamint Ausztria egyik legjelentősebb ipari nagyvállalatának, egyben a dél-dunántúli térség gazdasági „zászlóshajójának” is számított. Mindez pedig alapvetően annak köszönhető, hogy az értékes mecseki feketekőszén a DGT által indított nagyipari bányászat korszerű formában kapcsolta be az említett időszak gazdasági vérkeringésébe, s ezzel megalapozta a több, mint két évszázados múltra visszatekintő pécsi szénbányászat európai rangját és ismertségét.

A DGT a Kárpát-medence, ezen belül különösen a Duna hajózását igyekezett - vertikálisan és horizontálisan egyaránt - átfogni. Több mint száz hajózási állomása volt a Duna-medencében. Ez a magyarázata annak is, hogy szénbányákat vásárolt a Mecsekben, hajóépítő és javító üzemeket működtetett – Korneuburgban, Galatzban, a legjelentősebbet Óbudán - valamint a szén szállítását is a saját fennhatósága alatt álló vasút, a Mohács-Pécsi Vasút megépítésével (1854-1857) kívánta megoldani. A jó fűtőértékű mecseki feketeszen, amelynek bányái viszonylag közel estek a Dunához, a mohácsi kikötőhöz, arra készítette a vállalatot, hogy szilárdan megvesse a lábát a pécsi szénmedencében.

1852 és 1923 között az összes Pécs környéki bánya vétel vagy bérlet útján a DGT fennhatósága alá került. Ezzel a mecseki kőszénbányászatban elkezdődött egy tőkeerős, a termelés műszaki feltételeit a kor színvonalához igazító, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi és nem utolsósorban politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat működése. A DGT jelentős gazdasági ereje, a Monarchia, majd az I. világháború után az osztrák és a magyar politikai élet legfelső köreihez fűződő kapcsolatai komoly befolyást gyakoroltak közel egy évszázadon át Pécs és Délkelet-Dunántúl életére.

A DGT nem csak bányákat működtetett a Mecsekben, hanem korszerű munkáskolóniákat létesített, amelyeken, a Társaság, vállalati érdekeit mindig szem előtt tartva, gondoskodott a bányászokról is. Már 1855-től betegpénztárat (Bruderslade) hozott létre, amelyet kb. 50-50%-ban a dolgozók és a társaság finanszíroztak, s ennek segítségével biztosította az ingyenes betegellátást, táppénzt, valamint egyéb segélyeket a bányászoknak és családtagjaiknak. A jól kiképzett bányamentők mellett a Társaság saját kórházat tartott fenn Pécsbányán, ahol előbb alkalmazták a gyógyításban az 1920-as években a Röntgen-készüléket, mint a pécsi egyetemi klinikán! A Társaság nyugdíjbiztosítását kiterjesztette a bányászokra is. A bányauzemek

környékén létrehoztak egy kb. 2.400 lakásból álló bányatelep rendszert (1944-re), ahol a Társaság iskolákat tartott fenn, tanítóival biztosította az alapfokú oktatást, sőt több mint négy évtizedig a bányászati szakoktatás költségeit is magára vállalta. A bányaterületek római katolikus plébániáinak és temetőinek fenntartási költségeit is a DGT viselte. Szerényebb mértékben, dolgozói létszamarányának megfelelően a protestáns hitéletet gyakorlását is támogatta. A bányatelepeken a különféle egyesületek teremtettek sportolási és kulturális lehetőségeket a bányászközösségeknek. (Sportegyesület, Leventeegyesület, Szent Borbála Cserkészcsapat, Dalárda, Zöldkeresztes egészségügyi mozgalom stb.) Ehhez a társaság több épületet biztosított, valamint egy sportpályát, tenispályát és egy uszodát is épített. A Társaság dolgozóinak kiválasztásában soha sem tett nemzeti, vagy vallási alapon különbséget! Kutatásaim során egyetlen forrást sem találtam, ami ennek ellenkezőjét bizonyította volna. A társasági struktúrában azonban az előrelépés fontos feltétele volt a Társasághoz való lojális munkavállalói magatartás, a szaktudás, és a német nyelv ismerete.

A fenti társasági jellemzőket igyekezett a DGT Duna-menti bázisain, állomásain egyformán megvalósítani, hogy alkalmazottai, ha a vállalati érdek úgy kívánta, egyik helyről a másikra könnyen áthelyezhetőek legyenek.

Mindezek miatt gondolom úgy, hogy a DGT Duna-medencei története - akarva nem akarva – integrációs kísérletnek is tekinthető, hiszen az eltérő földrajzi területekről származó munkavállalóit egységes munkarendbe szervezve állította a Társaság szolgálatába, számukra egységes ellátást, ún. szociális hálót szervezett. Ezzel a szervezői, vállalati magatartással példát is állított a közép-európai régió többi vállalata elé. Ha munkavállalói oldalról nézzük a DGT-et, akkor a Társaság alkalmazásába kerülni rangot és presztízst is jelentett. A Társaság munkavállalói körében – a hajózási és a bányászati területen egyaránt – gyakori volt a több generációs alkalmazotti családok sora, amit a vállalati humánpolitika felkarolt és támogatott. „A bölcsőtől a sírig” lehetett a DGT-nél dolgozni és ez sajátos társulati, DGT szellemet eredményezett. Napjainkban is működnek a DGT egykori jelentős állomásain, központjaiban – Bécs, Linz, Regensburg¹ – DGT baráti társaságok, körök, amelyek rendszeres összejöveteleiken nemcsak az elmúlt időszak történéseit elevenítik fel, hanem ma is segítik egymást az élet bármely területén.

A disszertáció célja a DGT történetének, pécsi bányászatának, nagyrészt szakirodalomra épülő bemutatásán túl a Társaság pécsi szociális (lakás, élelemtár, egészségügy, „Jótekönykodás és befolyásolás”), valamint oktatási infrastruktúrájának eddig kevésbé, vagy

¹ A disszertáció készítőjének is volt lehetősége Bécsben és Regensburgban DGT baráti társaságok rendezvényein részt venni.

egyáltalán nem publikált levéltári anyagok segítségével történő ismertetése. Nem vizsgáltam a DGT-hez kapcsolódó ún. munkásmozgalmi kérdéseket, ugyanis ezeket az elmúlt évtizedekben Babics András, Szita László, Gergely Ernő, Szekeres József forráskiadványokban és tanulmányokban nagyrészt feldolgozták. (Az 1937-es csertetői csendőrsortűz körülményeit és annak hátterét a disszertáció írása közben megjelent Szirtes Béla tanulmánya alaposan bemutatta.²⁾

A kutatás részben magyarországi levéltári alap kutatásra, valamint könyvtári kutatásra épült, amelyeket ausztriai levéltári és könyvtári kutatások egészítettek ki. A Magyar Országos Levéltárban (OL) lévő kb. 200 iratfolyóméter DGT anyag kutatása nem egyszerű feladat. Annak ellenére, hogy az anyagot fondjegyzékben az OL levéltárosai feldolgozták,³ a proveniencia és helyenként a pertinencia elvre épülő csoportosítás az egyes témák feltárásában nagy szóródási bizonytalanságot tesz lehetővé, ami alapvetően nem az anyagot feldolgozók hibája, hanem az anyag természetéből következik. Kutatásaim során többször tapasztaltam, hogy egy téma megismerését több, gyakran nem is feltételezett iratkör átnézése után tudtam csak feltárni, de az is előfordult, hogy próbálkozásom kudarcot vallott. Az anyagban a kronologikus kontinuitást gyakran lehetetlenné teszik a hiányzó dokumentumok. Kutatásom másik iránya könyvtári természetű volt, amely során az általam elérhető magyar és németnyelvű DGT irodalom feltárása és felhasználása történt meg. Egy esetben angol nyelvű szakirodalmat is használtam,⁴ amely a Dunával kapcsolatos nemzetközi diplomáciai, jogi, gazdasági problémákat dolgozza fel 1920-ig. Ausztriai kutatásaim gerincét a DDSG-Archivban végeztem,⁵ ahol nem elsősorban a klasszikus levéltári anyaghoz jutottam, hanem a Társaság ma már könyvtárakban is nehezen elérhető egykori kiadványait bocsátották rendelkezésemre. A DDSG irattára egyébként a II. világháborúban bombatalálatot kapott egykori Duna-parti igazgatósági épületben jelentős részben megsemmisült. Ezért is okozott nagy meglepetést és örömet számomra, amikor a kornauburgi DDSG-lakótelep alaprajzait szinte teljes épségben megtaláltam. (A DDSG-Archivum átadása az Österreichisches Staatsarchivnak folyamatosan zajlott az 1990-es évek közepétől 2003-ig – ekkor volt lehetőségem bécsi kutatásokat folytatni - ami az anyag feltárását jelentősen megnehezítette.) A DGT története iránti érdeklődésem az 1980-as évek közepére nyúlik vissza, amikor a Mecseki Bányászati Múzeum történész muzeológusaként a múzeumi adattár rendezése során

² Szirtes 2007 56-79. o.

³ Bányászati Fondok 1985

⁴ Hajnal 1920

⁵ A nem nyilvános DDSG-Archivban Franz Dosch úr, a DDSG ny. igazgatója nyújtott segítséget, akinek ezúton mondok hálás köszönetet.

néhány szórvány DGT dokumentum került a kezembe. Aztán Babics András máig meghatározó monográfiáját⁶, ill. tanulmányait megismerve, valamint múzeumi kollégáim ösztönzésére fordultam a DGT téma felé. Újabb lendületet adott számomra a Mecseki Bányászati Múzeumban az intézményünk által szervezett két konferencia, a „Bányászat a Mecsekben” (1985), és a „Babics András Tudományos Emlékülés” (1986), amelyek anyagát én szerkeszthettem kiadvány formába.⁷ Sokat tanultam ezekből.

Az intenzív DGT kutatás lehetőségét számomra az 1990-es évek szakmai, tudományos ösztöndíjai tették lehetővé, amelyek időrendben a következők voltak: Europa Institut Budapest, Történelem PhD-ösztöndíj (JPTE Pécs), Osztrák-Magyar Akcióalapítvány, Pro Renovanda Cultura Hungariae, majd az ezredforduló után a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj. Ezek segítségével Budapesten a Magyar Országos Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Közlekedési Múzeumban gyűjthettem anyagokat. Ausztriában, Bécsben a DDSG-Archivban, a National Bibliothekban, az Österreichisches Staatsarchivban, az Institut für den Donauraum und Mitteleuropa könyvtárában és dokumentumtárában dolgozhattam a DGT témán. A Csorba Győző Baranya Megyei Könyvtár és a PTE Egyetemi, ill. BTK-TTK Könyvtárak anyagát hosszú évek óta használom, ahol elsősorban a témához kapcsolódó helytörténeti jellegű kiadványok mindegyikéhez hozzájuttattak a segítőkész könyvtárosok.

Kutatásaim végzésében és a témában eddig megjelent publikációim elkészítése során szinte megszámlálhatatlan segítők – könyvtáros, levéltáros, muzeológus – akadt, akiktől segítséget kaptam. Mindannyiuknak e helyen szeretném őszinte köszönetemet kifejezni. Mégis a legtöbb szakmai útmutatást, tanácsot, biztatást a PTE (JPTE) BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Európa és a magyarság a 18-20. században doktori téma vezetőjétől, tanáraitól kaptam, akiknek ezért külön köszönetet szeretnék mondani.

Ennek a közel másfél évtizedes – időnként megszakításokkal folytatott – kutatómunkámnak az összegzését szeretném a bíráló olvasónak átadni, aki majd megítéli munkám eredményét.

⁶ Babics 1952

⁷ Huszár (szerk.) 1988a, Huszár (szerk.) 1988b

II. A Duna mint nemzetközi vízi út

Kevés olyan közép-európai költő, író, művész alkotott, akit ne készített volna véleménynyilvánításra a Duna, és itt elsősorban nem a folyó természetföldrajzi voltára gondolok. A megnyilatkozások persze gyakran szöges ellentétben állnak egymással, mégis azt kell mondani, hogy a Duna-problematika a térség közgondolkodásában megkerülhetetlen, évszázadok óta jelen van, velünk él.⁸ Álljon itt csupán két idézet a 20. századi magyar irodalom két kiváló alkotójától.

*A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.*

*"Sose lesz másként, így rendeltetett,"
Mormolta a vén Duna habja.
S boldogtalan kis országok között
Kinyújtózott a vén mihaszna.
S elrohant tőlem kacagva.*

Ady Endre: A Duna vallomása (1907)

*A Dunának, mely mult, jelen s jövő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

József Attila: A Dunánál (1936)

A Duna, amely Európa második leghosszabb folyója, 2850 km (2860 km)⁹ - az első a Volga - eltérő földrajzi, gazdasági, politikai régiókat, különböző etnikai, vallási, történelmi múlttal

⁸ Szalatnai 1944 9-61. o.

⁹ Meyers 1982 Band 2. 64. o.

rendelkező területeket kapcsol össze, ma 10 országot érintve, 14 ország vizeit gyűjti 817 ezer km² nagyságú vízgyűjtő területe¹⁰, amely a kontinens országai számára a tengerekhez történő kijutást teszi lehetővé. Hajdú Zoltán szerint *"A Duna történeti, strukturális, gazdasági, társadalmi, politikai tekintetben az európai nagytér egyik meghatározó eleme, részben hordozója volt évszázadokon keresztül. Ez azt jelenti, hogy a Duna összekötött, kapcsolatok, törekvések, hatalmi aspirációk mozogtak a Dunán és völgyében. ... A Duna teljes vízgyűjtő területének természetföldrajzi tekintetben egyik legzártabb, sokszínű területe a Kárpát-, Közép-Duna-, Magyar- vagy Pannon-medence. A megnevezések sokszínűsége már maga is jelzi, hogy a térség többféle térszemléletben, érzelem- és értékrendben fogalmazható meg."*¹¹

A folyó jelentősége abban áll, hogy fontos nemzetközi útvonal, amely Európában ÉNy-ról DK felé a Nyugat és Kelet közötti összeköttetés természetes vonalát képezi legalább két ezer év óta¹² ennek minden előnyével és gyakran hátrányával együtt. Természetföldrajzi szerepe a történelem során mindig óriási volt, azonban nem kevésbé fontos művelődéstörténeti szempontból sem.

A folyók, ill. folyóvölgyek mindig meghatározóak voltak az emberiség történetében. Elég, ha az ókor nagy folyók mentén kialakult kultúráira gondolunk. A folyóvizek jelentőségét mutatja, hogy folyóhasznosításra országok, államok között már a Kr. e. III. évezredben kötött nemzetközi szerződést két mezopotámiai város: *"Umma és Lagas nemzetközi szerződéssel rendezte az öntözővíz elosztásával kapcsolatos konfliktusát."*¹³ Egyben ez volt a világtörténelem első nemzetközi szerződése is.

A Dunát már az ókori görög források is említik. A folyó alsó szakaszát Ister (Istros), felső részét Danuvius néven emlegették. A görög mítoszokban is szerepel a folyó. Ezek szerint Herkules az Ister forrásaitól hozta az olajfa ágait, amelyekkel kitüntették az olimpiai győzteseket.¹⁴ A Kr. e. 8. században Hesiodosznál már olvasható az Istros folyónév.¹⁵

A Duna-medence, vagy a Duna-völgy történeti problémái dokumentálhatóan legalább a római korig nyúlnak vissza.¹⁶ A folyó már a rómaiak előtti időkben, ha csak bizonyos szakaszokon is, de hajózható volt. *„...először a római kor és az Augustus uralkodása alatt bekövetkezett hódítások növelték meg szerepét annyira, hogy teljes hosszával szolgálta a távolsági kereskedelmet és az összeköttetést a Fekete-tenger és a Balkán-vidék (Konstantinapolis),*

¹⁰ Dövényi, Hajdú 2002 28. o.

¹¹ Hajdú 1998. 30. o.

¹² Weithmann német történész a Duna 3000 éves történetéről értekezik. Lásd: Weithmann 2000

¹³ Bruhács 1986 8. o.

¹⁴ Pallas V. k. 583

¹⁵ Visy 2003 28

¹⁶ Visy 2003 27-33. o.

*illetve Európa szíve között.*¹⁷ A Duna azonban legalább annyira elválasztott, mint összekötött. A római korban a birodalom határaként szolgált Germaniától Pannonián át Daciáig, hogy a római civilizációt védje a folyó bal partján élő barbárokkal szemben. A római birodalom időszakában valósult meg, mindmáig első alkalommal, hogy a Duna egy állam területén folyt keresztül.¹⁸ Az ebből adódó előnyöket a rómaiak, a kor adta lehetőségeknek megfelelően, igyekeztek gazdasági és katonai szempontból egyaránt kihasználni.

A középkorban a vizek fejedelmi, főúri tulajdonná váltak, amelyekkel regáléként a tulajdonos szabadon rendelkezhetett jövedelemforrásainak gyarapítására. Ekkor alakultak ki a különböző hajó-, ill. árumegállító jogok, amelyek a hajózást és a kereskedelmet nagymértékben akadályozták.¹⁹

A középkori Magyarországon a közlekedésben a folyóknak különösen jelentős szerep jutott. A szárazföldi közlekedésben továbbra is fontosak voltak a jól megépített római utak. A középkorban nem volt szokás az útépités, ezért a legkiszámíthatóbb nemzetközi út a Duna volt, amely európai országútnak számított. A 11-13. században elsősorban zarándokok, keresztesek és kereskedők használták a Dunát.²⁰ A kontinens nyugati részeiből a Szentföldre induló zarándokok és keresztesek közül sokan, több hullámban a dunai útvonalat választották. Ez egyrészt a folyón történő leereszkedést, másrészt a folyóvölgyben lévő egykori római hadiúton történő elvonulást jelentette. A Szentföld elvesztése után a keresztes hadjáratok befejeződtek. Maradtak viszont a rövidebb zarándoklatok és kereskedő utak. A nyugat-európai kapcsolatokkal rendelkező dunai kereskedelem fellendülése a 13. századra tehető, amikor megindult a magyarországi városfejlődés. A Duna menti kereskedelemnek köszönhető városi kiváltságait többek között Buda (1246), Győr (1271), Pozsony (1291), de a folyótól távolabb eső Sopron (1277) is. A 14-15. században e városokban megjelenő, majd letelepedő németajkú polgárok közül többről tudjuk, hogy rokoni kapcsolatban álltak a Duna mentén fekvő dél-német kereskedővárosok – pl. Regensburg – családjaival.²¹

A Duna, ill. a folyó melletti hadiút a 16-17. században a török európai terjeszkedésének és a vele szemben álló Habsburg (vagy „keresztény”) hadaknak is nélkülözhetetlen közlekedési tengelye lett, amely néha segítette, de néha akadályozta is a szabad közlekedést. A Duna gyakori árvizeivel veszélyeztette a folyó környékének lakosságát, ill. térségét. Nem véletlen, hogy a vizekről szóló első magyar törvény is a Dunához kapcsolódik. I. Miksa 1569. évi

¹⁷ Visy 2003 27. o.

¹⁸ Visy 2003 32. o.

¹⁹ Papp 1943 122. o.

²⁰ Font 2003 39-46. o.

²¹ Font 2003 42-43. o.

XXI. törvénye „*Pozsony és Komárom vármegyék munkája felének, a szigetbe áttétele a Duna viztorkolása gátjaihoz és töltéséhez*” címet viseli. A néhány soros jogszabály világosan ír a dunai áradás következményeiről és egyben annak megelőzéséről: „*Tovább mivel a Dunának gyakori és igen nagy kiáradásai köztudomásuak, a melyek ebben és a mult évben is, az egész Csallóköz szigetnek akkora kárt okoztak; jövőre az ilyen károknak elhárítására szükséges, hogy a régi gátakat és töltéseket, a melyek a vizkiöntését föltartóztatták, de elromlottak: ismét kijavítsák és némely helyen megújítsák:*

1. § Megállapították, hogy Pozsony és Komárom vármegyének a megnevezett szigeten lakó jobbágysai, az említett tizenkét napi munkából, hat napi munkát a jelzett töltések kiigazítására fordítsanak.”²²

Az egymással vetélkedő hatalmak – a Habsburgok és a török porta - a gazdasági szükségszerűséget felismerve, 1616-ban Bécsben szerződést kötöttek, amelyben a kereskedelem szabadságát kölcsönösen garantálták egymás területein. A török uralom hanyatlása a magyarországi kereskedelmi és hajózási forgalom növekedését is eredményezte. Az 1671-ben megalakult Levantinische Handels-Compagnie a német területek ipari termékeit és a magyar mezőgazdasági terményeket igyekezett a Dunán keletre szállítani.²³

A 18. században, a Rákóczi-szabadságharc lezárulása után a Habsburg uralkodók a birodalmi gazdasági igényeknek megfelelően Magyarország mezőgazdasági terményeit rentábilis módon igyekeztek az örökös tartományok piacaira eljuttatni. Ezen elképzelés szerves részét képezte, hogy a délvidéki kiváló minőségű búza vízi úton történő szállítása érdekében folyószabályozásokat, csatornaépítéseket is folytattak. E vonatkozásban a Dunának kiemelkedő szerepe volt, de a Temest, a Bégát, a Kulpát és a Szávát is előnyben részesítették. A Béga és a Száva hajózhatóvá tétele érdekében az 1730-as években építkezések folytak, amelyek a kiújuló török háborúk miatt csak később folytatódtak. 1758 és 1763 között azonban a két folyó között csatorna épült. A dél-magyarországi vízi utak helyzete később is napirenden maradt.²⁴ A dunai hajózás gyakoribbá a III. Károly és III. Ahmed török szultán megbízottai által 1718-ban megkötött pozsereváci béke után vált, amelyben kölcsönösen biztosították a két fél alattvalóinak szabad dunai hajózását és kereskedelmi tevékenységét.²⁵ Az 1738-as belgrádi szerződésben hiába erősítették meg a pozsereváci béke Dunára vonatkozó döntéseit, a dunai hajózást nehézkessé tevő, költségeit

²² 1569. évi XXI. tc. (www.1000ev.hu)

²³ Gonda 1899 3. o.

²⁴ Dóka 2006 2. o.

²⁵ Benda 1982 557. o.

növelő műszaki akadályok sokaságán kívül a folyó menti városok középkorból örökölt vámszedési jogai továbbra is fennmaradtak,²⁶ annak ellenére, hogy az 1723. évi XV. tc. kimondta a folyókon való vámszedés jogtalanságát.²⁷ Mindezen nehézségeken Mária Terézia 1751. évi XVII., „a hajóknak és tutajoknak, melyek bármely folyón föl vagy lefelé mennek, szabad átkeléséről c. törvénycikke oly módon igyekezett könnyíteni, hogy „minden törvénytelen, akár a katonaság, akár a földesurak részére szedett rovatal eltörültessek ... nemkülönben, hogy némely szabad királyi és mezővárosokban, bármiféle czim alatt szokásba jött sarczólo visszaélések ... száz aranynak (büntetése mellett H. Z.) megszüntetessenek.”²⁸

A 18-19. század fordulóján a Habsburg abszolutista monarchia merkantilista gazdaságpolitikájának részeként a folyami közlekedés élénkítésére és hatékonyabbá tétele érdekében csatornaépítésekkel és kezdeti folyószabályozásokkal is találkozunk. Mária Terézia hajózásról és a vízepítészeti szolgálatról hozott 1780-as rendeletének 14 pontja magas szakmai szintű műszaki-gazdasági szakigazgatási eljárásokat írt elő.²⁹ II. József merkantilista gazdaságpolitikájába a dunai hajózást, ill. kereskedelmet is igyekezett bevonni. 1784-ben „Sined” név alatt kereskedelmi szerződést kötött a török kormánnyal, amelyben megerősítették és kiegészítették a pozsereváci és belgrádi megállapodásokat.³⁰ Ezek eredményeként a Habsburg uralkodó alattvalói szabad hajózást nyertek a török fennhatóság alatt lévő Duna szakaszon és a Fekete-tengeren. Az uralkodó ösztönzése ellenére azonban a szabad hajózás lehetőségével csak kevesen éltek.³¹

A magyar Dél-Alföld terményeinek a Dunán Nyugat felé, Bécs irányába, ill. a Száván, Kulpán át Trieszt és Fiume felé történő szállításában fontos szerepet játszott az 1802-ben átadott, a kor legjelentősebb mesterséges vízi útja, a Tiszát a Dunával összekötő Ferenc-csatorna,³² amely átszelte a leggazdagabb gabonatermő vidékeket, és 400 km-rel rövidítette meg az utat a nyugati piacok felé. Hasonló szerepe volt a Béga-csatornának is a Bánát mezőgazdasága számára.³³ (A Béga-csatorna - kisebb jelentőségű beruházásként - 1718 után, a Béga folyó környékének rendezése során készült el.³⁴)

²⁶ Gonda 1899 4-5. o.

²⁷ 1723. évi XV. tc. „A száraz és nem szükséges vámoknak, még a folyóvizieknek is, eltörléséről, s a zsidók elmozdításáról” (www.1000ev.hu)

²⁸ 1751. évi XVII. tc. (www.1000ev.hu)

²⁹ Petrović 1982 56-66. o.

³⁰ Benda 1982 593. o.

³¹ Gonda 1899 6-10. o.

³² Gonda 1899 85-91. o., Petrović 1982 (Petrović terjedelmes monográfiában dolgozta fel a témát.)

³³ Fónagy 2003 37. o.

³⁴ Pallas II. k. 1893 820-821. o., Gonda 1899 91-93. o.

A nemzetközi vízügyi kapcsolatok nemzetközi jogi szabályozása a 18. század utolsó harmadában kezdődött, amelynek eredményeként a 19. század végén a nemzetközi vízügyi kapcsolatok és nemzetközi jogi szabályozásuk területén jelentős fejlődés következett be.³⁵

A „nemzetközi folyó” fogalmával is ekkor találkozunk először, bár a terminológia a történelem során fokozatosan alakult ki. Volt időszak, amikor a kifejezést csak a hajózható folyókra alkalmazták. Mai, tágabb értelemben a nemzetközi jog szerint „*nemzetközi folyók mindazok a természetes vízfolyások, amelyek ... két vagy több államon folynak keresztül, vagy államok között határvonalat alkotnak.*”³⁶ (A nemzetközi jogtörténetben találkozunk olyan időszakokkal is, amikor a fentiekhez a „*nemzetközi érdekű hajózható út*” fogalma is társult azzal a kiegészítéssel, hogy e folyó a tengerrel közvetlen összeköttetést biztosít.³⁷)

A nemzetközi folyókon a szabad hajózás elvét először az 1648. évi wesztfáliai békeszerződés mondta ki.³⁸ Ez az elv azonban még jó ideig csak papíron létezett. A preindusztriális korban a (határ)folyókra vonatkozó szerződéseknek nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, azok egyszerű diplomáciai egyezséggel jöttek létre. Az ipari forradalom kiteljesedésének időszakában lett különösen fontos a nemzetközi folyami közlekedés és vízhasznosítás.

A 18. században a nemzetgazdaság fiatal tudományágának jeles képviselője, Adam Smith *A nemzetek gazdagsága (The Wealth of Nations)* c. fő művében 1776-ban kifejtette azt a felfogását, hogy a több államot összekötő folyóknak milyen nagy szerepük van a kapcsolatok építésben a folyók felső folyásától egészen a tengerig. Az angol szerző példaként határozottan a Dunát említi, amelynek hajózása Bajorország, Ausztria és Magyarország számára nagy haszonnal járna, ha az egész Duna szakasz a Fekete-tengerig egységes igazgatás alá kerülne.³⁹ A francia forradalom konventje 1792-ben az emberiség alapjogaiként deklarálta szabadság, egyenlőség, testvériség mellett említette a szabad közlekedés jogát és a szabad hajózást a nemzetközi folyókon.⁴⁰

A dunai hajózás szabadságának kérdését a nemzetközi diplomácia szintjén először 1798-ban a rastatti kongresszuson (1797-1799) a franciák vetették fel különösebb következmények nélkül.⁴¹ 1779-ben a tescheni békében – amelyet Mária Terézia és II. Frigyes porosz uralkodó megbízottai kötöttek – a Habsburgok lemondtak Bajorországról, de rögzítették a Habsburg

³⁵ Bruhács 1986 8-9. o.

³⁶ Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 137. o.

³⁷ Bruhács 1986 60. o.

³⁸ Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 137. o.

³⁹ Strasser 1994 133. o.

⁴⁰ Strasser 1994 134. o.

⁴¹ Pallas V. k. 1893 595. o., Révai VI. k., Meyers Band 2. 1982 64. o.

Birodalom és Bajorország között bilaterális szerződés formájában a Duna, az Inn és a Salzach folyó közös használatának körülményeit. A szerződést 1816-ban megújították.⁴²

Az 1814. évi párizsi szerződés nyomán - amely a Rajnára érvényesítette a szabad hajózás elvét - az 1815-ös bécsi kongresszus is foglalkozott a szabad folyamhajózás kérdéseivel. Eszerint a több államot határoló, vagy átszelő folyókon mindenki számára szabad a hajózás, a hajózható ponttól a torkolatig és vissza. A kereskedelem sem tiltható meg, ha a hajózók betartják az aktuális folyamrendészeti szabályokat. A kongresszus záróokmánya a szabad folyamhajózást kimondva, meghatározta a parti államok jogait és kötelességeit, amelyeket több folyóra alkalmaztak is, de a dokumentum a Dunát nem említette.⁴³

A bécsi kongresszus elvi határozatai a 19. század első évtizedeiben a német területek folyói esetében az érintett parti államok egymás közötti szerződéseiben öltöttek testet. Így pl. a Rajna, az Odera, az Elba folyamhajózására a gyorsan változó gazdasági körülmények kényszerítették ki a konkrét szerződések megkötését. A nemzetközi folyamhajózás ügyében 1821-ben az Elba folyóról példaértékű szabadhajózási egyezmény született. Az „Elbeschiffahrtsacte” szerint a folyón Melniktől a tengerig szabad a hajózás, minden rendkívüli adószedés megszüntetendő és kizárólag a hajók és áruk után szedhető mérsékelt vám. A vámszedés jogával rendelkező helyek számát 35-ről 13-re szállították le. A következő évtizedekben tovább könnyítették az elbai hajózás adminisztratív és technikai körülményeit⁴⁴, amit teljes mértékben a német egység létrejötte oldott meg. Az „Elbeschiffahrtsacte”, ill. annak később többször korszerűsített változata a Duna nemzetközi vízi úttá alakításában fontos, precedensértékű dokumentum lett.⁴⁵

A 19. század első felében a Duna-torkolat hajózásában Oroszországnak jutott meghatározó szerep, amely a nemzetközi dunai hajózás számára alapvetően hátrányt jelentett. Az orosz-török háborút lezáró 1812-es bukaresti béke Oroszország számára határként a Kilia-ágot jelölte meg. A következő évtizedben, 1826-ban Oroszország megszerezte a Sulina-ág, 1829-ben, a drinápolyi békeszerződésben a legdélibb, a Szent-György-ág feletti ellenőrzést is, aminek eredményeként az egész Duna-delta orosz fennhatóság alá került. A szerződés elvileg kimondta a kereskedelem és a dunai hajózás liberalizálását. A gyakorlatban azonban az orosz felügyelet alatt a különböző vámok, vesztegzárak alkalmazása, valamint a Duna-delta folyamszabályozásának elmaradása következtében jelentkező eliszaposodás egyértelműen hátrányosan befolyásolta a hajózást. A Habsburg Birodalom és Oroszország között 1840-ben

⁴² Pallas V. k. 1893 595. o., Benda II. k. 1982 590. o.

⁴³ Palotás 1984 9-10. o.

⁴⁴ Pallas V. k. 1893 833. o.

⁴⁵ Palotás 1984 25. o.

létrejött szerződésnek, amely a fenti problémák kiküszöbölését szolgálta, nem sikerült a gyakorlatban érvényt szerezni. A Szentpéterváron aláírt megállapodás volt az első olyan jogi okmány, amelyben mindkét szerződő fél kinyilvánította azon szándékát, hogy a területéhez tartozó Duna-szakaszon alkalmazzák az 1815-ös bécsi kongresszuson született szabad hajózásra vonatkozó határozatokat, amelyek közül kiemelkedik az az elv és gyakorlat, hogy a folyón a kereskedelem senkinek sem tiltható meg, továbbá a megállapított illetékeken kívül semmilyen egyéb akadályozó tényező, pl. vám nem alkalmazható. Oroszország vállalta, hogy a fennhatósága alatt lévő Duna-delta Szulina-ágát hajózható állapotba hozza, ill. tartja. Ezen utóbbi ígéret azonban a következő években sem valósult meg.⁴⁶

1851-ben a Habsburg Birodalom Bajorországgal kötött folyamhasználati szerződést, amely a két fél vízi útjain történő hajózást egymás számára jelentősen megkönnyítette.⁴⁷

A fent vázolt Duna hajózási egyezmények és azok betartásának nehézségei ellenére a Duna-torkolatban élénk hajóforgalom volt már az 1840-1850-es években.

Az Európai Duna Bizottság (EDB) által készített összeállítás azt mutatja, a hajószámra és a szállított áru tonnában megadott mennyiségére lebontva, hogy a jelzett időszakban (1847-1856) mely országok küldtek hajókat, ill. árut a Duna torkolatába. A „hajók száma” rovat nem tesz különbséget a hajótípusok között, így nem tudjuk, hogy mennyi volt a gőzhajó és az egyéb – evezős, vitorlás – hajó. Henry Hajnal statisztikája kivételt az osztrák és a francia gőzösök esetében tesz. Biztosan állíthatjuk, hogy az osztrák gőzhajók a DGT és/vagy az Osztrák Lloyd tulajdonában voltak. A táblázatból viszont világosan látszik, hogy a Duna torkolat közelében élő nagy hajózási hagyományokkal rendelkező országok - Görögország, Törökország – hajói szállították a legtöbb árut. Ugyanakkor, ha összeadjuk az „Ausztria-Magyarország” és az „Osztrák gőzhajók” által szállított áruk súlyát, akkor a görög áruszállítás nagysága utáni 2. helyet érik el a Habsburg Birodalomból érkezett hajók, ami a Dunán bonyolódó kereskedelem fontosságát bizonyítja a dunai monarchia számára.

(1. táblázat. Az EDB által készített táblázat azt mutatja - a hajószámra és a szállított áru tonnában megadott mennyiségére lebontva - hogy a jelzett időszakban (1847-1856) mely országok küldtek hajókat, ill. árut a Duna torkolatába. (In: Hajnal 1920 156-157. o.)

(2. táblázat 2. táblázat. A táblázat azt mutatja, hogy mely országok tulajdonában voltak az Al-Dunán kereskedelmi tevékenységet folytató hajók. (In: Hajnal 1920 164-165. o.)

⁴⁶ Fekete 1984 437-438. o., Palotás 1984 11-12. o.

⁴⁷ Pallas V. k. 1893 597. o.

A Duna-probléma önálló nemzetközi szerepe a krími háború idején (1853-1856)⁴⁸ kezdődött, és utána is megmaradt. Az Oroszországgal szemben szövetséges hatalmak a béke előfeltételül szabták a Dunán a szabad hajózás biztosítását. A háborút lezáró 1856. március 30-án aláírt párizsi békeszerződés⁴⁹ a besszarábiai határrendezés keretében Oroszországot megfosztotta a Duna-melléki területektől, a Duna-deltától, valamint a nem Duna-parti államoknak is garantálta a szabad hajózást a folyón. A békeszerződés 15. cikkelye kimondta, hogy az 1815-ös bécsi kongresszus záródokumentumában rögzített elveket kell alkalmazni a Dunára, ami alapvetően a szabad hajózás elvének gyakorlatba való átültetését jelentette. Ennek betartását Európa (az aláíró felek) kollektíven garantálja. Továbbá azt is rögzítették, hogy a szabad hajózást semmilyen módon nem lehet akadályozni, a hajókon szállított áruk után nem szedhető vám, vagy adó. A folyó igazgatására két nemzetközi szervezetet hoztak létre. Az **Európai Duna Bizottságot (EDB)**, amelynek tagjai a nagyhatalmak, tehát a Habsburg Birodalom - nem parti államként - Franciaország, Anglia, Poroszország, Oroszország, a háborúban győztesen felemelkedő Szárd-Piemonti Királyság (később az egységes Olaszország) és mint parti állam Törökország. Hatásköre Iszacsától (Isaccea) Sulináig terjedt ki. Székhelyül Galacot választották. Kimondatlanul is fontos volt a tagok számára, hogy a bizottságban a nagyhatalmak legalizálták délkelet-európai jelenlétüket. A bizottságot eredetileg ideiglenes jelleggel – két éves időtartamra - hívták életre a Duna-torkolat hajózási és műszaki problémáinak az elhárítására, ill. az adott folyammeder karbantartására. A szükséges munkák elvégzésének a finanszírozását az áthaladó hajóktól beszedett illetékekből kellett előteremteni. E vonatkozásban minden nemzet hajója egyenlő elbánásban részesült. A másik bizottság az állandónak szánt **Parti Államok Bizottsága**, vagy **Folyami Bizottság** néven vált ismertté. Tagjai a Habsburg Birodalom, Törökország, Württemberg, Bajorország, a három dunai fejedelemség - Moldva, Havasalföld és Szerbia - küldöttei, akiket a török porta egyetértésével jelöltek ki. Székhelye Bécs lett. Feladata a hajózási és folyamrendészeti szabályok kidolgozása és érvényesítése Iszacskától felfelé az egész Dunára vonatkozóan, a hajózást gátló műszaki akadályok elhárítása, valamint a Bizottság által felügyelt Duna szakasz teljes hosszában szükséges karbantartások elrendelése és irányítása, továbbá az ideiglenesnek szánt EDB mandátumának lejártja után az EDB jogköreinek átvétele, a Duna-torkolatok és tengerrészek hajózhatóságának felügyelete volt. A Parti Államok Bizottságának munkáját a párizsi békét aláíró nem parti államok (nagyhatalmak) nem támogatták. Ezért e szervezet nem tudott hatékony tevékenységet

⁴⁸ Kinder, H. – Hilgeman, W. 1995 347. o.

⁴⁹ Palotás 1984 21-23. o.

kifejteni.⁵⁰ A párizsi békeszerződés azon passzusa, a XV., amely a dunai hajózás szabadságát – a bécsi kongresszus elveinek megfelelően – deklarálta, a bécsi udvarban negatív visszhangot váltott ki. Ennek a Dunagőzhajózási Társaság dunai hajózási monopóliuma szempontjából volt különösen nagy jelentősége.⁵¹ (A részletekről a disszertáció további fejezeteiben lesz szó!) A Parti Államok Bizottsága Bécsben új nemzetközi Duna-hajózási szerződést dolgozott ki, amelyet 1857. november 7-én a négy szuverén állam, Ausztria, Württemberg, Bajorország és Törökország írt alá. (A három dunai fejedelemséget nem hívták meg az aláírásra a török tiltakozás miatt.) A Duna-hajózási okmányban (Acte de navigation du Danube), amelyet az aláíró országok rataifikáltak, tulajdonképpen a párizsi békeszerződés Parti Államok Bizottságára ruházott feladatait konkretizálták. (Folyamhajózás biztosítása, folyamrendészeti teendők stb.)⁵²

Az EDB működését a 19. század második felében többször is meghosszabbították, először az 1858-as II. párizsi kongresszus, amelyen az EDB angol és francia tagjai nem fogadták el az 1857-es Duna-hajózási okmányban leírtakat. Az 1866-os III. párizsi kongresszus határozatai nyomán a szervezet folyamatosan ellátta feladatait.⁵³

Az 1878-as berlini kongresszus egyik legfontosabb határozata a Dunához kapcsolódott, ugyanis az Al-Duna biztonságos hajózhatóvá tétele érdekében született. A kongresszus döntése nyomán az Osztrák-Magyar Monarchiát bízták meg a feladat elvégzésével.⁵⁴ Az Al-Duna – Kazán-szoros, Zuhatagok, Vaskapu - szabályozás nagy munkáját a magyar kormány vállalta magára. A közel két évtizedes, változó intenzitású folyószabályozás után 1896. szeptember 27-én adták át a forgalomnak a Zuhatagos-szakaszt és a Vaskapu-csatornát.⁵⁵ Ezzel a Dunán megvalósult a folyamatos, átrakás nélküli hajózás lehetősége.

Az 1883. évi londoni konferencián az EDB mandátumának újabb, immár 21 évre történő meghosszabbítását fogadták el olyan módon, hogy a lejáratkor újabb 3 évre meghosszabbodik a mandátum mindaddig, amíg a bizottság valamely tagja a lejárat előtt egy évvel nem emel ez ellen kifogást. Az EDB gyakorlatilag a világháborúig változatlan formában fennállt. Ezen a konferencián döntöttek a Vaskaputól Brailáig terjedő szakasz egységes hajózási és folyamrendészeti felügyeletére vonatkozó szabályzatról.⁵⁶

⁵⁰ Pallas 1893 V. k. 596. o., Palotás 1984 21-22. o.

⁵¹ Palotás 1982 22. o., 25. o.

⁵² Palotás 1984 28-29. o.

⁵³ Fekete 1984 438. o., Palotás 1984 29-30. o.

⁵⁴ Fekete 1984 438. o.

⁵⁵ Fekete 1984 438. o.

⁵⁶ Fekete 1984 438. o., Palotás 1984 148-150. o.

Az első világháború befejeződése után a győztes hatalmak érdekei érvényesültek a dunai hajózásban is. 1918-ban a győztesek egy dunai hajózási parancsnokságot (Commandenet de la Navigation du Danube) állítottak fel Ernest Troubridge⁵⁷ angol admirális vezetésével. A szervezet székhelye előbb Belgrád, majd Budapest lett. Később a parancsnokság – Commission Interalliée du Danube néven – átalakult egy politikai jellegű bizottsággá. A bizottság a szövetséges haderők forgalmi és élelmezési szükségleteinek a vízi úton történő ellátását, a folyami hajózás háború előtti viszonyainak a visszaállítását és a központi hatalmaktól lefoglalt hajók használatbavételét, valamint a volt magyar Vaskapu-szolgálat továbbfolytatását tűzte ki feladatul.⁵⁸

A nemzetközi folyók problémáját⁵⁹ lényegében azonos tartalmú szabályozással kezelték a világháborút lezáró versailles-i békeszerződésekben, így a saint-germaini⁶⁰, a trianoni⁶¹, a sevres-i, ill. ennek helyébe lépő lausanne-i szerződésben is. A Duna-kérdést a Magyarországgal megkötött trianoni békeszerződésben (1920) igyekeztek a győztesek megoldani. A békeszerződés több pontja is foglalkozik a Dunával. A XII. rész 274-293. cikkelye tárgyalja a Dunára vonatkozó előírásokat.⁶² Alapvetően a hajózás szabadságának szellemében íródott cikkelyek között több ellentmondás fedezhető fel. Nem azonos lehetőségeket biztosítottak a Szövetséges és Társult hatalmak, ill. Magyarország állampolgárai számára „*a hajózás szabadsága szellemében*”⁶³ Ulmtól nemzetközinek nyilvánított Dunán. „*Nevezetesen bármelyik Szövetséges és Társult Hatalom hajóinak joguk lesz Magyarország területén levő, s a magyar hajók számára nyitva álló összes kikötőkre vagy helyekre, vagy onnan mindenféle árukát és utasokat nem súlyosabb feltételek mellett szállítani, mint amelyek a belföldi hajókra nézve irányadók; a belföldi hajókkal egyenlő elbánásban fognak továbbá részesülni mindennemű kedvezmények, úgyszintén a kikötői és rakparti illetékek tekintetében, ideértve a könnyítéseket a veszteglésnél, be- és kirakodásnál, a tonnage-, rakpart-, kalauz-, világító-, vesztegzár- és minden más hasonló díjakat és illetékeket, amelyeket a Kormány, közhivatalnokok, magánosok, testületek vagy bármiféle intézetek nevében és javára szednek.*

⁵⁷ Ernest Troubridge admirális az I. világháború utáni években a dunai angol misszió parancsnoka és egyben az Európai Duna Bizottság elnöke volt. Kezdeményezésére és javaslatára lett a Duna hajózási szempontból nemzetközivé nyilvánítva, s ennek megfelelően jött létre 1921-ben a Comission Internationale du Danube (CID) a Nemzetközi Dunabizottság szervezete. In: Marczis 1995 86. o.

⁵⁸ Papp 1943 132. o.

⁵⁹ Bruhács 1986 120. o.

⁶⁰ Kerekes 1984 42-49. o., Zöllner 1998 371-378. o., Szávai 1999 31-42. o., Szávai 2004 45-106. o.

⁶¹ Ormos 1984 369-386. o., Ormos 1998 81-85. o., Szávai 1999 31-42. o., Szávai 2004 45-106. o.

⁶² 1921. évi XXXIII. tc. 274-293. cikk (www.1000ev.hu), Zeidler 2003 270-274. o.

⁶³ 1921. évi XXXIII. tc. 274. cikk (www.1000ev.hu)

Abban az esetben, ha Magyarország bármelyik Szövetséges és Társult Hatalomnak vagy akármely más külföldi Hatalomnak kedvezményes elbánást biztosítana, ennek hatálya haladéktalanul és feltétlenül kiterjed az összes Szövetséges és Társult Hatalomra.”⁶⁴

Három cikkel lejjebb viszont a magyar hajókra vonatkozóan az alábbiak olvashatók: *„A magyar hajók a személy- és áruforgalmat rendes járatokkal valamelyik Szövetséges és Társult Hatalom kikötői között csak ennek különös felhatalmazása alapján bonyolíthatják le.”⁶⁵* Így az a különös és igazságtalan helyzet állt elő, hogy Magyarország - és a többi legyőzött dunai állam - nem folytathatott a Duna-menti kisantant államok kikötői között „cabotage”⁶⁶ hajózást, míg Magyarországon akár egy győztes nem parti állam a magyar kormány hozzájárulása nélkül is szabadon szállíthatott az egyik magyar kikötőből a másik magyar kikötőbe személyeket, vagy árukat.⁶⁷ A békeszerződés 284. cikkelye rendelkezik a győztes hatalmak részére történő hajópark átadásáról. *„Legkésőbb három hónap alatt a neki szóló felszólítás vétele után Magyarország az érdekelt Szövetséges és Társult Hatalomnak átengedi azoknak a vontatógőzösöknek és uszályhajóknak egy részét, amelyek megtérítés és jóvátétel címén történő anyaglevonás után a 275. Cikkben említett vízhálózatok kikötőiben maradnak bejegyezve. Ugyancsak átengedi Magyarország ezeknek a hálózatoknak kihasználásához az érdekelt Szövetséges és Társult Hatalomnak szükséges mindenféle anyagot is.*

A vontatógőzösök és uszályhajók számát és az átengedett anyag mennyiségét, valamint azoknak elosztását az Északamerikai Egyesült-Államoktól kijelölt egy vagy több döntőbíró határozza meg, figyelemmel az érdekelt felek jogos igényeire és különösen a háborút megelőző öt év hajózási forgalma alapján.

*Az összes átengedett járóműveknek tartozékaikkal és felszerelésükkel ellátva, jó állapotban, áruszállításra alkalmasaknak és a legújabban készültek közé tartozóknak kell lenniük.”*⁶⁸

A Dunára vonatkozó különös szabályok között a nemzetközi szervezetek működését is megerősítették a békeszerződés összeállítói. *„Az Európai Dunabizottságnak (EDB H. Z.) újból az a hatásköre lesz, amely a háború előtt megillette. Egyelőre azonban csak*

⁶⁴ 1921. évi XXXIII. tc. 274. cikk (www.1000ev.hu)

⁶⁵ 1921. évi XXXIII. tc. 277. cikk (www.1000ev.hu)

⁶⁶ Cabotage joga: (fr.) Ugyanannak az államnak a területéhez tartozó folyószakaszon levő két kikötő között a személy- és áruforgalom lebonyolításának joga kizárólag a parti államot illeti meg. In: Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 138. o.

⁶⁷ Papp 1943 124. o.

⁶⁸ 1921. évi XXXIII. tc. 284. cikk (www.1000ev.hu) (A döntés végrehajtásának részleteit lásd III. 4. fejezetben.)

Nagybritannia, Franciaország, Olaszország és Románia képviselői lesznek tagjai ennek a Bizottságnak.”⁶⁹

A következő cikkely a korábbi - gyakorlati tevékenységet nem folytató - Parti Államok Bizottságát újította fel. *„Attól a ponttól, ahol az Európai Bizottság hatásköre megszűnik, a Dunának a 275. Cikkben megjelölt hálózata Nemzetközi Bizottság igazgatása alá jut, amely alakul:*

a német parti Államok 2 képviselőjéből;

a többi összes parti Államok 1-1 képviselőjéből;

mindazoknak a nem parti Államoknak 1-1 képviselőjéből, amelyek a jövőben az Európai Dunabizottságban képviseltetik magukat. (Tehát a győztes nagyhatalmak, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország ebben a bizottságban is helyet foglaltak. Románia pedig parti állam jogán is bekerült. H. Z.)

Ha a jelen Szerződés életbelépésének időpontjába az említett képviselők közül egyiket vagy másikat még nem is lehetett kijelölni, a Bizottság határozatai erre való tekintet nélkül érvényesek lesznek.”⁷⁰ A trianoni békeszerződés 288. cikkelyében már utalás történt a következő évben összehívandó párizsi konferenciára.

„Magyarország kötelezi magát annak a szabályzatnak elismerésére, amelyet a Szövetséges és Társult Hatalmaktól kijelölt Hatalmak értekezlete meg fog állapítani; ez az értekezlet, amelyen Magyarország képviselői jelen lehetnek, a jelen Szerződés életbelépésétől számított egy év alatt ül össze.

Addig, amíg a Dunára nézve végleges szabályzat létesül, a 286. Cikkben említett Nemzetközi Bizottság ideiglenesen ellenőrzi annak a felszerelésnek, azoknak az épületeknek és berendezéseknek igénybevételét, amelyek a Dunának Turn-Szeverin és Moldava között fekvő szakaszán végzett munkálatok kivételére és fenntartására szolgálnak. Ezeknek a felszereléseknek, épületeknek és berendezéseknek végleges rendeltetését az előző bekezdésben említett értekezlet állapítja meg. Magyarország kijelenti, hogy az említett felszerelésekre, épületekre és berendezésekre vonatkozó minden jogáról, igényéről és érdekéről lemond.”⁷¹

Mint a fentiekből látható, az EDB az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződések után is fennmaradt, működését az 1921. évi párizsi konferencián született Duna-akta (vagy Párizsi Duna Konvenció) garantálta. Az így megerősített bizottságban azonban a világháború

⁶⁹ 1921. évi XXXIII. tc. 285. cikk (www.1000ev.hu)

⁷⁰ 1921. évi XXXIII. tc. 286. cikk (www.1000ev.hu)

⁷¹ 1921. évi XXXIII. tc. 288. cikk (www.1000ev.hu)

utáni nemzetközi helyzetnek megfelelően Anglia, Franciaország, Olaszország, mint nagyhatalmak és Románia, mint parti állam vettek részt.⁷² A párizsi konferencián hozták létre azt a **Nemzetközi Duna Bizottságot**, amelynek Anglia, Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Franciaország, Jugoszlávia, Magyarország, Románia és a két felső-dunai német tartomány (Bajorország és Württemberg) lettek a tagjai. Felállították továbbá a Duna zuhatagos szakaszára a Vaskapu- és a Zuhatagok Igazgatóságát Jugoszlávia és Románia képviselőiből és a Nemzetközi Duna Bizottság részvételével.⁷³

A trianoni békeszerződés, az 1921. évi és 1923. évi párizsi egyezmények a területi változások miatt a Duna-medence vízhasznosítására és árvízvédelmére elveket állapítottak meg, amelyeket az érintett országoknak kétoldalú szerződésekben kellett rendezni.⁷⁴ „*A Dunára vonatkozó végleges szabályzat megállapítása tárgyában 1921. július hó 23-án Párizsban kelt egyezmény becikkelyezése*” az 1923. XIV. tc.-ben történt meg.⁷⁵

Jelentős előrelépésnek számított 1923-ban a CRED⁷⁶ létrehozása, amelynek tagjai: Ausztria, Magyarország, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (Jugoszlávia) és Csehszlovákia lettek, valamint a Nemzetek Szövetsége Tanács által megbízott elnök.

„*A Dunai Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság (CRED H. Z.) hatáskörére és működésére vonatkozó szabályzat jóváhagyása tárgyában 1923. évi május hó 27-én Párizsban kötött egyezmény becikkelyezéséről*

A Bizottság feladata:

szorgalmazni a trianoni szerződés 292. cikkében előírt megállapodások kötését⁷⁷, felügyelni azoknak végrehajtására és sürgősség esetében biztosítani végrehajtásukat;

⁷² Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 139. o.

⁷³ Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 139. o., Fekete 1984 438. o.

⁷⁴ Bruhács 1986 123. o. Az 1925. évi VII. tc.-ben került a magyar jogrendbe a nevezett szerződés. (Magyarország és a Duna-medence államainak két világháború között megkötött vízügyi bilaterális szerződesei érdekes témát jelenthetnek, de a jelen disszertáció fő vonalától távol esnek. Bruhács János alaposan vizsgálja a kérdést. Bruhács 1986 122-129. o.)

⁷⁵ 1923. XIV. tc. (www.1000ev.hu)

⁷⁶ CRED = Commission technique permanente du régime des eaux; magyarul = Dunai Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság. Bruhács 1983 289. o.

⁷⁷ „292. cikk. Ha új határ megállapítása következtében valamely Államban a vízrendezés (csatornázás, elárasztás, öntözés, lecsapolás vagy hasonló teendők) más Állam területén végzett munkálatoktól függ, vagy ha valamely Állam területén - a háborút megelőző szokás alapján - olyan vizeket vagy vízierőt használnak fel, amelynek eredete más Állam területén van, egyéb rendelkezések hiányában az érdekelt Államok között oly természetű megállapodást kell létesíteni, amely mindegyikük érdekeit és szerzett jogait biztosítja.

Ha valamely Államban helyi vagy magánszükségletekre olyan villamosságot vagy vizeket használnak fel, amelynek eredete valamely új határ megállapítása folytán más Állam területén van, egyéb rendelkezések hiányában az érdekelt Államok között oly természetű megállapodást kell létesíteni, amely mindegyikük érdekeit és szerzett jogait biztosítja. Ennek a megállapodásnak létrejöttéig a központi villamossági állomások és a vízellátásra szolgáló berendezések az 1918. évi november hó 3-án érvényben volt feltételek és megállapodások szerint kötelesek a szállítást folytatni. Megegyezés hiányában az előbbi egyik vagy másik bekezdésben említett

fenntartani és javítani különösen az erdőkihasználás és újbóli fásítás tekintetében a vízügyi egységet, valamint a vonatkozó szolgálatokat, így a vízmérő és az árvízjelző szolgálatot; tanulmányozni a hajózással összefüggő kérdéseket, azok kivételével, amelyek a Nemzetközi Duna-Bizottság hatáskörébe tartoznak s amelyeket az említett Bizottság elé kell terjeszteni, különös figyelmet fordítani a halászat érdekeire;

*ezenkívül elvégezni minden oly munkálatot és tanulmányt s létesíteni minden oly szolgálatot, amelyet az érdekelt Államok egyhangú megállapodással rábíznak.”*⁷⁸ A CRED minden, a szervezethez tartozó állam számára fontos, egyénileg és/vagy közösen megoldandó szakmai feladatok megtárgyalásának a fóruma volt. Az „erdőkihasználás és újbóli fásítás” kérdésében minden bizonnyal Magyarországon az egyik első aktív környezetvédelmi, környezettudatos jogalkotási pillanat ragadható meg a dokumentum olvasásakor. A szervezet szakszerűségét nem lehet kétségbe vonni, ezt a kortársak sem tették meg. A CRED működése során jelentős eredményeket ért el a vízállás- és árvízjelzési szolgálat működtetésében. Tevékenysége azonban a II. világháború alatt megbénult. Az 1920. évi trianoni békeszerződés helyére lépő 1947. évi párizsi békeszerződés nem tartotta fenn a szervezetet, ezért az megszűnt.⁷⁹

A dunai nagyhatalmi és román érdekek megerősítésére 1938-ban Anglia, Franciaország és Románia között megkötött szinajai egyezmény alapján létrehozták a Román Tengeri Duna Bizottságot.⁸⁰ A részleteiben egymásnak gyakran ellentmondó bizottsági munka 1938-tól, az Anschlusst követően még nehezebbé vált, ugyanis a hitleri Németország Pozsonytól felfelé német nemzeti folyónak nyilvánította a Dunát, így annak nemzetközi jellege jórészt megszűnt. A szinajai egyezményhez bukaresti egyezmény néven 1939. március 1-én Németország és Olaszország is csatlakozott. Mindezek alapvetően megváltoztatták a dunai hajózás addigi nemzetközi rendjét. Az EDB gyakorlatilag elveszítette felügyeletét a hajózás felett. Ezt követően a hitleri Németország 1940. szeptember 12-én Bécsben Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország, Németország, Olaszország és Szlovákia részvételével konferenciát hívott össze, ahol az 1921. évben Párizsban megalakult Nemzetközi Duna Bizottság megszüntetését határozták el, és egyidejűleg létrehoztak egy új igazgatási szervezetet, a Dunatanácsot⁸¹, vagy

esetben, a 293. cikk rendelkezéseinek fenntartásával, a Nemzetek Szövetségének Tanácsától kijelölt döntőbíró határoz.” 1921. évi XXXIII. tc. 292. cikk (www.1000ev.hu)

⁷⁷ Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 139. o.

⁷⁸ Az 1925. évi VII. tc. címe. (www.1000ev.hu)

⁷⁹ Bruhács 1986 128. o.

⁸⁰ Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 139. o., Fekete 1984 438. o.

⁸¹ Papp 1943 133. o. A Dunatanács hivatalos neve: „Beratender Ausschuss für Donauangelegenheiten oberhalb Braila”.

Folyami Tanácsot.⁸² A Dunatanács albizottságaként hívták életre az al-dunai Vaskapu igazgatására az „Eiserne Torverwaltung”⁸³ nevű intézményt, amely a nevezett szakasz forgalmi és azzal összefüggő ügyeinek intézéséért volt felelős. Mindezek a változások már a világháborús előkészületekként értelmezhetők.

A II. világháború befejeződése után megkötött versailles-i békeszerződés területi kérdésekben Magyarország számára – a pozsonyi hídfő három, Csehszlovákiának juttatott településén kívül - a gyakorlatban a trianoni békeszerződést ismételte meg. A pozsonyi hídfő átengedése miatt a Dunához kapcsolódó vízügyi rendelkezések is bekerültek a békeokmányba.⁸⁴ A békeszerződés azonban nem említette a dunai hajózás, ill. vízhasználat kérdéseit. E problémákkal a „*Külügyminiszterek Tanácsának 1946. évi december hó 12-én kelt határozatára*”⁸⁵ alapuló „*a Dunán való hajózás rendjének szabályozása tárgyában Belgrádban 1948. évi augusztus hó 18. napján kelt nemzetközi Egyezmény*”⁸⁶ foglalkozott. A belgrádi nemzetközi konferencia részletesen szabályozta a dunai hajózás körülményeit. Az egyezmény határozatainak aláírói: Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Ukrajna, és a Szovjetunió. A konferencián részt vettek Nagy-Britannia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok képviselői is, akik viszont nem írták alá a záródokumentumot. A hét parti állam létrehozta a Duna Bizottságot, amely „*a dunamenti országok képviselőiből alakul, akként, hogy mindegyik ország egy-egy képviselőt küld.*”⁸⁷ A Bizottság székhelye Galac, 1953-tól Budapest lett. (Ausztria 1960-ban csatlakozott az egyezményhez, a Német Szövetségi Köztársaság megfigyelői minőségben vett részt a Duna Bizottság munkájában.⁸⁸) Az egyezmény aláírói a Dunát Ulmtól a Fekete-tengerig tekintették hajózhatónak. Valamennyi állam számára biztosították a kereskedelmi hajózás lehetőségét. A nem parti államok hadihajói a Dunán egyáltalán nem közlekedhettek, a parti államok hadihajói pedig csak a saját folyószakaszukat használhatták. Más parti állam folyószakaszán csak az illető állam/államok engedélyével közlekedhettek hadihajók.

A Duna, mint nemzetközi folyó életrajza a második világháború után a bipoláris világ létrejöttével párhuzamosan tovább bonyolódott, ami viszont egy következő tanulmány témája lehetne.

⁸² Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 139. o., Fekete 1984 438. o.

⁸³ Papp 1943 133. o.

⁸⁴ 1947. évi XVIII. cikk 4. c pont. (www.1000ev.hu)

⁸⁵ 1949. évi XIII. tc. (www.1000ev.hu)

⁸⁶ 1949. évi XIII. tc. (www.1000ev.hu)

⁸⁷ 1949. évi XIII. tc. II. fejezet 1. rész (www.1000ev.hu)

⁸⁸ Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 139. o.

III. A DGT története alapításától a második világháború kezdetéig (1829-1938)

III. 1. A gőzhajózás kezdete a Dunán

A 18-19. század ipari forradalmában az erőforrások területén a gőzgépeknek, a közlekedésben a gőzhajózásnak és a vasútnak meghatározó szerep jutott. Mindezek számára az energiaforrás, a fűtőanyag a szén volt.

A gőzhajózásra vonatkozó első hitelesnek tekinthető adatok Észak-Amerikából származnak és John Fitch hajóira vonatkoznak, amelyek 1787-ben Philadelphia és Trenton között közlekedtek.⁸⁹ Fitch vállalkozása azonban tönkrement és a világ a gőzhajó feltalálójának Robert Fultont tekinti, aki 1807. október 7-én indult „Clermont” nevű lapátkerekes hajójával - amelyet a Boulton, Watt & Co.⁹⁰ által készített 20 lóerős gőzgép hajtott - a Hudson folyón a New York és Albany közötti 240 km-es távolságot 32 óra alatt tette meg.⁹¹

Magyarországon a 18. század végén Bécs és Pest között, a korabeli közlekedési viszonyokhoz képest, élénk volt a dunai forgalom, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy hetente rendszeresen indultak iparcikkkel megrakott hajók Magyarországra. A nyugati iparcikkek elosztóhelye Pest volt. Ennek mintegy ellentételezéseként jelentős gabonaszállítások történtek az ország DK-i részéből ÉNY-i irányba. A magyar Dunán évenként mintegy 3 millió mérő⁹² (18.759.000 l) gabonát szállítottak Győr felé, a Száván pedig kb. egy millió mérőt. A hajók a folyókon lefelé úsztak, azaz ereszkedtek, felfelé pedig a fáradtságos, partról történő vontatással mozgatták a hajókat.⁹³ Éppen ezért II. József olyan uralkodói rendeletet bocsátott ki, amely többek között a vontató utak rendben tartásáról is szólt. A vontatás nagyrészt állati erővel – lovakkal, néha ökrökkel – történt, de gyakran emberi erőt, büntetésként rabokat is alkalmaztak e kegyetlen munkára. A császár büntető törvénykönyve például az egyik legsúlyosabb büntetésként írta elő a hajóvontatást.⁹⁴ E szállítás azonban nagyon körülményes, nehezen kiszámítható, lassú és nem utolsó sorban időigényes, költséges vállalkozás volt. Pesttől Bécsig hajón az utazás általában 20, de néha 25 napig is eltartott.⁹⁵

A magyarországi gőzhajózás meghonosításával már a 18. század végén többen próbálkoztak, de eredményt annál kevesebben értek el. Megemlítendő gróf Batthyány Tivadar, aki „1793-

⁸⁹ Pallas VII. k. 1897 242. o., Tóth 1963 12. o., Jankó 1967 5. o.

⁹⁰ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 24. o. A Boulton, Watt & Co. cég 1800 és 1848 között működött a Birmingham melletti Sohoban, tulajdonosai a gőzgép feltalálójának, James Wattnak a fiai, James Watt jr., Gregory Watt, valamint James Watt egykori munka- és üzlettársának fia, Matthew Robinson Boulton voltak.

⁹¹ Pallas VII. k. 1897 686. o., Tóth 1963 12. o., Cambridge Enciklopédia 1992 467. o.

⁹² 1 mérő = 62,53 liter. Pallas XII. k. 1896 544. o.-hoz tartozó táblázat alapján.

⁹³ Jankó 1967 4. o.

⁹⁴ Petrović 1982 68-69. o.

⁹⁵ Gonda 1899 14. o.

ban 20 lóerőre szóló szabadalmat nyert, egy 'Stromaufwärts Fahrzeug'-ra, ami azután a 'Neuen Kgl. Privilegierten Schiffbau und Schiffahrts Compagnie' alapítására vezetett."⁹⁶ A kiváltságlevél nyomán készített titokzatos módon mozgatott hajóját 1797-ben Bécsben be is mutatta, de a korabeli források a gőzhajtást egyértelműen nem támasztották alá és a későbbi szakirodalom is ezt erősíti meg.⁹⁷

A gőzhajózás, amely az Egyesült Államokban, Angliában és ezt követően Nyugat-Európa folyóin is gyorsan elterjedt, a Dunán az 1810-es években mutatkozott be. Az Udvari Kamara a „Wiener Zeitung” 1813. évi július 27-i számában közleményt jelentetett meg, amelyben szabadalmat helyez kilátásba annak, aki „*áruval terhelt hajóknak vontató állatok felhasználása nélkül, vízfolyás ellen való vontatásának találmányával jelentkezik*”.⁹⁸ A közleményt a magyar Helytartótanács 1813. szeptember 6-án Magyarországon is közzétette. Vélhetően az érdeklődők alacsony száma, vagy hiánya miatt ezt követően a „Wiener Zeitung” 1817. évi november 17-i számában újabb 12 pontból álló felhívás látott napvilágot, amely részletesen körülírta a szabadalom elnyerésének feltételeit. A Helytartótanács 1817. december 17-én megküldte az anyagot a megyéknek kihirdetés céljából. „*Minekutána az 1813 júliusnak 7-ik napján Ófelségének kegyelmes parancsolatja szerint közrebocsájtott tudósítás, hogy annak, aki oly leleményt, melynek segédelmével a terhes hajókat vontató barmok nélkül a víznek folyása ellen felfelé lehessen vinni, bejelent és haszonra való fordítását próbatétel által megmutatja, e leleményre egy hozzászabott és kizárólagos privilégium fog adatni...*”⁹⁹ Mindezt az uralkodó azért tartotta fontosnak, mert „... a más országokban már foganatosan szokásba vett gőzhajók az ausztriai Monarchiában még gyakorlatba nem hozattak...”¹⁰⁰ A közlemény részletesen körülírja a gőzhajózási privilégium közlekedési, műszaki, jogi feltételrendszerét, amely egyben 15 esztendőre szóló kiváltságot is jelent a sikeres pályázó számára. A privilégiumot elnyert vállalkozó jogosítványai „...a gőzhajózásra, a kizáró privilégiumnak az ausztriai Monarchia nem egész környékére, hanem csak a különös főfolyók és ezeknek mellékvízei szerint, vagy a tengeri hajózásnak határozott arányai szerint a Monarchiának egyik pontjától a másikig adatnak.”¹⁰¹

A felhívás közzététele után a dunai gőzhajózás egy amerikai mérnök érdeklődését is felkeltette. Israel I. Richartson Baltimoreban 1818. augusztus 25-én kelt, Metternich

⁹⁶ Tóth 1963 15. o.

⁹⁷ Dezsényi-Hernády 1967 40-42. o.

⁹⁸ Jankó 1967 6. o. (Jankó Béla a felhívás 12 pontos teljes szövegét közli. Jankó 1967 6-9. o.)

⁹⁹ Jankó 1967 6. o..

¹⁰⁰ Jankó 1967 6. o.

¹⁰¹ Jankó 1967 6. o.

herceghez szóló levelében az iránt érdeklődött, hogy a herceg szabadalmaztatná-e „Tökéletesített Rotációs Rendszerű Gőzgépét” (engine-jét), és kinevezné-e őt, mármint Richartsont az Osztrák Folyami Hajózás főfelügyelőjévé. Bár az amerikai szakember ajánlatát nem fogadták el, megállapításai érdekes jellemzést adtak a dunai folyami hajózásról. *„Ausztriában nagyon erősen megpróbálják bevezetni a gőzhajózást, amelyhez a kormány minden lehetséges bátorítást garantál, bár abból, amit az erőfeszítéseikből láttam, összevetve ennek az országnak a gőzhajóival, úgy tűnik számomra, hogy rengeteg pénzt és időt fognak még a kísérletezésre szánni, mint ahogy az a nagy vállalkozásoknál mindig lenni szokott, mire eléri azt a tökéletességet, amely a mi országunkban (mármint az Egyesült Államokban H. Z.) jellemzőnek számít. ... Ha lennének szívesek példaként venni a Dunát, amely Ulmtól a Fekete-tengerig hajózható, ami 2.000 angol mérföldes szakaszt jelent, micsoda előnyös lenne bevezetni azon tartományok terményeinek gyors és olcsó szállítását, amelyeket Európa első folyója öntöz. Milyen kereskedelmi és katonai előnyökkel járna Ausztria számára, ha bevezetnék a gőzhajót, amely 3 ½ vagy 4 nap alatt megtenné Semlintől (Zimonytól H. Z.) Bécsig az utat, majd Bécsből Ulmig 2 ½ vagy 3 nap alatt, ahogy azt az Egyesült Államokban a gőzhajók teszik, ami óránként 3 angol mérföldet jelent a Duna folyásával szemben.”*¹⁰²

Források nem ismertek arra vonatkozóan, hogy reagált-e a bécsi kormányzat az amerikai szakember megállapításaira, és ha igen, miként.

A felhívás hatására Bernhard Antal (Anton Bernhard) pécsi lakos, az eszéki hídvám bérlője a Dráva melletti sellyei uradalomban megkezdte gőzhajója építését. Az épülő hajóról Berks M. Péter pécsi bányaigazgató a „Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1817. január 23-i számában tudósított.”¹⁰³ A „Tudományos Gyűjtemények” 1817. évi januárjában megjelent I. kötetében is beszámoltak a készülő gőzhajóról. *„Egy ily gőzhajónak felállítására hazánkban is Pécsen egy társaság állott össze Bernhard Antal neve alatt (Bernhard und Comp.) ... Bécs városát fogja Magyarországgal a Duna vizén először egyesíteni. ... Az evégre szükséges gőz a vasasi kőszénből fejtetik ki.”*¹⁰⁴ Az 1817. március 21-én vízrebocsátott hajó május 2-án mutatkozott be Bécsben, egyértelmű sikert aratva. Az uralkodó feleségéről elnevezett „Carolina” gőzös főbb adatai a következők voltak (Jankó Béla teljes terjedelmében közli a hajó 1818. január 3-i hatósági műszaki vizsgálatának anyagát, amelyből az alábbiakat emeltem ki.):¹⁰⁵

¹⁰² Hajnal 122-123. o.

¹⁰³ Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1817. január 23. Idézi: Jankó 1967 8-9. o.

¹⁰⁴ Jankó 1967 8-9. o. (A történelmi véletlenek közé sorolható, hogy Bernhard hajója is a pécsi szénmedence – vasasi bánya – szénét használta, mint majd négy évtizeddel később, közel egy évszázadig, a DGT!)

¹⁰⁵ Jankó 1967 10-12. o.

hosszúság:	42 bécsi láb (13,27 m)
szélesség:	10 bécsi láb (3,16 m)
oldalmagasság:	3 bécsi láb (1,1 m)
vízkeszítés:	826 bécsi mázsa (426 q) (1 bécsi mázsa = 56 kg)
gépereje:	24 LE
géptípus:	egyhengeres dugattyús, álló gőzgép

A ráhelyezett Stampel-gőzgép egyes részeinek súlya bécsi mázsában:

kazán	72 bécsi mázsa (40,30 q)
6 db réz gőzcső	4 bécsi mázsa (224 kg)
vízkeszlete az egész gőzfejlesztő szerkezetnek	30 bécsi mázsa (16,8 q)
kerekek	30 bécsi mázsa (16,8 q)
lendítőkerekek	14 bécsi mázsa (7,8 q)
irányító görbecsapok	73 bécsi mázsa (48,8 q)
kazán falazása	150 bécsi mázsa (84 q)
üres hajó	180 bécsi mázsa (100,8 q)
összesen:	516 bécsi mázsa (289 q)

„Ha az összes súlyt levonjuk, úgy 273 bécsi mázsa (153 q) marad fenn, amelyet a gép saját magán, a hajóban lévő szénen, a csőrendszer felesleges falazatán kívül, mint ballasztot vagy rakományt haladás közben magával vihet. A gőzhajó egy mögéje akasztott teherhajóval, amelyben 350 bécsi mázsa (156 q) rakomány volt, hegyemenetben percenként 30 öl (56,8 m) átlagos sebességgel haladt, és lefelé 150 ölet (284 m) tett meg. Az utána akasztott hajóval mind fel-, mind lefelé megállás nélkül fordult meg, úgyhogy a gőzhajózás nehéz feladata a Dunán megoldottnak tekinthető, amihez Bernhard Antal úr mind a gőzfejlesztésnél, mind a lapátkerekek mechanizmusánál bevezetett újításával és találmányaival, valamint egy különleges készülékével a hajó használati módjához jelentősen hozzájárult.”¹⁰⁶ Bernhard még több próbaúttal bizonyította hajója alkalmasságát a privilégium megszerzésére. Az osztrák hatóságok azonban csak további próbautak és nem kis bürokratikus nehézségeket támasztva adták meg Bernhard számára 1819. január 11-én a gőzhajózási privilégiumot.¹⁰⁷ Ezzel párhuzamosan egy Chevalier de St. Leon nevű vállalkozó is kapott dunai hajózási engedélyt.¹⁰⁸ Ezen utóbbi személy azonban – hamarosan világossá vált - nem tudott megfelelni az engedély kritériumainak. Chevalier de St. Leon 1818. évi vállalkozása szervezési, és részben személyi vonatkozásban közvetlen kapcsolatba hozható egy későbbi, 1823-ban működési engedélyt kapott hajózási társasággal. Ezt a feltételezést látszik igazolni

¹⁰⁶ Jankó 1967 10-11. o.

¹⁰⁷ Jankó 1967 16-17. o.

¹⁰⁸ A Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 mű 15. oldalán azonban mindkét hajózási privilégium kiadását 1818. december 31-ére teszi.

az udvari kamara azon intézkedése, miszerint röviddel azután, hogy a DGT-t megalapító két angol, John Andrews és Joseph Pritchard számára a dunai gőzhajózás privilégiumát kiadták, megszűntnek nyilvánították St. Leon engedélyét. Hivatalos levélváltás útján az udvari kamara tájékozódott az 1823-as társaság akkoriban Varsóban tevékenykedő képviselőinél. Bécsben a vállalkozás korábbi vezetője elismerte, hogy már hosszú ideje nincs kapcsolata a társasággal. A részvénytársaság egyik alapító tagja, Jacob von Löwentahl - aki alapító tagja lett az 1829-es DGT-nek is – írásban közölte, hogy az általuk használt gőzhajót - az „I. Ferenc”-et¹⁰⁹ – „eladták, és a privilégium folytatása ügyében semmit sem kezdeményeztek”¹¹⁰. A Bécsi Kereskedelmi és Váltóügyi Bíróság¹¹¹ ezért a céget megszűntnek nyilvánította, az udvari kamara pedig 1829. október 26-án a társaság privilégiumát bevonta.¹¹²

Bernhard hajójával az engedély megszerzése, 1819. január 11-e után dunai folyami szállításokat végzett, ill. 1820-ban Pest és Óbuda között folyami átkelő feladatokat is ellátott. A töretlen akaraterű Bernhard 1821. július 15-én hajózási vállalatot alapított¹¹³, amely azonban hosszú távon, tőkehiány miatt nem lehetett sikeres. 1821. november 25-én I. Ferencről újabb gőzhajózásra szóló kiváltságlevelet nyert,¹¹⁴ amelyet alapvetően egy újfajta kerék gőzzel történő meghajtása miatt kapott. Mindent összevetve Bernhard tevékenysége úttörő jellegű és egyben példaértékű is, ami bizonyította, hogy a Duna-medencében is lehetséges lenne korszerű folyami közlekedést megvalósítani. Ehhez azonban elengedhetetlennek tűnt a megfelelő tőkeerő és a politikai támogatás. E két tényező egyesítésére jó példa az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság története, amely Bernhard után háromnegyed évszázaddal nemcsak a Duna-medence legnagyobb hajózási vállalata, hanem a világ legnagyobb belvízi hajózási társasága is lett.

¹⁰⁹ Ez a hajó természetesen nem azonos a DGT 1830-ban vízre bocsátott, ugyancsak I. Ferencről elnevezett gőzössel.

¹¹⁰ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 16. o.

¹¹¹ Wiener Merkantil- und Wechselgericht

¹¹² Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 16. o.

¹¹³ Jankó 1967 20. o.

¹¹⁴ „1821. XI. 25. Bécs. Kiváltságlevél Bernhard Antalnak, a Dunán való gőzhajózásra” A latin nyelvű kiváltságlevél teljes magyar fordítását közli: Tóth 1963 105-107. o.

III. 2. A DGT története alapításától a párizsi kongresszusig (1829-1856)

A dunai folyamhajózásban kb. egy évszázadig meghatározó Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság (DGT) /Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG)¹¹⁵ története, tevékenysége alapvetően a Duna régiókat, nemzeteket összekötő integráló szerepét bizonyítja. A különböző fejlettségű, történelmi tradíciójú, eltérő etnikumú, vallású területeket a személy- és áruszállítást, valamint az ehhez szükséges, ill. ebből következő munkakultúrát hatékony kommunikációs rendszerrel igyekezett összekapcsolni a szó legpozitívabb értelmében multinacionálisnak tekinthető nagyvállalat.

A folyamatos dunai gőzhajózásra vonatkozó 1813-ban meghirdetett első császári és királyi kiváltságlevél felhívásának közzétételétől – amely egy mechanikus erővel hajtott hajóra vonatkozott és annak tulajdonosa számára szólt – a folyamatos próbálkozások, próbautak, elnyert, majd visszavont privilégiumok után, 1828-ban Bécsben két angol állt elő azzal a szándékkal, hogy az uralkodói felhívásnak eleget tudnak tenni.¹¹⁶ 1828. április 17-én John Andrews¹¹⁷ és Joseph Pritchard¹¹⁸ uralkodói kiváltságot, ill. engedélyt kapott az általuk feltalált, javított szerkezetű gőzhajó üzembeállítására. A jelentkezők előtt világos volt, hogy a dunai gőzhajózás eddig mindig a gépészeti („engineering”) hibák miatt hiúsult meg. Ezért nem terveztek saját gőzgépet, hanem úgy döntöttek, hogy az akkori Európa legjobb gépgyárából, Angliából, a Boulton & Watt cégtől rendelik meg a „gőzhajó szívét”. Pritchardnak jó tapasztalatai voltak a cég termékeivel kapcsolatban, ugyanis 1826-ban a Genfi-tavon közlekedő „Léman” nevű hajóját is ezzel a gőzgéppel szerelte fel.¹¹⁹

A két angol vállalkozó olyan jó hírnévvel és kapcsolatokkal rendelkezhetett, hogy az Alsó-Ausztriai tartományfőnök, gróf Franz Klebelsberg róluk az Udvari Kamarának a következőket írta: „... *nem kétséges, hogy Andrews és Pritchard immár más vidékeken megalapított*

¹¹⁵ A DGT/DDSG-ről készített tanulmányok, összefoglalók közül máig a legteljesebbek: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979, Mayer-Winkler 1989, Donau-Schiffahrt 2004

¹¹⁶ Pisecky 1994 190. o.

¹¹⁷ John Andrews 1787-ben született Londonban. Először, mint nyelvtanár tevékenykedett Franciaországban. Az amerikai hajóépítő mester Edward Church szolgálatába állt, és mint beosztott felvigyázó és bérelszámoló tevékenykedett. A mester sikerrel próbálkozott az 1820-as évek Nyugat-Európájában a gőzhajózás bevezetésével. E tevékenysége során került először kapcsolatba Andrews az új technikával. Később Andrews, aki elsősorban kereskedő, üzletember volt, a Pó-hajózás hajóépítésénél, Velencében ismerte meg az ott tanuló későbbi üzlettársát, Pritchardot. A kortársak megítélése Andrews jelleméről megoszlottak. In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 21. o., Széchenyi Naplója tanúsága szerint, az alapítást kezdeményező egyik angolt, Andrewst, jól ismerte. In: Széchenyi 1982 743. o. (1833. július 29-i feljegyzés.)

¹¹⁸ John Pritchard életrajza csaknem ismeretlen. Személyisége ellentéte volt Andrewsnek. Technikus, gépész és gyakorlati ember volt, aki megfelelő tapasztalattal rendelkezett ahhoz, hogy a dunai gőzhajózás körülményeit, nehézségeit a részvényjegyző uraknak bemutassa. A DGT sikeres kezdete után hamarosan, 1831-ben különvált üzleti partnerétől, Andrewstól, akivel pedig együtt hozta létre az első gőzhajózási társaságot, ill. építette az „I. Ferenc” nevű gőzhajót. In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 21. o.

¹¹⁹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 21. o.

*gőzhajózási vállalkozásukat itt is még nagyobb kiterjedésben létre fogják hozni...*¹²⁰ Ismert Metternich herceg 1828. október 6-án kelt, gróf Nádasdy kereskedelemi miniszterhez írt Andrewst ajánló levele, amelyben az angol vállalkozó személyére vonatkozóan ugyan nem tett semmilyen észrevételt, az ügy viszont a kancellár szerint „*hasznosnak és alázatosan támogatásra méltónak ítéltetik.*”¹²¹ A birodalom legfelső politikai köreinek ilyen támogatásával indult a Társaság megszervezése.

A hajózás megindításának előfeltétele volt a gőzhajó megépítése és a hajózási engedély megszerzése, amelyet csak a sikeres próbautat követően állítottak ki az illetékes hatóságok. Miután az angolok az ehhez szükséges tőkével nem rendelkeztek, részvénytársaság létrehozását határozták el. A társaság alaptőkéjét 100.000 fjt-ban állapították meg, amely összeg lejegyzéséhez 500 db 200 fjt névértékű részvényt bocsátottak ki.¹²² A "gründolók" 1829. január 24-én körlevelet adtak ki Bécsben, amelyet elküldtek az uralkodóház legfőbb tagjaihoz, a Habsburg Birodalom legjelentősebb bankáraihoz, arisztokratáihoz, főhivatalnokaihoz. Ebben felhívták a címzetteket egy Dunai Hajózási Társaság megalapítására. Andrews és Pritchard, öntudatosan az ügyük sikerébe vetett biztos tudattal, nem kis határozottsággal írták levelüket.¹²³ „*Az aláírók azzal a céllal jöttek Bécsbe, hogy a Dunán alapítsanak egy gőzhajózási társaságot. Jó okuk van azt hinni, hogy ismereteik és tapasztalataik alkalmassá teszik őket e cél megvalósítására. Nemcsak el fogják indítani a folyamatot, de tőkét is fektetnek a vállalkozásba. De mivel ahhoz jelentős tőkére van szükség, úgy gondolják, hogy a felhívás aláírására szólítják fel mindazokat, akik részvényeket szeretnének jegyezni, ami azonban akkor válik csak kötelező érvényűvé, ha megfelelő számú részvényes találtatik... . Az aláírók úgy vélik, hogy a terveikben szereplő cél megvalósításának ez a leggyorsabb és legrövidebb módja, és felszólítják a leendő részvényeseket, hogy vegyenek részt a kezdeményezésben, és nyilvánítsák ki, hogy milyen számban kívánnak részvényt jegyezni. Aláírás Pritchard és Andrews (10 részvény tulajdonosai). (A nyomaték kedvéért még odaírták. H. Z.) A következő urak már aláírták a felhívást, és megegyeztek abban, hogy közösen 15 részvényt vásárolnak: Ferdinánd főherceg, József főherceg, Ferdinand d'Este főherceg, Metternich herceg és Revitzky gróf.*”¹²⁴

¹²⁰ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 21. o.

¹²¹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 21. o.

¹²² Jankó 1968 25. o.

¹²³ „...dass Ihre Kenntnisse und Erfahrungen in dieser Sache durch das was sie bereits an andern Orten geleistet haben, hinlänglich bewährt seyen.” („... az Ö ismereteik és tapasztalataik ebben a dologban, azáltal, amit már más helyeken teljesítettek, megfelelően beváltak.”) Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 21. o.

¹²⁴ Hajnal 1920 123-124. o.

A címzettek a 19. század első felében a Habsburg Birodalom gazdasági, politikai életének különösen jelentős személyiségei voltak. A legnagyobb osztrák bankárok, nagykereskedők, tőkés vállalkozók, ügyvédek lettek a legnagyobb részvényesek, így Johann Babtist von Puthon, Johann Heinrich von Geymüller, Johann von Sinna, Benedikt David Arnstein, Bernhard Eskeles, Heinrich Pereira, Salamon Meyer Rotschild, de közöttük találjuk a birodalom legfelsőbb politikai köreinek képviselőit is. Az uralkodóház tagjai közül a trónörökös Ferdinánd főherceg, József főherceg, Magyarország nádora, a Habsburg ház oldalágából Este Ferdinánd főherceg vásárolt részvényeket. A részvényjegyzők között találjuk még Metternich herceget, a mindenható államkancellárt, Franz Saurau gróf belügyminisztert, Revitzky grófot, aki a magyar udvari kancellár tisztét viselte és a Sedlnitzky grófot, a legfőbb rendőrhatalóság elnökét, akit megérdemelten a „rosszhírű rendőrminiszter”-ként ismertek.¹²⁵ A magyar arisztokrácia prominens alakjai közül ugyancsak többen jegyezték részvényeket: Andrassy György gróf, Ambróczy István gróf, Apponyi György gróf, Batthyány Fülöp herceg, Eszterházy Pál herceg, Csáky Károly gróf, Sándor Móric gróf, Csáky Petronella grófnő, Széchenyi Károly gróf, Trautmannsdorf grófnők, Walterskirchen báró, Szirmay bárónő és a társaság alapításától nemcsak anyagi hasznot, hanem a magyarországi közállapotok javulását is remélő Széchenyi István gróf is belevágott a vállalkozásba.¹²⁶ Miután a birodalom prominens személyiségei részvényvásárlással anyagi és egyben politikai támogatást is jelentettek a társaságnak, érthető, hogy a vállalkozó kedvű angolok kezdeményezését siker koronázta.

A Társaság 1829. március 13-án Bécsben tartott alakuló közgyűléséig a kibocsátott részvények több mint felét sikerült eladni. A részvényeket névre szólóan állították ki. Minden öt részvény egy szavazatot ért a társaság közgyűlésén.¹²⁷ A közgyűlésen hozott határozatok egyike arra vonatkozott, hogy nagyobb számú részvény birtoklása sem biztosít tulajdonosának további képviselői jogokat. Ez az ún. kisméretű részvényesek védelmében hozott intézkedés a gyakorlatban könnyen megkerülhető volt, hiszen strómanokon keresztül a nagybefektetők, bankok több szavazathoz juthattak. Rövidtávon a gyors megtérülést, magas hozamot váró kisméretű részvényesek szemben álltak a hosszú távra kalkuláló nagybefektetők érdekeivel, ami egy induló, hosszú távra tervezett vállalkozásnál nehezen kezelhető probléma forrása lehetett. A Társaság alapszabályzata rögzítette a cég vezetéséhez rendelt adminisztrációt, amelynek fő feladata a szükséges kormányzati engedélyek azonnali beszerzése és a társasági működés

¹²⁵ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 22. o.

¹²⁶ Mérei 1951 208. o.

¹²⁷ Gonda 1899 25. o.

gyors elkezdése volt. Sor került az angol hajóépítőkkal kötendő társasági szerződés elkészítésére, amelynek értelmében ugyanezen év december 29-én a két angol a társaság javára lemondott korábbi, javított szerkezetű gőzhajóra és hajózásra kapott szabadalmáról, amelynek ellenértékeként a Társaság által készítendő gőzhajók üzemeltetését az angolok a DGT-től bérelhették.¹²⁸ A technikai nehézségek leküzdése után 1830 augusztusára a DGT floridsdorfi hajógyárában indulásra készen állt az „I. Ferenc” gőzös. A technikatörténeti hűség miatt érdemes a hajó méreteiről is megemlíteni. A fából készült hajótest hossza: 23 öl (43,5 m), szélessége 6,5 öl (11,32 m).¹²⁹ A 60 LE névleges teljesítményű gőzgépet a „Boulton, Watt & Co. Soho (Birmingham), Foundry” gyárában készítették.¹³⁰ (A Boulton és Watt vállalkozása nyilvánvalóan jól ismert lehetett és megfelelő referenciákkal is rendelkezett a korabeli Európában, hiszen már 1818-ban Mr. Perez, az amerikai Israel I. Richartson patrónusa is ezt az angol céget ajánlotta az osztrák kormány figyelmébe.¹³¹)

Az első próbaút Bécs és Pest között 1830. szeptember 17-én kezdődött.¹³² A Társaság titkára lelkesen számolt be a sikeres hajóútról: *„Amit a saját szemünkkel láthattunk, a szakemberek véleményével egybehangzóan megerősíti azt a hiedelmet, hogy hajót jobban nem lehetett volna megépíteni. 14 és fél óra alatt tettük meg a Bécs-Pest szakaszt, míg visszafelé 48 óra 20 percet vett igénybe az utazás. Az, hogy ennyi idő alatt megtettük a csaknem 500 km-es távot (oda is és vissza is) a folyó gyorsaságát és a hajó kitűnőségét bizonyítja”*¹³³

I. Ferenc császár és király 1830. szeptember 1-én kelt oklevelében az osztrák, 1831. április 22-iben pedig a magyar korona országai Duna szakaszának gőzhajózására 15 évi időtartamra szóló privilégiumot adott a Társaságnak,¹³⁴ de csak az általuk épített, ill. használt hajótechnikát védte a vetélytársakkal szemben. E kiváltság azonban kötelezettséget is jelentett, miszerint a Dunán rendszeres, mellékfolyóin próbaszerű hajózást kellett a következő két évben megszervezni.¹³⁵ A kiváltság adományozás nagy lehetőséget jelentett a fiatal vállalkozásnak, hiszen másfél évtizedig garantálta, hogy versenytársak nélkül bonyolíthatja

¹²⁸ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 41. o.

¹²⁹ Jankó 1968 25-26. o.

¹³⁰ Az ipari forradalom első és egyben legjelentősebb gőzgépgyárát a Birmingham melletti Sohoban James Watt és Matthew Boulton „Boulton & Watt” néven jegyezte 1775-1800-ig. Ezt követően, 1800 és 1848 között az alapítók gyermekei vezették „Boulton, Watt & Co.” néven, majd 1848-tól egészen 1895-ig, a megszűnéséig a cég társtulajdonosai – Henry Wollaston Blake, James Brown és Gilbert Hamilton - „James Wat & Co.” néven. A vállalatot, a pénzügyi befektetők a 19. század közepétől már Londonból irányították. In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 24-25. o., Roth 1987 533-541

¹³¹ Hajnal 1920 131. o. (3. lábjegyzet.)

¹³² Gonda 1899 24. o. és Hajnal 1920 125. o. szerint a Bécs és Pest közötti első próbaút indulási dátuma 1830. szeptember 17., a Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 41. o. ugyanezen eseményt 1830. szeptember 4-re teszi!

¹³³ Hajnal 1920 125. o.

¹³⁴ "für die Ungarischen Kronländer" Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 12-13. o.

¹³⁵ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 41. o.

tevékenységét, személy és áruszállítását a Habsburg Birodalom Duna szakaszán. Ezzel elkezdődött a kor legmodernebb közlekedési, ill. kommunikációs eszközének története a Duna-medencében.

Bár a próbaút 1830 szeptemberében volt, a rendszeres gőzhajózás csak 1831 februárjában indult be a Dunán Bécs és Zimony között, egyelőre csak egy hajóval, az I. Ferencel. A Társaság első „menetrendjét” hirdetmény formájában a „Vereinigte Ofner-Pester Zeitung” 1830. október 7-i száma közölte: „*A hajó 5-én indul Győrbe, és ezen utat megteszi 9-én és 13-án. Győrből visszaindul 7-én, 11-én, 15-én. Menetdíj Győrig I. osztályon 6.-, a II. osztályon 3.- conv. forint. 100 font (56 kg) poggyász szabad. A poggyász túlsúly és kereskedelmi áru után bécsi mázsánként (56 kg H. Z.) 40 krajcár. Nagyobb szállítmányoknál fuvardíj engedmény. Az utasok az indulás előtti napokon a hajónál személyesen tartoznak jelentkezni áruszállítási ügyben. Felvilágosítással szolgál Nagy F. Kappel és társa nagykereskedő.*”¹³⁶

Az első év veszteséges volt, részben a Magyarországon tomboló kolerajárvány, részben egy átjárhatatlan gázló miatt a Győr melletti Gönyűnél. A Társaság hivatalos kimutatása szerint az éves nettó bevétel mindössze 9.000 Florint volt. Az I. Ferenc ebben az évben 15 alkalommal kötött ki Pesten.¹³⁷ A részvényesek számára 1832-ben készített és elküldött első jelentés többek között az alábbiakat állapította meg a működés első évéről: „*Minden olyan kétség összeomlott, amely arra vonatkozóan eluralkodott, hogy a Duna nem volt, és jelenleg sem alkalmas a gőzhajózásra, ez semmilyen körülmények között nem merülhet fel érdemlegesen. De a Társaság még nem érte el a célját, mert ehhez egy hajó nem elegendő. Ha Ausztria sikeresen akar kereskedni a Dunán, gyors és biztonságos hajókra kell szert tennie.*”¹³⁸ Ezek után a Társaság közgyűlésén úgy döntöttek, hogy egyidejűleg 2 új hajót is építtetnek, egy 30 és egy 50 lóerőset. A hajótest építésére szóló megbízást egy brit hajóépítő, Ruston kapta, aki eljött Bécsbe, hogy végrehajtsa a feladatot. A gőzgépet Henry Hajnal szerint ismét a Birmingham melletti Boulton & Watt cég készítette.¹³⁹

¹³⁶ Idézi Jankó 1968 26-27.o.

¹³⁷ Gonda 1899 25. o., Hajnal 1920 125-126. o., Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 42. o.

¹³⁸ Hajnal 1920 126. o.

¹³⁹ Hajnal 1920 126. o. Hajnal az angol cég nevét pontatlanul adta meg! Lásd 123. jegyzet!

A közgyűlés (vagy bizottság) a következőképpen állapította meg a költségeket:

„*Úgy tudjuk, hogy az angol hajóépítők 19 font sterlinget számolnak tonnánként, de ezen kívül figyelembe kell vennünk az összeszerelési munkák, az alkatrészek, a festés, stb. költségeit. Ezért úgy hisszük, hogy a két, együttesen 405 tonnás hajó ellenértéként helyes becslésnek mondható a 16.000 font sterling, amit a londoni árak is megerősítenek:*

<i>a két hajó alkatrészek nélkül</i>	<i>£7.733</i>
<i>a gép</i>	<i>£6.500</i>
<i>festés, szerelvények, horgony, kábelek (kötelek), stb.</i>	<i>£2.000</i>
<i>összesen:</i>	<i>£16.233”</i>

A Duna-hajózást és szabályozást szívügyének tekintő Széchenyi István intenzív kapcsolatban állt a Társaság meghatározó tagjaival. A Társaság és a dunai hajózás érdekében végzett múlthatatlan érdemeit a késői utókor a DGT-n belül is megörökítette.¹⁴⁰ Széchenyi a dunai hajózást a Fekete-tengerig, majd onnét tovább Odesszáig, Konstantinápolyig szándékozott meghosszabbítani. Hogy mindezt saját maga is megtapasztalja, 1830. június 24-én Pestről útnak indult „összerótt” hajóján Waldstein János és Beszédes József földmérő mérnökök kíséretével, összesen 11 emberrel a Fekete-tenger felé.¹⁴¹ Útinaplójából pontosan végigkövethető az utazás. A korabeli hajózási technikák és társadalmi viszonyok elmaradottságát éles kritikával bemutatta be. *„Láttunk több embervontatta hajót. 200 (bécsi H. Z.) mázsát számítanak egy emberre. Napi bérük 15 bécsi garas. – NB. csak, ha tudnak haladni, - másképp, azaz ha szél miatt kényetlenek leállni, nem kapnak semmit. És mégis örömet elvállalják e munkát! Miféle konkurrencia hát ilyen országban a gőzhajó? ... Gőzhajó nem barbároknak – azaz hazámfiainak – való, hanem civilizált népeknek. A gőzhajót meg kell előznie ... annak, hogy szaga se maradjon a feudalizmusnak!”*¹⁴² Széchenyi előtt világossá vált, hogy a korszerű folyamhajózás elengedhetetlen előfeltétele a folyószabályozás. *„A vízszabályozásoknak, átmetszéseknek tehát csakis a tulajdon biztonságán és az alispán felelősségén etc. etc. kell vagy lehetséges voltaképpen alapulniuk, - máskülönben minden homokra épül. A kormánynak két gőzhajóval kellene rendelkeznie ... és gőzmeghajtású kotrógéppel.”*¹⁴³ *„A./ A Dunát szabályozni kell. – B./ és aztán egy híd, és nem fordítva! A szabályozást a vaskapunál sziklarepesztésekkel s ugyanakkor benn az országban átmetszésekkel kellene véghezvinni.”*¹⁴⁴ Az utazásról Beszédes József is beszámolt. 1830. augusztus 30-án Konstantinápolyban kelt írását a Tudományos Gyűjtemény *„A Duna. Világ kereskedési, és motsár kiszáritási tekintetben”* címmel közölte. A kitűnő vízügyi szakember a reformkori közéletbe ekképpen emelte be a Duna-problémát. *„... minden gondolkodni tudó Hazafi, kinek Hazáján ezen nagy Duna le foj, azon kérdésnek érdemesítésére szolgál: mi annak az oka, hogy illy nagy fíjonak nem tsak hogy illendő hasznát nem vesszük, sőt esztendőnként rémitő kártékonosságát tapasztalni kéntelenek vagyunk?”*¹⁴⁵ Beszédes a Duna-hasznosítás legfőbb gondját a folyami közlekedést nagyban akadályozó Vaskapu-szakasz

¹⁴⁰ Széchenyi István mellszobra 2003 őszéig ki volt állítva a DDSG bécsi vezérigazgatóságának székházában - Wien, Handelskai 265 - a bejárat hallban, *Graf Stefan Széchenyi – Pionier der Dunau-Dampfschiffahrt (gr. Széchenyi István - A dunai gőzhajózás úttörője)* felirattal. 2003 novemberében a jelen írás szerzője a szobrot Regensburgban, a DDSG egyik utódvállalata, a Meyers Holding irodaházának lépcsőházában látta viszont.

¹⁴¹ Széchenyi 1982 641. o. (1830. június 24-i feljegyzés.)

¹⁴² Széchenyi 1982 643. o. (1830. június 25-i feljegyzés.)

¹⁴³ Széchenyi 1982 643. o. (1830. június 25-i feljegyzés.)

¹⁴⁴ Széchenyi 1982 649. o. (1830. július 1-i feljegyzés.)

¹⁴⁵ Beszédes 1831 70. o.

hajózhatóvá tételében látta, valamint a folyószabályozás következményeként a mocsarak lecsapolását tartotta a legfontosabb feladatnak. „Ezen úton találtam ugyan mind a kereskedésnek, mid a motsár ki száritásnak több Hydrotechnikai akadálaira Pestről a Fekete-tengerig”¹⁴⁶, de a legnagyobb gondot a Vaskapu-szakasz jelenti: „... a nagyobb hajók bajjal járnak föl és alá, azért ezen akadált szükséges kiszedni.”¹⁴⁷ A mérnök a folyó „regulációját” ajánlotta a döntéshozók figyelmébe, egyúttal gazdaságpolitikai argumentációval is megerősítette ajánlásait. „Ezen reguláció által Béts városa, melytől semmi más viz a Dunán kívül nem szolgál valami tengerre, a világnak minden, de legközelebb két nevezetes tengeri kikötő helevel Odesszával, és Konstantinapollal Európának leg nagyobb vize által értetésbe jön, és pedig víz utáni hajózással ki felé az Ausztriai Birodalomból.”¹⁴⁸ Széchenyi al-dunai útjáról, Konstantinápoly érintésével visszatérve 1832. január 7-én levélben tett javaslatot a DGT vezetésének újabb hajók üzembeállítására. Az ezzel járó befektetésről azt jósolta, hogy meg fog térülni.¹⁴⁹ Ezt követően a Társaság 11 nappal későbbi közgyűlése, 1832. január 18-án 320 db újabb részvény kibocsátásáról döntött,¹⁵⁰ a már korábban említett, 30 és 50 LE-s gőzhajók megépítése céljából. Ezen a gyűlésen hangzott el először, hogy Bécset a Fekete-tengerrel közvetlen szabad hajózási úttal kell összekötni.¹⁵¹ Széchenyi, a dunai kereskedelem egyik legenergikusabb támogatójaként 1833. október 23-án kelt, a nádorhoz címzett jelentésében hűen tárta fel kora kereskedelmi hajózásának a helyzetét, egyben cselekvési programot is javasolt: „Méltóságod helyesli a Dunán való kereskedelmet egészen a Fekete-tengerig, még így is, hogy a vontatóút nincs készen. Ezért néhány nappal ezelőtt beszéltem a Gőzhajózási Társaság igazgatóival, hogy megtudjam ezzel kapcsolatos véleményüket. Mindannyian hajlottak arra, hogy kipróbálják ezt a merész javaslatot, de nem mutatkoztak hajlandónak feláldozni a Társaság jelenleg biztosított érdekeit a várhatóan nagyon alacsony profitért. ... Győrtől Semlinig és Pesten keresztül vissza egyre növekszik a személyforgalom, így 12-15%-os profitra számíthatunk. De az Alsó-Duna szakaszán elég bizonytalanok a kilátások a fa magas ára és a szén teljes hiánya miatt. Továbbá Galatzban nincs osztrák konzul, aki védené az érdekeinket... Felvetődik tehát a kérdés: Hajlandó-e a kormány anyagilag és morálisan támogatni egy európai kanális megépítését a Duna alsó szakaszán? Ehhez a kormánynak a következő koncessziókat kell tennie: 1) A jelenlegi 15 éves privilégiumot ki kell terjesztenie 25 évre. 2) A parti városoknak kikötőterület kell

¹⁴⁶ Beszédes 1831 71. o.

¹⁴⁷ Beszédes 1831 72. o.

¹⁴⁸ Beszédes 1831 78. o.

¹⁴⁹ Jankó 1968 27. o.

¹⁵⁰ A korábbi részvény kibocsátási gyakorlatnak megfelelően 1 db részvény ára 500 forint volt.

¹⁵¹ Gonda 1899 25. o.

biztosítaniuk a Társaság számára hajóhidakkal és pallóval. 3) Meg kell változtatni bizonyos, városi higiénére és adminisztrációra vonatkozó előírásokat. 4) Biztosítani kell az utasok és a rakományok biztonságát szerb, havasalföldi és török vizeken. 5) A kormánynak ki kell nyilvánítania, hogy mindezt a gőzhajózás javára teszi. 6) Évekre előre biztosítani kell a szén- és fatartalékokat azokról a kormány birtokában lévő lelőhelyekről, ahol azok bőségesen megtalálhatók, de még nem kerültek feldolgozásra. ... Az első pont teljesítése nem jelent kárt senkire nézve, még az államra nézve sem. A Társaság ebben az esetben nagyobb biztonsággal investálhatna tőkét a vállalkozásba. A második, harmadik és negyedik pontokat ugyancsak érdemes megfontolni és elfogadni. Ha a kormány az ötödik pontba is beleegyezne, bizakodóvá tenné a köznépet, ugyanis az a közhiedelem uralkodik, hogy az egész vállalkozás angolmánok vezérelte ugrás a sötétbe, amelyet átszö a távoli ismeretlen utáni vágyakozás. A hatodik pont garantálása elengedhetetlen feltétele a vállalkozás sikerének. Ha ezeket a pontok most elfogadtatnak, a Társaság 1834-ig kereskedelmi kapcsolatba léphetne Konstantinápolyal. A Társaság a 3 gőzösével rendszeres forgalmat bonyolítana, és lehetséges lenne hajókat készenlétben tartani a Duna torkolatában az Odesszába, Konstantinápolyba való továbbutazáshoz... Hozzátehetem, hogy a havasalföldi-illér határon bőségesen van szén és fa. De vannak szénmezők Tissovitzá határában is, olyanok, amelyeket még sohasem használtak. ... Méltóságod önmaga is sikeresen végrehajthatja ezt a tervet, mert ha netalántán a bürokrácia útjára kerülne, akkor az örökkévalóságig eltartana. Beismerem, hogy amit a Társaság kér, nem kis dolog, bár ahhoz képest, hogy milyen fontos lenne a Fekete-tengerrel való közvetlen kapcsolat, mégiscsak elég jelentéktelen...”¹⁵² Az udvari kancellária Széchenyi javaslata és a vállalat kérelme nyomán 1855-ig meghosszabbította a Társaság számára a hajózási privilégiumot.

1833. december 2-án a Társaság rendkívüli közgyűlésén Széchenyi lelkes szavakkal ecsetelte az al-dunai hajózás megkezdésének fontosságát és egyben javasolta, hogy a vállalat újabb három hajót építsen, amelyek egyike tengerjáróként Galac és Konstantinápoly között közlekedjen. Úgy vélte, hogy az Al-Dunán is be kell állítani egy következő hajót ugyanúgy, mint Pest és Bécs viszonylatában. A folyómeder folyamatos hajózhatósága érdekében szükséges kotróhajó beszerzését, aminek ügyintézését a Vásárhelyi Pállal éppen angliai tanulmányútra készülő Széchenyi a nádor megbízása alapján magára vállalta.¹⁵³ A közgyűlés Széchenyi javaslatait elfogadva újabb 600 db részvény kibocsátásáról döntött.¹⁵⁴

¹⁵² Hajnal 1920 128-129. o.

¹⁵³ Jankó 1968 28. o., Széchenyi beszédét idézi Hajnal 1920 129. o.: „A jelen nagyon alkalmas arra, hogy kiterjesszük a kereskedelmünket török területre. A Társaságnak készen kell állnia arra, hogy meg hozza az ehhez

A Társaság első elnöke, J. P. von Puthon¹⁵⁵ báró kérésére Széchenyi 1834-es angliai útján a Társaság ügyeiben is eljárta. *"Nagyban készítem elő az angliai részvényjegyzést"*. (Mármint a DGT részvényeinek jegyzését. H. Z.)¹⁵⁶ Az angliai részvényjegyzés előkészítése, ill. megszervezése arra utal, hogy a Habsburg Birodalomban nem volt egyszerű, vagy nem sikerült a szükséges tőkét előteremteni. *"Eltökéltem kelek föl - Dilemmában vagyok. Vagy elejteni a nagy vállalatot, vagy nem ügyelni többé az egészségemre. Feláldozom magam az ügynek. Puthon, Tasner írnak nekem. Nem örvendetesek a levelek. - Hanyatt-homlok Brownhoz megkérdezni, mennyibe kerül egy 207 tonnás hajó – 3.500 font - sterling. Megírom Puthonnak. Engine (gép H. Z.) 4.285, hajó 3.500, szállítás 300 font-sterling."*¹⁵⁷ Széchenyi figyelmét még az 1830-40-es évek pezsgő magyar belpolitikai eseményei sem tudták elterelni a hajózási Társaságról. Különböző lapokban esszékét jelentetett meg a gőzhajózás és a Társaság népszerűsítése érdekében. A „Társalkodó” 1834. augusztus 20-i számában érdekes önvallomást közölt: *„1829-ben a gőzhajózási társaság megalapítására is meghívtak, de akkoriban még nagyon szkeptikus voltam, és hiúságból vagy büszkeségből, nevezték, aminek akarják, nem engedtem, hogy a nevemet kapcsolatba hozzák egy ilyen megkérdőjelezhető társulással. De az, hogy J. Puthon báró olyan kitűnően védelmezte a vállalkozást arra készítetett, hogy megváltoztassam a véleményemet. Ma már úgy látom, a gőzhajózásnak nagy jövője lesz ebben az országban. Ezennel bevallom, hogy megtérítettek ebben az ügyben. ...”*¹⁵⁸

A Társaság fejlődése a nehézségek ellenére töretlen volt, amit a műszaki, gazdasági eredmények egyértelműen bizonyítanak. Az al-dunai volt hosszú ideig – egészen 1896-ig! – a dunai közlekedés legproblémásabb szakasza, ahol sem a hajózás, sem a mederkarbantartás nem volt veszélytelen vállalkozás. Széchenyi, aki a hajózás nehézségei mellett azok megoldási módját is világosan látta a következőket írta erről: *„Meltzel 37 bányásszal már Plavisevicán van. Tegnap már repesztettek...”*¹⁵⁹ (sziklák a Duna-mederben). A területen

szükséges áldozatot. Legalább egy hajót tartalékba kell helyezni az Al-Dunán való kereskedelemhez. Ennek érdekében növelni kell a Társaság tőkéjét. Ezt csak új részvények kibocsátásával lehet megtenni. Három hajó aligha képes megbirkózni az egészen Moldáviáig kiterjedő kereskedelmi tevékenység lebonyolításával, és akkor a Fekete-tengerről még szó sem esett. Feltétlenül szükséges rendszeres kapcsolatot fenntartani Béccsel. E célból ki kell kotorni a folyót. Magyarország nádora megbízott, hogy vásároljak néhány kotrógépet, amikor Angliába megyek. Ez arra fogja ösztönözni az osztrák hatóságokat, hogy kövessék a példát. Ha Orsovánál felrobbantanák a sziklákat, akkor a gőzhajók Béctől egészen Galatzig elhajózhatnak. A Vaskapunál lévő zuhatagokat kipróbálták, és kétség sem férhet hozzá, hogy az alig 5 láb merülésű gőzhajó biztonságosan át tud haladni ezen a szakaszon. Túl alacsony vízállásnál a gőzösök csak a zuhatagokig mennének, ahonnan evezős hajókkal lehetne folytatni az utat...” (1833. december 2.)

¹⁵⁴ Jankó 1968 28. o.

¹⁵⁵ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 172. o.

¹⁵⁶ Széchenyi 1982 758. o. (1834. február 17-i feljegyzés.)

¹⁵⁷ Széchenyi 1982 761. o. (1834. február 22-i feljegyzés.)

¹⁵⁸ Idézi Hajnal 1920 130. o.

¹⁵⁹ Széchenyi 1982 743. o. (1833. július 30-i feljegyzés.)

tevékenykedő török pasa azonban még inkább megnehezítette, életveszélyessé tette Széchenyiék és a hajósok munkáját „*Az orsovai pasa lövetni akart az embereimre! – Nem tette, de azt üzent nekem: 'Reméli, többé nem fog előfordulni, hogy hajók mennek le – anélkül, hogy jelentenék nekem. A fél Dunát megmérhetik – a másik felét azonban nem engedem, míg nincsen rá parancsom, etc.'* Hiba! de ártatlan vagyok -, a kereskedők kérelmezték, hogy kitérhessenek az orsovai pasa zsarolása elől, aki minden hajót feltartóztat – és kénye-kedve szerint megsarcol -, a főparancsnokságtól s az udvari haditanácstól az az utasítás jött: '*A Duna a töröké – meg kell néki adni, ami az övék*' etc. – *Ha így van ... mindent föladunk...*”¹⁶⁰ Minden nehézség ellenére a vállalat Argo nevű gőzhajója 1834. április 14-én - elsőként - szerencsésen áthaladt az Al-Duna zuhatagjain és megkezdte járatát a bal part mentén Galacig. A következő évben, 1835-ben újabb DGT hajó érkezett a szakaszra, amely a – fent idézett Széchenyi naplórészlet ellenére – a török partok mentén, Kladovo-Galac között közlekedett. Közben – 1833-34-ben – a Társaság hajói megjelentek a Tiszán és a Száván is, ahol ezzel megkezdődött a rendszeres gőzhajózás.¹⁶¹ A Duna-medencei folyami hajózás terjeszkedésével párhuzamosan, 1834-ben a trieszti hajógyárban elkészült Mária Dorothea gőzessel a Konstantinápoly-Szmirna szakaszon is megindult a DGT tengeri hajózása,¹⁶² amit további tengerjárók forgalomba állítása követett.

A Társaság történetének első időszakában a hajószemélyzet különböző nemzetiségű tagjai, akik nem értették egymás nyelvét, több technikai hibát, balesetet okoztak. Széchenyi 1835. szeptember 29-i levelében, Zimony körül hajózva a „Zrínyi” fedélzetén az alábbiakat írta: „*Holdfénynél folytatjuk utunkat a Zrínyin ... A révkalauz pesti, a kapitány mainzi, a gépmester birminghami – különböző vallásúak, nekem ismeretlenek - tehát mialatt az első partot kiáltott, a második megparancsolta, hogy a gépet gyorsan le kell állítani, a harmadik, aki ezt végül nem értette, mivelhogy nem beszélt németül, a kapitány egy szót sem értett angolul, és végül az akkori kormányos, aki teljes fordulatot tett, nekicsapott minket nagy erővel a partnak.*”¹⁶³ A DGT e korai periódusában a külföldi, elsősorban angol hajóskapitányokat és szakszemélyzetet részesítette előnyben. Mindez kiderül abból a beadványból, amelyet az Udvari Kancelláriának küldött a Társaság, és amelyben annak a kérésének adott hangot, hogy a „Maria Dorothea”-nak angol kapitánya legyen, mivelhogy a más nemzetiségű gépészeknek és a helyieknek a feladat elvégzéséhez nincs megfelelő tudásuk

¹⁶⁰ Széchenyi 1982 744. o. (1833. július 31-i feljegyzés.)

¹⁶¹ Gonda 1899 26. o.

¹⁶² Jankó 1968 28. o.

¹⁶³ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 32. o.

és tapasztalatuk.¹⁶⁴ A DGT már 1839-ben hatalmas erőfeszítéseket tett a kereskedelmi tevékenysége kiszélesítésére, nem csak a Fekete-tengeren, de a Földközi-tengeren is. Ugyanebben az évben indította el a vállalat a hajóforgalmát a Szmirna-Alexandria útvonalon.¹⁶⁵

A Társaság első forgalmi kimutatása 1835-ből maradt fenn, amely szerint a Társulatnak 735.000 forint részvénytőkéje, 1 tengeri és 5 folyami gőzhajója volt (1 gőzös építés alatt állt) összesen 296 LE-vel. Az év során 17.727 utast, 2.158 t. árut szállítottak, és 2,5% osztalékot fizettek a részvények után.¹⁶⁶

A hajózás gazdasági jelentőségét a kormányzat is jól érzékelte. 1836. július 17-én az uralkodó új hajózási központot (irodát) hozott létre a hajózási ügyek bonyolítására, amelynek Metternich kancellár lett az első elnöke. Ezzel hármast kívántak megvalósítani. Először az irányítást akarták egyszerűsíteni, amely korábban több kormányzati hivatalhoz is tartozott. Másodszor hajózható állapotban akarták tartani a folyókat, továbbá úgy gondolták, hogy mindezzel lökést adnak a hajózás fejlesztéséhez. Az új központ első rendelkezései közé tartozott a folyó hídjainak az újjáépítése az új hajózási rendszernek megfelelően.¹⁶⁷

Henry Hajnal következő összeállítása¹⁶⁸ átfogó képet ad a DGT korai időszakának hajóparkjáról, üzemszervezéséről, gazdasági működéséről, ügynökségeiről, viteldíjairól, ill. azok kiszámítási módjáról, és az utasok ellátásáról. Az ügynökségek helyszínei a működési terület európai és kisázsiai kiterjedtségét jelzik. Az ügynökségvezetők és a hajóskapitányok listáját olvasva – nevük alapján – joggal feltételezhető a „Mannschaft” nemzetközi jellege.

3. táblázat. A hajók listája az egyes hajók bevételeit mutatja az 1836-os évben.

Hajó neve	Megtett utak száma	Bevétel/Florint
Pannónia	40	43.373
I. Ferenc	19	32.238
Zrínyi	5	3.040
Argó	18	5.871
Maria Dorothea	48	1.848
Összesen		86.370

Egy 1836-ból való menetrend és teherszállítási táblázat jól érzékelteti a korszak hajózási helyzetét.

¹⁶⁴ Hajnal 1920 139. o.

¹⁶⁵ Hajnal 1920 141. o.

¹⁶⁶ Pallas V. k. 1893 599. o.

¹⁶⁷ Hajnal 1920 139. o.

¹⁶⁸ Hajnal 1920 141-142. o.

A DGT utas- és poggyászszállító hajói:

Nádor gőzhajó (42 LE; Rau kapitány). Rendszeresen közlekedik Pozsony (Pressburg) és Pest között.

Zrínyi gőzhajó (80 LE, Mayr kapitány) és **I. Ferenc** gőzhajó (60 LE, Pohl kapitány). Rendszeresen közlekedik Pest, Semlin (Zimony) és Drenkova között.

Argo gőzhajó (50 LE, Premuda kapitány) és **Pannónia** gőzhajó (36 LE, Clician kapitány). Rendszeresen közlekedik Skela Gladova, Rustsuk, Giurgevo és Galac között.

Ferdinánd gőzhajó (100 LE, Everson kapitány). Rendszeresen közlekedik Galac és Konstantinápoly között.

Maria Dorothea gőzhajó (70 LE, Ford kapitány). Rendszeresen közlekedik Konstantinápoly és Szmirna között.

4. táblázat. Menetjegy árak Pozsony, Pest, Semlin, Orsova és Skela Gladova útvonalon 1836-ban¹⁶⁹

A völgyemenetben történő utazás jegyárát úgy lehet megállapítani, hogy vízszintesen egy vonalzót helyezünk annak a helynek a neve alá, ahonnan az utazás indul. Jobbra nézve látjuk azt az oszlopot, amelyben a célállomás található, rögtön felette a már említett viteldíj összegével. Például Pozsonytól Esztergomig 1. osztályon 6,30 Forint a viteldíj, 2. osztályon 4,20. Komáromtól Pestig 4 Forint és 2,40 Forint. Hegyemenetben ugyanezen módszer visszafelé történő alkalmazásával állapítható meg a viteldíj összege. Pl. Esztergomtól Gönyüig 1. osztályon 1,30 Forint, 2. osztályon 1 Forint.

A 10 év alatti gyerekek fél áron utazhattak. Az utasok 60 fontig¹⁷⁰ ingyen szállíthattak csomagot. Súlyhatár átlépés esetén mind felfelé (hegyemenet), mind lefelé (völgyemenet) pótdíjat volt köteles fizetni az utas.

Pótdíj összege

Pozsony és Pest között	1 krajcár/font
Pest és Semlin között	„
Semlin és Drenkova között	„
Drenkova és Skela Gladova között	„
Skela Gladova, Rustsuk és Giurgevo között	„
Rustsuk, Giurgevo és Galac között	„
Galac és Várna között	„
Várna és Konstantinápoly között	„

¹⁶⁹ Hajnal 1920 142-143

¹⁷⁰ 1 font = 45,36 dkg Ország 1995 1049. o. (60 font = 27,216 kf)

Frissítőket, a Társaság reklámja szerint, jutányos áron lehetett vásárolni a hajókon. A poggyászra, a tévedések elkerülése végett, jól olvashatóan rá kellett írni az utas nevét és a pontos címét. Az utasok értékeit az utaskísérő rendelkezése alapján, biztonságos helyen tárolták. Az utasoknak maguknak kellett gondoskodniuk arról, hogy a tulajdonukban lévő értéktárgyakat visszakérjék, ill. visszakapják. Drenkova és Orsova között mind völgymenetben, mind hegymenetben a Társaság saját, jól felszerelt és képzett személyzettel ellátott hajói szállították tovább az utasokat és poggyászaikat, míg Orsova és Skela Gladova között szárazföldi úton történt a továbbhaladás. (Ezen szakaszokon a folyamatos, átszállás nélküli hajózást biztonságosan csak az 1896-ban átadott Vaskapu-csatorna oldotta meg!) Az indulási és érkezési időpontokról az irodákban és az ügynökségeken lehetett felvilágosítást kérni. A központi iroda és a később – 1845-ben - megnyitott igazgatóság Bécsben a Bauernmarkt 581. szám alatt volt.

Ügynökségek - Ügynökök

Pozsony	Herr J. B. Colloseus
Győr	Herr Jos Caneider
Komárom	Herr Franz König
Pest	Herr C. F. Nose
Újvidék	Herr F. S. Chrismar
Semlin	Herr S. Neumann
Moldova	Herr A, Bandl Weiskirchenben
Drenkova	Herr A, Bandl Weiskirchenben

Folyamhajózási irodák

Orsova	Herr Stoicovics
Sk. Gladova	Herr Lehmann

Ügynökségek - Ügynökök

Nicopoli	Herr Schobel
Giurgevo	Herr Minko és fivérei
Rustsuk	Herr Minko és fivérei
Silistria	Herr Minko és fivérei
Braila	Herr Kraus & Co.
Galac	Herr Kraus & Co.
Várna	Herr Chr. Constandino
Konstantinápoly	Herr Hayes Lafontaine
Gallipoli	Herr G. Zunbele
a Dardanellák	Herr D. Xanthopulo

Mitylene
Szmirna

Herr M. Raimundo
Herr Hayes Lafontaine

Nagy előrelépésként értékelhető a Társaság életében, és jövője szempontjából is meghatározó volt, hogy 1835-ben Széchenyi javaslatára Óbudán, a Duna-parttal szemben fekvő Budai Nagy Szigetet és Kis-szigetet a DGT 100 évre bérbe vette a kincstártól, ahol hajógyárát és téli kikötőjét építette fel. 1836-ra befejeződött a hajógyár felépítése és műszaki berendezéseinek üzembehelyezése. 1836. október 18-án bocsátották vízre az első itt készült – még fatestű – gőzhajót, az „Árpád”-ot¹⁷¹, hogy 1839-től már csak vastestű hajók, 1841-től vastestű uszályok induljanak a gyárból a Duna vizén.¹⁷² A vállalat vezetőinek korszerű gondolkodását bizonyítja, hogy 1836-tól kezdeményezték hajóik önbiztosításának bevezetését.¹⁷³

Másfél évtizeddel a Társaság megalapítása után már jelentős hajóparkkal és forgalmi eredményekkel büszkélkedhetett a cég. A páratlan fejlődés leginkább a számadatokban követhető nyomon, különösen, ha a hajózási vonalak számát és hosszúságát, a hajók és uszályok számát, teljesítményét, a szállított személyek számát, ill. áru tömegét nézzük. 1844-ben 6 tengeri gőzöse, 21 kész folyami gőzöse, 5 építés alatti dunai gőzhajója volt a DGT-nek, összesen 2.466 LE-vel, 349.875 főt és 577.060 q árut szállított.¹⁷⁴

A Társaság látványos fejlődése ellenére a tengeri kereskedelemben nem tudott az erős versenytársak miatt nyereségesen bekapcsolódni, ezért 1845-ben - a nagyobb veszteségeket elkerülendő – a DGT 6 tengerjáró gőzösét 560.000 frt-ért eladta az Osztrák Lloydnak,¹⁷⁵ amely összeget a további folyamhajózásba tudta investálni.

1845-ben a Társaság tulajdonában lévő 27 gőzhajó (ebből 14 személyhajó) 10.224 LE-vel és a 33 uszály 9.340 t hordképességgel rendelkezett, amellyel 57.735 t árut szállított.¹⁷⁶ A vállalat gazdasági megerősödését és adminisztrációjának kiszélesedését mutatja, hogy 1845-ben „*legfelsőbb helyen jóváhagyatván*” új alapszabályt készítettek, megalkották üzletszabályzatukat és felállították a Társaság Igazgatóságát.¹⁷⁷

A DGT – korábban már jelzett, kitűnő kormányzati kapcsolatainak és jelentős gazdasági erejének latbavetésével elérte, hogy 1838. május 17-én az uralkodó, V. Ferdinánd az 1845-ben lejáró hajózási kiváltságot 1855-ig meghosszabbította.¹⁷⁸

¹⁷¹ Jankó 1968 29. o.

¹⁷² Derzsényi-Hernády 1967 58-59. o.

¹⁷³ Gonda 1899 27. o.

¹⁷⁴ Gonda 1899 27. o.

¹⁷⁵ Jankó 1968 30. o.

¹⁷⁶ Pallas V. k. 1893 599. o.

¹⁷⁷ Gonda 1899 27-28. o.

¹⁷⁸ Jankó 1968 47. o.

Az 1840-es osztrák-orosz Duna-szerződés¹⁷⁹ után Bécs érdekei a törökkel kerültek szembe a Duna-torkolat és a Fekete-tenger hajózásában. A viszály a DGT részvényeseinek növekvő elégedetlenségével együtt nagyon jó okot szolgáltatott a bécsi kormánynak arra, hogy alaposabban belenézzen a Társaság ügyeibe. A vizsgálat következményeként 1843. február 22-én a vállalatot a Kancellária felügyelete alá helyezték.¹⁸⁰

Az 1846-os évben a DGT számára a magyarországi Duna Pesttől délre eső szakaszán szervezett hajózása látványos forgalomnövekedést eredményezett. 1846-ban az utasforgalom 90%-kal, a teherforgalom 100 %-kal növekedett Pest és Orsova között.¹⁸¹ Ebben az esztendőben a Társaság jövőjét érintő meghatározó uralkodói döntés született. Az üzleti lehetőségek mindnagyobb méretű kiaknázása érdekében - mintegy kompenzációként a tengeri kereskedelem elvesztése miatt - a vállalat 1846. augusztus 16-án a bécsi kormánynál elérte, hogy császári szabadalommal kizárólagos jogot kapjon a Habsburg Birodalmon belüli dunai gőzhajózásra egészen 1880-ig.¹⁸² E privilégium eddig példátlan volt a dunai hajózás történetében, amely a Társaságnak szinte korlátlan, versenytársak nélküli lehetőséget jelentett tevékenysége folytatásához három és fél évtizednyi időre. V. Ferdinánd király 1847. július 1-én magyar nyelvű szabadalomlevélben garantálta a Társaság jogait, miszerint a jövőben a *„Duna gőzhajózásra új engedelem adások nem történnek és a nevezett társaság (A DGT H. Z.) e részben minden verseny ellen ótalmazni fog, de következő feltételek alatt: hogy a most mondott társaság hajóbérszabásait megegyezésünk nélkül feljebb ne emelje, a gőzhajózást nemcsak a jelenleg fennálló vonalakon élénken folytassa, hanem a Tiszán is, ameddig hajózható, rendszeresen hajózza s ezenkívül új hajózási vonalon is, ha azok a kereskedés és hajózás érdekében akár a Dunán, akár az ebbe ömlő mellékvizeken, akár az oldalközlekedésben találtatnának, célszerűen üzni köteles legyen -, végre hajózási vonal irányába a szükséges posta közlekedéseket is, az iránt Általunk felszólítottak, ingyen magára vállalja.”*¹⁸³ A Társaság a fent leírtaknál több állami kedvezményt szinte nem is kaphatott volna, amelyek szerény ellentételezéseként a hajózási vonalakon az állami postaszolgálatot ingyen kellett teljesítenie.¹⁸⁴ Mindezek után a vállalat felvette, immár hivatalosan magyarul is használhatta a **„I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság”** (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) nevet.¹⁸⁵ Ez a lépés a reformkori magyarországi politikai

¹⁷⁹ Palotás 1984 12. o.

¹⁸⁰ Hajnal 1920 146. o.

¹⁸¹ Hajnal 1920 147. o.

¹⁸² Hajnal 1920 146. o., Palotás 1984 12. o.

¹⁸³ Jankó 1968 48-49. o.

¹⁸⁴ Vodrazka 2004 187-197. o., Hajnal 1920 146. o.

¹⁸⁵ Jankó 1968 47. o., 50. o. Jankó közli a magyar nyelvű királyi szabadalomlevelet. U. o. 48-49. o.

változások iránti gesztusnak is tekinthető, hiszen a forradalom felé sodródó Magyarországon a nagyhatalmú DGT-t „osztrák” vállalatként tartották számon, amely főleg „idegeneket” alkalmazott.

A következő évek töretlen fejlődési vonalát, ami a folyami közlekedési eszközök számának gyarapodását, minőségi javulását és a forgalmi adatok látványos növekedését jelentette, az 1848/1849. évi magyarországi események megakasztották. A forradalom és különösen a szabadságharc katonai eseményei súlyos következményekkel jártak a dunai hajóforgalom alakulásában.

A DGT vezetésének viszonya az 1848/1849-es magyarországi történésekhez ambivalensnek mondható. A Társaság részvényesei között meghatározó szerepet játszó Habsburg-család, a bécsi udvarhoz lojális főnemesség, bankárok, nagypolgári körök egyértelmű, hogy az udvar oldalán álltak. A bécsi központból irányított vállalat a Társaság gazdasági érdekeit szem előtt tartva igyekezett semlegesesen viselkedni a magyarországi történésekkel kapcsolatban. Alapvetően nem is tehetett mást, hiszen a DGT tevékenységi köre megosztott Ausztria és Magyarország területei között. A Széchenyi naplójából és a szakirodalomból is ismert¹⁸⁶, hogy a DGT Óbudai Hajógyárában a Batthyány-kormány hadigőzösöket rendelt. Széchenyinél jól nyomon követhetők a hadigőzösökkel kapcsolatos fejlemények. „Óbudára (megyek. H. Z.). *Elrendelem: 'Ferenc'* (I. Ferenc gőzhajó. H. Z.) *felfegyverzését hat ágyúval.*”¹⁸⁷ „4 (?) gőzös vásárlandó a Dunagőzhajózási Társaságtól. Engem és Mészáros¹⁸⁸ bíztak meg vele (mármint a kormány. H. Z.)!”¹⁸⁹ „Mészáros, Klauzál¹⁹⁰ és Wodianer M[óric]¹⁹¹ ebédelnek nálam. Délután ülés... a 4 gőzös tárgyában, melyeket a kormány a Dunagőzhajózási Társaságtól venni akar...”¹⁹² Az „I. Ferenc” hadigőzössé alakítva „Országos Hadigőzös Mészáros” néven 1848. július 25-én hagyta el a hajógyárat.¹⁹³ A többi hadigőzös végül nem készült el a szabadságharc alatt, ami részben a DGT Hajógyár ez ügyben túlzottan körülményes munkatempójával is magyarázható.

A forradalom és szabadságharc DGT-re gyakorolt hatása jól nyomon követhető a Társaság egy 1881-ből származó, Henry Hajnal által idézett táblázatában, amely a DGT üzletmenetéről ad részletes tájékoztatást az 1830-1856 közötti időszakra vonatkozóan.

¹⁸⁶ Derzsényi-Hernády 1967 70-78. o.

¹⁸⁷ Széchenyi 1982 1258. o. (1848. május 29-i feljegyzés.)

¹⁸⁸ Mészáros Lázár a Batthyány-kormány hadügyminisztere. In: Bölöni 1987 81. o.

¹⁸⁹ Széchenyi 1982 1259. o. (1848. június 2-i feljegyzés.)

¹⁹⁰ Klauzál Gábor a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere. In: Bölöni 1987 81. o.

¹⁹¹ Moriz Freiherr von Worianer 1848-ban a DGT gőzhajózási igazgatója, 1866-1888 között a DGT elnöke volt.

¹⁹² Széchenyi 1982 1260. o. (1848. június 3-i feljegyzés.)

¹⁹³ Derzsényi-Hernády 1967 75. o.

5. táblázat. A DGT üzletmenetének mutatói (1830-1856)¹⁹⁴

Év	Részvénytőke összege /Forint/	Hajók száma	LE	Vas uszályok	Szállított utas	Szállított áru/súly cwt-ben ¹⁹⁵	Osztalék összege	%
1830	105,000	1	60	-	-	-	-	-
1831	105,000	1	60	-	-	-	5,250	5
1832	105,000	1	60	-	-	-	7,350	7
1833	268,275	2	110	-	-	-	7,350	7
1834	588,000	4	216	-	-	-	13,650	5
1835	735,000	5	296	-	17,727	43,152	6,825	2 ^{1/2}
1836	1,102,500	7	438	-	29,207	75,118	32,340	5
1837	2,205,500	10	718	-	47,436	109,750	38,640	5
1838	2,205,500	14	1,214	1	74,584	251,362	154,350	7
1839	3,150,000	17	1,438	3	105,926	244,288	110,250	5
1840	3,811,500	17	1,438	4	125,293	258,078	170,887	6
1841	4,200,000	22	1,754	5	170,078	359,504	181,912	5
1842	4,200,000	22	1,754	5	211,401	413,986	210,000	5
1843	4,200,000	26	2,356	9	236,805	592,212	210,000	5
1844	4,200,000	27	2,466	18	269,639	758,348	210,000	5
1845	4,200,000	28	2,442	33	349,875	1,154,705	336,000	8
1846	4,434,150	31	3,050	61	421,340	1,564,029	420,000	10
1847	6,300,000	41	4,252	110	437,523	2,351,905	403,200	9 ^{8/10}
1848	6,300,000	47	5,207	141	549,696	2,340,783	310,590	5
1849	6,300,000	48	5,287	155	247,044	1,039,457	157,500	2^{1/2}
1850	6,300,000	48	5,287	177	538,522	2,736,427	598,500	9 ^{1/2}
1851	7,639,957	51	5,661	200	471,937	4,330,896	525,000	8 ^{3/10}
1852	10,821,746	56	5,913	222	567,742	6,296,836	976,500	12
1853	14,852,486	73	8,073	283	528,470	6,146,588	420,000	5
1854	18,424,087	81	8,933	318	590,673	9,094,851	712,687	6
1855	20,756,067	93	9,563	338	528,493	10,646,456	2,113,650	11 ^{6/10}
1856	23,681,682	97	9,907	391	454,639	8,259,681	945,000	5

Világosan látszik egyrészt a negyedszázad hatalmas növekedése az üzletmenet minden területén: a részvénytőke, a hajópark, a szállított személyek számát és az áruk tömegét illetően, valamint az osztalék vonatkozásában, továbbá az is kitűnik, hogy 1849-ben a forgalom – a szállított személyek száma és az áruk tömege – az 1848. évhez viszonyítva megfeleződött! Ennek következtében az osztalék is a felére csökkent! A visszaesés érthető, hiszen a szabadságharc alatt, háborús helyzetben, a bizonytalan közbiztonsági helyzet visszavetette a közlekedést és a kereskedelmi forgalmat. Első pillantásra szinte letaglóz bennünket a táblázatban álló számok nagysága. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a folyami közlekedésben ekkor nem volt jellemző az a verseny, amely a vasutak építése körül zajlott az 1840-es években Bécs-Pest közötti szakaszon a pályaépítés tekintetében, ill. majd a vasút üzemeltetés területén.¹⁹⁶

Ezek a számok, bármilyen nagynak tűnnek is, közel sem adnak teljes képet a kor dunai kereskedelméről. Az árukereskedelem nagy részét (a felénél is többet) ekkor evezős és

¹⁹⁴ Hajnal 1920 148. o.

¹⁹⁵ cwt (hundredweight): angol súlymérték, amelynek 1 egysége = 50,8 kg. Lásd Ország 1995 1049. o.

¹⁹⁶ Majdán 1987 24-29. o., Fónagy 2003 37-38. o.

vitorlás hajók bonyolították. Az 1865 előtti időszakra vonatkozóan nincs összegző statisztikánk a dunai hajózásról, így nem tudjuk pontos számokban kifejezni a folyón a gőzmeghajtású és más típusú szállítóeszközökkel folytatott kereskedelmi tevékenység nagyságát.¹⁹⁷ A fenti adatok kizárólag a DGT-re vonatkoznak, a Társaság adatgyűjtése alapján.

A DGT az 1850-es években már valóban figyelemreméltó hajóparkkal rendelkezett. Az egyre-másra alakuló, és a konkurencia harcban ugyanakkor tönkremenő hajózási társaságok nem tudtak eredményesen versenyezni a monopolhelyzetben lévő vállalattal. A Társaságnak 1851-ben 51 kész és 7 épülőben lévő gőzhajója volt, összesen 5.561 LE-vel, továbbá 200 uszálya állt rendelkezésre. A forgalmi területen is nagymértékű növekedést könyvelhetett el a cég, ugyanis az 1850-es 1.368.000 q-ról egy évvel később 2.165.000 q-ra nőtt az általa szállított áruk tömege.¹⁹⁸

A DGT az 1850-es években további beruházásokkal stabilizálta Duna-medencei gazdasági pozícióit. A Társaság gyorsan bővülő gőzhajó parkjához egyre nehezebben tudta a folyamatos fűtőanyagot, a jó minőségű, nagy mennyiségű szenet biztosítani. Ezért az 1852-ben elvégzett Pécs környéki eredményes geológiai kutatások után 1853-ban megvásárolta az első bányatelket Pécsbányán, majd az ezt követő háromnegyed évszázadban az egész pécsi szénmedencét megszerezte,¹⁹⁹ amelynek területeit 1853-1857 között vaspályával, a Mohács-Pécsi Vasúttal²⁰⁰ kapcsolta a Dunához. 1852-ben a Bécs közeli Korneuburgban, a Duna bal partján hajójavító üzemet alapított, amelyet később hajógyárrá fejlesztett.²⁰¹

Az 1850-es évek második felében erőteljesebben kibontakozó kapitalizálódás, a „gründolások”, építkezések, út- és vasútépítések, folyószabályozások a műszaki, gazdasági ismeretekkel, szakképzettséggel rendelkezők számára munkahelyeket jelentettek. A gazdasági élet e területeibe bekapcsolódó nagyvállalatoknak nagyszámú műszaki-gazdasági szakemberre volt szükségük. Így volt ezzel a DGT is, amely tucatjával foglalkoztatott volt 48-as honvéd tiszteket.²⁰²

¹⁹⁷ Hajnal 1920 149-150. o.

¹⁹⁸ Gond 1899 28. o.

¹⁹⁹ Babics 1952, Huszár 1995 149-159. o.

²⁰⁰ Huszár 1993 205-218. o.

²⁰¹ Weber 2001 2. o.

²⁰² Bona 1988 65. o.

III. 3. A DGT története a párizsi kongresszustól az első világháborúig (1856-1914)

A Társaság életébe 1856-ban közvetlenül is beleszólt az európai nagypolitika. A már említett párizsi béke (1856) a Dunán szabad hajózást és kereskedelmi tevékenységet tett lehetővé minden nemzet hajója számára.

Bár párizsi béke sokat tett az al-dunai hajózás körülményeinek a javításáért, a felső- és a középső Duna-szakasz helyzetére nem volt különösebb befolyással. Igaz, hogy a DGT többé nem volt monopolhelyzetben, de annyira erős volt, hogy egyetlen más vállalkozás sem versenyezhetett vele eredményesen. (1857-ben a DGT-nek 101 gőzöse és 359 uszálya volt.) Még a Bajor-Württembergi Dunagőzhajózás Társaság (BWDGT) - amelynek a részvényei a bajor kormány kezében voltak - is teljesen tönkrement a DGT vitathatatlanul sikeres, minden versenytársat háttérbe szorító tevékenysége miatt. A BWDGT végül arra kényszerült, hogy a részvényeit és a tulajdonát eladja az osztrák hajózási társaságnak.²⁰³

Ezzel egyúttal megszűnt a Társaság számára 1880-ig garantált kizárólagos dunai hajózási jog. 1857. március 23-án a bécsi kormány és a DGT között létrejött megállapodás formálisan megszüntette ugyan a DGT privilégiumát, de a gyakorlatban a vállalat továbbra is korlátlan ura maradt a területnek.²⁰⁴ Az állami hajózási privilégium elvesztése miatt a bécsi kormány ellentételezésként, a fenti szerződés alapján vállalta, hogy 1857-1880 között évi 1.920.000 fjt állami támogatást ad a DGT-nek kieső haszna pótlásaként.²⁰⁵ A Társaság ezzel a megállapodással hosszútávra biztosítottnak vélte rentábilis működésének feltételeit. Tény azonban, hogy az állami támogatásért cserében az állam a hajózási üzletmenet ellenőrzését fenntartotta magának, amiért a vállalat vezetői nem lelkesedtek. Az elmaradt haszon állami költségvetésből történő évi rendszeres pótlása azonban nem volt egyszerű feladat az állam részéről sem, hiszen ez gyakori közéleti és sajtóvíták forrása is lett, egyben az állami beavatkozás és a szabad verseny gazdaságpolitika híveinek, érdekcsoportjainak gyakori ütközését is eredményezte.²⁰⁶ A probléma megoldása, hosszas tárgyalások eredményeként, a kiegyezés után történt meg. Az 1873. évi XIV. törvénycikk, „*az első dunagőzhajózási társulat jövedelem-biztosításának megszüntetéséről, és a pécs-mohácsi vasut (MPV H. Z.) visszaváltási határidejének megállapításáról*”,²⁰⁷ szólt, amely a Társaság és az állam közötti két akut probléma – a jövedelembiztosítás megszüntetése és az MPV visszaváltás ügyének -

²⁰³ Hajnal 1920 163. o.

²⁰⁴ Palotás 1984 25. o.

²⁰⁵ Gonda 1899 28. o., Palotás 1984 25. o.

²⁰⁶ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 57-70. o. (Staat und Wirtschaft 1856-1873 c. fejezet.)

²⁰⁷ 1873. évi XIV. tc. (www.1000ev.hu)

egyidejű megoldását célozta. (Az MPV-re vonatkozó részt a disszertáció későbbi fejezetében tárgyalom.) A törvény fontos, meghatározó döntés a DGT történetében, ezért részletesebben foglalkozom annak fő részeivel.

„1. § Az első dunagőzhajózási társulat által a Dunán és mellékfolyóin kiváltság erejével űzött hajózási jognak megszüntetése következtében 1857. május 23-án kelt szerződés szerint az állam részéről elvállalt jövedelembiztosítás 1869. évi jan. 1-jével hatályon kívül helyeztetik, és megszűnnek ezen naptól kezdve az idézett szerződési viszonyban állott minden jogok és kötelezettségek.

2. § Az első dunagőzhajózási társulat ennél fogva 1869. évi jan. 1. napjától kezdve állambiztosításra, vagy állami segélyezésre vagy kárpótlásra igényt nem tarthat; de viszont részesítettetni fog a most megszüntetett jövedelembiztosítási viszony idejére, vagyis 1880. évi mindazon kedvezményekben s előnyökben, a melyek ezen idő alatt más gőzhajózási vállalatoknak a törvényhozás által vagy közigazgatási uton netán engedményezettetni fognának.

3. § 1869 jan. 1-ső napjától kezdve az első dunagőzhajózási társulat teljes tulajdonjogot és igazgatási szabadságot bir a hajózás számára beszerzett minden ingóságaira és ingatlanaira nézve; és ezen jog gyakorlatában egyedül a társulati alapszabályokban foglalt egyéb, nem a jövedelem-biztosítási viszonyból származó határozatok lesznek irányadók és kötelezők.”

A törvény 1-2. §-a világosan rögzíti, hogy a kormány nem volt hajlandó a DGT számára költségvetési forrásból „állami segélyt, vagy jövedelembiztosítást” fizetni. A polgári jogalkotás és államigazgatás a DGT-nek is hasonló „kedvezményeket és előnyöket” biztosít, mint „más gőzhajózási vállalatoknak”.

A 3. § szerinti „teljes tulajdonjogot és igazgatási szabadságot bir” kifejezés a Társaság 1857-től származó állami ellenőrzésének megszűnését jelentette, amelyet a kortársak és a szakirodalom is a DGT szabadságának visszanyeréseként értelmezett.²⁰⁸

A 6-7. §-ban engedményt tett a kormány a vállalatnak, amennyiben a már megkapott állami támogatásnak a nagyobb részét nem kellett visszafizetnie.

„6. § Az első dunagőzhajózási társulat tartozik kerekszámban két millió hétszázötven ezer o. é. frt összeget (2.750,000 frt o. é.) készpénzben négy egyenlő, hat havonkénti részletekben az 1869. jan. 1-től számítandó öt száztóli kamatokkal együtt 70-nek 30-hoz való quóta-

²⁰⁸ Gonda 1899 28. o., Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 71-76. o.

arányban²⁰⁹ a két pénzügyministeriumnak rendelkezésére adni, és a megjelölendő osztrák, illetőleg magyar pénztárba befizetni.

7. § Az első dunagőzhajózási társulat az 1858. évtől bezárólag az 1865-ig terjedő években az államkormánytól kiszolgáltattott 8.532,373 frt 78 kr. összegre menő jövedelem-pótlékok visszafizetésének kötelezettsége alól, úgy a tőkére mint a kamatokra nézve fölmentetik.”

A DGT számára kedvezőtlennek tűnő döntések ellenére a Társaság a gyakorlatban továbbra is behozhatatlan infrastrukturális és tőkeelőnyrel rendelkezett minden potenciális vetélytársával szemben. A vállalat hajói ekkor már a Dunán kívül a Tiszán és annak mellékfolyóin, a Bodrogon, a Maroson és a Béga-csatornán, továbbá a Száván, a Dráván, a Ferenc-csatornán is közlekedtek, valamint a tengeri forgalomba is bekapcsolódtak. A Pruton 1864-ben, az Inn folyón 1872-ben indultak el a Társaság hajói.²¹⁰ Időközben a DGT 1862-ben az egyik konkurens vállalkozás, a Bajor Gőzhajózási Társaság 15 gőzösből és 19 uszályból álló hajóraját is átvette, így ezzel 136 gőzhajója és 529 uszálya lett. Ez a flotta 716.858 utast és 8.713.000 q árut szállított.²¹¹

A vállalat bámulatatos növekedést produkált a 19. század második felében, amit a gazdaságilag nehezebb évek – pl. 1873 – sem tudtak megakadályozni. (Lásd 6. táblázat.) A forgalmi eredmények kb. 75%-a a Duna magyarországi szakaszára jutott, 25%-a a Pozsony feletti és Orsova alatti szakaszon realizálódott.²¹²

6. táblázat. A DGT üzletmenetének mutatói. 1830-1898 (In: Gonda 1899 32-33. o.)

A 19. század 60-as 80-as éveiben – Moriz Freiherr von Wodianer társasági elnök (1866-1886) és Martin Ritter von Cassian vezérigazgató (1862-1887) irányítása alatt - a DGT extenzív fejlődésének a fő szakaszába érkezett.²¹³ A 7., 8., 9., táblázat adatai egyértelműen ezt igazolják.

7. Táblázat. Kimutatás hajózási vállalatok gőzhajói által teljesített tonnakilométerekről. 1888-1897 (In: Gonda 1899 190-191. o.)

8. táblázat. Kimutatás a hajózási vállalatok gőzhajói által szállított utasok számáról. 1888-1897 (In: Gonda 1899 191. o.)

9. táblázat. Kimutatás a vállalatok által szállított árukról tonnákban. 1888-1897 (In: Gonda 1899 191. o.)

²⁰⁹ Az Osztrák-Magyar Monarchia közös ügyeinek finanszírozására vonatkozó költségvetés Ausztriára és Magyarországra eső aránya 70:30 volt 1867-1908 között. (Bán 1989 I. k. 292. o.)

²¹⁰ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 177. o.

²¹¹ Gonda 1899 28. o.

²¹² Gonda 1899 30. o.

²¹³ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 71-76. o.

A Társaság alapvetően sikerrel küzdött meg az 1867-es kiegyezés után alakult vetélytársaival. Közülük több hajózási társaság eszközállományát felvásárolta, ezzel a konkurenciát kiküszöbölve saját erejét növelte.²¹⁴ A DGT részéről a leglátványosabb felvásárlást az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társulattal tette. 1873. december 27-én a magyar társaság közgyűlésének jegyzőkönyvében a következők olvashatók: „Két és fél esztendei küszködés után a körülmények mostohasága és azon belátás következtében, hogy adósságokkal terheltlen elégséges üzleti tőke nélkül, a dúsgazdag Dunagőzhajózási Társasággal szemben (társaságunk H. Z.) létét tovább tengetni nem képes, önön felszámolását határozta el.”²¹⁵ 1874-ben az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társulatot a DGT felvásárolta, hajóparkjával tovább növelte saját flottáját.

A Pallas Lexikon 1892. évi adatai szerint a Társaság tulajdonát 189 gőzhajó, 72.112 LE-vel, 766 áruszállító vas uszály 280.000 t hordképességgel alkotta. Ebben az évben 3.271.352 utast és 1.830.374 t árut szállítottak. Fontos megemlíteni, hogy a Duna-medencében ekkor már 316 állomást tartott fenn, amelyből 160 állandó, rendes ügynökség volt.²¹⁶

A 19. század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedében a magyarországi közlekedési infrastruktúra jelentős változáson, növekedésen ment keresztül. Ez alatt elsősorban a vasúthálózat bővülését kell érteni.²¹⁷ A kiegyezést követő évtizedben, az 1870-es években megugrott a folyószabályozásra fordított költségvetési források nagysága. Ezt jól szemlélteti a Kaposi Zoltán által összeállított 10. táblázat²¹⁸.

10. táblázat. A vízi utakra fordított állami kiadások 1867-1912 között (több éves időszakokra eső átlagokban, ezer koronában. Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1912. Budapest 1914 88. o.)

Évek	Kezelési és fenntartási kiadások	Szabályozási kiadások	Összesen
1867-1870	282	1.269	1.551
1871-1875	571	4.675	5.246
1876-1880	440	4.449	4.889
1881-1885	540	6.594	7.135
1886-1890	647	5.093	5.740
1891-1895	1.001	6.509	7.510
1896-1900	707	9.891	10.598
1901-1905	809	7.484	8.293
1906-1910	808	7.242	8.050

²¹⁴ Erről részletesen lásd: Gonda 1899 29-31. o., Jankó 1968 71-87. o.

²¹⁵ Idézi Jankó 1968 85. o.

²¹⁶ Pallas 1893 V. k. 600. o.

²¹⁷ Katus 1978 378. o., Majdán 1987 műve teljes mértékben ezt igazolja. Kaposi 2002 215-221. o.

²¹⁸ Kaposi 2002 222. o.

1879-től az árvízvédelmi és vízepítési tevékenységért, folyószabályozásért felelős minisztérium kultúrmérnöki irodájának vezetője Kvassay József lett²¹⁹, akinek személyében kitűnő elméleti és gyakorlati szakember kezébe került e fontos terület irányítása. A hajózás szempontjából nagyon jelentős a dualizmus időszakának folyószabályozási programja, amelynek eredményeként a 19-20. század fordulójára a magyarországi víziút-hálózat hossza (beleértve a Balatont, a Bega-, a Ferenc-, a Ferenc József- és a Baja-bezdáni-csatornát is) összesen 4.971 km volt, amiből gőzhajóval 3.072 km-es szakaszon, partról vontatott, ill. evezős hajóval és tutajjal 1.899 km-en lehetett közlekedni.²²⁰ A magyarországi folyószabályozás különösen nehéz és fontos része az Al-Duna Vaskapu és zuhatagos szakaszának 1889-1899 közötti hajózhatóvá tétele volt. A Vaskapu-csatorna megnyitása (1896, ill. 1899)²²¹ folyamatos közlekedést tett lehetővé a korábban nehezen járható szakaszon. Mindez a vízi szállítás fellendülésének nagy lökést adott, még akkor is, ha a vasút részesedése a személy és áruszállításból tovább növekedett a vízi közlekedéssel szemben.

A 19. század utolsó évtizedeire a vasút nagyarányú és gyors fejlődése következtében háttérbe szorította az egyéb, így a folyami szállító eszközöket a személyszállításban és az áruforgalomban egyaránt. 1886-1890 és 1913 között a belvízi hajózás részesedése a személyforgalomban 7,7%-ról 1,6%-ra, az áruszállítás pedig 27,4%-ról 13,9%-ra csökkent. E tendenciát természetesen a DGT is megérezte, amely továbbra is a térség legnagyobb folyami szállítója volt. A második helyet a MFTR (Lásd III. 3. 1. fejezet!) foglalta el, míg a 17 kisebb folyamhajózási társaságból megmaradt 5 cég együttes teljesítménye a MFTR-ével volt azonos.²²² 1912-ben a magyar folyókon szállított árumennyiség 43%-át a DGT fuvarozta, míg a többi 10 társaságra együttesen 57% jutott. A személyszállításból a DGT főlénye még nyomasztóbb volt 67%-os részesedésével.²²³

Ebben az időszakban a Társaság áruforgalmának 75%-a, személyforgalmának pedig 50%-a Magyarországra esett.²²⁴ A Társaság 1880-as évek közgyűlési jegyzőkönyveit²²⁵, ill. eredményadatait nézve, feltűnik, hogy 1886-ban nem fizetett osztalékot, 1887-ben 1%-ot, 1888-ban 2%-ot. Az 1860-1880-as évek 5-9,9%-os osztalékfizetéshez képest jelentős

²¹⁹ Kaposi 2002 222. o.

²²⁰ Czére 1989 873. o.

²²¹ Gonda 1899 38-103. o., Zelovich é. n. (1935 ?) 155-156. o. (A Vaskapu-csatorna három uralkodó jelenlétében történő „protokolláris” átadására a millenniumi év látványos zárásaként 1896. szeptember 27-én került sor. Ezt követően még háromévi munka után készült el teljesen, kiegészítő berendezéseivel együtt. Ezért 1899. október 1-től lehetett üzemszerűen használni.)

²²² Czére 1989 874. o.

²²³ Kaposi 2002 224. o.

²²⁴ Katus 1978 381. o.

²²⁵ A DGT közgyűlési jegyzőkönyveit idézi: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 78-79. o.

visszaesés következett be.²²⁶ (Lásd 6. táblázat!) Eközben már érződött az 1873-tól megszüntetett állami támogatás hiánya is! Több részvényes a vezetést vádolta a visszaesésért, aminek eredményeként 1886-ban Wodianer elnök lemondott. Helyére 1887-től Cassian vezérigazgató került, akinek székét Karl von Marchetti foglalta el. Az új vezérigazgató az 1888. május 23-i közgyűlésen a Társaság problémáit világosan a részvényesek elé tárta. Az általános közlekedési költségek megnövekedése, a szomszéd államok védővámjai, a vasúti szállítás konkurenciája okozta alapvetően a DGT válságát. Marchetti szerint ezt az 1877-től 1888-ig tartó tendenciát meg kell állítani. Ennek része, ill. következménye volt, hogy a Társaság a kereskedelmi és teherárak szállítására területén 46%-kal, a gabonaszállításban 43%-kal visszaesett az elmúlt 10 évben. A vezérigazgató szerint azonnali és gyors intézkedéseket kell hozni, amelyek a következők:

a vízi szállításnak olcsóbbnak kell lenni, mint a vasúti szállításnak,

a kiadások csökkentése minden területen,

a műszaki-hajózási berendezések javítása,

az üzemi eszközök jobb kihasználása, ill. hatékonyságának növelése. Marchetti elképzeléseinek megfelelően a következő öt évben alapvetően megújították a flottát. 1887-1888-ban 60 db új uszályt épített a vállalati hajógyár, majd odáig jutottak, hogy hetente egy új úszó közlekedési eszköz készült az üzemben. Mindez azt eredményezte, hogy 1892-ben 766 db korszerű vas uszálya volt a DGT-nek. Minden erőfeszítés ellenére azonban, az áruszállítás hullámzó szinten tartása mellett a személyszállítás – szállított utasok számának tíz évi átlagát tekintve - jelentős mértékben csökkent, az ebből származó bevétel évi átlagban 80.000 forinttal lett kevesebb.²²⁷ Eközben 1889 és 1893 között a Társaság nem tudott részvényosztalékot fizetni, ami a részvényeseket természetesen felháborította, és ez tovább mélyítette a vállalati krízist.

²²⁶ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 78-80. o.

²²⁷ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 84. o.

III. 3. 1. A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR) létrejötte.

Fontosnak tartom, hogy – a DGT történetet megszakítva - a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársasággal, a MFTR-rel részletesebben foglalkozzam, mert e társaság volt az egyetlen hajózási vállalat a Duna-medencében, amely bizonyos vonatkozásban versenyre kényszerítette a DGT-t. A két társaság küzdelme, valamint józan belátáson, ill. gazdasági és politikai kényszertő körülményeken alapuló együttműködése jellemző volt a második világháború kitöréséig.

Magyarországon a DGT-vel kapcsolatban a kiegyezés után az 1870-es, 1880-as években erősödtek fel a kritikai észrevételek. A magyar gazdasági és politikai élet meghatározó véleményformálói a Társaságra, mint tőkeerős, „osztrák” nagyvállalatra tekintettek, amely megfojtotta a konkurens magyar hajózási cégeket és tulajdonképpen olyan szállítási tarifát alkalmazhatott, amelyet akart. A magyarországi közélet számos – szakmai és politikai - fórumán kemény kritikákat kapott a Társaság, amelyek többségükben szakmailag megalapozott bírálatokat foglaltak össze. Kenessey Albert a Magyar Tudományos Akadémia „Nemzetgazdasági Szemle” című folyóiratában 1878-ban tényszerűen felsorolta a DGT eddigi kedvezményeit. Vitatta a Társaság magyarországi cabotage jogát, és a DGT-vel kapcsolatos legutóbbi törvényt²²⁸ túlzottan kedvezőnek tartotta a vállalat számára. „... az első Dunagőzhajózási Társaság jogi viszonya tehát az államhoz ma semmiben sem különleges, s az egyéb hazai gőzhajózási vállaltokétól csak abban különbözik, hogy neki a hadi és a katonai szállítmányokra, és a posta szállítására nézve az állammal külön szerződése, s részben az 1873. évi XIV. törvényczikkben az is biztosítva van, hogy 1880-ig a társaság minden kedvezményben és előnyben részesülhet, amelyet a törvényhozás bármely más gőzhajózási vállalatnak adna: az egyéb hajózási vállalatoknak pedig se ilyen biztosítéka, se ilyen szerződése nincsenek.”²²⁹ A „Nemzetgazdasági Szemlében” a folyóirat szerkesztője, György Endre 1878-ban „Közös közlekedési vállalatokról” címmel megjelent tanulmányában élesen bírálta a DGT tarifapolitikáját. „A közös közlekedési vállalatok ügykezelése a magyar közérdek szempontjából mindig igen sok nehézségre adott alkalmat. Szerencsétlenségre azon három főbb vállalat,²³⁰ a mely a hazai közgazdasági érdekeink felett majdnem teljesen uralkodik, éppen közös voltánál fogva ellentétes, vagy legjobb esetben is nem ugyanazon érdekű a magyar közgazdaság és forgalom igényeivel. ... Azt hisszük, itt az ideje végleg

²²⁸ Lásd! 1873. évi XIV. tc. (www.1000ev.hu)

²²⁹ Kenessey 1878 63. o.

²³⁰ A három vállalat: a Cs. és Kir. Szab. Déli Vaspálya Társaság, a Cs. és Kir. Szab. Osztrák Államvaspálya Társaság és a DGT.

tisztázni velök a helyzetet, vagy biztosítani – ha lehet – azt, hogy a magyar érdekekkel azonosítják, de legalább azzal szemben nem helyezik magokat; vagy – ha nem lehet – nyíltan és határozottan megkezdeni ellenök a küzdelmet. Ez alternatíva elől nem lehet többé kitérni; ez ma forgalmi politikánk alfája és omegája.”²³¹ 1883-ban ismét György Endre ragadott tollat, amikor „A Dunagőzhajózási Társaság és a magyar érdek” c. tanulmányában bizonyította, hogy a DGT tarifapolitikája nem felel meg a magyar gazdasági érdekeknek, kedvezőtlenül befolyásolja az egyik legjelentősebb magyar kiviteli termék, a gabona exportját. „Az országos közérdek föltétlenül megköveteli, a kivitel olcsó voltát, és az átvitel túlságos olcsó voltának lehető megakadályozását. Ez a két szempont az, a miből kiindulva, folytonos volt a panasz a dunagőzhajótársaság ellen.”²³² Mándly Lajos „A Dunagőzhajózási Társaság díjszabási autonómiája”²³³ című tanulmányában szintén a Társaság magyar gazdasági érdekeit figyelmen kívül hagyó tevékenységét bírálta. Mándly felvetette, hogy a DGT-t dualista társasággá kellene átalakítani: „A duna-gőzhajózási társaság souverain helyzetének megváltoztatására irányuló törekvések eszményi célja e társaság dualizálása... A létező viszonyok között azonban a társasági dualizmus az igények maximuma, melyeken alól képzelhetők megoldási módok, ... hogy Magyarország gazdasági igényei teljes mértékben figyelembe fognak vétetni, illetőleg elegendő eszközök szereztetnek meg a kormány számára, hogy sürgetőleg nyilvánuló közgazdasági érdekeinknek a hajózási forgalomban érvényt szerezzen.”²³⁴

1889. május 15-én Törs Kálmán országgyűlési képviselő intézett heves támadást a Parlamentben a DGT ellen.²³⁵

A fent jelzett DGT vállalati problémák közepette a bécsi székhelyű Társaság szállítási tarifapolitikáját, magas szállítási díjtételeit a magyar kormányzat is erősen bírálta, amelynek kialakulásában a jelentős vállalati profit elérésén kívül számos egyéb tényező is közrejátszott. Zelovich Kornél tanulmányában²³⁶ szemléletesen mutatja be a tengeri szállítás és a dunai

²³¹ György 1878 118. o., 122. o.

²³² György 1883 22-23. o.

²³³ Mándly 1883 66-73. o.

²³⁴ Mándly 1883 67. o.

²³⁵ Jankó 1968 100. o.

²³⁶ Zelovich é. n. (1935 ?) 157-158. o. Az 1880-as években, az al-dunai szabályozás befejezése előtt völgymenti úton pl. Ulmtól a Dunán, a Fekete-tengeren át Konstantinápolyig egységnyi tömegű áru szállítási költsége közel háromszorosa volt ugyanazon tömegű áru Ulmból Mannheimen, Rotterdamban, a Gibraltári-szoroson át a jóval hosszabb tengeri úton történő szállítási árak. Ezek után nyilvánvaló a tengeri áruszállítás fölénye a hegymeneti dunai szállítással szemben. A belvízi hajóforgalom teljesítménye 1889 és 1904 között jelentős mértékben - 993 millió tkm-ről 1.384 tkm-re, tehát közel 40%-kal – növekedett. (Erre az időre esett az Al-Duna és a Vaskapu szabályozás befejezése.) Ha a látványos magyarországi fejlődést az ugyanezen időszak németországi folyamhajózási növekedésének 140%-ával hasonlítjuk össze, akkor jól látható, hogy a Rajnán, Elbán, Oderán – a legnagyobb német folyókat említve – a folyami szállítás kihasználtsága sokszorosa a Dunán zajlónak. A dunai

folyami szállítás költségeinek különbségeit. A DGT tarifapolitikájával szemben magyar gazdasági érdekeket képviselő Baross Gábor²³⁷ kereskedelemügyi miniszter nem tudott érdemi eredményeket elérni. Ezért a DGT-vel folytatott hosszadalmas, eredménytelen tárgyalásokat követően, Baross halála után utóda, Lukács Béla,²³⁸ Baross munkásságának folytatásaként kezdeményezte az önálló magyar folyamhajózási társaság létrehozását.²³⁹

A kormányzati elképzelések szerint magyar nemzeti hajózási vállalat a MÁV-val szoros együttműködésben volt köteles feladatait ellátni, ami a magyar kormányzat tudatos kereskedelmi és közlekedési politikájának szerves részét képezte. Tulajdonképpen a MÁV vonalainak vízen történő meghosszabbítását, kiegészítését tervezték a döntéshozók. Már 1885-ben miniszteri utasítás érkezett a MÁV Igazgatóságára, amelyben a címzett felszólítást kapott a MÁV kebelén belüli hajózási részleg alapítására. A megalakult „Magyar Államvasutak Hajózási Vállalat” „Tisza Kálmán” nevű csavargőzösével 1888-ban kezdte meg szállítási feladatait a szerémségi Mitrovica és a szerbiai Sabac között. A MÁV és az állami Duna hajózás kapcsolatát, ill. közös céljait Baross Gábor tömören így fogalmazta meg: „*A MÁV síneit a Dunán akarom tovább vezetni.*”²⁴⁰ A MÁV hajózás aktivitása évről-évre jelentős mértékben növekedett. 1893-ban 12 gőzösével 166.000 utast, 40 uszályával 180.000 t árut és 1.200 vasúti kocsi sertés szállítmányát közvetítette.²⁴¹

A DGT-vel folytatott tárgyalásoknak időközben figyelemre méltó eredménye lett. A bizalmas tárgyalásokról a jól informált bécsi „Neuen Freien Presse” 1894. április 26-i számában híradás jelent meg.²⁴² A MÁV által kezdeményezett magyar hajózási vállalat, a MFTR megalapítását előkészítő megbeszélésekbe a Magyar Általános Hitelbank, valamint a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank vezetői is bekapcsolódtak. A kormány egy, az állam által támogatott és felügyelt, de a bankok által alapított hajózási részvénytársasági formát tartott a legcélszerűbbnek. 1894. október 14-én a DGT, a MÁV és a fent nevezett két bank között, az alapítandó MFTR javára, a nyilvánosság számára nem publikus megállapodás csomag jött létre. A megegyezés „*a forgalmi viszonyok szabályozásáról*” szólt, amelynek lényege: a DGT és az alakuló MFTR az al-dunai forgalommal – Zimony, Belgrád, Básiás, Braila és Galac - kapcsolatban hangolta össze érdekeit. A megállapodás szerint a továbbiakban egyrészt a MÁV és a MFTR, másrészt a DGT a Bécs-Budapest között vasúton és hajón szállított áruk

áruforgalom rentabilitását nehezíti, hogy a forgalom nagy részét kitevő mezőgazdasági termények szállítása a folyásiránnyal ellentétes, tehát költségnövelő módon történik.

²³⁷ Bülöny 1987 268. o.

²³⁸ Bülöny 1987 328. o.

²³⁹ Gonda 1899 31. o., 34-38. o., Jankó 1968 105-125. o., Vörös 1978 381. o.

²⁴⁰ Baross Gábort idézi: Nikl é. n. (1935 ?) 146. o.

²⁴¹ Nikl é. n. (1935 ?) 146. o.

²⁴² Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 91. o.

együttes fuvardíjából a következő módon osztozik: a DGT 40%-ot a MÁV és a MFTR együttesen 60%-ot kap a bevételből; amennyiben az egyik fél túlteljesíti a saját hányadát, a különbözetet pénzben kiegyenlíti a másiknak. A Románia és Szerbia felé irányuló forgalomból a két fél 50-50%-os arányban részesedik. A szerződés 1895. január 1-től 1901. december 31-ig szólt,²⁴³ de később meghosszabbították 1914-ig.²⁴⁴ A megállapodás csomag következő eleme az alábbi személyhajó járatokra vonatkozott: a két hajózási társaság mindegyike Zimony-Galac között heti három személyjáratot tart fenn. Zimony–Sabac és Braila-Tulcea között csak a DGT közlekedtet személyhajókat. Zimony-Galac között mindkét társaság közlekedtet heti 2-2 menetrendszerinti teherjáratot. A verseny kikapcsolása érdekében a menetrendet és díjszabást is egyeztetette a két vállalat. Szükség esetén egymás kikötőit is használhatták. Az érintett társaságok között a magyarországi belforgalomra vonatkozó megállapodás nem született, ezt a területet szinte érintetlenül meghagyták a DGT-nek.²⁴⁵ A röviden bemutatott szerződés tulajdonképpen kartellszerződés volt, amelynek a segítségével a szerződő felek a verseny- és politikai helyzetből adódó körülményeket akarták a maguk javára, a lehetőségeikhez képest maximálisan kihasználni. A DGT osztrák szakértői szerint az őszi szerződés a Társaság számára összességében a további nyugodt fejlődést jelentette, annak ellenére, hogy a de facto létező hajózási hegemóniáját elveszítette.²⁴⁶ A kényszerű együttműködés létrehozását alapvetően az Al-Dunán az 1890-es években megjelenő, jelentős állami támogatással működő szerb, orosz, román hajózási társaságok tevékenysége is indokolta. A Délnémet Gőzhajózási Társaság (SDDSG) is csak nagy állami támogatással tudott életképes maradni.²⁴⁷ Ilyen előzmények és háttéralkuk után szavazta meg a Parlament 1894-ben az akkor állami támogatással létrehozott MFTR költségvetési támogatását. Az 1894. évi XXXVI. törvénycikk²⁴⁸ „*a magyar folyam- és tengerhajózási részvény-társaság alakításáról és állami segélyezéséről*” szól, amely a nemzeti hajózási vállalat megalapítását jelentette. A törvénycikk tulajdonképpen egy *"Szerződés, mely egyrésztől a m. kir. államkincstár részéről a kereskedelemügyi m. kir. minister, másrésztől a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság között a következő feltételek mellett kötöttetett*

1. § Alaptőke.

²⁴³ Jankó 1968 105-106. o., Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 104-105. o.

²⁴⁴ Marczis 1995 17. o.

²⁴⁵ Jankó 1968 106-107. o., Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 104-105. o.

²⁴⁶ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 105. o.

²⁴⁷ Zelovich é. n. (1935 ?) 161. o.

²⁴⁸ www.1000ev.hu

A magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság 10, azaz: tízmillió forint (20, azaz: huszmillió korona) tényleg befizetett tőkével alakul meg, mely felerészben teljesen befizetett részvények, felerészben 4 1/2, azaz: négy és fél százalékos elsőbbségi kötvények útján szereztetik be.

Ezen egész alaptőke kizárólag hajók és a hajózási üzemhez tartozó ingó és ingatlan felszerelések beszerzésére s a szükséges forgó tőkére fordítható.

2. § Székhely és ügykezelési nyelv.

A magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság székhelye Budapest, hivatalos ügykezelési nyelve a magyar. - A horvát-szlavon területen a külső ügykezelés és érintkezés nyelvére nézve a fennálló törvényes határozmányok irányadók.”

A társaságot alapító kormány pontosan meghatározta a kötelezően üzemeltetendő járatokat, azok gyakoriságát és szállítási tarifáit is, amit az illetékes miniszterrel kellett egyeztetni. A társaság napi működésének kormányzati ellenőrzésére állandó miniszteri biztos kijelölését határozta meg a törvény 4. §-a.

„5. § Rendes járatok.

A magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság ezen szerződés erejénél fogva és annak tartamára kötelezi magát, hogy a következő rendes járatokat fogja fentartani és teljesíteni:

1. Pozsony és Passau-Regensburg között, Bécs, esetleg a közbenső fontosabb kereskedelmi helyek érintésével, kizárólag a teheráru-szolgálatban, s ha legalább 300 tonna rakomány rendelkezésre áll, oda és vissza hetenként két, szükség esetén három járat.

2. Vukovár és Ujvidék között Novoselló, Opatovác, Bukin, Sarengrad, Németpalánka, Ujlak, Cserevicz, Futtak állomások érintésével oda és vissza lehetőleg naponkénti, de legalább heti hat napon át személy- és áruszállítással összekötött járatok.

3. Zimony-Belgrád, Orsova és Galacz között a következő állomások érintésével, u. m.: Pancsova, Semendria, Kubin, Dubrovicza, Kostolác, Básiás, Gradiste, Moldova, Golubác, Drenkova, Milanovac, Orsova, Turn-Severin, Radujevác, Kalafat, Viddin, Lom-Palánka, Bechet-Rahova, Korabia, Nikopoli, Turnu-Mugurelló, Zimnitza, Sistov, Rustsuk, Gyurgyevó, Oltenica, Silistria, Czernavoda, Gura-Zalemnicza, Braila, - hetenkint oda és vissza - személy- és áruszállítással összekötött három járat. Márcziusban, valamint október és november hónapokban ezek a járatok a kereskedelemügyi m. kir. minister engedélyével megfelelően leszállíthatók.

4. Orsova és Galacz között ezen személy- és áruszállító rendes járatokon felül köteles még a társaság a szükséghez képest s a mennyiben megfelelő oly rakomány van, mely a személy-

és áruszállító vegyes szolgálatu hajókon el nem helyezhető, hetenkint oda és vissza még legalább két járatot fentartani.

A mennyiben az orsova-galaczi vonalon más hajózási vállalatok által eddig fentartott rendes járatok netán megszüntetnének vagy a forgalmi viszonyok ezt a kereskedelemügyi m. kir. minister megítélése szerint szükségessé tennék és a mennyiben a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság 10 millió frtnyi (20 millió korona) tőkéjének teljes felhasználásával beszerzett hajórajza erre a célra - a rendes járatok kellő ellátása mellett - elégséges és alkalmas: köteles a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság Orsova és Galacz között hetenkint oda és vissza meg további három személy- és áruszállításra szolgáló járatot - a 19. §-ban megállapított állami segély fölemelése nélkül – fentartani. ... ”

A kormányzati elképzeléseknek megfelelően a MFTR-nek a tengeri kereskedelemben is be kellett kapcsolódnia a magyar gazdasági érdekeknek megfelelően.

„5. Köteles a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság a Zimony-Belgrád, Orsova és Galacz közötti járatokat az "Adria" tengerhajózási részvénytársasággal, vagy a kereskedelemügyi m. kir. minister előzetes engedélye mellett esetleg más vállalattal kötendő egyezmény alapján közvetlen kapcsolatba hozni a feketetengeri kikötőkkel, jelesül Konstantinápolylyal fentartott vagy berendezendő járatokkal.

6. Baja és Apatin közt, Bezdán és Mohács érintésével, lehetőleg naponkénti, de legalább hat napon át, személy- és áruszállítással összekötött járatok oda és vissza.

7. B.-Rácsa, Mitrovicza és Sabácz között, M.-Rácsa, Bosut, Járák és Klenák állomások érintésével, oda és vissza lehetőleg naponkénti, de legalább heti hat napon személy- és áruszállítással összekötött járatok.

8. Szolnok és Szentés közt, Várkony, Uj- és Ó-Kécske, Inoka, Ugh és Csongrád állomások érintésével oda és vissza lehetőleg naponkénti, de legalább heti hat napon személy- és áruszállítással összekötött járatok.

9. Csongrád és Szeged közt, Szentés, Csány, Szegvár, Mindszent és Algyő állomások érintésével oda és vissza lehetőleg naponkénti, de legalább heti hat napon személy- és áruszállítással összekötött járatok.

A hajójáratok jelentős részben a MÁV állomásokhoz csatlakoztak, hogy a két állami vállalat egymás számára át tudja adni az utasokat. A MÁV és a MFTR szállításoknak egymás kiegészítőjeként kellett működni, egymás gazdaságossági szempontjait, azaz a magyar állami érdeket kellett szolgálni „*harmadik vállalattal szemben*”. Itt kimondatlanul is találva érezhette magát a DGT!

„7. § Külön járatok.

A társaságnak jogában áll az ezen szerződés 5. §-ában kikötött rendes hajójáratokon kívül, ezek kellő ellátásának biztosítása mellett, a Dunán és mellékfolyóin az ország forgalmi és kiviteli érdekeinek szem előtt tartása mellett szabad hajózást üzni. Ezen forgalomban köteles azonban a m. kir. államvasutakkal egyetértve és egymást kiegészítve eljárni, mindkét részről kiköttetvén és biztosítatván a kölcsönös támogatás harmadik vállalattal szemben.”

Az alapítók fontosnak tartották, hogy a társaság a budapesti és környékbeli hajóközlekedésbe, ill. személyszállításba is intenzíven bekapcsolódjon.

„8. § Budapesti helyi és környéki személy-forgalom.

A társaság kötelezettséget vállal arra nézve, hogy a Budapest székesfővárosi helyi és környékbeli személyforgalomnak, valamint élelmi cikkek szállításának ezen szerződés keretén belül üzletkörébe leendő bevonását tanulmány tárgyává teszi s erre vonatkozólag ezen szerződés érvényre emelkedésétől számított legkésőbb két éven belül a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek megfelelő konkrét javaslatot tesz.

9. § A rendes járatok megindítási ideje.

A társaság köteles oly hajókat beszerezni s hajózási szolgálatát általában akként berendezni, hogy az ezen szerződés 5. §-ában kikötött rendes járatokat fokozatos sorrendben legkésőbb az 1897. év folyamán megindithassa.”

A MFTR és a MÁV menetrendjét is össze kellett hangolni!

„10. § A társaság köteles úgy a rendes személy-, mint a rendes áruszállításra vonatkozó menetrendek megállapításánál a vasuti csatlakozásokra kellő figyelmet fordítani.

A menetrendek jóváhagyás végett a kereskedelemügyi m. kir. miniszter elé terjesztendők.

A társaság igazgatósága az elért összes áru- és személyforgalomról havi félévi és egész évi statisztikai kimutatásokat tartozik készíteni s azokat a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek fölterjeszteni.”

A kor frazeológiája szerint az állami gondoskodás, támogatás jóvoltából a díjszabás megállapításakor *„a magyar forgalmi és kereskedelmi érdekeket támogatni fogja”*.

12. § Díjszabás.

A magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság kötelezettséget vállal arra nézve, hogy úgy üzletvitelében, valamint díjszabási intézkedéseiben, a magyar forgalmi és kereskedelmi érdekeket támogatni fogja s az e végből szükséges intézkedéseket a kereskedelemügyi m. kir. miniszter felszólítására úgy a belföldi, mint kiviteli forgalomban meg fogja tenni.

A társaság elismeri a kereskedelemügyi m. kir. minister dijszabási fenhatósági jogát s minden dijszabását köteles a nevezett ministernek jóváhagyás végett előzetesen bemutatni....”

A vállalatot katonai és árvízvédelmi szolgálatra is igénybe lehetett venni. Az állami tisztviselők és családtagjaik a MÁV kedvezményel azonos díjfizetésre jogosultak a hajón.

„16. § Teljesítmények katonai és egyéb rendkívüli célokra.

A magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság kötelezi magát, hogy mozgosítás vagy háboru esetén a kormány felhívására hajózási vonalain a szükséghez képest hajórajának egy részét, sőt összes hajóit is, a hozzájuk tartozó üzemanyagokkal a kormány rendelkezésére bocsátja.

Ugyanezt köteles tenni a társaság, ha a kormány árvíz vagy más egyéb elemi csapás következtében a társaság hajóit emberélet és vagyon megmentése céljából igénybe kívánja venni....”

„Katonai egyéneknek szolgálatban és szolgálaton kívül, valamint katonai javaknak, ugyszintén a pénzügyőrségi és közbiztonsági közegeknek, ha egyenruhában utaznak, a társaság a rendes dijszabásnál olcsóbb díjtételeket fog engedélyezni s azokat a kereskedelemügyi m. kir. ministerrel egyetértőleg állapítja meg.

A társaság személyszállító hajóin az állami tisztviselők és azok családtagjai ugyanazon kedvezményben részesülnek, mint a m. kir. államvasutakon.

Végül kötelezi magát a társaság, hogy a hajózás, vagy a folyamszabályozás érdekében hivatalból, valamint a cs. és kir. közös külügyminister külön megbízásából utazó közegeket személyszállításra berendezett hajóin díjmentesen fogja szállítani.”

A „17. § a levél- és kocsiposta-küldemények szállításá”-ra vonatkozott.

A 18. § szerint a szerződés 20 évre szólt.

A társasági nyereség elosztásának elveit is meghatározta a törvényalkotó.

„20. § Részesedés a tiszta jövedelemben.

Arra az esetre, ha a társaság részvényosztaléka a kereskedelemügyi m. kir. minister által jóváhagyott mérleg szerint az 5%-ot meghaladja, a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság köteles a közgyűlés által kifizetésre szánt nyereségből 5-től 6%-ig 1/4, azaz: egynegyedrészt, - 6-tól 7%-ig 1/3, azaz: egyharmadrészét, 7%-on felül a felét a kereskedelemügyi m. kir. minister rendelkezésére bocsátani.”

A törvény a MFTR vezetőinek felelősségrevonását is kilátásba helyezte, ha a vállalt feladataikat nem teljesítik.

„24. § Birság.

A társaságot az ezen szerződésben elvállalt kötelezettségei alul csakis háboru, kikötők elzárása, vesztegzár, árvíz, sekélyviz és egyéb hajózási akadályok vagy az erőhatalom egyéb esetei menthetik fel. Ha az ezen szerződésben elvállalt kötelezettségek teljesítésének elmulasztása bebizonyíthatólag a társaság vezetését terheli, - minek megítélésére a kereskedelemügyi m. kir. minister illetékes, - a nevezett ministernek jogában áll a szerződő társaságot a mulasztás mérvéhez képest egész 3.000 frtig (6.000 koronáig) terjedhető pénzbírsággal sújtani.”

A törvény királyi szentesítése után 1895. január 24-én a Magyar Általános Hitelbank, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank egyenként 24.850 db, valamint hat budapesti magánszemély egyenként 50 db, darabonként 200 korona névértékű, összesen 50.000 részvényt lejegyezve, 10 millió korona összeggel megalapította a MFTR-t.²⁴⁹ A társaság jövője és pénzügyi stabilitása szempontjából fontos volt, hogy a kormány törvényben garantálta 20 évre az évi 400.000 frt támogatást, továbbá azt, ha a vállalat éves eredménye nem teszi lehetővé a legalább 5% osztalék kifizetését, akkor további 50.000 frt-tal megemelkedik az éves állami támogatás. Annak ellenére, hogy 1896-ban, 1898-ban és 1904-ben részint Magyarországon, részint az al-dunai államokban rosszak voltak a terméseredmények, pangás volt a kereskedelemben, a balkáni államokban pénzügyi válság is jelentkezett, a MFTR fennállásának első évtizede végén évi átlagban kb. 500.000 utast és 500.000 t árut szállított, kölcsöneinek törlesztésén kívül 4-5%-os osztalékot tudott részvényeseinek fizetni. A MFTR 1904-ben, fennállásának 10. évében eredményes üzleti évekről számolhatott be. A saját és bérelt gőzöseinek száma 41 volt, 16.450 LE-vel, 230 uszálya 113.000 t hordképességgel rendelkezett, továbbá 70 kikötőpont tartozott a társasághoz. Ezek között volt a győri és a komáromi hajójavító műhely.²⁵⁰

III. 3. 2. A DGT a világ legnagyobb belvízi hajózási társasága

Mint láttuk, a dunai hajózás állami eszközökkel történő megerősítése – nemzeti hajózási vállalatok létrehozása, ill. támogatása a Duna menti országokban, így Magyarországon is – a legöregebb dunai hajózási társaságot, a DGT-t is aktivitása növelésére készítette. A Marchetti vezérigazgató által szorgalmazott üzemszervezési, hajózási racionalizálásnak a 19. század végére kézzelfogható eredményei lettek. A Társaság elnöki posztját 1890-től betöltő Dr. Anton Freiherr von Banhans és az 1891-ben a vezérigazgatói székbe került Ludwig Ulmann

²⁴⁹ Marczis 1995 8-11. o.

²⁵⁰ Nikl é. n. (1935 ?) 146-147. o.

Ritter von Erény vezetése alatt a DGT a világ legnagyobb belvízi hajózási társasága lett.²⁵¹ Az 1894-ben J. Drożyński irodafőnök által szerkesztett „Almanach für die Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft” című kiadvány aprólékosan és alaposan áttekinti a Társaság helyzetét.²⁵² Az alábbiakban az „Almanach” alapján a DGT hajózási tevékenységének 1893. évi adatait ismertetem. (A Társaság pécsi bányászati viszonyait, ill. az MPV helyzetét a disszertáció későbbi fejezeteiben mutatom be részletesen, az üzemi vonalak hosszánál azonban az MPV adatokat is közlöm.)

A DGT folyamhajózási üzemi vonalai:

A Dunán:

Passau – Sulina	2.279 km
Bécsi Duna-csatorna	17 km
Rába	17 km
Szent Andrási ág	31 km
Tolnai ág	4 km
Ramaer Duna	1 km
Golubacer Duna	10 km
Borcea-csatorna	7 km
Kilia-ág	22 km

A Dráván:

Eszék – Dráva-torkolat	20 km
------------------------	-------

A Tiszán:

Szolnok – Tisza-torkolat	335 km
--------------------------	--------

A Száván:

Sabac – Száva-torkolat	105 km
------------------------	--------

A Temesen:

Pancsova – Temes-torkolat	3 km
---------------------------	------

A Fekete-tengeren:

Sulina – Batum	1.038 km
----------------	----------

A Mohács-Pécsi Vasút üzemi hossza:

Mohács – Üszög főszakasz 54,84 km, továbbá az Üszög és az (András)-akna közötti szakasz 5,72 km, és az Üszög és Szabolcs közötti szakasz 6,99 km. AZ MPV-nek **összesen 209 munkatársa volt.**

A Mohács-Pécsi Vasút járműparkja:

²⁵¹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 172. o.

²⁵² Az „Almanach für die Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft” című kiadványt használja a Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 93-103. o. (Der Weltgrösste Binnenschiffahrt – 1894 c. fejezet.)

gőzmozdony	13 db
szerkocsi	13 db
személykocsi	14 db
tehervagon	364 db
hajtány	2 db
hótoló	1 db

A hajózási és vasúti üzemi szakasz összesen: 3.943,84 km + az alábbi lánchajó szakaszok.

Lánchajózási szakaszok:

Wien – Ibbs	131 km
Ottah – Regensburg	119 km
Összesen:	250 km

Hajópark az 1893. év végi állapot szerint:

kerekes gőzös	154 db	összesen 14.946 LE
csavarlapátos gőzhajó	25 db	összesen 847 LE
lánchajó	8 db	összesen 545 LE
kisgőzhajó	187 db	összesen 16.338 LE
vas szállítóeszköz	770 db (ezen belül 60 db világítócsónak)	286.144t teherbíró képességgel
Egyéb jármű	273 db	

DGT képviseltek:

vezérigazgatóság	Bécs
főképviselet	Budapest
	Pécs
ügynökség	Galatz
főügynökség	Bécs
	Pest
	Zimony

146 ügynökség (hajóállomás) és megálló a Dunán

5 ügynökség (hajóállomás) és megálló a Dráván

12 ügynökség (hajóállomás) és megálló a Tiszán

13 ügynökség (hajóállomás) és megálló a Száván

3 ügynökség (hajóállomás) és megálló a Ferenc-csatornán

1 ügynökség (hajóállomás) a Fekete-tengeren, Batumban

Teherszállítási ügynökség: Bukarest, Hamburg, Mainz, Mannheim, Odessza, Pilsen, Szófia

Menetjegyirodák: Berlin, Karlsbad, London, Párizs

Szállított utasok száma: 3.151.414.

Szállított áru súlya: 2.178.529 tonna.

A DGT-nek a 19. század végére jelentős melléküzemi hálózata alakult ki, amely a folyamatos hajózás műszaki feltételeinek a biztosítását szolgálta. Ezek hajógyárak és hajójavító üzemek voltak, ahol a Társaság számára, és a fölös kapacitások kihasználása érdekében külső megrendelőknek is készítettek új hajókat, ill. hajók folyamatos karbantartását is végezték. A Társaság legjelentősebb hajógyára az Óbudai Hajógyár volt, amely 1836-ban kezdte meg működését. A létesítmény az Óbudai Hajógyári Szigeten terült el, összesen 982.472 m²-en, amiből 722.313 m² bérelt terület volt, 163.482 m² hajógyári telek és 96.677 m² pedig erdő. A hajógyárhoz tartozott a téli kikötő, amely a Társaság saját tulajdona volt, kb. 350.000 m² nagyságban, amiből a belső kikötő – 84.000 m² – egy holtágban volt, a külső kikötő pedig – 266.000 m² - a Ferenc József-csatornában. A hajógyár területén 104 különböző épületegyüttes állt, amelyben 92 épület, 35 műhely, 30 raktár, 9 műhelyként és raktárként együttesen hasznosított épület volt. 1893-ban a hajógyárban alkalmazottak létszáma az alábbi módon tagozódott:

1.458 fő magasabb állásban

1.290 fő középbeosztásban

1.188 fő alacsonyabb beosztásban volt.

3.936 fő összesen.

A hajógyár tűzoltóságát 1889-ben alapították 70 fővel. A gyárban vízvezetékrendszer működött, telefon és elektromos jelzőkapcsolat kötötte össze a fővárosi tűzoltó parancsnoksággal, valamint a munkáskolónia ügyeletével. A gyár területének 14 fontos pontján tűzoltó őrszoba volt. 1.200 méter hosszú belső telefonhálózatot építettek ki, ezen keresztül a fővárosi tűzoltókat lehetett értesíteni és a gyár munkáskolóniájának az ügyeletét. Az Óbudai Hajógyár munkásait egy 16.230 m² nagyságú területen 10 lakóházban és 140 lakásban szállásolták el, összesen 800 főt. A Társaság a lakótelep területén saját költségen egy iskolát épített alkalmazottai gyermekei számára, ahol a Társaság saját tanítói oktattak. Ezen kívül egy Fröbel-típusú²⁵³ női egyesület is tevékenykedett a telepen, amely óvodát nyitott, ahol a munkásgyerekek szellemi és testi fejlődéséről gondoskodtak. A munkások számára jó és olcsó élelemtárat működtettek.

²⁵³ Fröbel, Fridrich (1782-1852) a német pedagógia kiemelkedő elméleti és gyakorlati alakja. Lásd: Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 126-127. o.

Nagyságrendben a második hajógyár Korneuburgban volt,²⁵⁴ amelyről a későbbiekben részletesebben is lesz szó. Hajójavító üzemek működtek Bécsben 20, Budapesten 35, Zimonyban 30 és Galacon 16 alkalmazottal.

A DGT vállalati struktúrájában a 19. század utolsó harmadától egyre nagyobb szerepet játszott a **Pécsi Bányagazgatóság** közvetlen irányítása alatt működő szénbányák rendszere műszaki, szociális vertikumával együtt. (Ezekről a disszertáció további fejezeteiben részletesen lesz szó.) Az idézett „Almanach”-ból most csupán a Pécsi Bányaműveknél 1894. június 20-án alkalmazásban állók létszámát említem: 70 tisztviselő és segédtisztviselő, 81 felvigyázó, 2.426 munkás és 355 napszámos, tehát **összesen: 3.032 fő**.

Tekintettel arra, hogy idézett forrásunk a hajózó személyzet létszámadatait nem közli, csupán közvetett utalások vannak a létszámra vonatkozóan, a 19-20. század fordulóján a DGT alkalmazásában álló munkavállalók együttes számát Franz Pisecky átlag 12 ezer fő körülre teszi²⁵⁵. Egy ilyen méretű, földrajzi kiterjedésű és nem utolsó sorban tőkeerejű nagyvállalat a belvízi hajózásban nemcsak a Duna-medencében, de a világon is egyedülállónak számított.

A DGT 19. század végi történetében az 1896-os esztendőnek két dolog miatt is fontos szerepe volt. A magyar millennium évének ünnepi eseményeibe a Társaság is bekapcsolódott. Az 1896. évre vonatkozó üzleti jelentése kiemeli, hogy mind a hajózási, mind a bányászati kiállítást, szakértők szerint is sikerrel rendezték meg a vállalat munkatársai. Ferenc József és más előkelőségek június 20-án a hajózási, október 8-án a bányászati kiállítást tekintették meg. A „legmagasabb helyről” érkező elismerés bizonyítéka a Társaságnak adományozott állami arany érem volt. Az év másik nagy eseménye, a millenniumi rendezvények zárásaként megszervezett Vaskapu-csatorna átadása volt²⁵⁶, amelyre 1896. szeptember 27-én került sor az Osztrák-Magyar Monarchia, Románia és Szerbia uralkodójának – Ferenc József, Károly és Sándor - jelenlétében.²⁵⁷

²⁵⁴ Weber 2001

²⁵⁵ Pisecky 1994 190. o.

²⁵⁶ Az al-dunai hajózás folyamatossá tétele a DGT számára fontos gazdasági érdek volt, ezért a Társaság, saját költségén elkészítette a kérdéses szakasz szabályozásának tervét. A terv és a megoldás egyik legbuzgóbb szorgalmazója, Martin Ritter von Cassian, a Társaság akkori vezérigazgatója 1871-ben megbízta Mac Alpin amerikai mérnököt az al-dunai zuhatagok szabályozási tervének elkészítésével. A tervek elkészültével Cassian ingyen a Monarchia kormányának rendelkezésére bocsátotta azokat, amelyről a közös külügyminiszter 1873 októberében tájékoztatta a magyar miniszterelnököt. (Babics 1952 66. o.) Az 1878-as berlini kongresszus jóváhagyásával az Osztrák-Magyar Monarchia feladata lett az említett szakasz hajózási problémáinak megoldása, amelyet Magyarország magára vállalt. Az al-dunai zuhatagos szakasz, ill. a Vaskapu szabályozást a magyar Országgyűlés az 1888. évi XXVI. Törvénycikk, „az al-dunai Vaskapunál és az ottani zuhatagoknál létező hajózási akadályok elhárítása tárgyában” (www.1000ev.hu) rendelte el. 1895-re kellett volna a szakaszt átadni a hajóforgalomnak, de – prtokolláris okok miatt 1896-ban, a millenniumi rendezvények zárásaként – a tényleges átadásra viszont csak 1898 őszén került sor.

²⁵⁷ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 106. o., Marczis 1995 14. o.

Az osztrák szakirodalom szerint a DGT történetének csúcspontját az 1894-1914 közötti időszakra tehetjük. Ebben a nyugodt fejlődési szakaszban, a „boldog békeidők”-ben a Társaság éves átlagban 2,1 millió utast, 2 millió tonna árut szállított és 49 új gőzhajót épített. A periódus elején, 1894-ben az Óbudai Hajógyárban elkészült az egész Duna-medencében egyedülálló építésű fogaskerekes hajó, a „Temesvár”, a periódus végén, 1910-ben pedig a Korneuburgi Hajógyárban, az új idők jeleként összeszerelték az első motoros hajót, a „Motor I.”-et.²⁵⁸

A Társaság üzletmenete – az 1880-as évek végén, 1890-es évek elején végrehajtott, korábban tárgyalt átszervezéseknek köszönhetően - eredményes volt 1894 után, amit az alábbi táblázat jól szemléltet. 1891-1893-ban a Társaság gazdasági mutatói még nem tették lehetővé a részvényesek számára az osztalék fizetését, ezt követően azonban 2-4,76% közötti osztalék fizetésére került sor a vállalat nyereséges működésének eredményeként.

11. táblázat. A DGT osztalékfizetése 1891-1910 között²⁵⁹

Év	Összesen (K)	Részvényenként (K)	Százalék (%)
1891-1893	-	-	-
1894	1.344.000	28	2,67
1895	1.152.000	24	2,28
1896	2.016.000	42	4,00
1897	1.440.000	30	2,86
1898	1.536.000	32	3,05
1899	768.000	16	1,52
1900	2.016.000	42	4,00
1901	2.016.000	42	4,00
1902	1.536.000	32	3,05
1903	1.824.000	38	3,61
1904	2.016.000	42	4,00
1905	2.016.000	42	4,00
1906	2.016.000	42	4,00
1907	2.400.000	50	4,76
1908	1.008.000	21	2,00
1909	2.016.000	42	4,00
1910	2.016.000	42	4,00

Annak ellenére, hogy a jelen disszertáció nem elsősorban technikatörténeti témájú, fontosnak tartom, hogy a Társaság hajózási szempontból legjelentősebb időszakának legnagyobb személyszállító gőzöt bemutassam. E rövid ismertetés bepillantást enged a korabeli folyami közlekedés legelőkelőbbek számára biztosított viszonyaiba. Az első világháború előtt szolgálatba állított legnagyobb DGT hajó a „Sophie” volt, amelyet külön társaságok vagy fejedelmi személyek szállítására is használtak. Hossza 69,19 m, szélessége 7,92 m (a

²⁵⁸ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 107. o., Mayer-Winkler 1989 30-63. o.

²⁵⁹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 108. o.

kerékszékereknél 10,15 m), magassága 2,74 m. Az első osztály fedélzetén volt az első osztályú étterem, közvetlenül mellette egy kisebb terem, nemdohányzó utasok részére. E kettő közötti válaszfal úgy volt megszerkesztve, hogy szükség esetén könnyen leszerelhető legyen, így a két terem egy helyiséggé lehetett alakítani. A gőzös fedélzetén volt még ezen kívül I. osztályú dohányzóterem, II. osztályú terem és a III. osztályú utasoknak fenntartott fedélzet, továbbá a hajóstisztek füléki, konyha, éléskamra, pincérek lakrészei, illemhelyek. Ezen kívül volt a hajón még négy elegáns, kényelmesen berendezett külön utasfülke olyan utasok részére, akik az utazóközönség többi tagjától elkülönítve akartak étkezni, aludni és tartózkodni. Az étkezőterem falait selyemszövettel vonták be, és tükrökkel díszítették. A gőzös összes helyiségeiben este és éjszaka villanyvilágítás működött. A fedélzet alatt voltak a rugós vaságyakkal, mosdókkal és általában minden kényelemmel felszerelt I. osztályú hálótermek, külön a férfiak és külön a hölgyek számára. A II. osztályú helyeken nem volt külön hálószoba, a II. osztályú terem padjait bőrrel átvont matracokkal látták el, amelyeket nappal ülésre, éjszaka alvásra használtak. A fedélzeti felépítmények fölött volt az ún. „sétafedélzet”, amely az utazóközönség kényelmére padokkal, tábori székekkel volt berendezve, így kedvező időben az utasok kellemes és kedvelt tartózkodási helye volt. Itt napellenző ponyvák védtek a napsugarak ellen. A gőzösről természetesen mentőcsónakok és egyéb mentőeszközök is voltak. A „Sophie” rendes körülmények között anélkül, hogy zsúfoló lett volna, 1.050 személyt tudott kényelmesen befogadni. A gőzös mélyjárata, azaz legnagyobb merülése 25 tonna szénrel berakodva 1,16 m volt. A hajó 1858-ban épült²⁶⁰ az Óbudai Hajógyárban. 563 LE teljesítményű gőzgépét az Escher és Wyss zürichi cég építette. A gőzt két kerek kettős kazán szolgáltatta, amelyek túlhevítővel is el voltak látva. A hajót két Morgan típusú kerék hajtotta. Egy-egy keréken 15 lapát volt.²⁶¹ A „Sophie” ugyan a korabeli csúcstechnikát képviselte, de ha a többi DGT hajót is hasonlóan megvizsgáljuk, legtöbbjük nem sokkal maradna el a „Sophie”-től, legfeljebb kényelmi felszereltségük volt alacsonyabb szintű.

Tekintettel arra, hogy a DGT vagyontárgyainak nagy része – a korábbi felsorolásból egyértelmű – Magyarországon volt, a Társaság igyekezett a mindenkori magyar kormánnyal jó viszonyt kialakítani, ill. fenntartani. Ennek külsőségeiben is megnyilvánuló formája volt, hogy hajóit a magyar határok között 1908-ig magyar zászló alatt közlekedtette, sőt a budapesti helyi hajóit, amelyek a fővárosi közmunka tanácstól évi 200.000 korona támogatást

²⁶⁰ A Mayer-Winkler 1989 mű 45. o. 1845-re teszi a „Sophie” építését és 680 LE-r a teljesítményét.

²⁶¹ Gonda 1899 125-126. o.

kaptak, 1916. október 31-ig használták a magyar nemzeti lobogót.²⁶² Érdemes megjegyezni, hogy a DGT hajók egyébként – Magyarországon kívül – soha sem a fekete-sárga, hanem a cs. kir. haditengerészetével azonos, piros-fehér-piros lobogót használták, amely a Társulat hivatalos színeinek számított.²⁶³ (Nem véletlen, hogy a „Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen” /„Piros-fehér-piros a kék hullámokon”/ jelmondat adta a DGT 150 éves jubileumi kötetének a címét 1979-ben.)

III. 4. A DGT története az első világháborútól a második világháború kezdetéig (1914-1938)

Az 1914. július 28-i hadüzenet, az I. világháború megkezdése után az Al-Dunán megszűnt a hajóforgalom. A DGT hajóparkjának jelentős részét – a MFTR-éhez hasonlóan – a közös Hadügyminisztérium vette bérbe. A Társaság 16 gőzöse, köztük a korszerű „Hebe”, amely parancsnoki hajó lett, további három fontos hajó – a „Kulpa”, a „Traisen” és az „Erzherzog Franz Ferdinand” – került a Hadügyminisztériumhoz, valamint 13 uszályhajó, mint kórházhajó teljesített hadi szolgálatot. A kórházhajókon a világháború alatt 49.256 osztrák, 19.185 német és 8.284 ellenséges katonát ápoltak.²⁶⁴ A hadiszolgálatra igénybe vett hajók száma a világháború alatt tovább emelkedett. A dunai hajóforgalom 1915 őszén, Szerbia megszállása után állt helyre, és megindulhatott a román gabona szállítása Németországba. 1916 nyarán a román hadüzenet némileg megzavarta a dunai forgalmat, de 1917 tavaszára elhárult ez az akadály. 1918 szeptemberében a bolgár fegyverletétel után a francia csapatok Lom alatt elérték a Dunát, ezzel elzárták az utat a település alatt lévő osztrák-magyar hajók elől, így azok ellenséges kézre kerültek. A Hadügyminisztériumban megalakult Központi Szállításvezetőség (Zentral Transportleitung) hajózási csoportja Döbrentei Gábor korvettkapitány vezetésével irányította a Zimony alatti dunai hajózást. Az ún. polgári hajózás a világháború időszakában minimálisra csökkent.²⁶⁵ A világháború alatt a Duna-medence folyamhajózási vállalatának kb. 1.700 db úszó járműve állt hadi szolgálatban. A legnagyobb számú hajórajt a DGT és a MFTR bocsátotta rendelkezésre.²⁶⁶ A világháború alatt a katonai események miatt, befejezése után a békekonferencia döntései következtében a központi hatalmak hajóparkját jelentős veszteségek érték. A DGT IV. Károly lemondása (1918.

²⁶² Jankó 1968 100. o.

²⁶³ Derzsényi-Hernády 1967 64. o.

²⁶⁴ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 122. o.

²⁶⁵ Jankó 1967 115-116. o.

²⁶⁶ Marczis 1995 23. o.

november 11.) után nemcsak a „k. k. privilegierter” („császári királyi szabadalmazott”) titulusát veszítette el, hanem hajóparkjának jelentős részét is. A fegyverszüneti egyezmény és az ezt követő békeszerződések értelmében a győztes államok területén lévő központi hatalmak hadi szolgálatában álló hajói a győztesek tulajdonába mentek át. Ennek szellemében osztották fel a lefoglalt egykori Osztrák-Magyar Monarchia hajózási társaságainak hajóparkját.

Az I. világháborút lezáró versaillesi békerendszer a vesztesekre súlyos terheket rótt. Az Ausztriával 1919. szeptember 10-én megkötött saint-germain-i békében a győztesek hasonló módon viszonyultak Ausztriához, mint a trianoni békeszerződésben Magyarországhoz. Mindkét békeszerződés rögzítette a Monarchia dunai hajóparkjának felosztására vonatkozó nemzetközi jogi helyzetet, amely alapján a Népszövetség az USA állampolgárságú vasúti szakembert, Walker D. Hines²⁶⁷ nevezte ki döntőbírónak. Hines vállalt feladatának elvi alapjáról röviden a következőket mondta: „...a háború alatt a hadügy bérletében álló hajók rendeltetésüknél fogva elveszítették magántulajdon jellegüket, hadianyaggá váltak, a nemzetközi jognál fogva elkobozhatóak...”²⁶⁸ A döntőbíró 1921. augusztus 2-án meghozott határozata értelmében az osztrák tulajdonú DGT elveszített 34 vontatóhajót, 8 személyszállító hajót, 425 uszályt, 2 tartályos uszályt, 101 vas pontont, 1 műhelyhajót. Az alábbi vízi járműveket kellett átadnia kárpótlás nélkül a győzteseknek: Jugoszláviának 6 személyszállító hajót, 21 vontatóhajót, 318 uszályt, 1 tartályos uszályt, 9 vas pontont, Romániának 8 vontatóhajót, Franciaországnak 5 vontatóhajót és 25 uszályt. Kárpótlás ellenében át kellett adni Csehszlovákiának: 2 személyszállító hajót, 1 vontatóhajót és 39 uszályt. A DGT-nek megmaradt saját tulajdonban: 55 vontatóhajó, 36 személyszállító hajó, 422 uszály, 8 tartályos uszály, 106 ponton, 15 különböző objektum. Ez alig volt fele az 1914-es állapotnak. Hasonló eljárás alá vonták a társaság ingatlantulajdonát (pl. kikötőépületeket, stb.) is.²⁶⁹

Zelovich a DGT veszteségét gőzhajóban kb. 36%-ra, uszályban kb. 50%-ra tette.²⁷⁰ A döntőbíró 1921. augusztus 21-én kihirdetett ítélete alapján a magyar tulajdonban lévő, Bajától délre visszamaradt és hadiszolgálatban állt folyami járműveket a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak, Romániának, ill. Franciaországnak juttatta. A döntés következtében a MFTR veszteségei is jelentősek lettek. Elveszítette vonóerejének kb. 40%-át, és hajóterének kb. 60%-át. Ezenkívül a MFTR Csehszlovákia számára 4.450 LE-t kitevő géphajót és 15.593 t uszályteret tartozott készpénzfizetés ellenében átadni.²⁷¹

²⁶⁷ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 124. o.

²⁶⁸ Marczis 1995 25. o.

²⁶⁹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 126-127. o.

²⁷⁰ Zelovich é. n. (1935 ?) 162. o.

²⁷¹ Jankó 1968 116. o., Marczis 1995 25. o.

12. táblázat. A DGT és a MFTR első világháborús veszteségeit.²⁷² (A magyar feldolgozás és az osztrák forrásokból származó összeállítások számadatai között kisebb eltérések vannak, amelyek a különböző folyami közlekedési eszközök besorolásának eltéréseiből adódhatnak.)

		Átadva	Átadva	Átadva	Átadva	Össz. veszteség	Össz. veszteség
	Elsüllyedt	Szerbiának	Romániának	Franciao.-nak	Csehszlovákiának	gőzös	uszály
DGT gőzös	9	35	8	5	3	60	
DGT uszály	38	344	43	25	10		460
MFTR gőzös	3	20	3	4	2	32	
MFTR uszály	25	142	22	15	20		224

Egy másik osztrák forrás szerint a DGT első világháborús vesztesége hajózási eszközökben: 34 vontatóhajó, 8 személyszállító hajó, 425 uszály, 2 tartályos uszály, 101 ponton, 1 úszó műhely(hajó).²⁷³

Súlyosbította az osztrák és a magyar hajózás helyzetét, hogy az átadott folyami közlekedési eszközök a Duna-medence hajózásában vetélytárs országokhoz kerültek. A első világháború előtt a térség legnagyobb hajózási társasága a DGT volt, a világháború után – Zelovich szerint – a szerb hajózás került az első helyre. A szerb hajózás gyarapodása a világháború utáni döntések nyomán gőzhajóban közel 650%-os, uszályban kb. 800%-os, szállítóképességben több mint 1.000%-os volt. A román hajózás gőzhajóban 50%-os, uszályban 100%-os, szállítóképességben 400%-os növekedést könyvelhetett el. Az osztrák-magyar társaságokra nézve a hajózási viszonyok romlását növelte, hogy a világháború után új társaságok alakultak. Megalakult a cseh dunai hajózási társaság és a francia is, amelyet kizárólag zsákmányolt hajókból alapítottak. A Dunán holland lobogó alatt jelent meg az – osztrák tőkével alapított – Continental Motorhajózási Rt. (Comos).²⁷⁴ A Monarchia egykori hajózási társaságai számára a világháború utáni recesszió túl további nagy veszteséget jelentett, hogy az utódállamok kizárták a vesztes országok társaságait – a DGT-t és a MFTR-t - országaik cabotage forgalmából. A Duna-medence hajózási forgalmának nagyarányú – 50%-os - visszaesését

²⁷² Derzsényi-Hernády 1967 104. o.

²⁷³ Geschichte der Donauschiffahrt und der 1. DDSG (<http://www.polpi.net/Seite2.html>) Letöltés ideje: 2007. július 31.

²⁷⁴ Zelovich é. n. (1935 ?) 162. o.

Hines 1925-ös dunai tanulmányútját követően konstataálta, aminek – szerinte – fő oka az Osztrák-Magyar Monarchia földarabolása volt. A forgalom visszaesését természetesnek találta, amikor tapasztalta, hogy Passautól Orsováig öt állam hatóságai vizsgálták a hajórakományt, némelyik kétszer is. Számításai szerint ebből az okból 1924-ben hihetetlen nagy, kb. 5.000 nap idővesztés adódott (az összes hajóra kivetítve), amelynek forgalombénító hatását a 8 féle valutában megállapított, jelentősen csökkent hajózási tarifák sem tudták ellensúlyozni.²⁷⁵ Hines idézett tanulmányában javaslatokat is megfogalmazott a dunai hajózás fellendítése érdekében. E javaslatok röviden összefoglalva: az üzemgazdaságosságra nagy befolyással van a hasznos és holtteher arányának kedvezőbbé tétele, amihez az szükséges, hogy az uszályok nagyobb rakományokkal, a vontatóhajók pedig nagyobb vontatmányokkal közlekedjenek. A hasznos és holtidő viszonyának javítása pedig úgy érhető el, hogy a vontatóhajók és uszályok minél rövidebb ideig vesztegelnek tétlenül. Mindkét fenti javaslat teljesíthető a hajóstársaságok együttműködésével, kölcsönös vontatási kisegítéssel, a parti berendezések kölcsönös és közös használatával. Szorosabb együttműködésre van szükség a vasutak és a hajózási társaságok között! Fontos lenne, hogy a hajózási társaságok fejlesztéseik megvalósításához kedvezményes kölcsönökhöz jussanak.²⁷⁶ A Monarchia összeomlása és annak következményei nemcsak a világ, hanem a DGT számára is teljesen új szituációt eredményeztek, és némi túlzással mondhatjuk, hogy folyamatos krízishez vezettek. A válsághelyzet a Társaság számára 1955-ig tartott. A Társaság, mint osztrák nagyvállalat léte többször is kockán forgott az első világháború után. Élén 1910-től 1933-ig a nagy lendülettel és optimistán tevékenykedő Dr. Franz Ritter von Schonka elnök állt. A háború alatt a Pécsi Bányaművek lehetséges modernizálását folytatta (erről később bővebben lesz szó), e mellett néhány uszályt és két nem hadi szolgálatos szalongőzöst is forgalomba állított és azt hitte, hogy a háború alatti nagyon bizonytalan helyzet a politikai változások következtében normalizálódik. Schonka elnök várakozása a háború utáni helyzet normalizálódásával kapcsolatban nem igazolódott be. 1918 végén az Ideiglenes Nemzetgyűlés - amely kikiáltotta az Ausztriai Német Köztársaságot (Republik Deutschösterreich)²⁷⁷ – illetékes szerve, az akkori Igazságügyi Államhivatal (Staastamt für Justiz) és a Társaság megegyezett, hogy a DGT és az állam között létrejött 1912. évi megállapodást az 1919-es év kezdetével tárgyalannak nyilvánítják, mert a szerződő partner az Osztrák Császárság volt,

²⁷⁵ Zelovich é. n. (1935 ?) 164. o. Zelovich idézi Hines tanulmányát: Société des nations. Rapport relatif a la navigation sur le Danube. Par Walker D. Hines (avec la collaboration du major Brehon sommervell) Genève le 20 aout 1925 38. o.

²⁷⁶ Zelovich é. n. (1935 ?) 171. o.

²⁷⁷ Zöllner 1998 370., 377. o. A saint-germaini békeszerződés aláírása után (1919. szeptember 10.) megváltozott az állam neve: Republik Österreich (Osztrák Köztársaság) lett az új államnév.

amely jogfolytonosság nélkül megszűnt.²⁷⁸ A Társaság számára újabb csapást jelentett saját új államalakulatának viszonyulása a korábban megkötött szerződéséhez, de az aktuálpolitikai helyzet miatt az új fejleménnyel nem tudott mást kezdeni, mint tudomásul vette. Ezek után a DGT-nek nem maradt más választása, mint az új nemzetközi politikai helyzet realitásának figyelembevételével a veszteségek szanálása, új kereskedelmi szerződések kötése a Duna menti államokkal, szoros és szabályozott együttműködés kialakítása a hasonló helyzetben lévő hajózási vállalatokkal – MFTR, SDDG²⁷⁹, BL²⁸⁰ – és, ha lehet külföldi tőke bevonása a vállalati működésébe.

A Társaság hatalmas veszteségeinek szanálásakor első lépésként a közvetlen szállítási költségek csökkentését igyekeztek elérni, ami részben sikerült is, de az újonnan létrejött konkurenciával a hatalmas veszteségeket elszenvedett DGT nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudott lépést tartani. A kényszerű okok miatt hiányzó közlekedési és egyéb eszközök pótlása jelentős beruházásokat, tőkebefektetést igényelt. A hiányzó eszközök, a függő tartozások hatalmasra nőttek, miközben a Társaság addigi fő házi bankja, az Allgemeine Boden-Creditanstalt (Általános Földhitel Bank) úgy látszott, hogy kiállt a DGT mellett. Aztán az aláírt saint-germain-i béke következményei az osztrák bankokat is elbizonytalanították. Ez alól a DGT sem tudta kivonni magát. A nemzetközi nagypolitika közvetlenül beleszólt a Társaság életébe, de ennek módját és okait a témával foglalkozó osztrák szakértő, Johann Binder sem látja egyértelműen bizonyíthatónak.²⁸¹ Mint fentebb láttuk, Anglia nem kért hajókat a Monarchia hajózási társaságainak a felosztásakor. Anglia, amely a világ legjobb hajózási infrastruktúrájával rendelkezett távolabbi célokat akart elérni. A véres és költséges közös győzelem gyümölcseit a régi Duna torkolati politikájának folytatásában szándékozott kiteljesíteni az egész dunai hajózásra vonatkozóan. Gazdasági szerepének növelésére azt a három, addig legjobban teljesítő hajózási társaságot - DGT, SDDSG, MFTR²⁸² - igyekezett befolyása alá vonni, amelyek akkor nagyon nehéz helyzetben voltak. Az angol Revier-

²⁷⁸ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 123. o. Az 1912. évi megállapodás arra vonatkozott, hogy háború esetén a DGT a közös Hadügyminisztérium rendelkezésére bocsátott hajói után bérleti díjat kap, ill. a Társaságtól bérbe vett szállítóeszközökben keletkezett kárt az állam megtéríti. Az Ausztriai Német Köztársaság (Republik Deutschösterreich) nem tekintette magát az Osztrák Császárság jogutódjának.

²⁷⁹ SDDG, Süddeutsche Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (Délnémet Dunagőzhajózási Társaság). Alapítva: 1882. In: Marczis 1995 85. o.

²⁸⁰ BL, Bayerischer Lloyd, a bajor hajózási társaság rövidített megnevezése. Alapítva 1913-ban. In: Marczis 1995 86. o.

²⁸¹ A következőkben a Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 c. mű Johannes Binder által írt fejezetére – Von Krieg zu Krieg /Háborútól háborúig/ (1914-1938) 122-137. o.- támaszkodva foglalom össze az angol tőke befolyási kísérletét.

²⁸² A MFTR és az angol befektetői csoport első világháború utáni kapcsolatát a Jankó 1968 c. mű 118-121. o. tárgyalja. Az angolok a MFTR-ben az 1920-as évek elején szerzett részvényeiket 1930-ban eladták a magyar államnak.

Syndicate cégcsoporthoz tartozó jó hírű hajóstársaság, a Furness Withy & Co. illetékesei 1919 vége körül – minden valószínűség szerint a saint-germain-i béke aláírása után – kezdték meg a tárgyalásokat a DGT vezetőivel. A nagyon hézagos dokumentáció alapján 1920. január 28-ára datálják a Schonka elnök számára készített angol javaslatot, szakvéleményt, amely „tekintettel az alapszabály határozmányára egy tőkeemelésnél” tárgyban íródott. Az anyag fő témája a régi részvényesek beszerzési jogának kizárásáról szól egy új kibocsátás esetén. A következő dokumentum 1920. március 8-án keletkezett, amely már egy leendő egyezmény vázlatja volt az Allgemeine Österreichischen Boden-Creditanstalt és a The River Syndicate Ltd. London között. 1920. március 18-án adták át a DGT-nek. A Társaság teljesen előkészítetlennek találta az egyezmény tervezetét, amely már tartalmazta a megállapodás lényeges pontjait, miszerint a következő nyáron, tehát 1920 nyarán megkötik a megállapodást. Annak preambulumban bent volt, hogy a Syndicat hasonló tárgyalásban van az SDDSG-vel és a MFTR-rel is. A DGT végül írásban elfogadta az 1920. március 28-i tervezetet, amelyhez megszerezték az osztrák kormány beleegyezését is. A szerződésbe belefoglalták az angolok biztosítására, hogy a Syndicat által juttatott tőke nem, mint háborús kártérítés, vagy hasonló célból érkezik a DGT-hez, hogy a győztes hatalmak a pénzt ne tudják Ausztriában lefoglalni. Ezek az előzmények az osztrák közvélemény előtt nem voltak ismertek, ezért az Ideiglenes Nemzetgyűlés 79. ülésén, 1920. május 11-én egy képviselő kérdést intézett az egész kormányhoz, „a szerződés a DGT-vel és a SDDSG részvények eladása tárgyában”. Az interpelláció sikertelen volt és az angol törekvés tervszerűen haladt előre. A „Neuer Freier Presse” 1920. május 30-i számában bejelentette, hogy Budapesten is az angol csoport tárgyal a MFTR részvények megszerzéséről. A DGT-ről ugyanaz az újság 1920. június 10-én a következőt adta hírül: „Angol tőke a DGT-ben”. A Társaság újabb részvényeket engedett át az angol pénzügyi csoportnak, amelyikkel tárgyalásban állt. A DGT számára a közlekedési parkja kiépítése volt a fontos és eszközei megerősítésére csak úgy tudott nagyobb tőkegyarapítást elérni, hogy az újonnan kibocsátott részvényeket nem belföldi részvényeseknek ajánlotta fel, hanem az angol csoportnak adta át. Az új részvények ára 12,5 Pfund lett.²⁸³ A DGT és az angol csoport további együttműködéséről kevés pozitív megállapítást lehet tenni, azonkívül, hogy pillanatnyilag az elintézetlen adósságokat megszüntették. A DGT vezetése és az angol befektetői csoport közötti, törlés- (leírás-) és osztalékpolitikával kapcsolatos véleménykülönbségek felerősödtek. Mialatt az angol csoport arra törekedett, hogy szuperosztalékot érjen el, a Társaság fő célja az volt, hogy a flotta

²⁸³ Az angol tőke beáramlása a DGT-be a korabeli jugoszláv politikai köröket is – elsősorban a Társaság pécsi szénbányái miatt - élénken foglalkoztatta. Lásd: Hornyák 2006 18-19. o.

modernizálását minden rendelkezésre álló eszközzel megvalósítsa. 1920-ban és 1921-ben a DGT - a Boden-Creditanstaltion és egy londoni bankházon keresztül - folyamatosan fontátutalásokat teljesített a River-Syndicate, ill. a Danube Navigation Co. javára. E folyamat gyakorlatilag a DGT hosszú távú tönkretételét jelentette, amit a Társaság vezetői is jól láttak, ezért minél előbb igyekeztek az angol befolyástól megszabadulni. Ebben nagy segítséget jelentett a pécsi bányák és az MPV rentábilis működése. Az itt képződött fölösleggel a hajózási üzletágot segítették. Ezekben az években a bányászat támogatta a hajózást (és ez a következő két évtizedben is így lett). Ebben a szituációban, a rossz tapasztalatok alapján 1923-ban megváltoztatták a Danube Navigation Co.-val való együttműködés feltételeit. A DGT számára nyújtott kölcsön 100%-át visszafizették. Ez a továbbiakban azt jelentette, hogy az angolok a részvényeiket megőrizték ugyan, de a kölcsön visszafizetéséből következően 7,5%-os szuperosztalékot nem kellett a számukra fizetni.²⁸⁴

Mindent összevetve az 1920-as évek a DGT számára nem voltak sikeresek. Ennek fő okaiként a békeszerződések utáni hajóelosztást, a hajózási és vasút társaságok konkurenciájának a megnövekedését, az igazi gazdasági fellendülés hiányát és a Monarchia Duna-medencei utódállamainak ellenséges gazdaságpolitikáját kell megemlíteni. Eközben a DGT és a MFTR 1923-ban megvásárolta a Rhein-Donau-Expressschiffahrt AG. (Rajna-Duna Expresshajózási Rt.), 1924-ben pedig a SDDSG részvényeit. A részvények 60%-a a DGT-nek, 40%-a a MFTR-nek jutott. (A felvásárolt két társaság azonban cégszerűen nem szűnt meg.) Ugyancsak megvételre került 1926-ban a Magyar Belhajózási RT., amelynek hajóparkját a DGT és a MFTR felosztotta egymás között. Az igazán hatékony, egymást rentábilisan segítő együttműködés 1926-ban jött létre, amikor a közel két évtizede megkötött megállapodást felújították.²⁸⁵ 1926. október 1-én a DGT, a MFTR, a SDDSG üzemközösségi szerződést (pool²⁸⁶-t) írtak alá. Az együttműködés a csehszlovák, a román és a jugoszláv hajózási társaságok blokkja elleni védekezés volt. 1927-ben a BL, 1929-ben a Continental Motorhajózási Rt. (Comos) is csatlakozott az üzemközösséghez.²⁸⁷ Az együttműködés kiterjedt a forgalmi szolgálat egységesítésére, a vontató erő és a hajók, ill. uszályok szállítási kapacitásának közös kihasználására, továbbá a díjszabási és üzletszervezési területekre, valamint a rakodási és állomási szolgálat egységesítésére. Az üzemközösségi megállapodás meghatározta, hogy az áruszerzési szolgálat Magyarországon és Bulgáriában a MFTR,

²⁸⁴ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 128. o.

²⁸⁵ 1908-ban a DGT, a MFTR, a SDDSG és a BL tarifaközösségbe lépett. In: Zelovich é. n. (1935 ?) 171. o.

²⁸⁶ pool: a monopólium kezdetleges formája, amelyben a résztvevők profitjukat egy közös alapba fizetik be és ezt meghatározott kulcs szerint osztják fel

²⁸⁷ Zelovich é. n. (1935 ?) 171. o., Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 128. o.,

Németországban a BL, Ausztriában, Jugoszláviában és Romániában a DGT vezetése alatt történik. Az üzemközösségi szerződés a vállalatok között a második világháború végéig fennállt. Ezzel tulajdonképpen az amerikai Hines javaslatát öntötték szervezeti formába.

A Társaság átmeneti gazdasági megerősödése következtében 1927-ben, a részvényesek nyomásának engedve, 7,5% osztalék kifizetésére került sor, de már ebben az évben nagy összegű értékpapír kibocsátási kötelezettsége adódott a vállalatnak 15 millió Schilling (S), (vagy 88 millió Birodalmi Márka, vagy 10,95 millió Svájci Frank értékben). A DGT-nek a hatalmas összeget egy zürichi svájci bankcsoport teremtette elő. Ezzel párhuzamosan a Társaság helyzete olyan kritikussá vált, hogy 1928-ban az osztrák kormányhoz fordult állami támogatásért. Hosszas kormányzati vizsgálódás után 1929-ben a kormány és a Társaság között megegyezés született 2,5 millió S támogatásról, amelynek ellentételezéseként a szövetségi kormány a jövőben nagyobb befolyást kívánt magának biztosítani a vállalat üzletmenetének alakításában. A Társaság számára újabb nehézséget jelentett, hogy a működést finanszírozó bank, a Boden-Creditanstalt 1929 végén - a gazdasági világválság jeleként – összeomlott. Ezután a DGT finanszírozását szigorú feltételekkel - társasági reformintézkedési kötelezettség vállalásával és végrehajtásával – az Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe /CA/ (Osztrák Kereskedelmi és Ipari Hitelbank) vállalta. Még ugyanebben az évben, a Társaság működésének állami érdekeit hangoztatva, 5 millió S állami szubvenciót kapott a vállalat. Ezzel párhuzamosan kidolgoztak egy olyan állami támogatási tervet a DGT számára, amely 1931-től 10 éven át évi 2,5 millió S rendszeres szubvenciót jelentett volna, továbbá 15 millió S beruházási hitelt is kapott volna a Társaság. Az állami támogatás ellentételezéseként gyorshajójáratot kellett volna fenntartania Linz és Bécs, postahajó járatot Passau és Linz, ill. Linz és Bécs között, valamint helyi forgalmi hajójáratot üzemeltetni Linz és Wachau között, és ehhez vasúti kapcsolatot is kellett volna a jövőben csatolni. A bizakodásra okot adó tervből azonban nem lett semmi, mert a gazdasági világválság éveiben az osztrák költségvetés és politika helyzete is kritikus volt, továbbá 1931-ben az Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe bank is összeomlott. Az osztrák kormány, hogy a súlyos államháztartási helyzeten javítson, kemény belpolitika csatározások közepette 300 millió Schilling hitelt vett fel a Népszövetségtől²⁸⁸. Ilyen helyzetben nem csoda, hogy a parlament nem szavazta meg a DGT számára a költségvetési támogatást. A Társaságnak semmilyen pénzügy tartaléka nem volt, egyedül a pécsi bányák által produkált évi átlagosan 4 millió S széneladási üzlet jelentett némi reményt

²⁸⁸ Zöllner 1998 381-386. o.

a krízis túlélésére. A gyakori osztrák kormányváltások időszakában a Társaságnak sikerült elérni, hogy 1931. október 1-én 570.000 S állami támogatást kapott. Mindennek eredményeként a kormányzati befolyás megerősödött a DGT vezetésében. Ennek köszönhető, hogy a Monarchiából itt maradt Schonka elnök 1933-ban visszavonult és helyét a Kereskedelmi Minisztérium Közlekedési Szekciójának egykori vezetője (ez Ausztriában államtitkári beosztásnak felelt meg), Dr. Anton Pöschmann foglalta el. Az új elnök hatalmas reorganizációs tervvel szándékozott a Társaság súlyos helyzetét megoldani. Ennek első lépéseként, a fizetések csökkentésének terve mellett, a Társaság alkalmazottainak létszámát akarta csökkenteni. 1933. március 2-án a Társaság személyi állománya 6.331 fő volt és az elnök ezt a létszámot az 1919. január 1-én állományban lévő 2.518 főre akarta csökkenteni. E drasztikus intézkedés ellen a szakszervezet azonnal tiltakozott. Végül a létszámcsökkentést a vezérigazgatóság állományába tartozó munkatársak 63%-ának és a vezető munkatársak 34%-ának, továbbá az egyéb személyzet 20%-ának elbocsátásával oldották meg. A Társaság pénzügyi helyzetét az utolsó angol fontkölcsön részlet kiegyenlítésével igyekeztek megoldani, olyan módon, hogy a CA Bank és az angol Danube Navigation Co. DGT részvényeket cseréltek a kölcsön kiegyenlítése fejében. A Társaság Igazgató Tanácsa 1934 nyár elején a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetségi Minisztériumtól ultimátumszerű tájékoztatást kapott a vezérigazgató személyére vonatkozóan. A tíz évig funkcióban lévő Hofrat Ludwig Wertheimert, aki korábban vezérigazgató-helyettesként is együtt dolgozott Schonka elnökkel, az új elnök, a kormány és a CA Bank kívánságának megfelelően felmentették, és utódjának az Osztrák Szövetségi Vasúttársaság pénzügyi főnökét, Hofrat Dr. Otto Korwikut nevezték ki. A szanalás 1934-1935-ben is folytatódott. A Társaságban az osztrák állami tulajdont elzálogosították 30 évre, hogy a reorganizáció érdekében pénzhez jussanak. Így a Társaság 18,86 millió S részvénytőkéje 943.000 S-re csökkent. Ezt követően 1935. március 30-ig két részletben új részvénykibocsátásra került sor 21,6 millió S értékben. A pénzügyi szakembernek tartott vezérigazgató az elnökkel együtt a Társaság működésébe 1935-ben 10 millió S olasz tőkebevonást eszközölt. E lépés megfelelt az akkori hivatalos osztrák politikai irányvonalnak, a Schuschnig-féle olasz orientációnak. Az államilag ellenőrzött olasz konzorcium, a Societa Financiamenti Esteri Svea, az osztrák állam és a CA tőkeemeléseket hajtott végre,²⁸⁹ de ez még mindig nem oldotta meg a DGT problémáit. Ezért 1935-ben a Társaság vezetői felvetették a magyar kormánynak a pécsi bányák és az MPV eladásának a lehetőségét. A magyar kormány némi gondolkodás és kisebb közéleti vita után úgy döntött,

²⁸⁹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 133

hogy nem él az ajánlattal. A tőkeemelések lehetővé tették a DGT hajóparkjának korszerűsítését, amit a korneuburgi hajógyárban végeztek el. Az olasz érdekeknek megfelelően öt motorhajóba az olasz Fiat cég motorjai kerültek. 1937-ben a DGT a kor politikai elvárásainak megfelelő hazafias lelkesedéssel, ünnepélyes külsőségek között emlékezett meg az első Bécs-Linz-Bécs hajójárat megindításának 100. évfordulójáról.

Mindezzel együtt a DGT finanszírozási nehézségei nem szűntek meg; más formában ugyan, de az Anschluss után is megmaradtak. 1938. március 12-én Hermann Göring birodalmi marsall, a német Creditanstalt Bank kormányzótanácsa elnökeként kijelentette, hogy a Führer kívánságának megfelelően a dunai hajózás egyesítése szükségeltetik.²⁹⁰ E kívánalomnak eleget téve az Anschluss után a DGT a Reichswerke Hermann Göring részeként a náci Németország világháborús gazdaságpolitikájának kiszolgálójává vált.²⁹¹

A DGT második világháborúig tárgyalt történetét lezárva érdemes egy pillantást vetni arra az összeállításra, amely a Társaság hajózási üzemszakaszait mutatja a kezdő és a záró év megjelölésével.²⁹² (Tekintettel arra, hogy a disszertáció záró időszaka a II. világháború kezdete a '–' vonal azt jelzi, hogy azon a szakaszon a II. világháború után is volt DGT-hajózás.)

13. táblázat. A DGT hajózási üzemszakaszai a Társaság alapításától a 20. század végéig²⁹³

Duna

Wien – Budapest	1830 –
Wien – Semlin (Zimony)	1831 –
Wien – Sulina	1834 –
Wien – Linz	1837 –
Wien – Passau	1849 –
Wien – Regensburg	1857
Wien – Donauwörth	1862 – 1874

Inn

Passau – Sinbach	1872 – 1880
Ferenc-csatorna:	
Bezdán – Óbecse	1858 -1944

Dráva

Torkolat – Eszék	1843 – 1944
------------------	-------------

²⁹⁰ Der Führer „wünsche den Zusammenschluss der Donauschiffahrt”. In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 139. o.

²⁹¹ Meryer 1999 mű a téma, a „Reichswerke Hermann Göring” alapos, átfogó, monografikus feldolgozása. A kb. 410 vállalatot egyesítő fasiszta óriásvállalat-konglomerátumban a DGT az egyik, a hajózás szempontjából fontos társaság volt.

²⁹² Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 177. o.

²⁹³ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 177. o.

Torkolat – Barcs 1861 – 1944

Száva

Belgrád – Sziszek 1833 – 1918

(Kedvező vízállásnál a Száva mellékfolyóin – Bossuth, Spacva, Studva, Kulpa, Drina – is hajózott a DGT.)

Tisza

Torkolat – Törökbecse 1833 – 1944

Torkolat – Szeged 1833 – 1944

Torkolat – Tokaj 1844 – 1944

Torkolat – Vásárosnamény 1853 – 1867

Tisza mellékfolyói

Bodrog

Sárospatak – Tokaj 1853 – 1858

Maros

Torkolat – Arad 1857 – 1859

Béga-csatorna

Temesvár – Gusztos 1850 – 1944

Pрут

Torkolat – Germanesti 1864 – 1897

Tengeri közlekedés

Duna-torkolat – Földközi-tenger keleti partvidék 1834 – 1844

Galac – Odessa 1856 – 1892

Galac – Batum 1889 – 1895

Az összeállításból jól látszik, hogy a DGT az egész Duna-medence hajózását igyekezett vertikálisan és horizontálisan is átfogni, ezért minden hajózható folyószakaszon beindította rendszeres járatait. A hajójáratok üzemeltetésének időhatárait az adott szakaszon elért gazdasági eredmények, ill. az állami szubvenciókból adódó kötelezettségei határozták meg.

IV. A DGT Pécs környéki bányászata (1852-1938)

„Az ásványok országából megyénknek igazán megbecsülhetetlen kincse, kimeríthetetlen bőségű kőszene, első helyen említendő. A kőszénbányák korunknak valódi aranybányái. A kőszén az iparnak csodateljes tenyésztője. És mennyi hasznot, mennyi kellemet nem szerez a kőszén a házi életnek körében is. Mily jótékony szolgálatot tesz a kőszén a kézművesek műhelyeiben, a gyáraknak a légszeszvilágítás, és főképp a csodatékony gázerőművekre nézve, azt hála a gondviselésnek, megyéjében is láthatja már a baranyai ember...”

(Haas Mihály: Baranya 1845²⁹⁴)

IV. 1. A kőszén évezredes útja

A kőszén már az ókorban a görögök is használták rézércet olvasztására, mint erről az egyetemes bányászattörténet egyik alaplátványából, Georgius Agricola 1530-ból származó munkájából értesülhetünk.²⁹⁵

Zsámboki László összefoglalója alapján jól vázolható a kőszén évezredes útja,²⁹⁶ amely ipar- és művelődéstörténeti szempontból is hasznos. A Kr. e. 4. századi görög tudósok - Theofrasztusz és Arisztotelész - nemcsak ismerték és leírták a kőszén tulajdonságait, hanem tudósítottak számos balkáni lelő- és bányahelyről, valamint háztartási tüzelőként, kovácsszénként és a rézolvastáshoz használt ásványi anyagként történő hasznosításáról is beszámoltak.

Kínában a kőszén bányászata és tüzelőanyagként történő széleskörű használata két és fél, háromezer esztendő múlta tekint vissza. A Kr. u. 4. századtól a vasércolvastás fontos kelléke volt. Marco Polo irodalmából ismert híradásai szerint, a 13. században a kínaiak fűtésre "égő köveket" használtak, nyilván szenet.

Az ókori római birodalom több területén - így Britannia és Germania provinciákban - a kőszén bányászatának és hasznosításának számos tárgyi emléke maradt fenn.

A középkor jellemző energiaforrásait, a szél és a víz mellett a szilárd energiahordozónak számító fát, ill. faszenet kell megemlíteni. A kőszén sem volt azonban ismeretlen, hiszen a 9-11. századi Angliából írásos források tudósítanak az "ásott" szénről. A 12-13. századi Anglia ma is ismert minden jelentős szénmezőjén már folyt bányászati tevékenység. Legjelentősebb

²⁹⁴ Haas 1845 (1985) 37. o.

²⁹⁵ Agricola 1994 234. o.

²⁹⁶ Zsámboki 1997a 225-228. o.

szerepet évszázadokon át a Tyne folyó torkolatvidékén lévő *Newcastle* város és a mögötte elterülő northumberlandi szénterület játszotta. Itt, kezdetben a folyó és a tenger által kimosott, s a hullámveréssel partra vetett ún. "sea-coal"-t (tengeri szenet) gyűjtötték és hozták forgalomba. Ez a szén jutott el newcastle-i behajózás után a 12-13. századi Londonba, majd a 13-14. századtól a németalföldi (belga) és francia partokra. Mindennek jelentős hatása volt a szén által elért területek iparára, gazdaságára. A következő évszázadokban a kortársak leírásai szerint a francia drót-, acél-, arany- és fémipar elpusztult volna az angol "sea coal" nélkül. A liege-i vas- és acélipar is az angliai import szénen erősödött meg. Ezen angliai szénexport nagyságára jellemző, hogy, csak néhány adatot említve, 1563/1564-ben 33 ezer tonna, 1658-ban 530 ezer tonna, 1787-ben pedig több mint 1,25 millió tonna szenet szállítottak hajón külföldre a Tyne-torkolat kikötőiből. (Ezen utóbbi értéket a magyarországi szénbányászat csak az 1870-es évekre érte el, amikor Anglia ennek a százötvenszeresénél tartott.) Ez viszont már a világot alapvetően megváltoztató ipari forradalom kezdeti évtizedeiben történt.

Részint angol hatásra az európai kontinensen is megindult a kőszén iránti érdeklődés, ill. kitermelés. Szórvány adatok jelzik a 13. század elejéről az Aachen környéki, majd a Liege vidéki telepek felfedezését és hasznosítását, majd a 14. század elejéről a franciaországi - St. Etienne, Auvergne - a westfaliai - Dortmund, Essen - és a szászországi kőszénmezők kiaknázásának kezdeteit.

A 18. század közepére Nyugat-Európa valamennyi országában a meginduló ipari fejlődés velejárójaként kialakult a kőszén iránti érdeklődés, majd igény. Ezzel párhuzamosan megindult a kőszéntermelés rohamos fejlesztése, hiszen ez volt az ipari forradalom alapvető energiahordozója. Nélküle nem létezett volna a nyersvas- és acélgyártás, és nem működtek volna a gőzgépek sem. Magyarország egyik területen sem tudott lépést tartani az európai fejlődés élvonalával.

IV. 2. A magyarországi kőszénismeret és a kőszénbányászat kezdetei

A szén, mint energiahordozó a középkor és korai újkor nagyarányú erdőpusztításai miatt került előtérbe az ipari forradalom hajnalán és lett meghatározó energiaforrása az újkori gazdaságnak. Alapvetően Fülöp József könyve²⁹⁷ és Zsámboki László tanulmánya²⁹⁸ alapján foglalom össze a magyarországi kőszénismeret és kőszénbányászat kezdeteinek legfontosabb tudnivalóit.

²⁹⁷ Fülöp 1984 83-94. o.

²⁹⁸ Zsámboki 1997a 225-238. o.

Magyarország a 11-18. századi Európában, különösen a 16-17. századig, a nagy földrajzi felfedezésekig a világ egyik legfejlettebb bányászati hatalma volt. Az ország nemesfém- és réztermelése évszázadokon át a világ élvonalába tartozott. A magyarországi bányászati szakoktatás nemzetközileg ismert és elismert volt, hiszen az 1735-ben Selmecebányán alapított Bergschule 1762/1763-as átszervezése után kapott akadémia ranggal egyre több hazai és külföldi bányászati, kohászati, később erdészeti szakembernek adott felsőfokú képzést és diplomát.²⁹⁹

A magyarországi kőszénre vonatkozó első nyomtatott publikáció 1557-ben látott napvilágot Georg Wernher³⁰⁰ szepesi kamarai igazgató tollából, aki az alábbiakat írta: az erdélyi sóbányákban *"gyakorta nagymennyiségű kőszén bányásznak ki a sóval együtt"*. Egy 16. századi forrás szerint, az 1567. évi soproni városi számadáskönyvben a bánfalvi határban lévő hegy *"belső égéséről"* szóló tudósítást találunk, nagy valószínűséggel a későbbi Brennb³⁰¹ szentelepeiről lehet szó. A kortársak azonban a *"csodálkozáson kívül"* nem tudtak mit kezdeni a különös jelenséggel.

A magyarországi kőszénről az eddig ismert, legkorábbi szakszerű és részletes tudósítás Schaffer András nagyszombati jezsuita atyától származik, aki rendtársának, Athanasius Kirchnernek Rómába küldött levele alapján a 17. század közepének magyarországi bányászatáról, ásványairól, köztük az ásványi szenekről is említést tett. *"Az ártalmas ásványi szén (lithantrax). Ezt a követ Steinkohlennek is nevezik. Egy egész hegy van belőle Besztercebánya és Körmöcbánya, Magyarország e két bányavárosa között, a higanybányák közelében, amely utóbbit ott a cinóberrel együtt bányásszák. Ezt a szenet senki sem használja ércolvasztásra, sem az öntők, sem a kovácsok műhelyeiben, sem mások. Megkérdeztem ennek az okát, és azt a választ kaptam, hogy olyan szerfelett való hőt fejleszt, hogy a vasat megemésztí, és minden öntést elront."* Kircher a fenti leírást *"De mundus subterraneus"* c. kétkötetes művének 1665-ös első kiadásában közölte.³⁰²

A magyarországi kőszénokról - sokáig elsőnek tartott - híradást Csiba István atyától ismerjük, 1714-ből. Ez a felvidéki dobsinai hegyekben és a Zsolna környékén található kőszénlelőhelyekre vonatkozik. *"Úgy látszik, ahogy ezek az éghető kövek - amelyek tehát éppen ellentétesek az azbeszttel - a köveknek ama fajtájából valóak, amelyet a görögök lithantraxnak, a latinok pedig mindenütt carbo fossilisnak /fa/-szénnek neveznek, s amely*

²⁹⁹ Zsámboki 1997b 244-250. o.

³⁰⁰ Wernher 1557 (1963)

³⁰¹ Dávidházy 1992 244-246. o.

³⁰² Zsámboki 1997a 228-229. o.

*Belgium, Szászország, Skócia és Itália bizonyos területein a fát helyettesíti: a tűzhelyek táplálására használják ezt.*³⁰³

A kőszén magyarországi felhasználásáról először 1735-ből van adatunk. Iparszerűen 1759-ben, Brennbergben termeltek először kőszént Magyarországon.³⁰⁴

A kőszén széleskörű, nagyobb arányú felhasználását a központi kormányzat különböző intézkedésekkel igyekezett elősegíteni. Mária Terézia 1766-ban 24, majd két évvel később 50 arany jutalmat helyezett kilátásba annak, aki a gyakorlatban is felhasználható tőzeg- vagy kőszénlelőhelyet talál és 100 arany volt annak a jutalma, aki *"turfával"* olvaszt ércet. 1766 és 1771 között 17 bejelentés érkezett az udvarhoz, amelyek alapján megállapítható, hogy ekkor már ismerték pl. a Salgótarján környéki barnakőszént (1768), a mecseki feketekőszént (1769), a borsodi és a soproni szénelőfordulásokat. 1782-ben II. József utasítására a helytartótanács elrendelte, hogy a városi és a megyei törvényhatóságok a területükön található kőszén és egyéb éghető ásványi anyagokat kötelesek bejelenteni.³⁰⁵ De sem a jutalom, sem a felhasználás propagálása, sem egyéb intézkedések még hosszú évtizedeken keresztül nem vezettek jelentős kőszéntermelés kialakulásához Magyarországon. Ennek okait a következőkben kereshetjük.³⁰⁶

1. a kőszénfelhasználásban érdekelt nagyipar teljes hiánya és a kisebb üzemek elenyésző száma,
2. a földesúri rendszer érdektelensége, az erős városi polgárság hiánya, ill. társadalmi erőtlensége,
3. a termelési és felhasználási technika, a tapasztalatok és a szakemberek hiánya,
4. megfelelő utak és szállítóeszközök hiánya.

A kőszén megjelenése a magyar gazdasági életben a 18. század második felében és a 19. század első évtizedeiben, hét évtizedet felölő, sokszor kudarcba fulladt, hosszú, nehézkes folyamat volt. Mindennek ellenére a századfordulót követően feltűntek az első széles látókörű, jó felkészültségű termelésirányító szakemberek, létrejöttek az első jelentősnek mondható *"szénásó társaságok"*, elkészültek az első már szakszerűnek mondható bányatérképek is.

A 19. század első évtizedeiben Magyarországon már mintegy 100 lelőhelyen "ástak" kőszént, a túlnyomórészt csekély mértékű helyi szükségletek kielégítésére. Jelentősebb termelés azonban csak Brennbergben, a Dorogi-medencében és a Mecsekben alakult ki, ahol a

³⁰³ Csiba 1714 (1991)

³⁰⁴ Fülöp 1984 83-84. o.

³⁰⁵ Babics 1952 10. o. 15. lábjegyzet! (Pontos hivatkozás: Baranya Megyei Levéltár: 487/1782)

³⁰⁶ Fülöp 1984 84. o.

közeli vagy a folyóvízi szállítással elérhető városok - Bécs és Sopron, Győr, Komárom, Buda és Pest, valamint Pécs - biztosítottak kedvezőbb értékesítési lehetőséget. 1759 és 1830 között összesen mintegy 540 kilotonna (kt) kőszén bányásztak Magyarországon; ebből a legjelentősebb helyeken, Brennbergben 206 kilotonnát, a Dorogi-medencében 170 kilotonnát és a Mecsekben kb. 80 kilotonnát. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy Angliában az 1820-as években a kőszéntermelés meghaladta az évi 7 millió tonnát.³⁰⁷

IV. 3. 1. A kőszénbányászat kibontakozása és fellendülése Magyarországon (1830-1867)

A kőszén számottevő gazdasági szerepe a 19. század második harmadában bontakozott ki, a kőszéntüzelésű gőzgépeknek, a vízi- és szárazföldi közlekedésben, valamint a fejlődésnek induló gyárparban történt egyre szélesebb körű felhasználásával.

A széntermelés, szénfogyasztás szempontjából e korszakban négy tényező játszott meghatározó szerepet³⁰⁸:

1. a dunai gőzhajózás (DGT!),
2. a vasútépítés és üzemeltetés,
3. a gőzgépek alkalmazása a gyárparban,
4. a vaskohászat és vasipar.

A dunai gőzhajózás megindulása korszakalkotó jelentőségű volt nem csak a Kárpát-medence közlekedésében, hanem a magyarországi széntermelésben is. Az 1829-ben létrejött DGT gőzhajói a legnagyobb szénfelhasználók lettek, hasonlóképpen, mint a Társaság 1836-ban átadott Óbudai Hajógyára. 1841-ben Pesten üzembe helyezték az első gőzmalmot, ami a szénfelhasználás újabb területét jelölte ki Magyarországon is.

A kőszénbányászat legnagyobb megrendelője az 1830-as 1840-es években a gőzhajózás lett, amelyhez a 1840-1850-es években csatlakozott a gőzmalomipar³⁰⁹, majd az 1850-es évektől a vasút és a gyárpar. A 19. század másik nagy technikai vívmánya a vasút, amely a kezdeti lépések után 1855-1859 között indult gyorsabb ütemű fejlődésnek és vált a kőszén egyre nagyobb arányú felhasználójává.³¹⁰

A gyárparban a gőzgépek elterjedése lassan haladt előre, és azok jelentős részét még a század közepén is fával fűtötték. A kőszén felhasználása a gyárparban csak az 1850-es évek második

³⁰⁷ Fülöp 1984 84. o.

³⁰⁸ Fülöp 1984 85. o.

³⁰⁹ Zsámboki 1997a 235-236. o., Kaposi 2002 184. o.

³¹⁰ Kaposi 2002 187-192. o.

felétől kezdve emelkedett nagyobb mértékben. A pesti és a budai gyárak a közeli dorogi kőszénmedence termelésének legnagyobb fogyasztóivá váltak.³¹¹

A kőszén új felhasználási területét jelentette az ún. városi gáz előállítása. Pesten 1856 decemberében gyulladtak ki először a gázlámpák, majd fokozatosan az ország más városaiban is, így Miskolcon, Debrecenben, Pécsen, Székesfehérváron, Győrben, Sopronban, Szombathelyen, Szegeden és Baján is megindult a kőszénalapú gázgyártás és ellátás.³¹²

A vaskohászat a vasútépítés hatására jelentősen fejlődött ugyan, de technikai színvonala alacsony maradt. A gyáriparban még a 19. század közepén is túlnyomórészt faszenet használtak.³¹³ A Felvidéken 37 vasmű közül mindössze a Rimamurányi Vasművek használt fel jelentősebb mennyiségű kőszén, ugyanakkor ez a vidék adta a kor nyersvas termelésének 80%-át. Korszerű vastermelő bázis alakult ki a Bánságban, ahol a nagy tőkeerejű Osztrák Államvasút Társaság 1855-től kezdve magas színvonalú feketekőszénre alapozott bányászati termelést honosított meg. A kőszén termelése 1830 és 1867 között évi 30 kt-ról 800 kt fölé emelkedett Magyarországon. 1867-ben, az osztrák-magyar kiegyezés évében a Mecsekben kerekén 300 kt, a Bánságban 200 kt feketekőszén termeltek. Egyéb helyeken a feketekőszén termelés 10 kt volt. A barnakőszén-termelés 1867-ben a Dorogi-medencében 110 kt, Sopron környékén 95 kt, Borsodban 60 kt, Nógrádban 40 kt, s az egyéb lelőhelyeken összesen 25 kt volt.³¹⁴

IV. 3. 2. Kőszénbányászat Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918)

A kőszén a dualizmus korában az ipari forradalom energiabázisaként vált uralkodóvá. Fülöp József az energiahordozó ásványi nyersanyagok magyarországi történetét feldolgozó tanulmánya alapján³¹⁵ a legnagyobb kőszénfelhasználók ebben az időszakban:

1. a mintegy 2.300, túlnyomórészt újonnan alapított ipari üzem (Az ipari termelés évi átlagos növekedése 6% volt!)
2. a 2.200 km-ről közel 23.000 km-re növekedett vasúti hálózat,
3. a jelentős mértékben továbbfejlődött és a tengerhajózással kibővült gőzhajózás.

A 19. század utolsó évtizedeiben kezdődött meg Magyarországon a villamosenergia ipari előállítása és felhasználása. Közélcélú hasznosításra Temesváron 1884-ben, a mai

³¹¹ Fülöp 1984 85. o.

³¹² Fülöp 1984 85. o.

³¹³ Zsámboki 1997a 235. o.

³¹⁴ Fülöp 1984 85. o.

³¹⁵ Fülöp 1984 86-88. o.

Magyarország területén Mátészalkán termeltek először villamosenergiát. Budapesten 1893-ban két magánvállalat épített erőművet és szolgáltatott áramot.

A modern ipari gazdaság kialakulásának finanszírozásában Magyarországon mindvégig a külföldi, főleg az osztrák tőkének volt meghatározó szerepe, de a német, a francia és a belga tőke korlátozott térnyerése is megfigyelhető. Különösen érvényes ez a bányászat és a kohászat területén. A feketekőszén termelés majdnem kizárólag, a barnakőszén termelés nagyobbik része külföldi tőke kezében volt.

Az ásványi nyersanyag és alapanyag termelést ellenőrző tőke koncentrációja monopolhelyzet kialakulásához vezetett. Az 1900-ban létrehozott szénkartell által kialakított viszonylag magas kőszénár több vonatkozásban erősen fékezte az iparfejlődést. A kőszén termelése 1867 és 1913 között 800 kt-ról 10,5 millió tonnára emelkedett. Különösen a barnakőszén termelés fejlődése volt erőteljes. (22-szeresére növekedett!) Ennek ellenére az 1880-as évektől kezdve a hazai források fejlődése nem tudott lépést tartani az igények növekedésével és egyre nagyobb mértékű kőszénbehozatal kezdődött. 1913-ban már 4,8 millió tonna kőszén importált az ország. Ennek több mint 70%-a feketekőszén volt. A hazai előállítású kocsz a vasipar szükségletének csak mintegy 20%-át fedezte.

A feketekőszén termelés területei változatlanul a mecseki (60%-os részarány) és a bánsági lelőhelyek (39%-os részarány) voltak. A Monarchia két feketekőszén lelőhelye az osztrák tőke érdekeltségébe tartozott; a pécsi-kőszénmedence a DGT, a krassó-szörényi bányavidék az Osztrák Államvasutak Rt. tulajdonában volt.³¹⁶

A barnakőszén bányászat területi megoszlásában jelentős változások történtek. A Dorogi-medence vezető szerepét - a pest-salgótarjáni vasútvonal 1867-ben történt átadása után - már az 1870-es években a nógrádi kőszénterület vette át, sőt, a Zsil-völgyi és a borsodi barnakőszén bányászat is megelőzte. A tatabányai kőszénmedence 1896-ban történt felfedezését és feltárását követően a 19-20. század fordulója után ez a lelőhely adta a termelés közel 25%-át. A tatabányai, a nógrádi, a borsodi és a Zsil-völgyi kőszénbányák termelték a barnakőszén 79%-át.

A kőszénbányászat a tőkés nagyipar kialakulásának időszakában is élen járt a korszerű technika alkalmazásában. Az 500-600 m mélységre lehatoló bányaműveletek az akár több km hosszú altárók és lejtősaknák, valamint a 10 km nagyságrendű vágatrendszerek korszerű biztosító, szállító, szellőztető és vízemelő eszközöket igényeltek. A 19. század végén a gőzgépeket a villamosenergia felhasználása kezdte felváltani. A Pécs környéki DGT

³¹⁶ Zsámboki 1995 16. o.

bányáiban 1884-ben vezették be a villamosvilágítást, 1893-ban az elektromos energiával működtetett bányaszivattyúkat, 1896-ban az elektromos vontatást, és 1899-ben a villamos meghajtású bányabeli fűrőgépeket. 1897-ben Tatabányán jelentős, 900 kW teljesítményű erőközpont létesült. A bányamunka hatékonyságát növelték a sűrített levegővel hajtott fejtőkalapácsok és réselőgépek. Az I. világháború alatti években alkalmaztak először frontfejtést Tatabányán. A bányakár és a bányatűz elleni védekezés eszközeként fejlesztették ki ugyancsak Tatabányán az iszaptömedékelést. A kőszénrobbanás ellen pedig a vízzel való permetezést. Aktív és passzív eljárásokat dolgoztak ki a dorogi kőszénmedencében a karsztvízbetörések ellen. A 20. század első két - két és fél évtizedében szinte valamennyi magyarországi bányaterületen, ill. bányavállalatnál a nagy területen szétszórtan kifejlődött bányaműveletek összefogására nagyarányú üzemkoncentrációs, üzemracionalizálási programot dolgoztak ki, ill. valósítottak meg.

Ennek pécsi kidolgozója és irányítója 1913 és 1927 között a cseh származású *Jaroslav Jičinský*³¹⁷ volt. Az üzemi átszervezés nemcsak technikai és termelési területekre terjedt ki, hanem jelentős szociális beruházások is megvalósultak, korszerű bányászlakások, ill. kolóniák épültek. (A témáról a disszertáció későbbi részében részletesen lesz szó.)

IV. 3. 3. Magyarország kőszénbányászata a két világháború között (1918-1945)

Magyarország a számára vesztes I. világháború, forradalmak, ill. proletárdiktatúra után a súlyos vesztségeket jelentő trianoni béke következtében bányaterületének döntő többségét is elveszítette. Az Osztrák-Magyar Monarchia túlnyomórészt önellátó gazdasági rendszeréből kiszakadt, és alapvetően kedvezőtlen nemzetközi viszonyok között kellett az ország életét újjászervezni.

Fülöp megállapítása szerint³¹⁸ a kőszéntermelés az azonos országterület kőszénbányáit figyelembe véve - a meglévő kapacitások életre keltésével - már 1923-ban elérte a háború előtti utolsó békeév termelési szintjét (7,3 millió tonnát), majd 1938-ig, lényegében még mindig a meglévő kapacitások jobb kihasználásával, 9,3 millió tonnára növekedett. A kőszénfelhasználás megoszlása ekkor a következő volt: ipar 39%, lakossági tüzelőellátás 20%, közlekedés 19%, közművek 16%, mezőgazdaság 2%, export 4%. Új beruházásokkal és a II. világháborús hadigazdálkodással a maximális kőszéntermelés 1943-ban 13,4 millió tonna volt. (1,4 millió tonna feketekőszén és 12 millió tonna barnakőszén.) A bányamunka

³¹⁷ Jičinský 1931, Szabolcs 1988 1-10, Mendly 2000 48-57. o.

³¹⁸ Fülöp 1984 88-89. o.

gépesítése csak lassan haladt előre; a lóvontatás ugyan 30%-ról 10%-ra csökkent és a szállítás gépesítése 22%-ról 36%-ra nőtt a korszakban, valamint a robbantásos omlasztás (jövésztes) is széles körben elterjedt, de a rakodás teljes mértékben kézi erővel történt. Emiatt a termelékenység szintje alacsony maradt. Az 1 bányamunkásra jutó 1 műszakban termelt kőszén mennyisége 8-9 q volt.

A barnakőszénbányák túlnyomórészt két hatalmas bányakonzern, a Magyar Általános Kőszénbánya (MÁK) Rt. és a Salgótarjáni Kőszénbánya (Salgó) Rt. tulajdonában voltak. A feketekőszén termelés nagy részét a DGT tartotta kézben.

A két világháború közötti időszakban összesen 192 millió tonna kőszén termeltek a magyarországi bányák; ebből a Keleti-Mecsekben 22 millió tonna feketekőszén, a többi területen barnakőszén: Tatabányán 37 millió t, Borsodban 31 millió t, Nógrádban 26,9 millió t, Dorogon 26 millió t, az ózdi-egercsehi területen 21,4 millió t, az összes többi kőszénterületen pedig 27,7 millió tonna barnakőszén.

1925 után a kőszénbázison előállított villamosenergia termelésre egész sor villamos erőmű épült. Szinte minden bányavállalatnak volt "saját" erőműve, ahol a gyengébb minőségű szeneket is fel lehetett használni. Ezek közül a legjelentősebb a budapesti Kelenföldi Erőmű építése, ill. bővítése volt. Ezen erőművek rendszerbeállítása tette lehetővé többek között azt is, hogy 1935-ban a Budapest-Hegyeshalom közötti vasútvonalat villamosították. Magyarország villamosenergia termelése közcélú erőművekben 1921-ben mintegy 500 millió kWh, 1943-ban 1.800 millió kWh volt, ugyanakkor az elektromos távvezetékek hossza kb. négyszeresére növekedett. Ezzel az ország településeinek 36%-át villamosították, ami azt jelentette, hogy az ország lakosságának 71%-a használhatott villanyáramot..

Az 1930-as években néhány vegyipari ág ugrásszerű fejlődésnek indult, amelyet viszont már elsősorban nem a szén, hanem a 20. század fontos energiahordozója, a kőolaj alapozott meg.

1945 után Magyarország az új világpolitikai helyzet alapján a szovjet hatalmi érdekkörbe került, ami közel fél évszázadig alapvetően meghatározta az ország politikai, gazdasági, társadalmi fejlődését. 1945 decemberében megtörtént a kőszénbányák állami kezelésbe vétele, majd 1946-ban az összes bánya és erőmű államosítására került sor. Ekkor pedig már javában folyt a szocialista bányavállalatok kiépítése, a "széncsata", amely a tervutasításos rendszer keretében - rengeteg átalakítással együtt - alapvetően az 1989/1990-es rendszerváltozásig fennmaradt.

IV. 4. A Pécs környéki kőszénbányászat kezdetei (1782-1852)

A Mecsek-vidék földrajzilag legnagyobb kiterjedésű és egyben társadalmi, gazdasági, településszerkezeti hatásában is a legjelentősebb tényezője az elmúlt két évszázadban a kőszénbányászat volt, amelynek dokumentálható előzményei a 18. századra nyúlnak vissza. A három jól elkülöníthető mecseki kőszénmedence a pécsi, a komlói és az észak-mecseki.

A téma sok jelentős kutatója közül Babics András (1906-1984) történést kell kiemelni, aki a Mecsek három szénmedencéjéről máig meghatározó monográfiákat publikálta.³¹⁹

(A mecseki szénmedence átnézeti térképe.)³²⁰

Pécs város gazdasági fejlődésében a 18. századi kezdetektől a 20. század végéig a szénnek, ill. bányászatának rendkívül fontos szerepe volt. A kőszénbányászat indukálta fejlődés az ipar-, a technika-, a gazdaság-, a társadalom-, a politika- és a művelődéstörténet területén egyaránt megfigyelhető. Az élet szinte minden részét áthatotta. A bécsi udvar már a 18. század végén felismerte a szén fontosságát. Ez figyelhető meg Mária Terézia és II. József rendeleteiben is, amelyek a szénelőfordulások bejelentésére, ill. a szén bányászatára ösztönöztek.

A idézett történeti forrásokból, ill. feldolgozásokból kitűnik,³²¹ hogy Pécs határában a Lámpás-völgynek nevezett területet és környékét már a 17-18. században - nagy valószínűséggel a szénkibúvások miatt - Szennyesnek, Szönyesnek, Szenesnek hívták. Egy 1738-ból származó híradás szerint a Szennyes-hegy három napon át *"tüzet dobált ki magából"*; vélhetően a szénkibúvás égett. A jelenség később többször megismétlődött, amelyről többen vulkanikus működést gyanítottak. A Bécsi Magyar Mercurius 1798. február 16-i írásában az alábbiakról számolt be: *"Végezetre számos utánna-járás utánn ugy nyilatkozott ki a' dolog, hogy tsak a' Pásztorok' tüztől vette volt a' tűz a maga eredetét, a' mely a' hegy'-gyomrában lévő Kőszénbe belé kapván mind nagyobbá meg nagyobbá lett."*³²²

A 18. század 20-as éveitől 1780-ig Pécs életében a szabad királyi városi cím megszerzéséért folytatott küzdelem játszott meghatározó szerepet.³²³ A cím elnyerése érdekében a város vezetői igyekeztek Pécszet a legvonzóbb módon bemutatni a bécsi udvarban. Az érvrendszerből a szénelőfordulás bemutatása sem hiányzott. Mária Terézia 1766-ban jutalmat tűzött ki azok számára, akik tőzeget fedeznek fel és jelentenek be. 1768-ba a kőszénre is

³¹⁹ Babics 1952, Babics 1958, Babics 1967

³²⁰ Babics 1967 8. o.

³²¹ Babics 1952 7-25. o., Móró 2001 15-24. o.

³²² Babics 1952 8. o.(7. lábjegyzet.)

³²³ Babics 1937 509-567. o.

kiterjesztette a kutatást. A Szenes-hegy értékesnek tartott anyagát 1769-ben Kriffka Ferenc Xavér, "kiérdemesült" lovaskapitány jelentette elsőként az udvari kamarának.³²⁴

II. József 1782-ben, elődjéhez, Mária Teréziához hasonlóan, a korábban már említett felhívást intézte a városi és a megyei törvényhatóságokhoz a kőszén és egyéb éghető anyagok bejelentésére vonatkozóan. Ezt követően kezdődött a hivatalos kőszénkutatás Pécs környékén, a Mecsekben. Babics monográfiájából ismert³²⁵, hogy Baranya vármegye hivatalos jelentésében megerősítették, miszerint Vasas határában bőséges, könnyen kitermelhető szén van, amit a pécsváradi kovács már egy ideje használ is műhelyében, továbbá Somogy község és Pécs város határában is található kőszén. 1782-ben két vállalkozó kedvű pécsváradi lakos, Decker Fülöp iskolaigazgató és Hasenhendel Simon megnyitották a Mecsek első közfogyasztásra termelő bányáját Vasason. A bányaterületet a pécsváradi uradalmi központból irányított pesti egyetem alapítványi birtokától bérelték. A vállalkozás azonban – a munkaszervezési, szállítási, értékesítési és nem utolsósorban tőkehiány következtében – közel egy évtized után megbukott, az uradalom a bányászati tevékenységet saját kezelésbe véve nagyobb haszonnal üzemeltette.

II. József 1788-ban kiadott következő rendelete alapján, amely szerint a kőszén Magyarországon nem sorolták a szabad ásványok közé – mint 1758-ban az osztrák örökös tartományokban – a kőszéntulajdonlást és a kőszénbányászatot földesúri jognak tekintették.³²⁶

A magyar nemességnek tett engedmény tulajdonképpen hátrányos volt a kőszénbányászat kibontakozása szempontjából, hiszen az a földtulajdonhoz kötődött, így a tőkés vállalkozás lehetőségét nehezítette.

A magyarországi kőszénbányanyitások időrendjében a brennbergi és a nógrádverőcei előzte csak meg a vasasi bányanyitást.³²⁷

A pécsi-szénmedence következő bányanyitására a Pécsi Káptalan Somogy község határában lévő birtokán került sor 1798-ban. Időrendben haladva, 1804-ben, a Pécs város tulajdonában álló területen négy pécsi polgár bérleti szerződést kötött városával a szén kitermelésére. Ezzel megkezdődött a pécsi, ill. pécsbányai kitermelés. A Pécsi Káptalan szabolcsi területén 1808-ban, erős kormányzati, helytartótanácsi nyomásra kezdődött el a szénbányászat.³²⁸

A Pécs vidéki kőszénbányászat korai kezdetét és fejlődését alapvetően a kielégítő felvevőpiac, a nehezen, de megoldható szállítás, a rentábilisan művelhető kőszéntelepek és a

³²⁴ Babics 1952 9-10. o.

³²⁵ Babics 1952 11-12. o.

³²⁶ Fülöp 1984 84. o.

³²⁷ Babics 1952 10-11. o.

³²⁸ Babics 1952 15-16. o., A Pécsi Székesegyház önálló uradalmi bányászatáról lásd Pálffy 2002 257-272. o.

vállalkozó polgárság együttes megléte eredményezte. A Pécs környéki kőszén már a 18. század végén, leggyakrabban a robotoló versendi jobbágyok szekerein, eljutott a mohácsi Duna-kikötőbe, onnan pedig emberi és állati erővel vontatott dereglyéken felfelé Komáromig, lefelé pedig Péterváradig.

A 18-19. század fordulójától a pécsi szénmedencében 30-40 kis bányában nem túl korszerű eszközökkel folyt a termelés. Az így nyert szén jelentős részét általában a bányatelkek tulajdonosai - rendszerint pécsi, tűzzel dolgozó iparosok - használták saját manufaktúráik, "üzemeik" működtetésére. Ezen időszak jelentős bányaművelését a "*Szén- Ássó, Téglá, Tserép- és Mészégető Árendás Társaság*" folytatta, amelyet 1809-ben pécsi polgárok alapítottak.³²⁹

A különösebb műszaki felkészültség nélküli bányaművelők számos nehézséget voltak kénytelenek elviselni, megoldhatatlannak látszó technikai, munkaszervezési problémákkal találták magukat szembe. A bányászok munkavégzése terén, ill. fegyelmi ügyekben is számos rendezendő dolog adódott. Mindezen problémák kezelésére, és ha lehet, megoldására állították fel I. Ferenc rendelete nyomán 1807-ben pécsi székhellyel a Kincstári Bányaigazgatóságot, amelynek hatásköre az egész mecseki szénmedencére kiterjedt.³³⁰ A bányaigazgató (jóval később bányakapitánynak nevezték a hivatal vezetőjét³³¹) feladata volt a területén működő bányák nyilvántartása, a művelés körülményeinek ellenőrzése, az újonnan létesítendő bányák építményeinek megtervezése, a termelési, személyi és értékesítési körülmények nyilvántartása, a munkarend és -fegyelem betartatása, a bérfizetés ellenőrzése és mindezek jelentése a Helytartótanácsnak. A bányaigazgató egy írnok és egy hajdú munkatársat is kapott. A kevés jól képzett bányászati szakember közül ki kell emelni jelentős pécsi, ill. mecseki tevékenysége miatt a Selmecebányai Akadémián bányamérnöki diplomát szerzett Ritter Peter Johann Maria von Berks, magyarul Berks Pétert³³², aki alapos elméleti és gyakorlati tudását felhasználva, mint kincstári bányaigazgató 1808 és 1845 között a pécsi szénmedencében meghatározó szerepet játszott a bányászatban. Berksnek elvülhetetlen érdemei vannak a pécsi, ill. mecseki bányaterületek szakszerű termelésének megalapozásában. Humánus gondolkodású emberként védelmezte a jobbágy-bányászokat a földesúri és a nemesi vármegye önkényeskedései ellen, hangoztatta a 8 órás földalatti műszak előnyeit, bevezetését azonban nem tudta elérni. Nem véletlen, hogy a baranyai

³²⁹ Babics 1952 19. o.

³³⁰ Babics 1952 16. o., Móró 2001 17-18. o.

³³¹ A magyarországi bányaigazgatás hatósági tevékenységének történetéről bővebben lásd Vörös Antal 1984 141-225. o. tanulmányát! A mecseki bányahatósági tevékenységről lásd Krisztián 1996b 237-238. o.

³³² Babics 1983 295-317. o., Móró 2001 15-24. o.

bányaterületeket birtokoló földesurak Berks ellen a Helytartótanácsnál panaszt emeltek 1817-ben, szerencsére eredménytelenül.³³³ Berks évi 1.000 forintos javadalmazását – amely évekig tartó vita tárgya volt - a bányatulajdonosoknak kellett (volna) a kamara által megszabott tulajdoni arányban fizetni, azonban a bányatulajdonosok nem igyekeztek az ő hatósági ellenőrzésüket is végző kincstári bányaigazgató bérét kiegyenlíteni.³³⁴ Berks hivatala mellett a pécsváradi uradalom megbízása alapján is végzett mérnöki munkákat. A pécsi város vezetésével jó szakmai kapcsolatba került, amit bizonyít, hogy Pécs szab. kir. város számára, évi 200 forint javadalmazásért mérnöki, műszaki szakértői munkákat végzett. Mindez jó esélyt teremtett arra, hogy a bécsi születésű osztrák műszaki szakember a pécsi polgári társadalomba integrálódjon. Négy felnőtt kort megért gyermekét tisztességgel taníttatta, ami háza megvételére felvett kölcsönének nehéz törlesztésével együtt azt eredményezte, hogy a neves bányamérnök 1845-ben bekövetkezett halálakor hátramaradt javainak elárverezése éppen csak temetési költségeit és adósságait fedezte.³³⁵

A 19. század első felében az egyre-másra alakuló, majd rövidebb-hosszabb ideig tartó tevékenység után tönkremenő bányavállalkozások váltották egymást a térségben. A tulajdonosváltások a széntermelés kiszámíthatatlanságát is eredményezték. Ezt igazolja Berks 1840-ben a Pécsen folyó bányászatról készített összefoglaló táblázata, amely szerint akkor 54 hold 820,5 négyszögöl területen folyt bányaművelés. 1816 óta 53 bánya létesült, 1840-ben 21 működött.³³⁶

Berks minden műszaki, igazgatási erőfeszítése, kudarca és sikere ellenére halálának évében Nendtvich Károly pesti egyetemi tanár 1845-ben a Pester Zeitungban a következőket írta: *„Beszélni sem lehet olyan szakértőről, aki a bányaműveléshez egy kissé is konyít.”* (Mármint a pécsi bányákban. H. Z.) Pécs határában *„egy negyedmérőföldnyi területen 25-30 vízbe fulladt és teljesen elhagyott”* akna található.³³⁷ E nem túl hízelgő megfigyelés háttérében jól megfigyelhető volt az 1820-1840-es évekre egyre inkább jellemző tendencia, hogy a gyors egymásutánban megalakult bányászati vállalkozások többsége rövid idő alatt tönkre ment, ami a bizonytalan termelési viszonyok folyamatossá válását eredményezte.

Ugyancsak 1845-ben Náray János püspöki számtartó a pécsi köszénről a következőket jegyzete le: *„Mindezek fölött azonban a város legnagyobb kincse a köszén, mely az egész hosszában temérdek mennyiségben található; s hihető ez leendő valaha indoka a város*

³³³ Babics 1952 18. o.

³³⁴ Móró 2001 19. o.

³³⁵ Móró 2001 19-20. o.

³³⁶ Móró 2001 23. o.

³³⁷ Pester Zeitung 1845. március 8-i és 10-i szám. Die Verhältnisse der Fünfkirchner Steinkohlengrubenbesitzer. (Idézi Babics 1952 20. o.)

felvirágzásának... A kőszent magok a polgárok assák szőleikből és oly mennyiségben már, mit az ember 20 évek előtt alig képzelhetné... ”³³⁸

A 19. század első felének eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Pécs környéki kőszénbányászatra jellemző, felszíni kibúvásokra alapozódó napszínti bányászatról fokozatosan áttértek a mélyebb rétegek kitermelésére alkalmas tárna nyitásokra. Az egyházi területek tulajdonosai – kezdeti ellenkezésükkel felhagyva, a növekvő nyereség reményében - egyre intenzívebben kapcsolódtak be a kitermelésbe. Kaposi Zoltán összefoglalása szerint a székesegyház uradalmi szénbányáiban 1810-1840 között 369.000 métermázsa kőszent termeltek és értékesítettek, amely a növekvő mecseki kitermelés közepette az egyházi tulajdonú bányák 13-17%-os részesedését az 1840-es évekre 20-22%-ra növelte.³³⁹

A dunai gőzhajózás úttörői közül a baranyai Bernhard Antal a vasasi szenet – mint már korábban említettem - az első dunai gőzösön, Carolina nevű hajóján használta. „... *Az evégre szükséges gőz a vasasi kőszénből fejtetik ki.*”³⁴⁰

A DGT gőzhajói szénszükségletét az 1830-1840-es években a brennbergi, esztergomi, salgótarjáni, oravicaai és egyre jelentősebb mértékben a pécsi bányaterületről szerezte be.³⁴¹ A DGT szénvásárlásának mértékéről Babicstól értesülhetünk. A Társaság 1848-ban a Blauhorn-Dőri-Jaeger-Littke-féle bányával kötött szerződést. 1850-ben Lauer Flórián DGT felügyelő évi 1.111.000 q szénvásárlásra kötött szerződést pécsvidéki bányabirtokosokkal. A szállításba a Blauhorn-csoport és a Czvetkovits-bánya, 1852-től Riegel Antal karolina-völgyi bányavállalata is bekapcsolódott.³⁴² A pécsi szenet az 1830-as évek második felétől Mohácson berakodó és használó DGT számára a kiszámítható, hosszú távú energiaforrás biztosításának egyetlen módja azonban a bányaterületek megvásárlása és saját vállalati kezelésbe vétele útján tűnt a leginkább célravezető, gazdaságos megoldásnak.

A tőkeigényes, hosszú távú befektetést igénylő korszerű bányászat a pécsi szénmedencében 1852 után, a DGT megjelenésével kezdődött.

³³⁸ Bezerédy 2001 146. o.

³³⁹ Kaposi 2006 25. o.

³⁴⁰ Jankó 1967 8-9. o.

³⁴¹ Mendly 2005 167. o.

³⁴² Babics 1952 25. o.

IV. 5. 1. A DGT Pécs környéki kőszénbányászatának kibontakozása (1852-1912)

A kőszén számottevő gazdasági szerepe a 19. század második harmadában bontakozott ki, a kőszéntüzelésű gőzgépeknek a vízi- és szárazföldi közlekedésben, valamint a fejlődésnek induló nagyiparban történt egyre szélesebb körű felhasználásával.

A dunai gőzhajózás megindulása korszakalkotó jelentőségű volt nem csak a Kárpát-medence közlekedésében, hanem a magyarországi széntermelésben is. Ebben a pécsi szénmedencében máig ható szerepe volt a DGT-nek.

Pécs városában és a dél-dunántúli régióban kevés olyan ember és gazdasági egység volt, aki, ill. amely az elmúlt másfél évszázadban ne került volna kapcsolatba a szénnel, a kor szinte kizárólagos energiahordozójával, valamint a DGT-vel és utódvállalataival. Ezen persze nem csak a szén, mint energiahordozó felhasználása értendő, hanem a bányászathoz szervesen hozzátartozó, belőle kinövő és azt is kiszolgáló infrastruktúra; oktatás, művelődés, egészségügyi, szociális ellátás, szabadidős tevékenység stb.; röviden a bánya és a bányászt körülvevő világ.

Ha azt a mozaikszót hallják, vagy olvassák az emberek, hogy DGT, akkor a pécsiek és a dél-dunántúliak nagy része tudja, miről van szó. Arról a szó legpozitívabb értelmében vett multinacionális nagyvállalatról, amely a 19. század második felétől a 20. század közepéig a régió sok vonatkozásban legjelentősebb ipari vállalkozásának, a térség gazdasági "zászlóshajójának" számított. Mindez pedig alapvetően annak köszönhető, hogy az értékes mecseki feketekőszén a DGT által indított nagyipari bányászat korszerű formában kapcsolta be az említett időszak gazdasági vérkeringésébe. A bányászatnak a gazdaságban és a politikában elfoglalt helye alapvetően meghatározta Pécs és a térség lakóinak életét.

A DGT a Kárpát-medence, ezen belül különösen a Duna hajózását igyekezett vertikálisan és horizontálisan egyaránt átfogni. (Lásd III. fejezet.) Ez a magyarázata annak, hogy szénbányákat vásárolt, hajóépítő és hajójavító üzemeket működtetett, valamint a szén szállítását is a saját fennhatósága alatt álló vasút megépítésével kívánta megoldani. A jó fűtőértékű mecseki feketeszén, amelynek bányái viszonylag közel estek a Dunához, a mohácsi kikötőhöz, arra készítette a vállalatot, hogy a pécsi szénmedencében szilárdan megvesse a lábát. A DGT számára létfontosságú volt, hogy hajói olcsó, jó minőségű, folyamatosan rendelkezésre álló szénhez jussanak.

Az 1850-es évek elején a bécsi kormány centralisztikus birodalomszervezési elképzeléseibe is beleillett, hogy a birodalmi igények kielégítésére, a kitűnő udvari kapcsolatokkal rendelkező DGT érdekeinek megfelelően meginduljon Pécs környékén a nagyarányú széntermelés.

Ennek háttérében az a kormányzati politika állt, amely Magyarország betagolódását szorgalmazta a Habsburg Birodalom gazdasági rendszerébe olyan módon, hogy az osztrák kormány és tőke képviselői a maguk számára biztosítsák a gazdasági élet vezető pozícióit a hitelélet, a közlekedésügy és a bányászat területén.³⁴³ A DGT tevékenységéből adódóan az utóbbi két terület adott volt a Társaság számára.

A Monarchia bányászatának fejlődésében nagy szerepe volt a bányászat jogi-műszaki kereteit egységesen rendező, 1854-ben kibocsátott bányatörvénynek, amely az egész birodalomra vonatkozóan azonos feltételeket, ill. szabályozást írt elő.³⁴⁴

A modern, európai színvonalú bányászat Pécs térségében a 19. század második felében, 1852-ben a DGT első geológiai kutatásaival, majd telekvásárlásaival kezdődött. 1852 és 1923 között az összes Pécs környéki bánya vétel vagy bérlet útján a DGT fennhatósága alá került. Ezzel a mecseki kőszénbányászatban elkezdődött egy tőkeerős, a termelés műszaki feltételeit a kor színvonalához igazító, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi és nem utolsósorban politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat működése. A DGT birtoktörténetét a szakirodalom már alaposan feldolgozta³⁴⁵, ezért e helyen csupán összefoglalom azt az expanzív bányászati területszerzést és tevékenységet, amely a Társaság közel háromnegyed évszázadát jellemezte a pécsi bányavidéken 1852 és 1912 között. A periódust Krisztián Béla³⁴⁶ a DGT berendezkedése és önálló üzemei kiépülése időszakaként írja le, Szirtes Béla³⁴⁷ a DGT egységes üzemszerkezetének kialakulásaként jellemzi.

Az 1852-ben kezdett szakszerű geológiai terepfölmérések, kutatások után 1853-ban a Pécshez tartozó Pécsbányatelepen (A források Pécs VI. kerületeként is emlegetik!) megkezdte termelését az András-akna³⁴⁸. Az András-akna azonban a DGT magyarországi hajózási szakaszára sem tudott elegendő szenet termelni, ezért a Társaság terjeszkedése mindenképp szükséges volt.³⁴⁹ 1854-ben bérleti szerződést kötött a vállalat Pécs városával, majd 1857-ben megvásárolták a város tulajdonában lévő szénbányabirtok kiaknázási jogát Káposztás-völgy és Nagybánya-völgy területére. A DGT ezen akciója a Hechtl és Társa cég megszűnését eredményezte. 1855-ben Riegel Antal pécsbányatelepi Karolina bányáját szerezte meg a Társaság. A csehországi származású Riegel bánya- és kohómérnöki diplomáját Selmecbányán

³⁴³ Szabad 1979 530. o.

³⁴⁴ Magyar Bányajog. 1931 1-2. o.

³⁴⁵ Babics 1952, Huszár 1995 149-159. o., Búcsúzik a mecseki szénbányászat 2001, Emléklapok 2003. A feldolgozásokhoz nélkülözhetetlen forrásbázist jelentenek a DGT saját kiadásában megjelent füzetek: DGT 1894, DGT 1896, DGT 1900, DGT 1905, DGT 1907.

³⁴⁶ Krisztián 1996b 211-249

³⁴⁷ Szirtes 2001b 25-35. o.

³⁴⁸ Mendly 2005 170-177. o.

³⁴⁹ Babics 1952 28. o.

szerezte 1842-ben.³⁵⁰ Mint képzett szakember bányáját jó műszaki állapotban tartva művelte. Területének megszerzése a DGT nagy nyeresége volt. 1864-ben Czvetkovits Ferenc Seegengottes (Istenáldás) bányájának a megvételére került sor. 1867-ben a pécsi Littke-család két bányatelkét vásárolta meg a Társaság. A „Fekete-hegy Társulat” pécsbányatelepi bányájának megvásárlása ugyancsak 1867-ben történt. 1868-ban a pécsi székesegyház tulajdonát képező szabolcsi bányákat bérelte ki a Társaság, olyan módon, hogy először 25 évre, majd ennek lejártakor újabb 25 évre, ezt követően, 1918-ban további 50 évre (1968-ig!) szóló bérletet kötöttek a szerződő felek. E hosszútávú bérleti szerződéssel a DGT a szabolcsi terület legértékesebb részét szerezte meg.³⁵¹ 1868-ban a pécsi-szénmedence vasasi területe – a Budapesti Tudományegyetem pécsváradi alapítványi uradalma - bányáinak bérleti joga is a Társasághoz került. 1874-ben hatalmasat lépett előre a DGT oly módon, hogy egyik fő vetélytársát, az "Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaságot" (Magyar Lloyd) sikerült magába olvasztania annak összes Pécs környéki bányájával együtt (hajói is a DGT flottát gyarapították!), amelyek Szabolcs és Somogy községben voltak. A "benyelt" vállalat bányabérleményeit is természetesen a DGT szerezte meg, amelyek a pécsi székesegyházi uradalom Somogy faluban lévő birtokaihoz tartoztak. 1892-től a Pécs város tulajdonát képező Lámpás-völgyi bányákat is magáénak mondhatta a Társaság. 1894-ben a székesegyházi uradalom teljes somogyi bányabérleményeit is megszerezték. A fentieket kiegészítette a sok kisebb bányaterület szisztematikus felvásárlása, amelyek a századfordulóra teljessé tették a DGT Pécs vidéki bányabirtokait. (Hosszúhetény térségében is sikerült bányabérlethez jutni, amelynek tulajdoni többségét 1921 után szerezte meg a vállalat.) A Társaság legnagyobb bányászati kiterjedését 1894-ben érte el. A DGT teljes vállalati struktúrája is 1894-ben volt a csúcspontján.³⁵² (A DGT hajózási üzletágát lásd a III. 3. 2. fejezet!)

Az idézett „Almanach” alapján a Pécsi Bányaművek termelési adatait az alábbi táblázat mutatja.

³⁵⁰ Zsámboki 1995 21. o.

³⁵¹ Pálfy 2002 257-272. o.

³⁵² „Almanach für die Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft” (1894) In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 93-103. o. (Der Weltgrösste Binnenschiffahrt fejezet.)

14. táblázat. A táblázat a kitermelt szén, az előállított brikett és koks mennyiségét mutatja 1853-1893 között.³⁵³

Év	Széntermelés / q	Brikettgyártás /q	Kocszgyártás / q
1853	22.628	-	-
1854	43.680	-	-
1855	79.402	-	-
1856	125.648	-	-
1857	203.346	-	-
1858	639.326	-	-
1859	1.021.616	-	-
1860	1.161.088	-	-
1861	1.290.101	-	6.000
1862	1.409.533	-	10.730
1863	1.680.155	-	13.131
1864	1.850.584	-	18.644
1865	2.037.112	-	35.567
1866	2.037.627	-	47.191
1867	1.800.122	37.440	40.555
1868	2.232.922	107.404	46.538
1869	2.702.744	125.722	79.348
1870	2.509.106	145.490	62.475
1871	2.778.963	245.385	122.857
1872	2.679.650	382.221	134.426
1873	2.727.294	222.008	155.342
1874	2.863.360	185.087	107.952
1875	2.513.234	160.563	90.870
1876	2.899.182	148.862	19.888
1877	3.664.751	199.755	20.594
1878	4.084.226	292.552	27.438
1879	3.837.963	357.246	23.866
1880	4.555.670	302.036	139.144
1881	4.547.622	317.334	82.526
1882	4.074.553	349.417	38.341
1883	4.488.637	309.008	46.268
1884	4.938.757	302.700	37.546
1885	4.839.604	153.131	39.066
1886	3.838.976	174.565	45.630
1887	3.741.486	171.755	5.388
1888	3.536.721	232.394	96.372
1889	4.051.056	226.895	135.299
1890	4.557.029	251.570	261.565
1891	4.614.577	353.310	228.496
1892	4.969.588	348.820	21.294
1893	4.868.629	341.890	31.888
Összesen:	112.518.278	6.444.563	2.272.243

Egy másik DGT kimutatása alapján 1895-ben a Társaság bányabirtokai, ill. bérleményei a következők voltak:³⁵⁴

Község	Tulajdon, bányatelkek m ²	Bérelt bányatelkek m ²	Bérbeadó
Pécs (Pécsbánya)	5.242.613	451.184	Pécs szab. kir. város
Szabolcs	775.790	1.883.079	Pécsi

³⁵³ „Almanach für die Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft” (1894), In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 97. o.

³⁵⁴ DGT 1896 5. o.

			Székesegyházi Uradalom
Somogy	1.780.170	2.096.463	Pécsi Székesegyházi Uradalom
Vasas	8.099.824	-	Pécsi Székesegyházi Uradalom
Hosszúhetény	-	1.106.768	Pécsi Püspöki Uradalom
Kárász (Vékény)	-	721.863	Pécsi Püspöki Uradalom
Váralja	360.931	1.263.259	Váralja Község
Máza	-	721.862	Máza Község
Összesen	16.259.328	8.244.458	
Főösszeg		24.503.786 m ²	

A bányákhoz tartozó földbirtok 1895 végével 617 katasztrális hold volt. A Társaság 1900-ban megjelent kiadványa – amely az 1898-as állapotot közli - a bányákhoz tartozó földbirtok nagyságát 659 katasztrális holdban állapította meg, ami 42 holdnyi növekedést jelentett, de a művelés alatti bányaterület 22.157.734 m²-re csökkent. Az egész bányaművet - kb. 15 km hosszúságban elnyúló kőszénterületet - négy kerületre osztották: Pécs (Pécsbánya), Szabolcs, Somogy, Vasas. A kerületeket a Pécssett székelő, 1894-95-ben épített bányagazgatósági székházból irányították.³⁵⁵

1893 végéig a Társaság közel 10 millió osztrák frt értékű tőkét fektetett bányaterületek vásárlásába.³⁵⁶ A jelentős tőkebefektetés eredményeként a 19-20. század fordulójára a DGT pécsi bányaművei meghatározóak lettek nemcsak a térség, de a korabeli Magyarország ipari vertikumában is. Az 1852-es geológiai kutatástól a 19. század végéig nemcsak bányaterület vásárlást, hanem jelentős műszaki, üzemszervezési korszerűsítést, koncentrációt is végrehajtott a Társaság. Ennek részletes bemutatása a szakirodalomban megtörtént³⁵⁷ és a jelen disszertáció egyébként sem tekinti szűkebb tárgyának. Vázlatosan azonban ismertetem az üzemszervezés lényegét. A DGT vezetői a közlekedési nehézségek láttán, az első telekvásárlást követően vasútépítésbe kezdtek. 1853-1857 között a pécsbányai András-aknát előbb Üszöggel (1854), majd Moháccsal, a Társaság dunai kikötőjével kötötték össze.³⁵⁸ (Az MPV történetéről lásd IV. 5. fejezetet!) Ezzel a szénzállítás lehetőségét alapozták meg, ami nemcsak a DGT hajók számára volt meghatározó, hanem később a szénértékesítés szempontjából a Társaság számára jelentős versenyelőnyt biztosított vetélytársaival szemben. A következő lépésben a Társaság által nyitott és megvásárolt bányák üzemszervezését kellett összehangolni, racionalizálni. E folyamatot Szirtes Béla tanulmányában a pécsbányai, a szabolcsi és a vasasi, ill. somogyi bányák koncentrációjának, ábrák segítségével történő bemutatása teszi szemléletessé.³⁵⁹ (A jelen disszertáció készítője nem tartja feladatának, hogy

³⁵⁵ DGT 1900 5. o.

³⁵⁶ Kaposi 2006 51. o.

³⁵⁷ Krisztián 1996b 211-216., Szirtes 2001b 25-35. o.

³⁵⁸ Huszár 1993 205-218. o.

³⁵⁹ Szirtes 2001b 25-35. o.

a terjedelmes bányászati-műszaki részletekbe menő ismertetést közölje.) A DGT a szénértékesítést, terméke piacképességének növelését a szén korszerű formában történő megjelenésével is igyekezett fokozni. Pécsbányatelepen 1867-ben és 1871-ben 2 darab szénsajtoló gépet állított üzembe, amelynek segítségével a kevésbé darabos szenet szurok hozzáadásával 10 kg tömegű 280x189x147 mm nagyságú széntéglává, azaz briketté sajtolták. *„Szabályos alakjuk és egyenlő súlyuk folytán az eladás és felhasználásnál a legbiztosabb ellenőrzést, valamint a raktári helyiségek legcélszerűbb kihasználását engedik meg.”*³⁶⁰ Az alapvetően ipari hasznosításra készített brikett háztartási felhasználásra szánt formája a 145 gramm tömegű boulett, vagy tojásszén volt, amelynek gyártása 1902-ben indult.³⁶¹ A koks (vagy pirszén) gyártás 1860-ban a jobb minőségű porszén értékesítése céljából kezdődött. 1868 után, a Pécs-Barcs-Nagykanizsa vasút elkészültével a Társaság Pécsbányán 20, Szabolcson 40 koksoló kemencét épített és üzemeltetett. A vasúti szállításra alapozva, elsősorban a stájerországi vasipar igényeit akarták kiszolgálni³⁶², viszont a helyi osztrák, ill. porosz szénrel a Társaság nem tudott eredményesen versenyezni ezen a piacon. A várakozással ellentétben a kokszyártás nem lett a DGT sikerágazata. A kokszyártó kapacitás töredékét tudta csak a vállalat kihasználni, ennek következtében a tervezettnél kevesebb terméket tudott értékesíteni. A Társaság 1907-es kiadványában már csak a 40 Szabolcson működő kokszykemencéről tettek említést, amelyek évi 176.000 q termelő kapacitását az 1906-os 137.084 q termeléssel csak kb. 80%-ban tudták kihasználni.³⁶³ A Társaság a kokszyártást egyébként 1912-ben végleg beszüntette, a brikett előállítás 1918-1921 között szünetelt, majd pécsi telephelyen folytatódott, amit 1937-től a Társaság Budapesten felállított brikettüzeme egészített ki. Ez utóbbi 1942-ig üzemelt a fővárosban.³⁶⁴ A bányaművek széntermelését jelentős melléküzemi vertikum segítette. A melléküzemek által a vállalat bányászati tevékenységének szinte minden kiegészítő műszaki beavatkozását el tudták végezni, ami a cég hatékonyságát, költségtakarékos gazdálkodását segítette. A melléküzemek tételes felsorolása bemutatja azokat a területeket, amelyek nemcsak a bányászati főtevékenységet szolgálták ki, hanem vállalkozási formában külső – Társaságon kívüli – megrendelők számára is, szabad kapacitásuk erejéig végeztek műszaki szakfeladatokat, megrendeléseket teljesítettek.

³⁶⁰ DGT 1907 15. o.

³⁶¹ DGT 1907 16. o.

³⁶² DGT 1896 22. o.

³⁶³ DGT 1907 16. o.

³⁶⁴ Babics 1952 79. o.

A Társaság 1907-es kimutatása szerint a következő *melléküzemek és üzemberendezések* tartoztak a bányaművekhez:³⁶⁵

Gépműhely: (az egyes aknák melletti kisebb kovács és javító műhelyeket nem számítva) a pécsi(bányai) bányakerületben egy teljesen berendezett, vas- és fémöntővel és kazánkovácsműhellyel összekötött műhely, amely szerszámok, gőzkazánok, szivattyúk, csillék készítésére is alkalmas volt.

Téglagyár: átlagos évi termelése elérte a 600.000 db-ot.

Kőbányák: 7 kő- és homokbánya, két mészégető kemence.

Gőzfűrész: András-aknán működött, 14 LE-s gőzgép hajtotta, évi 2.000 m³ fát dolgozott fel.

Szénosztályozás: minden üzemben működött szénosztályozó berendezés, amely az aknából kijövő szenet szemnagyság szerint öt csoportba választotta szét:

1.	0-8 mm	átmérő	porszén	a nyersszén	48-54 %-a
2.	8-15 mm	„	darabszén	„	22-24 %-a
3.	15-30 mm	„	diószén	„	9-15 %-a
4.	30-80 mm	„	kockaszén	„	8-15 %-a
5.	80 mm felett	„	darabszén	„	kb. 10 %-a

Az osztályozás alá vont szénből a futószalag mellett állva nők és gyermekek – döntő többségben bányamunkások családtagjai – kézi munkával kiválasztották és kidobták a pala, ill. kőzetdarabokat.³⁶⁶

Szénmosás: amelynek során a kézi erővel egyszer már átválogatott szén és a más fajsúlyú különböző palarészecskék elkülönítését, eltávolítását végezték a szén vízáramba helyezésével.

A bányavizek közömbösítése: a bányavizek a szabad kéntartalomnál fogva a vasat, különösen a szivattyúk vas alkatrészeit megtámadták. Ennek megelőzésére a vizet a bányában oltott mésszel közömbösítették.

Villamos világítás és erőátvitel: az első villamos világító telepet 1884-ben Szabolcson adták át. A századfordulón a villanyáram használata a bányákban egyre elterjedtebb lett. 1906-ban a felszíni berendezések villamos világítására 18 ívlámpa és 824 izzólámpa szolgált.

Villamos erőátviteli telepek: Szabolcson 15 különféle motor állt rendelkezésre, összesen 308.650 W teljesítménnyel. E telepen egy-egy motor a szénosztályozó, a szénfelhúzó, a szénmosó hajtására szolgált. 4 villanymozdony hajtását is villanyáram biztosította, amelyek a Somogy-Vasason termelt szenet földalatti keskenyvágányú vasúttal a szabolcsi pályaudvarra szállították. Somogyon három villanymotor működött összesen 28.600 W teljesítménnyel.

³⁶⁵ DGT 1907 18-22. o.

³⁶⁶ Babics 1952 55. o.

Vasason 1906-ban létesítettek egy villamos központi telepet, amely 3.000 V feszültségű forgóáramot (mai kifejezéssel váltóáramot) szolgáltatott. E központ 5 forgóáramú és 9 egyenáramú motort hajtotta.

Vízvezeték: a pécsi és a szabolcsi bányakerület ivóvíz ellátására a Társaság 23,460 km hosszú csőhálózatot létesített, amelyben naponta 680 m³ víz állt rendelkezésre. Az ivóvíz kisebb részét erdei források adták, nagyobb részét a bányászati művelés során a bányavizektől elkülönített módon hozták felszínre.

Telefonhálózat: 1895-ben a Pécs Bányaigazgatóságot és a bányakerületeket telefonhálózattal kötötték össze, 26 állomással, amelyek egymás közötti összeköttetését az András-aknán lévő telefonközpont végezte. Az egész hálózat 22,865 km hosszú volt.

Ez a szédületes növekedés az *üzemszervezés* számára is nagy kihívást jelentett. Ezek közül az egyik legfontosabb terület a kitermelt szén felszínre, ill. továbbjuttatásának racionális megszervezése volt. 1895-ben³⁶⁷ a szállításra 12 akna szolgált. Ezekben összesen 736 LE-s 13 szállítógép működött. Ezen aknák közül 5 a pécsi, 3 a szabolcsi, 3 a vasasi és 1 a váraljai kerületben feküdt. A bányában és a felszínen a szállítás emberi erővel és lóvontatással történt. Ezen kívül a pécsi és a szabolcsi kerületben a felszínen lévő 3 láncszállító és a vasasi kerület Thommen és III. számú aknáját összekötő 3,25 km hosszú kötélpálya a szabolcsi pályaudvarhoz kiépített legrövidebb szénszállítási útvonalat biztosította. A bányákban és a felszínen lévő bányavasutak hossza 1895 végén összesen 109,881 km volt, rajtuk 3.984 csille közlekedett. 1 csillébe 5,5 q szén fért. 10-20 megtöltött csilléből állt egy vonat, amelyet egy ló az aknához vontatott. Innét már a szállító kassal történt az aknaszállítás. A folyamatos, biztonságos munkavégzés alapfeltétele volt a *szellőztetés* és a *vízmentesítés* biztosítása. A három bányakerületben 1895-ben 8 (Pelzer- és Guibald-rendszerű) szellőztetőgép működött összesen 370 LE teljesítménnyel, amellyel percenként 11.900 m³ elhasznált levegőt lehetett kiszívni a bányákból, helyet biztosítva a beáramló friss levegő számára. Az aknák fenekén összegyűlt vizet gőzzel hajtott nyomó szivattyúkkal emelték ki. A vasasi Thommen-aknán 1893 óta egy villamos triplex szivattyú végezte ezt a munkát. A felszínen 12 db, összesen 952 LE-s, a bányákban 6 db, összesen 98 LE-s vízemelő gép üzemelt, amelyek összesen 12,9 m³ vizet emeltek percenként a felszínre.

A Társaság bányaműveinek jelentős terjeszkedése, műszaki, gazdasági eredményei ellenére a DGT vezetése fontosnak tartotta, hogy a pécsi bányáit külső szakértővel átvilágítsa. Erre 1891-ben került sor. Ebben az időszakban a DGT sikeres működése megtorpant, hajózási

³⁶⁷ DGT 1896 12-13. o.

ágazata nehéz helyzetbe került, ezért Karl von Marchetti, a DGT bécsi vezérigazgatója racionalizálási intézkedéseket igyekezett a Társaság minden tevékenységi területén bevezetni. (Lásd III. 3. fejezet!) Ezen intézkedések részeként lehet a Pécsi Bányaművek átvilágíttatását is értelmezni. A jelentős piaci versenyben a költségek lefaragásával, a termelés hatékonyságának növelésével igyekezett a Társaság vezetése a helyzeten javítani. A szakértői vélemény elkészítésére Gerber Frigyes salgótarjáni bányai igazgatót kérték fel,³⁶⁸ aki a külső szemlélő objektivitásával közelített tárgyahoz. Gerber 1891-ben elkészítette a nagy reményekre jogosító pécsi bányászatról szóló szakértői jelentését,³⁶⁹ amelyben lehangoló képet festett a Társaság bányaművelésének színvonaláról. A szakértő főbb megállapításai szerint túl sok a működő akna, a vizsgálat idején 10 (1895-ben 12!), amelyek működtetése jelentős költséget produkál. Elég lenne 3 szállítóakna, egymástól kb. 2 km távolságban telepítve. Egyetlen központi szénelőkészítő művet kellene működtetni Üszögön. A szállításra is tett racionálisabb javaslatot. A megfelelő döntési hatáskörrel rendelkező pécsi bányai igazgatóságot a bányaterület központjában célszerű elhelyezni. A szakértői jelentés további műszaki, gazdasági szempontból fontos megállapításainak kisebb része a következő évek során lassan bevezetésre került. Gerber Frigyes pécsi bányák jövőjét vizionáló mondatai kb. két évtizeddel később indultak el a megvalósítás útján: „...a DGT üzemének rekonstrukciója óriási feladat lesz, ... de szilárdan meg vagyok győződve, az elképzelés megvalósítható. ... Az üzemeket ... nyereségessé lehet tenni, s ha ez így lesz, azt nagy erőfeszítések és áldozatok révén az teheti meg, aki a rekonstrukció megvalósítására vállalkozik.”³⁷⁰ Az igazi áttörést, a „rekonstrukciót” a pécsi bányaművek műszaki, szervezeti, gazdasági, szociális területein az 1912-ben megtervezett és 1913-1927 között megvalósított Jícinský-program hozta meg.

1907-re a fenti műszaki állapotban több helyen bekövetkezett fejlesztéssel, javulással találkozunk.³⁷¹ Szállításra az egész bányaműnél 7 akna szolgált. (Vélhetően a szállítás elaprózott voltát kifogásoló Gerber Frigyes megállapításainak tudható be, hogy 1906/1907-re a szállítóaknák számát csökkentették, ugyan nem a által javasolt mértékben.) A szállításra 75 lovat használtak. A szállítás korszerűsítésére a somogyi és a szabolcsi kerület között 2 km hosszú keskeny nyomtávú villamos üzemű mozdonyal vontatott szerelvényt állítottak be. 1906. év végén a bányavasutak hossza 144,050 km volt, a szén szállító csillék száma 4.684. A

³⁶⁸ Gerber Frigyes (? – 1897) bányamérnök, 1884-1897 között a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányai igazgatója. Nevéhez a salgótarjáni bányavidék számos jelentős fejlesztése fűződik. (Szirtes 2001 80. o.)

³⁶⁹ Gerber 1891

³⁷⁰ Szirtes 2001a 80. o.

³⁷¹ DGT 1907 7-8. o.

szellőztetőgépeket, bár hűek maradtak a márkához, nagyobb teljesítményűekre cserélték ki. Így a négy bányakerületben a 7 (Pelzer- és Guibald-rendszerű) szellőztetőgép együttes teljesítménye 442 LE lett, amellyel percenként 10.800 m³ elhasznált levegőt lehetett kiszívni. Ez is jelentős előrelépés volt, hiszen 7 akna és nem 12 (mint 1895-ben!) szellőztetését kellett megoldani. Egy munkásra percenként 2-3 m³ jó levegőt biztosított a szellőztető rendszer. A 6 vízszivattyú 972 LE teljesítménnyel percenként 15,08 m³ vizet emelt ki.

Mindezek után érdemes röviden a DGT szénbányáinak termelési volumenét, jövedelmezőségét megnézni. A 19. század végére kialakult három bányakerület adta a Társaság Pécsi Bányaműveinek fő vázát. A pécsi bányakerülethez tartozó András-, Schroll-, és Cassian-akna, a szabolcsi bányakerülethez tartozó Ferenc József-, Zsigmond- és György-akna, valamint a vasasi (ekkor Somogy is ide tartozott) bányakerülethez tartozó Thommen I-II-III. számú akna. Babics statisztikája alapján jól látható³⁷², hogy a Társaság pécsi bányái hatalmas extenzív növekedést produkáltak az 1853-as első aknanyitást követő hat évtizedben.

15. táblázat Kimutatás a széntermelésről 1853-1944³⁷³

Év	Nyersszén t	Mellékkőzet t	Összes bányatermék t	Tiszta szén t
1853	2.263			
1854	4.368			
1855	7.940			
1856	12.565			
1857	20.335			
1858	63.933			
1859	102.162			
1860	106.109			
1861	129.010			
1862	140.953			
1863	168.016			
1864	185.058			
1865	203.711			
1866	203.763			
1867	180.012			
1868	223.292			
1869	270.274			
1870	250.911			
1871	277.896			
1872	267.965			
1873	272.729			
1874	286.336			
1875	251.323			
1876	289.918			
1877	366.475			
1878	408.423			
1879	383.796			
1880	455.567			
1881	454.762			

³⁷² Babics 1952 74-76. o.

³⁷³ Babits 1952. 74-77. o

1882	407.455			
1883	454.941			448.864
1884	503.107			493.876
1885	498.012			483.960
1886	395.153			383.898
1887	385.870			374.149
1888	364.000			353.672
1889	418.681			405.106
1890	471.745			455.703
1891	476.738			461.458
1892	516.433			496.959
1893	506.575			486.696
1894	577.043			550.018
1895	619.522			583.546
1896	651.672			614.640
1897	664.854			629.612
1898	702.479			652.610
1899	690.644			641.650
1900	783.513	253.036	1.036.549	733.143
1901	795.251	283.336	1.078.587	738.684
1902	654.044	264.578	918.622	607.735
1903	657.661	259.297	916.958	608.273
1904	656.688	266.215	922.903	608.324
1905	549.748	217.858	767.606	508.167
1906	684.008	236.083	920.091	636.607
1907	703.044	220.992	924.036	662.092
1908	647.301	221.998	869.299	604.905
1909	830.971	266.808	1.097.779	769.945
1910	751.336	251.149	1.002.485	687.112
1911	787.226	252.831	1.040.057	710.470
1912	781.874	244.211	1.026.085	711.425
1913	768.288	238.487	1.006.775	701.350
1914	613.761	213.183	826.944	557.964
1915	702.773	250.060	952.833	640.415
1916	788.930	274.920	1.063.850	719.372
1917	698.270	245.449	943.719	637.997
1918	603.853	218.342	822.195	550.909
1919	345.050	149.322	494.372	310.660
1920	518.130	215.546	733.676	473.850
1921	618.774	254.049	872.823	553.030
1922	744.735	264.253	1.008.988	659.720
1923	641.727	245.000	886.727	568.430
1924	630.156	283.177	913.333	551.330
1925	725.979	356.650	1.082.629	621.530
1926	748.377	322.538	1.070.915	627.700
1927	708.811	311.861	1.020.672	571.690
1928	712.237	271.568	983.805	563.930
1929	783.750	268.287	1.052.037	595.920
1930	805.561	284.506	1.090.067	600.000
1931	775.136	311.641	1.086.777	575.710
1932	956.865	385.062	1.341.927	697.270
1933	807.066	359.404	1.166.470	603.290
1934	760.452	348.885	1.109.337	563.880
1935	830.362	374.382	1.204.744	624.620
1936	788.378	376.262	1.164.640	615.180
1937	835.890	392.868	1.228.758	650.050
1938	956.081	442.299	1.398.380	740.000
1939	996.232	452.434	1.448.666	763.930

1940	1.028.695	565.857	1.594.552	808.490
1941	1.082.010	568.229	1.650.239	846.290
1942	1.074.114	501.884	1.575.998	815.380
1943	1.131.566	458.904	1.590.470	874.830
1944	941.230	360.561	1.301.791	710.580

Ehhez a nagyarányú termelésnövekedéshez jelentős munkáslétszámot kellett a termelésbe állítani, ill. folyamatosan ott tartani. Babics egy következő összeállítás a munkáslétszám alakulását mutatja. Jól látszik, hogy a termelés növekedését, átmeneti visszaesésekkel együtt a munkáslétszám alakulása pontosan követte.

16. táblázat. Munkás létszám alakulása. Évi átlag 1853-1944³⁷⁴

Év	Földalatti	Külszíni	Összesen	Év	Földalatti	Külszíni	Összesen
1853	-	-	52	1899	3.273	577	3.850
1854	-	-	145	1900	3.387	634	4.021
1855	-	-	150	1901	3.423	685	4.108
1856	-	-	216	1902	3.030	692	3.722
1857	-	-	300	1903	2.833	647	3.480
1858	-	-	390	1904	2.765	625	3.390
1859	-	-	600	1905	2.646	618	3.264
1860	-	-	774	1906	2.602.	604	3.266
1861	-	-	800	1907	2.492	800	3.292
1862	-	-	715	1908	2.695	889	3.584
1863	-	-	805	1909	2.756	925	3.681
1864	-	-	921	1910	2.603	899	3.492
1865	-	-	766	1911	2.606	805	3.411
1866	-	-	897	1912	2.526	800	3.326
1867	-	-	923	1913	2.404	821	3.225
1868	-	-	1.87	1914	2.328	777	3.105
1869	-	-	1.400	1915	2.161	1.070	3.231
1870	1.834	321	1.705	1916	2.231	1.378	3.609
1871	1.480	590	2.070	1917	2.394	1587	3.981
1872	1.536	580	2.116	1918	2.489		
1873	1.747	684	2.431	1919	2.225		
1874	1.794	293	2.087	1920	2.142	2.279	4.421
1875	1.406.	156	1.685	1921	2.349	2.440	4.789
1876	1.379	329	1.708	1922	2.393	2.208	4.601
1877	1.704	328	2.032	1923	2.295	2.050	4.345
1878	1.930	358	2.288	1924	2.631	1.707	4.338
1879	2.152	386	2.538	1925	2.571	1.356	3.297
1880	2.213	540	2.753	1926	2.193	1.136	3.329
1881	2.405	477	2.882	1927	2.220	1.204	3.424
1882	2.296	416	2.712	1928	2.173	1.188	3.361
1883	2.301	452	2.753	1929	2.374	1.190	3.564
1884	2.437	430	2.867	1930	2.457	1.145	3.602
1885	2.429	433	2.862	1931	2.693	1.184	3.877
1886	2.267	426	2.693	1932	3.047	1.276	4.323
1887	1.998	345	2.343	1933	3.150	1.300	4.450
1888	1.828	357	2.185	1934	3.188	1.270	4.458
1889	2.097	391	2.488	1935	3.113	1.196	4.309
1890	2.171	442	2.613	1936	3.014	1.153	4.167
1891	2.217	411	2.628	1937	3.932	1.146	4.078

³⁷⁴ Babics 1952 86-87. o.

1892	2.254	524	2.863	1938	3.171	1.228	4.399
1893	2.502	545	3.047	1939	3.264	1.278	4.542
1894	2.630	573	3.203	1940	3.347	1.390	4.737
1895	2.842	609	3.451	1941	3.378	1.522	4.900
1896	3.073	573	3.546	1942	3.259	1.568	4.827
1897	3.321	582	3.863	1943	3.163	1.625	4.788
1898	3.324	404	3.728	1944	3.027	1.605	4.632

(A nagy létszámú munkaerő toborzást, ill. Pécsre hívását és a róluk történő gondoskodást lásd a IV. 7. és a VI-VII. fejezetekben!)

A termelés személyi feltételeinek meglétével párhuzamosan a tárgyi feltételeket is folyamatosan javította a Társaság. A már korábban említett DGT kiadványokból jól nyomon követhető az a folyamatos műszaki fejlődés, amelyet a társaság a századforduló másfél, két évtizedében produkált. A széntermelés átfogó megszervezésének igényével és megvalósításával párhuzamosan a DGT vezetése világosan látta, hogy a szénszállítás vállalati berkekben történő megoldása nélkül nem lehet eredményes szénbányászatot folytatni, hiszen az előállított terméket, a szenet a vásárlókhhoz, ill. fogyasztókhoz a kor leghatékonyabb eszközével, a vasúttal lehet eljuttatni. Ezért volt olyan fontos, hogy már 1853-ban vasútépítésbe kezdett a Társaság vezetése.

IV. 5. 2. A DGT üzemi vasútvonala – A Mohács-Pécsi Vasút (MPV)

A Mohács-Pécsi Vasút (MPV) alapítása, építése és további tevékenysége szervesen összefügg a DGT azzal a Duna-medencében folytatott tevékenységével, amelyet, mint közel egy évszázados nagyvállalati működést a Duna-menti gazdasági, társadalmi és sok vonatkozásban életmódbeli integrációs kísérletének is tekinthetünk. Ennel részét képezte a vasútépítés.

A 19. század 20-as, 30-as éveiben, a reformkori Magyarországon is jelentkezett a közvélemény egy létszámában kicsi, de pragmatizmusában jelentős részében a közlekedés javításának igénye. Közülük is kiemelkedett Széchenyi István gróf és munkatársainak, szellemi partnereinek köre, akik az ország felemelkedésének egyik fontos zálogát a közlekedés fejlesztésében, különösen a „vaspálya” építésében látták.³⁷⁵

A pécsi szénbányák és a Duna közötti vasútvonal kiépítése már a DGT terve előtt is felvetődött. A Pest-Fiume vasút építésének hírére Baranya vármegye és Pécs városa tervet dolgozott ki, amit széles körben népszerűsített annak érdekében, hogy a vasút Pécsset is érintse. A vasúti kapcsolat megteremtésének fő érve a széntermelés, ill. szállítás lehetősége volt. Az elképzelés nem valósult meg, de a vasútépítés más lehetőségét a pécsi vállalkozó

³⁷⁵ Majdán 1987 17-19. o.

polgárok is szorgalmazták. Madarász András csetneki (Gömör megye) vasgyáros és ipari vállalkozó a 19. század közepén vasgyárának gazdaságos működési helyet keresve talált Pécsre, ahol a szén nagy mennyiségben és könnyen hozzáférhetően, felszíni kibúvásokban is előfordult. A vasgyártás alapanyagának és a készterméknek a gazdaságos szállítását a Dunán Mohácsig hajóval, onnét tovább Pécsre vasúttal vélte a leggazdaságosabban megoldhatónak.³⁷⁶ Kezdeményezésére 1846-ban megalakult a Pécs-Mohács Vasútépítő Társaság, amely a Dunáig kiépítendő vasút megvalósítását tervezte.³⁷⁷ A tőkeigényes vállalkozás kivitelezése azonban a DGT-re maradt.

IV. 5. 2. 1. Az MPV alapítása, megépítése, működése

A szénbányászathoz minden korban elengedhetetlen feltétel volt az olcsó, kiszámítható szállítás megteremtésének a megszervezése, ugyanis ennek hiányában az egész bányászati vállalkozás sikere bizonytalanná válhatott. A DGT, mint racionálisan szervezett nagyvállalat már a pécsi szénmező első bányatelkeinek megszerzése után a kor legkorszerűbb, ugyan jelentős tőkebefektetést igénylő, de a leggazdaságosabban üzemeltethető, folyamatos szállítást lehetővé tevő közlekedési rendszerének, a vasútnak a megvalósításába fogott. A DGT-nek sürgőssé vált a pécsi bányáitól Mohácsig tartó vasútvonal megépítése, ugyanis a Duna-medence szállítási forgalmában a Társaság kemény versenytársának számító, a Rothschild család kezében lévő Osztrák Államvasutak az 1850-es évek elején Resica környékén bányákat vásárolt, veszélyeztetve ezzel a DGT monopolhelyzetét.³⁷⁸

A DGT a széntermelést a pécsbányatelepi András-aknán 1853-ban kezdte meg. A szén szállítása Mohácsra, ahol a DGT hajói kikötöttek, az MPV megnyitásáig, szekerekkel történt. A rossz minőségű utak miatt a szállítás jelentős összegeket emésztett fel. Ezen kívül a szállítást nagyban befolyásolta az időjárás is. Késő ősztől kora tavaszig, sőt a nagyobb nyári esők után is szinte járhatatlanok voltak a baranyai közutak, és a rossz közlekedési viszonyok közvetlenül befolyásolták a széntermelést is. *„Az Űszög-mohácsi vasútvonal megépítéséig a szén mázsánkénti fuvardija Pécestől Mohácsig akkora volt, mint a széntermelés teljes költsége a szekerekre való felrakás pillanatáig.”*³⁷⁹

³⁷⁶ Rayman 2002 44. o., 50. o.

³⁷⁷ Móró 2001 24. o. (Hivatkozott forrás: Baranya Megyei Levéltár (BmL) Baranya vármegye (vgye) Megyefőnökökének elnöki ir. 1853/492, 657), Rayman 2002 50. o.

³⁷⁸ Horváth Gy. 2006 31. o.

³⁷⁹ Babics 1952 60. o.

Az 1850-es évek elején a bécsi kormány centralisztikus elképzeléseibe is beleillett, hasonlóan a bányanyitásokhoz, hogy a birodalmi igények kielégítésére meginduljon Pécs környékén a nagyarányú széntermelés és az ehhez kapcsolódó vasútépítés.³⁸⁰ A DGT vezetői már 1852-ben sürgették a vasútvonal megépítését.³⁸¹ A vasútépítés nagyhatalmú támogatója volt Habsburg Albrecht főherceg, tábornagy, Magyarország kormányzója az abszolutizmus idején, aki a DGT részvényeseként és a bellyei uradalom tulajdonosaként a birtok mezőgazdasági terményeinek piacra juttatásában látta a megépülő vasút számára előnyös szerepét.³⁸² A „legfelsőbb” jóváhagyás következményeként, 1853. július 8-a után a vasútépítést a kormány kezdte meg. Az 1853. július 20-án kelt egyezmény a kormány és a Társaság között az alábbiakat rögzítette: a kormány kötelezte magát, hogy Mohácstól Pécsen át a DGT által megjelölt bányákig vasutat épít. Ez a vasút az állam tulajdonát képezi, az építkezéshez szükséges költségek fedezését azonban a DGT vállalja. A kormány ennek kompenzációjaként a pálya kizárólagos üzetét és üzleti bevételeit az átadás napjától kezdve 45 éven át a Társaságnak engedi át, amely a vasutat üzemelteti. A kormánynak jogában áll a pálya üzetét féléves határidővel felmondani és azt a Társaságtól átvenni. A DGT kötelezettséget vállalt arra, hogy a pálya építésének költségeit a megállapított törlesztési terv szerint az átadást követő 6. évtől a 45. évig kifizeti. Ha viszont a kormány a 45. év lejártá előtt a vasutat átvinné, tartozik a Társaságnak az építési költségek azon részét visszafizetni, amelyet a törlesztési terv szerint addig még a Társaság nem törlesztett. A pályán a díjszabást illetően a DGT-nek az állam jóváhagyását kell kérni. A szerződés kötésekor a Társaság megkapta az engedélyt, hogy az áruk szállításáért, mint legkisebb illetéket mérföldenként és mázsánként 2 krt-t (krajcárt) szedhessen. A Társaság a pálya rendszeres üzemeltetéséhez szükséges összes felszerelést saját költségén köteles beszerezni, amelynek fejében a vasút átvétele idején kárpótlásra tarthat igényt. Az egyezmény rögzítette továbbá azt is, hogy az építkezést 1854-ben be kell fejezni.³⁸³ A fenti egyezmény alapján a kormány a pályát a DGT köszénbányájától – Pécsbányától, amelyet a források „Tárna (Táró)”-ként emlegetnek – Üszögig meg is építette, és 1854. december 1-én átadta a forgalomnak.³⁸⁴ E szakasz építési hossza 5,689 km,

³⁸⁰ Majdán 1987 71-72. o.

³⁸¹ Ruzitska 1964 17. o.

³⁸² Erdősi 1973 209. o.

³⁸³ Magyar Vasúti Évkönyv 1878. 197-198. o., Újhelyi 1910 158. o.

³⁸⁴ A Magyar Vasúti Évkönyv 1878 198. o. 1854. december 4-ét jelöli meg „a pécsi köszénbányától Üszögig terjedő szakasz átadási időpontjául.” Viszont ugyanezen mű 200. o. a „Megnyitási határidők pécs-üszögi vonalrész 1854. december hó 1-én” dátumot írja. A Magyar Vasúti Évkönyv 1879, 1880, 1881, 1882, 1883/84. évi számai az 1854. december 1-i dátumot jelölik meg a nevezett szakasz átadására. Ezért én is ezt a dátumot használom.

tarifahossza 6,0 km volt.³⁸⁵ A vasút további építése a kormány pénzügyi nehézségei miatt abbamaradt. Ezt követően a DGT a kormány kamatbiztosítási garanciája³⁸⁶ nélkül folytatta a munkálatokat. Hivatalosan csak 1855. augusztus 21-én adta át az állam az építkezést a Társaságnak. A kedvezőtlen időjárás, az erőltetett munka, a különböző betegségek – kolerajárvány - megtizedelte a több ezer vasútépítő munkást.³⁸⁷ Pogány Mária kutatásaiból tudjuk, hogy az építkezésen a Habsburg Birodalom több nemzetének fiai vettek részt. „*A legtöbb munkás Pécs környékéről való, de a legutolsó héten a környező megyékből jöttek munkások. A partieführerek közül többen Csehországból és Bánátból valók.*” (1853. október 31.) Feltűnően sok külföldi munkás érkezett a vasútépítésre: osztrákok, csehek, lengyelek, olaszok. „*A munkások részben Bécsen túlról jöttek, és vannak köztük csehek és olaszok, részben Magyarország közelebbi és távolabbi vidékeiről jöttek.*” (1854. szeptember 30.) - olvasható a kéthetente készített munkajelentésekben. A vasút építésén cseh és olasz munkáscsapatok szervezeten vettek részt mindaddig, amíg az egész alépítmény el nem készült.³⁸⁸ A Monarchia és a környező országok területéről érkező vasútépítő munkások között gyakran tettelegességig fajuló konfliktusok is előfordultak. Ezért a Helytartótanács javasolta a vasútépítő társaságok vezetőinek, hogy hivatalnokaikat helyezték csendőri védelem alá, nyilván azért, hogy az ellenük irányuló néha jogos, máskor nem jogos munkavállalói atrocitások elkerülhetők legyenek.³⁸⁹ A vasútépítésen dolgozó több mint 600 munkás körében már a kezdeti időszakban olyan nagy nyugtalanságot eredményezett a félelmetes kolera megjelenése, amely 1856 tavaszán-nyarán kolerajárvánnyá terebélyesedett, hogy az építkezést majdnem le kellett állítani.³⁹⁰ Ezzel kapcsolatban az 1853. augusztus 20-i munkajelentésben az alábbiak olvashatók: „... *a munkások közötti rend fenntartása végett rendőrfelügyeletet vezetett be a megyei hivatal a Dunagőzhajózási Társaság költségére. Pécsen egy fő kórházat és Udvaron egy kisebb fiálét rendeztek be.*” Az 1853. december 16-án kelt munkajelentés arról tudósít, hogy „... *a betegek száma jelentős. Egy harmadik kórházat kellett Kövesdnél berendezni. A rendőri felügyelet még mindig tart.*” 1856. február 16-án bejegyezték: „... *a betegek száma 12-19.*” (a 600-900 munkásból H. Z.). Augusztus 31-

³⁸⁵ Magyar Vasúti Évkönyv 1878 199. o.

³⁸⁶ Kamatbiztosítási rendszer (garancia) az állam egyfajta ösztönzése a vasútépítő társaságok számára, ami azt jelentette, hogy az új vasútvonal kiépítése fejében az állam garantálta az érdekelt társaság, ill. részvényesek számára a tényleges bevételek és a beruházási költségek kamatösszege közötti különbség évenkénti kifizetését. A kamat nagyságában a szerződő felek előre megegyeztek, amit a kincstár – ad absurdum - akkor is kifizetett, ha nem közlekedett szerelvény az adott vonalon, azaz nem volt bevétel. (Majdán 1987 58. o.)

³⁸⁷ Erdősi 1973 209. o.

³⁸⁸ Pogány 1980 159-160. o.

³⁸⁹ Pogány 1980 164. o.

³⁹⁰ Pogány 1980 164. o.

én: „... az építkezésen a rend fenntartása végett saját rendőri felügyeletet szerveztek. A betegek ápolására Pécssett előkészületeket tettek.” Az 1858. november 30-án kelt bejegyzés részlete: „... a betegek gondozására saját költségen (a DGT költségén H. Z.) orvost fogadtak és Pécssett újra felállították a Kórházat.”³⁹¹ Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a higiénés, szociális viszonyok nem voltak megfelelők ilyen nagy létszámú munkáscsoport fogadására, elhelyezésére. A nyomvonal melletti falvak temetőiben sok vasútépítő alussza örök álmát. A kolera áldozatainak egy részét a mároki halotti anyakönyvek szerint a hercegszentmártoni temetőben helyezték örök nyugalomra.³⁹² A vasútépítés gyors előrehaladását, ill. befejezését nagymértékben hátráltatta az a körülmény, hogy a Társaság a Villány-Németbóly irányt jelölte ki, ahol azonban az építési technikai nehézségek olyan nagyok voltak, hogy a vasútépítők az eredeti terv feladására kényszerültek. Az új vonalat, a Villány-Virágos felé vezetőt, előbb még nyomjelezni kellett, így a munkákat csak 1856 márciusában tudták folytatni. Nagy erőfeszítés és pénzbefektetés mellett sikerült a pályát Mohácsig megépíteni. 1857. május 2-án nyitották meg a Mohács-Pécs (Üszög) fővonalat, egyelőre csak a szénszállítás számára. A szakasz építési hossza 55,165 km, tarifahossza 55 km volt.³⁹³ Ezzel a DGT megvalósította azt a tervét, amely arra irányult, hogy a kibányászott szenét saját vasúton tudta dunai gőzhajói üzemeltetéséhez, és hajói segítségével a majdani szénvásárlókhoz eljuttatni. A vasútvonal vonzaskörzetébe tartozó agrárvidék, valamint a pécsi vállalkozók, iparosok, kereskedők részéről erős nyomás nehezedett a Társaságra, hogy az nyissa meg vonalát az ún. „idegen” teherforgalom előtt is. A Társaság is látott üzleti lehetőséget mind az idegen teherforgalom, mind a személyforgalom beindításában. Így a DGT-n kívüli teherszállítás 1858. július 10-én³⁹⁴, a személyszállítás pedig 1859. április 24-én³⁹⁵ kezdődött el. Ezzel a forradalmian új kommunikációs eszköz, a vasút bekerült a dél-dunántúli tájba. Hatása az élet minden területén érvényesült, de leginkább a gazdasági életben. A vasúti közlekedés által lerövidült a távolság Dél-Dunántúl legfontosabb városa, Pécs és akkori dunai hajózásban, személy- és áruforgalomban kiemelkedő szerepet játszó Mohács között. Majdán János tanulmányából ismert, hogy a kezdeti időkben a napi két-három szerelvény vegyesvonatként közlekedett, ami azt jelentette, hogy a tehervagonok mögé akasztották a személykocsikat, amelyek I-IV. osztálya közül választhattak a Pécs és Mohács között az utazni szándékozók. A kétórás út után kora reggel Mohácson a DGT postahajójára átszállva

³⁹¹ Pogány 1980 154-155. o.

³⁹² Erdősi 1973 209. o. (Idézi Ete János: Mohács néprajza c. művét /kézirat/ MTA Dunántúli Tudományos Intézet Könyvtára)

³⁹³ Magyar Vasúti Évkönyv 1878 198-199. o.

³⁹⁴ Magyar Vasúti Évkönyv 1883/84 1885 5. o.

³⁹⁵ Magyar Vasúti Évkönyv 1878 198. o.

félnapi hajózás után Pestre ért az utazó. Visszafelé az út kb. 10 órás volt, két órával rövidebb, mint felfelé, árral szemben. Pécestől Pestig tehát a vasúti és hajós utazás összesen 12-14 óra hosszat tartott.³⁹⁶ A korábbi két-három napos postakocsis utazással szemben az MPV és a DGT postahajó kombinációja lényegesen lerövidítette és kényelmesebbé tette az utazást Pécs és Pest között, de mindennek ára volt. A korabeli jövedelmek alapján csak a város és a megye vezető tisztviselői és leggazdagabb polgárai engedhették meg maguknak az újfajta utazást.³⁹⁷ Az állam és a DGT között az MPV-re vonatkozó 1853. július 20-i szerződést az 1861. december 3-án megkötött egyezmény módosította. A Társaságnak 45 évre átengedett vasúti pálya üzletét 1858. december 1-től, mint a pálya rendszeres üzletbe való átadás napjától 90 évre (tehát 1948. november 30-ig!) engedte át a kormány. Ezzel összhangban a hatodik üzletévvél kezdődő tőketörlesztés is a 6. évtől a 90. évig terjed ki. Az 1867. április 14-én kelt cs. k. pénzügyminiszteri rendelettel az MPV építési költségeit 5.929.943 forintban határozták meg. Az ezen összeget alapul vevő törlesztési terv a 85 évi törlesztési időre szóló járadékot 301.620 forintban állapította meg.³⁹⁸

Az MPV egy évtizedig vasúti kapcsolat nélkül működött. Az igazi közlekedési összeköttetést számára ekkor a mohácsi kikötő jelentette. A DGT másik vasúti vállalkozása a Pécs-Barcs közötti vaspálya megépítésében való részvétel volt. A Társaság számára rendkívül fontos volt, hogy a pécsi szenet nyugati irányba is lehessen szállítani. A DGT vezetésével létrejött részvénytársaság, amelybe a nürnbergi Clamerklett, ill. a darmstadti Kereskedelmi és Iparbank is beszállt³⁹⁹ 1867. május 2-án jóváhagyott uralkodói engedély alapján kezdte meg az üszögi végállomástól kiinduló, Pécsen, Szentlőrincen, Szigetváron, Darányon át Barcsig tartó pálya építését, ahol a Déli Vasút Nagykanizsától idáig elkészült vonalához csatlakozott. A 68 km-es szakaszt 1868. május 6-án nyitották meg a személy- és a teherszállítás számára, így Barcson átszállva Pécestől az Adriáig, ill. a Balaton déli partján Budáig lehetett vasúttal utazni, ill. árut, akár szenet is szállítani.⁴⁰⁰ A pálya megépítésével összekapcsolták az üszögi MPV állomást Péccsel,⁴⁰¹ így Mohácstól – Pécs-Barcson át – Nagykanizsáig, a Déli Vasút vonaláig és onnét tovább lehetett már vaspályán utazni. A vasútmegnyitás eseményével több újság is foglalkozott, de a „*Munkások Ujsága*” arról is beszámolt címlapján, hogy „*A pécs-barcsi vasút megnyitására lerándult vendégek, engedve Cassian ur szíves meghívásának,*

³⁹⁶ Majdán 2005 59. o.

³⁹⁷ Majdán 2005 84. o. 13. jegyzet.

³⁹⁸ Újhelyi 1910 158. o.

³⁹⁹ Kaposi 2006 55. o.

⁴⁰⁰ Majdán 2005 59. o.

⁴⁰¹ Képegy 1908 87. o., Vas 1925 44. o.

*másnap, az az május 5-én kirándultak vasuton (Az MPV-n H. Z.) a bányatelep megtekintésére.*⁴⁰²

Az 1870. december 20-án megnyitott Alföld-Fiumei Vasút Villány-Eszék vonala újabb csatlakozást jelentett az MPV-nek.⁴⁰³

1870-ben a kormány kísérletet tett arra, hogy az állam a pályát a társaságtól visszavegye. A törekvést a DGT-nek sikerült meghiúsítania. Ennek következtében a kormány és a DGT közötti jogviszonyt véglegesen az 1873. évi XIV. tc. szabályozta. Az állam 30 évre, a vasút megnyitása napjától számítva, a félévi felmondási jogáról lemondott. A DGT viszont a szénárszabási és a rakodási illetékeket mérsékelte; az eddigi 14 krt (krajczár)/mázsá mérföldenkénti összeg helyett 12,5 krt-t kellett mázsánként fizetni.⁴⁰⁴ A törvény fontos része volt a Pécs-Barcsi Vasútra vonatkozó passzus, az 5. § azon része, miszerint a DGT az említett vasútvonalon évi 1,5 millió q szénét szállít, ennek elmaradása esetén a vasutat üzemeltető társaságnak 90.000 frt-nyi jövedelmet biztosít mindaddig, amíg a vasúttársaság az állami kamatbiztosítást élvezi. Minden bizonnyal a DGT számára nem jelentett nagy terhet a törvényi rendelkezés elfogadása, hiszen rosszabb esetben az általa is tulajdonolt Pécs-Barcsi Vasút Társaságot kellett támogatnia.

Így a fővonal jogi helyzete rendeződött. De ezzel még nem fejeződött be az MPV kiépítése. A DGT, mint a (mecsek)szabolcsi szénbányák bérlője ezt a bányaterületet is össze akarta kötni az MPV fővonalával. A pályát a Társaság rövid idő alatt elkészítette. Az átadás előtti műszaki bejárásról 1873. augusztus 15-én jegyzőkönyv készült. Az 5 oldalas dokumentum szerint alaposan megvizsgálták az új pályát. A műszaki bejárását végző bizottság vezetője, Kováts Lajos főfelügyelőségi biztos volt, aki a Közmunka és Közlekedési M. Kir. Minisztériumot, s egyszersmind a M. Kir. Vasúti és Hajózási Főfelügyelőséget is képviselte. „...*utólagos*

⁴⁰² Munkások Újsága 1868. május 31. (Első évfolyam, 14. szám)

⁴⁰³ Vas 1925 44. o.

⁴⁰⁴ 1873. évi XIV. törvénycikk „*az első dunagőzhajózási társulat jövedelem-biztosításának megszüntetéséről, és a pécs-mohácsi vasut visszaváltási határidejének megállapításáról*” In: www.1000ev.hu

„**4. §** A most említett tulajdonjog azonban ki nem terjed az első dunagőzhajózási társulat üzletében tartott pécs-mohácsi vasútra; sőt az erre vonatkozó 1853. évi július 20-iki egyezmény, az 1861. évi pótegyezményrel együtt érvényben marad, kivéve ezen egyezmény 9. §-át, mely jelenben oda módosítottatik, hogy a magyar kormány a pécs-mohácsi vasut üzletének kezdetétől számítandó 90 év tartamára fentartott félévenkénti felmondási jogáról az üzlet kezdetétől számított 30 évre lemond.

5. § Ellenben az első dunagőzhajózási társulat arra kötelezi magát, hogy az üszög-mohácsi vasuton az üszög-szabolcsi szárnyvonal megnyitásával a kőszénzállítás díját a felek számára vámmázsánként 14 krajczárról, vámmázsánkénti 12 1/2 krajczárra, azaz egy mázsa és mérföld után egy krajczár mint legmagasabb tételre leszállítja, a forgalmi eszközökről pedig gondoskodni tartozik, hogy a kőszénzállítás iránti követelményeknek mindig megfelelhessen; - továbbá, hogy a pécs-barcsi vasuton évenként egy és fél millió mázsa kőszénmennyiséget szállít, azon esetre pedig, ha a másfél millió mázsa kőszén ezen célra elő nem állítaná, megéri a nevezett vasútnak a szállításból eredő, mázsánként hat krtban megállapított hasznot, és ily módon a pécs-barcsi vaspályának évenként 90.000 forint jövedelmet biztosít mindaddig, míg ezen vasúti vállalat az állami kamatbiztosításban részesül.”; továbbá a Magyar Vasúti Évkönyv 1878 198. o.

jóváhagyás reményében, az Üszög-Szabolcsbányai vasútnak f. 1873. évi augusztus 16-án történő üzletbe vételét előszóval megengedte.”⁴⁰⁵ A vonal építési hossza 7,584 km, tarifahossza 8 km volt. E szárnyvonal építése 500.415 fjt 70 kr-ba került.⁴⁰⁶

A DGT és persze Pécs és Baranya számára fontos következő vasúti összeköttetés 1882-ben a Budapest-Pécs vonal átadásával jött létre. A Társaság számára a Pécs-Szentlőrinc-Budapest vonal építése olyan fontossággal bírt, hogy a teljes 11 millió forintos építési költségéhez 10%-ban hozzájárult szénzállítási szerződés megkötése ellenében. Így az 1880-as évektől kezdve a pécsi DGT szén legnagyobb fogyasztója – saját gőzhajóin és üzemein kívül - az állami megrendelések miatt a MÁV lett. A vasúttársaság átlagosan évi 1.500.000 q pécsi szenet vásárolt, ill. használt.⁴⁰⁷ Ezzel az országos vasúthálózat centrumát is közvetlenül el lehetett érni Pécsről, a szénzállítást fel lehetett gyorsítani. A DGT alföldi szénpiacainak megerősítését az 1909-ben elkészült Duna-hídon keresztül a Bátaszék-Baja vasúti összeköttetés tette lehetővé.⁴⁰⁸

Dél-Dunántúl vasúttörténetének három évtizedet felölelő, vázlatos áttekintése után nézzük meg milyen technikai, műszaki feltételekkel működött az MPV a vizsgált időszakban. A járműpark 1854-ben a következőkből állt: 1 mozdony szerkocsival és tartalék felszereléssel, továbbá 21 különböző szénzállító vagon.⁴⁰⁹ Az első mozdony a „Mohács” nevet viselte, és 258,27 lóerős volt. Ezt a lokomotívot Csehországból hajón szállították Mohácsra, majd innen tovább lovakkal Üszögre. A 24 ló vontatta „járművet” a (belvárd)gyulai dombon még hat pár ló befogása segítette át. A szállítás Mohácstól Üszözig így is három napon át tartott.⁴¹⁰

Úgy gondolom, érdemes egy pillantást vetni az 1850-60-as évek járműállományának gyarapodására, amely szemléletesen bizonyítja a vasút egyre fontosabb szerepét.⁴¹¹

Évek	Mozdony szerkocsival és tartalék felszerelés	Szénzállító vagon	Nyitott teherkocsi (Lorus)	Hajtány (Draisine)
1855	1	74	6	1
1856	3	136	6	1
1857	5	230	-	1

⁴⁰⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Z 1493 8. tétel

⁴⁰⁶ Magyar Vasúti Évkönyv 1878 199. o.

⁴⁰⁷ Babics 1952 69. o.

⁴⁰⁸ Kaposi 2006 56. o.

⁴⁰⁹ „Einer Locomotive samt Tender und Reserve = garnituren, ferner 21 verschiedener Kohlenwägen.” (Bilanz der Erste K. K. Priv. DDSG 1854 An Fünfkirchen – Mohács Eisenbahn Conto) Archiv der DDSG, Wien

⁴¹⁰ Horváth 1929 137. o.

⁴¹¹ Bilanz der Erste K. K. priv. DDSG 1855-1865. Archiv der DDSG, Wien

1858-ban már személykocsikkal is rendelkeztek, hiszen a következő évben beindították a személyforgalmat is.

Év	Mozdony szerkocsival	Szén- és tehervagon	Személykocsi	Hajtány
1858	5	230	3	1

Az 1860-as évek közlekedési eszközeinek felsorolása (Fahrbetriebsmittel) már differenciált járműparkot mutat, és itt látjuk először a mozdonyok nevét: Mohács, Baranya, Pécs, Áta, Töttös, Üszög és Villány.

Évek	Mozdony kocsival	Személykocsi	Szénszállító vagon	Kavicsszállító vagon	Teherkocsi	Faszállító kocsi
1860	7	8	179	22	18	2
1862	7+1 („Siclos” = Siklós)	10	193	22	18	2
1863	8	10	193	22	18	2
1864	8	10	216	22	19	2
1865	8	10	216	22	19	2

A felsoroltakhoz tartozik még: 3 poggyázkocsi, 11 nyitott teherkocsi és 1 hóeke; ezek száma a jelzett időszakban nem változott.

A következő, e vonatkozásban megbízható adat az 1877. évre vonatkozik,⁴¹² amikor a Társaság az alábbi közlekedési- és szállító eszközökkel rendelkezett: 14 mozdony, 14 személykocsi, 286 szénszállító kocsi, 20 kavicsszállító kocsi, 50 teherkocsi, 2 faszállító kocsi, 5 málhás kocsi, 1 marhaszállító kocsi, 23 nyitott teherkocsi. A járműparkot a szállítási igényeknek megfelelően alakította, bővítette a Társaság. A forrás alapján a pálya talajviszonyait is ismerjük: az emelkedés maximuma a fővonalon 5 ezrelék, a kőszénpályán (Üszög-Pécsbánya/Tárna) 14,3 ezrelék, az Üszög-Szabolcs szárnyvonalon 20 ezrelék. A görbületek sugarainak maximuma a fővonalon 379,3 méter, a kőszénpályán 190 méter, az Üszög-Szabolcs szárnyvonalon 250 méter. Mindezekből egyértelműen kitűnik, hogy a kor vasútépítőinek jelentős műszaki akadályokat kellett leküzdeniük. Az MPV az Üszög-Mohács

⁴¹² Magyar Vasúti Évkönyv 1878 202. o.

közötti vonalon a következő vasútállomásokat és megállóhelyeket kötötte össze: Üszög, Üszög-Tárna, Szabolcs, Áta, Villány, Német-Bóly, Mohács.

A pálya jelzőberendezéseit az első évtizedekben az őrházaknál lévő magas árbocokra felhúzott gömbök képezték.⁴¹³ A jelentős forgalmat lebonyolító MPV két évtized elteltével pályafelújításra szorult. 1879-ben kezdték meg az eredetileg beépített öntöttvas sínek és a hozzátartozó talpfák kicserélését acélsínekre. Az Üszög-Villány közötti 29,5 km-es szakaszon a síncsere még ebben az évben megtörtént, továbbá felújították a jelzőberendezéseket, a hidakat és az átereszeket.⁴¹⁴

1880-ban jelentős átalakítást végeztek Szabolcson, ahol az állomás épületét kibővítették. Hasonló munkálatokra került sor az üszögi, villányi és a mohácsi állomásépületeknél is. Az üszögi ideiglenes javítóműhelyt, amelyet az MPV építésének kezdetekor fából emeltek lebontották, és helyette Pécsen, a főpályaudvaron újat építettek. Az új műhelyt az MPV és a Pécs-Barcsi Vasút közösen használta.⁴¹⁵ 1880-1881-ben is folytatták az eredeti öntöttvas sínek acélsínekre történő kicserélését; az új sín pár hossza 38,92 km lett.⁴¹⁶ A pályakorszerűsítést a fővonalon 1884 végén fejezték be, így Üszög és Mohács között végig korszerű acélsíneken lehetett közlekedni. A szabolcsi szárnyvonalon is, 0,4 km kivételével, acélsíneken jártak a vonatok.⁴¹⁷

IV. 5. 2. 2. Az MPV irányítása, szervezeti felépítése

Az MPV részvénytársasági formában működött, a részvények kizárólagos tulajdonosa a DGT volt.⁴¹⁸ Az MPV pályája jogilag ugyan a magyar állam tulajdonában állt, de a gyakorlatban a vasút korlátlan ura a DGT volt. A központi igazgatást a DGT igazgatótanácsa és bécsi (vezér)igazgatósága látta el. A vasút közvetlen operatív irányításáért a Pécsen székelő üzletvezetőség volt felelős. 1868-tól a Pécs-Barcsi Vasút – ahol a DGT jelentős tőkeérdekeltséggel rendelkezett – és az MPV közös üzletvezetőséget állított fel ugyancsak Pécsen. 1882. november 16-án megnyitották a Budapest-Pécs vasútvonalat, és ettől kezdve ennek Budapesten székelő üzletigazgatósága látta el az MPV és a Pécs-Barcsi Vasút

⁴¹³ Vas 1925 44. o

⁴¹⁴ Magyar Vasúti Évkönyv 1880 108. o

⁴¹⁵ Magyar Vasúti Évkönyv 1881 87-88

⁴¹⁶ Magyar Vasúti Évkönyv 1882 85. o.

⁴¹⁷ Magyar Vasúti Évkönyv 1883/84 4. o.

⁴¹⁸ Mohács-Pécsi Vasút RT. OL Z 1493 In: Bányászati Fondok 1985 107. o.

üzletviteli teendőit is.⁴¹⁹ A közös üzletigazgatóság mindhárom vasútnak jelentős pénzügyi megtakarítást jelentett.

1889-ben a Budapest-Pécsi Vasutat államosították, valamint az MPV Üszög-Villány vonalszakaszát is megváltotta a magyar kormány. Ettől kezdve az MPV vonalait a Budapesten felállított önálló üzletigazgatóság irányította.⁴²⁰

A MPV teljes alkalmazotti gárdáját a Társaság legnagyobb „kiterjedése” idején, a DGT 1894-es Almanachja alapján 209 fő alkotta,⁴²¹ ami jelentős létszámnövekedést jelentett a három évvel korábbi stábhoz képest, ugyanis 1891-ben 123 fő volt a létszám a Budapesten székelő üzemigazgatótól a villányi állomás portásáig, vagy a pécsi anyagosztály napszámosáig.⁴²² Mindez a szállítási forgalom növekedésének volt az egyenes következménye.

IV. 5. 2. 3. Az MPV helyzete Mohácson

A DGT-nek az MPV üzemeltetésével kapcsolatban a 19. században a mohácsi pályaudvar, széntároló, rakodó, valamint kikötő használata körül adódott bonyodalma a helyi érintettekkel. A fő gondot a fenti létesítmények területének rendezetlen tulajdonviszonyai okozták. A nézeteltérések Mohács mezőváros képviselőtestülete, a Pécsi Püspöki Uradalom – ezek, mint különböző mohácsi és környékbeli területek tulajdonosai – és a DGT, ill. az MPV, mint a vasút céljaira kisajátított területek használója, ill. bérlője között jelentkeztek. A rendezetlen tulajdonjogi kérdéseket még tetézte az a tény, hogy a Duna-parti területeket az elmosás ellen védeni kellett, ami jelentős anyagi erőt kívánt.⁴²³ Mohács a Duna nyugat felé kanyarodó partjára települt, amely a folyó folyamatos partromboló hatásának ki van téve, ezért ez a szakasz mesterséges védelmet igényelt.

A problémák megoldására az érdekelt felek között 1863. július 10-én lezajlott „*a mohácsi Dunapart erősítése céljából szükségelt költségek mikénti felosztása iránt tartandó tanácskozmány*” résztvevői a „*mohácsi püspöki székes házban reggeli 8 órákor megjelenvén*” a következő személyek voltak: Frank József megyei főjegyző, mint elnök, Ribánszki József, a Pécsi Püspöki Uradalom kormányzója, Csima Pál, az uradalom ügyvédje, Heilman Ágoston, a szab. Első Duna Gőzhajó Társaság kapitánya, Bók Lajos, a Mohács-Pécsi Vasút üzletvezetője, Danitz Antal, a vaspálya ügyvédje, Aiskubischler (?) Ignác, Mohács város

⁴¹⁹ Magyar Vasúti Évkönyv 1882 86-87. o.

⁴²⁰ Újhelyi 1910 159. o., A három vasúttársaság irányításáról lásd Majdán 2005 62-63. o.

⁴²¹ Drożyński, J. Bureauchef: „Almanach für die Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft”, Wien 1894 Idézi: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 97. o.

⁴²² Drożyński 1891 169-171. o.

⁴²³ Erdősi 1973. 214-215. o.

főbírája, Kercse Imre, a város főjegyzője, valamint 7 városi képviselő, továbbá a város mérnöke és pénztárnoka. A DGT és az MPV képviselői a következőket adták elő: „...*Mind a gőzhajó állomás ügynökségi épületét, mind raktárépületeiket, és a vasút több ölnyire terjedő részeit a folytonos partszakadások miatt ismételve, és hátrább vitetni kénytelenítettek, és az által a Társulatnak mintegy 4.000 Ft. é. kár okoztatott.*”⁴²⁴ A város képviselői szerint „...*partunkat leginkább a I. szab. Dunagőzhajótársulat hajói rongálják, mi onnét is kitetszik, hogy éppen azon a helyen, hol kikötőjük létezik, a víznek legnagyobb sebje lévén, csak azon egypár év alatt is milyen borzasztó károkat kell elszenvednünk.*”⁴²⁵ Mivel a DGT ezen károk kijavításához nem akart hozzájárulni, mert „*érdekeik az építkezéshez a hozzájárulást nem kívánják*”⁴²⁶, hiszen épületeiket már hátrébb vitték. Mohács képviselőink nyilatkozatával zárult a tárgyalás: „*a T. Hatóságot vagyunk kénytelenek felkérni*”⁴²⁷, hogy a Társaság vegyen részt anyagilag a munkában.

Az 1870-es években is gyakori vita tárgya volt az érintett felek között a Duna-part megerősítése. Csak egy példa a sok közül: 1872. augusztus 31-én Cassián vezérigazgató a DGT részéről fellebbezést adott be a M. Kir. Közmunka és Közlekedési Minisztériumhoz a Baranya vármegye 1871. február 6-i 162. számú közgyűlési, valamint az 1872. évi 3413. számú alispáni határozat ellen, amelyek a mohácsi part megerősítésére kötelezik a Társaságot. Cassián kérte, hogy a „*mohácsi újabb partvédelmi költségekből reá jött 26.000 ft-nyi hozzájárulási összegnek lefizetése alól a Társaságot felmenteni, s a hozzájárulási hányadra megállapítása céljából újabb tárgyalást elrendeltetni lehessen.*”⁴²⁸ A vezérigazgató kifejtette, hogy Társulata nem tulajdonosa, hanem „csak” bérlője a vasútnak, ezért a tulajdonosnak, azaz az államnak kell elvégezni a jelzett munkákat. A minisztérium válaszát 1873. január 29-én Hieronymi Károly miniszteri tanácsos, a korabeli közlekedésügy jeles szakértője írta. Ennek legfontosabb része: „*...hazai törvényeink ...szerint a vízszabályozási munkálatok költségeihez való hozzájárulásra nézve nem csak a biztosított földek tulajdonosai, hanem mind azok, kik ezen munkálatokból hasznot élveznek, hozzájárulni tartoznak.*”⁴²⁹ Megoldás azonban egyelőre nem született.

Az MPV által használt területek tulajdonjoga körül több évig tartó vita zajlott Mohács és a Püspöki Uradalom között, ami nyilvánvalóan jól jött a vasutat működtető nagyvállalatnak, hiszen így a bérleti díj fizetését el lehetett „húzni”. „*...a Mohács Pécsi Vasút üzletvezetősége*

⁴²⁴ OL Z 1493 7. t.

⁴²⁵ OL Z 1493 7. t.

⁴²⁶ OL Z 1493 7. t.

⁴²⁷ OL Z 1493 7. t.

⁴²⁸ OL Z 1493 7. t.

⁴²⁹ OL Z 1493 7. t.

*számtalanszor fordult részint Mohács nagyközség t. hatóságához, részint a pécsi püspöki uradalomhoz a kérdéses bérnek hovaforditása végett anélkül, hogy ezen Mohács nagyközsége és a püspöki uradalom közötti kérdés véglegesen eldöntetett volna.*⁴³⁰ A hosszas polémia után, végül a vitatott területekről Pécsen 1880. augusztus 9-én a Pécsi Püspöki Uradalom és Mohács nagyközség képviselőtestületének meghatalmazottjai „*Barátságos Egyezség*”-et kötöttek „*a mohácsi Dunapart erősítési munkálatok költségeinek fedezése tárgyában.*”⁴³¹ Eszerint az MPV 1867. január 1-e és 1879 december 31-e közötti bérösszege Mohács nagyközséget illeti, 1880. január 1-e után fizetendő bérleti díjra a Püspöki Uradalom jogosult. Ebből az összegből, valamint kormányzati támogatást is kérve, szándékoztak a munkálatokat elvégezni. A következő évben, 1881-ben befejeződött a kérdéses terület ismételt, de most már pontos felmérése, elkülönítése. Így minden érintett fél számára nyugvópontra került az ügy. Sikerült a hosszú évek óta tartó vitát lezárni, és ami még fontosabb, a mohácsi Duna-partot és kikötőt biztonságossá tenni, ami nemcsak az érintett felek, hanem a köz érdekét is szolgálta.

IV. 5. 2. 4. Az MPV egészségügyi szolgálata

Az MPV önálló betegsegélyező alappal és egészségügyi szolgálattal rendelkezett,⁴³² amely szervezet az MPV szolgálatában álló munkavállalókat és családtagjaikat látta el betegség esetén. Egészségügyi tekintetben az MPV üzemi területe két szakaszra volt felosztva, egy-egy pályaorvos vezetésével. Az első orvosi szakasz az 1-5. számú őrházig az Üszög-Tárna (Pécsbányatelep) szárnyvonalon, az 1-5. számú őrházig az Üszög-Szabolcs szárnyvonalon és a fővonalon a 44-63. számú őrházig terjedt. A szakaszhoz tartozott Üszögbánya, Szabolcs, Üszög és Pécs állomás. A pályaorvos lakhelye Pécsen volt, ahol gyógyszerárt is létrehoztak. Kis gyógyszereszekrényt gyógyszerekkel Üszögön is elhelyeztek. A második orvosi szakasz a fővonalon az 1-43. számú őrházig terjedt. A szakaszhoz tartozott Mohács, Német-Bóly, Villány és Áta állomás. Gyógyszertárak Villányban és Mohácson voltak.

Az egészségügyi szolgálat 2 db állandó, 3 db hordozható mentőszekrényvel és 3 db hordággal rendelkezett. Valamennyi eszköz Pécsen volt elhelyezve. A pályaorvosok a betegsegélyező alaptól kapták a fizetésüket.

A betegsegélyező alap állása 1878. végén:

⁴³⁰ OL Z 1493 7. t. 1880. V. II. levél Mohács nagyközség T. választmányának az MPV üzletvezetőjétől, Kellemfy Károlytól, aki a DGT képviselőjében is eljár.

⁴³¹ OL Z 1493 7. t.

⁴³² Az MPV betegsegélyező alap állásáról – 1877. december. 31-ével bezárólag – a Magyar Vasúti Évkönyv tájékoztató. 1878 202. o.

bevétel	16.861 ft 93 kr
<u>kiadás</u>	<u>3.488 ft 10 kr</u>
maradvány	13.373 ft 83 kr

„E vagyonmaradvány gyümölcsözőleg kezeltek.”⁴³³

IV. 5. 2. 5. Az MPV Szolgálati és Illetmény-Szabályzata

Az MPV dolgozói részére az addigi magánjogi munkaszerződést 1908-ban Szolgálati és Illetmény-Szabályzat⁴³⁴ váltotta fel. A Szabályzat az 1907. évi XLIX. tc., „a vasúti szolgálati rendtartásról”⁴³⁵, illetve a kereskedelemügyi miniszter – aki ekkor a vasúti közlekedés szakági felügyelője is volt – 58.654/III. 907. sz. rendelete, a „Vasúti Szolgálati Rendtartás” alapján készült. A Szabályzat 120 paragrafusban pontosan rögzíti az alkalmazottak jogait és kötelességeit. A Szabályzat részletes elemzésére terjedelmi okok miatt e helyen nem térek ki, de néhány fontosabb vagy érdekesebb passzusáról szólni kell.

Az általános határozatok között kiemelkedő a vasúti személyzetre vonatkozó 3. §, amely szerint a vasút személyzete állandó és ideiglenes alkalmazottakból áll.

Állandó alkalmazottak:

- a) tisztviselők
- b) az évi fizetéssel bíró egyéb alkalmazottak
- c) azok a havidíjasok, napibéresek és munkások, akik legalább három év óta állnak megszakítás nélkül a vasút szolgálatában.

„Az alkalmazás feltételei” között szerepel, hogy csak az a személy vehető fel, aki magyar állampolgár, aki bírja a magyar nyelvet, 18-35 év közötti, szellemileg és testileg ép, büntett vagy vétség miatt elítélve nem volt és „erkölcsi tekintetben alapos kifogás alá nem esik”. Ezen kívül az adott beosztásra előírt iskolai végzettséggel kellett rendelkeznie. Figyelemre méltó a nők alkalmazásáról szóló 13. §, amely szerint az alkalmazásnál elsőbbséggel bírnak a volt alkalmazottak özvegyei és hajadon leány-árvái. Férjes nő – kivéve az alkalmazott neje – rendszerint nem vehető fel.

⁴³³ Az egészségügyi szolgálat szervezetéről a Magyar Vasúti Évkönyv adja az első információt. 1878 157. o.

⁴³⁴ Szolgálati és Illetmény-Szabályzat a Mohács-Pécsi Vasút alkalmazottai részére 3046 i. a. szám 1908., Budapest 1908

⁴³⁵ 1907. évi XLIX. tc., „a vasúti szolgálati rendtartásról” (www.1000ev.hu)

A „Hivatalos munkaidő”-t tágan értelmezte a Szabályzat: „*Munkatorlódás, sürgősség vagy egyéb rendkívüli viszonyok esetében az alkalmazott köteles a rendes munkaidőn túl is külön díjazásra való igény nélkül szolgálatot teljesíteni.*” (26. §)

A „Szabadság” (37. §) mennyiségét a beosztások szerint erősen differenciálták:

- a) tisztviselőknek: az első 10 évi szolgálat alatt 14 nap/év; a 20. szolgálati évig 21 nap/év, ezen túl 28 nap/év
- b) a többi fizetéses alkalmazottnak: az első 10 évi szolgálat alatt 8 nap/év; a 20. szolgálati évig 10 nap/év, azon túl 14 nap/év
- c) a gyakornokoknak, napibéreseknél és munkásoknak: 3 évi szolgálat után 8 nap/év szabadság járt.

A szolgálati mulasztásokat, vétségeket és az ezekkel kapcsolatos eljárásokat aprólékosan részletezte a Szabályzat (41. § - 68. §). Ennél részletesebben csak a „*Szolgálati címek és illetmények*” felsorolása történt (76. § - 120. §). A fizetési osztály, fokozat, szolgálati minőség (cím), évi fizetés, várakozási idő, évi lakáspénz az alkalmazotti besorolás legfontosabb összetevőinek számított. Ezek figyelembevételével 96 (!) kategóriát különítettek el az igazgatótól a II. osztályú sorompóórig. Így e hierarchizált, tagolt szervezetben mindenki tisztában lehetett a helyével és a lehetőségeivel. Mindez szigorú zártsága ellenére, a rendszerben lévők számára, a struktúrában elfoglalt hely alapján kiszámítható megélhetést jelentett.

Az MPV 20. századi története a pécsi bányászattörténet szerves részét képezi, de a dél-dunántúli régió életében már közel sem játszott olyan lényeges szerepet, mint a 19. század második harmadában, amikor egyedüli vasútként működött a térségben. Az 1910-es évek elején a DGT-nél megindult nagy műszaki rekonstrukciós és koncentrációs, modernizációs folyamat az MPV-t sem hagyta érintetlenül. A korszerűsítés az I. világháború okozta kényszerszünet után folytatódott. Új bányavonalakat építettek, közülük többet – pl. az Üszög - Ferenc József-akna közöttit - villamos vontatással (!) láttak el.⁴³⁶ A járműparkot is alaposan felújították. Az 1920-as években 40 t teherbírású, 6 tengelyű önkormányozós (ún. Talbot) kocsik teljesítettek szolgálatot, amelyek szerkezete lehetővé tette, hogy a szén megrakása és kiürítése néhány perc alatt megtörténhessen. A személyszállítás modernizálását az oldalfolyosós személykocsik üzembeállítása jelentette. Az MPV kommunikációs viszonyai is hatalmas fejlődésen mentek keresztül. Elektromos harangjelzők és távbeszélők segítettek a biztonságos közlekedést.⁴³⁷

⁴³⁶ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 131. o.

⁴³⁷ Vas 1925 44. o.

Az MPV, mint a DGT tulajdona az alábbi tőkebefektetésekkel rendelkezett a 20. század első harmadában: 1909-ben 17.300.274 Korona, 1928-ban 22.085062 Pengő, 1938-ban 6.307.093 Pengő.⁴³⁸

Az MPV történetébe, vállalati struktúrájába – a DGT-vel megegyező módon - 1938-ban, az Anschluss után, közvetlenül is beleszólt a világháborús politika. A bécsi székhelyű Társaság és az MPV (a magyar állam által meg nem váltott szakasza) is a fasiszta óriásvállalat, a "Reichswerke Hermann Göring A. G."⁴³⁹ része lett Ausztria Németországhoz történő csatolását követően. Ezzel a háborús célokat megvalósító, új típusú gazdálkodás, az ún. hadigazdálkodás az MPV vonalain is bekövetkezett. Mindeközben a majdnem egy évszázadig működő, 2 világháborút kiszolgált MPV-t is elérte a II. világháború utáni Magyarországon általánossá vált gazdaságpolitikai realitás, az államosítás. Ezt követően az egykori MPV a Magyar Államvasutak szerves részévé vált.

IV. 5. 3. A DGT Pécs környéki kőszénbányászatának racionalizálása, koncentrációja (1913-1938)

A DGT pécsi bányászatának nagyarányú, látványos 19. századi fejlődése a századfordulóra a szakemberek számára világossá tette a továbblépés gátjait, az elengedhetetlenül szükséges fejlesztési irányokat, amelyeket már Gerber Frigyes 1891. évi szakértői jelentése is előrevetített.⁴⁴⁰ 1910 körül a Társaság bányáit nem lehetett korszerűnek nevezni, ráadásul az elmúlt hat évtized bányászatának eredményeként a 300 m mélységig feltárt szénvagyon elfogyott. A DGT kismélységű bányáinak széntermelése a hét évtized alatt (1853-1925) kb. 31 millió tonna volt, a legnagyobb termelési évek 0,7 millió tonnát, átlagosan 0,44 millió tonnát eredményeztek évente. Az átlagos termelési szint elérését kb. 3.500 fő biztosította.⁴⁴¹ A pécsi Lámpás-völgytől Vasasig 7 fakeresztácsolattal biztosított függőleges szállító-, 4 lég-, 1 vízakna és 3 táró működött kis kapacitással, nagy létszámmal és gazdaságtalanul. Ez a műszaki vertikum 1913-ra elérte termelési lehetőségének maximumát a kb. 800 ezer tonna/év szénkitermeléssel, holott e területről korszerű technikával ennek másfélszeresét is ki lehetett volna évente bányászni.⁴⁴² A problémák megoldására a DGT bécsi vezérigazgatósága 1912-ben felkérte Jaroslav Jicinský cseh-morva származású bányászati szakértőnek,

⁴³⁸ Bányászati Fondok 1985 107. o.

⁴³⁹ Meyer 1999

⁴⁴⁰ Gerber 1891

⁴⁴¹ Juhász 2002 242. o.

⁴⁴² Szabolcs 1989 2. o., Mendly 2000 51. o.

egyidejűleg megbízást adott számára a pécsi bányák korszerűsítésének komplex megtervezésére. A nagyszabású fejlesztési, rekonstrukciós terv és kivitelezés részletes leírását, műszaki-tudományos összefoglalását Jicinský 1931-ben Pécsen kiadott kötetben publikálta.⁴⁴³ Ennek lényege a szinte nagyüzem méretű aknaegységekből álló, centralizáltan szervezett földalatti és külszíni szállítással rendelkező, magas fokon gépesített, gazdaságosan működő szénbányászati vertikum volt. Ez egyesítette a széntermelést, a szénelőkészítést, a brikettgyártást, a villamosenergia termelést, a szükséges építészeti javítóbázis korszerűsítését, ill. létrehozását.⁴⁴⁴ A koncentráció célja – amelyet Szabolcs Lajos, Krisztián Béla és Mendly Lajos tanulmánya alapján foglalok össze⁴⁴⁵ - tulajdonképpen a termelés növelése volt úgy, hogy a Pécs(bánya)i Bányáüzem 500 ezer tonna, a Szabolcsi Bányáüzem ugyancsak 500 ezer tonna, a Vasasi Bányáüzem pedig 250 ezer tonna szenet termeljen évente. Jicinský terveit a DGT Vezérigazgatósága elfogadta, és 1913-ban kinevezte a Pécsi Bányaművek igazgatójának. Ezzel elkezdődött a nagy rekonstrukció, amit eredetileg 1924-re terveztek befejezni, de az I. világháború okozta nehézségek miatt 1927-ben adták át a program utolsó nagy beruházását, a Széchenyi-aknát. A közel másfél évtizedes nagyberuházás időszakában - ez Európában is ritkaságnak számított - a koncentrációs építkezések miatt a termelésben még átmenetileg sem volt visszaesés.

Pécsbányán és Szabolcson 1-1 új 6 m átmérőjű, körszelvényű, téglával falazott és betonnal biztosított új szállítóakna készült, egyenként 500 ezer tonna/év kapacitással. A szabolcsi Szent István-aknát 1925-ben, a pécsbányai Széchenyi-aknát 1927-ben adták át. Mindkettő a kor máig kiemelkedő vasbeton építészeti alkotása. Európában csak egy ilyen építésű előzte meg a pécsieket, a csehországi Brünn melletti Kukla-akna, amelynek megépítésére ottani bányavezető korában ugyancsak Jicinský adta a megbízást. Mindegyik tervezője a bécsi Schöngut testvérek építészirodája volt. A 41,2 m magas impozáns építmények nemcsak műszaki, statikai szempontból tökéletes alkotások, hanem építészeti, esztétikai értékkel rendelkező, ma ipartörténeti műemléki védelem alatt álló objektumok. Az aknák építését nemzetközi pályázat után versenytárgyaláson nyerte el Közép-Európa legjelentősebb vasbetonépítési szakvállalata, az Ast&Co. bécsi cég. (Ez a cég építette a kuklai aknatornyot is.) A két új aknaépület közvetlen közelében voltak először fürdők, öltözők telepítve a pécsi bányavidéken.⁴⁴⁶ A Szent István-akna talpmélysége 380 m, a Széchenyi-aknáé 473 m, amelynek hét rakodója volt. E két aknában a fővágati szállítást magasnyomású, sűrített

⁴⁴³ Jicinský 1931

⁴⁴⁴ Szabolcs 1988 2. o.

⁴⁴⁵ Szabolcs 1988, Krisztián 1996b, Mendly 2000

⁴⁴⁶ Krisztián 1996b 214. o.

levegővel üzemelő mozdonyok végezték. A külszíni szárnyvonalakon kötélpálya és felső láncvontatás oldotta meg a szénszállítást. A gyűjtőszállításra három normálnyomtávú vonalon önkiürítős Talbot rendszerű kocsikat állítottak be villanymozdony vontatással. A két új akna közelében egyenként 2.500-2.500 t befogadóképességű be- és kirakószerkezettel ellátott betonsilót építettek, ezenkívül szakosított, gépi berendezésekkel jól felszerelt műhelyeket. A lámpakamrákat Jicinský lízingszerződés formájában rendeztette be a Frieman-Wolf céggel, a bányamentő állomást hasonló konstrukcióban a Dräger gyár szerelte fel.⁴⁴⁷ Mindkét cég szerződéses kötelezettséget vállalt arra, hogy folyamatosan a legújabb termékeire cseréli az eszközöket.

Vasason a régi faácsolatú Thommen-aknát építették át 5,6 m átmérőjű körszelvényű, falazott, betonbiztosítású aknává évi 250 ezer tonnás kapacitására. Az 500 m mély akna rakodóinak száma 5. A Thommen II. 431 m mélységű légakna lett. A vasasi szenet, a korábbi rendszert felújítva és korszerűsítve, 1.200 tonna kapacitású tárolóba gyűjtötték, ahonnan villanymeghajtású kötélpályán szállították tovább a Ferenc József-aknára (később Széchenyi-aknára).

Összegezve az aknaszállítási kapacitást több mint 50%-kal növelték! A régi aknákat fokozatosan légaknává alakították át, ill. Vasason új légaknát mélyítették.

Pécsújhegyen a három termelő bányüzem szenét fogadták és különböző technikai beavatkozásokkal alakították piacképessé. Itt épült fel a központi szénelőkészítőmű. Óránkénti kapacitása 240 tonna volt. A szénfajták (szortimentek) alapvetően a hajózás, a vasút, az egyéb ipari fogyasztók és a lakosság igényei szerint voltak variálhatók. Az előállítható szemnagyságok száma 14 típus volt 0,5-80 mm méreteken belül. A szénmosó napi 600-800 m³ vízszükségletét a Széchenyi-akna V. szintjéről vezették Újhegyre 200 mm átmérőjű öntöttvas csővezetéken.

Gazdaságtalan működése miatt Jicinský megszüntette a 25 kemencés szabolcsi koksoló blokkot, valamint a pécsbányai és a szabolcsi kisteljesítményű brikett üzemét. Ezek helyett a Pécsújhegyen létrehozott központi kiszolgáló, ill. szolgáltató üzem részeként, az új szénmosó mellett épült fel egy 12 t/óra kapacitású téglabrikett és egy 10 t/óra kapacitású tojásbrikett gyártóegység. A bányagazgató korábbi csehországi tapasztalatai alapján a mosási hulladékszenekre egy 20MW teljesítményű villamoserőművet telepített. Az önmagában

⁴⁴⁷ Személyes emlékként fontosnak tartom megemlíteni, hogy az 1980-as évek közepén, amikor a Mecseki Bányászati Múzeum muzeológusaként a pécsi bányákat meglátogató Dräger cég vezetőinek múzeumi tárlatvezetést tartottam, a Múzeumban kiállított 1909-ben és 1912-ben gyártott Dräger önmentő készülékek ragadták meg leginkább a vendégek figyelmét, akik kifejtették, hogy ezekből az évjáratokból a vállalati gyűjteményük sem rendelkezik ilyen jó állapotban lévő példányokkal. (H. Z.)

eladhatatlan, gyengeminőségű melléktermékből előállított villamosenergiával megteremtette az egész bányaművek szinte korlátlan villanyáram felhasználási lehetőségét. A termelt villanyáram kb. 60%-át a saját felhasználás tette ki. Ezenkívül Pécs városát, Baranya és Somogy megye nagy részét is a DGT erőmű látta el villanyárammal. A Társaság és Pécs város sokrétű kapcsolatából egy, amely a villanyáramszolgáltatás, ill. elosztás előnyeiről tudósít. A pécsi „*villamostelepnek saját áramfejlesztő berendezése nincsen, hanem az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsújhegyi áramfejlesztő telepéről az 1914. évi július hó 11-én létrejött, az akkori m. kir. Belügyminiszter úr 55288/1915. III. c. számú elhatározásával jóváhagyott szerződés alapján vásárolt villamos áramot osztja el és értékesíti. ... Jövedelmezőség. A (városi H. Z.) villamostelepbe beruházott tőkék – az áramfogyasztásnak az utóbbi években észlelt kisebb mértékű visszaesése ellenére is – igen jól jövedelmeznek (az 1933. évben 325.464 P)*”⁴⁴⁸

A fent vázolt fejlesztések szervezése és lebonyolítása a legracionálisabb módon, mai kifejezést használva, menedzserszemlélettel történt. Jicinský minden részfeladatra több kivitelező/gyártó cégtől kért árajánlatot. A pályázók árajánlatait egy állandó zsűrivel véleményeztette. A zsűri tagjai: Asiel József bányamérő (geodéta), Czibulka Vilmos villamosmérnök, Kraft János vegyészmérnök, Moticska József gépészmérnök, Sikora Gyula bányamérnök, Szentkirályi Ödön építészmérnök, Szontagh Ferenc gépészmérnök, Straka (Sillay) Vilmos és Wietorisz Róbert bányamérnök. A zsűri fiatal, tehetséges mérnök tagjait a Társaság költségén belgiumi, cseh-, német- és franciaországi, akár több hónapos tanulmányutakra küldte, ahol az ajánlattévő cégek által felszerelt egységek már működtek. A mérnökök hazatérve a Pécsi Bányaműveknél a kivitelezés folyamán egy-egy szakterület műszaki ellenőrei, majd a részleg elkészülte után az üzem, üzembrész felelős vezetői lettek.

A Jicinský-terv nagyságrendjét, szakmai színvonalát jól bizonyítja, hogy a kivitelezés során több mint 50 beszállító cég, vállalat, gyár vett részt a munkában, Közép-Európából (Ausztria, Csehszlovákia) de többen Nyugat-Európából (Németország, Svájc, Franciaország) is. Magyarországi cégek közül a Ganz Villamossági Rt, a Magyar Vagon és Gépgyár, az Epp és Fekete Rt., valamint a Láng Gépgyár tudott megfelelni a magas szintű műszaki követelményeknek.

A nagyvállalat szervezetét struktúráját, irányítási rendszerét is megreformálta Jicinský. Egy bécsi szakértői irodával egységes könyvelési, pénzgazdálkodási, ügykezelési, nyilvántartási rendszert dolgoztatott ki. Szolgálati szabályzatokat készíttetett a különböző

⁴⁴⁸ Pécs ezer éve 1996 254-255

munkafolyamatokról, így a bányaművelés, a szállítás, a szellőztetés, a robbantástechnika folyamatairól, stb., de hasonló módon szabályzatot kapott az igazgatási, ügyviteli szakterület is. Ennek az eredménye az „Állományvezetés” című 20 oldalas géppel írt szabályzat, amely a hivatali, munkaügyi, személyzeti, szociális stb. anyagok nyilvántartását a legkorszerűbb módon, az ún. „Adrema-lemez” (tulajdonképpen a későbbi lyukkártyás rendszer elődjének tekinthető) nyilvántartási rendszerében dolgozta fel, ill. tárolta.⁴⁴⁹ Az igazgató fontosnak tartotta, hogy a tisztviselők és a műszaki személyzet emberi magatartásának alapkövetelményeit is rögzítsék. A irányítás alapelve a maximális üzemi önállóság a termelés-szervezésben, központosítás a szénértékesítés, az anyagbeszerzés, a szénvagyon gazdálkodás – bányamérés, a gépesített munkaerő nyilvántartás, számviteli és könyvelési szolgálat területén.

A Jicinský-terv befejezése, megvalósítása az I. világháború és következményeként a pécsi bányák három évig tartó szerb megszállása miatt az 1920-as évek második harmadában fejeződött be, látványos aktusaként 1927-ben felszentelték a Széchenyi-aknát. Az átmeneti gazdasági stabilizáció, fellendülés után a nagy gazdasági világválság a pécsi bányászatot sem hagyta érintetlenül. Mindez Babics termelési statisztikai adatain jól követhető.

Az európai hírű pécsi bányafejlesztés Jicinský számára nagy elismerést hozott. Tucatnyi tudományos közleményben ismertette a pécsi bányafejlesztési programot, írásai német, angol, francia szakmai kiadványokban is megjelentek.⁴⁵⁰ Európa Ausztrián kívüli német és az angol nyelvterületen ő publikált először a pécsi szénbányászatról. Egyéni szakmai elismerésként a přibrami Bányászati Főiskola a „*bányalétesítési és a bányatudományok fejlesztése terén kifejtett eredményes tevékenységéért*” 1922-ben honoris causa doktorrá avatta. Horthy Miklós kormányzó „*a hazai szénbányászat terén kifejtett eredményes és értékes szolgálatai elismeréséül*” 1928-ban magyar kir. bányügyi főtanácsosi címmel tüntette ki.⁴⁵¹

A rekonstrukciós program befejeztével a Bányagazgatóságon kívül négy szervezeti egységre tagolták a termelő üzemeket: Pécsi(bányai) Bányauzem, Szabolcs Bányauzem, Vasas Bányauzem, Újhegyi Üzem. Az üzemek szerint tagolódott az a jelentős, Pécsen példa nélküli, de több vonatkozásban országosan is egyedülálló, sőt a nemzetközi összehasonlítást is kiálló oktatási, kulturális, munkásjóléti intézményi vertikum, amely az iskoláztatást, a hozzákapcsolódó művelődési rendszert, a szociális ellátást – a kolóniákat (a lakásügyet), az élelemtárakat, az egészségügyi ellátást, bányatárspénztárt – jelentette.

⁴⁴⁹ OL Z 270 1. cs. 5. t. A dokumentumon sajnos nincs dátum, de a téma és a levéltári besorolás, a fondjegyzéki nyilvántartás alapján 1930-1935 között keletkezhetett.

⁴⁵⁰ Szabolcs 1988 7-8. o.

⁴⁵¹ Mendly 2000 56. o.

A világgazdasági válság időszakában a széntermelés további racionalizálására Jicinský 1929-1930-ban újabb, az ún. Rekonstrukció II. számú tervet dolgozta ki és terjesztette elő a Társaság bécsi Vezérigazgatóságának. Az általános dekonjunktúra, a DGT általános finanszírozási válsága, amely különösen a hajózási ágazatot sújtotta (lásd III. 4. fejezet) miatt a Vezérigazgatóság nem tudott finanszírozási megoldást kapcsolni az újabb tervhez, ezért azt időszerűtlennek minősítette. Vélhetően ez a momentum is hozzájárult ahhoz, hogy a 60. életévét betöltő Jicinský a nyugdíjazását kérte, amit a DGT vezetése 1931. január 1-i hatállyal tudomásul vett.⁴⁵² Ezzel az eseménnyel egyben a pécsi bányászat nagy korszaka is lezárult. A Jicinský-korszak megvalósult beruházásai, fejlesztései még hosszú évtizedekig szolgálták a pécsi bányászatot műszaki területen sok vonatkozásban az 1980-as évek végéig, munkásjóléti területen pedig napjainkig funkcionálnak - kisebb-nagyobb korszerűsítésekkel - azok a lakótelepek – pl. a meszesi – iskolák, egészségügyi létesítmények, templomok, amelyek a rekonstrukció szerves részét képezték.

A két világháború közötti időszakban Pécs és természetesen Magyarország gazdaságtörténetében, Kaposi Zoltán elemzése alapján⁴⁵³ a DGT bányáknak továbbra is fontos szerep jutott. A trianoni béke utáni területelcsatolások következtében Magyarország számára megmaradt öt nagyobb bányaterület – a mecseki, a salgótarjáni, az ózdi, a tatabányai, a bakonyi – közül egyedül a Mecsekben bányásztak feketeköszent. Közülük a DGT pécsi bányái voltak a legkorszerűbbek. 1918 és 1921 között 33 hónapig a szerb megszállás alatt lévő Pécs és a környező bányavidék súlyos megpróbáltatásokat élt át. A bányák termelését jelentős mértékben az SHS államba kellett szállítani. A szerb megszállás után is, jóvátétel címén 1926. szeptember 12-ig összesen 11.898.900 q szenet szállítottak ki a pécsi bányákból

⁴⁵² Jaroslav Jicinský 1931-ben visszatelepült szülőföldjére, a morvaországi Rositzba, ahol az ottani bányaművek igazgatótanácsának elnökévé választották és egyben a terület műszaki szakértőjévé nevezték ki. 1931 szeptemberétől a püribami Bányászati Főiskola Bányaművelés I. Tanszékének vezetésére kérték fel az Európa híró Kirschner professzor utódaként. A bányamérnök hallgatók elméleti oktatásán kívül fontosnak tartotta gyakorlati ismereteik bővítését is, ezért rendszeresen szervezett számukra csehszlovákiai és határon túli bányalátogatásokat. Előadásainak két jegyzetét is saját költségén jelentette meg. A visszaemlékezők szerint, hallgatóival jó szakmai, emberi kapcsolatban volt. Csehország német megszállását követően 1939-től a püribami Bányászati Főiskolát is bezárták, így Jicinský egyetemi tanári tevékenysége befejeződött. Munkabírását, szellemi, fizikai frissességét haláláig folytatott bányászati szakértői tevékenysége mellett vadászattal, hegymászással tartotta fenn. 1954-ben a Pécsi Szénbányászati Tröszt akkori igazgatója pécsi látogatásra hívta meg, de a csehszlovák hatóságoktól nem kapott útlevelet. 1959. május 2-án Prágában hunyt el. Haláláról nem értesítették a Pécsi Szénbányászati Tröszt vezetőit. Az 1945 utáni közép-kelet-európai helyzetre Jicinský életútján kívül fia, ifjabb Jaroslav Jicinský sorsa is jellemző. A fiú az 1920-as évek közepén a püribami Bányászati Főiskolán kohómérnöki oklevelet szerzett. 1945 után magas vállalati és iparági beosztásokat töltött be Csehszlovákiában, mígnem 1952-ben koholt vádakkal alapján 22 évi börtönbüntetésre ítélték, ahonnan csak 1958-ban szabadult. A börtön nehézségeit legfeljebb az enyhíthette, hogy a csehszlovák Belügyminisztérium szakmai tervezői munkán foglalkoztatta ugyanúgy, mint apja két egykori mérnök munkatársát, dr. Rihmer Lászlót és Wietorisz Róbertet Magyarországon, akikkel hasonló körülmények között az épülő Kazincbarcika terveit készítették. (Szabolcs 1988 9. o., Mendly 2000 57. o.)

⁴⁵³ Kaposi 2006 157-161. o.

a déli szomszéd országnak. (A DGT-nek a magyar állam fizette a jóvátételi szénszállítások árát.) A Társaság szénbányászata viszonylag gyorsan kiheverte az I. világháború és a szerb megszállás következményeit, amit az is bizonyít, hogy 1922-re már elérték az 1915-ös termelési szintet, közel 660.000 tonnát. A két világháború közötti széntermelés ciklikusnak mondható, amit a gazdaság működése és a közben jelentkező sztrájkok egyaránt befolyásoltak. A makrogazdasági trendeket csak részben követte a pécsi szénbányászat. Az ettől való eltérések a gazdasági világválság előtt és alatt jelentkeztek. Az 1920-as évek szénkonjunktúrájának időszakában sem volt a fellendülése a szénbányászatban olyan mérvű, mint más ipari ágazatokban. A növekedés messze elmaradt a dualizmus korának dinamikus fejlődésétől. A válság alatt viszont nem volt olyan mérvű a gazdasági visszaesés, mint más ipari területeken, ahol a 40-50%-os termeléseszkökenés is megtörtént. A pécsi széntermelés 1929-1930-ban stagnált, 1931-ben 2-3%-os csökkenést mutatott, a makrogazdaság mélypontján, 1932-ben azonban már jelentős növekedés tapasztalható a termelésben. 1934-ben ismét némi visszaesés jelentkezett, ami összefügghet az 1934. évi jelentős sztrájkokkal is.⁴⁵⁴ Az utolsó nagy fellendülést a II. világháború előszeleként 1938 tavaszán meghirdetett kormányzati gazdaságfejlesztési terv, a győri program⁴⁵⁵ jelentette a pécsi szénbányászatban. 1937-1941 között 650.000 tonnáról 846.000 tonnára nőtt a termelés, aminek a fő fogyasztói – a dualista időszak jelentős MÁV vásárlásainak lecsökkenése után – a győri fegyverkezési programba bekapcsolódott nehézipari vállalatok lettek. A bányák teljes lendülettel kezdtek termelni. Az 1934. évi 563.880 tonnához képest az 1938-as termelés 740.000, az 1939. évi 763.930 tonnára nőtt. A II. világháború alatt a hadiipari igényeknek megfelelően tovább fokozódott a széntermelés. A legnagyobb kitermelt szénmennyiség 1943-ban volt, 874.830 t „tisztaszén” kitermelésével.⁴⁵⁶ Mindezt a termelési hullámzást a Társaság bányászainak létszáma is követte.

A Társaság történetébe 1938-ban közvetlenül is beleszólt a világháborús politika, amikor 1938-ban, az Anschlusst követően a DGT a Harmadik Birodalom óriásvállalatának, a „Reichswerke Hermann Göring AG.” részévé vált. A Pécsi Bányamű mindennapi életében a kezdeti időben a „fent” zajló változásoknak nem volt közvetlen érezhető hatása. A külsőségekben azonban a magyar nemzeti lobogó mellett ünnepi alkalmakkor a Társaság igazgatósági és egyéb jelentősebb épületein megjelent a német birodalmi zászló, amely

⁴⁵⁴ Babics 1952 80-81. o.

⁴⁵⁵ Ormos 1998 183. o.

⁴⁵⁶ Babics 1952 73. o.

„horogkeresztes zászló, merino anyagból 4 m x 1,5 m, 62.- P/dr.b.” megrendelését a budapesti Hungária Zászló és Díszítési Vállalatnál az Építési Osztálynak kellett intézni.⁴⁵⁷

IV. 6. Munkakultúra. Munkarend, munkaidő, bérezés, jövedelem a DGT Pécs környéki bányáiban – steiermarki példakkal összehasonlítva a 19-20. század fordulóján.

IV. 6. 1. Munkarend az 1854-es bányatörvény alapján.

A fent vázolt folyamatok a Társaság munkarendjének szabályozásában, bérezési rendszerében is visszatükröződnek

A bányákban, mint minden modern nagyvállalatnál, a mindennapi munkavégzést a 19. század második felében a különböző szolgálati, fegyelmi és büntetőszabályzatok, valamint a munkarendek határozták meg.⁴⁵⁸ Ezek meglétét egyébként a hatályos törvények is előírták. Az 1854-es bányatörvény 220. §-a, *"A bányabirtokosoknak hivatalnokaikhoz és munkásaikhozi viszonyáról, Szolgálati rendtartás"*⁴⁵⁹ címmel, erről az alábbiak szerint rendelkezett. *"A felügyelő- /A felügyelő alatt felvigyázót kell érteni. H. Z./*⁴⁶⁰ *és munkás személyzet szolgálati viszonyairól mindenik múnél szolgálati rendtartás készítendő, a bányahatóság által dologértők meghívása mellett gondosan megbírálandó, a jóváhagyás megtörténte után közhírré teendő, s a dolgozó műhelyekben mindig kifüggesztve tartandó.*

A szolgálati rendtartásba tartoznak különösen következő határozatok:

a/ a munkások és felügyelők különböző osztályairól és szolgálati működésről, nemkülönben a nők és gyermekeknek a bányamívelésre alkalmazása iránt a helyek különbsége szerint különböző határozatokról, azoknak testierejét s az utóbbiaknál, azoknak az oktatásbani törvényes részesülését figyelembe véve;

b/ a munkások és felügyelők közötti viszonyról;

c/ a munka idejéről és tartamáról;

d/ a szolgálatban és azonkívüli magaviseletről;

e/ a divatozó bérfizetési viszonyokról;

f/ a megbetegedés, vagy szerencsétlenül járás estébeni illetékekről;

⁴⁵⁷ Z 271 85. cs. 156 t. 4696/a 1938. október 27.

⁴⁵⁸ Huszár 2000 293-300. o.

⁴⁵⁹ Magyar Bányajog 1931 344. o.

⁴⁶⁰ Magyar Bányajog 1931 349. o.

*g/ a szolgálati rendtartás áthágása esetébeni pénz- és munkabeli büntetésekről;
h/ azon esetekről, melyekben a szolgálati viszony tüstént megszüntethetik."*

IV. 6. 2. Munkakultúra, munkarend a DGT Pécs környéki bányaműveinél az 1895. évi szabályozás alapján

A bányamunka szakszerű végzéséhez a speciális szaktudással rendelkező munkavállalók veszélyes munkahelyen történő biztonságos alkalmazása érdekében az 1854. évi Bányatörvény előírásainak megfelelően a DGT bányáiban is 1855-ben elkészítették az első munkarendet. A Bányatörvény által előírt részek nagy állandóságot biztosítottak a Társaság bányászati munkarendjeinek. A 19. század második felében nagy gyakorisággal jelentették meg ezt a vállalati dokumentumot.⁴⁶¹ 1876-tól 1897-ig a DGT-nél hétszer dolgozták át a munkarendet, amely a technikai viszonyokban, a munkakörülményekben végbement hatalmas változásokról tájékoztat.⁴⁶² A változtatások szükségességét a bányatechnika és technológia fejlődése tette szükségessé. A szabályzatok 100 oldal körüli terjedelműek voltak, amelyek szinte lehetetlenné tették, hogy a munkások az abba foglaltak minden részét megjegyezzék. Erre igazából nem is volt minden munkásnak szüksége, mert neki csak az ő szűk munkaterületére vonatkozó rendelkezéseket kellett naponta használni és betartani. A felvigyázóknak azonban tisztában kellett lenni az egész szabályozási rendszerrel, hiszen ennek betartatása, ill. betartatása volt az egyik fő feladatuk. A mindenre kiterjedő alapos szabályozás a dolgozók munkahelyi tevékenységét teljes mértékben, sőt több vonatkozásban a munkahelyen kívül követendő magatartást is előírta. A mulasztásokért kirótt büntetőpénzek mértékét is rögzítették, amelyek, a keresetekhez viszonyítva, súlyosaknak számítottak.. Tény viszont, hogy a büntetesként kiszabott összegek a társládába kerültek, amelyből a bányászok és családtagjaik egészségügyi, szociális ellátását önszegélyező konstrukcióban tudták finanszírozni, tehát a büntetőpénz visszakerült a bányásztársadalom legrászorultabb tagjaihoz.

Mint már korábban szó volt róla, a DGT a 19. század utolsó évtizedében érte el legnagyobb kiterjedését, ekkor ért fel az extenzív gazdasági teljesítőképessége csúcsára, ezért az 1895-ben kiadott *"Szolgálati és fegyelmi büntetőszabályzat az I. csász. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat Kőszénbányaműveinek felvigyázó és munkás-személyzete részére"*⁴⁶³ című

⁴⁶¹ Krisztián-Németh 2006 22. o.

⁴⁶² Szita 1985 48-49. o.

⁴⁶³ A továbbiakban: Szabályzat 1895

dokumentumot vizsgálom meg részletesebben. A 100 oldal terjedelmű anyag a modern polgári állam velejárójaként megjelenő szakszabályozás alaposan megszerkesztett, a bányász életét szinte teljesen átfogó dokumentuma. Szellemében a Bányatörvény fent idézett 200. §-ának útmutatásait követte, lebontva azt a helyi viszonyokra. A Szabályzat ismertetését azért tartom fontosnak, mert ebből világosan kirajzolódik a 19. század utolsó harmadában megalapozott munkakultúra, munkarend, amely egy jól prosperáló nagyvállalat működését stabilizálta, folyamatosra tette. A Szabályzat I-X szakaszban (részben) 125 §-ban rögzíti a felvigyázó és munkásszemélyzet kötelezettségeit és jogait. Tematikai és terjedelmi okok miatt azonban részletesen csak az I. szakasszal foglalkozom disszertációmnak ebben a fejezetében, míg a többi szakasz azon részeit emelem ki e helyen, amelyek alapján tovább lehet árnyalni a DGT pécsi bányaműveinek munkarendjét, munkakultúráját.

Az I. szakasz (Általános határozmányok) 1. §-ában a következő olvasható: *"Minden bányafőnök tartozik arról gondoskodni, hogy ezen szolgálati és büntető szabályzat a felvigyázó- és munkásszemélyzetnek évenként legalább egyszer oly nyelven, melyet minden egyes személy bir, felolvastassék."*⁴⁶⁴ Mindebből arra lehet következtetni, hogy a felvigyázó- és munkásszemélyzet jelentős része nem tudhatott olvasni. Kérdésként vetődhet fel, hogy az olvasásában járatlan emberek számára a Szabályzat évenkénti egyszeri felolvasása milyen szintű megértést tett lehetővé?

Az 5. §-ban *"A munkások felvételére vonatkozó feltételek"* rögzítésére került sor: *"A bányaműnél a munkába való felvételre csak az alkalmas, a ki:*

a/ az előírt életkort elérte, miután iskolaköteles gyermekek a 12-ik év betöltése előtt egyáltalán fel nem vehetők. Gyermekeknek, kik 12-ik életévüket már meghaladták, de a 15-ik évet még el nem érték, az ismétlőiskola látogatása kötelezettségének eleget kell tenniük. Azon napokon, a melyeken az ismétlőiskolától mentesek, 8 órán át, iskolaköteles napokon azonban legfeljebb 6 órán át tarthatók munkában. A 16-ik életév betöltése előtt munkások legfeljebb 10 órán át tartó oly munkánál alkalmazhatók, mely egészségükre nem ártalmas és a test fejlődését nem akadályozza; 16 éven aluli munkások éjjeli, azaz esti 9 órától reggeli 5 óráig tartó munkákra egyáltalán nem alkalmazhatók. Oly bányamunkákra vonatkozólag, melyeknek üzeme az éjjeli munka elhagyása által szenvedne, a bányahatóság jóváhagyása kikérhető,

⁴⁶⁴ Szabályzat 1895 3. o.

hogy nem 16 éves, de semmi esetre 15 éven aluli munkás az előirt munkaórák felét éjjel teljesítse.

b/ a szabályszerű okmányok birtokában van, teljesen egészséges és erős testalkattal bír. Minden egyes munkás köteles, egészségi állapotát a bánya főorvos által kiállított bizonyítvánnyal igazolni, mielőtt a legénységi könyvbe beiratnák."⁴⁶⁵

A 7. § a munkások és felvigyázók felosztásáról, valamint az összes alkalmazott osztályokba sorolásáról intézkedik: "A bányában dolgozó személyzet állandó és nem állandó munkásokra oszlik fel. Minden újonnan felvett munkás és felvigyázó a nem állandókhöz tartozik és csak három szolgálati év letelte után saját kérelmére és előzetes orvosi megvizsgálás után vehető fel az állandó munkások és felvigyázók sorába. Megelőzőleg köteles az illető kimutatni, vajjon nős-e és hol lakik családja.

Felvigyázók vagy munkások, kik a munkába való belépéskor 40-ik életévüket már meghaladták, az állandó munkások sorába csak a társ pénztár választmányának beleegyezésével vehetők fel.

Női munkások, kik mindig csak a nem állandó munkások sorába tartozhatnak, földalatti munkára nem alkalmazhatók.

Valamennyi alkalmazott foglalkozása szerint három osztályba soroztatik és pedig:

Az 1. osztályba tartoznak azon állandó havi vagy napibérrel bíró felvigyázók és irodasegédek, kik legkevesebb 50 frt (forint H. Z.) havi vagy 1 frt 60 kr. (krajcár H. Z.) napibérrel bírnak.

A 2. osztályba az 50 frtnál kisebb havi vagy 1 frt 60 kr-nál kisebb napibérrel bíró felvigyázók és irodasegédek, továbbá a vájárok, bányaácsok, gép- és szivattyukezelők, fűtők és kézművesek, azután a legalább 1 frt 20 kr. állandó napi fizetéssel bíró irodai és felvigyázó személyzet tagjai tartoznak.

*A 3. osztályba a segédvájárok, csillérek (csillések H. Z.), csatlósok, buktatók, napszámmunkások és tanoncok, továbbá valamennyi a felszínen alkalmazott egyéb személy tartozik."*⁴⁶⁶ A szövegből világosan lehet arra következtetni, hogy a társulat alaposan bebiztosította magát azzal, hogy háromévi várakozási időt és orvosi vizsgálatot írt elő az

⁴⁶⁵ Szabályzat 1895 4-5. o.

⁴⁶⁶ Szabályzat 1895 5-6. o.

"állandó munkások" közé kerülés előfeltételül. Ezen idő alatt a bányamunkával kapcsolatban a szakmai, az emberi és az egészségügyi alkalmasság is bőven kiderült a jelölről. A kor felfogása szerint a nő (és a gyermek) egyéni felelősségviselési képessége alacsonyabb rendű, mint a férfié, ezért a női munka alacsonyabb rendűségét is megfogalmazta a szabályzat.⁴⁶⁷

A munkaidő beosztása a következő fontos terület, amelynek szabályozását érdemes megnézni. A 9. § tájékoztat erről: *"A felvigyázó személyzet, a volt Koch-féle bányák bányamunkásainak, valamennyi kézműves és minden a felszínen alkalmazott munkásnak munkaszaka nyáron és télen 6 órákor reggel, és 6 órákor este kezdődik, 6 órákor este, vonatkozólag 6 órákor reggel végződik, déli 12 órától 1 óráig, vonatkozólag éjjelkor való pihenő idővel.*

A többi munkásra nézve a munkaidő 8 órai tartamban van megállapítva, melynél a csapatok a munkahelyen váltják fel egymást; pihenő idő nincs megengedve. Ezen munkaidő télen és nyáron reggeli 6 órákor, délután 2 órákor, éjjeli 10 órákor kezdődik és vonatkozólag délután 2 órákor, este 10 órákor és reggel 6 órákor végződik.

*A munkaszak minden hét végén váltatik (...) Sürgős munka beállta esetében, valamely veszély eltávolítása végett, mentő vagy légvezetési és vízlecsapolási munkáknál stb. valamennyi felvigyázó és munkás köteles, a rendes munkaidő tartamán túl és osztályához nem tartozó munkát is elvégezni."*⁴⁶⁸ A szövegből kiderül, hogy a DGT differenciáltan kezelte bányamunkásait. A Koch Ferenc-féle bányák 1892-ben jutottak a DGT fennhatósága alá, ahol a korábbi 12 órás föld alatti munkaidőt a társulat továbbra is alkalmazta. Ezt nem egy esetben az itt dolgozók sérelmezték is.⁴⁶⁹ A munkaidő meghatározásánál viszont a DGT nem vette figyelembe az 1891: XIII. törvénycikk, *"az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről"*⁴⁷⁰ szülő rendelkezését. A törvény 1. §-a a következőket írta: *"Vasárnapokon, valamint szent István király napján, mint nemzeti ünnepen, a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell."* Ugyan a törvény 5. §-a tett kivételt, *"A bányászati és kohászati üzemekre, az állami pénzverdére (...) nézve a kivételesen vasárnapokon is végezhető munka engedélyezése (...)"* a megnevezett *"(...) elvek alapján a pénzügyminiszter intézkedik"*, de ezekről a Szabályzatban nincs szó. Erről a törvényről a Szabályzat készítői nem vettek tudomást.

⁴⁶⁷ Gyáni 1994 7. o.

⁴⁶⁸ Szabályzat 1895 7. o.

⁴⁶⁹ Babics 1952 34. o., 164. o.

⁴⁷⁰ 1891: XIII. törvénycikk, *"az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről"* (www.1000ev.hu)

A Szabályzatból a hivatalos munkaidőről, ill. beosztásról értesülhetünk. A valóságos helyzet ennél azonban gyakran sokkal rosszabb lehetett, hiszen a századforduló sztrájkmozgalmai szinte kivétel nélkül a "törvényes" munkaidő betartására is irányultak.⁴⁷¹

A munkások munka közben és azon kívül tanúsítandó magaviseletét is meghatározták. *"Az egész munkás személyzet a munka közben és azon kívül folyton erkölcsös és tisztességes életmódot folytasson, mindenki, különösen a feljebbvalók iránt udvarias és szerény legyen és mindig az igazságnak megfelelő nyilatkozatokat tegyen. (...) A tisztelet nyilvánítására úgy a bányában, mint a külszínen a régi bányászüdvözlet: Jó szerencsét! (Glüch Auf!) szolgál."*⁴⁷²

Aprólékosan rendelkeztek a bérkifizetésről, beleértve a bérszámfejtést is.⁴⁷³ Meghatározták a levonások fajtáit, valamint az *"előforduló helytelenségek vagy hibák iránti felszólamlásokat"*, továbbá rögzítették, hogy *"A kifizetés havonként egyszer és pedig egy bánya- és egy könyvviteli hivatalnok jelenlétében történik. A kifizetés napja mindig szombat..."* „Minden munkás vagy csapat a fizetéskor bércédulát kap”

Említést érdemlő fontos dolog a szabadságolás kérdése. *"A bányagondnokság szabadságában áll, a munkások vagy felvigyázók által kért szabadságolást 14 napi tartamig megengedni vagy megtagadni. Hosszabb időre terjedő szabadságokat a bányagondnokság javaslatára a bányai igazgatóság engedélyez (...) Ha valamely szabadságolt személy a meghatározott időre vissza nem jön és hosszabb kimaradását nem tudja eléggé igazolni, akkor a munkából kilépettnek tekintik."*⁴⁷⁴ A szabadság tehát csak adható, arról a társulat erre feljogosított hivatalnoka döntött. Ez tovább erősítette a személyi függést vállalat és dolgozó között.

A rendelkezés nem rögzítette, hogy a szabadság fizetett, vagy fizetés nélküli volt-e.

A felmondás és szolgálatból való kilépés lehetőségét is szabályozták. *"Minden munkás, ki a munkát elhagyni szándékozik, köteles 14 nappal előbb, még pedig a hónap elején vagy közepén a munkáról leköszönni, és ezen 14 nap alatt dolgát szabályosan teljesíteni. (...) Ha felvigyázó akarja szolgálatát elhagyni, tartozik 3 hónappal előbb felmondani és ezen idő alatt is szolgálati kötelmeit pontosan teljesíteni (...) Minden elbocsátott ember szabályszerű leköszönés és leszámolás után elbocsátólevél, a valamely vétség miatt elbocsátottnak pedig*

⁴⁷¹ Babics 1952 154-198. o.

⁴⁷² Szabályzat 1895 11.§ 8. o.

⁴⁷³ Szabályzat 1895 8-9. o.

⁴⁷⁴ Szabályzat 1895 15. § 10-11. o.

*egyszerű szolgálati bizonyítvány állíttatik ki a bányaigazgatóság által*⁴⁷⁵ Természetesen a társulat is hasonló felmondási határidőket szabhatott - az azonnali elbocsátás súlyos esetei kivételével - munkásai és felvigyázói részére. A felmondás nélküli azonnali elbocsátás eseteit a 17. § a-n alpontjai részletesen ismertetik. Ezek közé elsősorban köztörvényes vétségek, bűncselekmények, a feljebbvalóval szembeni durva cselekedetek tartoztak. A "h" alpont viszont jellegében tér el a többitől: *"Azonnal, még pedig előzetes felmondás nélkül azon felvigyázók és munkások bocsáttatnak el: kik h/ a társaknak a feljebbvalók ellen való engedetlenségre, munkamegtagadásra, munkabeszüntetésekre (sztrájk) vagy erőszakos lépésekre való izgatásnál, valamint ily mozgalomban való részvételkor valamely előny kieroszakolása végett"*⁴⁷⁶ tevékenykednek. Ezen intézkedés a szervezett munkásmozgalom létrejöttét, annak térhódítását volt hivatott megakadályozni.

A II. szakasz a *"Bér- és házsabályzat"* (18-28.§)⁴⁷⁷ címet viseli, amely a vállalati szociálpolitika egyik alapvető területével foglalkozik, hiszen a szolgálati lakások használatának feltételeit, azok bérleti díjmegállapításának elveit rögzíti. (A „Bér- és házsabályzat” résszel a disszertáció későbbi fejezetében foglalkozom.)

A III. szakasz tárgya, *"Fűtőanyag-illetmények kiszolgáltatása"* (29-35.§)⁴⁷⁸ ugyancsak a társulat fontos munkásszociális tevékenységébe tartozik. (A III. szakaszban tárgyalt résszel a disszertáció VI. 3. fejezetében foglalkozom.)

A Szabályzat IV. szakasza *"A felvigyázó személyzet szolgálati kötelességei"*-t tartalmazza. Ez a legapróbb részletekig szabályozza a felvigyázók munkáját, feladatait. *"A felvigyázó személyzet szolgálati kötelmei a következőkből állanak:*

1. A felvigyázók a munkások felolvasása előtt félórával a rendelő szobában jelen lenni, azután a bányába beszállni, vagy a munkaidő kezdete előtt a műhelyekben, általán rendeltetésök helyén megjelenni és munka zártáig ott tartózkodni tartoznak. Épen ugy tartozik a felvigyázó személyzet az alájok rendelt munkások kifizetésénél jelen lenni.

2. A munka megkezdése előtt a rendelésnél előimádkozni.

⁴⁷⁵ Szabályzat 1895 16. §., 11-12. o.

⁴⁷⁶ Szabályzat 1895 12. o.

⁴⁷⁷ Szabályzat 1895 13-18. o.

⁴⁷⁸ Szabályzat 1895 18-22. o.

(...)

4. A bányafelügyelők a reájok bizott bányakerületet szorgalmasan bejárni és valamennyi munkahelyet minden munkaszakban legalább egyszer meglátogatni, valamint a tulajdonos károsodása és életveszély ellen tett intézkedések fölött őrködni tartoznak, miután ezért elsősorban ők felelősek.

(...)

7. A felügyelő személyzet a munkásoknak a szükséges oktatást és felvilágosítást megadni és őket mindig, különösen pedig veszélyes munkáknál tanáccsal és tettel támogatni tartozik, miért is ilyen munkáknál mindig jelen lenni köteles.

(...)

9. Tartoznak a munkaidő betartását a nekik feljebbvalóik által tett szabályok és rendelkezések szerint ellenőrizni, (...) arra ügyelni, hogy egy munkás se hagyja el helyét alapos ok nélkül, épen úgy szigoruan ellenőrizni, hogy egy munkás sem bocsáttassék ittas állapotban a munkára, továbbá, hogy senkisésem dohányozzék és ne tartson gyújtókat magánál.

(...)

12. (...) Arra kell ügyelniök, hogy gyermekágyasok lebetegedésök után csak 6 héttel, esetleg 4 héttel, de csak akkor, ha munkaképességök orvosilag igazoltatik, bocsáttassanak a munkára, továbbá, hogy asszonyok és lányok, csakis felszinen, és sohasem lent a bányában alkalmaztassanak.

(...)

14. A felügyelő személyzetnek semmi szín alatt nem szabad pénzt, élelmi szereket, árucikkeket vagy értéktárgyakat munkásoktól, bányaszállítóktól és egyéb személyektől, kik ily módon bármily előnyt elérni akarnak, elfogadni. Ezen szabály meg nem tartása az illető felügyelőnek azonnali, felmondási határidő nélkül való elbocsátását vonja maga után.⁴⁷⁹

Mindezekből - a kor általános viszonyai szerint - korrekt munkamorál, munkakultúra képe rajzolódik ki, legalábbis a szabályozás szintjén, ahol természetesen az első a tulajdonosi érdek, mint ez világosan kiderült a 37. § 4. pontjából, valamint a 40. § utolsó bekezdéséből: "Azonkívül megjegyeztetik, hogy szükség esetében a felügyelő közegek szolgálata nincsen

⁴⁷⁹ Szabályzat 1895 37. § 22-25. o.

sem munkaidőhöz, sem hétköznaphoz kötve; kötelezve vannak, azt annyi ideig napközben vagy éjjel teljesíteni, mint ezt felvigyázói tisztük szabályszerű és lelkiismeretes teljesítése kívánja."⁴⁸⁰

Fontosnak tartom, hogy megismertessem az *"Életmód, viselkedés, magatartás az alárendelttel szemben"* c. 41. §-t, amely a munkahelyi magatartást és a munkaidőn kívüli viselkedési normát is szabályozta. *"A felvigyázó józan és erkölcsös életmódot folytatni tartozik, a munkásokkal és alárendeltekkel való közlekedésnél (kapcsolatban H. Z.) erélyesen lépjen fel, de ennek daczárta igazságosan és nyugodtan járjon el, különösen pedig barátságos és emberséges eljárást tanúsítson, rendreutasításokat komolyan és szigorúan ugyan, de méltó kifejezésekben adjon. A munkaidőn kívül is ezekre ügyeljen és pártolás szinét is kerülve, rendetlenségeket, visszaélést, vétségeket, illedelmetlenségeket, veszekedéseket és más a rendet zavaró eseteket vagy megszüntessen, vagy személy megkülönböztetése nélkül a bányafőnöknek feljelentsen.*"⁴⁸¹

A Szabályzat V. szakaszában *"A bányamunkás személyzet szolgálati kötelmei és teendői"* összefoglalása olvasható.⁴⁸² Itt az I. szakaszban, az *"Általános rész"*-ben leírtakat fejtik ki részletesen. Közülük csupán néhány, a témánk szempontjából általam különösen fontosnak tartott részt emelek ki. A 43. §-ban rögzítik, hogy *"A munkaszak megkezdése előtt 1/4 órával a bányamunkások a rendelő szobában, vagy külön meghatározott gyűlőhelyen, józanul és kipihenten összegyülekezni, az imádságot közösen elvégezni, esetleges jelentéseket tenni, és a megtörtént felolvasás után azonnal és ellenkezés nélkül a nekik kijelölt helyre menni tartoznak. (...) Szabály szerint a legénység hetenkint 6 munkaszakot végezhet, kettős munkaszakokhoz az illető üzemi hivatalnok engedélye szükséges."*⁴⁸³ A 45. § a *"Szeszes italok élvezésének tilalma munka közben. Szorgalmas és csendes viselkedés"*-re hívja fel a figyelmet.⁴⁸⁴ A továbbiakban ismét hosszan részletezi *"A szerszámok, anyagok és társulati tulajdon kimélésé"*-t (46. §).⁴⁸⁵ Tematikusan ehhez kapcsolható az 51. §, amely

⁴⁸⁰ Szabályzat 1895 27. o.

⁴⁸¹ Szabályzat 1895 27. o.

⁴⁸² Szabályzat 1895 42-63. § 28-37. o.

⁴⁸³ Szabályzat 1895 28-29. o.

⁴⁸⁴ Szabályzat 1895 29. o.

⁴⁸⁵ Szabályzat 1895 29-30. o.

"Takarékosság és czélszerűség az ácsolatnál" címet viseli. A racionális, takarékos anyaggazdálkodás, az ennek szellemében kialakított munkakultúra szándéka, a munkarend, ill. szabályzat minden részén megfigyelhető, így itt is: *"Bányafáknak haszontalan beépítése, azoknak céltalan összevágása és fölösleges beépítése kerülendő. A fatörzseket mindig a vastagabb végétől kezdve kell felvágni, hogy hasznavehető fadarabok hulladéknak meg ne maradjanak."*⁴⁸⁶ Ezt követően a szakmányok meghatározását definiálják a különböző munkaterületen dolgozók számára. A 47. § a bányászok között évszázadok óta meglévő mély munkatársi, bajtársi összeforrottság érzését fogalmazza meg és erősíti, ill. teszi kötelezővé. *"A kölcsönös segélynyújtás kötelessége veszély vagy szükség esetén. (...) Balesetknél, a mikor emberélet vagy a bányamű biztonsága van veszélyeztetve, minden bányamunkás köteles a munkatartamra való tekintet nélkül teljes erőmegfeszítéssel segítséget nyújtani. Ez a kötelesség akkor is beáll, mikor egy szomszéd bányánál mutatkozik veszély. Egymás között a bányamunkások mindig társasan és összeférően viselkedni és rendes, tisztességes és illedelmes életmódot folytatni tartoznak."*⁴⁸⁷

A VI. szakasz, 64-93. §, *"Bányarendőri szabályok"* tulajdonképpen - mai kifejezéssel - a bányászati óvó rendszabályok gyűjteményét képezik.⁴⁸⁸

A VII. szakasz, 94-97. §⁴⁸⁹ *"A felszínen és a műhelyekben alkalmazott munkásszemélyzetnek kötelességei"*; tematikájában hasonlít a bányamunkás személyzetre vonatkozó szakaszhoz, természetesen az eltérő, helyi sajátosságok figyelembevételével íródott. Ezekben a munkahelyeken férfi és nő munkások dolgoztak együtt, ezért kapcsolatukat külön részben szabályozták: *"Minden munkás és munkásnő idejében megjelenni, a nekik átutalt munkahelyekre menni és ott tartózkodni köteles. Pör, lárma és ácsorgás az osztályozó, előkészítő vagy egyéb munkahelyeken szigorúan tilos. Különösen a férfi munkások a munkásnők irányában tisztességes viseletet tanusítani és minden nyers beszédet és tréfát kerülni tartoznak."*⁴⁹⁰

A VIII. szakasz, *"Szolgálati szabályok a gépkezelőkre, és fűtőkre nézve"* címet viseli⁴⁹¹. E fejezetben, a már korábban ismertetett munkarenden kívül, a műszaki munkavégzés

⁴⁸⁶ Szabályzat 1895 31. o.

⁴⁸⁷ Szabályzat 1895 47. § 30. o.

⁴⁸⁸ Szabályzat 1895 37-49. o.

⁴⁸⁹ Szabályzat 1895 49-51. o.

⁴⁹⁰ Szabályzat 1895 94.§, 49. o.

⁴⁹¹ Szabályzat 1895 98-114. § 51-77. o.

részletekbe menő szabályozása is megtalálható. Pl. "A gőzgép üzemé"-t 6 oldal terjedelemben tárgyalja, ami nem véletlen, hiszen a kor legfontosabb erőforrásának szakszerű működtetése a bányauzemben a termelés alapját jelentette.

A IX-X. szakasz a Fegyelmi büntetőszabályzat egészét magába foglalja. A IX. szakasz az "Általános határozmányok"-at tartalmazza. Ennek 116. §-a felsorolja a "Büntetési fokozatok"-at. "1. fok: A dorgálás vagy megrovás, azaz hathatós rosszallás és utalás ismételt kötelességsértés következményeire. (...) 2. fok: Pénzbüntetések, melyek fizetési levonások által hajthatók be a büntetendő felvigyázótól egytől egész 10 (tiz) forintig és a vétkes munkástól 5 forint erejéig. 3. fok: Fárasztó és kisebb javadalmu munkák reábizása (...)

4. fok: Lejebbités, azaz valamely alacsonyabb rang és fizetési fokozatba való áthelyezés, mely lefokozás legkevesebb egy hónapi és legfeljebb egy évi tartamra történhetik. 5. fok: Elbocsátás, még pedig fölmondással vagy a nélkül."⁴⁹² A következőkben szó van az egyes büntetési fokozatok esetében az eljárás és az alkalmazás módjáról. A 121.§ rendelkezik arról, hogy a pénzbüntetéseket milyen célra kell fordítani: "Valamennyi pénzbüntetés a társládába foly, azonban külön alapot képez, mely, a meddig az alap elegendő, különösen azon kiadások fedezésére szolgál, melynek a testületi szellem, iskola, egyház stb. fenntartására szükségesek."

⁴⁹³ A "Különleges büntetőhatározványok"-ban (X. szakasz)⁴⁹⁴ a vétségek és az értük járó büntetések részletes felsorolása található. A 122. §-ban a felvigyázókra, a 123. §-ban a bányákban, a felszínen és a műhelyekben alkalmazottakra, míg a 124. §-ban a gépkezelőkre, fűtőkre, szivattyúkezelőkre vonatkozóan. Terjedelmi okok miatt csak számszerűen tudom ezeket összehasonlítani. A felvigyázók esetében 12 pontba foglalta össze a szabályzat a lehetséges vétségeket az értük járó büntetésekkel együtt. Mindez a 123. §-ba tartozók esetében 45 pontban történik, a 124. § hatálya alá tartozóknál 18 pontban. A munkahelyi vezető, felvigyázót ugyanazért a vétségért súlyosabban büntetik, mint pl. egy bányászt. Nézzünk néhány példát: "Ittasság a szolgálatban és azon kívül" felvigyázó esetében 1 frt-től 2 frt-ig. "Ittasság a szolgálatban, szeszes italok magával hordása vagy beszerzése a munkaidő alatt" bányamunkás esetében 1 frt-ig büntethető. Megjegyzendő, hogy itt még szerepel: "Többszöri ismétlés és megbüntetés után felmondásos elbocsátás következik be." Mi történt azzal, aki késett a munkakezdestről? Ha felvigyázó követte el a vétséget 1 frt-ra büntették, ha bányász 30-50 kr közötti büntetést fizetett. A legsúlyosabb pénzbüntetést a segítségnyújtás elmaradása esetén kellett leróni. "A segítség nyújtásának megtagadása baleseteknél vagy

⁴⁹² Szabályzat 1895 77-78. o.

⁴⁹³ Szabályzat 1895 80-81. o.

⁴⁹⁴ Szabályzat 1895 81-90. o.

fenyegető veszélynél" a felvigyázóknak és a bányászoknak is egyaránt 1-5 fjt büntetőpénzbe került. E büntetések a korban nem számítottak kevésnek. Ha egy 1896-ból származó forrás⁴⁹⁵ bányász kereseti adatait nézzük, ezen állítás könnyen igazolható.

Beosztás	Kereset fjt/műszak
Vasas Bányauzem – vājár	1,25
Szabolcs Bányauzem – vājár	1,28
Szabolcs Bányauzem – ősszmunkás átlaga	0,98
Pécs(bánya) Bányauzem – vājár	1,37

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a széntermelésben jelentős szerepet játszó DGT már a századfordulón átfogó *Fegyelmi és Büntetőszabályzattal* rendelkezett. Ez természetesen - mai szemmel - sok vonatkozásban kritika tárgyát képezheti, de a Társulat Bányaműveinél dolgozó felvigyázók és munkások számára világos eligazodásul szolgált. Az érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkező vezető beosztású munkatársak alkalmazása egyéni munkaszerződéssel történt, így az ő kötelezettségeiket és jogait az általános törvényi szabályozáson túl a munkaszerződés rögzítette.

A következő munkarend kibocsátására 1923-ban került sor külön füzetben a felvigyázó⁴⁹⁶, és külön füzetben a munkásszemélyzet⁴⁹⁷ részére. A felvigyázók munkarendje 20 §-ból állt és 6 oldal terjedelmű volt, a munkásszemélyzet munkarendjét 38 §, valamint a Függelék 39 §, összesen 22 oldal terjedelem alkotta. Mindebből látszik, hogy jelentősen rövidebbek lettek, egyszerűsödtek a munkarendek, a lényegét tekintve azonban nem jelentettek érdemi változást az 1895-ben bevezetett munkarendhez, ill. szolgálati és fegyelmi büntetőszabályzathoz képest. A Munkarend terjedelmének csökkenését a fentiekén kívül az okozta, hogy külön szabályzatok jelentek meg olyan területekre vonatkozóan, amelyeket az 1895-ös Büntetőszabályzat egyesített. A két világháború közötti időszakban külön szabályzatként működött: a telep- és lakásszabályzat, az ételmezési szabályzat, a legényotthon házirend, a fűtőanyag illetmény szabályzat, a mentőszabályzat, továbbá a különleges szakutasítások szabályzata, pl. robbantási szabályzat stb. A szabályozás megnevezése 1923-ra „finomodott”;

⁴⁹⁵ Mecseki Bányászati Múzeum adattár 1896. év iratai

⁴⁹⁶ Munkarend az Első Dunagőzhajózási Társaság felvigyázó személyzete részére. 1923

⁴⁹⁷ Munkarend az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányáinak munkásszemélyzete számára és Függelék 1923

munkarend lett a büntetőszabályzatból. Természetesen ebben a megváltozott, új technológiának megfelelő szabályozásokkal találkozunk. A II. világháború végéig érvényben maradt az 1923-ban született Munkarend.

IV. 7. A pécsi bányászat demográfiai, migrációs hatása

A DGT 19. század végén és 20. század elején megjelent kiadványainak ismeretlen szerzői, nyilván a Társaság egy vagy több vezető munkatársa, 1896-tól kezdve mindig büszkén írtak arról, hogy vállaltuk pozitív szerepet töltött be a pécsi szénbányászat fellendítésében és Pécs város fejlődésében. A Millenniumi Országos Kiállítás alkalmából megjelent könyvecskében olvasható, hogy „*Csakis az I. cs. k. szab. Dunagőzhajózási társulat emelte a pécsi szénbányászatot azon virágzásra, melynek Pécs városa a 3 utolsó évtizedben tapasztalt hatalmas felvirágzását jó részben köszöni. (Pécsnek 1857-ben 17.000, 1890-ben 34.000 lakosa volt.)*”⁴⁹⁸ Egy évtizeddel később, az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás alkalmából kiadott ismertető megismétli a Társaság korábbi érdemeit, amelyeket a pécsi szénbányászat terén szerzett, „*melynek Pécs városa az utolsó évtizedekben tapasztalt hatalmas felvirágzását jó részben köszöni. (Pécsnek 1857-ben 17.000, 1900-ban 43.000 lakosa volt.)*”⁴⁹⁹

Ezek után nézzük meg, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia határain belül és kívül a Társaság által folytatott intenzív munkaerő toborzásainak eredményeként a DGT Pécs környéki bányászai honnét rekrutálódtak a rendkívül nehéz és veszélyes munkára, ill. a Társaság bányászata milyen szerepet játszott Pécs, ill. a környező települések – elsősorban (Mecsek)Szabolcs, Vasas, Somogy⁵⁰⁰ - lakosságának gyarapodásában, társadalmi összetételének alakulásában. Babics András kutatásaiból ismert, hogy a Társaság bányavállalkozásának első évében, 1853-ban az 52 munkásból 4 Pécs környékéről, 22 Magyarország más bányavidékeiről, 4 Magyarország egyéb területéről, 6 Morvaországból, 6 Csehországból, 3 Steierországból, 3 Ausztriából (itt Alsó- és Felső-Ausztria jöhet szóba), 1 Karinthiából, 2 Poroszországból 1 Hannoverből érkezett.⁵⁰¹ 20 évvel később a bányászok között 458 volt magyar anyanyelvű, 1.042 külföldi honosságú: 300 morva, 252 cseh, 200 krajnai, 183 steier, 47 szerb-horvát, 24 tiroli, 21 karintiai, 11 olasz, 4 német volt.⁵⁰² (Miután

⁴⁹⁸ DGT 1896 3. o.

⁴⁹⁹ DGT 1907 3. o.

⁵⁰⁰ Mecsekszabolcs 1947-ben, Vasas és Somogy 1955-ben lett Pécshez csatolva. Katus 1995 40. o.

⁵⁰¹ Babics 1952 80. o.

⁵⁰² Babics 1952 81. o.

az anyanyelv és a honosság nem azonos fogalmak, ezért a nemzetiség meghatározása nem egyszerű feladat, sőt egzakt módon nem is lehetséges.)

Dr. Szirtes Lajos DGT anyakönyvi kutatásai alapján Szirtes Mónika és Szirtes Béla feldolgozásai,⁵⁰³ több helyen feltételezett vélekedésükkel együtt, a bányavidék benépesítésének plasztikus összefoglalását adják. A DGT bányászat kiteljesedésének extenzív szakaszában, a 19. század második felében és a bányászat 20. századi intenzív fejlesztési periódusában, a Jicinský-féle – már tárgyalt – korszerűsítési időszakban, tehát együttesen 1853-1925 között 11.205 külföldi munkavállaló érkezett a Társaság bányáihoz.⁵⁰⁴ A vizsgált 73 év alatt Magyarországról 31.516 fő vállalt munkát a bányavállaltnál.⁵⁰⁵ A háromnegyed évszázadban tehát 42.721 fő volt a Társasághoz beállt munkavállalók együttes száma, ami, ha mechanikusan néznénk kb. 585 fős éves átlagot jelentene. Ha ehhez hozzászámítjuk az átlagosan 1-2 fő érkező családtagot is, akkor ez már jelentős népességgyarapodást eredményezett. A gyakorlatban azonban a termelés volumenének változását követték a bányászok betelepülésének hullámai, a munkások alkalmazása és ebből következően a bevándorlók száma is ennek függvényében alakult. A munkáslétszám 1893-ban már meghaladta a 3 ezret (3.047 fő), 1900-ban a 4 ezret (4.021 fő) és a továbbiakban sem esett 3.200 fő alá.⁵⁰⁶ A 19-20. század fordulóján Szirtes Mónika táblázata jól mutatja ezt a folyamatot. (17. táblázat. A pécskörnyéki bányavidéken 1853-1925 között munkába állt bányamunkások bevándorlásának üteme származási országok szerinti csoportosításban.)

Az összeállításból jól látszik, hogy a kiegyezés előtt a pécsi bányászok kb. kétharmada külföldi születésű volt, nagyrészt cseh-morva területről érkezett, de még a századforduló után, 1910-ben is 21%-uk nem magyar állampolgár volt.⁵⁰⁷

Ebben a népességfejlődésben döntő szerepe volt a munkavégzési, letelepülési szándékkal ideérkezett magyar és nem magyar, ill. magyarországi és külhonos, az ún. "idegen" bevándorlóknak. Pécs népességgyarapodásában – Katus László kutatásai alapján igazolható - a város népességének természetes szaporodása 1850-1910 között negatív képet mutatott. A város lakossága mégis hatalmas mértékben, mintegy háromszorosára nőtt a hat évtized alatt. Ez a népességnövekedés egyedül a bevándorlásnak köszönhető, amely különösen az 1850 és

⁵⁰³ Szirtes M. 1989, Szirtes 1999a 63-64. o., Szirtes 1999b 49-53. o.

⁵⁰⁴ Szirtes M. 1989 36. o. (1. számú melléklet), Szirtes 1999b 49. o.

⁵⁰⁵ Szirtes M. 1989 36. o. (1. számú melléklet)

⁵⁰⁶ Babics 1952 86-97. o.

⁵⁰⁷ Katus 1995 38. o.

1880 közötti évtizedekben volt különösen intenzív.⁵⁰⁸ Pécs lakosságának 10%-a 1880-ban külföldi születésű volt, főleg az Monarchia Magyarországon kívüli területeiről érkezett. Ez az időszak a szénbányászat extenzív fejlődési szakasza, amikor 1872-ben a bányában dolgozók 65%-a, 1879-ben 58%-a a Monarchia osztrák tartományaiban született. A szakképzett munkaerő fejlődése azonban 1910-re már azt eredményezte, hogy a külföldi születésűek részaránya 3,2%-ra csökkent, abszolút számuk pedig az 1880-ban regisztrált 2.886 fő helyett 1910-ben 1.606-ra.⁵⁰⁹ A Pécsre érkezett bevándorlók jelentős részének a DGT bányászata adott munkát, az elhagyott otthonánál jobb lehetőségeket, azaz megélhetést addig, amíg a Társaságnál dolgozott / dolgozhatott. A bányában munkát vállalók azonban nemcsak nagy számban érkeztek Pécsre, hanem sokan közülük, csalódva az új körülményekben, konfliktusba kerülve a munkaadóval a tovább-, ill. kivándorlók számát gyarapították. A kivándorlás, az országos trendet követve, 1905 és 1907 között volt a legnagyobb, amikor Pécsen 1.514 lakos hagyta el. Közülük 75-80% a bányászok és iparosok közül került ki. 1904 és 1911 között Pécsről 637, a fent említett bányatelepekről 350 bányász vándorolt ki, 95%-ban Németországba.⁵¹⁰ Az elvándorlás melletti döntés nem lehetett egyszerű, ha viszont vándorútra keltek, akkor harmadik országot választottak (azaz nem tértek vissza származási területükre), mint ahogy ezt Szirtes Béla saját családi példájával is igazolta. Nagyszülei Amerikába indulva Dortmundig jutottak, ahol néhány évi munka után összegyűjtött megtakarításukból mégsem tovább, hanem hazautaztak. A honvágy erősebb volt Amerika vonzásánál.⁵¹¹

Mai szemmel nézve érdekes lehet, de az adott korban teljesen érthető volt, hogy a bányászok nem gondoltak arra, hogy eredeti családi származási helyükre vándoroljanak vissza, hiszen minden valószínűség szerint elhagyott egykori hazájukban nyomorúságos körülmények között tengetett életüknél a DGT kemény bányamunkájából származó jövedelmük és az ehhez „kereset kiegészítésként” kapott lakás, élelemtári kedvezményes vásárlási lehetőség, egészségügyi ellátás, oktatás erős kötelék volt a maradás mellett. A hatóságok, jól ismerve a helyzetet, egy munkabeszüntetés alkalmából, a Társaság vezetőivel együttműködve a munkára kényszerítés eszközeként alkalmazták az „idegen honos,” tehát nem magyar állampolgár bányászok visszatoloncolással való fenyegetését. „... a munkára nem jelentkezők, ha nem pécsi illetőségűek ... illetőségi helyükre utasítatni fognak.”⁵¹² A bányászok helyzetük

⁵⁰⁸ Katus 1995 41. o.

⁵⁰⁹ Katus 1995 42. o.

⁵¹⁰ Katus 1995 43. o.

⁵¹¹ Szirtes 1999a 65. o.

⁵¹² Pécsi Napló 1893. július 13. Pécs város hatóságának felhívása.

javítása érdekében végzett transzmigrációs tevékenységét, ill. annak következményeit jól érzékelteti Déry Károly: „Sokan huzamosabb, vagy rövidebb itt-tartózkodás után más vidékre költöznek, de rövid idő múlva ide visszatérnek, maradásuk sohasem állandó, mert alkalomadtán ismét hazát változtatnak. Nem csodálkozhatunk, hogy azon munkásoknak, kik könnyebb távozásuk miatt bútoraikat és egyéb tulajdonaikat elvesztegették, és emiatt mindenütt és mindenben, ami az élet kényelmére szolgál, szűkölködnek, a vándorlási kedv a második természetükké válik. Természetes az is, hogy ezen valóban birtok nélküli elemek a szocializmusnak legalkalmasabb anyagát képezik.”⁵¹³

Pécs lakosságának az 1850-es népszámlálás adatai alapján 44,5%-a magyar, 34,4%-a délszláv (mai kifejezést használva déli szláv), 21,1%-a német volt. Az 1880-as népszámlálás anyanyelvi adatai szerint magyarnak a lakosság 73,4%-a, németnek 18,4%-a vallotta magát, a déli szláv népesség pedig teljesen eltűnt, azaz asszimilálódott. A bányaterületen viszont a magát német nyelvűnek vallók aránya viszonylag magas számbeli szinten tartotta magát, hiszen egyrészt a Monarchia német nyelvterületeiről is folyamatos volt ide a bevándorlás, másrészt a környező területek, Baranya és Tolna falusi lakosságából is sokan érkeztek bányamunkára. (1880-ban Baranya megye lakosságának 49,9%-a, Tolna megye lakosságának 66,7%-a volt magyar anyanyelvű, Somogy megyében pedig ez az arány 88% volt.) 1910-ben a Társulat alkalmazottainak 41,2%-a volt magyar anyanyelvű, 45,3%-a német. 1880-ban a pécs(bányai) bányatelep 4.050 lakója közül 517 (12,8%) volt magyar, 1.822 (45%) pedig német. A Pécshez csatolt szomszédos települések népességi összetételének megváltozásában a bányászatnak fontos szerep jutott. Itt 1839-1880 között a magyarok aránya 83,7%-ról 59%-ra csökkent, a németeké pedig 16,2%-ról 29,9%-ra nőtt. A három klasszikus Pécs környéki bányász településen – Szabolcs, Somogy, Vasas – ahol 1839-ben még egyetlen német sem lakott, a bányászat hatására 1880-ban már 1.476 német élt. 1880-ban Pécsen és a 3 bányásztelepüléssé lett faluban új etnikumok jelentek meg, így a szlovákok, a szlovének (a „gránerek”),⁵¹⁴ a csehek, a morvák és az „egyéb külföldi”-ek. A pécs(bányatelepi) kolónia lakóinak 26,4%-a cseh-morva, 7%-a szlovák volt 1880-ban.⁵¹⁵

A 19-20. század fordulóján az egyre erősödő asszimiláció eredményeként, amit a hivatalos magyar kormányzati körök is erősen szorgalmaztak, a városba történő tömeges magyar betelepülésekkel együtt a magyarrá váló Pécs körül németté lett bányásztelepülések jöttek létre, legnagyobb létszámmal Szabolcs, amely 1839-ben még tiszta magyar település volt.

⁵¹³ Déry 1900 94. o. (Déry Károly ekkor a DGT budapesti eladási főosztályának vezetője volt.)

⁵¹⁴ Szirtes 1999b 47-55. o.

⁵¹⁵ Katus 1995 52-53. o.

1850 után a századfordulóig a magyarok kisebbségben voltak a faluban a németekhez viszonyítva.⁵¹⁶ A közigazgatásilag Pécshez tartozó Pécsbányatelep nemzetiségi összetételét Pilkhoffer Mónika grafikonja⁵¹⁷ jól mutatja, miszerint az 1910-es statisztika alapján a pécsi városrészek közül a lakosság abszolút többsége, 52,5%-a német, 34,8%-a magyar, 12,7%-a egyéb nemzetiségű volt. Érdekes Pécsbányatelep népességének vallási összetétele is. A lakosság 97,6%-a római katolikus (r. k.), 1,1%-a evangélikus (ev.), 0,6%-a református (ref.), 0,4%-a izraelita (izr.), 0,3%-a egyéb vallású.⁵¹⁸ Mindezekből jól látszik, hogy a bányászat nemcsak jelentős gazdasági, infrastrukturális változásokat eredményezett, hanem a város és a környező települések lakossága összetételének változásában is mély nyomokat hagyott. A migráció tehát a pécsi bányavidék etnikai összetételére, nyelvhasználatára is jelentős befolyást gyakorolt. A folyamat Pécs vonatkozásában azt eredményezte, Katus László megfogalmazásában, hogy *"Ha a századforduló többi 137 városával összehasonlítjuk, akkor Pécsnek elsősorban bányaváros jellege a szembetűnő: egyike volt annak a 10 városnak, amelyekben a lakosságnak több mint 5%-a élt bányászatból (1900-ban a korabeli Pécsen 9%, a mai területen 15,5%). ... Az 1860-70-es évektől kezdve meghatározó tényezőjévé vált a bányászat a környező (később Pécshez csatolt) települések - elsősorban Szabolcs, Somogy és Vasas - népességfejlődésének is."*⁵¹⁹

A DGT bányavidékén a nemzetiségi és nyelvi asszimiláció folyamatának megvalósulására – a jelenséget saját családjának négy generációján keresztül megélt és a témát kutatóként is dokumentáló - Szirtes Béla a következőket írja. A betelepülés négy szakaszra osztható, ami összefügg a bányászati termelés intenzitásával. A kezdeti időszak 1853-1860, az extenzív fejlesztés időszakának betelepülése 1861-1881, a konszolidált periódus 1882-1915 között volt, míg a korszerű fejlesztés időszaka 1916-tól 1925-ig tartott.⁵²⁰ A 11.208 betelepülő 61%-a szláv, 33%-a német nyelvterületről érkezett. A jövevények nemzetiségét nem ismerjük, legfeljebb az adott terület, tartomány korabeli nemzetiségi összetételének százalécai alapján az érkezők számát a kibocsátó tartomány nemzetiségi helyzetével arányosítva lehet feltételezni, hogy kb. 51% szláv, 42% német és 7% egyéb anyanyelvű érkezett 1853-1925 között a pécsi bányavidékre. A betelepülők, akik – mint az a 17. táblázatból látható – nagyrészt a Monarchiából, ill. német területekről érkeztek, anyanyelvükön kívül valamilyen szintű német nyelvtudást is magukkal hozva. A többségben lévő szláv anyanyelvűek egymást

⁵¹⁶ Katus 1995 54. o.

⁵¹⁷ Pilkhoffer 2004 161. o.

⁵¹⁸ Pilkhoffer 2004 161. o.

⁵¹⁹ Katus 1995 37-38. o.

⁵²⁰ Szirtes 1999b 50. o.

megértették, de a német anyanyelvűekkel németül, a baranyai, tolnai munkatársaikkal, akiknek egy része szintén német anyanyelvű volt ugyancsak németül beszéltek és természetesen az „osztrák” DGT helyi vezetőivel is németül kellett, hogy érintkezzenek. Ezért a német lett az első közös nyelv a bányamunkában és a bányatelepeken. Az első generáció szláv betelepülői anyanyelvükön kívül a legszükségesebb dolgokat németül is el tudták intézni. A második generáció tagjai már tökéletesen beszéltek németül és még beszéltek hozott anyanyelvüket is. Ez a nemzedék már tudott magyarul, de szívesebben kommunikált németül. A harmadik generáció anyanyelve már a magyar lett, de tökéletesen beszélt a bányatelepi „*kolonische deutsch*”-ot. A nyelvi asszimiláció tehát két lépcsőben zajlott, ami először a német, majd a magyar közös nyelvet jelentette. Ebben a folyamatban nagy szerepe volt a hivatalos magyar kormányzati politikának, a bányatelepeken működő iskoláknak és egyháznak. A külföldről betelepültek a Monarchia közjogi kereteinek fennállása alatt megtartották eredeti állampolgárságukat, ugyanis Magyarország nem igényelte a bevándorlóktól a magyar állampolgárság felvételét. Trianon után azonban az új államok nem tartották igényt hosszú évtizedekkel korábban távolra szakadt gyermekeikre. Ezért a már lélekben magyarrá vált „idegenek” az 1930-as évek névmagyarosítási hulláma idején a magyar állampolgárság mellé magyar nevet is választottak.⁵²¹ Hasonló módon járt el a DGT iskolák németnevű tanszemélyzetének több tagja. A névmagyarosítási hullám nemcsak személyeket érintett, hanem a DGT idegen hangzású telepnevei is megmagyarosodtak. 1937-ben Mecsekszabolcson Rigli-telep helyett György-telep, Judenburg helyett Ferenc József-telep, Felsőtelep helyett Szabolcsbányatelep, Szent István-akna környéke helyett Szent István telep lett az új elnevezés.⁵²² Somogyon Henrik-telep helyett Somogybányatelep lett a magyarosítás eredménye.⁵²³ Vasason három bányásztelep nevét változtatták meg. Licht-telepből Ligettelep, Wiesner-telepből Vasasbányatelep, Thommen-telepből Flórián-telep lett.⁵²⁴ Pécs szab. kir. város kisgyűlése 1938. december 16-i ülésén tudomásul vette a DGT Bányai igazgatóságának azt a bejelentését, hogy az egyes társasági lakótelepek „*nem magyar hangzású nevét, megfelelő magyar névre megváltoztassa.*” Így lett Ulmamann-telepből „*dicső emlékü királynénkről*” Erzsébet-telep, Cassian-telepből „*pedig a bányászok védőszentjéről Borbála-telep.*”⁵²⁵

⁵²¹ Szirtes 1999a 63-64. o.

⁵²² OL Z 1359 13. cs. 26. t. Telepnevek magyarosítása. Községi Elöljáróság. 1937. július 17.

⁵²³ OL Z 1359. 13. cs. 26. t. Telepnév magyarosítás. Községi Elöljáróság Somogy. 1937. július 17.

⁵²⁴ OL Z 1359. 13. cs. 26. t. Telepnevek magyarosítása. Községi Elöljáróság Vasas. 1937. július 17.

⁵²⁵ OL Z 1359. 13. cs. 26. t. 198. jkvi. /49.500 F/1938. kisgy. Szám. 1938. december 16.

IV. 8. Pécsi és steiermarki párhuzamok.

IV. 8. 1. Munkaidő Steiermarkban a 19. század végén

Az "idegen" munkavállalók legnagyobb számban Steiermark területéről érkeztek, összesen 2.364 fő, a teljes bevándorolt 11.205 „idegen” 21,09%-a.⁵²⁶ Feltételezhető, hogy a birodalom ezen tartományából érkezők egy része elhagyott szülőföldjén is kapcsolatban volt a bányászattal, egy részük esetleg bányamunkás lehetett.⁵²⁷

Ezek alapján gondoltam, hogy a pécsi bányászat felfutó, ill. kiteljesedő időszakában, a 19. század végén és a századforduló időszakában érdemes a munkaidő és a jövedelem összehasonlító adatai alapján megvizsgálni azt, hogy milyen hasonló és eltérő életkörülményei voltak a DGT Pécs környéki bányászainak és a Steiermarkban azonos, vagy hasonló munkát végzőknek. Pontosabban arra a nagyon elvont, hipotetikus kérdésre szeretnék választ kapni, hogy „*Megérte-e Steiermarkból Pécsre, Baranyába jönni dolgozni, szerencsét próbálni?*” Természetesen tudom, hogy a munka, munkaidő és az ehhez kapcsolódó jövedelem vizsgálata csak részben adhat választ a feltett kérdésre.

A munkarend taglalása után, arra alapozva bizonyos területeket – munkaidő, bérezés, vásárlóerő, megélhetés – a pécsi és a steiermarki példák alapján igyekszem párhuzamba állítani.

Az 1895-ös pécsi DGT munkarend, ill. „büntetőszabályzat” alapján a pécsi bányák munkaidőre vonatkozó előírásait korábban – a IV. 6. 2. fejezetben - részletesen ismertettem. A munkaidő hossza 8-12 óra között volt naponta, ideális esetben 6 műszakot teljesítettek hetente. A folyamatos munkarend szerint a 8 órás műszakban dolgozó munkahelyeken 3 váltást, a 12 órás munkahelyeken – 1 órás pihenővel - két váltást szerveztek.

A 19. század második felében Steiermarkban elvileg minden munkahelyen volt "Munka- és üzemrend", amelyben a munkaadók és munkavállalók közötti viszonyt kellett rögzíteni, mégis kevés vállalat tartotta azt be.⁵²⁸ A munkaidő hosszúsága az iparban nagy különbségeket mutatott. A nagyiparban foglalkoztatottak rendszerint napi 10-12 órát dolgoztak. Ebbe beletartozott a 2 órás pihenőidő is. A kohászatban egy műszak hossza 12 óra volt, beleértve az 1 órás szünetet, míg más területen 10 órát kellett dolgozni. A kisiparban az is előfordult, hogy

⁵²⁶ Szirtes M. 1989 36. o.

⁵²⁷ Weiss 1988 23-40. o.

⁵²⁸ A steiermarki munkaidő- és munkabérvizonyokat a Glas und Kohle c. Landesausstellung Katalogban megjelent osztrák szerzők tanulmányai alapján foglalom össze: Schmiedlechner 1988 167-178. o., Bader 1988 179-187. o. Lásd továbbá: Huszár 2001 233-242. o.

a munkaidő napi 14 óra volt, miközben a nagyiparban a 10-11 órás munkaidő volt az általános. A bányamunkásoknál egy műszak többnyire 12 órás volt.

14 év alatti gyermeket naponta nem hosszabb, mint 10 óra, a 14-16 év közöttieket maximálisan napi 12 órában lehetett foglalkoztatni. Gyakran előfordult, hogy fiatal segédmunkásokat éjszakai munkára is alkalmaztak. Az ebből adódó szörnyűséges viszonyokra az 1882-1884-es iparhatósági vizsgálat, ill. jelentés derített fényt, amely az ausztriai ipari munkásság helyzetét igyekezett feltárni. A jelentés megállapította, hogy hihetetlen szabálytalanságok uralkodtak, amelyeknek okai elsősorban a vállalkozók kapzsiságában és kíméletlenségében keresendők. Az említett vizsgálaton és néhány hatósági jelentésen kívül a munkások sztrájkjai is erre hívták fel a figyelmet. Ennek eredményeként Ausztriában 1884. június 21-én Nr. 115. törvény jelent meg a „*Fiatal munkások és a bányában foglalkoztatott nők alkalmazásáról*” címmel. A törvény idevonatkozó részei kimondták, hogy asszonyokat és lányokat a bányában csak napszinti munkára, továbbá, hogy azt a férfit, aki 16., ill. azt a nőt aki 18. életévét még nem töltötte be, a bányában csak testi fejlődését nem hátráltató munkavégzésre szabad alkalmazni. Arról viszont, hogy „*a testi fejlődést nem hátráltató munkavégzés*” pontosan mint is jelent, nem szólt a törvény. Ezzel együtt az 1890-es évektől a helyzet kedvezőbbé vált, amelyben a steier szociáldemokraták „*Arbeiterwille*” című újságjának is szerepe volt, hiszen ez rendszeresen tájékoztatott a munkahelyi viszonyokról.⁵²⁹

IV. 8. 2. Bérviszonyok Steiermarkban a 19. század végén

A pécsi bányák munkabérviszonyait a Szabályzat és egy forrás alapján a IV. 6. 2. fejezetben már ismertettem. Csupán felelevenítésként, az 1896 decemberéből származó forrás⁵³⁰ a DGT műszakonkénti átlag vajúrkeresetét 1,25-1,28 frt-ban, az összmunkásság egy műszakra eső átlagkeresetét pedig 0,98 frt-ban adta meg.

A steiermarki munkabérek az osztrák szakirodalom alapján foglalom össze.⁵³¹ A munkabért majdnem kivétel nélkül készpénz formájában fizették. Azoknál a munkásoknál, akik a munkaadó házában kaptak kosztot és szállást, ezek fedezetét a bérből levonták. Kétféle bértípust alkalmaztak. Amíg a kisiparban órabér szerint fizettek, addig a nagyiparban, így a

⁵²⁹ Schmiedlechner 1988 167-170. o., Bader 1988 182-183. o.

⁵³⁰ Mecseki Bányászati Múzeum (Pécs) adattára, 1896. év iratai

⁵³¹ A steiermarki munkaidő- és munkabérviszonyokat a Glas und Kohle c. Landesausstellung Katalogban megjelent osztrák szerzők tanulmányai alapján foglalom össze: Schmiedlechner 1988 167-178. o., Bader 1988 179-187. o. Lásd továbbá: Huszár 2001 233-242. o.

bányászatban is, az akkordbérfizetés⁵³² volt a jellemző. Az akkordbér kiterjesztésének előrehaladása az 1880-as évek végétől figyelhető meg. Az egyes üzemekben a munkások számára előírt akkordbért évente 3-4 alkalommal is módosították, természetesen a munkások hátrányára. Ennek ellensúlyozására néhány üzemben az ú. n. alapbérhez jutalomfizetés is társult. Ezt szorgalmas munkavégzésért, vagy (anyag)megtakarításért fizették, amelyre ilyen módon ösztönözték a munkásságot. A bérfizetés nagy egyenlenségeket mutatott. A 8, 14 naponkénti, ill. havi fizetés volt az általános, de néhol negyedévente, sőt az is előfordult, hogy évente egyszer egy összegben fizettek. Havonta fizették a munkásokat a nagyiparban (a bányászatban is), a malomiparban és a sörfőzdekben. A kifizetésről vagy maga a tulajdonos, vagy a felesége, vagy a tulajdonos által megbízott helyettes gondoskodott. Nagyobb üzemekben, így a bányavállalatoknál is, ezt a feladatot külön tisztviselő végezte, aki általában a vállalat igazgatóságán dolgozott. Azok a munkások, akik csoportakkordbért kaptak - így a bányászok is - fizetésüket munkahelyükön a részlegvezetőtől vehették át.

A bérek között nagy regionális eltérések mutatkoztak nemcsak a Monarchia egyes korona országai között, hanem azokon belül is. A vizsgált tartományban a legalacsonyabb bérek Alsó-Steiermarkban, a legmagasabbak Felső-Steiermarkban voltak. Bérkülönbségek természetesen léteztek az egyes szakmák között, de az azonos szakmákon belül regionálisan nézve is, jelentős különbségek mutatkoztak. Minden foglalkozási csoport esetében közös az a tény, hogy mindenkor és mindenhol legjobban a szakmunkások, legrosszabbul a napszámosok, nők és gyerekek kerestek. Itt viszont meg kell jegyezni, hogy a szakképzett munkások csoportjai nem csak a fizetés vonatkozásában mutattak éles különbséget a szakképzetlenektől, hanem az alakuló munkásidentitás tekintetében is.

1890 körül a legalacsonyabb órabér Steiermarkban 3 kr (krajcár, az osztrák florint/forint váltópénze 1/100 arányban H. Z.), éves átlagban 108-180 fl (forint H. Z.), amely a nők, gyerekek, ifjúmunkások és napszámosok bére volt. A legmagasabb órabér 40 kr éves átlagban több mint 1.440 fl-ot eredményezett.

⁵³² akkordbér = teljesítménybér

IV. 8. 3. A bérek reálértéke a 19. század végén a pécsi és a steiermarki bányászok körében

A bérek reálértékének összehasonlító vizsgálata nem egyszerű feladat, hiszen olyan közös nevezőt kell találni, amely a bérek vásárlóerejét kifejezi, összehasonlíthatóvá teszi és a mögötte lévő munkát, munkaidőt is figyelembe veszi. Erre a pécsi bányák esetében legkézenfekvőbbnek látszik a korabeli élelmiszertárak (a Társaság élelmiszertárai) árjegyzékének, valamint a DGT Szabályzatban rögzített, és a már említett 1896. év átlagkereset adatainak egymás mellé helyezése. A DGT esetében a munkások a vállalat élelmiszer-magazinjaiban (Victualmagazin) vásárolhattak, kedvezőbb árakon, mint a környező települések szatócsboltjaiban, vagy a pécsi üzletekben. (Lásd VI. 6. fejezet!)

Ismert a DGT élelmiszer-magazinjainak az 1896 decemberéből származó árjegyzéke.⁵³³ Ha ehhez hozzárendeljük a 0,98 fjt műszakonkénti összmunkás átlagkeresetet és 9 órás munkanappal, műszakkal számolunk, akkor az átlagos órabér az összes munkásra vetítve kb. 0,1 fjt. Ennek, valamint az alábbi árjegyzéknek a felhasználásával könnyen kiszámítható, hogy az egyes árucikkekért mennyi ideig kellett dolgozni egy pécsi „átlagos” bányásznak.

18. táblázat. A DGT élelmiszer-magazinjainak 1896. decemberi árjegyzéke

Termék	Ár (fjt)	Munkaráfördítés (óra)	Termék	Ár (fjt)	Munkaráfördítés (óra)
1 kg liszt (olcsóbb)	0,15	1,5	1 kg kávé (olcsóbb)	1,56	15,6
1 kg liszt (drágább)	0,08	0,8	1 kg kávé (drágább)	2,30	23 óra
1 kg árpa	0,06	0,6	1kg malátakávé	0,45	4,5
1kg kukorica	0,07	0,7	1kg fügekávé	0,40	4,0
1 kg zab	0,12	1,2	1 kg zsír	0,66	6,6
1kg lencse	0,24	2,4	1kg szalonna	0,66	6,6
1 kg borsó	0,24	2,4	1kg disznóhús	0,70	7,0
1 kg rizs* (legolcsóbb)	0,18	1,8	1kg szalámi	1,80	18,0
1 kg rizs* (legdrágább)	0,32	3,2	1kg makaróni	0,48	4,8
1 kg mák	0,28	2,8	1 kg só	0,14	1,4
1 kg cukor	0,48	4,8	1 kg bors	0,80	8,0
1 kg Frank kávé	0,92	9,2	1kg majoránna	1,00	10,0

* Nyolcféle és áru rizst árusítottak.

Hús- és tejtermékeket kis számban, vagy egyáltalán nem találunk az árlistán, aminek az oka az lehetett, hogy ezeket az élelmiszereket a pécsi bányavidéken nagyobb részben a bányászok maguk állították elő. A szolgálati lakásokhoz már a századfordulón is tartoztak ólak a

⁵³³ Huszár 1996 Élelemtárak 227. o.

szárnyasok és a sertés/ek/ számára, valamint zöldségeskert, sőt a bányászok tevénytartási joggal is rendelkeztek.

Nézzük a bérek reálértékét a fenti logika szerint Steiermarkban.⁵³⁴

Egy napszámos, tehát a legrosszabbul kereső munkás, akinek 3 kr-os órábère volt 1890-ben az alábbi munkaráfördítással vásárolhatta meg a felsorolt cikkeket:

Termék	Munkaráfördítés (órában)	Munkaráfördítésből számított kg-onkénti egységár (Fl.)
1 kg marhahús	30,60	0,92
1 kg birkahús	30,60	
1 kg borjúhús	29,65	
1 kg disznóhús	22,30	0,67
1 kg hal	20,00	0,60
1 kg disznózsír	21,66	0,65
1 kg vaj	36,66	
1 kg étolaj	33,33	

Sajnálatos, hogy a forrásanyag nem teszi lehetővé, hogy teljesen azonos élelmiszerlistát lehessen a Pécs környéki és a steiermarki árak összevetésére készíteni. Ha a két azonos cikk - disznóhús, zsír - árát nézzük, látjuk hogy nagyságrendbeli különbség van a steier napszámos és a pécsi bányánál dolgozó „átlagos” munkás munkaráfördítése között. Kb. háromszor annyit kellett ugyanazért a két termékért dolgozni Steiermarkban, mint Pécsen. Nem szabad figyelmen kívül hagyni viszont, hogy az osztrák tartományban egy „minimálbéres” napszámos, a pécsi bányászág esetében pedig az „átlagos” bányamunkás keresetét hasonlítottam össze a hivatkozott osztrák tanulmány alapján. Ha Steiermarkban is az „átlag” keresetet vesszük - kb. 21-22 kr/óra - akkor a steiermarki napszámos, „minimálbéres” munkaidő ráfordítását kb. 7-tel kell elosztanunk, hiszen az osztrák „átlagos” munkás keresete, órábère kb. 7-szer volt több az osztrák napszámosénál. Így 1 kg disznóhús megvásárlásához "átlag" kb. 3 óra 11 percet, 1 kg zsír megvásárlásához kb. 3 óra 6 percet kellett dolgozni, azaz fele annyit, mint a pécsi „átlag” bányásznak.

Tisztában vagyok azzal, hogy a fenti „számjátékból” nem lehet és nem is szabad messzemenő következtetéseket levonni. Mégis úgy gondolom, jelez valamit. Feltételezhetően azt - amit forrástanilag szinte lehetetlen egzakt módon alátámasztani - hogy a Steiermarkban vándorbotot kezükbe fogó munkások és családjaik elégedetlenek lehettek ottani helyzetükkel és igyekeztek azon sajátos vállalkozási formával segíteni, elvándoroltak a pécsi szénmedencébe. Nagy valószínűséggel feltételezhető, ugyan bizonyítani nem tudom, hogy

⁵³⁴ Schmiedlechner 1988 173-174. o.

nem a jól fizetett szakmunkások, de még csak nem is az „átlagos” keresettel rendelkezők érkeztek Pécsre! Ezt a feltételezést a „gráner” példával Szirtes Béla is megerősíti.⁵³⁵

V. A DGT irányító, szervezeti struktúrájának rendszere

A DGT hajózási, bányászati és vasúti üzletágának áttekintése után fontosnak tartom, hogy a nagyvállalat irányító struktúráját is bemutassam az általam talált legteljesebb forrás alapján. A Társaság munkakultúrájának megismerését követően a vállalatot irányító tagolt, erősen hierarchizált munkaszervezet, hivatalszervezet bemutatása tovább bővíti ismereteinket arról, hogy milyen szakmai, adminisztratív területek képezték a különböző irányítási szinteket. Az irányító, szervezeti struktúra változásainak kontinuuus áttekintését forrástani okok miatt nem tudom bemutatni, ezt forrástanilag nehéz megragadni. Ezért a Monarchia időszakában kiépült struktúra áttekintését adom az 1925. február 1-i állapot szerint.⁵³⁶ A téma eddigi kutatása során a fent említett "Jahrbuch"-ban találtam a DGT személyi állományára és szervezetére vonatkozó legteljesebb összefoglalást. A "*Personalstand der Ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft*,"⁵³⁷ tehát a "DGT személyi állománya" című fejezet részletesen, név, beosztás, a társasághoz, ill. a nyugdíjalaphoz történő belépés feltüntetésével tekinti át a DGT teljes hivatali apparátusát. A továbbiakban tehát, minden külön hivatkozás nélkül, a „Jahrbuch” alapján dolgozom.

A Társaság elsőszámú irányítási szintje az „Administration” (adminisztráció, igazgatás), amelynek élén a „Staatskommissär” (állambiztos, kormánybiztos) állt, a poszt az akkori állapot szerint nem volt betöltve. Ennek helyettese viszont be volt töltve, aki miniszteri tanácsosi rangban szerepelt.⁵³⁸

A DGT tradicionálisan első embere a társaság elnöke, akkor Dr. Franz Schonka, aki ezt a beosztást 1910-1933 között töltötte be.⁵³⁹ (Két alelnök és további 11 fő alkotta az adminisztráció egészét.

A következő szervezeti egység a Direktion Wien (Bécsi Igazgatóság). Élén a vezérigazgató, akkor Ludwig Wertheimer állt.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Szirtes 1999b 47-55. o.

⁵³⁶ Jahrbuch 1925-1926 61-106. o.

⁵³⁷ Jahrbuch 1925-1926 50. o.

⁵³⁸ Feltételezem, hogy ezen pozíciókat az I. világháború utáni osztrák szociáldemokrata politikai kurzus létesítette és nevezett ki ezeket a pozíciókba személyeket, a társaság élére, akiknek ott igazából "politikai szerepük" lehetett. A DGT/DDSG budapesti, ill. bécsi iratanyagának kutatása során nem találok forrásokban a fent nevezett hivatali beosztásokkal. Nincs arra vonatkozó információ sem, hogy a vállalat irányításába, mindennapi életébe milyen módon szóltak bele.

⁵³⁹ Grössing-Funk-Sauer-Binder, 1979 172. o.

A vezérigazgatónak közvetlen alárendelt részlegek:

Titkárság (2 fő)

Gd⁵⁴¹/a Társasági vasút és bányaművek ügyosztálya (2 fő)

Gd/b Anyagbeszerzési osztály (9 fő)

Gd/c Építésügyi osztály (13 fő)

Házfelügyelőség (10 fő)

(Vízszintes vonallal az összetartozó szervezeti egységeket választom el egymástól a könnyebb áttekinthetőség kedvéért. H. Z.)

A következő részlegek élén már külön felelős vezető állt.

I. Főosztály; Kereskedelmi szolgálat (2 fő)

I.a/ Díjszabásmegállapító osztály (6 fő)

I.b/ Kereskedelmi Osztály (13 fő)

I.c/ Hajóközlekedést irányító osztály (5 fő)

I.d/ Biztosításügyi osztály (főnöke az I. Főosztály vezetője + 1 fő tartozott az osztályhoz)

I. Utazási iroda (3 fő)

II. Főosztály; Hajózási szolgálat (2 fő)

II.a/ Hajózási szolgálat (főnöke a II. Főosztályvezető-helyettese + 2 fő tartozott az osztályhoz)

II.b/ A hajózási szolgálat alkalmazottainak személyügyi osztálya /Fedélzeti szolgálat/ (4 fő)

II.c/ Hajókár ügyosztály (4 fő)

II.d/ A flotta és hajózási statisztika anyagszükségletének és leltárának ellenőrzése (3 fő)

II.e/ Fedélzeti illetékek - elszámolás (4 fő)

III. Főosztály; Pénzügyi szolgálat, könyvelés és kiadásellenőrzés (2 fő)

III.a/ Pénzügyi szolgálat (4 fő)

III.b/ Főpénztár, pénzügyi folyósítás, üzleti levelezés (10 fő)

III.c/ Kiadások ellenőrzése (44 fő)

III.d/ Központi könyvelőség (16 fő)

III.e/ Adóügyi osztály (Főnöke a III. Főosztály vezetője + 2 fő tartozott az osztályhoz)

⁵⁴⁰ Ludwig Wertheimer 1924-1934 között volt a DGT vezérigazgatója. In: Grössing-Funk-Sauer-Binder, 1979 172. o.

⁵⁴¹ Gd = Generaldirektion

III.f/ Nyomda és nyomdai ügykezelés (5 fő)

IV. Főosztály; Bevételi és üzemellenőrzési szolgálat, nyereség-visszatérítési iroda (1 fő)

IV.a/ Bevételi és statisztikai ellenőrzés (43 fő)

IV.b/ Üzem (forgalom) ellenőrzés (8 fő)

IV.c/ Nyereség-visszatérítési iroda (4 fő)

V. Főosztály; Adminisztrációs szolgálat (1 fő)

V.a/ Általános igazgatási, jogi, fegyelmi és humanitárius ügyek osztálya, segédhivatalok
(Főnöke az V. Főosztály vezetője + 14 fő tartozott az osztályhoz)

Telefonközpont (3 fő)

V.b/ A szárazföldi alkalmazottak személyügyi osztálya (8 fő)

V.c/ Társadalombiztosítási ügyosztály (2 fő)

V.d/ Nyugdíjalap ügyosztály (6 fő)

V.e/ Reklamációs iroda (6 fő)

V.f/ Utazási kedvezmények irodája (3 fő)

VI. Főosztály; Műszaki szolgálat (3 fő)

VI.a/ Hajóépítési, gépészettechnikai és hajógyári osztály (Főnöke a VI. Főosztályvezető-helyettese + 5 fő tartozott az osztályhoz)

VI.b/ Rakodási létesítmények irodája (11 fő)

VI.c/ A hajózási szolgálat (gépészeti szolgálat) alkalmazottainak személyügyi osztálya (1 fő)

VI.d/ Kémiai laboratórium (2 fő)

Irodai segédek (30 fő)

Összesen: 339 fő

Jelentős szervezeti egység volt a **Magyarországi Forgalmi Igazgatóság /Budapest/**, amelynek a társaságon belüli súlyát az is bizonyítja, hogy élén vezérigazgató-helyettes rangú személy állt.

Vezetője: Vas Ferenc udvari tanácsos, vezérigazgató-helyettes + az Igazgatósághoz tartozott még 6 fő (2 igazgató; a magyarországi jogi konzulensek: 1 igazgatóhelyettes, 1 fogalmazó; titkárság: 2 fő)

I. Osztály; Általános, igazgatási, jogi, személyzeti, állomásügyi és pénztárügyi osztály

vezetője: vitéz Dormándy Géza igazgató (ny. tábornok H. Z.) + 23 fő tartozott az osztályhoz

II. Osztály; hajózási szolgálat (Lásd Hajózási részleg, Hajózási felügyelőség II.)

III. Osztály; Forgalmi szolgálat (3 fő)

IV. Osztály; Kereskedelmi szolgálat (12 fő)

V. Osztály; Reklamációs szolgálat (vezetője a fent említett egyik igazgató + 4 fő tartozott az osztályhoz)

VI. Osztály; Gépészettechnikai szolgálat (1 fő)

Szolga személyzet (15 fő)

Összesen: 66 fő

A DGT jól kiépített infrastruktúrával rendelkezett, elsősorban a dunai szállítást illetően. Ez világosan kiderül az alábbi szervezeti egységek felsorolásából.

Képviselő az S. H. S. Államban /Semlin (Zemun), Zimony/ (10 fő)

Képviselő az Al-Dunán /Bukarest/ (9 fő)

Társasági képviselő /Szófia/ (2 fő)

Fő ügynökség (hajóállomás) /Wien/ (142 fő)

Raktár (tárház) kezelés (35 fő)

Berakodás-megérkezés /Praterkai/ (Práter rakpart) (37 fő)

Fő ügynökség (hajóállomás) /Budapest/ (131 fő)

Berakodás-megérkezés /Budapest/ (6 fő)

Fő ügynökség (hajóállomás) /Semlin/ (Zemun) Zimony (15 fő)

Dunai állomások címszó alatt a "Jahrbuch" 107 állomást (megállót) sorol fel. (Érdekes az 1893-as Jahrbuch adataival összevetni. III. 3. 2. fejezet.) E helyeken a DGT-nek mindenütt kisebb-nagyobb létszámú állandó személyzete teljesített szolgálatot. Ezek összlétszáma: 399 fő (Több megálló ideiglenesen zárva volt az adatfelvétel évében.)

A Dráván 2 DGT-állomás működött: Barcs (1 fő), Eszék (4 fő)

A Tiszán 4 DGT-állomást regisztráltak: Szeged (2 fő), Zenta (2 fő), Novibečej (1 fő), Titel (4 fő)

A "Kanalstationen" a Sándor-csatorna és a Béga-csatorna állomásait sorolja fel összesen hármat, 4 főnyi személyzettel.

Ezt követi:

I. számú Hajózási felügyelőség /Wien/ (7 fő)

Kikötői kapitányság /Wien/ (7 fő)

II. számú Hajózási felügyelőség /Budapest/ (15 fő)

Kikötői hivatal /Budapest/ (8 fő)

III. számú Hajózási felügyelőség /Semlin (Zemun)/ Zimony (4 fő)

IV. számú Hajózási felügyelőség /Orsova/ (5 fő)

Ezután a hajózó személyzet felsorolása következik rangfokok szerint csoportosítva:

Hajófőkapitányok (38 fő)

I. oszt. kapitányok (45 fő)

II. oszt. kapitányok (39 fő)

Hajóellenőrök (8 fő)

Hajós kadétkok (22 fő)

Főrévkalauz (1 fő)

Kikötői révkalauzok (2 fő)

Kikötői kormányosok (23 fő)

I. oszt. kormányosok (81 fő)

II. oszt. kormányosok (132 fő)

Gépészeti főüzemvezetők (19 fő)

I. oszt. gépészeti üzemvezetők (55 fő)

II. oszt. gépészeti üzemvezetők (40 fő)

Gépészeti örök (25 fő)

Összesen: 1.380 fő

Ezt követően az Óbudán működő DGT Hajógyár szervezeti felépítését ismerteti a "Jahrbuch".

Hajógyár Budapesten

A. Hajógyári Igazgatóság

I. Igazgatóság (2 fő; az igazgató és helyettese)

II. Titkárság (1 fő)

III. Levelezési iroda (5 fő)

IV. Tervezőiroda

a/ Hajóépítés (8 fő)

- b/ Gépszerkesztés (8 fő)
- c/ Kazánkészítés (2 fő)
- d/ Műhelyfenntartás, szállítóberendezések (7 fő)
- e/ Műszaki archívum (1 fő)
- f/ Pauspapírtároló (1 fő)
- V. Pénztár (2 fő)
- VI. Nyilvántartási iroda (6 fő)
- VII. Anyagkezelés (26 fő)
- VIII. Fuvarozás és külső hajógyári tér (9 fő)
- IX. Üzem
 - 1. Vashajóépítés (9 fő)
 - 2. Fahajóépítés (13 fő)
 - 3. Hajóépítést elszámoló iroda (5 fő)
 - 4. Gépgyártás (14 fő)
 - 5. Gépgyártást elszámoló iroda (5 fő)
 - 6. Kazángyártás (3 fő)
 - 7. Elektromos központ (3 fő)
 - 8. Daruüzem (2 fő)
- X. Őrszolgálat (2 fő)
- XI. Egészségügyi szolgálat (1 fő hajógyári orvos)
- B. Könyvelési iroda (18 fő)
- C. Ellenőrzési iroda (23 fő)
- D. Leltári ügyosztály (16 fő)
- E. Üzemtechnikai iroda (14 fő)

Összesen: 206 fő

Hajógyár Korneuburgban

- Hajógyár (29 fő)
- A könyvelési iroda kirendeltsége (8 fő)
- Fiókműhely Wien (4 fő)

Összesen: 41 fő

**BÁNYAMŰ PÉCSEN (MAGYARORSZÁG) /BERGWERK IN FÜNFKIRCHEN
(PÉCS) (UNGARN)/**

Bányaigazgatóság Pécsen (53 fő) (bányaigazgató: Jaroslav Jičinský)

Pécsi bányakerület (23 fő)

Szabolcsi bányakerület (23 fő)

Vasasi bányakerület (10 fő)

Üszögi üzemvezetés (28 fő)

Egyházi és iskolaügy:

a/ Pécsi kolónián (12 fő)

b/ Szabolcson (8 fő)

c/ Vasason (5 fő)

d/ Somogyon (2 fő)

Bányásztárszláda (4 fő üzemorvos)

Összesen: 168 fő

Munkásállomány 1925. január 1-én:

-229 fő felvigyázó

-4.483 fő munkás

A Szénbányamű kiskereskedelmi elárúsító irodája /Budapest/ (**összesen: 8 fő**)

MOHÁCS-PÉCSI VASÚT /PÉCS/ (MPV)

Üzemigazgatóság Budapesten (1 fő üzemigazgató, Vas Ferenc udvari tanácsos, aki ebben az időben a DGT Budapesti Forgalmi Igazgatóságát is vezette.)

I. Osztály; Technikai és forgalmi szolgálat (10 fő)

II. Osztály; Pénzügyi és kereskedelmi szolgálat (7 fő)

Forgalmi főnökség Pécsen (6 fő)

Egészségügyi szolgálat (4 fő orvos)

Pályafenntartás (23 fő)

Vontatási szolgálat és anyag lerakat Üszögön (30 fő)

Közlekedési szolgálat (16 fő)

Állomási szolgálat, Üszög állomás (50 fő)

Üszög: Központi előkészítő, alsó állomás (5 fő)

A továbbiakban az MPV többi állomását és az ott dolgozókat sorolja fel a "Jahrbuch": Áta (5 fő), Siklós-Vokány (4 fő), Villány (23 fő), Németboly (6 fő), Mohács (21 fő).

Összesen: 221 fő

A fenti, talán részletesnek tűnő vállalati szervezet áttekintése után meggyőző képet kaphatunk a világ egyik legnagyobb belvízi hajóstársaságának, amelynek jelentős bányászati tevékenysége is volt, szakszerű, szinte mindenre kiterjedő apparátusáról és egyértelműen láthatjuk a társulati rendszerben a Pécsi Bányai Igazgatóság helyét, szerepét. Érdeemes mindezt számszerűen is megnézni. A DGT teljes személyi állománya a "Jahrbuch" szerint 1925-ben **7.133 fő** volt. A DGT két fő tevékenységi területén, a folyamhajózásban (a hajógyarak munkásaival és a Forgalmi Igazgatóság munkatársaival együtt) **2.032** főt, a Pécs környéki bányászatban, a Pécsi Bányaműnél **4.880** munkavállalót foglalkoztatott.⁵⁴² A 4.880 fő az alábbi létszámmegoszlásban dolgozott: 168 fő az alkalmazott, vagy más néven hivatalnok, míg 229 fő a felvigyázók, tehát a közvetlen termelésirányítók száma, és 4.483 munkás végezte a közvetlen termelőmunkát.

Az MPV létszáma **221 fő** volt ekkor.

A DGT Pécsi Bányaműveinek szervezeti felépítését ugyanezen korszak egy következő forrása alapján lehet rekonstruálni.⁵⁴³ A német nyelvű dokumentum a fent hivatkozott 1925-26. évi Jahrbuchban lévő társasági szervezeti struktúra helyi szintű, a Pécsi Bányaműveknél érvényben lévő szervezeti rendszerét mutatja az 1930-as állapotnak megfelelően az egyes szakterületekhez rendelt munkatársak beosztásával együtt.

A **Bányamű Igazgatóságának** élén a bányai igazgató állt, a műszaki bányai igazgató-helyettessel és az adminisztratív igazgató-helyettessel.

A műszaki bányai igazgató-helyettes irányítása alá a **Műszaki Részlegek** tartoztak: *Építési Osztály* (1 műszaki tisztviselő, 1 műszaki felvigyázó; összesen: fő), *Gépészeti Osztály* (4 műszaki tisztviselő, 2 műszaki segédtisztviselő, 4 műszaki felvigyázó, 1 hivatali tisztviselő, 1 hivatali segédtisztviselő, 5 hivatali felvigyázó, 1 műszaki, 1 hivatali segédszemély; összesen: 19 fő), *Központi Bányamérés* (1 műszaki tisztviselő, 1 műszaki segédtisztviselő; összesen: 2 fő), *Laboratórium* (1 műszaki tisztviselő, 1 műszaki segédtisztviselő, 1 műszaki felvigyázó; összesen: 3 fő).

Az adminisztratív igazgató-helyettes irányítása alá a **Kereskedelmi Részlegek** tartoztak: *Számviteli Osztály* (1 hivatali tisztviselő, 1 hivatali segédtisztviselő; összesen: 2 fő),

⁵⁴² Babics 1952 87. o.-on lévő munkáslétszám statisztikájában az 1925. év munkáslétszámát 3.927 főben adta meg. A Jahrbuch szerint a Pécsi Bányamű munkáslétszáma 4.483 fő, ami akkor is jelentős többlet – 556 fő – ha nem számoljuk a 229 fő felvigyázói és a 168 fő tisztviselői létszámot. Mivel Babics nem jelezte a hivatkozott munkáslétszám statisztikájának forrását, ezért az eltérés oka számomra felderíthetetlen.

⁵⁴³ Bergwerks-Direktion, Pécs, 15. November 1930 (OL Z 1481 2. tétel)

Személyzeti Osztály (2 hivatali tisztviselő), *Könyvelési és Statisztikai Osztály* (6 hivatali tisztviselő, 7 hivatali segédtisztviselő, 3 hivatali felvigyázó; összesen: 16 fő), *Iktató és Leíró Iroda* (1 hivatali tisztviselő, 4 hivatali segédtisztviselő, 3 hivatali felvigyázó, 1 hivatali segédszemély; összesen: 9 fő), *Gazdasági Osztály* (7 hivatali tisztviselő, 4 hivatali segédtisztviselő, 4 hivatali felvigyázó, 1 hivatali segédszemély, 1 külszíni felvigyázó; összesen: 17 fő), *Bér Osztály* (1 hivatali tisztviselő, 11 hivatali felvigyázó, 1 hivatali segédszemély; összesen: 13 fő), *Szénszállítási Osztály és Mohács* (2 hivatali tisztviselő, 2 hivatali segédtisztviselő, 1 hivatali felvigyázó, 1 hivatali segédszemély; összesen: 6 fő), *Ellenőrzési Osztály* (összesen: 2 hivatali tisztviselő), *Pénztár* (1 műszaki tisztviselő), *Társláda* /Elnöke az adminisztratív igazgatóhelyettes. Felügyelője a Népjóléti- és Munkaügyi minisztérium./ (1 hivatali tisztviselő, 1 hivatali segédtisztviselő, 3 hivatali felvigyázó, 4 orvos; összesen: 9 fő).

A 4 termelő üzem – Pécsbánya, Szabolcs, Vasas, Újhely - irányítása közvetlenül az igazgatóhoz, ill. helyetteseihez tartozott. A szervezeti felépítés az egyes üzemek szakmai hierarchiáját is bemutatja. Ez alapján:

Pécsbánya Bányauzem: 1 bányakerületi főnök, 1 bányakerületi főnök-helyettes, 2 bányamérnök. *Földalatti munkahelyi vezetők:* 1 bányamester, 8 főaknász, 15 aknász, 1 előmunkás. *Napszínti munkahelyi vezetők,* műszaki részleg: 1 műszaki tisztviselő, 3 műszaki segédtisztviselő, 2 műszaki felvigyázó. Adminisztratív részleg: 3 hivatali tisztviselő, 4 hivatali segédtisztviselő, 7 hivatali felvigyázó, 7 felvigyázó. Összesen: 56 fő.

Szabolcs Bányauzem: 1 bányakerületi főnök, 1 bányakerületi főnök-helyettes, 3 bányamérnök. *Földalatti munkahelyi vezetők:* 1 bányamester, 1 műszakmester, 5 főaknász, 22 aknász, 5 előmunkás. *Napszínti munkahelyi vezetők,* műszaki részleg: 4 műszaki segédtisztviselő. Adminisztratív részleg: 3 hivatali tisztviselő, 3 hivatali segédtisztviselő, 12 hivatali felvigyázó, 5 felvigyázó, 1 előmunkás, 3 segédszemély. Összesen: 70 fő.

Vasas Bányauzem: 1 bányakerületi főnök, 1 bányakerületi főnök-helyettes, (Nincs beosztott bányamérnök.) *Földalatti munkahelyi vezetők:* 1 bányamester, 1 műszakmester, 1 bányamérnök, 3 főaknász, 9 aknász, 4 előmunkás. *Napszínti munkahelyi vezetők,* műszaki részleg: 1 műszaki tisztviselő, 1 műszaki segédtisztviselő, 3 műszaki felvigyázó. Adminisztratív részleg: 1 hivatali tisztviselő, 2 hivatali segédtisztviselő, 9 hivatali felvigyázó, 5 felvigyázó, 2 előmunkás, 2 segédszemély. Összesen: 44 fő.

Újhegyi Üzem: 1 üzemvezető, 1 üzemvezető-helyettes. Villamos Központ: 2 műszaki tisztviselő, 5 műszaki segédtisztviselő, 4 műszaki felvigyázó, 2 előmunkás. Szénmosó: 2

napszinti felvigyázó. Brikett Üzem: 3 hivatali tisztviselő, 1 hivatali segéd tisztviselő, 5 hivatali felvigyázó, 1 előmunkás, 3 segéd személy. Összesen: 30 fő.

A Bányagazgatóság és a négy termelő üzem tagolt irányító apparátusa 1930. november 15-én összesen **303 fő** volt. Ha ezzel a közvetlen termelő munkát végzők számát összevetjük, amely 4.000-4.500 fő között változott az 1930-as években, akkor a rentábilis üzemszervezés szempontjából jó arányról beszélhetünk, amely egyik fontos pillére volt a hatékony, eredményes működésnek.

VI. A DGT pécsi bányavidékének szociális infrastruktúrája

VI. 1. Szociális gondoskodás a DGT-nél

Ha egy társadalmi csoport életkörülményeit, életmódját és az ehhez kapcsolódó szociális infrastruktúrát vizsgáljuk, akkor abban fontos szerepet kell kapnia a lakásviszonyok, az élelmezési körülmények és az egészségügyi ellátás bemutatásának.

Az életkörülmények fogalom alatt, amely az embert körülvevő társadalmi és tárgyi világ összességét jelenti, az alábbi két fő területet értem:

- a magánélet szféráját, a maga társadalmi, tárgyi viszonyrendszerével,
- a munkahelyet, annak sajátos körülményeivel.

Az életmód-meghatározó tényezők közül a magánélet területén a legfontosabb szerepet a lakáskörülmények játsszák. Természetesen ehhez szervesen kapcsolódik az egészségügyi, oktatási, kulturális és egyéb infrastrukturális tényezők sora, mai kifejezéssel, a múltra vetítve: a történeti szociális védőháló.⁵⁴⁴

A Társaság, mint korszerűen szervezett nagyvállalat újszerű, racionális munkarendet vezetett be bányáiban, termelésorientált életet alakított ki az általa kiépített bányavidéken, ill. a dolgozók elhelyezésére szolgáló bányatelepeken.

A társaság jelentős, sok esetben egyedülálló szociálpolitikát folytatott dolgozói körében. E tevékenységében is természetesen az elsődleges, és szinte kizárólagos szempont a vállalati érdek volt. Ennek fontos területei a lakásépítés⁵⁴⁵, az egészségügyi ellátás⁵⁴⁶, az oktatás⁵⁴⁷, a művelődési viszonyok megszervezése, valamint a bányatelepek lakosságának élelem- és iparcikkellátása⁵⁴⁸ volt. Mindennek azonban alapfeltétele az volt, hogy a vállalat

⁵⁴⁴ Losonczi 1977 9 - 52. o.

⁵⁴⁵ Huszár 1995b 185-195. o.

⁵⁴⁶ Krisztián 2007a 231-242. o.

⁵⁴⁷ Tilkovszky 1988 112-146. o.

⁵⁴⁸ Huszár 1996 225-242. o., Huszár 1999 199-213. o.

eredményesen működött, nyereséget produkált, a szabad piacon megállta a helyét a versenytársaival szemben. Ennek pedig egyik meghatározó előfeltétele a termelésközpontú munkakultúra meghonosítása volt, amely a munkaszervezés, munkaidő, jövedelem, szabadidő és az ezekhez kapcsolódó paternalista szociális gondoskodás egységét jelentette. (Lásd a disszertáció VII. fejezetében.)

Az 1921. évi LIII. tc., „*A testnevelésről*”⁵⁴⁹ (az ún. testnevelési törvény) előírásainak megfelelően a vállalati sportolás feltételeit is megteremtették sportpályák építésével és ehhez szükséges felszerelések megvásárlásával.

A társaság támogatta a leventemozgalmat, valamint fenntartotta a Szent Borbála cserkészcsapatot is.⁵⁵⁰ Mindennek azonban alapfeltétele az volt, hogy a vállalat eredményesen működött, nyereséget produkált, a szabad piacon megállta a helyét versenytársaival szemben.

VI. 2. A DGT bányászkolóniáinak kialakulása - lakásviszonyok a pécsi bányavidéken a 19-20. század fordulóján

A DGT által indított és fenntartott bányászat jelentős számú, e speciális munkához értő, szakmunkás toborzását igényelte. Közép - Európa szinte minden nemzete képviseltette magát a vállalat bányászai között.⁵⁵¹ A korábbi lakóhelyükről elköltözött bányászokat és családjaikat megnyugtató módon kellett elhelyezni. A feladat megoldása a bánya vezetőitől összehangolt szervezési feladatok elvégzését kívánta meg. A társaság jelentős, sok esetben egyedülálló szociálpolitikát folytatott dolgozói körében az általa létrehozott bányatelepeken, az ún. *kolóniákon*.

Az első bányatelep felépítése egybeesik a DGT Pécs környéki megtelepedésével és bányászatának megkezdésével. A Társaság első pécsi vezetői, Lauer Flórián főbányagondnok és Schroll József gondnok 1853-ban elkészítették az első kolónia tervét. A telep megépítésének irányítását Schroll végezte, aki 1854-ben megvásárolta a Társaság számára a Káposztásvölgy és a Nagyszőkilivölgy közötti összefüggő gesztenyeerdőt, ami Pécsbányatelep központja lett. Ezen a területen, a megritkított erdőben 1855-ben 18, 1856-ban

⁵⁴⁹ 1921. évi LIII. tc., „*A testnevelésről*” A törvény 7. §-a alapján a DGT törvényi kötelezettségének tett eleget, amikor sportegyesületeket, sportlétesítményeket alapított, ill. tartott fenn. „*Minden, legalább 1000 munkaeőt alkalmazó kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági vagy hatósági üzem (gyár, vállalat stb.) köteles munkásai és egyéb alkalmazottai testnevelési szükségleteinek kielégítéséről (sporttér, fürdőhely, gyakorlóterem stb.) megfelelően gondoskodni. Kisebb üzemek e cél érdekében nagyobb üzemekhez hozzácsatolandók, esetleg több kisebb üzem társítandó.*”

⁵⁵⁰ Lásd a disszertáció VI. 5. fejezetét.

⁵⁵¹ Babics 1952 80-81. o.

újabb 18 kettős munkáslakást (minden valószínűség szerint kétlakásos munkásházát) és egy vendéglőt építettek. Minden lakáshoz 10 ö² udvar és 100 ö² kert is tartozott. 1871-ben a DGT-nek már 10 kolóniáján 640 lakása volt a különböző bányaművelési területek közelében. A társasági lakásokban összesen 951 munkás lakott, családtagokkal együtt 3.215 fő.⁵⁵² Pilkhoffer Mónika kutatásaiból ismert, hogy a DGT a 20. század első évtizedében, 1901-ben Pécsbányatelepen két négyszobás és egy háromszobás tisztii házat terveztetett Gartner Károllyal, a Társaság építőmesterével. 1902-ben a Kispiricsizma dűlőben 9, majd további 24 hatlakásos munkáslakóházat építettek. 1904-ben és 1906-ban a Gesztenyés dűlőben építettek újabb munkáslakásokat. A munkásházak minősége minden bizonnyal nem lehetett kifogástalan, hiszen a mennyezetet tartó középfall az építési szabályzatban előírt 48 cm helyett csak 16 cm szélességben készült. A 30 m² alatti lakások szoba-konyhásak voltak, kamrával, valamint gazdasági melléképülettel és konyhakerttel.⁵⁵³

A 19. század végére már meghatározó gazdaságpolitikai tényezőnek számító DGT jól átgondolt érdekeitől vezéreltetve átfogó, szinte mindenre kiterjedő szociális gondoskodásról tett tanúbizonyságot.

A bányatelepek építését, szervezését *"gyarmatosítás"* szó alatt találjuk a forrásokban.⁵⁵⁴ A Társaság a 19. század utolsó évtizedében és a századfordulón már nagy számú lakással, valamint szociális célokat szolgáló épületekkel rendelkezett.

*"Jelenleg két fő telep van, egy a pécsi és egy a szabolcsi bányakerületben: azonfelül 14 kisebb telep az egyes üzemi pontok közvetlen közelében."*⁵⁵⁵ (100 - 400m-es távolságban! H. Z./

Az 1895. év végén létező épületek és lakóházak áttekintése⁵⁵⁶ (Az ipari és műszaki épületek kivételével!) (19. táblázat)

19. táblázat Az 1895. év végén létező épületek és lakóházak áttekintése

K ö z s é g	Pécs(bánya)	Szabolcs	Somogy	Vasas	Összesen
Templom	1	-	-	-	1
Iskolai épületek	3	2	-	2	7
Lakóházak	185	118	12	38	353
Vendéglők	2	1	-	1	4
Présházak	12	-	6	4	22
élelmi raktárak	1	1	-	1	3
Kórházak	1	1*	-	1*	3

⁵⁵² Babics 1952 138. o.

⁵⁵³ Pilkhoffer 2004 135-136. o.

⁵⁵⁴ Babics 1952 138-142. o., Erdősi 1967 8-17. o., Huszár 1995 185-195. o.

⁵⁵⁵ DGT 1896 32. o.

⁵⁵⁶ DGT 1896 32. o.

Temető és hullakamra	1	-	-	-	1
Irodák, rendelőszobák	5	3	1	2	11

* szükségkórház

(A táblázatban nem szereplő Hosszúhetényben és Tolna-Váralján 10-10 lakóháza volt a DGT-nek. Táblázatba!)

A DGT 1895-ben 1.300 lakás fölött rendelkezett. Ezek döntő többsége 1 szoba-konyhás, konyhakerttel és gazdasági épületekkel ellátva az élelem elhelyezésére és háziállatok (disznók, kecskék, baromfi stb.) tartására is alkalmas volt.⁵⁵⁷

A 19. táblázat kórházak rovatánál meg kell jegyezni, hogy Szabolcson és Vasason 4-6 ágyas ún. szükségkórház működött.

Az 1904-es évre vonatkozó kimutatás szembeutó változása a lakóházak, valamint az ezekben lévő lakások számának növekedése. A DGT ebben az évben 452 lakóházában már 1.562 lakásban helyezhette el dolgozóit.⁵⁵⁸ A lakások minősége - szobaszám, komfortfokozat - alapvetően nem változott.

Az 1904. év végével létező épületek és lakóházak áttekintése⁵⁵⁹ (Az ipari és műszaki épületek kivételével!) (20. táblázat)

20. táblázat Az 1904. év végével létező épületek és lakóházak áttekintése

Községek	Pécs(bánya)	Szabolcs	Somogy	Vasas	Hosszúhetény	Összesen
templom	1	-	-	-	-	1
iskolai épületek	3	2	-	2	-	7
lakóházak	234	119	41	48	10	452
vendéglők	2	1	-	1	-	4
présházak	18	-	6	4	-	28
élelmi raktárak	1	1	1	1	-	4
kórházak	1	1*	-	1*	-	3
temető és hullakamra	1	-	-	-	-	1
irodák, rendelőszobák	4	3	1	2	-	10

*szükségkórház

Az első világháború idején nagyobb lakásépítési programot, mint amilyen az 1920-as évek meszes-pusztai építkezése - érthető okok miatt - a Társaság nem tudott megvalósítani. Ennek ellenére a háború első éveiben az intenzív széntermelésen kívül lakásépítésekről is beszámolnak a források. A munkáslétszám gyarapodása miatt 1914-ben a pécsi bányakerületben Ulmann-telepen 7 munkáslakás, 30 lakással épült, Károly-aknán 1 munkásbarakkot emeltek a nőtlen munkások számára. A szabolcsi bányakerületben 2 munkásbarakk 20 lakással készült el. A somogyi bányakerületben 3 munkásbarakk 24

⁵⁵⁷ DGT 1896 32. o.

⁵⁵⁸ DGT 1905 24-25. o.

⁵⁵⁹ DGT 1905 24-25. o.

lakással, a vasasi bányakerületben Wiesner-aknánál 3 munkáslakóház 18 lakással épült fel. Üszögön 2 tisztviselői lakóház 2 lakással, 3 altiszti lakóház 6 lakással és 10 munkáslakóház egyenként 4-4 lakással készült.⁵⁶⁰ A világháború második felében, 1916-ban Rücker-aknán 2, egyenként 4-4 kétszobás lakással rendelkező munkásházat adtak át, Cassian-telepen 1 munkásház épült 4 lakással, továbbá egy vágóhid és Schroll-akna közelében 150 személyes legényotthon építése kezdődött el. A háború okozta nehéz helyzet miatt egy cipőjavító üzemet is felállított a vállalat.⁵⁶¹

Az első világháború alatt egy bányamunkás lakáskörülményet a „Munkásügyi Panaszbizottság”-hoz küldött levelében Heindl bányafelügyelő a következőképpen jellemezte: *„Társulati lakásért, amely áll egy szoba, konyha, éléskamra, sertésól, fakamra, egy darab ingyen kertből, fizetnek munkásaink havonta Kr. 5,20 házbért, egy ugyanilyen, de kétszobás lakásért Kr. 7,80 házbért, amely összeg még az évi karbantartás költségeit sem fedezi. Ezzel szemben egy ugyanilyen minőségű privátlakás 3-4-szer annyiba kerül. Azonkívül kap minden családos munkás évente egy szobás lakás után 30 q, 2 szobás lakás után pedig 45 q ingyen szenet. Úgyszintén kapnak a munkások a bányából kiépített fából is annak mennyisége szerint.”*⁵⁶²

VI. 2. 1. Lakásépítés a két világháború között

A Jaroslav Jičinský⁵⁶³ nevéhez kapcsolható bányakorszerűsítési terv, a pécsi bányászat intenzív fejlesztési programjának – amelyről a disszertáció IV. 5. 3. fejezetében szó volt – szerves részét képezte a kolóniák fejlesztése, ill. új lakótelep kialakítása. Jičinský, aki 1913-ban megbízást kapott a DGT Vezérigazgatóságától a pécsi bányagazgatói tisztségre a komplex rekonstrukciós terv részeként a szociális infrastruktúra fejlesztési tervét is elkészítette. A szinte mindenre kiterjedő korszerűsítés gyakorlati végrehajtása 1913-ban kezdődött és az 1920-as évek második harmadáig tartott.

Az 1920-as évek nagy lakásépítési és szociális létesítményi programjához kapcsolódóan 1922-ben a Társaság vezetői az illetékes helyettes államtitkár számára a megvalósítandó beruházások 1922. szeptember 1. és 1923. szeptember 1. közötti időszakára eső befektetéseiről kimutatást készítettek. Az anyag több szempontból is érdekes és tanulságos.

⁵⁶⁰ OL Z 1359 28. cs. 55. t. 4836. szám M. Kir. Bányabiztosságnak készített 1914-re vonatkozó DGT jelentés. Pécs, 1915. május 29.

⁵⁶¹ OL Z 1359 28. cs. 55. t. 1917. február 20. „A 40/1917. számú bányahatósági rendelet 12. pontja elintézése gyanánt jelentjük” (valószínű a Bányahatóságnak) kezdetű levél.

⁵⁶² OL Z 1359 82. cs. 136. t. 1917. május 7.

⁵⁶³ Szabolcs 1989 1-9. o.

Az anyag először is imponáló az 1920-as évek elejének recessziója – vesztes háború, forradalmak, Trianon után, infláció stb. – idején. Öröm a hatalmas szociális infrastruktúra beruházásairól olvasni. A kimutatás egyben összehasonlítási lehetőséget ad az egyes beosztásokban lévőknek juttatott lakások értékéről, ami alapján azok nagyságára, elkészítési minőségére, technikai felszereltségére is következtethetünk.⁵⁶⁴ Ezek az alábbiak.

A **Pécsi Bányüzem**be tervezett építkezésekről tudjuk, hogy a munkáslakás befejező munkái 1.000.000 K, 1,1 km vízvezeték 468.000 K, 3,8 km villanyvezeték 836.000 K, 1 mérnöki lakás 1.700.000 K, 4 felvigyázó lakás 3.000.000 K, 40 munkáslakás 11.000.000 K költséggel készülnek el.

A **Újhegyi Üzemb**en, Üszögön élelmiszerraktár 800.000 K és munkásfürdő 2.300.000 K költséggel fog megépülni.

A **Szabolcs Bányüzem** építkezésének volumene:

- a legényotthon befejező munkái: 7.500.000 K
- 4 tisztviselő lakás befejező munkái: 2.700.000 K
- 2 felvigyázó lakás befejező munkái: 750.000 K
- 30 munkáslakás befejező munkái: 3.250.000 K
- 0,25 km vízvezeték: 600.000 K
- 2,6 km elektromos vezeték: 598.000 K
- 2 mérnöklakás: 3.400.000 K
- 2 felvigyázó lakás: 1.500.000 K
- 100 munkáslakás: 43.000.000 K
- 1 iskolaépület: 1.500.000 K
- 5 munkáslakás: 2.600.000 K
- pince a legényotthonhoz: 600.000 K

A **Vasas Bányüzem** építkezésének nagysága:

- 1 mérnöklakás: 1.700.000 K
- 16 munkáslakás befejező munkái: 600.000 K
- 0,9 km vízvezeték: 417.000 K
- 1,5 km elektromos vezeték: 369.000 K
- 2 tisztviselői lakás: 3.000.000 K
- 32 munkáslakás: 12.000.000 K
- 6 felvigyázó lakás: 4.500.000 K

⁵⁶⁴ OL Z 1359 10. cs. 13. t. 1922. április 18.

Pécs városa és Űszög területén DGT építkezés jellege és költsége:

- 0,15 km vízvezeték: 60.000 K
- 2,4 km elektromos vezeték: 552.000 K
- 4 tisztviselői lakás: 5.000.000 K
- 1 főmérnöki lakás: 2.000.000 K
- 1 mérnöki lakás: 1.700.000 K
- 4 altiszti lakás: 3.000.000 K
- 1 tisztviselői lakás: 1.700.000 K
- 1 felvigyázó lakás átalakítása: 176.000 K
- sütőkemence és füstölő: 175.000 K

A lakásépítések összesen: 143.951.100 K

A gépi berendezések összesen: 129.800.000 K

Üzemi építkezések összesen: 62.492.000 K

Összesen: 336.243.100 K

A beruházási kimutatás igazi, elsődleges célja az állami támogatás elnyerése a beruházáshoz. A vonatkozó rendelkezés értelmében⁵⁶⁵ a Széngazdasági Tárcaközi Bizottság javaslatára, a beruházási programba felvett lakásépítkezések miatt a DGT engedélyt kapott az 1922. március 1. és 1922. augusztus 31. között eladott szén métermázsájának hatósági árába beszámítható 12 korona felár érvényesítésére. Ez havi 450.000 q szénnel számolva 32.400.000 K az 1922-es beruházási évre, amely összeget a beruházásra kell fordítani. 1922. szeptember 1. és 1923. augusztus 31. között a szén felárát métermázsánként 55 Koronában határozták meg, amit ugyancsak a beruházásra kell fordítani. (A hatósági ár nagyarányú növelésének lehetősége feltételezhetően az inflációval áll összefüggésben.) A minisztériumi engedély kikötötte, hogy a beruházásoknál „*kizárólag*” a magyar ipar és termelés vehető igénybe. Külföldi ipar igénybevétele előtt a minisztérium engedélye előzetesen kikérendő, amit a Miniszter hangsúlyozott: „*Az esetben, ha a magyar ipar és termelés indokolatlan mellőzését tapasztalnám, a felárnak a további szedését be fogom szüntetni.*” - írta levelében a M. Kir. Kereskedelemügyi Miniszter.⁵⁶⁶

A lakásépítési program jelentős része az I. világháborút követő szerb megszállás után, 1922-1924/25-ben valósult meg. Az átalakítás az üzemszervezést is érintette.

⁵⁶⁵ OL Z 1359 10. cs. 13. t. 62016/1922. sz. XVI. M. Kir. Ker. Miniszter

⁵⁶⁶ OL Z 1359 10. cs. 13. t. 1922. május 11.

A Bányaigazgatóságon (Pécs Mária u. 9.) kívül négy szervezeti egységre tagolták a termelő üzemeket:⁵⁶⁷ Újhegyi Üzem, Pécs (ez tulajdonképpen Pécsbányát jelentette) Bányauzem, Szabolcs Bányauzem, Vasas Bányauzem.

A lakáshelyzet alakulását is ennek függvényében vizsgálom, hiszen a lakások lakói egyben az adott üzem dolgozói is voltak. Alapvető szempont az volt, hogy az üzem dolgozóit lehetőleg a munkahelyük közelében helyezték el, vagy ha ez nem volt megoldható, akkor a legegyszerűbben juthassanak oda. Ennek megvalósítását - ha a vállalat érdekei úgy kívánták, és a dolgozó kérését is esetleg figyelembe vették, lakáscserékkal oldották meg

Újhegyi Üzem

Itt nem a közvetlenül bányamunkát végző munkások, alkalmazottak laktak, hiszen az üzemhez villanyáramot termelő erőmű, szénelőkészítő, brikettgyár, szénrakodó létesítmény tartozott.⁵⁶⁸

A tisztviselő- és munkáslakótelep az újhegyi üzemtől É-ra épült. A 39 lakóépületben 29 tisztviselő- és felvigyázó -, valamint 67 munkáslakás volt. Ugyancsak ezen a telepen lakott a társaság szőlőt művelő 5 munkáscsalád és 1 felvigyázó családjával 6 lakóépületben.⁵⁶⁹ Egy 1925. április 30-i bányaigazgatósági kimutatás szerint Újhegyen 69 munkáslakás volt, amelyben 59 munkás és családja lakott.⁵⁷⁰

Pécs Bányauzem

A DGT legrégebbi bányaterülete. (A források Pécsbányatelep vagy Pécs VI. néven is emlegetik!)

Tisztviselő- és munkáslakótelepén 1913-ban 733 lakás volt, amelyből 717 a munkáscsaládok, 16 a tisztviselő és felvigyázó személyzetnek és természetesen családjaiknak állt rendelkezésre. 1931-ig ehhez elkészült még 60 munkás- és 69 felvigyázó-, ill. tisztviselőlakás. 2 elavult munkáslakást időközben elhasználódás miatt le kellett bontani.

Az üzem területén 1916-ban építettek egy legényszállót, amely 114 munkás elhelyezésére volt alkalmas. Ezt az épületet 1925-26-ban 80 ágyas üzemi kórházzá alakították át. (Pécsbányai Kórház)

⁵⁶⁷ Jičinský 1931

⁵⁶⁸ Jičinský 1931 3. o.

⁵⁶⁹ Jičinský 1931 40. o.

⁵⁷⁰ OL Z 271 80. cs. 149. t.

Ezzel egyidőben a régi kórház két közeli épületét 180 fős legényszállónak rendezték be.⁵⁷¹ Ebben a létesítményben 1925-ben 124 bányász lakott.⁵⁷² Valamennyi bányauzemben előírás volt, hogy üzemi fürdőknek kell lenni. A legkorszerűbb a Pécs Bányauzemben lévő volt. Nyilván Jičinský is ezért közölte pontosan ennek a fürdőnek a felszerelését. Az üzem felszíni épületei - mentőállomás, élelemtár, műszaki épületek - között találjuk a fürdőt. A bányásztársadalom szigorú hierarchiájának megfelelően legénységi, felvigyázó és tisztviselő fürdőt építettek.

A legénységi fürdőből elkülönített részt használták az ifjú munkások (14-18 évesek). Ebben a fürdőben 72 zuhanyozó és 950 ruhaakasztó - az ifjú munkásoknak 88 ruhaakasztó - mindez ruhafelvonó szerkezettel összekapcsolva szolgált a bányászok tisztálkodására.

A felvigyázó fürdőben 7 kád, zuhanyozási lehetőség és 1 gőzfürdő, valamint ruhaszárító szerkezet állt rendelkezésre.

A tisztviselő fürdőt 7 káddal, zuhanyozóval, 1 gőz- és 1 forrólevegős fürdővel, továbbá 1 ruhaszárító berendezéssel szerelték fel.⁵⁷³

Szabolcs Bányauzem

1913-ban összesen 729 lakás tartozott az üzem fennhatósága alá. Ebből 672 a munkások, 57 a tisztviselők és felvigyázók, valamint családtagjaik elhelyezésére szolgált. Az üzemhez tartozott még 65 fő részére berendezett legényszálló is.

1913-tól az 1920-as évek közepéig részben új, részben átépítés eredményeként 21 tisztviselő- és felvigyázólakás, ezenkívül 72 munkáslakás épült. Szt. István-aknán 210 munkás elhelyezésére impozáns legényszállót emeltek. Valamennyi hasonló funkciójú létesítményben, így ebben is közös konyhát és étkezdét, valamint mosószobát is berendeztek. A Szt. István-aknai épületbe már építéskor központi fűtést és gőzmosodát (Dampfwäscherei) szereltek be.⁵⁷⁴ A legényszállóban 1925-ben 96 bányász lakott.⁵⁷⁵ A régi legényszállóból építőanyag raktár lett.

⁵⁷¹ Jičinský 1931 51. o.

⁵⁷² OL Z 271 80. cs. 149. t.

⁵⁷³ Jičinský 1931 49. o., 78. o.

⁵⁷⁴ Jičinský 1931 54. o.

⁵⁷⁵ OL Z 271 80. cs. 149. t.

A meszes-pusztai munkáslakótelep

A DGT lakásépítkezései közül a legnagyobb volumenű, a maga idejében a legkorszerűbb, máig lakható épületeket a meszes-pusztai munkáslakótelep megépítésével valósította meg a Társaság.

A telep 1921 - 1924/25 között épült fel ez.⁵⁷⁶ A hely kiválasztásában fontos szerepet játszott annak kedvező földrajzi fekvése. Az Újhegytől É-ra, két üzemi vasút között, két oldalán országút határolta területről Széchenyi- és Szt. István-aknára is egyszerűen el lehet(ett) jutni. A hely nagyobb telep elhelyezésére is alkalmas volt. Távlati elképzelések szerint ide kb. 800 lakást szándékozott a Társaság építeni, ami azonban anyagi okok miatt nem valósult meg.

Az első tervezéskor a 162.350 m² alapterületű lakótelepre 336 munkáslakást – 40 egyszobásat és 296 kétszobásat - valamint 7 felvigyázólakást szántak.⁵⁷⁷

4-8 lakásos /családos/ házakból építették fel a telepet.⁵⁷⁸ Öt épülettípust terveztek, amelyek jelzései és méretei az alábbiak:

K₁ 4 családos lakóház: 28,07 m x 8,97 m

K₂ 4 családos lakóház: 26,35 m x 10,67 m

K₂ 6 családos lakóház: 39,20 m x 10,67 m

K₂ 7 családos lakóház: 45,625m x 10,67 m

K₂ 8 családos lakóház: 52,05 m x 10,67 m

Az öt háztípusban háromféle lakástípus található: felvigyázólakás, egyszobás, ill. kétszobás munkáslakás.

Felvigyázólakás: az átlag 88,4 m² alapterület beosztása a következő:

- 3 szoba, egyenként: 20,0 m², 16,0 m² (vagy 16,4 m²), 9,7 m²

- előszoba: 14,0 m²

- konyha: 10,25 m²

- éléskamra: 1,8 m²

- WC (Abort): 1,7 m²

- pince (szén tárolására): 26,5 m² (A pince alapterületének fele számítandó be a lakás alapterületébe!)

⁵⁷⁶ Jičinský 1931 54-55. o., Babies i. m. 139. o.

⁵⁷⁷ Jičinský 1931 54. o.

⁵⁷⁸ OL Z 271 79. cs. 146. t.

A lakáshoz gazdasági épület is tartozott, amelyet a lakóházhoz építettek hozzá. Ez a 34,2 m² nagyságú épület az alábbi részekre tagolódott:

- mosókonyha
- fűskamra
- szerszámos sufni (Werkzeugschuppen)
- baromfi- és disznóól

Minden lakáshoz udvart és kertet is kapcsoltak együttesen kb.770 m² nagyságban. Ha a lakás, gazdasági épület, valamint az udvar és a kert alapterületét összeadjuk, akkor láthatjuk, hogy kb.900 m² terület jelentette egy bányauzemi felvigyázó (termelésirányító középvezető) és családja számára a magánélet színterét.

A munkások szolgálati lakásainak két típusát készítették el.

Egyszobás munkáslakás: ezekben általában a gyermektelen bányászcsaládokat helyezték el.

A lakás beépített alapterülete átlag 60,6 m², beosztása az alábbi:

- szoba: 20,2 m² (20,16 m²)
- lakókonyha: 16,3 m²
- kamra: 1,8 m²
- előszoba (előtér): 11,2 m² (Innét vezet lépcső a pincébe.)
- pince: 27 m² (Tüzelőanyag tárolására; az utcafrontról, pinceablakon át lehetett berakodni.)

Az épület úgy készült, hogy a 2. szobát szükség esetén a padlástérbe könnyen ki lehessen alakítani.

Kétszobás munkáslakás: beépített alapterülete átlag 67,7 m². Beosztása az alábbiak szerint alakult:

- 2 szoba, egyenként 22,5 m², 15,0 m²
- lakókonyha: 15,5 m²
- előtér: 1,6 m²
- pince: 26 m² (Tüzelőanyag tárolására; az utcafrontról, pinceablakon át lehetett berakodni.)

Mindkét típusú munkáslakáshoz tartozott kb. 15 m² nagyságú gazdasági épület, ahol WC (Abort) volt, amelynek tartalmát 2 óránként nagynyomású vízáram öblítette és a telep csatornahálózatán keresztül a központi biológiai ülepítőbe vezette. (Természetesen a felvigyázó lakás WC-je is hasonló módon működött.) A gazdasági épületben baromfi- és disznóólat is elhelyeztek. A lakástól a gazdasági épületig tartó átjárót befedték.

A munkáslakásokhoz kimért udvar és kert együtt kb. 320 m² nagyságú volt; ehhez hozzáadva a lakás alapterületet kitűnik, hogy egy bányászcsalád közel 400 m² "privát" területen élte - ezen új lakótelepen - mindennapi életét.

A lakóépületek valamennyi esetben téglafalakkal és cseréptetővel készültek. A munkáslakásokhoz épített melléképületek falai azonban salakbetonból, a tetőfedés pedig eternit palával történt. Az elkészült lakótelepen villanyvilágítás, vízvezeték - utcai kutakkal, csapokkal - csatornarendszer és egy boilógiai tisztítóberendezés működött.

A telep építése jelentős visszhangot váltott ki országosan is. Ez nem csoda, hiszen az I. világháborút, forradalmakat, trianoni békét követően az ország köztudottan nehéz gazdasági helyzetében rendkívüli beruházásnak számított a pécsi meszes-pusztai DGT lakótelep. Mindez világosan kiderül Jaroslav Jicinsky bányaigazgató K. Virágh Nándor helyettes államtitkárnak küldött 1925. május 22-i leveléből: *"Méltóságodnak f. hó 13-án kelt nagybecsű átiratára van szerencsénk csatoltan 8 drb. fényképfelvételt néhány teleprészletről és lakóépületről, valamint a meszespusztai munkáslakótelep délirészének helyszínrajzát és az ott létesített munkáslakóházak egy és kétszobás típusainak 1-1- tervpéldányát megküldeni. A villanyvilágítással, vízvezetékkel és csatornázással ellátott meszespusztai munkástelepen, melyről - sajnos - fényképfelvételek még nem állnak rendelkezésünkre, eddigelé épült 24 egyszobás és 153 kétszobás munkáslakás valamint egy 300 m³ űrtartalmú víztorony vasbetonból. Az egyszobás lakások azonban, mint az a tervből kivehető, a szükséghez képest padlásszobával egészíthetők ki szintén kétszobás lakásokká. Egy egyszobás munkáslakás építési költsége kereken 6.750 a. K (arany korona: H. Z.), egy kétszobás lakásnak pedig 7.100 a. K melléképülettel együtt... Az utak, kertek, kerítések, villanyvilágítási, vízellátási és csatornázási berendezéseknek költségei 13-15 %-át teszik ki a lakóépületek építési költségeinek."*⁵⁷⁹

A lakótelep számára szükséges ivóvizet a teleptől É-ra fekvő Széchenyi-aknáról villanymotor segítségével két víztározóba nyomták. Az egyik a fehérhegyi víztorony volt, ahonnan a meszesi és az újhegyi lakótelep vízellátását biztosították. A másik víztározó a György-aknától nyugatra eső tetőn volt, ahonnan György-telep (a régi Gigli) és Szabolcsbánya-telep (a régi Luftkoloni) lakóházait és utcai közkútjait látták el vízzel. A fehérhegyi víztorony vasbetonból készült, 25 m magasságú és 300 m³ vízbefogadó-képességű volt. Az AST & CO. cég építette. 1924 után a vállalat kedvezőtlen gazdasági viszonyai miatt a telep építését nem folytatta.

⁵⁷⁹ OL Z 271 79. cs. 146. t. Jičinský levele K. Virágh Nándor h. államtitkárnak a meszespusztai építkezésről (1924. május 22.)

1924-ig 24 egyszobás, 153 kétszobás munkáslakás és 2 felvigyázólakás készült el. A lakótelep beépítettségi mutatói is korszerűnek mondhatók, hiszen a telep területének 17,5%-át a lakó- és melléképületek, 68,5%-át az udvarok és kertek, 14%-át az utcák, járdák és terek fedték le.⁵⁸⁰ Ez a lakótelep így - a tervekhez képest befejezetlenül - is kiemelkedő szociális létesítménynek számított nemcsak az építés korában, hanem napjaink pécsi lakáspiacán is. A 177 meszesi munkáslakás 213 aktív bányásznak⁵⁸¹ és családjának adott otthont. Ez előnyös volt a munkaadónak, hiszen legjobb munkásait korszerű lakásokba költöztetve egyben a vállalathoz is kötötte őket, de a munkavállalók is örülhettek, hiszen Pécs, sőt Magyarország egyik legkorszerűbb munkástelepén élhettek.

Vasas Bányauzem

Az itt dolgozók elszállásolására az üzem fennhatósága alá 1913-ban 213 lakás tartozott, amelyből 11 a tisztviselők és felvigyázók, 202 a munkáscsaládok részére adott otthont. Az itt lévő munkáslakások minősége a meszesi lakásoké alatt maradt. 1931-ig további 3 tisztviselő- és 53 munkáslakás épült a bányauzemben. 1913-1931 között viszont elhasználódás miatt le kellett bontani 1 tisztviselő, 4 felvigyázó és 9 munkáslakást.⁵⁸² Az üzem területén 118 fő elhelyezésére alkalmas légényszálló is működött, amelyben 1925-ben 93 bányász lakott.⁵⁸³

A lakások száma egyébként minden telepen szinte állandóan változott. Ez annak volt a következménye, hogy - különösen a századforduló előtt épült házak - a nagyfokú igénybevétel, de különösen a bányakárok, alávájások miatt, gyakran tucatjával váltak lakhatatlanná. Természetesen ezek pótlására a lakásokat folyamatosan renoválták, valamint az újak építése állandóan folyamatban volt. Ezzel is magyarázható, hogy a fennmaradt források, a néhány hónapos különbséggel készített kimutatások, eltérő lakásszámot regisztráltak.

A DGT Bányaaigazgatóságának Statisztikai Osztálya 1924. március 5-i kimutatása az alábbiakat tartalmazza:⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Jičinský 1931 55. o.

⁵⁸¹ OL Z 271 80. cs. 149. t. Bergwrks - Kolonien Anzahl der Arbeiterwohnungen; in Arbeit stehende Bewohner Pécs, 30. April 1925.)

⁵⁸² Jičinský 1931 58. o.

⁵⁸³ OL Z 271 80. cs. 149. t. Bergwrks - Kolonien Anzahl der Arbeiterwohnungen; in Arbeit stehende Bewohner Pécs, 30. April 1925.)

⁵⁸⁴ OL Z 1481 54. cs. 67. t.

21. táblázat Lakások száma az 1924. március 5-i állapot szerint.

	Pécs VI. (Pécsbánya)	Szabolcs	Vasas	Üszög (Újhegy)	Pécs városában	Összesen
munkás	726	733	310	64	2	1835
felvigyázó	48	61	27	15	4	155
tisztviselő	38	40	18	5	12	113
összesen	812	834	355	84	18	2103

(Üszög rovat alatt az Újhegyi Üzemet, Pécs rovatnál pedig a városban lévő lakásokat kell érteni!)

Legényotthoni ágyak száma az 1924. március 5-i állapot szerint.

Pécs VI.	Szabolcs	Vasas	Összesen
163	204	103	470

Fennmaradt a Vasasi Bányagondnoksághoz tartozó telepek lakóházairól készített kimutatás 6 hónappal későbből, 1924. október 22-ről. Az alábbi táblázat összegzi a bányauzem öt lakótelepének lakásállományát. (Licht-telep, Viktória-telep, Thommen-telep, Új Thommen-telep, Wiesner-telep)⁵⁸⁵

1 szoba - konyhás munkáslakás: 265

2 szoba - konyhás munkáslakás: 57

összes munkáslakás: 322

2 szoba - konyhás felvigyázólakás: 7

3 szoba - konyhás felvigyázólakás: 24

összes felvigyázólakás: 31

összes munkás - és felvigyázólakás: 353

Az üzemhez tartozott még egy 114 férőhelyes legényotthon, valamint orvosi rendelő, valamint a betegápoló részére lakás.

Az alábbi vállalati háztípusok nem tartoztak a fenti kategóriába, ezeket a forrás teljessége, valamint a viszonyítási alap miatt idézem.

1 főtisztviselői lak: 7 szoba - konyhás

1 főtisztviselői lak: 6 szoba - konyhás

3 tisztviselőlak, egyenként: 4 szoba - konyhás

1 főorvosi lak: 5 szoba - konyhás

⁵⁸⁵ OL Z 271 80. cs. 149. t.

3 tisztviselő lakóház, egyenként: 4 szoba - konyhás

1 paplak: 3 szoba – konyhás

Ha mindezt összevetjük egy következő, 6 hónappal későbből, 1925. április 30-ról⁵⁸⁶ származó adatsorral, akkor lehet igazán látni, ha csak egy üzem vonatkozásában is, a lakások számának folyamatos változását. (A forrás a lakások számán túl a munkában álló lakók - "in Arbeit stehende Bewohner" - létszámáról is tájékoztat.)

	Munkáslakás	A lakásban lakó munkások száma
Wiesner-telep	240	253
Thommen-telep	47	61
Viktória-telep	38	38
Összesen	325	352

Ezen időpontban a vasasi legényotthon 118 férőhelyes volt, amelyben ekkor 93 munkás lakott.

Jičinský többször idézett munkájában⁵⁸⁷ - amely bányagazgatói tevékenységének befejeztével, 1931-ben jelent meg - ha az egyes üzemeknél szereplő lakások számát összeadjuk, akkor 2.218-at kapunk. Ha viszont a mű 78. oldalán lévő - "Wohnungsfürsorge" - összefoglaló adatait vizsgáljuk, akkor 2.344 lakás meglétéről értesülhetünk.

Ennek az az oka, hogy a Vasas Bányauzem ("Betrieb Vasas") fejezet lakásadatai, összesen 255 lakás, nem egyeznek a 78. oldalon erre az üzemre vonatkozó adatokkal. 40 tisztviselő- és felvigyázó-, továbbá 340 munkáslakás, összesen 380. A különbség a két lakásadat között tehát 125. A 78. oldalon 31 tisztviselő- és felvigyázó-, valamint 94 munkáslakással többet regisztrált a szerző, holott az 56. és 58. oldal adatai 246 munkás- és 9 tisztviselő-, ill. felvigyázólakásról szólnak.

A Jičinský, egyébként kitűnő könyvének statisztikájában van még egy hiba, bár ezt nyomdahibának is tekinthetjük. Az 55. oldalon az elkészült meszespusztai lakások számát az alábbiakban adja meg: "*Im Jahre 1924 wurden 24 Einzimmer - und 153 Zweizimmerwohnung für Arbeiter sowie 2 Aufseherwohnung fertiggestellt.*" - tehát összesen 177(!) munkás- és 2 felvigyázólakás elkészültéről ír. A munka 78. oldalán pedig 178(!) munkáslakást említ Meszespusztánál.

⁵⁸⁶ OL Z 271 80. cs. 149. t.

⁵⁸⁷ Jičinský 1931

Helyesen az 1931-es lakásadatok mind a négy üzemre vonatkozóan a következők: 2.014 munkás- és 204 tisztviselő -, ill. felvigyázó lakás; tehát összesen 2.218 lakás.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az egyes statisztikai kimutatásokat milyen célra, mely hatóság részére állította össze a vállalati adminisztráció. A M. kir. Bányakapitányságnak küldött 1931. március 31-i levél⁵⁸⁸ a telepfenntartási díjak bevezetéséről szól. Melléklete minősíti, 1-9 fokozatba sorolva, az 1 és 2 szobás lakásokat. Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy ezek mind munkáslakások voltak, esetleg elvétve néhány kétszobásban lakhatott gyermektelen felvigyázó a feleségével.⁵⁸⁹

22. táblázat Az egyszobás lakások száma üzemek és minőségi fokozatok szerint (1931. március 31.)

Fokozat	Pécs VI. (Pécsbánya)	Szabolcs	Vasas	Újhegy	összesen
1	20	24	2	1	47
2	26	23	34	10	93
3	458	77	138	7	680
4	67	302	18	2	389
5	78	191	86	1	356
6	1	23	-	41	65
7	-	23	-	-	23
8	-	-	-	-	-
9	-	-	-	-	-
összesen	650	663	278	62	1.653

23. táblázat A kétszobás lakások száma üzemek és minőségi fokozatok szerint (1931. március 31.)

Fokozat	Pécs VI. (Pécsbánya)	Szabolcs	Vasas	Újhegy	Összesen
4	-	3	-	-	3
5	-	-	-	-	-
6	-	-	2	2	4
7	113	27	50	8	198
8	17	-	2	-	19
9	9	78	-	-	87
Összesen	139	108	54	10	311

Kétszobás lakások az 1 - 3. minőségi fokozatban nem szerepeltek.

Így az egy- és kétszobás lakások száma összesen: $1.653 + 302 = \mathbf{1.955}$. A fenti táblázatokról világosan kitűnik, hogy itt kevesebb lakásról van szó, mint a Jičinský könyvben, ahol a munkáslakások száma: **2.014**.

A feltételezés talán nem áll messze a valóságtól, amikor azt gondolom, hogy az előző esetben a vállalat igazgatója - egyébként nem indokolatlanul - a munkás-szociális téren elért eredményeket szándékozott bizonyítani, az utóbbi esetben pedig mivel a DGT-nek is adózni

⁵⁸⁸ OL Z 1481 52. cs. 61. t.

⁵⁸⁹ OL Z 1481 52. cs. 61. t.

kellett lakásai után "célszerűbb" volt kisebb számot "kihozni" a főhatóság, a Bányakapitányság számára készült összeállításban.

Az 1920-as évek közepén megszűnt a kolóniák lakásállományának nagyarányú bővítése, fejlesztése. A gazdasági világválság ezt még tovább erősítette. Az 1930-as évek közepétől érezhető fellendülés sem volt olyan méretű, hogy a már meglévő társulati lakásokban és legényszállókban ne tudták volna elhelyezni az új munkaerőt. A bányaműveknél dolgozóknak valamivel kevesebb, mint a fele egyébként a környék falvaiból járt munkahelyére.⁵⁹⁰

A DGT az új házat építeni vagy a meglévő saját házat korszerűsíteni szándékozó dolgozóit kedvezményes vállalati kölcsönben részesítette. A lakásépítésről összegezve azt mondhatjuk, hogy a II. világháború végéig alapvető változás a Társaság lakásszerkezetében sem számszerűen, sem strukturálisan nem történt az eddig leírtakhoz képest.

Babics 1944 végi adatot közöl, amely szerint "*A DGT a szénmedencéből való kivonulása idejében 651 lakóépületet hagyott hátra 2.335 lakással.*"⁵⁹¹

A DGT-lakások 1944-45-ös állapotának szobaszám szerinti csoportosítását Babics⁵⁹² és Erdősi⁵⁹³ is megtette. Mindkét szerző más-más abszolút számokat használt, de fő trendjében Erdősi százalékos számítása Babics adataira is érvényes.

az összes lakások %-ában:

1 szobás a lakások 77,7%-a, fürdőszoba nélküli

2 szobás a lakások 17,8%-a, fürdőszoba nélküli

3 szobás a lakások 4%-a, összkomfortos

4 szobás a lakások 0,5%-a, összkomfortos

A fenti adatokból világosan látszik, hogy a DGT lakások döntő többsége egyszerű, szobakonyhás lakás volt, különösebb komfortfokozat nélkül.

A különböző méretű lakásokat a DGT eltérő színvonalon felszerelve adta át használóinak, ami természetesen a lakásokban élők munkahelyi és társadalmi presztízsét is tükrözte.

Az alábbiakban – leltárjegyzékek alapján - egy 2 szobás munkáslakás (kocsislakás), egy 4 szobás bányamérnöki és egy 5 szobás bányafelügyelői lakás beépített elemeit, tartozékait ismertetem,⁵⁹⁴ nem feledve, hogy ezek a lakások nem az ún. bányatelepi „tömeqlakások” közül valók.

⁵⁹⁰ Babics 1952 140. o.

⁵⁹¹ Babics 1952 139. o. (Sajnos, a szerző nem jelölte meg forrását!)

⁵⁹² Babics 1952 139. o.

⁵⁹³ Erdősi 1967 15. o.

⁵⁹⁴ OL Z 271 84. cs. 155. t. (Az írógéppel készített 3 oldalas leltárjegyzéken nincsen dátum, de „Az Eső Dunagőzhajózási Társaság Bányai igazgatóságának Építési Osztálya Pécs-Újhegy” bélyegző és egy olvashatatlan szignó jelzi az anyag hivatalos voltát. Vélhetően az 1920-as évekből származhat.)

2 szobás munkáslakás (kocsislakás) és a hozzátartozó mellékhelyiségek leltári jegyzéke leltári jegyzéke (Ferenc József-telep 4/a szám):

- 4 db villanylámpa foglalvány
- 3 db villanylámpa ernyő bádogból
- 4 db villanykapcsoló
- 1 db biztosító tábla 2 db biztosító dugóval
- 1 db dugaszoló aljzat
- 2 db falazott tűzhely lemezzel és karikával
- 2 db tűzhely-sütő
- 1 db öntött vaskályha „Friedländer” rendszerű
- 1 db öntött vaskályha „Katona” rendszerű
- 1 db éléskamra állvány

4 szobás bányamérnöki lakás és hozzátartozó mellékhelyiségek (Ferenc József-telep 4. sz.)

- 11 db villanylámpa foglalvány
- 8 db villanylámpa ernyő bádogból
- 14 db villanykapcsoló
- 1 db villanybiztosító tábla 6 db biztosító dugóval
- 1 db villanybiztosító tábla 2 db biztosító dugóval
- 6 db villanydugaszoló aljzat
- 2 db villany falikar külső, vízmentes
- 2 db falazott tűzhely lemezzel és karikával
- 3 db tűzhely sütő
- 1 db tűzhely vízmelegítő horganyzott vasból
- 1 db tányérmelegítő
- 1 db öntöttvas kályha „Kalor” rendszerű
- 1 db öntöttvas kályha „Premier” rendszerű
- 1 db központi fűtőkályha
- 1 db cserépkályha
- 1 db éléskamra állvány
- 1 db kiöntőkagyló csappal
- 1 db WC berendezés, csésze fayence
- 1 db szőnyegporoló állvány
- 1 db szemetesláda fából
- 1 db kacsászató
- 1 db kerti vízvezeték 3 db csappal
- 1 db csántérfá (Boroshordók tárolása alkalmával a hordó alá tett fa, amely megakadályozza a hordók elmozdulását. H. Z.)

5 szobás bányafelügyelői lakás és hozzátartozó mellékhelyiségek leltárjegyzéke (Ferenc József-telep 3. sz.)

- 18 db villanylámpa foglalvány
- 6 db villanylámpa ernyő bádogból
- 1 db villanylámpa ernyő porcelánból
- 21 db villanykapcsoló
- 1 db villanybiztosító tábla 6 db biztosító dugóval
- 2 db villanybiztosító tábla 2 db biztosító dugóval
- 8 db villanydugaszó aljzat
- 2 db villany falikar külső, vízmentes
- 2 db villanycsengő körte nyomó
- 1 db falazott tűzhely lemezzel és karikával
- 1 db falazott tűzhely csempeburkolattal, lemezzel és karikával
- 3 db tűzhely sütő
- 1 db tűzhely vízmelegítő horganyzott vasból
- 1 db tányérmelegítő
- 1 db öntöttvas kályha „Kalor” rendszerű
- 1 db központi fűtőkályha
- 1 db cserépkályha
- 1 db éléskamra állvány
- 1 db kiöntőkagyló csappal
- 1 db falazott üstház
- 1 db WC berendezés, csésze fayence
- 1 db kacsáúsztató
- 1 db kerti vízvezeték 2 db csappal
- 2 db csántérfa
- 1 db kerti medence

A pécsi DGT lakáshelyzet jelentőségét igazán akkor tudjuk értékelni, ha mindezeket vázlatosan összevetjük a korabeli Magyarország munkáslakás körülményeivel. Gyáni Gábor összefoglaló tanulmánya,⁵⁹⁵ amely a 19-20. század fordulójának magyarországi munkáslakás helyzetére vonatkozik alaposan vizsgálja a témát. A szerző szerint a bányáslakások jobb minőségűek voltak az átlagos munkáslakásoknál. Statisztikailag igazolt, hogy a magyarországi bányász társadalom kb. egynegyede kétszobás lakásban élt, ami kedvezőbb az ipari munkásság többi rétegének lakáshelyzeténél.⁵⁹⁶ (Háromnegyede viszont ennél kisebb, alacsonyabb színvonalú lakásban lakott!) A vállalati szolgálati lakásokban kb. 67-76 ezer munkás lakott, a gyári dolgozók mintegy 15-17%-a. Ezeknek kb. kétharmada a bányá- és

⁵⁹⁵ Gyáni 1990 355-382. o.

⁵⁹⁶ Szabó 1983 24. o.

kohóüzemekben dolgozott. Ezek az ipari létesítmények általában távol voltak a lakott településektől, ezért munkavállalóiknak a vállalat tulajdonosa gondoskodott elszállításukról, ill. lakáshelyzetük megoldásáról.⁵⁹⁷ A 20. század elején, az ipari fejlődéssel párhuzamosan jelentősen nőtt a munkáslakások száma, amelyet elsősorban a nagyüzemi munkások vehettek igénybe. A bányavállalatok tömegesen kényszerültek munkáslakás építésre, ha meg akarták tartani munkásaikat. Ez nemcsak a DGT-nél tapasztalható, hanem ezt az utat járta, a magán- és az állami tulajdonban lévő bányavállalatok mindegyike. A bányatelepeken lakó munkásság jelentős előnnyel rendelkezett a városokban lakó más ipari munkásokkal szemben, ugyanis a bányavállalatok döntő többsége a szoba-konyhás (többnyire kamrával kiegészített) lakást, amihez mindig tartozott egy 160-800 ö² kert ólakkal, a szolgálati időre általában ingyenesen biztosították, a kereset *természetbeli* kiegészítéseként.⁵⁹⁸ Ezzel szemben pl. „*Budapest munkásnépének, ha a társadalom közérdektől legminimálisabban megkövetelt (sic!) egyszobás lakásban akar családjával élni, részben jövedelmének negyedét, részben harmadát, de szinte kivétel nélkül, több mint ötödét kell e célra fordítania.*”⁵⁹⁹ Így voltak ezzel a más nagyvárosokban – pl. Pécsen – élő városi munkások is.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a korabeli viszonyokhoz képest, különösen az 1920-as években épült DGT lakások elérték, közülük több telep házai, lakásai – pl. a meszes-pusztai - meghaladták a magyarországi munkáslakások átlagos színvonalát, még akkor is, ha pl. a korszerű Wekerle-teleppel hasonlítjuk össze.⁶⁰⁰

A DGT az 1930-as években már nem kezdett újabb nagyléptékű lakásépítésekbe, viszont meglévő ingatlanjait igyekezett folyamatosan karban tartani, felújítani, ami ugyancsak jelentős anyagi erőt kötött le a vállalati gazdálkodásban.

VI. 3. A DGT Lakás- és telepszabályzata

A DGT szociális intézményrendszerének kiépítését - így szolgálati lakáshálózatának megteremtését is - szigorú, pragmatikus számítások vezérelték. A lakótelepek, ill. társasági lakásban lakó dolgozók számára a mindennapi élet kereteit a Házzsabályzat, a Lakás- és Telepszabályzat, a Fűtőanyag-Illetményssabályzat és a Fűtő és világítási illetmény szabályzat jelölte ki. Az említett szabályzatok a két világháború közötti időből álltak rendelkezésemre. (Minden valószínűség szerint a korábbi időszakokban is léteztek a telepi élet szabályozására

⁵⁹⁷ Gergely 1971 430-434. o.

⁵⁹⁸ Gyáni 1990 362-364. o.

⁵⁹⁹ Ferenczi 1906 19. o. (Idézi Gyáni 1990 364. o.)

⁶⁰⁰ Gyáni 1990 370-371. o.

vonatkozó rendelkezések, de ezekkel kutatásaim során csak elvétve, töredékes anyagban talákoztam. Miután a társasági lakáshálózat az 1913-ban megkezdett Jičinský-terv részeként különösen sokat fejlődött, ezért talán nem követek el hibát, ha az ekkor készült szabályzatokat ismertetem, ill. foglalom össze.)

Először a szabályzatok legfontosabb, mindegyikben visszatérő részét az 1920-ban kiadott Házsabályzatról⁶⁰¹ szó szerint idézem. II. Szakasz 20-22.§-a:

"20. §: Ezen lakásokat csak a társulat szolgálatában álló munkások, felvigyázók és mindaddig, míg tényleges szolgálatban állanak, velük együtt ezek legközelebbi családtagjai használhatják. A lakófelek, csakis az illatékes bányagondnokság előre kikérendő engedélye alapján fogadhatnak lakásaikba bérlőket, de csakis oly egyéneket, kik szintén társulati műveknél vannak alkalmazva. A bányagondnokság engedélye nélkül minden lakáscsere meg van tiltva. Nyugdíjasok és társulati munkások vagy felvigyázók özvegyei a lakások használatára nem tarthatnak igényt.

21. §: A munkások és felvigyázók a lakásokat szolgálatuk fejében bírják - azokért lakbért nem fizetnek - kötelesek azonban a bányagondnokság által egy külön táblázatban kimutatott, a lakás és tartozékai nagyságához mérten a lakóház fenntartási költségei fedezetére kivetett általány-összeget megtéríteni és a közterheket is viselni. Kivétel nélkül minden lakás 14 napra felmondható, a felmondás minden hó 1. vagy 15. napján eszközözlendő. Azon lakófelek, kik a szolgálatot vagy munkát a társulati bányákon bármi okból önként elhagyják, avagy elbocsájtás folytán elhagyni kötelesek, a kilépésükkel egyidejűleg a lakást is azonnal kiüríteni tartoznak.

22. §: Minden lakás használható és tiszta állapotban adatik át azon kötelezettséggel, hogy a lakófél a lakást ezen állapotban tovább fenntartsa és a kiköltözködés alkalmával ily állapotban át is adja. A lakás természetes és rendes használása folytán beállott hiányokért a lakófél nem felelős, viszont azonban azon károkért, melyeket a lakófél vagy hozzátartozói a lakáson okoznak, a lakófelek felelősek."

A két világháború közötti időszakban a Társaság még két Lakás- és Telepszabályzatot jelentetett meg.⁶⁰² Tekintettel arra, hogy a két szabályzat alapvetően azonos szerkezetű, sok vonatkozásban szószerinti átvételekkel is találkozhatunk, az 1924-ben és az 1934-ben

⁶⁰¹ OL Z 1359 25. cs. 43. t. (Pécs, 1920. február 21. Jóváhagyja a M. K. Bányabiztosság Pécs, 1920. március 30.)

⁶⁰² Az első: Lakás- és Telepszabályzat az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányáinak munkásszemélyzete részére. 1924. május 30. Dr. Jičinský aláírással. A M. Kir. Bányakapitányság 1260/1924. szám. 1924. augusztus 27-én hagyta jóvá a főnök helyett Kerényi m. kir. bányahatósági tanácsos aláírással.

A második: Lakás- és Telepszabályzat az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányüzemeinek, valamint segédüzemeinek munkásszemélyzete részére. 1934. június 16. Balsay aláírással. A M. Kir. Bányakapitányság 1152/b/1934. szám. 1934. augusztus 2-án hagyta jóvá Dr. Sasi Nagy Imre miniszteri tanácsos, a bányakapitányság vezetője aláírással.

megjelentet együtt ismertetem. Az 1934-ben megjelent szabályzatban lévő új elemeket jelezni fogom. A Lakás- és Telepszabályzatok mindegyike előírta a lakók számára, hogy a lakáson és a melléképületeken önkényes átalakításokat nem végezhettek, a lakások apróbb karbantartását azonban a használonak kellett megcsinálni. Így a falak meszelését, a padló homokkal történő felsikálását, amihez az anyagot a Társaság ingyen biztosította évente több alkalommal, de legalább húsvét, karácsony és pünkösd előtt. A munkás köteles volt a lakásához tartozó udvart, utakat, vízfolyásokat, ólakat mindig tisztán tartani, télen a havat eltakarítani, fagy alkalmával az utakra hamut, vagy salakot szórni. Gondoskodnia kellett a sövénykerítések és egyéb ültetvények – fák, bokrok – gondozásáról, azokat nem lehetett eltávolítani. Fontosak voltak a tűzrendészeti előírások. Nem szabadott a lakóházak és melléképületek közelében, padlásán szénát, szalmát, lombot, vagy egyéb éghető anyagot tárolni. A lakó- és melléképületek közelében tüzet gyújtani, vagy a padláson és a faszerkezetű melléképületekben nyitott lámpával (petróleumlámpával) járni. Tűz esetén minden felnőtt teleplakónak a bajbajutott ház oltásában, a személyek és javak mentésében részt kellett venni. Nagy gondot fordítottak a szemét- és hamueltakarításra. Szemetet és a kihűlt hamut a kijelölt helyeken, ill. tárolókban kellett elhelyezni. A szabályzatnak ezt a részét Cassian-telepen egyszer megsértették, ami miatt a Pécsbányatelepi Rendőrkapitányságtól hivatalos feljelentés érkezett a DGT-hez, miszerint a „*Cassian 1. és 24-25. számú háznál több kocsira való szemét, s az utóbbi szemétrakáson egy dög is van, mely nagy bűzt terjeszt.*” A rendőrség kötelezte Sikora Gyula bányagondnokot, hogy a szemetet 8 napon belül távolíttassa el.⁶⁰³ Egészen biztosra vehető, hogy ez megtörtént és a mulasztó lakáshasználókat keményen megbüntette a bányagondnok. Az istállókból, ólaktól kikerülő trágyát, valamint a szalmazsákok elhasznált tartalmát a kertekben kellett elásni, ugyanúgy, mint a gyomokat. (Ezzel egyben a trágyázás is megoldódott.) A pöcegödrök tisztításáról, bejelentés után a Társaság gondoskodott. Tűzifát csak az udvaron, vagy a faskamrában vágótönkön szabadott felválni. A szabályzatok foglalkoznak a házi haszonállatokkal is. A kecskék szabad legeltetése a lakótelepek körletében tilos. Disznók, tehének, birkák legeltetése csak pásztorok felügyelete alatt és az erre a célra kijelölt helyeken lehetséges. Az 1934-es szabályzat megengedte a munkásoknak a selyemhernyó-tenyésztést. Galambokat csak szabadon álló galambdúcokon volt szabad tartani, lakó- és melléképületben tilos. Nyilván az épületek rongálása miatt. A közkutak és víztartók környékének tisztaságára különösen ügyelni kellett, ott ruhát mosni, tisztítani nem volt szabad. A telepek lakóinak kötelessége volt a vízzel való takarékoskodás,

⁶⁰³ OL Z 1359 12. cs. 25. t. 1912. május 15. 337. szám/1912.

az ellene vétkezőket fel kellett jelenteni a Bányagondnokságnál. A telepeken lakó bányamentő legénység lakásának ajtaján kötelező volt a jelzőtábla elhelyezése. (A bányamentői szolgálathoz tartozó munkások lakásaihoz külön jelzőcsengő rendszert építettek ki.) Végül mindkét szabályzatban rögzítették, hogy a társulati lakásokban szeszes italokkal és egyéb más tárgyakkal a kereskedés tilos. A kor technikai újdonságának számított a bányatelepi lakásokban megjelenő villanyáram és rádió. A villanyáram- és rádióhasználatot az 1934. évi szabályzat 7. §-a hosszan és alaposan szabályozta. A biztonsági rendszabályokon kívül a szakasz legfontosabb része, hogy a munkáslakás helyiségeiben – a szobában és a konyhában – csak egy-egy 25 W-os izzólámpát szabad használni, egyéb áramfogyasztó készüléket, pl. vasalót, főzőlapot tilos. Az izzólámpákat a lakáshasználónak kellett megvásárolni. A villanyáramért a használó költséghozzájárulást volt köteles fizetni, ami kevesebb volt az áramfogyasztói áránál. Újdonság a rádiókészülék társulati lakásban történő használata. A szabályzatban való megjelenése mutatja, hogy az 1925-ben megindult Magyar Rádió műsorszolgáltatása nem egészen egy évtized alatt a bányászlakások egy részébe is eljutott. A rádiókészüléket a szolgálati lakásban kizárólag a Bányai Igazgatóság előzetes engedélye alapján lehetett beüzemelni, amelynek antennakiépítését is pontosan előírták. A rádióhasználat okozta esetleges károkért – pl. tűz – a rádió tulajdonosa felelt.

A DGT alkalmazottak életében ugyancsak fontos szerepet játszó Fűtőanyag-Illetmény szabályzat 1924-ben és 1934-ben,⁶⁰⁴ valamint külön Fűtő és Világítási Illetmény Szabályzat 1930-ban jelent meg.⁶⁰⁵ Ezek vonatkoztak a társulati és az egyéb (pl. magántulajdonú) lakásokban lakó vállalati alkalmazottakra is. Mindhárom szabályzat alapvetően hasonló módon rendelkezett a lényeges kérdésekben, azaz minden alkalmazott házi szükségletére évenként egyszobás lakás esetén 37,5 q, kétszobás lakás esetén 45 q ingyenes aknaszénre volt jogosult, amelyet saját költségén szállíthatott a kijelölt időpontba – évente általában négy alkalommal – a megjelölt üzemből lakására. (Az 1930-as szabályzatban az aknaszén napi forgalmi árának 70%-ért vásárolhatott szenet a vállalati dolgozó! A

⁶⁰⁴ A Fűtőanyag-Illetmény szabályzat a Lakás- és Telepszabályzat mellékleteként jelent meg, de ugyanazzal a dátummal és aláírással bocsátotta ki mindkét esetben a Bányai Igazgatóság, mint a Lakás- és Telepszabályzatot. Az első: Lakás- és Telepszabályzat az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányáinak munkásszemélyzete részére. 1924. május 30. Dr. Jičinský aláírással. A M. Kir. Bányakapitányság 1260/1924. szám. 1924. augusztus 27-én hagyta jóvá a főnök helyett Kerényi m. kir. bányahatósági tanácsos aláírással.

A második: Lakás- és Telepszabályzat az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányauzemeinek, valamint segédüzemeinek munkásszemélyzete részére. 1934. június 16. Balsay aláírással. A M. Kir. Bányakapitányság 1152/b/1934. szám. 1934. augusztus 2-án hagyta jóvá Dr. Sasi Nagy Imre miniszteri tanácsos, a bányakapitányság vezetője aláírással.

⁶⁰⁵ Fűtő és Világítási Illetmény Szabályzat 1930. augusztus 4. Blaschek Aladár m. kir. bányatanácsos, h. bányai igazgató írta alá, a jóváhagyást pedig Dr. Sasi Nagy Imre miniszteri tanácsos, a bányakapitányság vezetője adta meg 1930. október 14-én.

gazdasági válság elmúltával visszaállt az ingyenes szénjárandóság.) Tűzifát csak annyiban és akkor lehetett igényelni, ha semmilyen üzemi célra fel nem használt fa állt a Társaság rendelkezésére. Akkor ezt a felesleges fakészletet időről-időre ingyenesen kiosztották a tűzifát igénylő alkalmazottak között. Az így kapott szenet és fát tilos volt eladni, más árura elcserélni és a lakásból történő kiköltözés esetén sem szabadott elszállítani. Az 1930-as szabályzat világítási illetmény része a villanyvilágítással felszerelt lakások használói számára a mindenkori világítási hozzájárulás megfizetését írta elő, konkrét összeg megjelölése nélkül. A villanyvilágítással nem rendelkező lakók évente 13,5 kg kőolaj mindenkori váltásösszegére tarthattak igényt. Az 1930-as szabályozás embertelen részének számított a 2. §-ban rögzített alábbi megállapítás: *„Amennyiben az igényjogosult az esetenkénti kifizetést megelőző negyed évben akár táppénzsegély élvezése (terhességi, gyermekágyi segély, kórházi ápolás), akár saját mulasztása folytán a munkából távol marad, a részére illetékes váltásösszegeből minden nem teljesített műszak (munkanap) után 12,5, illetve 15 kg szén és 0,042 kg kőolaj értéke levonásra kerül.”* A szabályalkotók nem tettek különbséget a terhes, vagy beteg és az önhibájából távolmaradó között dolgozó között. Mindkettő a nem „teljesített műszak” kategóriájába került. E durva paragrafussal sem a korábbi, sem a későbbi szabályzatokban nem találkoztam.

E szabályzatok, ill. az ott leírt és érvényesített vállalati juttatások a DGT szociálpolitikájának fontos részét képezték. Sokak számára tűnhetett és tűnt is szigorúnak, több vonatkozásban embertelennek, de legalább ennyien voltak azok, akiknek mindez a korban állandóságot és viszonylagos stabilitást, biztos hajlékot jelentett mindaddig, amíg a DGT alkalmazásában álltak.

VI. 4. A DGT Bányagazgatósága és Pécs város kapcsolata a szociális lakásügyek tükrében

A DGT tevékenységéből adódóan természetesen állandó kapcsolatban volt Pécs város vezetőivel. A kapcsolatok egyik síkja a közigazgatási szférát érintette; telekvásárlások, építkezések stb. és az ezekhez szükséges engedélyek, bejegyzések, a törvényhatóság által. A másik fontos terület a nagyvállalat és Pécs viszonyában - a jelen vizsgálódás is erre irányul - szociálpolitikai természetű. A Társaság lakásépítési programja szociálpolitikai vonatkozásban Pécsen a korban a legjelentősebbnek számított. A meszespusztai-telep nemzetközi

összehasonlításban is a modern létesítmények közé tartozott. Ezért érthető, hogy az 1920-as években a pécsi hajléktalanok gondjaival foglalkozó városházi tisztviselők látókörébe is bekerült a meszes-pusztai lakótelep.

1926. április 8-án Nendtvich Andor, Pécs város polgármestere levélben fordult Jicinsky bányaigazgatóhoz „*A DGT Meszes-pusztai munkáslakásai egy részének bérlakások céljára igénylése*” tárgyában. A következőkben e levélből idézek. *„Tudomást szereztem arról, hogy a bányamívelésnek az utóbbi időben bekövetkezett jelentősebb megapadása miatt történt munkáslétszám csökkentése folytán a Meszes-pusztai munkástelepen egészen új lakások állnak tekintélyes számban üresen... Viszont az a mozgalom, amelyet a város közönsége indított meg és folytat a lakástermelés érdekében, rövidesen még nem éri el azt a kívánatos eredményt, hogy Pécsnek mindannyi lakósa lehetőleg mielőbb megfelelő födél alá jusson ... legalább a felét ezeknek az üres lakásoknak átmenetileg igénybe vehessük a megfelelő hajlék nélkül szűkölködők javára ... a DGT a lakások átmeneti átengedésével igen nagy szolgálatot tesz a lakásinség mérséklésére.”*⁶⁰⁶

A bányaigazgató - a kérés jelentősége miatt - a társaság bécsi vezérigazgatójához fordult 1926. április 14-i levelében, amelyben már javasolta, hogy a kért lakások helyett a sokkal gyengébb infrastruktúrájú Ullmann-telepen adjanak át a város részére üres lakásokat.⁶⁰⁷ Wertheimer vezérigazgató április 17-i válaszában⁶⁰⁸ megerősítette Jicinsky javaslatát, *„möglichts nur in der Ullmannkolonie”* - Csak az Ullmann-telepen lehetséges. - továbbá leszögezte, hogy a bérbeadandó munkáslakásokra rövid felmondási határidőt kell megállapítani. *„...für gemietete Arbeiterwohnungen kurze Kündigungsfristen festgesetzt werden.”*

A Bányaigazgatóság 1926. április 20-án válaszolt a polgármester levelére⁶⁰⁹, amelyben a következőket rögzítették: *„...elvben hajlandók vagyunk a közismert lakásinség enyhítése céljából munkáslakásokat ideiglenes használatra átengedni ... kénytelenek vagyunk a lakások átmeneti átengedését olymódon eszközölni és oly feltételektől függővé tenni, hogy*

⁶⁰⁶ OL Z 1359 12. t. 25. cs.

⁶⁰⁷ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

⁶⁰⁸ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

⁶⁰⁹ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

vállalatunkra semmi kockázat nem hárulhat ebből...” Az átadandó lakások helyét is megjelölte a levél írója: „Meszes-munkástelepet kizárólag csak tényleges munkásokkal telepítjük be, ott tehát lakásokat nem engedhetünk át. Ullmann-telepen nagyobb számban vannak üres lakások, módunkban áll tehát a kívánt lakásokat Ullmann-telepen átengedni. Ezen lakások tudvalevőleg Pécs város közvetlen közelében, forgalmas helyen és teljesen jókarban vannak.” A vállalat a továbbiakban rögzítette feltételeit: „A szobánforgó - számszerint 27 lakás - bérleti viszonyon kívül és ideiglenesen való átengedésének előfeltétele az volna, hogy idevonatkozó kormányrendelettel felhatalmazást nyerjen a DGT arránézve, miszerint a lakások használatáért ezeknek adója közterhek és fenntartási költségek címén ellenértékül havonként méltányos összeget igényelhessen, mégis ezen fizetés a kérdéses lakások jellegét meg nem szüntetheti, a DGT tehát biztosítatik, hogy a szolgálatlakás jellege és az azok feletti szabad rendelkezési joga számára továbbra változatlanul megmarad és kifejezetten is biztosítva lesz oly módon, hogy a DGT jogosítva van, a bányaigazgatóság egy havi előzetes felmondása után és pedig más szükséglakás kiutalása nélkül a lakásügyi hatóságot a lakás kiürítése és szükség esetén a végrehajtás foganatosítása iránt egyszerűen megkeresni.”

A lakások átadásának körülményeit 1926. április 28-án Pécs város megbízottai - a polgármester képviselőjében Makay István tanácsnok, valamint a pécsi lakáshivatal elnöke, Koszits Kamil, a DGT Bányaigazgatóság részéről Jaroslav Jicinsky bányaigazgató, Blaschek Aladár bányaigazgató-helyettes és dr. Seh Károly ügyvéd – jegyzőkönyvben rögzítették.⁶¹⁰ A DGT feltételeiben módosítást a város megbízottainak csak annyiban sikerült elérni, hogy az 1 havi felmondási időt 3 hónapra változtatták, rögzítették továbbá a lakások használatáért járó "ellenértéket". „A lakások használatáért ezek adója közterhek és fenntartási költségek címén megfelelő ellenérték lesz fizetendő. Ezen ellenérték az 1917, november-negyedi házbérvizonylatban egy szobás lakásnál 200 a. K. (arany Korona) H. Z.), két szobás lakásnál 320 a. K. díj (alapbér) alapján „állapították meg”, amelynek „mindenkori járulékainak behajtásáról és átadásáról illetve átutalásáról a városi lakáshivatal gondoskodik és szavatol.”

⁶¹⁰ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

Ha figyelembe vesszük, hogy 10 évvel korábbi lakbérben egyeztek meg a felek, és ezen időszak inflációjára gondolunk, akkor a szerződésnek ez a része valóban kedvező volt a bérbevevőre, a Pécs városára nézve.

1926. május 11-én kelt levelében Nendtvich Andor a következőket írta Jaroslav Jicinskynek: *"Őszintén átérzett hálás köszönetünket van szerencsénk kifejezni azért a megértő készségért, mellyel a kijelölt 27 Ullmann-telepi lakásnak átmeneti szükséglakások céljaira történt előzékeny átengedésével a szociális közérdek iránt tanúsítani és ezzel 27 megfelelő hajlék nélkül szűkölködő pécsi lakós emberséges elhelyezését lehetővé tenni méltóztatott. Címednek ezt az előzékenységét a legközelebbi közgyűlésen törvényhatósági bizottságunknak is be fogjuk jelenteni."*⁶¹¹ Mindehhez fontos megjegyezni, hogy a DGT 1926-ban belső használatra készített anyagában 169 üres lakást jelöltek meg a kimutatás készítői: Pécsbányán 84, Szabolcson 75, Vasason 9, Újhegyen 1 db-ot. Az összeállításban 113 jogtalanul elfoglalt lakást is említettek, valamint 90 vállalati lakást nyugdíjasok (tehát jogosulatlanok) használtak. 56 lakáshasználó ellen a DGT megindította a kilakoltatási eljárást.⁶¹² Az 1920-as évek Bányaigazgatói levéltári anyagában⁶¹³ egyébként szép számmal fordulnak elő kilakoltatási ügyekre vonatkozó „Bizalmas” megjelölésű anyagok!

A lakásátadás részletes ismertetését azért tartottam fontosnak, mert az eddigiekből arra lehetne következtetni, hogy legalább a 27 „*megfelelő hajlék nélkül szűkölködő pécsi lakós*” és családja számára egy időre megnyugtató módon rendeződött a lakáskérdés. Mindez azonban nem így történt. A kijelölt lakók május folyamán beköltöztek a lakásokba.

Öt hónappal később, 1926. szeptember 26-i dátummal viszont „Szigorúan bizalmas” jelzéssel figyelemreméltó emlékeztetőt – „Pro Memoria” - készített Ozanich bányaigazgató-helyettes Nendtvich polgármesterrel a „*munkáslakások további átengedése ügyében*” folytatott megbeszéléséről. „...*kijelentettük, miszerint - amint bizalmasan közölhetjük - a szénszállítás fokozatos javulásával számítunk és ezért szó sem lehet arról, hogy a szóbanforgó lakásokból csak egyet is átengedjünk, sőt inkább arról lehetne szó, hogy a már átengedetteket is, éppen*

⁶¹¹ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

⁶¹² OL Z 1359 12. cs. 25. t. A dátum nélküli dokumentumot az 1926-os levéltári iratok között találtam, amelyben már szerepel a „*Pécs város által elfoglalva tartott lakások száma (is H. Z.): 27.*”

⁶¹³ OL Bányaigazgató Z 1359 12. cs. 25. t.

tekintettel a meginduló szénkonjunktúrára ismét visszakerjük, illetve azok átengedését felmondjuk.”⁶¹⁴

A Bányaigazgatóság hivatalos levele, amelyben az Ullmann-telepi lakások átadását felmondta, 1926. október 28-i keltezéssel megérkezett a polgármesterhez.⁶¹⁵ Ennek tartalma szerint 1927. február 1-vel az összes lakást felmondták. A döntő érv a vállalati érdek volt. „*Minthogy a hazai szénnel szemben országszerte megnyilvánuló nagyobb kereslet új munkások felvételét teszi szükségessé, összes lakásainkra szükségünk van.*” A város vezetői még egy kísérletet tettek⁶¹⁶, hogy a DGT-t rábíráják a lakások átadásának meghosszabbítására. Ez azonban csak részleges sikerrel járt. A társulatot képviselő Ozanich bányaigazgató-helyettes „*...a társulat részéről ...kíméletes és türelmes eljárás*”-t ígért a ki nem költözőkkel szemben, de a város vezetőinek nyomtatékosan felhívta a figyelmét a lakásokból történő mielőbbi kiköltöztetésre. Ezzel párhuzamosan a szükséglakások 24 lakója kérelemmel⁶¹⁷ fordult a „Tekintetes Bányaigazgatóság”-hoz, hogy az „*...átadott szíveségi lakásoknak felmondását visszavonni, vagy legalább is 1/4 vagy 1/2 évi, vagyis 1927. évi május 1-ig vagy augusztus 1-ig a lakáskiürítésre halasztást adni méltóztassék.*” A kérés alátámasztásának legnyomósabb érveiként nézzük az alábbiakat: „*Sokan vannak közülünk, akiknek apró gyermekeink vannak és a február 1-én pedig éppen a legnagyobb hidegben való költözködés azoknak egészségük veszélyeztetve van ... Lakás után néztünk, de nem bírjuk csekély jövedelmünkből a nagy lakbért és belépést fizetni. Gyermekeinkkel az utcán meg nem lakhatunk.*” A Bányaművek vezetői minden valószínűség szerint „kíméletes és türelmes” eljárást folytathattak a társulati lakások visszaszerzéséért, amit az is bizonyít, hogy az 1926-ban kezdődött, ne feledjük, 3 hónapos felmondási idővel kötött lakásszerződést, ill. kiköltözést lezáró polgármesteri levél 1930. december 10-én íródott!

Az ügynek dokumentálható folytatása csak egy 1930. december 10-i levélben van, amelyben Nendtvich Andor polgármester tájékoztatta Jaroslav Jíčínský bányaigazgatót, hogy folyó év december 1-vel az utolsó igénybevett Ullmann-telepi lakás is fölszabadult, a „*lakások kiürítése megtörtént és ezzel a részünkről igénybevett mind a 27 drb. lakás fölszabadult*”⁶¹⁸

A kicsit bonyolultnak tűnő lakáshistória volt az egyetlen általam ismert ilyen jellegű akció a DGT és Pécs városa között a Társaság pécsi bányászatának időszakában. A város, amely szociális célokra igénybe vehető lakások felett nagyon szűkösen rendelkezett nem tudta

⁶¹⁴ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

⁶¹⁵ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

⁶¹⁶ OL Z 1359 12. cs. 25. t. Pro memoria 1926. december 30.

⁶¹⁷ OL Z 1359 12. cs. 25. t. 1926. december 28.

⁶¹⁸ OL Z 1359 12. cs. 25. t.

teljesíteni az eredeti szerződésben foglaltakat, nem tudta a Bányai igazgatóság felszólítása után a megállapodott határidőre kiköltöztetni a szükséglakókat, azaz a lakóknak nem tudott más lakást biztosítani. Talán nem áll messze a valóságtól az a feltételezés, hogy a DGT vezetői számára tanulságos volt Pécs város szociális lakásügyi problémája az Ulmann-telepen, ezért a jövőben az ilyen jellegű kérdések lekerültek a Társaság vezetőinek napirendjéről.

VI. 5. A DGT és Korneuburg

A disszertáció korábbi fejezetében már szó volt a DGT Korneuburgi Hajógyáráról. Joggal tehető fel a kérdés, miért e helyen írok róla részletesen, hiszen most a Társaság pécsi bányavidékének lakásügyeiről van szó. A DGT Magyarországon kívül (Magyarországon az Óbudai Hajógyár munkásainak egy része is társasági lakásokban élt), Ausztriában, Korneuburgban épített hajógyári munkásai számára lakótelepet, ezért kézenfekvő volt számomra, hogy megvizsgáljam, milyen házakban, lakásokban éltek az osztrák hajógyár munkásai, ami egyben a pécsi bányatelepek lakásaival való összehasonlítási lehetőséget is adott számomra.

Korneuburg Bécestől ÉNY-ra, a DGT bécsi dunai hajózási központjától⁶¹⁹ közúton kb. 25 km-re a Duna bal partján elnyúló osztrák kisváros, amelynek ma kb. 12.000 lakosa van. Hajójavító, ill. hajóépítő üzeme a 19. század közepétől a 20. század végéig fontos szerepet játszott a dunai folyami hajózás eszközparkjának megépítésében, ill. vízrebocsátásában. Korneuburg fejlődéstörténetében meghatározó szerepe volt a DGT megjelenésének, ill. a hajógyár létesítésének.

A Korneuburgról szóló város és üzemtörténeti anyagot Günter Weber műve alapján foglalom össze.⁶²⁰ A DGT által szervezett rendszeres dunai hajózás 1836-1837-től kezdődött bécsi központtal. A közlekedés folyamatossága érdekében a hajókat kezdetben Bécsben, ún. szükség-üzemekben építették, majd az Óbudai Hajógyár megnyitását követően, 1835 után, a vállalat hajógyártása Óbudára tevődött át, amelynek földrajzi elhelyezkedése nagy szerepet játszott a helyszín kiválasztásában. A hajóforgalom megindulásának első éveiben azonban a nagyarányú fejlődés, ill. hajószükséglet miatt, világossá vált, hogy a Duna felső folyásánál is szükség van egy hajógyár megépítésére, ill. termelésbe állítására. Von Forgatsch báró, a dunai hajózás európai jelentőségének lelkes képviselője és pártfogója, a következőket állapította meg a Bécs környéki helyszínről: „*Korneuburgban kiváló biztonsági- és téli kikötőt lehetne*

⁶¹⁹ Schiffahrtscentrum Wien Handelskai 256.

⁶²⁰ Korneuburg und die Schiffswerft 1890-1960. Herausgegeben von Günter Weber (Wien 2001)

*kialakítani, ami megfelelne Korneuburnak és az arra haladó vasútvonalnak, hiszen Kremstől és a Kampfluss Dunába torkolásától a March torkolatig, Korneuburg magasságában csak ezen a szakaszon található a bal parton több száz öl hosszúságban építkezésre alkalmas síkság.*⁶²¹ A legalkalmasabb helynek a Duna Korneuburg melletti baloldali mellékága tűnt, ahol a DGT téli kikötője is működött. A vállalat vezetőinek döntése nyomán, a több szempontból is alkalmas helyen, 1852-ben hajójavító üzem, ill. hajógyár kezdte meg működését. Az első adatok alapján a „főök” hajógyár 12.000 m²-en terült el és 60 dolgozót foglalkoztatott. A gyárban ekkor még fából építették a hajókat, de hamarosan átálltak a vasból készült hajók gyártására. 1864-re a hajógyár területe több mint a duplájára, 27.000 m²-re növekedett. A gyárhoz tartozó téli kikötő területét is bővítették. Az extenzív fejlődéssel párhuzamosan számos technikai korszerűsítést is végrehajtottak. A 19. század végén az üzem kb. 300 munkást foglalkoztatott. Ekkor már a fő hangsúly a vasból készült hajók építésére és a gőzhajók javítására helyeződött át. 1896-ban, egy gőzhajó, valamint a vonó-lapátkerekes „Glanz”, majd 1898-ban a „Vindobona” megépítésével a korneuburgi hajógyár is az új gőzhajókat építő Duna-menti hajógyarak sorába lépett. Az új üzemépületek mellett egy 18 tonnás parti darut is munkába állítottak, és további darukkal felszerelt raktárakat létesítettek. Az épületegyüttes négy fából épült csarnokból, és négy téglapépületből állt. Korneuburg fejlődésében is egyértelműen kedvező hatással volt a dunai hajózás és a hajógyár működése. 1890-ben 7.271 lakója volt a városnak, amely gazdasági vonatkozásban több lábón állt, így „gőzhajóállomással, pokróc- és vattakészítéssel, hajógyárral, só- és gabonakereskedelemmel”⁶²² büszkélkedhetett.

A századfordulót követően a gyárat az alkalmazottak körében nagy népszerűségnek örvendő Johann Pammer irányította. A hajógyár vezetője egykor hajóácsként kezdte pályáját, majd innen küzdötte fel magát a magas, felelősségteljes pozícióba. 1910 és 1914 között a DGT és a kormányzat által aláírt szerződések szubvencióinak és Pammer jó szervezőképességének köszönhetően tovább bővítették a gyárat, alapterületét 95.000 m²-re növelték. Pammernek, tevékenysége elismeréseként, a császári tanácsosi címet adományozták, a DGT pedig központi felügyelőjének nevezte ki az eredményes vezetőt.

Az első világháború alatt a hajógyár területén további nagyarányú építkezések zajlottak. Többek között síneket fektettek a korneuburgi pályaudvar és a hajógyár közötti szakaszra, és jelentős szociális beruházásként elkészült a 49 lakásból álló lakótelep, ahol az üzem munkásainak egy része, ill. családjaik kaphattak korszerű körülmények között elhelyezést.

⁶²¹ Korneuburg und die Schiffswerft 2. o.

⁶²² A Pallas Nagylexikona X. k. (Budapest 1895) 795

Az első világháború alatt, ill. azt követően azonban a DGT flottájának kb. felét elveszítette. A háború okozta veszteségek hosszú ideig éreztették hatásukat. Új hajók építéséről sokáig szó sem lehetett. Az 1920-as évek közepétől, a gazdasági recesszió következményeként, a termelést fokozatosan csökkentették. Az 1923-as éve után a dolgozók létszámát 470-ről 170-re apasztották. A hajógyárat a továbbiakban, mint a DGT fióküzemét működtették, amely elsősorban a vállalat saját szükségleteit elégítette ki.

A gazdasági pangás mindenesetre a társaság számára rövid ideig tartott. A DGT által felvett kölcsönből jutott pénz a hajógyár bővítésére, amelynek részeként egy 25 tonnás elektromos parti forgódarut is munkába állítottak. Korneuburg város megrendelésére repülőkompot és állóhajót építettek.

A DGT az 1920-as években áruszállító és tartályos uszályainak megcsappant állományát a korneuburgi gyárban megépítendő új hajókkal kívánta feljavítani. Ekkor épült az első nyolc forrasztott ezertonnás áruszállító uszály. Ez az újítás mérvadóvá vált a teljes német belföldi hajózás számára.

A hajógyár 1936-37-ben kezdte meg „főúri” hajóinak építését: a négy motoros hajó, a „Prinz Eugen”, az „Erzherzog Karl”, a „Laudon” és a „Radetzky” a DGT modernizált szállítóflottájának büszkesége lett. Ezekben az években Dipl. Ing. Norbert Weber központi felügyelő igazgatta a hajógyárat, akit 1938-ban, az Anschlusst követően felfüggesztettek állásából. Az új hatalom hadi üzemmé nyilvánította a hajógyárat. A létesítményeit jelentősen bővítették, a gyár területét 197.000 m²-re növelték, és egy új, 100 méter hosszú hajócsarnokot építettek. A két motoros utasszállító hajó, a „Stadt Wien” és a „Stadt Passau” már előkészített építését befejezték. A hajókat 1939-ben és 1940-ben állították forgalomba. 1945. áprilisától a hajógyár a szovjet megszálló hatalom fennhatósága alá került. Az „USIA” egyik üzemeként eleinte kizárólag a szovjet hajózás számára dolgozott. 1950-ben megkezdtek az ezertonnás áruszállító hajók szériagyártását. Két évvel később teljes egészében átálltak az elektromos forrasztásra. Az 1955. május 15-i osztrák államszerződés hatálybalépését követően, 1955 augusztusában a hajógyár visszakerült a DGT tulajdonába. A szovjet hajógyári igazgató, Melnikow helyére az osztrák Eugen Fleschner-Jetzen került.

Az 1959-es év újabb fordulatot jelentett a hajógyár életében. A vállalat „Schiffswerft Korneuburg-AG” névvel részvénytársasággá alakult, de mint leányvállalat, továbbra is kapcsolatban maradt a DGT szervezetével. 1964-ben Jetzent Dkfm. Ernst Schwarz követte az igazgatói székben. 1965-ben készült el a gyárban a DGT akkori zászlóshajója, a „Theodor Körner”, amelynek november 30-i vízrebocsátása nagy ünnep volt. Az 1970-es évek elején a létesítmények nagyarányú bővítését tervezték. A gyár ekkor 191.000 m²-en terült el.

Az 1970-es években azonban egyre világosabban megmutatkozott, hogy a vízi közlekedés, ill. szállítás nem tud eredményesen versenyezni a tökéletesedő szárazföldi közlekedéssel. Németországban, Ausztriában – ahol ekkor a DGT fő hajózási szállítási piaci voltak - kiépültek a jó minőségű autópályák, amelyek jelentős mértékben meggyorsították, kiszámíthatóbbá tették a személy- és áruszállítást. A teljesség miatt meg kell jegyezni, hogy költségesebbé is! A kizárólagos állami tulajdonú DGT nem mindig racionális beruházásai is arra az elhatározásra készítették a kormányzati döntéshozókat, hogy a vállalati struktúrán változtatni kell. A DGT szanálásának első lépéseként a hajógyár az ÖLAG tulajdonába került. A „Schiffswerft Korneuburg-AG” (Korneuburgi Hajógyár Részvénytársaság) és a „Schiffswerft Linz AG” (Lинzi Hajógyár Részvénytársaság) 1974. január 1-i hatállyal „Österr. Schiffswerften AG” (Osztrák Hajógyarak Részvénytársaság) név alatt egyesült. Ezzel a hajógyár a VOEST-Alpine-Konzern egyik vállalatává vált.

Az 1970-es években a korneuburgi hajógyár kapacitásának kihasználását, a kb. 700 dolgozó foglalkoztatását többek között a nagy szovjet megrendelések, az utasszállító hajók építése biztosította. Így 1979-re elkészültek az Európa legszebb folyami utasszállító hajói közé tartozó luxushajók: a „Wolga”, a „Dnjepr”, az „Ukraina” és a „Moldavija”. Az 1980-as évek hajóépítési recessziója a korneuburgi hajógyárban is komoly gondokat okozott, a megrendelések visszaestek, az alkalmazottakat fokozatosan elbocsátották. A hosszúra nyúlt válság következtében 1993. december 31-vel leállt a gyártás.

Ma az egykori korneuburgi hajógyár megmaradt üres épületei fogadják az arra vetődő látogatót,⁶²³ kihalt a gyárudvar és az a partszakasz is, ahol több mint egy évszázadon át a különböző hajók sokaságát bocsátották vízre, hogy elvigyék a Dunán egy magas műszaki kultúra hírét távoli tájakra. Néhány kulturális, művészeti kezdeményezéstől eltekintve, a terület gazdája, a helyi önkormányzat, amely – több hasonló magyarországi helyszín tulajdonosához hasonlóan – befektetőket keres és vár, hogy ismét rentábilis funkciót találjanak a múltba vesző hajógyári partszakasznak, amely valaha a világ legnagyobb belvízi hajózási társaságának, a DGT-nek az egyik büszkesége volt.

⁶²³ A jelen disszertáció szerzője 2003. novemberében személyesen tapasztalta a leírtakat. Mindezt a helyszínt számomra részletesen bemutató Reinhard Schröpfer úr, a Korneuburgi Városi Múzeum vezetője is megerősítette. Akinek e helyen köszönöm meg szakavatott kalauzolását..

VI. 5. 1. DGT kolónia Korneuburgban

A korneuburgi munkáslakótelep építése is annak az üzembracionalizálási folyamatnak a része, amely az 1910-es évek elején kezdődött és az 1920-as évek közepéig tartott a DGT-nél. Ezen átszervezés a vállalat 19. századi extenzív fejlődését követően az intenzív gazdálkodási feltételek kialakításának következménye, amikor a hatékonyság került középpontba, kiegészítve a társasági érdeket szem előtt tartó szociális intézkedésekkel, beruházásokkal.

A korneuburgi kolónia vagy lakótelep építési dokumentációját alapos levéltári kutatást követően találtam meg.⁶²⁴ A teljes tervanyagot a „Baudepartement der I. K. K. Priv. DDSG”, azaz a DGT Építési Osztálya készítette. Az anyagban lévő legkorábbi tervdokumentum 1913. februári keltezésű.⁶²⁵ Az 1:200-as léptékkal készült, két rajzból álló lap egyikén a „Parterre-Grundriß”, a másikon „I. Stock-Grundriß” felirat olvasható. A hajógyár közelében felépítendő 6 különálló épület együttes alaprajzát úgy készítették el, hogy azon a lakások pontos beosztása is szerepelt. Végül nem ez az elképzelés valósult meg. Egy későbbi, az egész lakótelepet és a mellette lévő hajógyárat, Duna partot, szomszéd telkeket is ábrázoló alaprajzon már világosan megjelölték a megépítendő telep házeit.⁶²⁶ Egy ehhez kapcsolódó 1:500-as vázlat alapján egyértelműen látszik, hogy a kolónián négy házat – „Objekt A, B, C, D” – valamint a hajógyár igazgatója számára különálló szolgálati villát és az egész telep higiénés viszonyainak megoldására tisztítóberendezést is terveztek. (Hasonlóan, mint a pécsi meszespustai-telepen.) Az egymás mellett álló, egyforma A és D jelű házakban 8-8 lakást, az egymással szemben lévő ugyancsak egyforma B és C jelű házakban 16-16 lakást helyeztek el. Az A, D típusú házak külső mérete 23,77 m x 10,24 m, a B, C típusú házak külső mérete pedig 50,00 m x 10,51 m. Mind a négy házat négy szintre tervezték, ill. készítették el. A házak hasznos beépítése az alagsori szinten, vagy pincénél kezdődött, ahol a lakásokhoz kapcsolódó, különálló tároló kamrákat – 8,45 m² - 9,2 m² - valamint zuhanyozókat (22,20 m²) és kádfürdőt (12,25 m²) is kialakítottak. A földszinten és az első emeleten helyezték el a lakásokat, a tetőtérben pedig minden lakáshoz elválasztott padlástér tartozott, valamint a ház lakói közös mosókonyhát, tárolót és szárítópadlást használhattak.

Ezek után nézzük az egyes házakban lévő lakásokat, ill. azok beosztását, alapterületét.

⁶²⁴ Az Arbeiterkolonie Korneuburg alaprajzai, tervdokumentációja az Österreichisches Staatsarchiv (Wien) R28.092/002-AdR/2003 jelzetszámon található. Az anyag felkutatásában nyújtott segítségért ezúton mondok köszönetet Franz Dosch ny. DDSG igazgató úrnak (Wien).

⁶²⁵ Projekt über die Errichtung einer Arbeiterkolonie am Werft Korneuburg.

⁶²⁶ Projekt über die Errichtung einer Arbeiterkolonie am Werft Korneuburg Situation. Wien, im Februar 1914.

Miután 2-2 ház teljesen egyforma – A, D és B, C – ezért csak két háztípus lakásait ismertetem.

Az A, D típusú ház lakásai: házanként 4 lakás a földszinten, 4 lakás az I. emeleten. Mindkét ház lakásai egy-egy közös lépcsőházból, folyosón keresztül közelíthetők meg. A közös lépcsőházi folyosóról nyílt szintenként 4 WC („Kloset”). Így minden lakáshoz a folyosón külön WC is tartozott.

A lakások beosztása szintenként:

1. lakás: szobák: $19,57\text{ m}^2$, $8,2\text{ m}^2$, $8,92\text{ m}^2$, (lakó)konyha $13,62\text{ m}^2$; összesen $50,31\text{ m}^2$.
2. lakás: szoba: $18,40\text{ m}^2$, (lakó)konyha: $11,47\text{ m}^2$; összesen: $29,87\text{ m}^2$.
3. lakás: szoba: $18,40\text{ m}^2$, (lakó)konyha: $11,47\text{ m}^2$; összesen: $29,87\text{ m}^2$.
4. lakás: szobák: $19,55\text{ m}^2$, $8,92\text{ m}^2$, konyha: $13,24\text{ m}^2$; összesen $41,71\text{ m}^2$

Összegezve a fentieket, elmondható, hogy az A és a D típusú házban házanként 8-8 lakás volt, amelyek az alábbiak:

- 2 db $50,31\text{ m}^2$ -es lakás,
- 4 db $29,87\text{ m}^2$ -es lakás,
- 2 db $41,71\text{ m}^2$ -es lakás.

Összesen az A és D jelű házban 16 lakás volt. A D épület pincéjében még egy $34,9\text{ m}^2$ nagyságú élelmiszerboltot („Magazin”) is kialakítottak, amelyben előszobát, eladóteret, raktárt és egy helyiséget a boltos számára választottak le. A Magazinban csak a hajógyár alkalmazottai vásárolhattak. (Lásd a disszertáció Élelemellátás a DGT pécsi bányatelepein, VI. 2. fejezetet)

A B, C ház lakásai: házanként 8 lakás a földszinten, 8 lakás az I. emeleten. Mindkét ház lakásai két-két lépcsőházból, folyosón keresztül közelíthetők meg. Tehát lépcsőházanként 4 lakás volt a földszinten és 4 az I. emeleten. A közös lépcsőházi folyosóról nyílt a szintenkénti 4 WC („Kloset”). Így minden lakáshoz e háztípusban is a folyosón külön WC tartozott.

A lakások beosztása szintenként és lépcsőházanként:

1. lakás: szobák: $19,57\text{ m}^2$, $8,2\text{ m}^2$, $8,92\text{ m}^2$, (lakó)konyha: $13,62\text{ m}^2$; összesen: $50,31\text{ m}^2$
2. lakás: szoba: $18,40\text{ m}^2$, (lakó)konyha: $11,47\text{ m}^2$; összesen: $29,87\text{ m}^2$
3. lakás: szoba: $18,40\text{ m}^2$, (lakó)konyha: $11,47\text{ m}^2$; összesen: $29,87\text{ m}^2$
4. lakás: szobák: $19,57\text{ m}^2$, $8,92\text{ m}^2$, (lakó)konyha: $13,24\text{ m}^2$; összesen: $41,73\text{ m}^2$

A B és C típusú házban házanként 16-16 lakás volt, amelyek az alábbiak:

4 db 50,31 m²-es lakás,
8 db 29,87 m²-es lakás,
4 db 41,73 m²-es lakás.

Összegezve a négy ház lakásait, az alábbi eredményt kapjuk:

12 db 50,31 m²-es lakás,
24 db 29,87 m²-es lakás,
12 db 41,73 m²-es lakás.

48 lakás összesen.

A lakótelep tervdokumentációjából megtudhatjuk az épületek műszaki kivitelezésének technikai adatait is; így az áthidaló vasbeton gerendák, beton tálcák⁶²⁷, nyílászárók⁶²⁸ méreteit stb. A négy ház által határolt terület udvarán torna- és játszóteret is kialakítottak, középen impozáns szökőkúttal. Egy tervrajz nyomán arra következtethetünk, hogy a kolónia tereprendezése, csatornázása és tisztító (ülepítő) berendezésének kivitelezése is alapos előkészítés után készült el.⁶²⁹ A tisztított (ülepített) szennyvizet a Dunába vezették.

A hajógyári telepen lakók számára egyenként kb. 150 m²-es konyhakerti parcellákat is kialakítottak a kolónia közelében.⁶³⁰ A konyhakertek szomszédságában kisállat ólakat építettek, ahol a dolgozók háztartási, élelmezési szükségleteikre szárnyasokat és egyéb aprójószágot tudtak tartani.⁶³¹

A kolónia lakásainak házszabályzata sajnos nem áll rendelkezésemre, ezért azt nem tudtam összehasonlítani a Társaság pécsi bányáslakásainak szabályzatával. Mégis joggal feltételezhetjük – a DGT struktúráját, működési mechanizmusát ismerve – hogy a hajógyári munkások és a bányászok is hasonló feltételekkel kapták szolgálati lakásukat. Ha a vállalati lakásszámokat vetjük össze Pécsen és Korneuburgban, egyértelmű a pécsi lakások számának túlsúlya. Így van ez, hiszen tudjuk, hogy a DGT a Pécs környéki bányáiban az alkalmazottak száma többszöröse volt a korneuburgi hajógyárban foglalkoztatottakénak. A

⁶²⁷ Bau: Arbeiterkolonie der ersten k. k. priv. DDSG am Werft Korneuburg. Baudepartement der DDSG Wien im Juli 1914 A tervrajzon szerepel még a Bauunternehmung Adolf Wengritzki CO. cég bélyegzője és kézzel írt dátummal 10. V. 1916

⁶²⁸ Bau: Arbeiterkolonie der ersten k. k. priv. DDSG am Werft Korneuburg Tür- und Fensterlieferung. Wien im Juli 1914

⁶²⁹ Arbeiterkolonie der Werft Korneuburg. Aufnahme des Bauplatzes, Situation, Terrainregulierung, Kanalisierung, Kläranlage. Baudepartement der I. K. K. Priv. DDSG Wien, im Jänner 1913.

⁶³⁰ Schiffswerfte Korneuburg. Lageplan der Gartenparzellen für die Werftangehörigen. 17. 3. 1940

⁶³¹ Schiffswerft Korneuburg. Kleintirstallungen. Kbg. (Korneuburg. H. Z.) 10. 7. 47

munkáslétszámok a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó időszak minden időszakában a Pécsi Bányaműnél 6-8-szorosa volt a Korneuburgi Hajógyárban foglalkoztatottakénak. A korneuburgi kolónia jellegében eltér a pécsi bányavidék munkáslakótelepeitől, ugyanis az ausztriai telep házai emeletesek voltak, Pécsen pedig nem volt emeletes bányászház, legfeljebb a tiszt, főtiszt házakhoz tartozott padlásszoba. A korneuburgi telep építésének időszaka kb. egy évtizeddel előzte meg a meszes-pusztai beruházást, ahol a lakásméreték nagyobbak voltak a hajógyári munkáslakásoknál. A hajógyáriak viszont komfortosabb lakásokban lakhattak, hiszen ott zuhanyzó, fürdőszoba is volt a házban, ugyan a lakásokban nem.

Mindenesetre megállapítható, hogy mindkét lakótelep a kor legjelentősebb munkásszociális beruházásai közé tartozott, amelyek napjainkig őrzik az egykori DGT/DDSG hírnevét, nagyságát, egyúttal a Társaság lakótelepei a nemzetközi összehasonlítás próbáját is kiállják.⁶³²

VI. 6. Élelemtárak a DGT Pécs környéki bányatelepein

VI. 6. 1. Élelemtárak a vállalati szociálpolitikában a 19-20. század fordulóján és a 20. század első évtizedeiben

A bányatelepek általában távol voltak a lakott településektől, hiszen a termelő bányüzemék közelében létesítették azokat. Így volt ez a DGT Pécs környéki bányászata esetében is. Ezért a telepek lakosságának folyamatos élelemellátását is meg kellett szerveznie a bányatulajdonosoknak. Erre már a DGT Pécs környéki megtelepedése idején is találunk példát, amikor 1856-ban az első munkáslakások építése közben Pécsbányán a Társaság vendéglőt is építtetett.⁶³³ A bányatelepek élelem- és iparcikkellátására a bányatörvény adott a tulajdonosnak lehetőséget. A bányatulajdonost az 1854. évi bányatörvény⁶³⁴ és annak később többször módosított, bővített változata feljogosította arra, hogy dolgozóit élelmiszerekkel lássa el. A 131. §. szerint „*A bányaadományozás a birtokost följogosítja egyszersmind: ... g./ saját munkásszemélyzetét, azonban iparszerű nyereség nélkül, a szükséges élelmiszerekkel ellátni.*”⁶³⁵

A DGT élelemtárakat a korabeli források különböző elnevezésekkel illették, de mindig ugyanazt értették alatta. A „*victualmagazin*”, „*élelmezési raktár*”, „*élelmitár*”, „*élelemtár*”,

⁶³² Altfahrt és szerzőtársai 1983, Hösl-Pirhofer 1988

⁶³³ Babics 1952 138. o.

⁶³⁴ Magyar Bányatörvény 1931 I. o.

⁶³⁵ Magyar Bányatörvény 1931 264. o.

„magazin” kifejezés tehát mindig azt az „intézményt” jelölte, ahol a Társaság alkalmazottai vásárolhattak és egyúttal részükre az élelmiszereket és iparcikkeket tárolták, raktározták is.

A DGT élelmezési raktáiról az első átfogó kimutatás a 19-20. század fordulójáról származik. „Az 1896-ik évi millenniumi Budapesti Országos Kiállítás alkalmából a bányászat barátainak” felajánlott, a DGT Pécs melletti kőszénbányáit bemutató kiadvány az élelmezési raktárakról az alábbiakat írta az 1895-ös esztendőre vonatkozóan: *„Hogy a bányatelepeken lakó hivatalnokok és munkások élelmi szerekkel elláthatók legyenek, három élelmi raktár áll fenn. (Pécs/bányatelep/en, Szabolcson és Vasason. H. Z.) Ezen raktárakban nemcsak mindenféle élelmi czikkek, hanem ruhák, fehérneműek és más háztartási czikkek is kaphatók. Az eladás iparszerű nyereség nélkül történik. A bevásárlási árakhoz a kezelési költségek fedezésére néhány százalék ugyan hozzá számíttatik, az év végén fennmaradó tiszta jövedelem azonban a bevásárlás arányában mint osztalék (rendesen 3-5%) készpénzben a fogyasztók között kiosztatik. Mivel a bevásárlás nagyban történik, a társulat vonalain szállításra díjmérséklést ad, ezen intézmény a munkások javát igen előmozdítja. Az áruforgalom évenként mintegy 200.000 frtot tesz ki. Idegenek nem kaphatnak e raktárakból és saját munkásaink sincsenek kényszerítve, hogy szükségleteiket innét fedezzék.”*⁶³⁶

Egy öt évvel későbbi, 1900-as kiadvány szerint: *„Az áruforgalom évenként mintegy 400.000 koronát tesz ki.”*⁶³⁷

Az 1905-ös társulati ismertető⁶³⁸ már arról írt, hogy 1904-ben *„négy élelmi raktár áll fenn”*. A meglévő három mellé Somogy községben létesítették a negyediket.

A századforduló időszakából rendelkezésünkre áll egy forrás az élelemtárakban megvásárolható árucikkekről és azok áráról, amely az általam ismert első konkrét információ a DGT élelemtárainak áruválasztékáról.

⁶³⁶ DGT 1896 37. o.

⁶³⁷ DGT 1900 39. o.

⁶³⁸ DGT 1905 24. o., 28. o.

**24. táblázat. A kiskereskedelmi árak a vállalat élelmiszer-magazinjaiban
1896. decemberében, (Forint-fillér)⁶³⁹**

Árucikk	Ár (Ft. f.)	Árucikk	Ár (Ft. f.)
1 kg liszt (2 féle)	0,15 0,08	1 kg makaróni	0,48
1 kg árpa	0,06	1 kg só	0,14
1 kg kukorica	0,07	1 kg bors	0,80
1 kg zab	0,12	1 kg majoranna	1,0
1 kg lencse	0,24	1 kg babérlavél	0,50
1 kg borsó	0,24	1 kg kömény	0,60
1 kg rizs (8 féle)*	0,18 0,32	1 kg paprika (piros, örölt)	1,50
1 kg mák	0,28	1 kg mazsola	0,60
1 kg cukor	0,48	1 kg mandula	1,00
1 kg kávé (2 féle)	1,56 2,30	1 l étolaj (4 féle)*	0,32 0,90
1 kg Frank kávé	0,92	1 l mosószóda	0,07
1 kg malátakávé	0,45	1 l Jamaica rum	1,80
1 kg fügekávé	0,40	1 l hazai rum	1,00
1 kg zsír	0,66	1 l szilvapálinka	1,30
1 kg szalonna	0,66	1 l törkölypálinka	1,10
1 kg disznóhús	0,70	1 l ecet	0,08
1 kg szalámi	1,80	1 cs. Gyufa	0,08
		1 db kék munkaruha	3,25

* A lista a két szélső – a legkisebb és a legnagyobb - árat mutatja (H. Z.)

Az árak nagyságát igazán akkor tudjuk érzékeltetni, ha ehhez viszonyítási alapként a korabeli, 1896-os bányász átlagkereseteket is megnézzük.⁶⁴⁰

25. táblázat. Bányászkeresetek – 1896

Munkahely	Kereset Frt/műszak
Vasas üzem átlag vājárkereset	1,25
Szabolcs üzem átlag vājár	1,28
Szabolcs üzem összmunkás átlagkereset	0,98
Pécsbánya üzem átlagos vājárkereset	1,37

Az élelmezési raktárak áru kínálatának jelentős bővüléséről egy 1917. május 7-én kelt „Élelmezési raktárak áruinak eladási ára 1917”⁶⁴¹ című irat tájékoztat bennünket. Érdemes a listán végigtekinteni. Kb. háromszorosára nőtt két évtized alatt a magazinokban eladásra kínált áruk száma. Az élelmiszerek számának növekedésén kívül fontos jelenség az áruválaszték bővülése. Megjelentek az iskolai felszerelések, a palatáblától kezdve

⁶³⁹ Mecseki Bányászati Múzeum Pécs (MBM) adattár: „1896. év iratai” (A forrásra Dr. Szabolcs Lajos, néhai Kollégám hívta fel figyelmemet az 1980-as évek végén. E helyen mondok neki érte köszönetet. H. Z.)

⁶⁴⁰ Mecseki Bányászati Múzeum Pécs (MBM) adattár: „1896. év iratai”

⁶⁴¹ OL Z 1359 82. cs. 136. t. 1917. május 7.

Magyarország és Baranya vármegye térképéig. Jelentősen nőtt a ruhaneműk száma és minőségének differenciáltsága is.

26. táblázat. Élelmezési raktárak áruinak eladási árai - 1917 (korona, fillérben)

Árucikk	Ár	Árucikk	Ár	Árucikk	Ár
1 q dara	102,00	1 levél póris	0,02	1 db nagyboríték	0,02
1 q 0 sz. búzaliszt	102,00	1 kg kékítő golyókban	6,00	1 db kis boríték	0,02
1 q 2 sz. búzaliszt	66,00	1 üveg kékítő	0,22	1 db isk. atlasz	1,10
1 q 5 sz. búzaliszt	46,00	1 doboz fénymáz 8 sz.	0,32	1 db Magyar-ország térkép	0,40
1 q korpa	22,00	1 dob. ambracrém		1 db Baranya vm. Térképe	0,40
1 q tengeri liszt	66,00	1 dob. Erdál	0,60	1 db nagy bevásárló könyv	0,70
1 kg bab	0,70	1 kg antracén tinta	0,37	1 db kis bevásárló könyv	0,20
1 kg mák	5,60	1 cs. gyújtó „Schwed”	3,70	1 db súroló kefe	1,70
1 kg szilva- és gyümölcsíz	6,00	1. cs. szalon-gyújtó	0,40	1 db fényező kefe	2,00
1 kg mazsola- szőlő	8,40	1 ü. Zacherlin rovarpor	0,30	1 db sárkefe	1,00
1 kg árpakása finom	1,30	1 db Zacherlin rovarporszóró	0,40	1 db bekenő kefe	0,28
1 kg árpakása goromba	1,00	1 kg Parafin gyertya	0,66	1 db cirokseprő	3,80
1 kg piló cukor	1,60	1 db héring	7,20	1 db mosókefe	1,00
1 kg kristálycukor	1,60	1 cs. közönséges dohány	0,50	1 db szopóka	0,30
1 kg süvegcsukor	1,58	1 cs. kapadohány	0,10	1 db pipa fedél n.	0,14
1 kg kockacsukor	1,62	1 l szilvapálinka	0,13	1 db pipa álonyo-zott fedéllel	0,78
1 kg Cuba kávé	9,00	1 l Jamaica rum	9,50	1 rövid pipaszár	0,75
1 kg konzervkávé	4,20	1 l belföldi rum	6,80	1 közép pipaszár	0,90
1 kg Frank kávé-pótló (1/2 kg lád.)	3,00	1 rumosüveg 5 dl	9,50	1 hosszú pipaszár	1,10
1 kg Frank kávé-pótló (1/4 kg lád.)	3,00	1 rumosüveg 3 dl	0,24	1 cs. kötőtű (5 db)	0,10
1 kg Frank kávé-pótló (1/4 kg cs.)	3,00	1 palatábla 4 sz.	0,24	1 db horgolótű	0,18
1 kg Kneipp malátakávé	1,70	1 db palavessző	0,55	1 kötet pamut 10-es fehér	1,30
1 kg Karaván tea	32,00	1 db feketeiron	0,02	1 kötet pamut kék	1,30
1 kg füstölt hús	8,50	1 db tolltok	0,07	1 gomb. horgoló pamut	0,62
1 kg krakkói hurka	8,00	1 db tollnyél	0,32	1 köt. Kendercérna	0,17
1 kg disznósír	7,00	1 db író toll Garnier	0,06	1 vég pamut-fűző	0,51
1 kg stifolder	8,80	1 db vonalzó	0,01	1 vég pamutszalag fehér	0,66
1 kg kenyérszalonna	7,00	1 db törlogumi	0,35	1 vég pamut-szalag fekete	0,66
1 kg töpörtyű	5,00	1 db gyakorlófüzet	0,22	1 db Oxfording I.	9,00
1 kg húsos hurka	6,00	1 db kis gyak. füzet	0,26	1 alsónadrág, fehér vászon	5,00
1 kg groji sajt	9,40	1 db nagy rajzfűzet	0,07	1 alsónadrág, kék	5,00

1 kg rizskeményítő	4,60	1 db pontjelzett rajzfűzet	0,26	vászon	
1 kg táblakeményítő	1,80	1 db írófüzet	0,07	1 felsőnadrág, angol bőr	22,00
1 kg sziksó	0,40	1 ív itatóspapír	0,20	1 kék műhelyöltöny I.	29,70
1 kg töltött szappan	4,16	1 db fogalmazó-papír	0,03	1 kék műhelyölt. II.	06,00
1 db mandulaszappan	1,60	1 db irodai papír	0,04	1 pár bakancs tehénbőr	70,00
1 kg kenőszappan	3,20	1 db levélpapír	0,03	1 pár női cipő	43,00
1 kg síkpor	0,30			1 pár férficipő	51,00
				1 pár ffcipő cügos	44,00

(A fenti és az ezt követő táblázatokat is szöveghűen közölöm. H. Z.)

Az árak természetesen itt is csak akkor rendelkeznek információs értékkel, ha közöljük a táblázat készítésekor érvényben lévő átlagkereseteket is. 1917 áprilisában az alábbi átlag szakmánybérek voltak műszakonként:⁶⁴²

Beosztás	Átlag szakmánybér/műszak	Havi átlagkereset
vájár	7,23 K	159,06-173,52 K
segédvájár	5,16 K	113,52-123,84 K
csillés	4,43 K	97,46-106,32 K
takarítófiú	2,90 K	63,80-69,60 K

(Optimális esetben 22-24 műszakot lehet havonta számolni. A keresetek pótlék, pl. családi pótlék nélkül értendők.)

A források fennmaradásának véletlenszerűsége folytán egy olyan konkrét esetről is be tudok számolni 1917. április-május hónapból, amely a fenti statisztika egyhangúságát élettellel tölti meg. Lämmer János bányamunkás (keresete alapján segédvájár) panasszal fordult a „Munkásügyi Panaszbizottság bánya- és kohóművek” budapesti irodájához. Erre reagálva a Panaszbizottság elnöke, Ehmann ezredes a háború miatt katonai felügyelet alatt álló bánya katonai parancsnokához, a m. kir. 43. Népfolkelő Munkásosztag vezetőjéhez 6 pontban összefoglalt átiratot intézett.⁶⁴³ A panasz természetére vonatkozóan az ezredes átiratából, valamint a pécsbányatelepi Heindl bányafelügyelőnek a katonai parancsnoksághoz küldött válaszleveléből tájékozódhatunk.⁶⁴⁴ Lämmer bányász valószínűleg kevésnek tarthatta keresetét, az élelemtárból az olcsóbb élelmiszereket - a burgonyát és a babot - hiányolhatta. (Mindebből a panaszos és családja táplálkozási viszonyaira is következtethetünk!) Valamint

⁶⁴² OL Z 1359 82. cs. 136. t. Jaroslav Jičinský bányai igazgató levele Stenge Ferencnek, Baranya vármegye alispánjának. 1917. május 24.

⁶⁴³ OL Z 1359 82. cs. 136. t. 1917. május 4.

⁶⁴⁴ OL Z 1359 82. cs. 136. t. 1917. május 7.

panaszt emelhetett a magas ruhaárak ellen is. A továbbiakban Heindl bányafelügyelő fent említett leveléből közlök részleteket, amely példaértékén túl általánosítva a bányászság életkörülményeibe enged bepillantást, több vonatkozásban kapcsolódva az élelemtárakhoz.

"A m. kir. 43. sz. Kőszénbánya népf. munkásosztag Tekintetes Parancsnokságának Pécsbányatelep

Lämmer János bányamunkás panaszára vonatkozólag tisztelettel közöljük a következőket:

ad 1./ panaszos nős, feleségén és anyján kívül 3 gyermeke van, utóbbiak kora: 7, 4, 1 év.

ad 2./ 1917 április hóban keresett:

21 műszakra á Kr. 5,84 Kr. 122,66

1 " " á Kr. 4,00 Kr. 4,00

22 műszak után szorgalmi pótlék á 56 fillér Kr. 12,32

5 családtag után családi pótlék á Kr. 4,50 Kr. 22,50

összesen: Kr. 161,48

azaz keresett egy műszakra átlag 7 korona 34 fillért.

(...)

ad 4./ Az élelmezési cikkekkel való ellátást illetőleg hangsúlyoznunk kell, hogy burgonyát és babot, a mely két élelmicikk a legfontosabbak közé tartozik, számtalan sürgetés és a legintenzívebb utánjárás dacára sem tudtunk, avagy csak elenyésző mennyiségben a hatósági élelmezési központoktól kapni. Úgyszintén kudarcot vallott minden igyekezetünk privát úton beszerezni a körülfekvő falvakból és megyékből.

ad 5./ panaszos azon állítása, hogy bérének alacsony volta miatt ruházkodni egyáltalán nem tud, nem felel meg a valóságnak, mert kellő beosztással a fent felsorolt bérek és jövedelem mellett kell jutni ruházkodásra is, természetesen közel sem oly mértékben, mint hajdan béke idején.

ad 6./ A munkások megélhetési viszonyait rendkívül hátrányosan befolyásolja:

(...)

2. a ruházkodási cikkek árának maximálatlansága, minek következtében e téren teljes anarkia uralkodik. A szállítók nem tudják mit kérjenek áruikért, s így a munkás teljesen ki van szolgáltatva uzsorás áraiknak.

Burgonyát még vetőmagnak sem tudtunk munkásaink részére a központnál kapni, nemhogy élelmezésre valót kaptunk volna. Ugyanígy áll a dolog a babbal is. Szalonnából, amíg az egyáltalán beszerezhető lesz, a bányamunkásoknak havonként 1900 grammot adunk, kilóját 7 koronáért, úgyszintén húsos hurkát, kilóját 6 koronáért. - Kertet és földet munkásaink négyszögölenként 1 fillér bérért kapnak, kertbe ültetendő palántát pedig négyzetméterenként hat fillérért. - Társulati lakásért, amely áll egy szoba, konyha, éléskamra, sertésól, fakamra, egy darab ingyen kertből, fizetnek munkásaink havonta Kr. 5,20 házbért, egy ugyanilyen, de kétszobás lakásért Kr. 7,80 házbért, amely összeg még az évi karbantartás költségeit sem fedezi. Ezzel szemben egy ugyanilyen minőségű privátlakás 3-4-szer annyiba kerül. Azonkívül kap minden családtag munkás évente egy szobás lakás után 30 q, 2 szobás lakás után pedig 45 q ingyen szenet. Úgyszintén kapnak a munkások a bányából kiépített fából is annak mennyisége szerint. Az élelmezési raktárainkban eladott liszt ára különként átlag 5 fillérrel volt olcsóbb, mint máshol, azok tiszta nyeresége pedig, mely idén 4 százalékot tett ki, a munkásoknak a kivételezés (vásárlás H. Z.) mértéke szerint vissza lett fizetve.

Pécsbányatelep, 1917. május hó 7-én.

Kiváló tisztelettel

Heindl bányafelügyelő"⁶⁴⁵

⁶⁴⁵ OL Z 1359 82. cs. 136. t. 1917. május 7.

Mindezekből és a fenti árlistából világosan kitűnik, hogy 1917-ben 161,48 Kr-ás havi fizetésből hatalmas nehézségek, gyakran nélkülözések közepette lehetett csak 6 tagú családot eltartani.

VI. 6. 2. Élelemtárak az 1920-as években

A DGT élelemtáaira vonatkozó források nagyobb számban az 1920-1930-as évekből állnak rendelkezésre.

1922. február 1-i keltezéssel, Jicínský bányaigazgató aláírásával 13 nyomtatott oldalas „Szabályzat” jelent meg „*A DGT bányaművein lévő élelmiszertárakból élelmiszerek vételezésére való jogosultságról*”⁶⁴⁶ alcímmel. A Szabályzatban 1922. október 17-i, 1923. március 9-i, 1923. július 4-i és 10-i, valamint 1923. augusztus 13-i dátumozással kiegészítések találhatók. A Szabályzat 1-10 §-ában a legapróbb részletekig szabályozta az élelmitárakból a vételezés jogosultságát. Ennek vázlatos ismertetését azért tartom fontosnak, mert a „limit ellátás rendszere”⁶⁴⁷ kivételével a szabályozás fő vonalaiban a II. világháború végéig érvényben maradt.

1. §. Vételezésre való jogosultság

A társasági élelmitárakból vételezésre jogosultak:

*a társasági
munkások
felvigyázók
tisztviselők*

*és akik az állományba
felvétettek
és ezek családtagjai*

*nyugdíjasok,
özvegyek
és árvák*

és ezek családtagjai

2. §. Családtagok

Az előbb felsorolt személyek családtagjaihoz számítandók a családfővel közös háztartásban élő:

feleség, a 14. életévet meg nem haladt törvényes vagy törvényesen örökbefogadott gyermek, cselédek (csak tisztviselőknél és segédtisztviselőknél):

a szülők, após, anyós és testvérek, de csak akkor, ha vagyontalanok és máshonnan támogatást nem kapnak, továbbá, ha a bányaorvos őket munkaképtelennek nyilvánítja és ha a családfő tartja el őket.

Fiatalabb munkásoknál (takarítófiú stb.) ellátandó családtagnak legfeljebb az apa és anya számít.

⁶⁴⁶ Szabályzat a DGT bányaművein levő élelmitárakból élelmiszerek vételezésére való jogosultságról (Pécs, 1922)

⁶⁴⁷ A „limit ellátás” (azaz vásárlási maximum H. Z.) 1924. I. 1-ével szűnt meg; OL Z 1359 27. cs. 54. t.

A 14. életévet meghaladott gyermek, mint a társaság által ellátandó családtag csak kivételesen (...) vehető számításba.

(...)

3. §. Az ellátandó családtagok száma a szolgálatba való felvétel alkalmával nyer megállapítást. Ezen szám csak házasság, vagy születés folytán növekedhetik, de rokonok odaköltözésével nem.

4. §. A limit élelmiszerek kiszolgáltatása

Az élelmiszereknek limitált mennyiségben és áron való kiszolgáltatása tekintetében az 1923. júl. 4 és 10-én felvett jegyzőkönyv alapján, a következő táblázat az irányadó. Az ebben említett cikkek a jogosultaknak előre és pedig tisztviselőknek, segédtiszteknek és felvigyázóknak, nyugdíjasoknak, özvegyeknek és árváknak mindenkor egy hónapra, a munkásoknak ellenben, feltéve, hogy a hónapban minden rendes műszakot teljesítenek, mindenkor 14 napra szolgáltatnak ki.

27. táblázat A limit mennyiségben és áron kiszolgáltattott cikkekről⁶⁴⁸

Sor-szám	Cikk	Limit mennyiség kg-ban, egységenként és havonként					Limitár/ kg, ill. egység, Koronában
		I.	II.	III.	IV.	V.	
		Bányaműszaki tisztviselők, segédtisztviselők, felvigyázók, munkások*	Külszíni tisztviselők, segédtisztv., felvigyázók, munkások	Női munkások és kivételek	Családtagok	Nyugdíjasok és családtagjaik**	
1.	Finomliszt	4,50	4,13	3,38	1,88	1,58	280,-
2.	Főzőliszt	4,50	4,12	3,37	1,87	1,57	270,-
3.	Kenyérliszt	15,00	13,75	11,25	6,25	5,25	240,-
4.	Zsír	0,90			0,60	0,40	1.600,-
5.	Szalonna	0,70			0,30	0,20	1.200,-
6.	Hús	Hetenként 1,00			0,50	-	1.000,-
7.	Cukor	1,00			0,75		1.000,-
8.	Burgonya	5,00			4,00	-	16,-
9.	Bab	1,00			0,60		120,-
10.	Só	1,00			0,25		56,-
11.	Ecet	0,25 lit.			0,15 lit.		80,-
12.	Szappan	0,30			0,15		1.100,-
13.	Bakancs	100 műszak után 1 pár	120 műszak után 1 pár		-	-	12.000,-
14.	Talpbőr	Félévenként 1 pár			-	-	800,-

*Föld alatt dolgozó munkások ezenkívül minden műszak után 5 dkg szalonnát, munkások más kerületbe való küldésükkor ugyancsak 5 dkg szalonnát kapnak.

**Dolgozó nyugdíjasok azon limitélelmezést kapják, amely az illető munkacsoportot megilleti.

5. §. Rendes műszakok

Rendes műszaknak számítandók (...):

c./ az üzemvezetőségtől kért és egy hónapban legfeljebb kettő, egy évben összesen 18 napot kitevő szabadságolásoknál, amely esetben a megszakítás nélkül egymásután következő szabadságnapok hat havi időtartam alatt legfeljebb 5 napot tehetnek ki.

(...)

6. §. Túlműszak (...)

7. §. Műszakkerülés (...)

⁶⁴⁸ Szabályzat a DGT bányaművein levő élelmitárakból élelmiszerek vételezésére való jogosultságról (Pécs, 1922) 6-7. o.

8. §. *Élelmiszerek kiadása önköltségi áron*

A 3. §-ban említett táblázatban felsorolt cikkeken kívül, a beszerezhetőséghez képest, az egyes vételezésre jogosultaknak egyéb cikkek is kiadhatók önköltségi áron. Ezen cikkek kiadható mennyiségét és önköltségi árát azonban esetenként az igazgatóság határozza meg.

9. §. *Végrehajtási határozványok (...)*

10. §. *Nyilvántartási segédeszközök (...)*”

A Szabályzatból világosan látszik, hogy a Társaság alkalmazottait I-V. csoportba osztották az igényjogosultak beosztása, ill. jogállása szerint. (pl. családtag, nyugdíjas) Feltűnő, hogy a női munkások – akik csak a külszínen dolgozhattak – kevesebb havi élelmiszere tarthattak igényt, mint férfi kollégáik. A Szabályzatban rögzített elveket és gyakorlati útmutatásokat következetesen betartották és végre is hajtották.

VI. 6. 3. Az élelemtárak szervezetének kiépülése az 1930-as években

Az élelemtárak áruforgalmának és az árucikkek választékának számszerű növekedése több tényezővel is összefüggött. A DGT az 1912-13-ban elkezdett üzemrationalizálási folyamatot⁶⁴⁹ (Lásd a disszertáció IV. 5. 3. fejezetét!) az 1920-as évek közepén fejezte be, amelynek keretében a régi bányászlakótelepek jelentős részét korszerűsítették, valamint új lakótelepeket is építettek. (Lásd a disszertáció VI. 1. fejezetét!) Ezért volt szükség arra, hogy a megnövekedett bányásznépesség számára az új telepeken is élelemtárakat nyissanak. A világgazdasági válság utáni általános prosperitás az élelemtárak árukészletén, a választék nagyfokú növekedésén is megmutatkozott.

A nemzetközi összehasonlításban is modernnek számító Meszes-telepen 1934-ben nyílt élelemtár. Minderről a Bányagazgatóság körözüvénye tájékoztatta az érintetteket.⁶⁵⁰ E körözüvényből arról is értesülhetünk, hogy (Pécs)Újhegyen ekkor már működött élelemtár, hiszen „*A meszestelepi élelmitár felügyeletével az újhegyi élelmitár vezetőjét, Herrfurt Ernő segédtisztviselőt (...) bízzuk meg.*”⁶⁵¹ A meszesi élelemtárról azt is tudjuk, milyen berendezési tárgyakkal szerelték fel és ezek a Társaság mely intézményeiből kerültek oda.⁶⁵²

⁶⁴⁹ Jičinský 1931

⁶⁵⁰ OL Z 1481 35. cs. 39. t. Körözüvény, Tárgy: Meszesi élelmitár megnyitása (1934. szept. 25.)

⁶⁵¹ OL Z 1481 35. cs. 39. t. Körözüvény, Tárgy: Meszesi élelmitár megnyitása (1934. szept. 25.) (A téma kutatása során mindeddig nem került elő a pécsújhegyi élelemtár megnyitását dokumentáló irat, ezért a közvetett bizonyíték felhasználása. H. Z.)

⁶⁵² OL Z 271 86. cs. 162. t. „Meszestelepen létesítendő élelmitár berendezése. Pécs, 1934. július 31.”

"A leltári tárgyak az alanti felosztás szerint bocsájtatnak rendelkezésre:

1./ A bányaigazgatóságtól:

4 drb szék
1 " íróasztal
1 " pénzszekrény
1 " mosdóvíztartály bádogból
1 " falióra

2./ A szabolcsi legényotthonból:

1 drb 25 literes ecethordó
6 " email köpöcsésze
2 " személtapát
1 " tízedes mérleg súlyokkal
1 " kézi serteseprő
2 " láda /1,06 x 0,54 x 0,72 m/
1 " lisztesláda
1 " állvány fiókkal
1 " " "
1 " 7 m-es kiszolgálóasztal
1 " 3,5 m-es "
1 " 1 m-es beíróasztal
4 " fapad
3 " 1,0 m-es asztal
2 " üveges szekrény /1 x 1,2 x 0,45 m/
4 " ülőke
4 " papírkosár /kettőt az újhegyi ételmitár részére/
3 " káposztáshordó
5 " képkeret

3./ A vasasi legényotthonból

1 drb eceteshordó
2 " 20 literes lábas
2 " 20 " fazék
2 " ruhafogas fából

4./ A szabolcsi ételmitárból

1 drb kettős létra
1 " egyes "
1 " hordóbak
1 pár lerakó fakorcsolya
1 drb hússzekrényháló
1 " húsvágoasztal"

A DGT költségtakarékos gazdálkodásának jellemző példája, hogy az új meszes-telepi ételmitárát a Társaság más üzemeiben, intézményeiben nélkülözhető, vagy felesleges használt bútorokkal rendezték be.

A DGT precíz adminisztrációja az élelemtárak alapterületének nagyságát és ennek változását is megőrizte az utókor számára az 1937. és az 1940. évre vonatkozóan:⁶⁵³

Élelemtár	1937	1940
Pécsbányatelep	294 m ²	386,9 m ²
Szabolcs	308 m ²	447,9 m ²
Somogy	193 m ²	226,9 m ²
Vasas	249 m ²	228,0 m ²
Újhegy	142 m ²	180,6 m ²
Meszes	113 m ²	160,5 m ²
Összesen:	1.299 m ²	1630,8 m ²

Az élelemtárakban az 1930-as évekre nagyot nőtt az áruválaszték. Ez jól nyomon követhető a havonta összeállított „*élelmitári áruforgalmi kimutatások*” alapján. A kimutatások ugyan hónapról-hónapra nem állnak rendelkezésre, de az eltérő időpontokban elkészített nyilvántartások orientálhatják a téma iránt érdeklődőt. Az „*élelmitári áruforgalmi kimutatások*” közül a legteljesebb forrásbázissal rendelkező szabolcsi élelemtár 1930-as évekből származó nyilvántartásaiból válogattam.

Az alábbi táblázatban öt esztendő egy-egy hónapját választottam ki úgy, hogy a meglévő anyag adta lehetőségeken belül, a különböző évszakokból kerüljön be egy-egy hónap a válogatásba; tavasz: 1933. április (IV.), nyár: 1937. július (VII.), ősz: 1941. október (X.), tél: 1932. december (XII.), 1935. december (XII.) Mindezt azért tartottam fontosnak, mert a különböző évszakokban más-más árucikkek iránt volt nagyobb a kereslet, így az áruválaszték a teljesség igényével reprezentálható.

Az alábbiakban felsorolom azokat az árucikkcsoportokat, amelyeket az összes élelemtárban árusítottak, majd azt követően a fent jelzett hónapokra vonatkozóan táblázatba foglalom az egyes árucsoportokhoz tartozó áruk számát a szabolcsi magazinra vonatkozóan, így világosan láthatjuk, hogy az adott időszakban egyszerre mennyi áru közül tudtak választani, vásárolni a szabolcsi élelemtár illetékességi körébe tartozó DGT alkalmazottak.⁶⁵⁴ (A trendeket figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a többi élelemtárban is hasonló volt a helyzet.)

⁶⁵³ OL Z 271 86. cs. 162. t.

⁶⁵⁴ OL Z 1481 49. cs. 55. t.

- A szabolcsi élelmitár 1932. december havi áruforgalmi kimutatása (92 old.)
- A szabolcsi élelmitár 1933. április havi áruforgalmi kimutatása (92 old.)
- A szabolcsi élelmitár 1935. december havi áruforgalmi kimutatása (92 old.)
- A Szabolcs bányatelepi élelmitár 1937. július havi áruforgalmi kimutatása (104 old.)
- A szabolcsi élelmitár 1941. október havi áruforgalmi kimutatása (94 old.)

28. táblázat. Árucikk-csoportok

Árucsoport száma	Árucsoport megnevezése	Árucsoport száma	Árucsoport megnevezése
I.	Lisztek, őrlemények	IX.	Dohányzókelek
II. a.	Takarmányfélék	X.	Dohányárúk
b.	Vegyestermény félék	XI.	Italneműek, szesárúk
c.	Hazai főzelék és konzerv	XII. a.	Író- és iskolaszerek
III. a.	Kenyér és tésztafélék	b.	Papírárúk
b.	Élesztő és sütőszerek	c.	Tankönyvek
IV.	Tejtermékek	d.	Rövidárúk
V. a.	Cukor	XIII.	Készruházati cikkek
b.	Cukorkák	XIV. a.	Kézimunkák, darabárúk
c.	Csokoládé	b.	Rőfösárúk
d.	Keksz és sütemények	XV. a.	Bőrárúk
VI. a.	Fűszerek	b.	Cipőárúk
b.	Gyarmatárúk	XVI. a.	Edényfélék
c.	Kávész és pótkávész	b.	Háztartási cikkek
VII. a.	Hentes- és húsárúk	XVII.	Üveg, agyag, kő, porcelán árúk
b.	Hal- és húskonzervek	XVIII.	Alkalmi és vegyesárúk
c.	Egyéb kivonatok	XIX.	Zsákok
VIII. a.	Kefék, seprők	XX.	Tartályok
b.	Piperecikkek	XXI.	Bányaanyagok
c.	Tisztítószerek	XX.	Különféle anyagok
d.	Vegyészeti cikkek		

29. összesítő táblázat

Árucsoport	Vizsgált időszakok (hónapok)				
	1932 XII.	1933 IV.	1935 XII.	1937 VII.	1941 X.
I.	12	9	10	8	5
II. a.	3	3	3	3	-
II. b.	18	25	14	8	10
II. c.	3	3	8	7	3
II. d.	-	1	-	-	-
III. a.	6	5	5	7	3
III. b.	3	3	6	4	3
IV.	4	9	-	3	4
V. a.	3	3	4	3	3
V. b.	5	4	6	2	2
V. c.	15	13	7	13	7
V. d.	7	7	11	3	3
VI. a.	23	23	23	17	13
VI. b.	4	3	2	8	2
VI. c.	8	15	9	4	6
VII. a.	3	10	4	8	17
VII. b.	5	6	7	50	4
VII. c.	5	6	5	3	2
VIII. a.	28	18	42	23	27
VIII. b.	20	20	14	26	18
VIII. c.	27	37	48	38	40
VIII. d.	17	16	19	21	17
IX.	14	16	14	16	9
X.	6	7	9	9	7
XI.	13	18	19	14	16
XII. a.	17	17	19	37	42

XII. b.	28	26	28	20	39
XII. c.	22	23	23	23	33
XII. d.	83	104	89	84	69
XIII.	313	434	247	264	327
XIV.	10	17	11	-	-
XIV. a.	4	8	8	16	20
XIV. b.	137	164	111	163	75
XV. a.	11	2	19	8	13
XV. b.	86	11	95	137	101
XVI. a.	88	99	68	89	23
XVI. b.	63	56	35	40	35
XVI. c.	-	-	-	-	-
XVII.	22	39	40	33	43
XVIII.	29	25	44	32	34
XIX.	7	6	8	6	10
XX.	2	1	12	5	3
XXI.				16	30
XXII.				1	1
Összesen	1.174	1.312	1.146	1.272	1.119

A táblázat „összesen” rovata az élelemtárakban kapható árucikkek számát mutatja. Ezen öt hónap statisztikája alapján - hiszen eltérő időszakokból származnak az adatok - bátran állítható, hogy a DTG élelemtáraiban az 1930-as években átlag 1.100-1.300 árucikk közül választhattak az ezekben vásárolni jogosultak.

„Az élelemtárak szervezete és működése”⁶⁵⁵ címmel 1935. január 21-i dátummal a Bányagazgatóság Gazdasági Osztálya összeállítást készített az élelemtárakról. Az irat 8 gépelt oldal terjedelemben foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat. A szöveg stílusából, tartalmi összetevőiből arra lehet következtetni, hogy valamely főhatóság részére elküldött levél melléklete lehetett az összegzés. Ezen utóbbi feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy az irat utolsó lapján „1 melléklet” /aláhúzással H. Z./ szerepel. Az összeállításban jelentős helyet foglal el a DGT emberbarát, szociálisan érzékeny vállalati politikájának hangsúlyozása, néhol a fogalmazásnak propaganda íze is van, de ezzel együtt is érdemes a forrást részletesen megnézni, amelyből világosan kiderül, milyen módon viszonyult, a DGT az élelemtárak ügyéhez, e fontos szociálpolitikai, de egyúttal gazdasági kérdéshez.

"(...) bányamunkásságunknak teljesen szabad választása van a tekintetben, hogy élelmezési és ruházati szükségleteit akár kézpénzvásárlás, akár hitelvásárlás útján és hol szerezze be. (...) Élelmitáraink vezetésénél és működésének irányításával a társulatot az a gondolat vezeti, hogy a bányamunkásság összes élelmezési, háztartási, ruházati és egyéb szükségleti cikkeit

⁶⁵⁵ OL Z 1359 27. cs. 54. t.

mindenkor kifogástalan jó minőségben és lehetőleg a környékbeli üzletek árainál olcsóbb árban szerezhesse be. Ezen cél megvalósítása érdekében élelmitárainkban raktáron tartunk a rendes életviszonyok fenntartásához szükséges mindennemű élelmezési, ruházati és háztartási cikket, mégis az élelmitári szabályzat szerint tiltott, fényűzési adó alá eső árucikkek kivételével. Az élelmitárakban tartott árucikkeket szabadversenyben a lehető legolcsóbb nagybani áron és a legjobb minőségben szerezzük be. Beszerzéseinknél irányelvül szolgál, hogy egyrészt a pécsi ipart és kereskedelmet foglalkoztassuk, mert hiszen ezek szeneink eladásával, ill. felhasználásával mintegy szervesen bekapcsolódnak üzemeink vérkeringésébe, másrészt pedig igen sok árucikket Budapesten, vagy az országban másutt levő nagyobb gyár- és ipartelepektől szénkompenzációs üzletek alapján szerzünk be, hogy ezáltal is fokozhassuk szeneink közismert okokból nehéz elhelyezési lehetőségét, ennek következményeként növelhessük széntermelésünket és minél több munkásnak adhassunk kenyeret, illetve bányamunkásságunknak kereseti lehetőségét javíthassuk.

Az élelmitári árak megállapításánál arra vagyunk figyelemmel, hogy ezen árak - főleg a főbb közszükségleti cikkekénél - a helyi piaci közvetlen kereskedelmi árakon alul maradjanak. (...) Egyéb cikkek árának megállapításánál is állandóan arra törekszünk, hogy azok iparszerű nyereség figyelembevétele nélkül történjenek és mindössze tényleges kezelési költségeinket fedezzék lehetőleg (...) Élelmitárainkban gondos figyelemmel örködjünk a köztisztasági és közegészségügyi követelmények betartására (...) Az élelmitárainkban való vásárlás vagy készpénzfizetés ellenében, vagy hitelre történik. A hitelvásárlás mértékét és tartalmát az alkalmazottak kereseti viszonyainak gondos mérlegelésével mi, illetve bányagondnokságaink állapítják meg és a hitelvásárlás céljából minden bevásárló nevére szóló könyvecskét kap, amelybe a vásárolt áru mennyisége, egységára és a fizetendő végösszeg vezetetik be. (...) A bányamunkásság hitelkeretének megállapítása által a bányamunkásság könnyelmű eladósodását akadályozzuk meg, illetve mérsékeljük. Felemlítjük e helyütt, hogy a bányamunkásaink részére 6 hónapig terjedő ú. n. 'hosszú hitel' engedélyezése a társulatra nézve még külön jelentős kamatvesztéssel is jár (...) Figyelemre méltó, hogy amíg a külső kereskedések rendszerint más árakat számítanak készpénzvásárlásnál, mint a hitelvásárlásnál, élelmitárainkban ilyen eltérés nincs. Nem mulaszthatjuk el megemlíteni,

hogy élelmitárainkban állandó, kipróbált és a környékbeli üzletekéhez viszonyítva jól bérézett személyzetet tartunk, akik részben a tisztviselői karhoz tartoznak. (...) a bányamunkásság túlnyomó része meg van elégedve élelmitáraink szervezetével, és kiszolgálásával, aminek legjobb bizonyága, hogy 1930. évtől 1933. évig bezárólag az élelmitárak forgalma mintegy 30%-kal megnövekedett, sőt bányamunkásságunk megismétlődő kívánságának eleget téve, 1934. évben Meszes-telepen a 6. élelmitárunkat állítottuk fel. Ennek fő oka, hogy élelmitárainkat állandóan a legjobb karban tartjuk, évenként gyökeresen rendbehozatjuk és modernül szereljük fel (...) Az összességében megjelenő jól szervezett élelmitári rendszer leírása nagyrészt helytálló. A „modernül” felszerelt élelmitárnak ellentmond a meszesi élelmitár berendezésének összeállítása, amely egy korábban idézett forrás szerint használt, máshol felesleges bútorokkal történt!

Az élelmitári közegészségügyi helyzet sem felelt meg mindenben a Gazdasági Osztály összeállításában leírtaknak. Négy évvel később, 1939. január 2-án Dr. Jüngling Kálmán bánya-főorvos egy beadványában a „Az Első DGT Tekintetes Igazgatóságának” az alábbiakat írta: *"Szükségesnek tartom az élelmitárakban alkalmazottak fokozottabb ellenőrzését s ezért célszerűnek vélem elrendelni, hogy az ezekben alkalmazásban lévők legalább évenként tuberculosis szempontjából a kerületi orvosoknál megvizsgáltassanak és pedig Röntgen-átvilágítással (...) Ugyanezen alkalmazottaknál járványok esetén, de még szórványos fertőző népbetegségek esetén /typhus, vérhas, cholera, dyphtheria/ a fokozottabb kivizsgálás indokolt (...) Ezek ellenőrzése céljából szükségesnek vélném elrendelni, hogy a betegbárcákon az élelmitári alkalmazottak jelzése rávezettség, hogy evvel a figyelem egész évben fölhevessék ezek fokozottabb ellenőrzésére. (...) Élelmitári munkásoknak vérbajra való megvizsgálása véleményem szerint minden egyes esetben már a fölvetelkor szükséges és esetenként megismétlendő (...) Nőtleneknél évenként vérvizsgálat végzendő, nőseknél 3-4 évenként."*⁶⁵⁶

Arra nézve, hogy a Bányai igazgatóság megfogadta-e a főorvos úr tanácsait, semmilyen forrást eddig nem találtam.

⁶⁵⁶ OL Z 1481 53. cs. 63. t.

Az élelemtárak hatalmas forgalmat bonyolítottak le, ami nem kimondottan a vásárlások nagy összegét, hanem a gyakran, apró dolgokért megjelenő vevők sokaságát jelentette. A forgalom Pengőben kifejezett nagyságáról csak jelzésszerűen álljon itt néhány adat:

az élelemtárak összforgalma 1933-ban: 1.052.406,49 P⁶⁵⁷

az élelemtárak összforgalma 1938-ban: 1.364.520,00 P⁶⁵⁸

Az évi összforgalom élelemtárak közötti megoszlás 1938-ban⁶⁵⁹

Élelemtár	Összforgalom (pengőben)
Pécsbánya	<u>349.975 P</u>
Szabolcs	325.971 P
Somogy	169.760 P
Vasas	250.018 P
Újhegy	139.829 P
Meszes	128.967 P

A bánya vezetése a vevőkhöz való viszony szabályozásáról sem feledkezett meg. 1936. május 8-án kelt „*Bizalmas! Élelmitári árukezelési utasítás*”-ban Ozanich aláírással, aki a bányaművek helyettes vezetője volt, az alábbiak olvashatók: „(...) *A vevők részére kiszolgáltatót árukat a legpontosabban kell mérlegelni és esetleges kaló elkerülése céljából az árucikkek előrecsomagolását a legszükségesebb mértékre kell szorítani. A kalirozásnak kitett és előrecsomagolt áruk kiadás előtt pontosan utánmérlegelendők és a netáni súlyhiány pótlendő. (...) Külön gond fordítandó a tisztaságra és ezért a kiszolgáltató személyzet /különösen az élelmicikkek kiszolgáltatását végző/ ruházata és testi tisztasága gyakran és szigorúan ellenőrizendő. (...) A vevőközönsséggel a legnagyobb előzékenységgel, udvariasan kell bánni és a vevőközönység minden jogos óhaját és panaszát orvosolni kell. Az élelmitári áruk minősége, ára stb. tekintetében a vevőközönység részéről felmerülő kívánságokat, panaszokat haladéktalanul jelenteni kell a jóléti ügyintézőnek. (...)*”⁶⁶⁰

A következőkben nézzük meg annak az állításnak a valóságát, amely azt mondta, hogy az élelmitári árak a helyi kiskereskedelmi árak alatt vannak. Az 1930-as évekből erre vonatkozóan is található adatok.

A Szabolcsi élelemtár és az általános kiskereskedelmi árak 1934. december 28-án összeállított jegyzéke a legfontosabb árucikkek árának összehasonlítását teszi lehetővé. /Zárójelben () a helyi kiskereskedelmi árak szerepelnek./

⁶⁵⁷ OL Z 1359 27. cs. 54. t.

⁶⁵⁸ OL Z 1481 52. cs. 59. t.

⁶⁵⁹ OL Z 1481 52. cs. 59. t.

⁶⁶⁰ OL Z 1481 52. cs. 59. t.

30. . táblázat A szabolcsi élelmiszer és az általános kiskereskedelmi árak 1934. december 28-án összeállított jegyzéke. Az árak Pengőben értendők.⁶⁶¹

Árucikk	egység	1931	1932 (dec.)	1934
Búzaliszt 0-s	kg	0,39 (0,40)	0,42 (0,44)	0,32 (0,34)
Búzaliszt 4-es	kg	0,37 (0,38)	0,40 (0,41)	0,30 (0,32)
Búzaliszt 6-os	kg	0,34 (0,35)	0,36 (0,37)	0,26 (0,27)
Takarmányliszt	kg	0,16 (0,16)	0,14 (0,14)	0,13 (0,13)
Tengeri	kg	0,19 (0,19)	0,12 (0,12)	0,12 (0,12)
Bab (fehér)	kg	0,26 (0,30)	0,12 (0,14)	0,16 (0,20)
Burgonya	kg	0,07 (0,08)	0,07 (0,08)	0,05 (0,08)
Lencse	kg	0,52 (0,60)	0,48 (0,54)	0,18 (0,22)
Rizs	kg	0,70 (0,76)	0,64 (0,70)	0,60 (0,70)
Vöröshagyma	kg	0,38 (0,44)	0,12 (0,14)	0,07 (0,14)
Kenyér félbarna	kg	0,33 (0,36)	0,36 (0,40)	0,27 (0,30)
Kenyér barna	kg	-,- (-,-)	-,- (-,-)	0,23 (0,24)
Kristálycukor	kg	1,40 (1,42)	1,38 (1,42)	1,34 (1,40)
Tea	kg	16,0 (20,0)	16,00 (20,00)	18,00 (20,00)
Pótkávé	kg	1,94 (2,00)	1,80 (2,00)	1,76 (1,80)
Pörkölt kávé	kg	9,60 (12,00)	9,60 (12,00)	9,60 (12,00)
Bányászburka	kg	0,70 (0,70)	0,60 (0,60)	0,60 (0,60)
Braunschweigi hurka	kg	1,80 (2,00)	1,60 (1,80)	1,60 (1,60)
Füstölt szalonna	kg	2,10 (2,20)	2,10 (2,20)	1,52 (1,60)
Zsír	kg	1,90 (2,00)	1,78 (1,80)	1,40 (1,40)
Só	kg	0,40 (0,48)	0,40 (0,48)	0,40 (0,48)
Rum 48-as	1 liter	2,80 (3,60)	2,40 (3,00)	2,40 (3,00)
Bor	1 liter	0,56 (0,60)	0,56 (0,60)	0,56 (0,60)
Mosószippan	kg	1,24 (1,30)	1,16 (1,24)	0,96 (1,04)
Bányászbakancs	1 pár	12,40 (14,00)	10,00 (12,00)	10,00 (12,00)

31. táblázat Összehasonlító kimutatás a főbb élelmiszereknek élelmiszeri és külső kiskereskedői árairól - 1936. július és november hónapban⁶⁶²

Árucikk	Élelmiszeri ár		%		Kiskereskedői ár		%		Élelmiszeri vásárlási ár %-kal	
	1936 VII.	1936 XI.	+	-	1936 VII.	1936 XI.	+	-	+	-
	Pengő				Pengő					
Búzaliszt Ogg	32,-	34,-	6,3	-	31,-	36,-	16,1	-	-	5,9
Kenyérliszt 4. sz.	30,-	32,-	6,7	-	32,-	34,-	6,3		-	6,3
Kristálycukor	1,30	1,30	-	-	1,32	1,32	-	-	-	1,5
Burgonya	-,09	-,06	-	50	-,11	-,08	-	37,5	-	33,-
Bab	-,22	-,28	27,2	-	-,25	-,23	28,-	-	-	14,3
Paprika (édesnemes)	2,40	4,60	91,7	-	4,60	4,90	6,5	-	-	6,5
Só	-,40	-,40	-	-	-,42	-,42	-	-	-	5,-
Ecet 10 %-os	-,56	-,56	-	-	-,64	-,64	-	-	-	14,3
Ia 62%	-,96	-,96	-	-	1,12	1,12	-	-	-	16,6

⁶⁶¹ OL Z 1481 45. cs. 50. t.

⁶⁶² OL Z 1481 45. cs. 50. t.

színszappan										
Franck kávé	1,60	1,60	-	-	1,76	1,76	-	-	-	10,-
40%-os rum	2,40	2,40	-	-	3,60	3,60	-	-	-	50,-
Zsír	1,24	1,24	-	-	1,60	1,80	12,5	-	-	45,1
F. szalonna	1,44	1,44	-	-	1,80	1,90	5,5	-	-	31,9
Marhahús I. rendű	1,20	1,35	1,25	-	1,32	1,50	13,6	-	-	11,1

32. táblázat Összehasonlító kimutatás a főbb élelmi- és közszükségleti cikkek élelmitári és külső kiskereskedelmi áraitól 1939. június hó 1-én.⁶⁶³

			Élelmitár	Külső ár	
Búzaliszt	kg	P	-,38	P	-,41
Kenyér 3. sz. lisztből	kg	P	-,33	P	-,38
Kenyér 6. sz. lisztből	kg	P	-,29	P	-,32
Burgonya	kg	P	-,08	P	-,10 – 0,12
Fehér bab	kg	P	-,34	P	-,44 – 0,50
Paprika Ia szegedi	kg	P	4,40	P	5,20
Ecet 10%-os	liter	P	-,60	P	-,64
Teljes tej	liter	P	-,19	P	-,22
Zsír	kg	P	1,48	P	1,50
Füstölt szalonna	kg	P	1,78	P	1,80
Marhahús II. rendű	kg	P	1,24	P	1,30
Sertéshús II. rendű	kg	P	1,42	P	1,50
Méz (akác)	kg	P	1,40	P	1,60 – 1,80
Vöröshagyma	kg	P	-,18	P	-,24 – 0,30
Savanyú káposzta	kg	P	-,10	P	-,24
1 zeug férfi öltöny		P	10,80	P	14,-
1 pamut férfi öltöny		P	30,-	P	34,- - 36,-
1 pár I. rendű zsiros tehénbőr bakancs, krupon talpas		P	12,50	P	16,50 – 18,-

A fenti összehasonlító táblázatokból világosan kiderül, hogy a bányászok olcsóbban vásárolhattak a társulat élelmitáiraiban, mint a helyi kiskereskedőknél, szatócsboltokban. Viszont a bányavezetés alábbi megállapítása nem felelt meg a valóságnak: „(...) megállapíthatjuk, hogy ez a munkáscsalád azáltal, hogy élelmitáiraiban olcsóbban vásárol, a külső kereskedői árakkal szemben cc. 12%-os megtakarítást ér el, (...) ami (...) azt jelenti, hogy összesen több mint 1 1/2 havi vásárlása térül meg. (Évenként. H. Z.) Ha most figyelembe vesszük, hogy a mai nehéz időkben a szövetkezeteknél, vagy más, visszatérítéssel dolgozó üzleteknél ez a visszatérítési százalék 2-5% között mozog, ez viszont előre be van az árakba kalkulálva, kétségtelen, hogy bányamunkásságunk a mi élelmitárunkban való vásárlásnál több mint 100%-kal /Teljesen abszurd! H. Z./, nagyobb megtakarítást ér el, mintha nálunk esetleg a normális kiskereskedői árakon vásárolva, a rég múltban divatban

⁶⁶³ OL Z 1481 44. cs. 49. t.

volt 5%-os visszatérítést kapná.”⁶⁶⁴ A jelentésben leírt ellentmondásra enged következtetni az a bizalmas dokumentum, amely az 1936-os élelemtári forgalmat alapul véve, az 1937. március 22-től 5%-kal felemelt húsárakkal kalkulálva 1.600 pengő többletbevételre számít csak ebből az árucikkből. A felsorolt többi 22 féle árucikk áremeléséből összesen 31.745 Pengő többletbevételt vártak a Bányai igazgatóság illetékes vezetői.⁶⁶⁵ Aztán három évvel később a DGT élelemtári árképzésének következményeként az alkalmazottak hirdetményből értesülhettek arról, hogy az előző évi vásárlásaik után 1,5% visszatérítést kapnak.⁶⁶⁶

Az élelemtárakkal kapcsolatos állandóan visszatérő kérdés volt, hogy ott „olcsón vagy drágán” tudtak-e vásárolni az arra jogosultak? A fenti táblázatokból látszik, hogy olcsóbban tudtak a Társaság alkalmazottai élelemtárban vásárolni, mint más egyéb üzletben. A másik fontos szempont az „olcsón vagy drágán” kérdés eldöntésénél a vásárló kereseti, jövedelmi helyzete. Ennek vizsgálatára legjobb forrás a vállalat „Bérezési kimutatás”-a.⁶⁶⁷ Az összeállítás azért értékes, mert az 1933. év adatait munkáskategóriánként, valamint a jövedelmek szerkezetét szociális juttatásokkal együtt adta meg.

Az alábbiakban az 1933. évi egy műszakra eső átlagkeresetet ismertetem pótlékokkal együtt a beosztások szerint, ill. ezek alapján az évi átlagkeresetet. (Ennek kiszámításánál a jónak mondható 24/havi átlagműszak 12-szeresét, azaz 288 ledolgozott műszakot számoltam egy évre.)

32. táblázat. Munkáskeresetek - 1933

Beosztás	Átlagkereset/műszak/ Pengő	Átlagkereset/hó/ Pengő	Átlagkereset/év/ Pengő
<i>Föld alatti munkások</i>			
Vájár	5,39	129,36	1552,32
Segédvájár	4,77	114,48	1373,76
Csillés	3,88	93,12	1117,44
Szaktmunkás	3,88	93,12	1117,44
Motorkezelő	3,88	93,12	1117,44
Takarítófiú	2,73	65,52	786,24
<i>Külszíni munkások</i>			
Szaktmunkások	4,39	105,36	1264,32
Gépkezelők	4,39	105,36	1264,32
Motorkezelők	4,39	105,36	1264,32
Napi munkás	3,40	81,6	979,20
Napi munkásnő	1,94	46,56	558,72
Napi fiú	1,22	29,28	351,36

⁶⁶⁴ OL Z 1359 27. cs. 54. t. Részlet az 1936. május 8-án kelt „Bizalmas! Élelemtári árkezelési utasítás”-ból.

⁶⁶⁵ OL Z 1359 2. cs. 3. t. Kimutatás. 1937. március 16., Bizalmas kimutatás. 1937. március 22., Kimutatás. 1937. március 31.

⁶⁶⁶ OL Z 1359 27. cs. 54. t. Hirdetmény - Élelemtári vásárlás visszatérítése. 15138/Gg. Sz. 1939. szeptember 17.

⁶⁶⁷ OL Z 1359 28. cs. 55. t. Balsay Aladár bányai igazgató 1934. december 6-i keltezéssel a M. Kir. Bányakapitányságnak küldött levele alapján.

A következőkben érdemes a DGT „nadrágos embereinek”, tehát a hivatalnokainak éves illetményét is áttekinteni. Egy 1930-ra vonatkozó kimutatás⁶⁶⁸ 162 alkalmazottat sorol fel név és „cím”, azaz beosztás szerint. Közülük minden beosztási kategóriából választottam néhányat, összesen 27-et, amely beosztások az egész listán lévőket reprezentálják.

33. táblázat. Hivatalnokok bérei - 1930

Beosztás	Évi jövedelem (Pengő)
Bányaigazgató	45.511,46
Bányaigazgató-helyettes	35.494,20
Adminisztratív ig. helyettes	12.206,36
Központi felügyelő	18.472,16
Főfelügyelő	9.632,36
Irodafőnök	7.687,65
Főtiszt	7.298,92
Tisztviselő	4.795,77
Segédtisztviselő	3.214,51
Segédtisztviselőnő	2.724,05
(Társasági) ügyész	6.861,90
Főpénztáros	8.644,21
Üzemi pénztáros	4.456,46
Bányafőorvos	11.561,96
Bányaorvos	9.193,96
Bányamester	8.319,70
Gépmester	4.347,41
Raktárnok	5.048,22
Főaknász	4.504,15
Lámpamester	4.704,78
Bányamérő	4.736,40
Esperes plébános	8.136,33
Igazgatótanító	6.922,67
Igazgatótanító	4.643,34
Tanító	3.613,68
Tanítónő	2.652,54
Kézimunka tanítónő	1.160,74

A fenti élelemtári listákat a kereseti jegyzékekkel összehasonlítva különösebb magyarázat nélkül is el lehet dönteni, kinek jelentett komoly erőfeszítést maga és családja eltartása és ki volt az, aki kemény, szakszerű, felelősségteljes munkával ugyan, de jó egzisztenciát tudott biztosítani.

Az élelemtárak működésével kapcsolatban még megvizsgálandó azok forgalma, és az ott dolgozók létszáma. A két dolog kapcsolatára sajnos eddig csak egyetlen összehasonlító forrás állt rendelkezésemre, amelyet 1939. január 23-án állított össze az 1938. év adatai alapján és

⁶⁶⁸ OL Z 1359 28. cs. 55. t ("Kimutatás az Első Dunagőzhajózási Társaság alkalmazottainak 1930. évi illetményei után fizetendő nyugtábelég illetményről" Pécs, 1931. január 14.)

monogrammal szignált az élelemtárak legfőbb irányítója, a vállalat jóléti ügyintézője „B. J.” (Borsy Jenő).⁶⁶⁹

Élelemtár	1938. évi forgalom/pengő	Élelemtári személyzet
Pécsbánya	349.975	8 fő
Szabolcs	325.971	9 fő
Somogy	169.760	6 fő
Vasas	250.018	6 fő
Újhegy	139.829	5 fő
Meszes	128.967	5 fő
Összesen	1.364.520	39 fő

Szabolcs rovatnál megjegyzésként ez áll: „Szabolcson végzik az állandó tengeri- és árpadarálást, továbbá az időszaki paprika- és káposztasavanyítást és felosztást.”

Összegezve a DGT Pécs környéki bányavidéken működtetett élelemtáiról leírtakat, megállapíthatjuk, hogy a 19. század utolsó évtizedeitől a második világháborúig egyre fontosabb szerepet játszottak a Társaság pécsi bányásztársadalmának életében, amelynek létszáma, családtagokkal együtt a két világháború közötti időben kb. 15.000 főt jelentett.⁶⁷⁰ A fent leírt ellentmondásokkal együtt, az élelemtárak biztos, kiszámítható vásárlási lehetőséget jelentettek a Társaság által foglalkoztatottaknak mindaddig, amíg a DGT alkalmazásában álltak. Mindezt sok vonatkozásban lehet szigorúnak, keménynek minősíteni, de a Társasághoz tartozó munkavállalók részére kiszámíthatóságot, stabilitást jelentett.

VI. 7. A DGT bányászainak egészségügyi ellátása – a Bányatárspénztár vázlatos története

A bányászati önszegélyezés története a „társadalombiztosítás hőskoráig”, a XIII. századig nyúlik vissza. Hagyományai a bányász bér munkás réteg kialakulásával közel egyidejűleg honosodtak meg Európában és a külföldi (elsősorban német anyanyelvű) bányászok letelepülésével Magyarországon egyaránt. Már ebben az időben is voltak a bányászok gyógyítását segítő ispotályok, amelyekben betegápolással foglalkozó szerzetesek gondozták a beteg bányászokat. A gyógyítás elsősorban a vallás erkölcs és a könyörületeség alapján történt a templomokban összegyűjtött és őrzött adományok felhasználásával. Ez kezdetben megfelelt a bányavidékeken egyénileg vagy kisebb társas vállalkozásokban működő bányászok igényeinek, de a 15-16. században megjelenő, nagyobb munkáslétszámot

⁶⁶⁹ OL Z 1481 52. cs. 59. t.

⁶⁷⁰ Babics 1952 86-87. o. (A létszámstatisztika alapján egy bányászra kb. 3-4 eltartott családtagot lehet számítani. H. Z.)

foglalkoztató bányatársulatok szükségleteit már nem tudta kielégíteni a jótékonyági alapokra helyezett gyógyító tevékenység.⁶⁷¹

A bányamunkásokra leselkedő veszélyek sokasága arra ösztönözte a leginkább érintetteket, a munkásokat, hogy munkaképtelenné válásuk esetén a saját pénzükből létesített segélyalapról támogassák az arra rászorulókat.⁶⁷² Sajátos helyzetükből adódóan is ez bizonyult a legcélravezetőbb megoldásnak. „*A bányászok életük nagy részét a föld felszíne alatt töltvén, a természet erőivel való szakadatlan, és minden testi és szellemi képességük folytonos alkalmazását kívánó, élénk küzdelem mellett egészen sajátos életet élnek. Minthogy tapasztalásuk bizonyítja, hogy szükség és veszedelem esetében csak egymás között találhatnak segítségre...*”⁶⁷³, már korán kialakult bennük az a fokozott szolidaritásérzet, amely a bányamunkások önkéntes társulásához vezetett. Nem véletlen tehát, hogy ők alapították az első önszegélyező szervezeteket, az ún. bányatársulást. Az első magyarországi bányatársulás 1496-ban Thurzó János bányájában létesült Kőrmöcbányán.⁶⁷⁴ Thurzó János saját munkaadói érdekeként is felismerte, hogy a nagy bányavállalkozásban a bányamunkások tömegéről betegség, munkaképtelenség esetén gondoskodni kell, elhalálozás esetén pedig a családjukról, özvegyeiről, árváikról is. Ez volt az első alapszabályokon nyugvó társulás Magyarországon, amely már nem könyörületből nyújtott szolgáltatást, hanem a tagok jogigénye alapján. Bevétele a tagok által vállalt járulékokból és a bányatulajdonos hozzájárulásából tevődött össze amelyet önkormányzati alapon a bányászlegénység kezel. Segélyeket, betegség esetén pénzbeli támogatást, orvosi kezelést, gyógyszert, temetési segélyt fizettek belőle; a munkaképtelen tagoknak, az özvegyeknek és az árváknak rendszeres ellátást folyósítottak.⁶⁷⁵ Az önszegélyezés elvét megvalósító társulások alapításának fő kiváltó okait jól jellemzi annak a 36 pontból álló szabályzatnak a 14. pontja, amelyet 1585-ben báró Herberstein Gyula murányi várkapitány a murányvölgyi vasgyárosok részére kiadott. „*Oly vasgyári munkások, kikről be van bizonyítva, hogy a míg bírtak a gyárosokat híven és becsületesen szolgálták, midőn betegség vagy koruknál fogva a nehéz háromi munkát tovább végezni nem képesek, folyamodjanak czéhmesterükhöz és testvéreikhez segélyért s azok kötelessége leend őket támogatni és a czéhládából segélyben részesíteni.*”⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Izsó – Izsó 2007 110. o., www.oep.hu/portal: A magyar társadalombiztosítás története 1. 1.

⁶⁷² Babics 1952 128. o.

⁶⁷³ Krisztián 2007 179. o. A szerző Wenzel Géza: Magyarország bányászatának kritikai története. MTA. Budapest. 1880-as kiadásában megjelent sorait idézi.

⁶⁷⁴ www.oep.hu/portal: A magyar társadalombiztosítás története 1. 1.

⁶⁷⁵ www.euuzlet.hu/halapenz: Az önszegélyezés és közös kockázatviselés kezdetei 1. 3.

⁶⁷⁶ Izsó-Izsó 2007 111. o. 207. sz. jegyzet: Eisele Gusztáv: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monográfiája 493. o.

Az udvari kamara viszonylag korán felismerte, hogy a társládák kiegyensúlyozott működése iránt minden bányavidéken alapvető az igény, ezért a nem kincstári kezelésű magánbányákat is társládák alapítására vagy az ott dolgozókat a már létező kincstári társládákhoz történő csatlakozásra ösztönözte. Ennek érdekében olykor a magán társládák esetleges kincstári támogatásától sem zárkózott el.⁶⁷⁷

A pécsvidéki kőszén-kibúvásokon kialakult bányászat a szerzetesrendek felosztatásakor került kincstári igazgatás alá. Megalakult a Kincstári Bányaigazgatóság, amelynek a szakszerű hazai bányaművelés megteremtője, a már említett Berks Péter lett az első vezetője. Berks először a vasasi bányabirtokon írta elő a társláda bevezetését, majd fokozatosan az egész pécsvidéki bányászatra kiterjesztette. Bár a magyar kincstár a munkások befizetésével egyenlő összeggel támogatta a társláda működését⁶⁷⁸, a sok tulajdonos, a kis és változó létszámú bányamunkás, az egyenetlen termelés és foglalkoztatás miatt nem jöhetett létre a bányatársláda-intézmény tényleges pénzügyi-működési háttere.⁶⁷⁹

A bányatársládák kívánatos voltának felismerése és kincstári támogatása azonban a kezdeti nehézségek ellenére is hamar elvezetett a kötelező jelleg meghirdetéséig. Azt megelőzően a bányák tulajdonosi felfogásában és vezetésében, a bányajog elveiben és az üzemek irányításában a patriarchális szemlélet érvényesült, és a segélyezés bányaszabályzatokba foglalása nagyon is megfelelt a tulajdonosok és a bányászok akkori felfogásának.⁶⁸⁰

Ennek ellenére elkerülhetetlennek tűnt az egységes szabályozás, amely a Habsburg Birodalom bányászatára - több kezdeményezést követően - 1854-ben született meg. Az új egységes birodalmi bányatörvény előkészítését azonban már 1843-ban kezdték. Ennek a folyamatnak az eredményeként jött létre az a kor szemléletének megfelelő, új társláda szabályozási rendszer, amely egységes jelleggel a már említett, 1854-es az Osztrák Általános Bányatörvénnyel lépett életbe.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ Izsó-Izsó2007 112. o.

⁶⁷⁸ Szávai 2007 156. o.; ld. még Pallas 2. 613. o. Bánya-társpénztár címszó alatt.

⁶⁷⁹ Krisztián 2007a 231. o.

⁶⁸⁰ Krisztián 2007b 182. o.

⁶⁸¹ Krisztián 2007b 183. o.: Magyarországot illető országos kormánylap 1854. évf. I. r. XIV. db. kiadott és elküldetett, a német kiadás 1854. augusztus 7-én, a magyar és német kiadás 1854. december 11-én. Tartalom: a 173. sz. 1854-iki május 23-án kelt császári nyílt parancs, mellyel a birodalom egésze területére egy általános bányatörvény bocsátatik ki. Das allgemeine österreichische Berggesetz v.23. Mai 1854. und allen darauf Bezug nehmenden Nachträgen, Verordnungen, Erläuterungen. Mit einem Anhang, enthaltend: Die Vorschriften über die Bergbücher. Die Beschlüsse der Judex-Curial Conferenz in Pest, bezüglich des Bergwesens in Ungarn. Wien. Friedrich Manz, 1861. (Manzsche Gesetz-Ausgabe, VII. köt.), Magyar bányajog. A teljes joganyag (Balkay Béla dr., Szeőke Imre dr.) I. kiadás. Budapest. Apolló Irodalmi és Nyomdai rt. Év. nélk. 18. o.

Ezt azonban, ahogy azt a következő összeállításból látni lehet, számos rendelkezés előzte meg.⁶⁸² Mindebből egyértelműen kiderül, hogy a bányatársládák igazgatási-szabályozási kérdései már 1854 előtt is a bányajogalkotás egyik legfontosabb területét képezték.

34. táblázat

Év	Jogszabály	Szabályozási tendencia
XVI.- XVIII. sz.	II. Lajos 1524 évi leirata	Helyi, illetve partikuláris szabályozás, önkormányzati alapokon álló szervezet és működés.
1757.	1757. március 22-i udvari kamarai rendelet	A bányatársládák létrehozásának kívánatossá nyilvánítása
1786.	1786. augusztus 21-i udvari kamarai rendelet	A bányatársládák kötelező létrehozásának és fenntartásának elrendelése.
1820.	1820. november 18-i udvari kamarai rendelet	A bányamunkások bányatársláda szervezetbe történő kötelező belépésének elrendelése.
1854.	1854. évi Általános Bányatörvény.	A bányatárspénztárak szervezetére és működésére vonatkozó szabályok törvényi szintre emelése.

Krisztián Béla ugyanezen törvény magyarországi előzményeit foglalta össze hasonló szemléletességgel:⁶⁸³

35. táblázat

Évek – Bányatörvény	Megjegyzés
1496. - Bányatársláda szabályzat	Thurzó János körmői kamaragróf
1600. jan.18. – Bányatársláda egységes szabályzata	Rappach Kristóf a bányavárosok főkamaragrófja
1646.	Péché Antal szerinti új szabályozás
1803. - pécsvidéki bányák	Berks Péter kincstári
1816. – Vasas	bányaigazgató rendelkezése

Az 1854. évi általános bányatörvény jelentős mértékben már nem tért el a korábbi szabályozási alapelvektől, de megismételve a II. József idején született rendelkezéseket, minden bányabirtokos kötelezettségévé tette, hogy bányaművénél a munkások, valamint azok özvegyei, és árvái gyámolítására társpénztárt állítasson fel. A társpénztárak működéséhez minden bányaműnél társpénztári alapszabályt kellett alkotni, amelyet a bányahatósághoz jóváhagyásra be kellett terjeszteni.⁶⁸⁴

⁶⁸² Izsó – Izsó 2007 108. o.

⁶⁸³ Krisztián 2007b 210. o. szereplő táblázat nyomán.

⁶⁸⁴ Izsó – Izsó 2007 120. o.

A társládák ellenőrzését többféleképpen írták elő. Maguk a vállalatok, a bányászatot és kohászatot felügyelő minisztériumok és a bányabiztosságok és -kapitányságok egyaránt kötelező felügyeletet tartottak, folyamatos beszámolókat kértek.

A DGT Bécsi Igazgatósága a bányatörvény életbe léptetését követően, 1855-ben minden üzemében végrehajtotta a társláda/társpénztár intézményes bevezetését. Erről a következőket olvashatjuk a Társaság saját kiadványában: *„Bányáinkon a bányászok társládája 1855-ben létesült s a munkabérek bizonyos százalékának levonásából, továbbá a bányák tulajdonosának, a dunagőzhajózási társaságnak önkéntes adományaiból oly törzsvagyonná fejlődött, mely magát kezdettől fogva zavartalanul fenntartva, jótékony működését szakadatlanul kifejthette. Alapszabályaink értelmében e társláda tagjait és azok családait betegség esetében díjtalan orvosi kezelésben, gyógyszereknek díjtalan nyújtásában, betegpénzek kifizetésében, rendkívüli pénzegélyekben, állandó rokkantság esetén nyugdíjban, halál esetén temetési költségekben, végre az özvegyek és árvák ellátásában részesíti.”*⁶⁸⁵

A DGT, betartva a bányatörvényben leírtakat, körültekintően szervezte meg a bányatársláda működtetését, amely *„kezdetben csupán 80 tagot számlált.”* A társládához tartoztak az *„összes bányamunkások és felvigyázók, míg a hivatalnokok az I. cs. k. szab. dunagőzhajózási társulat nyugdíjalapjának”* voltak a tagjai.⁶⁸⁶ A társládákhoz betegsegélyező pénztár is kapcsolódott, amelynek a tagjai *„csekélyebb befizetések mellett a társláda valamennyi előnyeiben, a nyugdíjigényt kivéve, részesülnek.”*⁶⁸⁷

A bányatárspénztár részletes szabályozása, amelyet a DGT Igazgatósága minden bányauzembe kiküldött, a következőket rögzítette: a bánya-társpénztár olyan közös pénztár, amelybe a teljes munkaerőben levő munkások keresményük egy részét beszolgáltatják, és amelyből azután baleset bekövetkezésekor, vagy ha a munkás megbetegszik, elöregszik, vagy munkára képtelen lesz, megfelelő módon segítséget kap. A társpénztárba a bányabirtokosok is kötelesek legalább egy negyedét annak az összegnek befizetni, melyet munkásaik fizettek be. A magyar kincstár a munkások befizetésével egyenlő összeget juttatott a társpénztárnak. A társpénztárak kezelésére befolyást gyakoroltak a munkások is, akiknek választmánya a bányatisztekkel együtt ellenőrizte a kezelést, amelynek főellenőre a bányahatóság (bányakapitányság) volt. Ez hagyta jóvá a társpénztári szabályokat, ítélte a panaszos ügyekben, és hozzá kellett terjeszteni az évi számadások is.⁶⁸⁸

⁶⁸⁵ DGT 1894 50. o.

⁶⁸⁶ DGT 1894 50. o.

⁶⁸⁷ DGT 1894 52. o.

⁶⁸⁸ A szabályzat vázlatos áttekintése Krisztián Béla ismertetése nyomán készült, ld. Krisztián 2007b 188-189. o.

A bányakapitányságok azonban nem gyakoroltak törvényes befolyást a bányatársládák igazgatására, a felügyeleti joguk abban merült ki, hogy „a bányatársládai vagyron biztosításáról meggyőződést szerezhetnek, és afölött örködnék, hogy a bányatársládai jövedelmek felhasználása alapszabályszerűen történik-e?”⁶⁸⁹ A bányatársláda mindenható ura és parancsolója, Gergely Ernő szerint elnöki minőségében a mindenkori bányaigazgató (vagy helyettese) volt. Ő nevezte ki a pénztárhoz tartozó munkások érdekeit képviselő, 3-4 tagú munkahelyi bizottságok elnökeit és helyetteseiket. A társláda legfőbb igazgatási szerve a közgyűlés volt, amely egy évre megválasztott „társládaatyákból” – felerészben munkásokból, felerészben bányatisztekéből, ill. felügyelőkéből állt. Ők őrizték a társláda kulcsait.⁶⁹⁰

A DGT társpénztári tagsága folyamatosan bővült, aminek az volt az oka, hogy a környékbeli bányatulajdonok felvásárlása a kisebb, még magánkézben lévő bányák megszűnéséhez vezetett, amelyek munkásait attól kezdve a DGT-nél tartották nyilván. Az újonnan érkezettek, csatlakozva a régiekhez, bányatárspénztár tagok lettek, noha ez újabb kötöttséget jelentett számukra, hiszen a társládák egyik célja – a segélyezési igények kielégítésén túl – az volt, hogy „rendre és fegyelemre szoktassák a munkásokat”.⁶⁹¹ De az öregségi vagy rokkantsági „nyugbér” ígérete olyan megtartó erőnek számított a veszélyekkel teli munkahelyen, amiért az alacsony fizetést és az esetenkénti rossz bánásmódot, a humanitás követelményeivel is ellenkező, kizárólag vállalati érdeket szolgáló megszorító intézkedéseket is eltűrte a bányász.⁶⁹²

A DGT saját, alkalmi kiadványai alapján jól nyomon követhető, miként alakult a Társaság társláda, ill. társpénztári tagsága, ill. vagyona 1855 és 1907 között.⁶⁹³

Év	Tagok száma	Vagyon
1855	80	n. a.
1894	2.329	409.788 frt. 05 kr.
1896	3.062	412.998 frt. 76 kr.
1900	3.566	849.954 kor. 30 fill.
1905	3.402	991.127 kor. 52 fill.
1907	3.409	992.324 kor. 82 fill.

A társpénztár tagsága állandó és nem állandó tagokból állt. Állandó tagnak számított minden 14. évét betöltött és 40. életévét meg nem haladott korú férfimunkás, ha állandó munkás címen vették fel, és a „legénységi könyvbe” bevezették. (A legénységi könyv tehát a

⁶⁸⁹ Gergely 1986 252. o.

⁶⁹⁰ Gergely 1986 253. o.

⁶⁹¹ Gergely 1986 253. o.

⁶⁹² Babics 1952 133. o., ill. Gergely 1986 253. o.

⁶⁹³ A kimutatás az alábbi kiadványok alapján készült: DGT 1894 50. o.; DGT 1896 38. o.; DGT 1900 40. o.; DGT 1905 29. o.; DGT 1907 29. o.

társpénztári anyakönyv szerepét is betöltötte.) Ebből következően nem volt állandó tag a 14 événél fiatalabb és a 40 évnél idősebb férfimunkás, az ideiglenesen alkalmazott napszámos és a nőmunkás. A nem állandó tag ugyanazt a szolgáltatást kapta, mint az állandó, de csak akkor, ha a betegsége bányamunka következménye volt. Ellenkező esetben hat hónap elteltével minden igényét elveszítette a társpénztárral szemben. Számára csak különösen méltányos esetekben hosszabbították meg a betegpénz kiutalásának idejét.⁶⁹⁴

A DGT társpénztári tevékenysége az öregségi és rokkantsági nyugdíjon túl kiterjedt a bányabalesetek biztosítására, az ún. „foglalkozási” betegségekre, a bányászszálya, a portüdő, a szilikózis megbetegedésekre, a bányaszerencsétlenségek és halálozások körére, az üdültetésre és egyéb, eseti támogatásokra, többek között a biztosított bányaiskolások akár rendszeres támogatására is De fizettek belőle ösztöndíjat, beiskolázási és tankönyvvásárlási segítyt, vagy akár életvitelhez szükséges juttatásokat is.⁶⁹⁵ A bányatárspénztár fedezte azokat a szállítási költségeket, amelyek a beteg indokolt orvoshoz juttatása miatt felmerültek, akár a biztosított bányászt, akár valamelyik családtagját – például a társulati iskolában balesetet szenvedett gyermekét – kellett orvosi ellátásban részesíteni.⁶⁹⁶

A témában jelentős kutatásokat végző Krisztián Béla a következőképpen összegezte a DGT társpénztári bevételeit, ill. kiadásait,⁶⁹⁷ a bevételi forrás mellé helyezve azokat a kiadásokat, amelyekhez az adott bevétel típus szolgáltatta a fedezetet.

A „Kiadások” rovat szemléletesen mutatja, hogy milyen sokrétűen használta fel a DGT a társpénztárába befolyó, „gyümölcsözően” kezelt összegeket, és azt, hogy sokrétűségében is milyen jól átgondolt, szervezett formában gondoskodott a társpénztár tagjairól, amely szervezettsége vonatkozásában országos érdeklődés tárgyát képezte és minden kétséget kizáróan mintaértékű volt.

⁶⁹⁴ Babics 1952 129. o. Hiv.: I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat Bányatárspénztárának alapszabályai. Pécs, 1895. 3-4. o.

⁶⁹⁵ Krisztián 2007a 234. o.

⁶⁹⁶ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Az iskolaorvos 17 szám/1922. máj. 7-i jelentése arról a balesetről, amely a vasasi társulati iskolában történt a bányagazgatóság megjegyzéseivel, ill. Werb Károly iskolaigazgató tanító kollégáját védő válaszával.

⁶⁹⁷ A táblázat a Magyar Statisztikai Évkönyv. OSH. 1882 adatai alapján készült. Ld. Krisztián 2007a 237. o.

BEVÉTELEK	KIADÁSOK
A tőkék kamatai és jövedelmei	A munkások, özvegyek, árvák nyugbére és végkielégítése
A munkások járulékai	Közpénzek, gyógykezelési és temetési kiadások
A bányabérlők és birtokosok adományai	Egyházi és iskolai kiadások
Egyéb /átfutó/ összes bevételek ⁶⁹⁸	Segélyezés és egyéb, a munkások javát szolgáló kiadások
	Kezelési költségek
	Egyéb /átfutó/ összes kiadások
Vagyoniállapot az év elején	Vagyoniállapot az év végén

A DGT társpénztár legkiterjedtebb, legnagyobb „forgalmat” bonyolító ága a **betegbiztosítás és a segélyezés** volt.⁶⁹⁹ A szabályzat szerint a következő betegségi segélyekben részesülhettek a társpénztári tagok:

- Bármely betegség esetén ingyenes orvosi kezelés egy évi tartalommal. Ezen túl addig, amíg a betegnek táppénz jár.
- Ingyenes gyógyszer, gyógyfürdő és 30 pengő értéket meg nem haladó gyógyászati segédeszköz (szemüveg, mankó, stb.)
- Keresőképtelenséggel járó megbetegedés esetén a negyedik naptól táppénz járt, ami a beteg átlagkeresetének a 60%-a volt.
- A biztosított vagy családtagjai – bizonyos feltételekkel és korlátozásokkal – ingyenes kórházi ápolásban részesülhettek.
- Betegsége biztosított nőmunkás szülés esetén szülési támogatást, terhességi és szoptatási segélyt, szükség esetén gyógykezelést kapott. A biztosított bányamunkás feleségek csökkentett mértékben részesültek ugyanezekben a támogatásokban.

A társpénztár a felsorolt segélyeken kívül viselte a meghalt tagok temetkezési költségeit, feltéve, ha a vállalat telepein halt meg az illető.⁷⁰⁰

A betegség esetére szóló DGT társpénztári biztosítás kedvezőbb volt az országos biztosításnál; a kifizetett táppénz a DGT-nél kb. 10%-kal volt magasabb, mint az OTI-nál. Az előforduló betegségekről részletesen nyilvántartást vezettek; a megbetegedett munkásokról vagy családtagjaik gyógykezeléséről a vállalat saját (ma is álló, bár néhány éve már nem működő pécsbányai) kórháza gondoskodott, illetve a társulati orvosok, akiket szinte minden

⁶⁹⁸ A társpénztár „egyéb” kategóriáját gyarapították pl. azok a büntetéspénzek, amelyeket a bányamunkások fizettek bizonyos fegyelmi vétségek, kihágások elkövetése estén. (H. Z.) Gergely Ernő szerint ez azonban csak elvben történt így, mert bár „a bányatörvény alapján kivetett és beszedett bírságok a társpénztárba folynak, kivételével azon anyagérték- és kártérítési összegeknek, amelyek a munkaadó részvénytárságot illetik”, azt, hogy a levont bírságösszegekből mennyi tekintendő „anyagértéknek és kártérítésnek”, sehol sem határozták meg hivatalosan. Az összeg nagyságát a Társaság maga határozta meg, és a becslések szerint a munkásságot sújtó bírságok 90%-a nem a társláda, hanem a Társaság kasszáját gazdagította. Ld. Gergey 1986 254. o.

⁶⁹⁹ Krisztián 2007a 235. o.

⁷⁰⁰ Babics 1952 130-131. o.

szervezeti egységnél – a bányüzemeknél, az iskoláknál, az MPV-nél, stb. – megtalálunk. Azt, hogy ez milyen nagy és kiterjedt tevékenységet jelentett a Társaság egészségügyi személyzete számára, jól szemléletes az alábbi összeállítás (36. táblázat), amely a DGT bányüzemeiben, ill. kolóniáin előfordult megbetegedések gyakoriságát mutatja be 1875-1909 között.⁷⁰¹

36. táblázat

Év	A betegség ismétlődött ugyanazon munkásnál									Számba-vett beteg/fő	Betegeset összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
1875	988	262	86	36	22					1394	2608
1876	603	193	89	33	18					936	1542
1877	217	678	168	87	11					1712	3120
1878	612	293	143	83	64	18				1213	2390
1879	921	349	276	87	23	8				1664	2958
1880	218	383	209	117	92	39	16		2	1076	2903
1881	841	324	175	59	26	11	2			1438	2460
1882	na	na	na	na	na	na	na	-	na	na	na
1883	898	587	112	61	16	4	1	1		1680	2771
1884	1607	93	151	70	44	21	1			1987	2879
1885	856	518	153	17	6					1589	2628
1886	254	228	348	47	15	5				927	2077
1887	715	233	109	38	13	6	1			1115	3768
1888	767	301	116	35	14	6	4			1243	1191
1889	590	327	118	86	16	9	6			1152	2118
1890	713	413	156	95	22	13	2			1414	2589
1891	591	327	118	86	16	9	6			1153	2119
1892	1116	358	167	45	11	3	3	3		1706	2610
1893	1160	309	129	43	13	2	1	1		1658	2429
1894	1161	355	225	31	22	3	1			1798	2805
1895	884	449	195	109	41	15	6	4		1703	3172
1896	1008	546	361	73	46	14	9			2057	3852
1897	830	643	397	75	43	16	11		1	2016	4094
1898	2459	431	159	76	25	9	2	8		3168	4358
1899	2711	398	173	65	26	7	3			3383	4081
1900	1917	714	160	78	32	11	4		2	2918	4404
1901	1862	642	293	47	27	9	6	2	1	2889	4469

Az 1896-ban szemmel láthatóan megugró esetszám valószínűleg a munkáslétszám emelkedésével függ össze. Babics András azt is kimutatta, hogy a kezelt esetek túlnyomó, időnként 20%-ot is meghaladó többsége légzőszervi betegség volt. Körülbelül 30%-ot tett ki a reumatikus- és emésztőszervi megbetegedések együttes aránya, míg az egyéb betegségek átlagosan 50% körül fordultak elő.⁷⁰²

Bár a bányatárspénztár sokak szerint kifejezetten kapitalista érdekeket szolgált,⁷⁰³ az a tény, hogy a kedvezmények a biztosítottak családtagjaira is kiterjedtek, több vonatkozásban is

⁷⁰¹ Krisztián 2007b 217-218. o. Az összeállítás az OL-ben fellelhető DGT jelentések alapján készült.

⁷⁰² Babics 1952 90-91. o.

⁷⁰³ Babics 1952 132. o.

hátrányosnak bizonyult a DGT számára. Egy 1927-es felmérés⁷⁰⁴ például kimutatta, hogy a bányatelepeken a társulati lakásokban a dolgozó alkalmazottakon, feleségeiken és törvényes gyermekeiken kívül 1.136 személy lakott, akik családtagként szerepeltek a vállalati nyilvántartásokban. Pénzértékben ugyan nem határozták meg, hogy ez mekkora anyagi áldozatot követelt a DGT-től, de rámutattak arra a nyilvánvaló tényre, hogy a biztosítottak elég tágra értelmezték a családtag fogalmát, akiknek a többségét a betegségekre hajlamos idősök és gyerek alkották, és ez különösen nagy megterhelést jelentett a társpénztár számára az orvosok fokozott igénybevétele, ill. az ellátási költségek miatt. Ugyanakkor átéreztek, hogy a *„társpénztár egészségi szempontból nem helyezkedhet rideg álláspontra, mert különben járványos betegségek terjednek el, amelyek a dolgozó munkásságát megfertőzik”*. Ezt az álláspontot támasztotta alá az a tény, hogy az adott időszakban a tüdővész gyakran felütötte a fejét a telepeken. Ennek fő okát a munkásoknak járó 1-2 szobás lakások túlzásfokosságában látták az illetékesek, akik inkább hagyták, hogy antiszociálisnak bélyegezzék őket, de kitartottak azon álláspontjuk mellett, hogy *„a társaság nem köteles egy dolgozó után 10 családtagot elhelyezni”*. Az új betegbiztosítási törvény⁷⁰⁵ ugyancsak hátrányosan érintette a vállalatot. Kimondta, hogy *„betegbiztosításra kötelezettek a társpénztárnál a telepeken lakó nyugbérések, özvegyek és árvák is.”* Ez további megterhelést jelentett a társpénztárra nézve, *„mert ezek az új tagok természetesen nagyrészt és állandóan betegek lesznek, különben nem nyugdíjaztattak volna.”* A DGT lakás- és telepszabályzatának 2. §-a egyértelműen kimondta, hogy *„a lakásokat a lakó fél és vele együtt csak ennek legközelebbi családtagjai használhatják. Más személynek a lakásba való befogadása csak a lakásadónál előzetesen kikért engedély alapján és csak akkor van megengedve, ha a kérdéses személyek szintén társulati műveknél vannak alkalmazva”*. Bálványi adminisztratív igazgatóhelyettes erre alapozva tette 1927-ben azt a szigorító javaslatot, amely végül a vállalati érdek javára billentette a mérleget, és ezzel együtt még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta a munkásokat. *„Javaslatom tehát az, hogy ezen § a jövőben szigorúan kezeltessék, és hogy legközelebbi családtagként csak a feleség és a törvényes gyermekek kezeltessenek, a jelenlegi állapot pedig fokozatosan változtassék meg, amire a felvételeknél és az elbocsátásoknál alkalom van.”*⁷⁰⁶

⁷⁰⁴ OL Z 1481 59. cs. 70. t. Bálványi Endre 1927. június 9-én kelt jelentése a bányai igazgatóságnak a társulati lakásokban élő alkalmazottokról és családtagjaikról.

⁷⁰⁵ 1927. XXI. tc. jelentősen kibővítette a kötelező baleseti és betegségi biztosításban részesülőket. Ld. Gyáni – Kövér 2004 368. o.

⁷⁰⁶ OL Z 1481 59. cs. 70. t. Bálványi Endre 1927. június 9-én kelt jelentése a bányai igazgatóságnak a társulati lakásokban élő alkalmazottokról és családtagjaikról.

A DGT társpénztára a bányabalesetek hatékony kezelésére saját mentőszolgálatot is szervezett.⁷⁰⁷ Tudvalevő, hogy a pécsi, ill. általában a mecseki bányavidék Európa egyik legveszélyesebb területe volt. A veszélyeztetés mértéke a technikai és szervezeti fejlesztések következtében ugyan csökkent a DGT fennállása alatt, de ez csak a balesetek számának csökkenését, és nem megszűnését vonta maga után. Arról, hogy a mentőknek mennyi dolguk akadt, ugyancsak egy összeállítás tanúskodik, amely a DGT-nél történt baleseteket összesíti 1879-1900 között.⁷⁰⁸

37. táblázat. A DGT-nél történt baleseteket összesíti 1879-1900 között

Évek	Munkáslétszám	könnyű	súlyos	halálos	összes	100 munkásra esik		
						Könnyű	Súlyos	halálos
Baleset								
1879	2538	683	-	12	695	26,91	-	0,47
1880	2753	533	2	2	537	19,36	0,07	0,07
1881	2882	495	1	5	501	17,17	0,03	0,17
1882	2712	385	10	2	397	14,19	0,36	0,07
1883	2753	473	-	7	480	17,18	-	0,27
1884	2867	354	-	3	357	12,34	-	0,10
1885	2862	541	2	3	546	18,90	0,07	0,10
1886	2693	601	2	1	604	22,31	0,07	0,03
1887	2343	437	4	2	443	18,65	0,17	0,08
1888	2185	522	-	2	524	23,88	-	0,09
1889	2488	514	4	3	521	20,65	0,16	0,12
1890	2613	676	13	5	694	25,87	0,49	0,19
1891	2628	466	56	2	494	17,73	0,98	0,07
1892	2863	658	32	5	695	22,90	1,11	0,17
1893	3047	331	34	33	368	10,86	1,11	0,09
1894	3208	671	52	5	728	20,94	1,62	0,15
1895	3451	727	25	3	755	21,06	0,72	0,08
1896	3646	709	70	6	785	19,44	1,92	0,16
1897	3663	813	93	5	911	21,04	2,40	0,12
1898	3728	848	126	1	975	22,74	3,37	0,02
1899	3850	712	117	5	834	18,49	3,03	0,12
1900	4216	731	13	10	754	18,17	0,32	0,24
22 év alatt összesen	65989	12880	626	92	13598	19.51	0.94	0.139

Bár a kimutatás szerint a földalatti baleseteknek csak kis százaléka végződött halállal, ez nyilvánvalóan nem vigasztalta az elhunytak hozzátartozóit, főleg, ha azokra a szörnyű körülményekre gondolunk, amelyek a legtöbb bányászéletet követelték. A leggyakoribb okok között a következők szerepeltek: sújtólégrobbanás, gázkitörés miatt beálló mérgezés, kőzet- és szénomlás, aknába zuhanás, gép és szállítóeszköz okozta baleset.⁷⁰⁹ Az 1873-1944 közötti időszakra vonatkozó adatok mögött egyetlen esetben sem állt tömeges szerencsétlenség. A

⁷⁰⁷ Krisztián 2007a 235. o.

⁷⁰⁸ Krisztián 2007b 214-215. o. Az összeállítás az OL-ben fellelhető DGT jelentések alapján készült.

⁷⁰⁹ Babics, 1952 119-120. o.

legtöbb áldozatot (6) egy 1883-as kőzetomlás követelt, de hasonlóan sok bányászélet végződött egy-egy sújtólégrobbanásban is. A balesetekkel és elhalálozásokkal természetesen együtt járt a folyamatos társpénztári ellátás, ami jelentősen megkönnyítette a károsultak helyzetét.

Az **öregség és rokkantság esetére szóló biztosítás** a bányamunkás-biztosítás talán legkritikusabb ágazata volt, ugyanis olyan viszonyok uralták, amelyek a nyugdíj jogosult megélhetését csaknem lehetetlenné tették. Ha pedig megrokkant, vagy öregségéből, betegségéből kifolyólag már nem tudott éhbérért sem munkát vállalni, teljesen kilátástalanná vált az élete. Az előregedett bányamunkások többsége csak akkor számíthatott elviselhető öregkorra, ha a hozzátartozói gondoskodtak az ellátásáról. Kielégítő nyugdíjakkal sem a társládák, sem az állami munkásbiztosító társaságoknál nem találkozhatunk.⁷¹⁰

A bányász nyugdíjba beszámítható ideje azzal az évvel kezdődött, amikor a társpénztár állandó tagja lett. Ahhoz, hogy nyugdíjra jogosult legyen, tíz teljes évet kellett a vállalatnál ledolgoznia. De ha letöltötte a vállalatnál az ehhez szükséges időt, akkor sem számíthatott nagy nyugdíjra, mert az elosztási rendszer hibájából adódóan a társpénztár általában csak a betegpénztár kiadásai után fennmaradó összeget csatolta a nyugbérbiztosítási ág alaptőkéjéhez. Talán nem meglepő, hogy ez időnként a fizetőképtelenség határára sodorta a nyugbérpénztárat, amelynek a szolgáltatásait fokozatok szerint állapította meg az alapszabály. A teljes nyugdíj élvezetéhez 40 év szolgálati időt írt elő, ám a nyugbér összege a szolgálati év és ezzel együtt a társpénztári tagsági idő csökkenésével arányosan apadt. Így a nyugdíj, mire folyósításra került, néha olyan alacsony összegre zsugorodott, hogy éppen csak a vegetációhoz volt elegendő. Az özvegyek nyugbére a ténylegesen szolgálatban állt családfe nyugbérenek csak kis hányadát tette ki. A nyugellátásnak ebben a rendszerében csak az 1920-as évek hoztak némi változást. Ha a bányász valamilyen oknál fogva megszakította szolgálatát, és közben nem fizette a megállapított társpénztári illetéket, addigi éveit nyugdíj jogosultság vonatkozásában semmisnek tekintették. Ha pedig végleg elszakadt a munkahelytől, kapott ugyan végkielégítést, de az új munkahelyen akkor is előlről kellett kezdenie a nyugdíj jogosultsághoz szükséges évek gyűjtését, ha előző helyén már kitöltötte a nyugdíjhoz szükséges időt.⁷¹¹ Bár a különböző pénztárak működésében, mivel a törvény nem gondoskodott a szétszórt társpénztárak egységes rendszerbe foglalásáról, jelentős eltérések voltak, ebben a kérdésben teljes egyetértés volt tapasztalható.⁷¹²

⁷¹⁰ Babics 1952 132. o.

⁷¹¹ Babics 1952 131-135. o.; Gergely 1986. 250. o.

⁷¹² Gergely 1986 250. o.

Hasonlóan göröngyös terepnek bizonyult a **balesetbiztosítási ágazat**, pedig a balesetveszélyes bányákban erre lett volna a legnagyobb szükségük a bányamunkásoknak. Az 1854-es törvény égisze alatt ugyanis olyan gyakorlat alakult ki, hogy a társpénztári tagok sérüléseivel kapcsolatban a Társaság minden felelősség alól kivonhatta magát. (A Budapesti és Pécsi Bányakapitányság megállapítása szerint a DGT-t 1925 és 1944 kötött évi átlagban mindössze egy balesetért terhelte felelősség.⁷¹³) És mivel a gyakori balesetek rendkívüli megterhelésnek tették volna ki a társpénztárat, így az csak teljes munkaképtelenné válás esetén fizetett kártalanítást. A baleset folytán idő előtt nyugdíjba kényszerülő bányász néhány szolgálati évet kapott „ajándékba”. A munkaképességet kisebb mértékben befolyásoló baleseteknek az volt a következménye, hogy a csökkent munkavégzésért kisebb fizetést kapott a bányász, ennél fogva alacsonyabb lett a nyugdíja is.⁷¹⁴

Mint a fentiekből látható, a DGT társpénztára, különösen a betegbiztosítás és a segélyezés terén, a korabeli gyakorlatnál jóval magasabb szinten gondoskodott a munkásairól. Olyan juttatásokban részesítette őket, amelyek akkor sem számítottak általánosnak, és amelyért egyre fokozottabb küzdelmet kell folytatni napjainkban is: ingyenes orvosi- és kórházi ellátást biztosított a megbetegedett munkások számára, ingyenes gyógyszerrel, fürdőjegyekkel és gyógyászati segédeszközökkel segítette gyógyulásukat, segélyt adott az özvegyeknek, az árváknak, a szegény sorsú diákoknak. Bár sokan – többek között Babics András és Gergely Ernő is – vélték és vélik úgy, hogy a társláda működtetése elsősorban a tőkés vállalkozók érdekeit szolgálta, a hiányosságaival együtt is megállapíthatjuk, hogy a működése nélkül még kilátástalanabb, sok esetben jövő nélküli lett volna az egyszerű kétékezi munkások élete.

Némiképp változtatott a fent vázolt helyzeten a bányatárspénztári szabályzatok általános egyesítése, amelynek először 1912-ben, majd 1918-ban is felmerült a gondolata. A bányavállalatok azonban, korábbi gyakorlatukra hivatkozva, nem értettek egyet az egységesítéssel. A DGT külön hangsúlyozta, hogy *„magatartása nem a kívánt és szükséges rendelkezések akadályozására, de arra irányul, hogy a DGT sajátos eszközeit megtartva gondoskodhasson munkásai és alkalmazottai érdekeiről saját társpénztárán belül”*.⁷¹⁵ Ennek a gyakorlatnak vetett véget a hazai egységes balesetbiztosítás bevezetése 1928-ban, ill. Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) létrehozása 1929. január 1-jén. Ezt követően, az 1930-as évek elejétől a társpénztár az állami és vállalati szabályzásokkal jogilag rendezett

⁷¹³ Krisztián 2007b 207. o.

⁷¹⁴ Babics 1952 135-136. o.

⁷¹⁵ OL Z 1488 Igazgatás 2.cs. Társpénztári alapszabályzatok módosítása.; Krisztián 2007 207. o.

formában működött tovább.⁷¹⁶ Az együttes biztosítás jól kiegészítette egymást. A Bányatörvény kényszerítette a munkaadót a megfelelő társadalombiztosítási illeték megfizetésére, ugyanakkor előírta és lehetővé tette részben a szociális biztonság, munkámegtartás, és ösztönzés érdekében olyan vállalati folyamat fenntartását, ami együttesen szolgálta a vállalat és a munkavállaló érdekeit. A magyar ipar és szociális fejlesztés nem változtatott a társpénztárak működésén, azokat a vállalati körben értékelendő és hasznos rendszernek tartották.⁷¹⁷

A DGT továbbra is megtartotta a Bányatörvényben és az egyéb rendelkezésekben előírt társpénztári kötelezettségeit. Ennek ellenére bizonyos szakmacsoportok - például a vájár szakmunkások, mint az ipari munkások közé tartozók - nem kívántak külön szervezetet a segélyezésükre. A DGT bányamunkásainak nagy része azonban a társpénztár fenntartását kívánta továbbra is, ezzel együtt a DGT támogatását, ami sok vonatkozásban az egységesítés után is megkönnyítette az életüket.⁷¹⁸

VI. 8. Jótékonykodás és befolyásolás

A DGT és a pécsi közélet kapcsolatának egy sajátos vetülete az 1920-1930-as években

A DGT történeti anyagainak tanulmányozása során világossá vált számomra, hogy ez a közép-európai nagyvállalat működése során mindig különösen nagy hangsúlyt fektetett a politikai hatalommal, államigazgatási apparátussal való jó, konstruktív, gyakran bensőséges kapcsolat kiépítésére és fenntartására. Mindez jól megfigyelhető a Társaság alapításától, 1829-től 20. századi történetének befejeződéséig. Mindez jól látszik a nyilvános államigazgatási anyagokban, amikor a DGT pl. kizárólagos hajózási jogot kapott az uralkodótól, vagy ennek elvesztése után rendszeres állami, költségvetési támogatásban részesült. (Lásd a disszertáció III. fejezetét!)

E témával kapcsolatban azonban kutatásaim során többet nem sikerült megtudnom, mígnem a DGT pécsi bányászatával kapcsolatos levéltári anyagának kutatása során "bizalmas", ill.

⁷¹⁶ Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye 1859-1894. Szerk. Chyzer Károly. Dobrowsky és Frank. Budapest. 1894. Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Szerk. Chyzer Károly. 1894-1900. Grill. Budapest. 1900. Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye 1934-1938. Szerk. Atzél Endre. Ld. még Krisztián 2007 207. o.

⁷¹⁷ Krisztián 2007 207. o.

⁷¹⁸ Krisztián 2007 208. o.

"szigorúan bizalmas" minősítéssel érdekes anyag került a kezembe, amelyből kiderült, hogy a Társaság minden évben jelentős mennyiségű ingyenszenet adott különböző társadalmi egyesületeknek, amelyek karitatív, vagy kulturális tevékenységet folytattak. Ez természetes és nemes gesztusként értékelhető. Ezek mellett azonban nem elhanyagolható számú és társadalmi állású magánszemély is kapott a kiutalt ingyenszenéből. Mindennek tételes, évekre lebontott kimutatását a bányavállalat hivatali apparátusa pontosan elkészítette és a precíz, Monarchia korából örökölt irattározás az 1922 és 1931 közötti időszakra vonatkozó adatokat az utókornak megőrizte.⁷¹⁹

A forrás külalakja nem egységes. „*Kiutalt ingyenszenmennyiségek 1922-1928 Bizalmas*” megjelölést kapta az írógéppel elkészített kimutatás. „*Kiutalt ingyenszenmennyiségek 1929-1935 (Másolat!)*” megjelöléssel kéziratos összeállítást találtam. Ez az anyag azonban csak 1929-1930-ra vonatkozóan van kitöltve, az 1931-1935-ös esztendők rovatai üresen maradtak.

Az alábbiakban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért egységes táblázatba foglaltam össze a dokumentumot.

(A forrásközlésben az eredeti helyesírást, rövidítéseket használtam. A táblázatban a - azt jelenti, hogy akkor nem kapott az adott személy, vagy intézmény ingyenszenet, ahol viszont semmilyen jelölés nincs, ott nem rendelkeztem adattal.)

38. táblázat. A DGT által kiutalt ingyenszen-mennyiség 1922-1930

Név	Kiutalt szenmennyiség (q)								
	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Belvárosi plébánia	25	-	40	20	20	20	20	20	20
Evangélikus lelk. hivatal	126	95	100	60	80	80	80	80	80
Református lelk. hivatal	-	-	10	10	10	80	80	80	80
Szalai István ref. hitoktató	-	-	-	10	10	15	-	-	-
Dizséry Sándor ref. lelkész	-	-	-	-	-	-	5	15	15
Miasszonyunk női nev. intézet	50	30	-	-	-	-	-	-	-
Pécsi Jótékony nőegylet	300	200	100	80	100	100	100	100	100
Izraelita Nőegylet	50	50	-	23	-	100	80	80	70
Egyes. Ker. Nemzeti Liga	-	-	-	150	281,5	100	114,5	200	200
Városi szegények	-	-	-	600	200	200	200	200	100
MAV kocsimester újévi ajándéka	82,5	62	-	-	-	-	-	-	-
Bethániai Egylet	50	20	-	-	-	-	-	-	-
Szt. Vince Egylet	62,5	-	-	53	-	-	-	-	-

⁷¹⁹ OL Z 1359 81. cs. 131. t. Lásd Huszár 1995 253-266. o. Az anyagot forrásközlés formájában közölte: Huszár 1996 221-230. o.

Ref. Tárgysorsjáték	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Baranya vm. árvaháza	150	-	-	-	-	-	-	-	-
MÁV kőszegi árvaház	-	-	-	-	-	100	100	100	-
OMBKE	-	-	-	-	25	25	25	25	25
Hadirokkantak, özvegyek, árvák	99	-	-	99	-	-	-	-	-
Frigyes laktanya tiszti étkeзде	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Rendőrtiszti étkező	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Ébredő Magyarok Egyesülete	20	-	7	-	-	-	-	-	-
Munkásifjak	7,5	15	-	-	-	-	-	-	-
52-es Bajtársi Szövetség	26	80	-	-	100	60	60	60	60
19-es Honv. Bajt. Szöv.	-	67	-	83	60	100	-	60	100
Magyar Távíratí Iroda	25	25	15	15	15	15	15	15	15
Leányklub	-	5	-	-	-	-	-	-	-
Zita-kör	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Pécsi Atlétikai Klub (PAK)	-	6	-	-	-	-	-	-	-
PAK Vívó Osztálya	-	4	2	-	-	-	-	-	-
Pécsi Egyetemi Athl. Klub	-	-	-	-	-	10	5	-	-
Pécsi Nemzeti Színház	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Pécsi Dalárda	-	5	5	5	5	5	-	-	-
Ferenc József Árvaház	-	150	-	-	-	-	-	-	-
Foederatio Emeric. Corp.	-	2,5	-	-	-	-	-	-	-
Ludovica Corporatio	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége	-	10	-	-	-	-	-	-	-
Szoc. Missio Társulat	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Önkéntes Tűzoltó Testület	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Helyőrségi Tiszti Bál	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Vasutas Bál	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Felső Keresk. Isk. Táncmulatság	-	-	2	-	-	-	-	-	-
DGT Atlétikai Klub	-	-	6	-	-	-	-	-	-
Turul Egyesület Szabolcs	-	-	-	-	30	30	30	-	-
Egyetemi képkiallításra	-	-	-	-	-	3	-	-	-
Újságíró bábra	-	-	-	-	-	-	10	-	-
Linder Ernő lapszerkesztő	50	50	50	30	40	25	32,5	40	40
Lenkey Lajos lapszerkesztő	30	45	40	40	40	30	40	40	40
Péter József lapszerkesztő	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Baranyai Jenő lapszerkesztő	19	15	15	15	15	15	15	15	-
Horváth Kázmér lapszerkesztő	10	15	15	-	-	-	-	-	-
Peir (Perr) Viktor lapszerk.	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Komlós Jenő hírlapíró	-	5	-	-	-	-	-	-	-
Széll Zsigmond MÁV állomásfőnök	-	10	10	20	10	10	-	10	10
Bedő József MÁV állomásf. h.	-	-	10	20	10	10	-	10	10
Kovács pécsi h. állomásf.	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Kovács Boldizsár pécsi h. állomásfőnök	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Szentkirályi Lajos h. állomásf.	5	15	5	5	5	-	-	5	5
Mayer János vasutas	10	10	10	16	-	-	-	-	-
Wolf Jakab vasutas	10	10	10	-	-	-	-	-	-
Deák Lajos vasutas	2,5	10	-	-	-	-	-	-	-
Pota László MÁV ellenőr	-	-	-	15	10	10	-	-	-
Hamar Miklós MÁV ellenőr	-	-	-	4	10	10	-	10	5
Marynovits MPV főfelügyelő	40	-	5	-	-	3,5	-	-	-
Bihar Alajos MPV ellenőr	-	10	10	10	10	10	-	30	30
Stradtrucker Péter MPV főf.	-	30	-	-	90	-	-	-	-
Laky Sándor MPV	-	-	-	-	-	-	60	60	50

fűtőházfőnök									
Halas Sándor MPV tisztviselő	-	-	15	-	10	-	-	-	-
Dr. Fodróczy Vilmos MPV állomásfőnök	-	-	30	30	30	90	90	90	50
Horváth Ignác MPV felügyelő	-	-	10	-	-	-	-	-	-
Kinley Károly MPV tisztv.	-	-	10	-	10	-	-	-	-
Hosszer József MPV főraktárnok	-	-	15	-	10	-	-	-	-
Schmidt András MPV raktárn.	-	-	15	-	10	-	10	-	-
Stadtrucker Károly MPV hiv.	-	-	-	-	5	-	-	-	-
Farkas József MPV állomáselőjáró	-	-	-	-	10	-	-	-	-
Györgyi Károly MPV ellenőr	-	-	-	-	10	-	-	-	-
Wallinger András MPV főraktárnok	-	-	-	-	10	-	10	-	-
Üszögi MPV állomásközpont	-	-	-	-	-	-	60	60	60
Vásárhelyi Mihály MPV főf.	-	-	-	60	60	60	60	60	60
Illenberger MPV főfelügyelő	-	-	-	40	40	50	40	60	60
Pálfi h. pénzügyigazgató	32,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Schmidt Mátyas vámfelügyelő	60	30	33	20	15	20	-	-	-
de Sorge Miksa pénzügyi t.	15	-	10	5	-	-	-	-	-
Leowel János pénzügyi t.	15	15	5	-	-	-	-	-	-
Kosztrabszky Aladár pénzü. t.	15	10	10	5	3	-	-	-	-
Kostyál Kálmán pénzü. t.	15	15	-	-	-	-	-	-	-
Varga Lajos vámszaki tan.	60	50	60	50	30	20	-	-	-
Lenthy N. adótiszt	30	30	-	-	-	-	-	-	-
Bajcsi József vámfőtiszt	35	30	30	20	15	10	-	-	-
Wachter Ede p. ü. főtan.	30	30	30	30	30	30	-	-	-
Szabó András vámszaki főtiszt	17,5	30	20	20	15	10	-	-	-
Tóth István pénzügyi főtiszt	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kiss Károly pénzü. szemlész	10	10	-	-	3	-	-	-	-
Wastl József pénzügyőr	5	-	5	3	2	-	-	-	-
Schmidt János pénzü. szemlész	2,5	15	-	3	-	-	-	-	-
Buzáth Béla vámfőtiszt	7,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Horváth János vámfőtiszt	7,5	10	10	-	-	-	-	-	-
Stammler Béla pü. tiszt	5	5	5	-	-	-	-	-	-
Petneházi Antal pü. tiszt	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Juhász István pü. tiszt	5	5	5	-	-	-	-	-	-
Dr. Botár vámszaki főtiszt	-	30	20	10	-	-	-	-	-
Perényi Pál adótiszt	-	15	15	-	-	-	-	-	-
Fónay Ferenc vámszaki tiszt	-	-	-	5	10	10	-	-	-
Komlós György adóvégrehajtó	-	-	-	10	-	-	-	-	-
Kiss Lajos pü. szemlész	-	-	-	3	-	-	-	-	-
Möhöly pü. felvigyázó	-	-	-	3	2	-	-	-	-
Kléberer József pü. szemlész	-	-	-	-	3	-	-	-	-
Hauk N. járatlevélkezelő	-	-	-	-	5	-	-	-	-
Dr. Fenicz Ignác főszolgabíró	92,5	80	90	70	80	90	90	-	80
Eötvös főszolgabíró	60	50	-	-	-	-	-	-	-
Dr. Horváth István szolgabíró	-	-	12,5	50	50	12,5	50	-	-
Antal Fülöp iparfelügyelő	30	50	40	50	50	20	50	-	-
Borbély Gyula műsz. tanácsos	50	50	50	50	30	20	42,5	-	-
Kuspér Béla műsz. tanácsos	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuhn postaigazgató	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Molnár Ferenc postai főfelü.	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Kiss József városi irodaigazg.	-	10	-	-	-	-	-	-	-

Radó Gyula járási tisztviselő	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Oberhammer Antal	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Schutták József	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Szigvárt Béla városi fővámszedő	-	10	30	20	20	10	15	-	-	-
Ujlaky Károly számtanácsos	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-
Lengyel Adolf városi főellenőr	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-
Vermes Jenő városi főszámv.	-	-	10	20	20	10	15	-	-	-
Papp Lajos szénkormányb. meghat.	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-
Menyhárd Pál vámszaki gyak.	-	-	5	5	7,5	5	-	-	-	-
Dr. Berze Nagy János tanf.	-	-	30	30	45	15	45	-	-	-
Államrendőrség tisztviselői	440	187,5	385	350	350	-	-	-	-	-
Koszits Emil	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-
Koits Milán delegátus	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Cveits Milán SHS széndelegátus	-	8	-	5	10	5	-	-	-	-
Kacs Kovits Jenő adóü. jegyző	-	-	-	20	30	10	20	-	-	-
Szinkovich Károly várm. főj.	40	-	5	-	-	3,5	-	-	-	-
Lőrinczy	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hollósy főellenőr	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Radócsay Imre	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Seh erdőfőtanácsos	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Purt Lajos őrnagy	10	35	60	10	-	-	-	-	-	-
Walz Pálné	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gindl Dezső cukrász	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Berta János	10	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Berényi	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Serbo Usek	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Littke Lőrinc	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fekete Mária	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Szeifritz	2,5	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Szeifritzné	-	2,5	5	12,5	-	-	-	-	-	-
Oláh Andor	10	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Finta Dénes	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Suly Antal borászati felügyelő	10	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Özv. Kohárics Károlyné	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Somogyi	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boneth Kálmánné	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hardlein Mariska	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özv. Bán Lajosné	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cser Anna	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lábán Józsefné	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lengyel Adolf	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Laukotka városi vámtiszt	-	30	20	-	-	-	-	-	-	-
Weber Ágoston	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Légrády Ferenc	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Dr. Radnay Emil	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Dr. Nagy Andor	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Perwanger Frigyes	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Horváth raktárfelügyelő	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Horváth Ignác	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ipartestület	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-
MÁV mozdonyvezetők	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Malek István	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Útfenntartás céljaira	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
M. Kir. Csendőrpáncsnokság	-	30	30	45	30	30	30	30	-	-

Ifj. Szentkirályi Lajos	-	-	5	5	-	-	-	-	-
Bodó János ig. tanító Szabolcs	-	-	57,5	-	-	-	-	-	-
Dr. Endler Jenő	-	-	-	5	5	-	-	-	-
Horváth Péter hivatalnok	-	-	-	5	5	-	-	-	-
Vice rend. segédfogalmazó	-	-	-	-	7,5	-	-	-	-
Csernohorszky József plébános (budai külv.)	90	90	90	90	90	90	90	90	90
Nagypál Ferenc napszámos	-	-	-	-	-	-	10	-	-
Özv. Jäger Johanna	-	-	5	5	10	5	10	10	10
Bányaiskola Pécs VI.	-	90	60	-	30	-	-	-	-
Sümegei tanító Pécs VI.	-	37,5	45	50	22,5	50	50	-	-
Postahiv. Pécs VI.	-	7,5	7,5	7,5	7,5	15	15	15	15
Rendőrség Pécs VI.	-	122,5	165	-	192,5	-	-	-	-
Meander Ép. Váll. Szab.	-	17,5	-	-	-	-	-	-	-
Baka M. postamester Szabolcs	-	15	7,5	15	15	15	20	20	20
Jegyzőség Szabolcs	-	7,5	45	45	45	45	45	-	-
Mészáros postahiv. nő Szab.	-	-	-	-	30	30	30	-	-
Csendőrségi laktanya Szabolcs	-	-	-	-	120	90	90	90	90
Kiskozári jegyző	-	15	-	-	-	-	-	-	-
Wentruba Szabolcs	-	7,5	-	-	-	-	-	-	-
Nagy Lázár csendőr Szabolcs	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	22,5
Gubovits Sándor csendőr Szabolcs	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5
Tóty József csendőr Szabolcs	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	-	-
Karmazsin József csendőr "	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5
Szabó György csendőr	-	-	-	-	-	-	-	37,5	37,5
Tóth István csendőr	-	-	-	-	-	-	-	37,5	37,5
Vad István csendőr	-	-	-	-	-	-	-	37,5	-
Tűzoltók Szabolcs	-	-	-	-	7,5	7,5	7,5	-	7,5

A következő 39. táblázat az 1929-1930-ban ingyenszénben részesítettek adatait tartalmazza. Ők az 1922-1928-as adatsorban nem szerepeltek. Ebben az anyagban tematikus csoportosításban történt a névsor összeállítása.

39. táblázat

Név	Kiutalt szénmennyiség (q)	
	1929	1930
Baranyai Jenő a Dunántúl szerkesztője	15	-
Szabó Géza a Dunántúl szerkesztője	15	15
Stenczer Emil a Dunántúl belső mts.	-	7,5
Császár Géza a Dunántúl belső mts.	-	7,5
Sásdi Sándor a Pécsi Napló belső mts.	-	7,5
Seményi Ede a Dunántúl belső mts.	-	7,5
Göbel Károly a Dunántúl belső mts.	-	7,5
Kemény József a Dunántúl belső mts.	-	7,5
Heinrich János felügyelő (MPV)	-	7,5
Kruisz (?) Nándor	10	50
Schenken Andor főtiszt (MÁV)	-	5
Szent Mór Kollégium	300	-
Mohács város	-	100
Farkas István telekkönyvvezető	10	-
Beck Sománé	2	-
Végh Imréné	5	-
Cipésziparosok Termelő Szövetkezete	-	20

Pécsi Tüdőgondozó	-	10
D.V.A.C. bálja részére	-	5
Nemzeti Casino	-	1
<u>Pécsbányatelep</u>		
Tűzoltótestület	3,5	-
Szociális Missió	12	19
Cserkészotthon	19	-
Levente Egyesület	31	23,5
Turul Egyesület	19	4
<u>Szabolcs</u>		
Turul Egyesület	30	30
Somogyi postamester	20	20
Gábor Andor főjegyző	60	60
Kacs Kovics Jenő adóügyi jegyző	20	20
<u>Vasas</u>		
Csendőrségi laktanya	37,5	37,5
Szilágyi N. csendőr	7,5	-
Bódi János csendőr	37,5	-
Csiszár Gáspár csendőr	7,5	37,5
Sipőcz N. csendőr	7,5	37,5
Tuska János csendőr	37,5	37,5
Csordás János csendőr	5	37,5
Bányai Géza jegyző	60	-
Schmidt József adóügyi jegyző	40	40
Gomhánovics Lajos jegyző	-	60
postamesternő	20	20
Mikó Nándor állomáselőjáró	37,5	37,5
Sirovica Simon állomási alkalmazott	37,5	37,5
Lajkó Mihály állomási alkalmazott	-	37,5
Horváth Lajos kántor tanító	20	20

A jótékonykodás és a befolyásolás területei az anyagban egymástól jól elkülöníthetők, de sok vonatkozásban szoros kapcsolat is feltételezhető közöttük. Egymáshoz való viszonyukat egy adott kor társadalmi szituációjában mindig nehéz elkülöníteni. Mindkettőnek van közvetett, vagy közvetlen „haszna”, akár az adományozó, akár az adományt elfogadóra gondolunk.

Ennek a jelenségnek, ill. folyamatnak a vizsgálata azért sem egyszerű feladat, mert ezen szférák történései, különösen a befolyásolás általában informálisan zajlottak. Ha egyáltalán készült az „ügyletről” dokumentum, azt az esetek nagy többségében a dolog aktualitásának elmúltával megsemmisítették, vagy „nem irattározták”. Jelen forrásunk fennmaradásának története ismeretlen. Mégis feltételezem, hogy ennek megléte a DGT szakapparátusának Monarchiabeli hagyományokra visszanyúló precizitásán, pontosságán alapult. Nagyon valószínűsíthető, hogy a tárgyalt időszak előtt és után is fenntartott a DGT hasonló társadalmi kapcsolatokat, de ezek dokumentumai eddig még nem kerültek elő. Ismereteim szerint a pécsi közéletre vonatkozó ilyen jellegű forrást ezen kívül még nem publikáltak. Pedig hipotetikus felvethetjük a kérdést: Vajon csak a DGT-nek volt a fentihez hasonló kapcsolatrendszere kora társadalmi világával? Mindezek miatt tartottam fontosnak az egész forrás közzétételét.

Úgy gondolom az anyagban szereplő adatok megismerése után jórészt egyértelműen eldönthető, melyik esetben történt jótékonykodás és mikor befolyásolás. Amikor egy árvaház, egy sportegyesület, vagy egy képzőiskola kapott ingyenszenet, hogy csak néhányat említsünk, a jótékonykodást fedezhetjük fel. De amikor a (fő)szolgabírók, vám-, ill. pénzügyőr (fő)tisztek, liberális (Pécsi Napló) és konzervatív (Dunántúl) lapszerkesztők listáját olvassuk, akkor nagy valószínűséggel a befolyásolás területére érkeztünk.

Mindez természetesen szociális, morális következtetések levonását is lehetővé teszi a befolyásoló, ill. az azt elfogadó félre vonatkozóan is. Ezen utóbbi következtetés viszont már a történeti kutatástól távolabbi területekre vezethetne bennünket. Meggyőződésem, hogy a forrás bemutatása, az önkényesen kiragadott példák is jól bizonyítják az adományozás legalább kétirányú voltát.

Mint már szó volt róla, a befolyásolás közvetlen bizonyítása szinte lehetetlen. Szerencsére azonban ennek igazolására is maradt fenn dokumentum. „Szigorúan bizalmas!” jelzéssel a DGT Köszénbányák Elárúsító Hivatala (Budapest) a társulat pécsi Bányagazgatóságának (Bányakönyvelőségnek) 1932. szeptember 23-i keltezéssel „Császár Károly visumdíja” tárgyában az alábbi levelet küldte:⁷²⁰

„F. hó 19-i 14433/K jelű levelükre válaszolva közöljük, hogy Császár Károly kir. pénzügyigazgatósági könyvszakértő úrnak nem visundíja, hanem kabinköltség fejében fizettük ki a júl. 9-i 606 számú támlappal elszámolt P.124.90-et.

Amint Önök előtt is ismeretes, nevezett a vámkülföldre szállított szenek forgalmiadójának visszatérítésével kapcsolatos előzékenységgel a társaságunk részére előnyös szolgáltatásokat tett, amiért Tiefenbacher⁷²¹ Öméltósága indítatva érezte magát, hogy részére, már a jövőre való tekintettel is, ingyenkabin felajánlásával kedveskedjék neki.” (Olvashatatlan aláírás!)

Az eddigieket összegezve elmondhatjuk, hogy Pécs és a régió életében jelentős érdemeket szerzett nagyvállalat, a DGT életének olyan részébe nyertünk bepillantást, amely a kortársak előtt is csak az érintettek szűk köre számára volt ismert.

⁷²⁰ OL Z 1359 81. cs. 131. t.

⁷²¹ Tiefenbacher Ferenc ekkor a DGT budapesti köszénelárúsító hivatalának vezetője volt.

VI. 9. Mindennapi élet a DGT-kolóniák világában

VI. 9. 1. A bányatelepek hétköznapijai

Mint már korábban szó volt róla, a DGT pécsi szénbányászatához növekvő számú szakképzett és szakképzetlen munkaerőre volt szükség. A Társaság nagyarányú munkaerő toborzásának eredményeként az Osztrák-Magyar Monarchia egész területéről kiterjedt, sőt Európa legkülönbözőbb vidékeiről is érkezett a térségbe bányászathoz értő, vagy a bányában dolgozni szándékozó munkaerő. Ez alapvetően meghatározta a Társaság által épített bányatelepek összetételét. Ritka volt a nemzetiségi szempontból homogén kolónia.⁷²² A különböző országokból érkező emberek, amellet, hogy mindegyik hozott magával egy szeletet abból a kultúrából, amelyhez korábban tartozott, szinte legyűrhetetlen kommunikációs nehézségekkel szembesültek új lakóhelyükön. A magyar nyelv mellett főleg a német, a cseh, a szlovák és a szlovén nyelv volt használatban, de helyenként olasz, orosz, francia és szóra is felfigyelhetett volna a nyelvekhez értő járókelő.⁷²³ Végül a dominánsnak számító német nyelv lett az, amellyel a kolóniák lakói megpróbálták áthidalni a szociális érintkezés nehézségeit. A bányamunkások kialakítottak egy sajátos nyelvezetet, az ún. „kolonische deutsch”-ot, amelyben a saját nyelvük elemei jócskán keveredtek a német szóval.⁷²⁴ Mivel a mecseki bányavidék „benszülött” lakossága túlnyomó részében németajkú volt, számukra nem jelentett problémát a német nyelv használata. Ők, ugyanakkor, szabadidejükben nem „vegyültek” a külföldről érkezett bányászokkal, hiszen többségük nem a kolóniákon élt, hanem a környező falvak valamelyikéből járt be munkahelyére, valamelyik aknához.⁷²⁵ A távolból érkező munkások megtartásában azonban fontos szerepet játszott a lakáshoz juttatás, és a DGT élt is a munkaerő „csábítás” és „megtartás” ezen hathatós eszközével.⁷²⁶ A bányász lakótelepek benépesülése, természetesen, életforma-változást jelentett a környék lakossága számára: az új házak, barakkok mellett új ruházkodási, étkezési, szórakozási és egyéb szokások is megjelentek, gazdagítva, átformálva a közösség addigi életvitelét. (A kérdést részletesen tárgyalom a disszertáció IV. 7. fejezetében!)

Mivel a bányamunkások – a megélhetésük javítása céljából vállalt pótműszakokkal együtt – előfordult napi 16 órában dolgoztak⁷²⁷, de a 8-12 órás műszak számított rendszeresnek, sem művelődésre, sem szórakozásra nem maradt sok idejük. Nagy lelki terhelésről és elhivatottságról

⁷²² Gergely 1988 8. o.

⁷²³ Tilkovszky 1988 114-115. o.

⁷²⁴ Tilkovszky 1988 115. o., Szirtes 1999a 64. o.

⁷²⁵ Tilkovszky 1988. 113-114. o.

⁷²⁶ Gergely 1988 21-22. o.

⁷²⁷ Babics 1952 150. o.

tett tanúbizonyságot az a bányász, aki a hosszú műszak és a ház körüli teendők ellátása után a műveltségi szintjét emelő tevékenységre adta a fejét. Bár Pécssett 1923-ban – viszonylag későn - megjelent az iskolán kívüli népművelés első hivatalos szerve⁷²⁸, a műveltség terjesztése továbbra is gyermekcipőben járt. A művelődés az elemi iskolák köré szerveződött, míg a falu társadalmi élete, beleértve a szórakozást is, a templom és a kocsmák köré. Ez utóbbi ugyanakkor gyakran verekedések és viszályok színterévé alakult, hiszen az agyonhajszolt, fáradt, nyelvi nehézségekkel küzdő munkások között bármilyen apróság veszekedéssé vagy tettelegessé fajulhatott.⁷²⁹

Mivel a bányatelepek iskoláiban a DGT 19. századi időszakában nagyrészt németül folyt a tanítás – a magyar nyelvű oktatás az 1891-1892-es tanévtől került fokozatosan bevezetésre⁷³⁰ - a kultúráközvetítésben is ennek a nyelvnek jutott a legfontosabb szerep. A DGT három, később négy elemi iskolát működtetett Pécs környéki bányatelepein, Pécsbányán, Szabolcson, Vasason és Somogyon. (Lásd a disszertáció VII. fejezetét.) Az iskolai kimutatások szerint az 1920-as évek elejére szinte minden diák eljutott a kétnyelvűség fokára, annak ellenére, hogy a társulati iskolákban tanulók kb. 45 %-a még mindig német anyanyelvű volt.⁷³¹ Bár az iskolai könyvtárak állománya kétharmad részben német nyelvű volt, érdekes egyensúlyt teremtett az a tény, hogy az iskolai ünnepélyek – amelyekben bizonyára a gyermekek szülei is részt vettek – a magyar tanítási nyelvnek megfelelően magyar nyelven zajlottak.⁷³²

A mecseki bányamunkásság számára az első világháború előtt a kéthetente megjelenő szaklap, a „Bányamunkás - Bergarbeiter” szállította a szakma híreit. A lapot 1906-ban Pécssett indították, de a szakszervezetek országos tanácsa, amely a lap mögött állt, 1909-ben Budapestre tett át a szerkesztőséget. 1913. szeptember 1-jén azonban Budapesten, kétnyelvű hetilapként „Bányamunkás – Bergarbeiter” címmel újjászületett, és mint országos terjesztésű lap, a Pécs környéki bányászokhoz is eljutott.⁷³³ A másik német nyelvű lap, a Magyar Szociáldemokrata Párt által kiadott „Volkstimme”, ugyanakkor, nem bírta a német nyelvű polgári lapokkal a versenyt, így 1924-ben megszűnt.⁷³⁴

A bányavidék kulturális életében meghatározó szerepet játszottak a különféle egyesületek – Mecsek Egyesület⁷³⁵ Turul Egyesület – amelyekből nem volt idegen az ún. „magyarosító

⁷²⁸ Babics 1952 151. o.

⁷²⁹ Gergely 1988 8. o.

⁷³⁰ Babics 1952 144; Tilkovszky 1988 115. o., Szirtes 2002 282-283. o.

⁷³¹ OL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányai társulati iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1915-16-os tanévre. Lásd Babics 1952 145. o., Tilkovszky 1988 115. o.

⁷³² 1913-1914-es adat, ld. Tilkovszky 1988 119. o.

⁷³³ Babics 1952 185. o., Krisztián 1996 245 246. o.

⁷³⁴ Tilkovszky 1988 119. o.

⁷³⁵ B. Horváth 2002

szellem”. Ez főleg az első világháború után vált jellemzővé, amikor a külföldi bányászok bevándorlásának vége szakadt. Ezekből az egyesületekből indult ki a helyi kulturális tevékenységek többsége, vagy ezeknek a keretei között működött. A DGT bányatelepein – elsőként Pécsbányán – cserkészcsapatok is szerveződtek. Tevékenységüket tanítók és papok irányították, ill. ritkább esetben, szabadidős tevékenységként a bányavállalat dolgozói. Ilyen volt például Dr. Rihmer László bányamérnök, geológus és jogász, aki többek között a pécsi mamut feltárójaként vált ismertté.⁷³⁶

A Szent Borbála Cserkészcsapat 60 tagot számlált. Fenntartása elsősorban a Társaság feladata volt. Kirándulásaikhoz nem ritkán a DGT biztosított hajót. 1934-ben például, Rihmer László kezdeményezésére,⁷³⁷ Bécsbe látogattak, ahol a DGT központjában az egész csapatot vendégül látták.⁷³⁸ Az 1930-as évektől az 1931-ben megalakult vállalati Levente Egyesület minden vonatkozásban megpróbálta magához ragadni az ifjúság szervezését.

1938 után nyilvánvalóvá vált, hogy milyen szerepet szántak a bányatelepi iskoláknak és kultúrházaknak, így az 1938-ban avatott újhegyi kultúrháznak – a német nemzetiszocialista propaganda bázisát készültek kiépíteni a falai között.⁷³⁹

Szirtes Béla ny. bányamérnök forrásértékű visszaemlékezései a bányatelepek hétköznapijait kézzelfogható közelségbe hozzák az utókor számára.

A bányatelepek társadalma erősen hierarchizált volt, nehezebb volt átlépni a belső határaikat, mint a külsőket. Jelentős különbségek voltak a munkás, felvigyázó és tisztviselő kategóriák között, ráadásul ezek a kategóriák sem voltak teljesen homogének.⁷⁴⁰

A munkások összetétele volt a legegységesebb, ugyanakkor más elbírálás alá estek a föld alatt és a külszínen dolgozók. A hagyományos gyakorlat a bányamunkásokat hosszú szolgálati időn át szerzett tapasztalat és a tulajdonos választása után juttatta a szakmai elismerést jelentő vājár előléptetéshez.⁷⁴¹ A vājárok „elitjébe”, a bányamentők közé csak fizikailag egészséges, szakmailag kifogástalan, megbízható, munkájában és magánéletében egyaránt fegyelmezett vājár kerülhetett, szigorúan önkéntes alapon. A legjobb vājárokból lettek a csapatvezető vājárok, de még náluk is megbecsültebb munkaerőnek számítottak a külszíni iparosok, akik a bányagépek nagy szakértelmet kívánó javítását végezték.

⁷³⁶ Bíró 2002 112. o. Rihmer ezen kívül a Somogybányatelepi Kultúregyesületnek és a bányamunkás énekkarnak is a tagja volt.

⁷³⁷ Bíró 2002 112. o. Mendly Lajos szóbeli közlése nyomán

⁷³⁸ Tilkovszky 1988 120. o., OL Z 1481. 69. cs. 98. t. sz. n./1934

⁷³⁹ Tilkovszky 1988 122. o., OL K 28 53. cs. C. 15005/1939 A csendőrség nyomozó osztálya jelentései.

⁷⁴⁰ Szirtes 1999a 57–59. o., Szirtes 2000 16–17. o. Szirtes Béla ny. bányamérnök graner származású pécsvidéki bányászcsalád negyedik nemzedékének a tagjaként saját, ill. családi emlékeit idézi fel írásaiban. A munkás, felvigyázó és tisztviselő kategóriák közötti különbségekről lásd még Huszár 1998 78. o.

⁷⁴¹ Krisztián 1996 139. o., Krisztián-Németh 2006 23-31. o.

A külszíni napszámosok, vagy napibéresek ezzel szemben, nem számíthattak túlon túl nagy megbecsülésre. Többségük még állományba sem került, így a vállalat által nyújtott szolgáltatásokból – lakás, élelemtári vásárlás lehetősége, illetményeszen és egyéb kedvezmények, stb. – sem részesülhettek.

A fizikai munkások számára lehetséges volt, hogy magasabb, megbecsültebb kategóriákba küzdjék fel magukat, főleg, ha kellő lojalitást tanúsítottak a vállalat iránt. A külszíni munkásból betanított munkás válhatott, a vājárból ún. „tarisznýas” aknász. Ez utóbbiak bányaiskolát⁷⁴² nem végeztek, és kinevezésükig, vājárként vállukra vetett tarisznýával jártak dolgozni. Később közülük kerültek ki a felvigyázók.⁷⁴³ A felvigyázó cím inkább jelentett rangot, mint beosztást, ami gyakran jobb lakással, megkülönböztető előnyökkel járt. A felvigyázót rangban a segéd tisztviselő, majd a tisztviselő és a fő tisztviselő követte; ez utóbbiaknak általában felsőfokú végzettséggel kellett rendelkezniük.

Nőket csak alárendelt szerepben foglalkoztattak a bányavállalatnál. Vezető beosztásban egyáltalán nem, adminisztratív munkakörben is csak elvétve, a fizikai munkások között a külszínen, napszámosként kaphattak munkát.

A sokféle rangú és társadalmi helyzetű ember, bár viszonylag kis területen, összezártan élt, csak részben érintkezett egymással, és ez az érintkezés sem volt egyenrangú.

A vállalat alkalmazottai gyakorlatilag ingyen jutottak lakáshoz, de hogy ki milyen lakást kapott, azt erősen meghatározta a vállalati hierarchiában elfoglalt helyzete. (Részletesen lásd a VI.)

A bányatelepek mindennapjaiban fontos szerepet játszottak a Társaság elemi iskolái (Lásd a VII. fejezet!), amelyek a DGT személyzeti politikájában alappillének számítottak. Egyrészt rendszeretetre és a rendszer megbecsülésére neveltek, másrészt a tanítók már itt kiválaszthatták azokat a jó képességű gyerekeket, akikből a Társaság a saját szakmai utánpótlását kinevelte. Ez tudatos szemlélet volt – mai kifejezéssel humánerő politika - és azt közvetítette a kolóniák lakói számára, hogy „mindenkiből lehet valami”. Az érintkezés nyelvét, az ún. „kolonische deutsch”-ot mindenki értette és beszélte is valamilyen szinten. Az adott kolóniára jellemző, egységes nyelv és kultúra kialakításában, elterjesztésében az iskoláé és az egyházé volt a vezető szerep.

Bár a bányatelepeknek megvoltak a maguk szokásai – pl. a disznótorok alkalmával rendszeresnek számító „maszkajárás” – ezek a kolóniák történelmi léptékkal mérve rövid élete alatt nem alakulhattak igazán hagyománnyá, csak némelyik volt elég erős ahhoz, hogy

⁷⁴² Krisztián 1996

⁷⁴³ Szirtes 1999a 58. o.

az ismert történelmi viharokat is átélve szabályos kultusszá váljanak. Ezek közül is kiemelkedik a Szent Borbála tisztelet, amiről a későbbiekben részletesen lesz szó.

A hétköznapiakat – mivel a felnőttek egész nap dolgoztak - a gyerekek szórakozása tette színesebbé. Ez a lehető legkülönbözőbb, ugyanakkor legegyszerűbb formákban nyilvánult meg. A legkedveltebb elfoglaltságoknak olyan tevékenységek számítottak, mint az egyszerű eszközök felhasználásával történő játékok, csatangolások a közeli erdőkben, madárfogás, rabló-pandúr, bújócska, „pilinckézés” vagy „bigézés”,⁷⁴⁴ karikázás, „snúrozás” (ugrókötelezés)⁷⁴⁵. Strandolásra a „flúder”-ban volt lehetőség – a bányából kiemelt, vasiszaptól sárga patakvízben.

Az igényes elfoglaltságokról – pl. nyári táborozásról - a telepeken aktívan és színvonalasan működő cserkészcsapatok gondoskodtak, ezt váltotta fel később, kevésbé színvonalas szinten, a Levente-mozgalom. A cserkészlet és a Levente-mozgalom segítése a tanítók iskolán kívüli tevékenységének fontos részét képezte. Erre a DGT iskolák gondnoka minden évben külön is felhívta az igazgatótanítók figyelmét, emlékeztetve őket a népiskolák törvényében lefektetett feladataikra: „*hazafias, vallásos, erkölcsös és értelmes honpolgárokat nevelni... és különös súlyt helyezzenek arra, hogy a tanítók tanítványaikra az iskolán kívül is nevelő hatást gyakoroljanak*”.⁷⁴⁶ Az elemi iskolák tanítói a nyári szünetben leventeoktatói tanfolyamokon képezték ki magukat arra, hogy iskoláikban – a tanórak ellátásán túl - leventeoktatóként is működhessenek.⁷⁴⁷ 1931-ben a vasasi iskola négy tanítója közül kettő rendelkezett leventeoktatói okmányokkal – Weyse Keresztély, aki a cserkészcsapatot is vezette - és Keblics (később Kőszegi) István. Ugyanebben az iskolában Kiss Ferenc tanító a cserkész- és leventeegyesületi tagok részére ének tanfolyamot tartott, Lőhr Károly tanító a helyi tűzoltóság parancsnokaként és a kultúregyesület elnökeként, Herger Nándor hitoktató a Szívgyárda vezetőjeként, míg Glatt Győző igazgatótanító a Szociális Misszió előadójaként, az iskolán kívüli népművelés alelnökeként és a Levente egyesület elnökeként tevékenykedett.⁷⁴⁸

Az ifjúság neveléséhez kiváló hátteret nyújtottak még az iskolai vöröskeresztes csoportok. Talán az itt nyújtott munka elismerése is volt, hogy Glatt Győzöt a Magyar Vöröskereszt Egyesület alelnöki tisztébe választották, ám ahhoz, hogy tisztségét elfoglalhassa és a vele járó munkát elvégezhesse, a Bányai igazgatóság engedélyére volt szüksége. Balsay Aladár igazgató

⁷⁴⁴ Néprajzi Lexikon 1. 284. o. Ütőfával röptető csoportos pontszerző versenyjáték.

⁷⁴⁵ Nyelvtveremtő bányászok II. 2000 41. o.

⁷⁴⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t Borsy Jenő iskolagondnok 12693/isk. gondn. 1934. sz. „Bizalmas” jelzéssel ellátott közölvénye a „társulati népiskolai igazgató tanító uraknak” 1934. augusztus 23-án.

⁷⁴⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. a DGT Kir. Tanfelügyelőséghez címzett 7722 sz. 1929. július 31-én kelt levele Bálványi aláírással, leventeoktatás tárgyában.

⁷⁴⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Glatt Győző vasas igazgatótanító 36/1930-31. sz. tanév eleji jelentése a Bányai igazgatóság részére.

ahhoz a feltételhez kötötte az engedély megadását, hogy az alelnökséggel járó feladatok elvégzése miatt az igazgatótanító „iskolai hivatalos elfoglaltsága semmi tekintetben ne szenvedjen hátrányt”.⁷⁴⁹ A társulati tanítók olyan magas szinten művelték vöröskeresztes tevékenységüket, hogy azt a legmagasabb szinten is elismerték. Varajti Károly mecsekszabolcsi társulati tanító „a Vörös-Kereszt eszméinek buzgó terjesztésével évek hosszú során át érdemeket szerzett. Önként vállalt nemzetnevelő munkájáért” a vallás- és közoktatásügyi miniszter „magas elismerésében” részesült.⁷⁵⁰

A felnőtt lakosság szórakozásához, mint már szó volt róla, a kocsmá nyújtotta a háttérrel. Itt a kártyázáson és az italozáson kívül kuglizásra is volt lehetőség. Rendszeresen szerveztek futball-mérkőzéseket. De gyakran előfordult, hogy a bányászok „miután ledolgozták igen nehéz – kézi erővel végzett – nyolcórás munkájukat, otthon kiültek a ház sarkához vagy a közeli hűs erdő fái alá kártyázni, beszélgetni”.⁷⁵¹ A bányatelep asszonyainak a szomszédolás és a pletykálgatás maradt – a háztartási és a ház körüli teendők, kiskert, állatok ellátása után. A téli időszakokban a disznóölések és a hozzájuk kapcsolódó disznótorok jelentettek többhetes „szabadidős” programot, amelyeken a kiterjedt család minden tagja részt vett. Egyes kocsmákban táncmulatságokat is szerveztek ugyanebben az időszakban, és a közeli erdőben minden évben megszervezték a kedves, családi jellegű majális.⁷⁵²

A Társaság berkeiben gyakran felcsendülő jelmondat, a „bölcstől a koporsóig” szépen hangozott, de a gyakorlatban ritkán érvényesült, többnyire csak akkor, ha a bányász gyermeke ugyancsak a DGT bányásza lett, és a kor szokásainak megfelelően továbbra is egy háztartásban maradt idős szüleivel. Annak ugyanis, aki elérte a nyugdíjkorhatárt, akár munkás volt, akár vezető, élete hátralévő részében meg kellett elégednie a nyugdíjával. Addigi jó színvonalú életétől búcsúzni kényszerült – a vállalati lakást át kellett adnia, és távoznia kellett abból a környezetből, amelyben az iskolától a papig, az orvosi ellátásig – beleértve a kórházit is – és a szórakozási lehetőségekig gyakorlatilag mindent megkapott.

⁷⁴⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Balsay Aladár bányaigazgató 1934. május 29-én kelt, 8272. sz. válasza Glatt Győzőnek „mellékfoglalkozás bejelentése” tárgyában.

⁷⁵⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő 3425/935. sz. levele, amelyben a Varajti Károlyt ért elismerésről értesíti A DGT Igazgatóságát. Az elismerést a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1935. évi 3258/935. elnöki szám alatt kelt rendelete nyomán kapta a tanító.

⁷⁵¹ Hámoriné-Vókó 2006 122. o.

⁷⁵² Szirtes 1999a 66. o.

VI. 9. 2. Kultúregyesületek a DGT bányatelepein

A DGT bányatelepein a 19-20. század fordulóján alakultak meg az első kultúregyesületek. Hogy miként működtek, milyen programokkal várták a kolónia lakóit, azt jól tükrözi az 1925-ben megalakult Vasasi Kultúregyesület tevékenysége. Az egyesület története 1895 őszéig nyúlik vissza, amikor a vasasi bányatelep kultúráját szerető tagjai elhatározták, hogy a társadalmi élet fellendítése céljából dalárdát alakítanak. Hogy mennyire komolyan vették a kitűzött célt, az is bizonyítja, hogy Dalkoszorúnak elnevezett körüknek Nejedló Ferenc művezető személyében elnököt, Nikolasz József kántortanító személyében pedig titkárt is választottak, míg az egyesület első közgyűlése Kundelein Péter műaknászt választotta meg karmesternek. Alapszabályait 1896. május 14-én a belügyminiszter is jóváhagyta.⁷⁵³

A csak dallal foglalkozó szervezet 1904-ben olvasókörrrel, majd műkedvelő színi társulattal bővült, ám mint annyi mindennek, 1914-ben az itt folyó tevékenységnek is véget vetett a háború. 1919-ben néhány lelkes fiatal megpróbálta újjáéleszteni a Dalkoszorút, ami nem volt könnyű, hiszen nem találtak olyan helyiséget, ahol a próbáikat, összejöveteleiket megtarthatták volna. Az első közgyűléseket magánházakban tartották, ám 1920 végére az ún. „Fisherájban” - ahogy a helyiek Fisher János kocsmáját nevezték - megépítették a saját színpadukat, amely kabarékkal és népszínművekkel kezdte meg működését.⁷⁵⁴ Itt próbáltak és léptek fel 1937-ig.

A Dalkoszorú 1925-ben egyesült a Turul Egyesülettel, és létrejött a Vasasi Kultúr Egyesület, amelynek a szabályzatát 1931. február 26-án hagyta jóvá a belügyminiszter.⁷⁵⁵

A dalkörök, dalosbizottságok működtetésében a társulati iskolák tanítói játszották a vezető szerepet, akik nemcsak helyi szinten tevékenykedtek, hanem a vármegye „dalos életébe” is bekapcsolódtak. Kőszegi István vasasi, Schein Károly mecsekszabolcsi társulati tanítókat például a vármegyei népművelési bizottsággal összhangban működő törvényhatósági bizottság a dalosbizottság vármegyei karnagyainak választotta meg.⁷⁵⁶

A vasasiak, a többi bányatelepi egyesülethez hasonlóan, nemcsak a kultúráját támogatták, hanem a sportot is, elsősorban a labdarúgást, ami azt jelentette, hogy a sportágban jeleskedő tagok tanították, nevelték a fiatalokat a mind népszerűbb sportág szeretetére és művelésére.

⁷⁵³ Kistamás 2000 44. o.

⁷⁵⁴ Kistamásné 2000 45. o., Tóthné 2 143. o.

⁷⁵⁵ Kistamás 2000 44. o.

⁷⁵⁶ OL Z 60. cs. 70. t. Baranya vármegye Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának 6-D/1937. ikn. sz. levele a DGT Igazgatóságához Schein Károly és Kőszegi István társulati tanítók dalosbizottsági működése tárgyában.

A színjátszó kör fő célkitűzése a vasasi közönség kulturált szórakoztatása volt. A kezdetben főleg népszínművekből álló repertoár operettekkel, daljátékokkal bővült. A Vasasi Kultúr Egyesület 50 éves jubileumi díszközgyűlésén készült, 1946. július 7-én kelt jegyzőkönyv szerint többek között a „Mágnás Miska”, az „Árvácska”, a „Felhő Klári”, a „Náni”, a „Juhász legény”, az „Iglói diákok” és a „Hazudik a muzsikaszó” c. darabokat mutatták be.⁷⁵⁷

Az egyesület működését jelentősen megkönnyítette, hogy 1938-ban megépült a DGT vasasi Bányászotthona, ahol az addig gyakorlatilag „hajléktalan” csoportosulás – bizonyos feltételek mellett - állandó otthonra lelt.

A Dalárda bálakat is szervezett a Fisherájban. Uranka János szerint szinte minden szombatra jutott egy táncmultság, nem ritkán a helyi iparosok által készített, forgatható, világítólapos táncrendekkel, amelyekből azt lehetett megtudni, hogy mikor, milyen tánc következik. A bálók egészen a második világháborúig tartottak, amikor is az elsötétítések miatt be kellett szüntetni azokat. A szombati kultúrprogramot ettől kezdve a teadélutánok jelentették, amelyeket besötétedésig meg lehetett tartani. A program neve ellenére csak az ifjú hölgyeknek szolgáltak fel teát ezeken az összejöveteleken, a fiatal emberek szívesebben kortyolgatták a helyi szőlősgazdák borát.⁷⁵⁸

A mecseki szénmedence településein a dalárdák mellett a századfordulón a fúvószenekarok is megjelentek.⁷⁵⁹ Tagjai a zenét öntevékenyen művelő bányászokból kerültek ki. Az első írásos dokumentumokban az 1929-ben vagy 1930-ban alapított zenekar szerepel, a korábbiakról az egykori tagok utódainak a visszaemlékezéseiből tudunk. Ennek a zenekarnak minden tagja kétkezi munkás volt, akik saját maguk vásárolták meg a hangszereiket. Anyagi juttatást nem kaptak a munkájukért, mecénásuk sem volt, ennek ellenére szívvel-lélekkel muzsikáltak a bányász ünnepeken, multságokon, és a bányásztemetésekről sem hiányoztak. A zenekar fő összetartó ereje az együttzenélés élménye volt, repertoárjuk főleg indulókból és sramlizenéből állt.

Hasonlóképpen alakult a kulturális élet Somogybányatelepen, amelynek adatokkal, dokumentumokkal hitelesített kezdeteiről az 1920-as években megjelenő „Somogyi Élet” c. hetilap rendszeres tudósításokat közölt. A lapot a Somogybányatelepi Önképzőkör jelentette meg. 1920. július 11-i, 2. számából kiderül, hogy a településen ebben az időszakban két

⁷⁵⁷ Kistamás 2000 44. o.

⁷⁵⁸ Uranka 2000 47. o.

⁷⁵⁹ Tóthné 1 2000 48. o.

egyesület működött: a Somogybányatelepi Turul Egyesület, ill. a Somogyi Bányászok és Gazdák Kulturális Egyesülete.⁷⁶⁰

A Turul Egyesület itt is, mint az összes többi kolónián, a DGT támogatásával jött létre. Színjátszó köre a Vasasi Kultúr Egyesülethez és a somogyi Turul Egyesület „főokjaként” működő Szabolcsbányatelepi Turul Egyesülethez hasonlóan – amelynek az 1920-as években Ambruszt (Ambrus) Antal társulati tanító, később, pécsbányatelepi igazgatótanító volt az elnöke⁷⁶¹ - népszínműveket, operetteket adott elő, olyan jó színvonalon, hogy némelyiket, vendégszínházi szintűen, még a Pécsi Nemzeti Színházban is bemutatták. Az, hogy a szabolcsiak gyakorlatilag közös kultúrszervezetet alkottak a somogyiakkal, azt igazolja, hogy a pécskörnyéki bányatelepek aktív kapcsolatot ápoltak egymással a kulturális élet terén. Ezt egyébként a Bányai Igazgatóság meg is követelte, arra szólítva fel a bányatelepeken működő hazafias és kultúregyesületeket, hogy ne „*egymás érdekeinek kölcsönös figyelembevétel nélkül, külön-külön rendezzenek előadásokat, ünnepélyeket*”, hanem törekedjenek összhangra, „*előadásait, ünnepélyeit a vezetőség kölcsönös megállapodása alapján lehetőleg együttesen rendezzék, vagy egyik egyesület a másikat hasonló rendezéssel ne keresztesse*”.⁷⁶²

A felszólítás mögött az a nyilvánvaló tény állt, hogy a bányatelepeken működő egyesületek „*a bányászközönség anyagi áldozatkészségét is sűrűn veszik igénybe, ami a rendkívül nehéz, gondterhelt gazdasági viszonyok közepette egyáltalán nem kívánatos.*”⁷⁶³

A somogyi Turul Egyesület a színjátszó körön kívül működtetett még bányászdalkört, amelyet a somogyi népiskola akkori igazgatója, Koltai Ferenc I. vezetett, és természetesen bányász zenekara is volt. Cserkészcsapatának 207-es Turul Cserkészcsapat volt a neve.

Hasonló felépítéssel működött a Somogyi Bányászok és Gazdák Egyesülete is. Sport alosztálya, amely gyakorlatilag a labdarúgás művelését tűzte ki célul, az 1920-as évektől működött, de a társaság csak 1931-től kezdett csapattá formálódni. 1930-ban alakult meg az egyesület műkedvelő (színjátszó) alosztálya, 1939-ben pedig – ugyancsak a szervezet égisze alatt - a Somogyi Leányegyesület, amely az 1940-es évek elejéig működött nagy sikerrel. Tevékenységükről Haladási Naplót vezettek. Hetenként tartott összejöveteleiken énekeltek, táncoltak, felolvasásokat tartottak, társasjátékokat játszottak, kézimunkáztak, mi több, illemtanórákat is tartottak. Télen tanfolyamokat szerveztek a település leányai, asszonyai

⁷⁶⁰ Hámoriné-Vókö 2006 175. o.

⁷⁶¹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. A mecsekszabolcsi Turul Egyesület közreműködésével létrehozott „Wolf Mihály Jutalomalapítvány” alapítólevele

⁷⁶² OL Z 1481 60. cs. 70. t. Borsy iskolagondnok 1934. június 16-án kelt 9329. sz. levele a társasági elemi népiskolák igazgatótanítóhoz az egyesületek együttműködése tárgyában.

⁷⁶³ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Borsy iskolagondnok 1934. június 16-án kelt 9329. sz. levele a társasági elemi népiskolák igazgatótanítóhoz az egyesületek együttműködése tárgyában.

számára: nőnevelési tanfolyamot, hímző tanfolyamot, amelynek anyagából kiállítás is rendeztek.

A bálók, tanfolyamok, kulturális estek és leánynapok bevételét nyári kirándulásokra fordították. Gyakran szerveztek találkozót más egyesületekkel.

Nagy gondot fordítottak az ifjúság nevelésére is: az elemi iskolások szívgárdisták, az idősebb fiúk leventék voltak, míg az idősebb férfiak közül többen beálltak a Credo Egyesület tagjai közé. A kir. tanfelügyelőség az elemi iskolai ifjúsági dalkörök számára minden pünkösdhétfőn ifjúsági dalosversenyt szervezett, amelyen a DGT társulati iskolái is rendszeresen képviseltették magukat.⁷⁶⁴

Az egyesületek tagjai rendszeresen részt vettek a település társas összejövedelein, a téli időszakban a bálokon. A rendszeresnek számító műsoros estek megszervezése leginkább a Leányegyesületre és a cserkészekre hárult. A dokumentumok szerint a bányavállalat jelentős anyagi támogatással segítette az egyesületek működését.⁷⁶⁵

Mecsekszabolcson az elmaradhatatlan Turul Egyesületen kívül Polgári Lövészegylet is működött.⁷⁶⁶

VI. 9. 3. A bányászközösségek ünnepei

A bányászközösségek leggyakoribb ünnepei azokhoz a bányász hagyományokhoz kapcsolódtak leginkább, amelyek földrajzi elhelyezkedéstől és kulturális háttértől függetlenül jelen voltak minden kolónián. A bányász életének három fő szakát, bárhol zajlott is, különféle népszokások kísérték: a születést, a házasságkötést és a halált.⁷⁶⁷ A születéskor, ill. a keresztlőkor mindenütt összegyűlt a széles körű rokonság, a lakodalmakat éppen úgy megülték Dobsinán, mint Pécsbányán vagy Vasason, és bárhol kísérték is utolsó útjára a bányászt, mindenütt megszólaltak a bányászzenekarok hangszerei. A születést és a lakodalmat az öröm hangjai kísérték. A keresztlő szervezéséhez már a születés előtt hozzáláttak. Kiválasztották a keresztszülőket, vagy ahogy akkor nevezték őket, a komákat. A „Komaság” rendkívül erős köteléket képezett a két család között. A gyermekágyban fekvő fiatal anyának „komatálat”, azaz enivalót vittek, nemcsak a komák, hanem a szomszédok és a rokonok is. A

⁷⁶⁴ OL Z 1481. 60. cs. 70. t. Balsay bányaigazgató 1934. december 17-én kelt 19605/1. sz. levele a társulati népiskolákhoz ifjúsági dalosverseny tárgyában; Dr. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő iskolákhoz címzett felhívása az 1934-35. évi ifjúsági dalos versenyen való részvételre.

⁷⁶⁵ Hámoriné-Vótkó 2006 175. o.

⁷⁶⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Szabolcs Rezső bányaigazgató Fischer Béla alispánnak írt, 1935. okt. 21-én kelt tájékoztatója a DGT egyesületeiről.

⁷⁶⁷ Gergely 1986 186. o.

szertarás után nagy lakomát rendeztek, amelyen malacsültet és rétest felszolgáltak a meghívottaknak, így az újszülöttet világra segítő bábának is.

A lakodalmi előkészületek első lépése a bányatelepi papnál való „feliratkozás” volt. A pap ezt követően háromszor kihirdette a jegyespárt a templomban, csak ezután kerülhetett sor az esküvőre, ill. a lakodalomra. A lakodalmakon nagy divat volt a tánc; természetesen mindenütt azt ropták, ami a kor divatjának és a kolónián élők hagyományainak a leginkább megfelelt. A pécsi szénmedencében a DGT időszakában feltehetően a sramli és csárdás volt a legnépszerűbb, de a kultúregyesületeknek köszönhetően az ún. „nagyvilági” táncok is benyomultak a bányászkolónia ünnepeire. A mulatozás a jobb módúaknál 2-3 napig is eltartott.

Halál esetén a rokonok virrasztásával kezdődtek a gyász napjai. A temetési szertartáson az egész kolónia részt vett. A temetési menetet rendszerint egy idősebb, megbecsült bányász vezette, kettős kalapáccsal a kezében. A koporsót díszgyenyruhás bányászok vitték, őket követte a bányászzenekar. A temetés rendszerint halotti torral zárult.⁷⁶⁸

A bányatelepülés ünnepnapjai között mindenképpen meg kell említeni a társulati iskolákban szervezett ünnepeket. A tanév menetét követve október 6-án megemlékeztek az aradi vértanúkról, az 1920-a évektől megtartották Magyarország kormányzójának a névünnepét, a Miklós napot december 6-án, március 15-ét, és a trianoni békeszerződést követően minden június 4-én megrendezték a trianoni gyásznapot, amelyen a szülők is nagy számban megjelentek.⁷⁶⁹ A gyászünnepeken minden alkalommal elhangzottak „nemzeti imáink”, a Himnusz, a Szózat és a Hiszekegy.⁷⁷⁰ A két világháború közötti időszakban nem volt olyan elemi iskola, aki ne fújta volna kívülről az azóta csaknem elfelejtett, gyakran a szó legrosszabb értelmében irredeantának minősített, „igen lassan, áhitattal” éneklendő Hiszekegy szövegét:

*„Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában/ Hiszek egy isteni örök igazságban/
Hiszek, hiszek, hiszek Magyarország feltámadásában. Amen.”⁷⁷¹*

⁷⁶⁸ Gergely 1986 188. o.

⁷⁶⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Határidő Mutató az elemi fokú tanintézetek számára 1938-39.

⁷⁷⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1137-1932. tanf. sz., Bányai igazgatóságnak címzett levél a trianoni gyászünnepegy megtartása tárgyában.

⁷⁷¹ Koltainé Gebhardt Irén kézzel írt visszaemlékezései 1931-ben kezdődő tanítónői pályájára. „Oklevéltől az aranydiplomáig. Pedagóguspályám emlékei” c. naplójának egyik megsárgult melléklete. Koltainé Gebhardt Irén 1943-ban lett a DGT fenntartású somogybányatelepi rk. uradalmi népiskola véglegesített tanítónője. Dokumentumokkal illusztrált, személyes élményeinek megosztásával az 1930-as, 1940-es évek népiskoláinak hivatás- és gyerekszeretettel átítatott falai közé vesztíti vissza az olvasót.

VI. 9. 4. Szent Borbála tisztelete

A bányászok vallásos életében mindig nagy jelentősége volt a szentek tiszteletének. A bányászközösség legnagyobb ünnepe minden kétséget kizáróan a bányászok „patrónájának” tartott Szent Borbála napja – december 4. - volt és maradt mind a mai napig.

Mivel Borbála villámcsapás és tűzvész elleni oltalmazóként is ismert, szerepét különösen a robbantásokkal járó tevékenységeknél hangsúlyozták a bányászok. A kőszénbányákban főleg a biztonsági lámpák bevezetése előtt gyakran számító sújtólégrobbanás elkerüléséért fohászkodtak hozzá. Hogy miként, és milyen gyakran, azt az „Ünnepi Kalendárium” első kötetéből is megtudhatjuk, amely részletesen ír Szent Borbáláról.⁷⁷² A Ferenc József aknán például így fohászkodtak védőszentjükhöz a bányába való leszállás előtt: *„Imádkozzunk Szent Borbála tiszteletére, hogy minket a tüztől, víztől és hirtelen haláltól megoltalmazzon és halálunk óráján Krisztus vérével megváltott nagy szentségben részesülhessünk.”*⁷⁷³ Az ima a következőképpen zajlott. Névsorolvasás előtt a szolgálattévő aknász és két munkás a rendelőben (más néven felolvasóban) kifüggesztett Szent Borbála-kép elé járult, az aknász a kép előtt elhelyezett imaszámolyra térdelt, és a Miatyánk és az Üdvözlégység Mária elmondása után felolvasta a Borbálához intézett fohászt, amit a munkások mindannyian utána mondtak.⁷⁷⁴ A stájer érchegeységben nemcsak imával, hanem bányász népdallal is kérték a védőszent segítségét: *„Ha mi bányászok leszállunk / Szent Barbara áll mellettünk. / Szegény életünket mentsd meg a bajtól! / Ha pedig eljön a halál órája / Óvj meg minket az elkárhozástól / és a pokol mélységétől.”*⁷⁷⁵

De bármelyik bányatelepen szállt is alá a bányász, a fohász nem maradhatott el – felhangzott minden műszak előtt, Tatabányán pl. 1910-ig ezt imádkozták: *„Jézusnak jegyese, Szűz Szent Borbála/ A bányásznép magát neked ajánlja. /Segíts meg minden ügyünkben, bajunkban / A nehéz életben s egykor halálunkban. / Ne engedd, hogy bűnnel szálljon el lelkünk, /Add, hogy végső szentségben részesüljünk / Ha a földi élettől egykor búcsút veszünk / A bűnt távolítsd el kegyelmeddel tőlünk. / Pokol kínjától óvjad meg lelkünk / Vezess, hogy a mennyben boldogok lehessünk. Ámen.”*⁷⁷⁶

Bárhol is hangzott el a könyörgés vagy az ima, mindenütt ugyanazt sugallta: a bányászok patrónájába vetett töretlen hitet és a reményt, hogy a legnagyobb bajban is segíteni fog rajtuk.

⁷⁷² Bálint 1977 17-27. o.

⁷⁷³ Andrásfalvy 1988 148. o. A szerző Bálint Sándor: Ünnepi Kalendárium. Bp. 1977. 1-17. oldalát idézi, amely nagy részletességgel foglalkozik Szent Borbála tiszteletével a bányászok között.

⁷⁷⁴ Andrásfalvy 1988 160. o.

⁷⁷⁵ Czukor 2000 37. o.

⁷⁷⁶ Czukor 2000 38. o.

Abból, hogy a bányászok egyetlen leereszkedés előtt sem mulasztották el a fohászt – amely, mint azt a Ferenc József-aknán követett gyakorlatból is láthatjuk, nem egy halkán, rutinszerűen elmormolt ima volt, hanem egy külsőségeiben is ünnepélyes ceremónia része – könnyen kikövetkeztethető, hogy a bányászok mennyire tartottak a nap mint nap rájuk leselkedő, gyakorta halált hordozó veszélyektől, és mennyire bíztak patrónusukban.

Ki is volt a templomi szobrokon és képeken szép, fiatal leányként ábrázolt Borbála? Miért éppen ő lett a bányászok védőszentje? Szent Borbála kilétéről, bár a keresztény egyház legrégebbi szentjei közé tartozik, nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok, ám annál több legenda veszi körül a személyét. Atyja, Dioszkorusz, aki Nikodémia tekintélyes polgárának számított Maximinusz császár idejében, leányát különös szépsége miatt, és mert annyira féltette Jézus hitétől, toronyba zárta. A toronyban raboskodó leány levelet írt Origenész alexandriai bölcsnek, aki elküldött hozzá egy Bálint nevű papot. Ez a pap megkeresztelte Borbálát és megtanította a Szentháromságba vetett hitre. Az apja haragjától rettegő leánynak sikerült elmenekülnie a pusztába, de két vad pásztor kiszolgáltatta a dühöngő atyának, aki megkínozta és átadta a császárnak, hogy ítélje halálra. Borbála ennek ellenére kitartott a hite mellett; a császár előtt is megtagadta a pogány isteneknek az áldozatot, ezért ismét megkínózták, és börtönbe vetették. Itt megjelent előtte Jézus, vigaszt és erőt nyújtott neki, és eltüntette testéről a kínzások nyomait. A császár a pogány isteneknek tulajdonította a csodát, a leány azonban elutasította a császár állításait, aki féktelen haragjában égő fáklyákkal verte arcul, majd meztelenül végighajszolta a város utcáin. Borbála Jézushoz fohászokodva tűrte a kínokat és a megaláztatást. A császár végül halálra ítélte. A büntetés végrehajtását Borbála atyja vállalta magára. A szűz élete utolsó perceiben is Jézushoz imádkozott: *„Valaki a Te szent nevedről megemlékezik és az én halálomról, bocsássad meg minden ő bűneit és ne feledkezzél meg róla a nagy ítéletek napján.”* Erre szózat válaszolt az égből: *„Jövel én szeretőm, nyugodjál immáron ennek utána énvelem az egek boldogságában. És amit kérsz, engedve vagyok.”* Ezt követően *„a mennyből tűz szálla reá és megemészté őtet.”*⁷⁷⁷

Többek között ez a legenda adja meg a választ arra a kérdésre, hogy miért éppen ő lett a bányászok és a jó halál védőszentje, és a Borbála-ábrázolásmódokra is magyarázattal szolgál. A középkorban tudvalevőleg szinte minden mesterségnek, foglalatosságnak megkeresték a patrónusát. Szent Borbála tisztelete a 16. században már általánosnak számított a bányászok között, Magyarországra valószínűleg Csehországból és Ukrajnából terjedt át énekekben, imákban, versekben, mesékben. Alakja szerepelt színdarabokban, képzőművészeti és

⁷⁷⁷ Andrásfalvy 1998 152. o. Bálint 1979 mű nyomán.

építészeti alkotásokon, oltárokon, zászlókon, címereken, és bányákat, aknákat, templomokat, kápolnákat neveztek el róla.⁷⁷⁸ Egész Kelet-Közép-Európában érezhető az a hatás, amely a csehországi bányaváros, Kutná Hora 1388-ban emelt templomából ered és a szent tiszteletéből táplálkozik. A stájer bányavidéken szinte nincs olyan település, ahol ne állna Barbara-templom,⁷⁷⁹ de a pécsi bányatelepeken sem volt olyan akna, ahol ne lett volna Borbála-kép vagy Borbála-szobor, és alakjának a bányatelepei templomokban is fő hely jutott.⁷⁸⁰ A pécsszabolcsi plébániatemplomban színes faragott faszobor formájában van jelen. Kezében kehely és ostya, oldalán kard, lábainál bástyaszerű torony kicsinyített mása, fején kis korona. Ugyanezen a helyen a szentély feletti faliképen is őt látjuk, kezében bányászlámpával, mellette toronnyal és bányászokkal. A pécsbányatelepi templomban a baloldali oltárkép ábrázolja Szent Borbálát. A kép előtt kisméretű, valószínűleg egy közeli bányából származó Borbála-szobor áll, a kép mellett elhelyezett bányászlámpát pedig minden december 4-én meggyújtják a Borbála-napi misén. A komlói templomot Szent Borbála tiszteletére szentelték fel 1937. december 4-én, a szent emléknapján. A főoltár felett életnagyságú Borbála-szobor van, lábánál bányászlámpa és vártorony.

A már említett Ünnepi Kalendárium 110 olyan települést sorol fel az egykori magyar királyság területén, amelyben valamilyen Borbála-ábrázolás található, de valószínűleg ennél is több helyen lehettek képmásai, szobrai, hiszen például a szabolcsi, somogyi, pécsbányai és komlói ábrázolások sem szerepelnek az egyébként gazdag gyűjteményben.

Nem véletlen, hogy a bányászok, akik tevékenységük folytán mindig ki voltak téve a hirtelen halálnak, már a középkorban is Borbála közbenjárását keresték. Az ábrázolásokon közös vonásnak bizonyuló torony és a toronyba való bezártság a bányászok föld alatti bezártságával hozható kapcsolatba. A vértanú égő fáklyákkal való kínzása és az a tény, hogy régen fáklyákkal mentek le a bányászok a föld mélyébe, szintén összekapcsolja Borbála személyét a bányászattal. A fáklya, bár több Borbála-ábrázoláson is feltűnik, a szinte mindenütt jelen lévő bányászlámpával azonosítható. Az azonosságokat hangsúlyozó attribútumokon kívül azonban

⁷⁷⁸ Czukor 2000 37. o.

⁷⁷⁹ Metzler-Andelberg 1968 344-346. o. A steiermarki Szent Borbála tisztelet jó példája az egykori bányászfaluban, Bärnbachban lévő Szent Borbála (St. Barbara) templom, amelynek Hundertwasser-féle átalakítása (1984-1988) „megerősítette hitükben a jámborokat és nem várt turistahadakat csalogatott Bärnbachba.” In: Restany 2002 49-51. o.

⁷⁸⁰ A pécsi bányavidék egyik legkvalitásosabb Szent Borbála ábrázolása 1931-ben készült a pécsi Zsolnay gyárban. A három példányban készített 61,5 cm magas mázas kerámia szobrot Piacsekne Sikorszky Livia tervezte. A jelenleg ismert egy példány tulajdonosa a Mecseki Bányászati Múzeum Pécs. (2003-tól a Központi Bányászati Múzeum keretébe tartozik.) Leltári szám: 2003.2013.1 In: Bircher-Braunné 2007

főszerepet játszhatott a védőszent kiválasztásában a legendában szereplő, hirtelen haláltól óvó ígéret.⁷⁸¹

Szent Borbála alakja a Pécs környéki bányászok hiedelemvilágában és mondáiban is gyakran megjelenik. A mondákhoz és a hiedelmekhez fordulás lélektani hátterét így magyarázza Gergely Ernő: „*A kockázattal terhes bányamunka, ennek a normális élettől távol eső, föld alatti színtere, a természeti erők kiszámíthatatlansága, a sötétség, a csöpögő víz, a sziszegő huzat, a kopogó kövek félelmetes zajai, a titokzatos légkör, amelyben veszélyek leselkednek, az izgalmak és a szokatlan olyan fluidumát hozzák létre, amelyekből sejtelmek, tabuk, babonás képzetek keletkeznek. Ezek a legkülönbözőbb fantáziaképekké sűrűsödhetnek.*”⁷⁸²

Hasonlóképpen vélekedik a hiedelemmondák kialakulásáról a bányászok életmódját, munkakörülményeit jól ismerő Faller Jenő is. „*A föld mélyén meghúzódó örök egyformaság, melyben nem lehet megkülönböztetni a nappalt az éjszaktól, a nagy csönd és hallgatás, a munka veszélyessége, az elemekkel vívott kemény harc és örökös egymásrautaltság egy különös embert formált ki már évszázadok óta... ki az örökös veszélyben szívesen fordult Istenhez, népesítette be környezetét jó és rossz szellemekkel, kik munkáját hol segítették, hogy véle együtt semmisítették.*”⁷⁸³

A korábban már ismertetett legendán kívül, amelyet kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyanúgy elevenítenek fel mindenütt, ahogy az az Ünnepi Kalendáriumban és Andrásfalvy tanulmányában is szerepel, számos helyi legenda és hiedelem övezi a szent alakját. A pécsvidéki bányász hagyományokban és az európai németajkú bányászok körében óriási tisztelet övezi az emlékét és a nevét. Ő az, aki Borbála vagy Barbara néven a bányászok oldalán küzd a bányászserencsétlenségek fő okozója, a bányarém ellen, ő mutatja meg a bányászoknak a gonosz törpe alakjában leláncolt bányarémet, ő figyelmezteti a bányászokat a közelgő veszedelemre, ő segíti tanáccsal, jó szóval a föld alatt rekedt bányászokat és végül ő vezeti ki őket, csodával határos módon, a halál torkából is. Az egyik német nyelvű mondából ismert az a fohász, amelyet – mivel sokáig csak szójhagyományban terjedt – minden alkalommal elmondtak a mondában szereplő bányászok, mielőtt leszálltak volna a bányába. „*Szent Barbara, te nemes szűz / Testemet, lelkemet neked ajánlom / Halálunkig úgy akarunk élni / hogy szükségünkben mindig mellettünk állj / hogy végső óránkban Te segíts / mikor lelkem a testemből kiszáll. Ámen.*”⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Andrásfalvy 1988 154. o.

⁷⁸² Gergely 1989 10. o.

⁷⁸³ Faller 1942 187. o.

⁷⁸⁴ Heilfurt 1967 500-502. o. Idézi Andrásfalvy 1988 157. o.

A mondákban, legendákban szinte kivétel nélkül megtalálható mindaz, amit Európa-szerte Borbálával / Barbarával kapcsolatban hittek. Sokszor ő maga fedezte fel a bányát, ezáltal munkalehetőséghez juttatta a helyi szegényeket, mindig jelezte a közelgő veszélyt, a bányászok pártján állt és elítélte a bányászokon való nyereszkedést, és szép, fiatal megmentőként mindig jelen volt a férfiak veszedelmes munkahelyén.

Napját, mint Európában mindenütt, munkaszünettel ülték meg. A pécskörnyéki bányavidéken, 1949-ig zászlós felvonulást is tartottak. Akkora ünnepség volt, hogy „*Borbála másnapján ha valaki nem ment Sichtre – ami egyébként sohasem történt meg – az nem lett megbüntette*”.⁷⁸⁵

A rendszerváltás óta ünnepi szentmisével tisztelegnek előtte a pécsi bányászat ma élő képviselői és utódai.

VI. 9. 5. Selmeci diákhagyományok ápolása a pécsi bányavidéken

A legjelentősebb, legismertebb diákhagyomány Selmecebányáról érkezett Pécsre, így az mind a mai napig a selmeci diákélet hagyományait, szokásokat őrzi.⁷⁸⁶

A világ egyik legrégebbi bányásziskolája az 1725-ben Selmecebányán létesített gyakorlati bányaiskola, amely 1735-ben a bécsi udvari kamara (K. u K. Hofkammer in Monetaris u. Montanisticis) leirata nyomán Bányatiszt-képző Intézetté vált, ahol „Instrukció” írta elő a tantárgyakat, a tanárok és a diákok teendőit, majd 1763-ban Bányászati Főintézetté alakult. Bányászati Akadémiai rangra Mária Terézia emelte 1770-ben.⁷⁸⁷

Bár az „Instrukció”-ban valószínűleg nem esett szó róla, a diákok lelkesen folytatták, mi több, továbbfejlesztették az addigi szokásjogokat, megőrizve, mégis mindig a kor divatjához igazítva a selmeci hagyományt. A curriculum által szabályozott tanéven kívül minden kétséget kizáróan létezett egy „árnyéktanév”, amelyben nem a professzorok és a tanárok, hanem az újonnan érkezetteket – a balekokat – fogadó és „kitanító” öregdiákok játszották a főszerepet. Ennek az „árnyéktanévnek” a főbb állomásai a „Balekfogadás”, a „Balekvizsga” és a „Balekoktatás” voltak. Ez utóbbit zárta az ún. ismerkedési szakestély, amelynek fontos részét képezte, többek között, a „Mi nótáink” ismerete.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵ Hámoriné-Vótkó 2006 122. o.

⁷⁸⁶ Sík 1988 163. o.,

⁷⁸⁷ Sík 1988 163. o., Sallai 2003 48. o.

⁷⁸⁸ Sík 1988 166-167. o.

De hogyan is jellemezték a selmeci hagyományban a balekot? „*A balek zöldfüllű, poroshasú, és ész értelem nélküli véglény, amely minden tekintetben az isteni fényben tündöklő, dicső firmák támogatására szorul.*”⁷⁸⁹

Ennek a baleknak a beiktatási ceremóniáját játszotta el évről évre a városon belül gyakorlatilag külön társadalmi réteget alkotó diákság az akadémiai életet kétség kívül megszínesítő szakestélyeken.⁷⁹⁰ Ezeknek a szakestélyeknek kettős célja volt: különféle szakmai témák megvitatása, amit mindig vidám mulatozás követett. A Pécssett élő bányamérnökök mind a mai napig megrendezik ezt az ünnepélyes ceremóniát, amely jó ideje inkább a szívből jövő jókedv megnyilvánulásának a színtere, a hagyományápoló tevékenységek legkedvesebb, legszínesebb továbbélésének tartják az ápolói. A szakestély szigorú szabályok között szervezett alkalom, amelyen a közös poharazgatás mellett alkalom adódik a tanulságos együttlétre és a bolondozásra. A hagyományok leginkább a szakestély menetében és az egykori akadémián kialakult elnevezésekben éltek mindig tovább, ahol az elsőéveseket *baleknak*, a másodéveseket *szénégetőknek*, a harmad- és negyedéveseket *firmáknak*, a végzett hallgatókat pedig *veteránoknak* nevezték, akik az idő múlásával kiérdemelték az *ultra veterán*, az *ultra supra veterán* és az *ultra supra veteranissimus* elnevezést. A szigorú keretek között zajló esemény sikere a megválasztott *elnök (praeses)*, a kinevezett *háznagy (major domus)*, a *visszhang (kontrapunkt)*, a *balekcsősz (cantus praeses)* és a *nótabíró (cantus praeses)* alkalmasságán, tréfamesteri képességein múlott.

A szakestély az elnök tréfás-nótás megválasztásával kezdődik. A tisztségviselők kinevezése már az elnök feladata, amit a tréfás hangnemű házirend ismertetése követ. Ez mindig a háznagy feladata. A kontrapunkt az elnök által mondottakat ismétli visszhangszerűen. Nincs olyan szakestély, amelyen az elnök utasítására ne hangzana el a bányász-, a kohász- és az erdészhimnusz (a Selmecebányai Akadémián ezek voltak a fő szakok). Mindenki felszólalhat, aki az elnöktől engedélyt kap, és a felszólaló mind a mai napig a Selmecebányáról „örökölt” formulákat köteles használni. Az est legderűsebb mozzanata, mondhatni fénypontja a balekkeresztelés. A balekoktatáson felkészített balekot a balekcsősz fülön ragadja, a keresztelés helyére vonszolja, ahol a dézsa és a fərbőr mellett már várják a „keresztszülők”. A keresztelés során a lehető legkülönbözőbb neveket kapják a balekok; nyilvánvalóan a természetüknek vagy külső megjelenésüknek megfelelően: Nagyfejű, Vidámkodó, stb. Minden szakestélyen sor kerül egy „komoly” pohárra – ez komoly mondanivalót vagy

⁷⁸⁹ Sík 1988 166. o.

⁷⁹⁰ Sík 1988 167-169. o., Sallai 2003 49-50. o.

ajándékozást jelent, és egy „vidám” pohárra, amelynek fő célja, hogy a felszólaló vidám percekben részesítse a hallgatóságot.

A befejező rész a Gaudeamus igitur kezdetű diákdal eléneklésével végződik, majd, miután a bányászlámpákon és a gyertyákon kívül minden egyéb világítást eloltanak, felcsendülnek a „*Mindnyájan voltunk egyszer az akadémián*” című dal hangjai.

Az „árnyéktanév” fontos részét képezte az általában novemberben megrendezett balekbál, amelyen az elsőéveseket bemutatták a város ifjú hölgyeinek. A bál elsődleges célja az volt, hogy minden balek megtalálja a „Nagy Ő”-t.⁷⁹¹

A szakestély sajátos formája a bányász körökben ma is viszonylag gyakran megszervezett kis létszámú „gyász szakestély”, amelyen elhalálozott bányásztársukról emlékeznek meg – ugyancsak a selmeci hagyományoknak megfelelően - a legközelebbi barátok.⁷⁹²

Az akadémián más típusú szakestélyeket is szerveztek. Az Alma Matertől búcsúzó – valétánsok - számára szalagavató szakestélyt tartottak, míg az emlékavató szakestélyeket korsó, fokos, gyűrű vagy más alkalmi emlékek avatására szervezték meg. Az ún. „számár” szakestélyeken azokat is „megtisztelték”, akik legalább egy tárgyból megbuktak, vagy valamilyen oknál fogva nem tették le a vizsgájukat.

Sík Lajos szemléletes rajzokkal illusztrált leírásának köszönhetően a „balekvilág” divatjába is betekinthetünk. Az egyforma öltözködés az összetartozás jele volt a selmeci hagyományban. Régebben, 1834 előtt a selmeciek egyszerű ruhákban jártak. A bányászok öltözéke fehér zubbonyból, piros nadrágból, fekete csizmából és farbórból, az erdészeké fehér nadrágból, zöld zubbonyból állt⁷⁹³. 1934-től a bányászoknál a fekete gruben lett a hétköznapi ruha, míg az erdészek 1939-től viselték az ún. erdőőri ruhát. Ebből alakult ki az őzbarna walden. Mindkét viseletet selmeci sapka – fekete, ill. őzbarna – egészítette ki. Díszruha a bányászoknál a banyaing, az erdészeknél az atilla volt. Mindkettőhöz hordhattak lovassági, ill. csupasz kardot és csákót. Télen fekete, ill. őzbarna kabát egészítette ki az ünnepi viseletet.⁷⁹⁴

A diákcsinnyekkel teli mulatozások, természetesen, a tanév végéig kitarítottak. A diákok, engedve a megtörhetetlen hagyománynak, szerenádokat adtak a „Nagy Ő” ablaka alatt. Az ún. „bányajárások” során feldúlták egymás szobáit, a „csörbemenés” során „letemporálták, azaz eljegyezték a „Nagy Őt”. Voltak persze kellemetlen szokások is. Az egyik legrosszabb a kiközösítés lehetett, amikor „verschiese” alá helyezték, azaz kiközösítették a vétkesnek talált

⁷⁹¹ Sík 1988 171. o.

⁷⁹² Sík 1988 170. o., Sallai 2003 50-51. o. A selmeci hagyományok lelkes, szakavatott kutatójának számítók Sík Lajos ny. bányamérnök temetése, ill. az azt követő gyász szakestély is az elhunyt szellemiségéhez méltó, hagyományos formában történt. (Mindkét eseményen megadatott számomra a részvételi lehetőség. H. Z.)

⁷⁹³ Haid 1968 424-430. o.

⁷⁹⁴ Sík 1988 171-172. o.

diákat, ami azt jelentette, hogy senki sem beszélhetett vele. Aki megszegte ezt a szabályt, ugyancsak „verschiese” alá került.

Az akadémisták talán legszebb, legmeggrázóbb és egyben legfájdalmasabb hagyománya temetés volt. Az elhunytat a bányászzenekar vagy a klopacska (lármafa) hangjai mellett kísérték el utolsó útjára a díszruhába öltözött bányászok és erdészek.⁷⁹⁵

Az, hogy ezek a diákhagyományok mennyire élők még ma is, azoknak az elkötelezett bányamérnököknek köszönhető, akik a DGT bányatelepein élő, a Társaságnál dolgozó bányászcsaládok sarjaiként az őseik emlékei mellett a diákhagyományok ápolását és továbbadását is fontosnak tartották, és tartják mind a mai napig.

VI. 9. 6. Bányászviseletek

Munkája sajátosságai következtében a bányász már a legrégebbi időkben eltérő életet élt a többi foglalkozás művelőitől, ami öltözködésében is megnyilvánult.⁷⁹⁶ Ruházata részben az együvé tartozást, részben a hétköznapi és az ünnepnapok közötti különbségeket volt hivatott kifejezni.⁷⁹⁷ Az egyenruha és kard viselésének joga a többi mesterség fölé emelte.

A bányászok öltözködési szokásait kezdetben a munkavégzés szükségletei határozták meg. A díszesebb, ünneplő forma csak később alakult ki.

A hagyományos bányászruha Faller Jenő szerint⁷⁹⁸ tiroli eredetű, azok a tiroli bányászok terjesztették el, akik a 16. században telepedtek le a Magyar Érchegység bányavárosaiiban. A bányászviselet természetesen sohasem volt szigorúan meghatározott egyenruha, formája nem előírások, hanem inkább hagyományok, valamint a változó divat követelményei szerint alakult. Vidékenként változott, és nevét többnyire az adott tájegységről kapta. A 18. század végétől az ún. freibergi uniformis – fekete bányászruha - vált uralkodóvá, de a leírásokban találkozhatunk fehér és kék színű bányászöltözettel is. Ezt erősíti meg az a leírás is, amely a selmeci akadémián szokásos öltözetet mutatja be az 1838 utáni időszakból, és amely összhatásában, de részleteiben is őrizte a bányászruha sajátosságait, és mivel az ország minden részéből érkeztek ide hallgatók, jó okunk van azt hinni, hogy ez a típusú egyenruha vált hagyományossá a jelentősebb bányavidékeken, így a Pécs környéki telepeken is.

A hétköznapi ruha kabátját „*grubennek*” hívták. Fekete posztóból készült, hátul hasított rövid kabát volt, a derék alatt lefelé bővült. Elöl középen gombolódott, zárt nyakú volt, fekete

⁷⁹⁵ Sik 1988 173. o.

⁷⁹⁶ Gergely 1986 201. o.

⁷⁹⁷ Haid 1968 424-430. o.

⁷⁹⁸ Faller 1975

gallérral. Az ujjak a vállaknál vattából készült hurkákkal vastagítottak, utalva arra, hogy a csilléket vállal továbbították. Aranyszínű, bányászjelvényes fémgombok díszítették. Fekete szűkszárú kamgarn nadrágot viseltek hozzá, amelynek varrását vékony vörös csík díszítette, a cipő szintén fekete volt. Az öltözéket a fejhez simuló, ellipszis alakú, fekete, elől négy aranygombbal díszített bányászsapka egészítette ki.⁷⁹⁹

Az ünnepi egyenruha abban különbözött a hétköznapi viselettől, hogy a fekete kabát helyett bányászinget viselt az „akadémikus”. Ez fekete kamgarnból készült, a nyaktól derékig aranygombozással, zárt gallérját bársonnyal vonták be, és a válltömések helyett aranyszínű vállrojtok díszítették.

A bányásznak a legrégebbi időktől kezdve járt az oldalfegyver, amit békeidőkben bányászbót, ill. fokos helyettesített.

A munkásviselet legtipikusabb darabja talán a farbőr volt, amely a nadrág megvédésén kívül arra is szolgált, hogy a bányász a meredek és szűk gurítóokban ne sértse fel magát, és hogy fel ne fázzon, ha a nedves járatokban leül. A farbőr különböztette meg a csákánnyal dolgozó, „igazi” bányászt az irodában dolgozó „tollforgató” bányásztól és a kohásztól, a „*tűzzel dolgozó*” bányásztól Munkán kívül is hordta, mint a bányászrendhez való tartozás szimbólumát, még ünnepi alkalmakon is. Ha a bányász valami becstelenséget követett el, azzal büntették, hogy lecsatolták róla a farbőrt, ráverték vele, és ezzel jelképesen kiközösítették. Az így elbocsátott bányászt egyetlen bánya sem alkalmazta.⁸⁰⁰

„Jóleső örömet gerjeszt betekinteni vásár- vagy ünnepnap egy bányászcsalád otthonába, midőn öltözködni kezd” - írta Rákóczy Sámuel a Bányászati- és Kohászati Lapok 1907. évi 21. számában. „A család fő fölhúzza a bársony mellényét, amelyet 5-7 filigrán nagy ezüstgomb díszít, élete párja fényes, ezüstcsatos pruszlikba fűzi karcsú derekát, míg leányait vidéki, szokásos tiszta, választékos viganóba bújtatja és hosszú hajdíszt fonatban, élénkszerű selyemszalag-csokorral bekötve, hátán lecsüngeni engedi.”⁸⁰¹

A bányászok mindig ünnepi viseletben jelentek meg a családi ünnepeken (esküvő, lakodalom, leánykérő, temetés, stb.) és a Borbála-napi szentmisén. Viseleti szokásaik kiterjedtek a bányász művészeti csoportok (énekkar, zenekar) öltözködésére is.

⁷⁹⁹ Gergely 1986 207-208. o.

⁸⁰⁰ Gergely 1986 209. o.

⁸⁰¹ Idézi Gergely 1986 204. o.

VII. A DGT iskolafenntartói tevékenysége a pécsi bányavidéken

1852-ben, amikor a DGT megvetette a lábát a pécsi szénmedencében, az itt élő munkások – köztük bányászok – gyermekei a katolikus egyház által fenntartott falusi iskolákat látogatták. A nagyvállalat megjelenését követően azonban egyre több bányamunkára érkezett család telepedett le a Társaság bányatelepein, amelyek a környező településektől elég távol estek ahhoz, hogy a gyermekek a meglévő iskolákba járhassanak. Mivel az iskolás korú gyerekek nem maradhattak oktatás nélkül, a DGT iskolákat nyitott kolóniáin. *„A bányaművelés fejlődése és nagyobbodása folytán indíttatva volt a társulat iskolákat is alapítani és azok fenntartását elvállalni, hogy munkásai gyermekeinek a szükséges iskolai nevelést megadhassa.”*⁸⁰²

Mielőtt az egyes DGT iskolák történetére térnék, fontosnak tartom, hogy a magyarországi és a baranyai népiskolai helyzetről rövid összefoglalást adjak az általam vizsgált időszakra vonatkozóan, mert ennek ismeretében a Társaság iskolái jobban elhelyezhetők a kor közoktatási palettáján.

A kiegyezést követően a liberális politikai berendezkedés részeként az Eötvös József-féle népiskolai törvénynek - 1868. évi XXXVIII. tc.⁸⁰³ - meghatározó szerepe volt Magyarország műveltségi viszonyainak javításában, az analfabetizmus felszámolásában. A törvény, amely a 6-12., ill. az ismétlőiskolásoknak 15. életévig kötelező iskolalátogatást írt elő a korabeli Európában is élenjáró korszerű szellemiségével és intézkedéseivel.⁸⁰⁴ Az 1868. évi XXXVIII. tc. az állam, a községek, a hitfelekezetek, a társulatok és a magánszemélyek számára tette lehetővé az iskolaalapítást. A DGT a társulati iskolaalapító, ill. fenntartó kategóriába tartozott. A társulati elemi népiskolából elenyésző számú volt a Monarchia és a két világháború közötti időszak Baranya megyéjében, de országosan sem volt a számuk nagy. Felszereltségük, a tanítók javadalmazása – amely a fizetésből és a természetbeni járandóságokból, pl. szolgálati lakás, tüzelőanyag, élelem és iparcikk vásárlási lehetőség a Társaság élelmetáraiban stb. állt – általában jobb volt, mint a többi iskolatípus esetében. E megállapítás különösen akkor igaz, ha az iskola mögött olyan tőkeerős, prosperáló nagyvállalat állt, mint a DGT.

Korabeli becslések és felmérések alapján a népiskolai törvény megjelenésének idején Magyarországon a tanköteles gyerekek kb. 48%-a járt iskolába. A törvényi kötelezettségnek és a szankcionálásnak köszönhetően – és talán a műveltség megszerzésének előnyei miatt is –

⁸⁰² DGT 1894 46. o.

⁸⁰³ 1868. évi XXXVIII. tc. *„a népiskolai közoktatás tárgyában”* (www.1000ev.hu)

⁸⁰⁴ Pl. Angliában 1870-ben, Olaszországban 1871-ben fogadtak el törvényt az általános tankötelezettségről. Vö. Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 307-308. o.

ez az arány 1872-re 55%-ra nőtt. 1896-ban 79%, 1913-ban 93% volt az elemi iskolát látogató gyermekek számaránya. Ugyanez a fejlődés mérhető le az alfabetizációs folyamat pozitív változásán az alábbi táblázat alapján.⁸⁰⁵

40. táblázat. A hét éven felüli lakosságból⁸⁰⁶

Év	Olvasni, írni tud (%)	Analfabéta (%)
1890	62	38
1910	69	31
1920	87	13
1930	91	9
1941	94	6

(1890-ben Baranyában 60-70%, Pécsen 70-80% között volt az olvasni és írni tudók aránya a hét éven felüli lakosság körében.⁸⁰⁷)

A népiskolák eltérő pedagógus-szakmai és infrastrukturális különbségei az osztatlan falusi és az osztálytanítók által irányított városi népiskolák között mutatkoztak meg leginkább. A népiskolai hálózat döntő többségét az egyházi fenntartású iskolák tették ki, amelyek szakmai felügyeletét az Eötvös-féle népiskolai törvény alapján, a többi iskolatulajdonoshoz és iskolafenntartóhoz hasonlóan az állami, az ún. m. kir. tanfelügyelőségeken keresztül ellenőrizte. Az egységes tananyag, tantervek, tankönyvek elkészítése is fontos részét képezte az azonos szellemi bázisra épülő alpműveltség lerakásának. A törvény kimondta, hogy egy tanító 80 gyermeknél nem taníthat többet. Ez az osztálylétszám mai mértékkel mérve – hallatlanul magasnak tűnik, de legalább volt felső korlát(!), amelynek nem minden iskolafenntartó tudott egykönnyen megfelelni. A törvény nem mondta ki a népiskolai oktatás ingyenességét, de az igazoltan szegény szülők gyermekei „*tandíjat nem fizetnek.*” (A DGT iskoláiban senkinek sem kellett tandíjat fizetni. A népiskolai oktatás ingyenességét Apponyi Albert kultuszminisztersége idején az 1908. évi XLVI. tc. mondta ki.⁸⁰⁸ A DGT-nél az 1920-as években vezettek be beiratkozási díjat, diákonként 1 pengőt a nem társulati szülők gyermekei számára.) Az 1868-as törvény kimondta továbbá, hogy az oktatás nyelve a tanulók anyanyelve, amennyiben az „*a községben divatozó [tehát általánosan használt] nyelvek*

⁸⁰⁵ Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 309. o.

⁸⁰⁶ Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 309. o.

⁸⁰⁷ Vörös K. 1979 1401. o. Térkép alapján.

⁸⁰⁸ 1908. évi XLVI. tc. „*az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről*” (www.1000ev.hu)

egyike.” Ez a szabályozás az 1920-as évekig érvényben volt.⁸⁰⁹ Ezenkívül 1879-ben valamennyi népoktatási intézményben a magyar nyelvet kötelező tárgyként vezették be.⁸¹⁰ Figyelemreméltó azonban, hogy a DGT már 12 évvel a népiskolai törvény életbelépése előtt megalapította első elemi iskoláját 1856-ban Pécsbányatelepen.⁸¹¹ Szabolcson két iskola volt. Az egyiket a Társaság és a pécsi székesegyházi uradalom között 1870-ben létrejött bányabérleti szerződésnek megfelelően alapították és itt 1872-ben kezdődött meg a tanítás. A másik iskola György-akna átvételekor, 1874-ben már működött és ezt vettá át a DGT.⁸¹² Az 1893-ban megnyitott vasasi társulati iskolában két tanterem fogadta a tanulókat. A bányatelepek iskoláiban – a szabolcsi kivételével, ahol az iskola katolikus jellege miatt kezdettől fogva magyar nyelvű oktatásban részesültek a gyerekek - 1892-ig németül folyt a tanítás.⁸¹³ Ezt egyébként a bányatelepek nemzetiségi összetétele indokolta. (Lásd IV. 7. fejezet.) Ekkor azonban Wiesner Raymár pécsi bányavezető javaslatára – aki talán megértette vagy megérezte az 1890-es évek magyarországi kormányzati politika magyarosítási törekvéseit⁸¹⁴ - Ludwig Ulmann Ritter von Erény vezérigazgató⁸¹⁵ elrendelte, hogy a társulati elemi iskolák oktatási nyelve a magyar legyen.⁸¹⁶ A iskolák magyar tanítási nyelvét társulati kiadvány először 1896-ban említette.⁸¹⁷ A vasasi DGT iskola már ezt követően, 1893-ban nyitotta meg kapuit a településen lakó bányászgyerekek előtt.⁸¹⁸ Öt év múlva, az 1898-99-es tanévben a somogyi Uradalmi Római Katolikus Népiskolában a már meglévő falusi iskola bővítésével történt a társulati iskola megnyitása.⁸¹⁹

A két világháború közötti időszakban a magyarországi közoktatásban, és annak is a népiskolai fejlesztési programjában Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenysége az oktatási törvényalkotásban és az ehhez szükséges források előteremtésében

⁸⁰⁹ Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 309. o. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1923. augusztus 24-én kelt 110.478/1923. VKM sz. rendelete alapján indították meg a nemzetiségű tanulókat (is) oktató iskolák típusba sorolását. Az „A” típus a kisebbségi (anyanyelvi) tanítás szempontjából ideális megoldásnak nevezhető, amelyben minden tárgyat a kisebbség anyanyelvén tanították, a magyar nyelv pedig kötelező tantárgyként került oktatásra. A „B” típus vegyes, azaz kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola volt, a „C” típus magyar tanítási nyelvű iskola volt, ahol a kisebbségi nyelv, (anyanyelv) oktatása a rendes tantárgyak közé sorolt kötelező tantárgy volt. A többi tárgyat magyarul oktatták. A hittan tanítását nem érintette a rendelkezés, az továbbra is a vonatkozó jogszabály – 1797/1914. VKM eln. sz. rendelet (1914. április 24.) – alapján mindenütt anyanyelven folyt. Vö. Szita 1986 613. o.

⁸¹⁰ 1879. évi XVIII. tc. „a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben” (www.1000ev.hu)

⁸¹¹ DGT 1894 46. o.

⁸¹² DGT 1894 47. o.

⁸¹³ DGT 1894 47. o.

⁸¹⁴ Hanák 1978 149-160. o.

⁸¹⁵ Ludwig Ulmann Ritter von Erény DGT vezérigazgató (1891-1903) In: Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 172. o.

⁸¹⁶ Babics 1952 144. o.

⁸¹⁷ DGT 1896 36. o.

⁸¹⁸ DGT 1894 47. o.

⁸¹⁹ Hámoriné-Vókó 2006 152. o.

példa értékűnek nevezhető. Klebelsberg oktatási és művelődési politikával, tudással és kultúrával akart a magyarság számára fölényt, ún. „*kultúrfölény*”-t biztosítani a környező országokkal szemben, amely elképzeléseit a kormány és az országgyűlés is támogatta.⁸²⁰ A miniszter már 1926-ban a nyolcosztályos népiskola bevezetése mellett agitált. Argumentációjában a közeli országok – Ausztria, Németország - nyolcosztályos elemi iskolai rendszerére hivatkozott, amelynek nemcsak kultúrpolitikai, hanem közgazdasági vonatkozásai is vannak, hiszen a képzettebb munkaerő kelendőbb a munkaerőpiacon, jobb minőségű termékeket tud előállítani és „*Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.*”⁸²¹ Magyarországon pedig, Klebelsberg szerint ekkor nagy gondok voltak az írás, olvasás tudásának területén. „*A brutális tény az, hogy az általános tankötelezettség behozatala után több mint fél évszázaddal a nyolcmillió maradék magyarból több mint egymillió a hatévesnél idősebb analfabéta.*”⁸²² Minden próbálkozása ellenére a nyolcosztályos elemi iskolai rendszert neki nem sikerült bevezetni. Témánk szempontjából az 1926. évi VII. tc. „*a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról*”⁸²³ szóló törvény az, amely a vidéki népiskolák építése, fejlesztése szempontjából meghatározó volt. A törvény 4. §-a, - „*Az iskola érdekeltsége és az iskola létesítése költségeinek megoszlása*” - szerint a „*társulati adó kivetése alapjául szolgáló jövedelem arányában*” vállalta a DGT több pécsi nem társulati iskola építésének jelentős hányadát, bár további iskolákat már nem alapított a Társaság. 1928-ban tehermentesen átengedte Pécs szab. kir. városnak azt az 1.000 m²-es telket, amelyen az Ulmann-telepi új állami népiskola épült,⁸²⁴ így bizonyítva azt az „*áldozatkészséget, amelyet kulturális téren*” a Társaság részéről addig is tapasztalni lehetett.⁸²⁵ A DGT aktivitását és anyagi szerepvállalását Nendtvich Andor pécsi polgármester és Fischer Béla baranyai főispán is elismerően nyugtázta.⁸²⁶ Egy korábbi, 1920-as kimutatás szerint az adott tanévben 27.000 korona hozzájárulással támogatta az ötosztályos, ugyancsak állami Pécs-Gyárvárosi Iskolát, amelyben összesen 90

⁸²⁰ Glatz 1990 20-24. o., Ormos 1998 115. o.

⁸²¹ Klebelsberg (1926) 1990 266. o.

⁸²² Klebelsberg (1926) 1990 264. o.

⁸²³ 1926. évi VII. tc. „*a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról*” (www.1000ev.hu) Vö. Klebelsberg (1925) 1990 255-258. o.

⁸²⁴ OL Z 1481 63. cs. 77. t. Nendtvich Andor polgármester 17310/1928. számú, Bányai igazgatósághoz címzett köszönőlevele.

⁸²⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Fischer Béla főispán 322/1928. számú, Bányai igazgatósághoz címzett levele.

⁸²⁶ OL Z 1481 63. cs. 77. t. Nendtvich Andor polgármester 17310/1928. számú, Bányai igazgatósághoz címzett köszönőlevele. OL Z 1481 61. cs. 71. t. Fischer Béla főispán 322/1928. számú, Bányai igazgatósághoz címzett levele.

gyermek révén volt érdekelt, akiknek szülője, gondviselője a DGT-nél dolgozott. (Az iskola teljes költségvetésében 53.700 korona szerepelt az 1920-21-es tanévre.⁸²⁷)

A társulati iskolaépületekhez – a tantermeken túl – külön tornászó hely és udvar is tartozott. A tanítókat – a létszámuktól függően – vagy az iskolaépületben kialakított lakásban (ld. szabolcsi, székesegyházi uradalomtól bérelt épület), vagy a Társulat által rendelkezésre bocsátott lakásokban helyezték el.

41. táblázat. Társulati tanítók lakásviszonyai az 1915. évben⁸²⁸

Iskola	Tanító/nő neve	Szoba	Előszoba	Folyosó
Pécsbánya	1. Haffner Vilmos ig.	4	1	-
	2. Werb Károly	3	1	-
	3. Jekl Antal	3	-	1
	4. Varajti Károly	3	-	1
	5. Scheszták	3	1	-
	6. Leordinai Ilka és Leordinay Dominika	3	1	-
Szabolcs	1. Wolf Mihály ig.	4	-	1
	2. Ambruszt Antal	2	1	-
	3. Veják	4	1	-
	4. Lóhr Károly	2	1	-
	5. Székely István	2	1	-
	6. Polácsi János	2	-	1
Somogy	1. Henits Elvira	2	-	-
Vasas	1. Kiesz Ferenc ig.	4	1	-
	2. Payer Tóbiás	3	1	-
	3. Kollár tanítónő	2	-	-

A taneszközök és tantermi felszerelések beszerzése egységesen, a bányagazgatóság által előírt helyekről történt. Minden tanító szén, ill. tűzifailetményben részesült.⁸²⁹

A társulati elemi iskolák – tehát a pécsbányatelepi, a mecsekszabolcsi, a vasasi és a somogyi – azonos rend és szabályzat szerint működtek, eltekintve a szabolcsi iskola már korábban említett magyarnyelvűségétől. Az első társulati iskolába – a pécsbányaiba – a kezdeti években kizárólag a bányamunkások gyermekei jártak, mígnem a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyik 1869-es rendelete értelmében – a bányatelep nem vállalati lakóira való tekintettel – közös iskolának nyilvánították. A fenntartói jogok és kötelezettségek azonban továbbra is a DGT-t illették. Pécs városa egy általa fizetett tanítóval vett részt a bányavidék elemi iskolai

⁸²⁷ OL Z 1481 63. cs. 78. t. Kimutatás az érdekeltségek bevonásával megindított pécs-gyárvárosi ötosztályú állami elemi iskola fenntartási költségének az egyes érdekeltekre eső arányos részletéről.

⁸²⁸ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Anzahl der Wohnräume der Herrn Lehrer, 1915 február 8.

⁸²⁹ DGT 1894 46. o.

oktatásában. A társulati tanítók javadalmazása megegyezett az állami oktatásban működő pedagógusok illetményével, ám nyugdíjazásukról a nem állami tanerők számára létesített és államilag segélyezett nyugdíjintézet gondoskodott.⁸³⁰

A kezdetben öt, később hatosztályos elemi iskolát ún. ismétlő- vagy vasárnapi iskola egészítette ki, ez azonban jóval kisebb látogatottságnak örvendett, mint az ún. „rendes” iskola. A tanulók nemzetiségi és vallási összetétele hűen tükrözte az adott kolónia népességének sokszínűségét. Míg kezdetben alig volt magyar anyanyelvű diákja a bányatelepi iskoláknak, az 1920-as években megváltozott a helyzet. Az alábbi – Babics által összeállított, 42. táblázatban jól nyomon követhető az asszimilációs folyamat, amely a kor országos trendjének megfelelően a bányatelepek társadalmát is jellemezte.

42. táblázat. A vállalat által fenntartott elemi iskolák tanulói nemzetiségük szerint.⁸³¹

P = Pécsbányatelep; Sz = Szabolcsbányatelep; V = Vasas

Év	Iskola	Magyar	Német	Cseh	Morva	Krajnai	Szlovák	Horvát	Egyéb	Összes
1875	P.	40	250	60	28	22	82	3	1	486
	Sz.	13	52	26	9	-	2	-	-	102
	V.	5	13	-	-	-	8	-	-	26
1880	P.	29	244	80	28	20	47	2	-	450
	Sz.	19	78	18	29	14	1	-	2	161
	V.	12	35	9	6	1	3	-	1	67
1885	P.	45	245	80	53	22	22	-	1	468
	Sz.	27	154	32	18	24	5	-	1	188
	V.	5	60	22	-	2	-	-	-	89
1890	P.	34	228	33	63	32	13	-	-	403
	Sz.	42	161	27	19	52	1	-	4	306
	V.	24	69	12	2	8	5	-	-	120
1895	P.	106	356	66	47	12	12	1	8	600
	Sz.	46	166	21	4	31	1	1	2	272
	V.	47	92	15	7	3	-	3	-	167
1900	P.	112	389	33	45	18	6	1	-	604
	Sz.	63	164	12	10	25	3	1	-	278
	V.	65	87	10	2	1	-	2	-	167
1905	P.	119	422	44	21	8	-	-	-	614
	Sz.	103	147	9	5	14	-	1	1	280
	V.	35	71	-	-	-	-	-	-	106
1910	P.	132	358	29	14	2	-	-	-	535
	Sz.	117	194	2	1	3	1	3	-	321
	V.	51	54	5	4	-	-	-	-	114
1915	P.	124	312	19	2	-	-	-	2	452
	Sz.	154	202	-	3	2	-	1	-	362
	V.	95	94	3	8	-	-	3	-	203
1920	P.	156	324	5	1	-	-	-	2	488
	Sz.	279	115	-	-	-	-	-	-	394
	V.	165	57	5	1	-	-	-	-	228
1925	P.	185	210	2	-	-	-	-	2	399
	Sz.	292	65	-	-	-	-	-	-	357

⁸³⁰ Babics 1952 143. o.

⁸³¹ Babics 1952 145. o.

	V.	211	21	2	-	-	-	-	-	234
1930	P.	281	79	-	-	-	-	1	-	361
	Sz.	398	14	-	-	-	-	-	-	412
	V.	276	14	-	-	-	-	-	-	290
1935	P.	357	71	-	-	-	-	-	-	428
	Sz.	422	2	-	-	-	-	-	-	424
	V.	320	3	-	-	-	-	-	-	323
1940	P.	438	33	-	-	-	-	1	-	472
	Sz.	400	1	-	-	-	-	-	-	401
	V.	291	5	-	-	-	-	-	-	296
1945	P.	484	8	-	-	-	-	-	-	492
	Sz.	454	1	-	-	-	-	-	-	455
	V.	295	7	-	-	-	-	-	-	302

Úgy gondolom, szemléletesebb képet kapunk a tanulók nemzetiségi összetételéről, ha a létszámadatokot százalékosan is bemutatom.

43. táblázat. A nemzetiségi tanulók aránya a három DGT iskola – a pécsványatelepi, a szabolcsbányatelepi és a vasasbányatelepi - tanulóinak összlétszámához viszonyítva. (1875 – 1945)⁸³²

Év	Tanulók száma	Magyar	Német	Egyéb
		nemzetiségű tanulók aránya %-ban		
1875	614	9,4	51,3	39,3
1880	678	8,8	45,5	45,7
1885	745	10,3	61,6	28,1
1890	829	12,0	55,2	32,8
1895	1039	19,0	59,0	22,0
1900	1049	22,8	61,0	17,2
1905	1054	24,3	70,7	5,0
1910	970	30,9	62,5	6,6
1915	1017	36,6	59,7	3,7
1920	1110	54,0	44,7	1,3
1925	990	67,0	30,0	3,0
1930	1063	89,8	10,0	0,2
1935	1175	93,5	6,4	0,1
1940	1169	96,6	3,3	0,1
1945	1249	98,7	1,3	0,0

1920-ban volt először 50%-nál több a magyar gyerekek aránya a társulati iskolákban. A nem magyar anyanyelvű, de magyarul tudó tanulókról is készítettek az 1930-as években kimutatást. A német anyanyelvű diákok közül szinte mindenki beszélte a magyart, alkalmazkodva a kor magyarosító törekvéseihez, nemzetiségpolitikai elvárásaihoz.

⁸³² Saját csoportosítás, ill. szerkesztés Babics 1952 145. o. alapján.

44. táblázat. Összegzés a társulati népiskolák nem magyar anyanyelvű, de magyarul tudó tanulóiról a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak megküldött hivatalos kimutatások szerint.⁸³³

Tanév	Pécsbányatelep		Szabolcsbányatelep		Vasasbányatelep	
	Tanulók száma	N any. de M. tudó	Tanulók Száma	N any. de M. tudó	Tanulók száma	N any. de M. tudó
1933/34	424	122	343	4	247	12
1934/35	428	71	367	3	227	3
1935/36	423	63	355	3	226	1
1936/37	426	53	342	-	223	1
1937/38	420	30	363	3	216	1

Az iskolákban a tanév elején és a tanév végén is készült német, ill. teljesen azonos tartalmú magyar nyelvű statisztikai kimutatás vagy „átnézet”, ahogy azt a korai években nevezték. Ezekben a következő rovatok szerepeltek: a tanulók száma osztályonkénti, társulati/nem társulati, nemzetiségi, nemi, vallási, születési évekre való lebontásban. Szerepeltették a tanév folyamán eltávozott tanulók számát, mellette a távozás okát (költözés, elhalálozás); az intézményt bizonyítvánnyal elhagyók, a maradók, ill. a tanévismétlésre utasítottak számát. Külön feltüntették a rendes oktatásban résztvevők, ill. az ismétlő vagy vasárnapi iskolások számát. Az „Előmenetel” rovatba az egyes tantárgyakban tanúsított minősítés került. (Nem minden kimutatás tartalmazta az összes tanított tárgyat, de a magyar és német olvasás, a helyesírás és a számtan minden statisztikai jelentésben szerepelt.) A tanulókat az elért eredmény szerint négyféle kategóriába - kitűnő rendű, jeles rendű, elsőrendű és másodrendű – sorolták (a német nyelvű jelentésekben „Rangstufe”-t állítottak fel róluk). A statisztikák – osztályokra és igazolt/igazolatlan tanulóra lebontva – tartalmazták a hiányzási átlagokat is.⁸³⁴ (Részletesen lásd az egyes iskolákra vonatkozó fejezeteket!)

Az iskolákba való beíratás és az év végi vizsgák rendje ugyancsak megegyezett az összes intézményben. Ezekről felhívások formájában tájékoztatták a szülőket, ill. a

⁸³³ OL Z 1481. 60. cs. 70. t. Kimutatás kelt 1938. július 7-én

⁸³⁴ A pécsbányai iskolára vonatkozó források: OL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányatelepi népiskola statisztikai átnézete 1893-94; OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi népiskola statisztikai áttekintése 1903-04, 1904-05, 1908-1909, 1909-1910, 1914-15; OL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányatelepi elemi mindennapi és ismétlő iskola összes osztályának statisztikai kimutatása 1915-16; OL Z 1481 60. cs. 70. t. az 1927-28. tanév statisztikai áttekintése.

A szabolcsi iskolára vonatkozó források: Az OL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische übersicht – Szabolcs 1883-84, Rangstufe der Schüler – Szabolcs 1883-34, OL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistik von Schüler – Szabolcs 1884-85, 1885-86, 1886-87, 1887-88, 1889-90, 1890-91, 1891-92, 1892-93, OL Z 1481 60. cs. 70. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete 1927-28, OL Z 1481 61. cs. 71. t. Statisztikai átnézet az 1903-04-es, 1904-05-ös tanévben – Szabolcs,

A vasasi iskolára vonatkozó források: OL Z 1481 58. cs. 70. t. Jelentés a vasasbányai iskoláról 1893; OL Z 1481 61. cs. 71. t. Statistische übersicht 1903-04, 1904-05; OL Z 1481 60. cs. 70. t. A vasasbányatelepi társulati népiskola statisztikai kimutatása 1927-28.

tanfelügyelőséget. A beíratások eredményéről az iskolák igazgatói értesítették a tanfelügyelőséget, és mint tulajdonost és fenntartót, a Bányaigazgatóságot.⁸³⁵

Pl. az 1923-24-e tanévre vonatkozó beíratkozási adatokról az alábbi módon értesítették az iskolák felettes hatóságát.⁸³⁶

„Tekintetes M. Kir. Tanfelügyelőség, Pécs

Tisztelettel bejelentjük, hogy az idei, 1923/24-es tanévre történő beíratkozások iskoláinkban a következő eredménnyel jártak:

Iskola	Mindennapi tanuló	Ismétlő tanuló
Pécsbányatelep	413	180
Szabolcsbányatelep	319	176
Vasasbányatelep	174	72
Összesen	906	428
Múlt évi eredmény (összes)	995	411

Bányaigazgatóság”

Mindegyik iskola saját könyvtárral rendelkezett. A legnagyobb a pécsbányatelepi volt, amelynek az állománya 1894-ben 2.502 kötetből állt, 100 személy látogatta, akik összesen 2.004 kötetet olvastak el, de lehet, hogy csak kölcsönöztek.⁸³⁷ A könyvtárak gyarapítására, ill. a megvásárolandó könyvekre legtöbbször a tanfelügyelőség tett javaslatot, de az új könyvek beszerzéséről minden esetben a DGT gondoskodott. Gyakran előfordult, hogy a könyvtárba a bécsi (!) vagy a pécsi bányaigazgatóság javaslatára, utasítására került új kötet. A társulati iskolák tanítói könyvtárának mindegyike 3-3 példányban megkapta Karinthy Frigyes,⁸³⁸ 5-5 példányban Prohászka Ottokár⁸³⁹ műveit. 1929-ben a pécsbányai iskola tanítói könyvtára megkapta „Az Olasz-Magyar Barátsági Szerződés”⁸⁴⁰ c. könyvet, majd Baráthosi Balogh Benedek: Turáni Regék és Mondák, a szabolcsbányatelepi tanítói könyvtár pedig a „Vázlatok Török Testvéreink Történetéből” c. művet.⁸⁴¹ A tanítói könyvtárakból nem hiányozhatott a Gróf Bethlen István, A Magyar Országgyűlés története (1868-1927), vagy a Békeszerződések revíziója c. kötet. A könyvek beszerzéséről Bálványi Endre adminisztratív igazgatóhelyettes

⁸³⁵ OL Z 1481 59. cs. 70. t. 6600 sz. Értesítés az évvizsgák időpontjáról. 1919. május 12., OL Z 1481 59. cs. 70. t. 4875 sz. Felhívás a vasasi iskolába való beíratkozásra az 1919-20-as tanévre. 1919. augusztus 8. (Német nyelvű)

⁸³⁶ OL Z 1481 59. cs. 70. t.

⁸³⁷ DGT 1894 49. o.

⁸³⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1927. december 30-án Bálványi Endre adminisztratív igazgatóhelyettes tájékoztatta a pécsbányai, a szabolcsi és a vasasi iskolát Karinthy Frigyes műveinek megvásárlásáról.

⁸³⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1928. október 23-án Bálványi Endre adminisztratív igazgatóhelyettes tájékoztatta a pécsbányai, a szabolcsi és a vasasi iskolát Prohászka Ottokár műveinek beszerzéséről. „A könyvek leltárba veendőik.”

⁸⁴⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1929. január 26.

⁸⁴¹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1929. április 19.

rendelkezett.⁸⁴² A trianoni igazságtalanság és a revízió ébrentartását szolgálta a „Vérző határok” c. mű mindhárom iskola tanítói könyvtára számára 2-2 példányban történő megvásárlása,⁸⁴³ hasonlóan az „Erdély sötét korszaka” c. mű beszerzéséhez.⁸⁴⁴ A Társaság nemcsak könyvtár gyarapítási céllal vásárolt könyveket, hanem a jól tanuló, kiemelkedő teljesítményt nyújtó diákok jutalmazására is. Így kapta a társulati iskolák 50 diákja a „Magyar viharban” c. könyvet az 1922-23-as tanév végén,⁸⁴⁵ vagy a „Magyar vigasztalás” c. könyvet az 1930-31-es tanév befejezésekor.⁸⁴⁶ A könyvválasztás szinte mindig a kor hivatalos politikai elvárásainak, hangulatának megfelelően történt és arról mindig személyesen a Bányaművek adminisztratív igazgatóhelyettese gondoskodott.

Az iskolákban folyó oktatói-pedagógiai munkát rendszeresen értékelte a m. kir. tanfelügyelőség. A látogatást végző tanfelügyelő levélben értesítette a bányai igazgatóságot a tervezett látogatások időpontjáról, amelyekhez „fogat és éjjeli szállás rendelkezésre bocsátását” kérte.⁸⁴⁷ A bányai igazgatóság ezt rendre túlteljesítette, hiszen általában utasította az igazgató-tanítókat, hogy egy-egy ebéd vagy vacsora erejéig a lakásukba is hívják meg a tanfelügyelőt. A DGT mindig fontosnak tartotta, hogy az országos és a helyi hatóságokkal és azok vezetőivel jó személyes kapcsolatban legyen. A tanfelügyelői látogatás általános udvariassági körülményeinek megszervezésén túl ezt bizonyítja az a tény is, hogy a Dr. Berze Nagy János tanfelügyelő úr neve is szerepel azon a listán, amely „az 1924. évben ingyenesen és kedvezményes-áron kiszolgáltatót szénmennyiségekről” szól Számára 1924. szeptemberében és decemberében 15-15 q „Ingyenszén házhoz szállítva” történt.” A tanfelügyelő az 1925-ös listán ugyancsak 30 q, az 1926-os és 1928-as kimutatáson 45-45 q, az 1927-ben összeállított anyag alapján 15 q ingyen szenet kapott.⁸⁴⁸ (A témáról lásd bővebben a disszertáció Jótékonykodás és befolyásolás c. fejezetét.) A tanfelügyelő ingyen szénre vonatkozó összeállításával természetesen nem azt akarom sugallni, hogy ez határozta volna meg a tanfelügyelői jelentések szakmai minősítését. A tanfelügyelő jegyzőkönyvekben számolt be a látogatások általában pozitív eredményéről. Az ún. átfogó látogatások szinte mindenre kiterjedtek. A tanfelügyelő átnézte az iskola dokumentumait, és megtekintette az egyes osztályok óráit. Ily módon nemcsak a tanítók felkészültségéről és alkalmasságáról kapott árnyalt képet, hanem az egyes osztályokban tanuló gyermekek tudásszintjéről is. A

⁸⁴² OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1928. április 30.

⁸⁴³ OL Z 1481. 60. cs. 70. t. 1932. szeptember 10.

⁸⁴⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1932. június 22.

⁸⁴⁵ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1923. március 13.

⁸⁴⁶ OL Z 1482 60. cs. 70. t. 1931. május 6.

⁸⁴⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János vezető kir. tanfelügyelő 817/1932. sz. levele a Bányai igazgatósághoz.

⁸⁴⁸ OL Z 1481 38. t. Vö. Huszár 1995 262. o.

jegyzőkönyvekben foglaltak szerint a tanfelügyelői látogatás mindig össztanítói értekezlettel zárult, amelyen a tanfelügyelő elnökölt, ill. tartott előadást azokról az aktuális pedagógia-módszertani elvekről, amelyeknek a kor elvárása szerint érvényesülniük kellett a tanítási órákon. Ezután a látott órák értékelése következett. A rendszerint kétnapos látogatás során az iskola mindegyik osztályba eljutott, majd a látottak alapján, az egyes tantárgyakra lebontva, megjegyzéseket tett a tanítói-tanulói munkáról, és szükség esetén módszertani ötleteket, javaslatokat is megfogalmazott. A tanfelügyelői látogatásokról készült jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a DGT iskoláiban a kor pedagógiai elveinek megfelelő, alapos, jó tanítói felkészültséget bizonyító oktató-nevelőmunka folyt.⁸⁴⁹

Nemcsak az iskolák tanítói, hanem a fenntartó bányavállalat vezetői és a szakmai felügyelet is fontosnak tartották a nemzeti ünnepek megünneplését. A méltó megemlékezések megtartására szinte mindenki felhívta az igazgatók figyelmét, akinek az iskolához köze lehetett. Ezek között szerepeltek a március 15-i, a karácsonyi ajándékozó ünnepélyek, a pünkösdi dalos ünnepek vagy azok a gyászünnepek, amelyeket a trianoni békeszerződést követően mindenütt megtartottak. *„Folyó évi június 4-én lesz 12. évfordulója annak a gyászos napnak, melyen Trianonban az évezredes magyar hazát szétdaraboló békeparancsot kényszerből aláírtuk”,* fogalmazott Hoffmann István miniszteri titkár, kir. tanfelügyelő 1932. május 21-én. *„Felhívom a címet, hogy ezen a napon – mint a múltban is – az iskolában megfelelő műsorral gyászünnepelet rendezzen, melyen a nap jelentőségét a tantestület valamelyik tagja alkalmas módon fejtegesse s amelyen nemzeti imáink (Himnusz, Szózat, Hiszekegy) is elrendelendők. Hívja fel a cím esetleg a tanulókat a trianoni jelvény feltűnő helyen való viselésére is. Az ünnepély lefolyásáról folyó év június 15-ig hozzám jelentés teendő.”*⁸⁵⁰

Az iskolai tanítókat – így azokat is, akiket a DGT alkalmazott – a városi és a vármegyei hatóságok gyakran olyan feladatokkal is megbízták, amelyek a tanítói tevékenységüktől elég távol álltak. Az első világháború utolsó évében például az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető m. kir. miniszter 150.000/917. sz. rendelete alapján a város területén lévő termény- és örleményfelesleg rekvirálásában kellett részt venniük. Pécsbányatelepről többek között

⁸⁴⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Tanfelügyelői látogatások dokumentumai: 505/1930. számú Pécsbányatelepi társ. el. isk. látogatási jegyzőkönyve 1930. március 4. Dr. Berze Nagy János.

OL Z 1481 60. cs. 70. t. Bálványi Endre és Dr. Berze Nagy János levélváltása. 1931. június 8., ill. 11.

OL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy és Bálványi levélváltása a Szabolcsbányatelepi népiskolánál tett tanfelügyelői látogatással kapcsolatban. 1930. május 13., ill. 15. Jekl Antal igazgató tanító jelentése. 1930. május 23.

OL Z 1481 61. cs. 71. t. 189/1930-31., ill. 83/1931-32. számú jegyzőkönyv a Vasasi társulati iskolánál tartott hivatalos iskolalátogatásról. Lásd még az egyes iskoláknál!

⁸⁵⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1137-1932. tanf. sz., Bányai igazgatóságnak címzett levél a trianoni gyászünnepek megtartása tárgyában.

Haffner Vilmost, Varajti Károlyt és Jekl Antalt bízták meg ezzel, és ez időre „*a tanítási feladatok alól is felmentettek.*” A feladat nem lehetett túl népszerű, amit a tanítóknak el kellett végezni. „*Az Országos Közélemezési Hivatal vezető m. kir. miniszter 150.000/917. sz. rendelete értelmében a város területén levő termény- és örleményfeleslegeket házról-házra és háztartásról-háztartásra való járás útján 1918. évi január hó 2. napjától kezdődőleg rekviráltatnom kell.*” A tevékenység „...*előreláthatólag 10-14 napot vesz igénybe*” – tudatta Nendtvich polgármester.⁸⁵¹

Választások idején a választók névjegyzékének az elkészítésébe vonták be a tanítókat, vagy szavazat összeíró biztosnak nevezték ki őket. Ilyen alkalmakkor gyakran előfordult, hogy az iskolák tantermeit jelölték ki szavazó helyiség céljára.⁸⁵² Ahhoz, hogy Kiesz Ferenc, Ambruszt Antal, Székely Károly és Németh Vince a képviselőválasztások lebonyolításánál a nekik felajánlott tisztséget elfogadják, a Bányai igazgatóság hozzájárulása kellett.⁸⁵³

1937. júliusában a társulati iskolák életében eddig nem tapasztalt tandíjszedési kötelezettségre vonatkozó körlevelet kaptak a Bányaművek vezetőjétől az igazgató-tanítók. Szabolcs Rezső bányai igazgató, „*tekintettel arra, hogy a társulati iskolák minden szükségletét a bányai igazgatóság fedezi*”, elrendelte, hogy „*a pécsbányatelepi iskolát kivéve, a társulati iskolákba nem társasági alkalmazottak gyermekei az 1937/38. tanévre havi 2,- P tandíj előzetes befizetése ellenében vehetők fel. A felvétel iránti kérelmeken a szülők, illetve gyámok ennek megfizetésére kötelezettséget tartoznak vállalni.*”⁸⁵⁴

1938-39-ben az ismétlőiskolákba járókkal együtt összesen 1.305 tanuló látogatta a társulati iskolákat.⁸⁵⁵ Az 1938-39. tanév kir. tanfelügyelőség által összeállított „Határidő mutatója”-ban a következő, fontosabb dolgokat kellett teljesítenie minden elemi iskolának:

szept. 1-5-ig:	pótbeíratások
okt. 6.	aradi vértanúk emléknapja
okt. 15-ig:	beírt tanulók kimutatása
nov. 15-ig:	osztálybeosztások kimutatása
	nem állami tanszemélyzet nyugdíjintézeti bejelentése
dec. 6.	Magyarország kormányzójának névünnepe (Miklós nap)
márc. 15.	nemzeti ünnep

⁸⁵¹ OL Z 1359 12. cs. 25. t. 33025/1917. sz. 1917. december 31. Tárgy: Varajti Károly tanító átengedése a terményrekvirálás céljaira. OL Z 1359 12. cs. 25. t. 33025/1917. sz. 1918. január 2. Tárgy: Tanerők átengedése a terményrekvirálás foganatosítása céljaira.; OL Z 1359 12. cs. 25. t. 16/1918. sz. 1918. március 9. Tárgy: A tanítószemélyzet átengedése az újabb gabona és liszt rekvirálás foganatosításánál való közreműködés céljaira.

⁸⁵² OL Z 1359 13. cs. 26. t. 16597/1921. szám

⁸⁵³ OL Z 1359 13. cs. 26. t. (192)2. május 8. A hozzájárulást a Bányai igazgatóság részéről Bálványi Endre adminisztratív igazgatóhelyettes írta alá.

⁸⁵⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Szabolcs bányai igazgató 1937. július 15. 10681/é sz. „Körözüvény”-e iskolai tandíjak, előlegek ügyében.

⁸⁵⁵ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Kimutatás az 1938-39. tanév tanulólétszámáról és osztálybeosztásáról.

máj. 15-ig: tevékenységi kimutatás
máj. 30. Madarak és fák napja
jún. 4. trianoni gyásznapi
jún. 20-ig: tankönyvjegyzék kiállítás és továbbítás a tanfelügyelőséghez
júl. 1-5: beíratások az elemi iskolába
aug. 1-15-ig: iskolai költségvetés
aug. 20: gondnokságok, iskolaszékek újjáalakítása.

Minden hónap 1-én és 15-én el kellett készíteni az igazolatlan mulasztók kimutatását (kivéve a nyári hónapokat), ill. 1-5 között a tantestületi tagok előző havi mulasztásáról a jelentést. A tanévre esedékes három szülői értekezletet december, január és február utolsó tanítási napjára írta elő a határidő mutató. A számtalan teendő között szerepelt még a tavaszi fásításhoz szükséges csemeték, husángok beszerzése (október), a félárú vasúti menetjegy váltásra jogosító igazolványok kiváltása (november), alkoholelles nap (február).⁸⁵⁶

A társulati iskolák feladatait megsokszorozta, hogy vezetőik nemcsak a tanfelügyelőség részére tartoztak elszámolással, hanem a fenntartó Bányagazgatóság számára is rendszeres, gyakran kétnyelvű – magyar és német - jelentést kellett küldeniük. A háborús évek ebből a szempontból fokozott igénybevételt jelentettek a tanítók számára, hiszen azon túl, hogy nagyobb figyelmet kellett fordítaniuk a hazafias nevelésre, a katonai szolgálatra behívott tanerőket a rendeletek szerint hat hétig helyben megoldva, „házilag” kellett helyettesíteni. 1940. augusztus 5-én, a társulati igazgatótanítói értekezlet jegyzőkönyve szerint, amelyen a három iskolaigazgató – Ambrus (Ambruszt) Antal (Pécsbánya), Jéki (Jekl) Antal (Szabolcs), Glatt Győző (Vasas) – és Dr. Sik Jenő bányagondnok, valamint Borsy Jenő felügyelő, iskolagondnok vett részt, mindhárom társulati iskolánál 2 katonai szolgálatra behívott tanító helyettesítését kellett elrendelni, ami csak váltakozó tanítási rend mellett volt megoldható.⁸⁵⁷ Augusztus 26-án ismét összeült az igazgatók értekezlete, hogy felhívja a bányagondnokság figyelmét a tanévkezdést is veszélyeztető problémára: Pécsbányáról további 2 tanító vonult be, Szabolcsról további 3, ezen kívül egy tanerő tartós betegség miatt volt távol, és hasonló volt a helyzet Vasason is. A három iskolából 10, tehát egy teljes tantestületnyi tanító hiányzott háborús okok vagy betegség miatt. A rendkívüli viszonyok közepette 3 kisegítő tanító alkalmazásáról rendelkezett a bányagondnok, és mindenütt váltakozó rendszerű tanítást javasolt.⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Határidő Mutató az elemi fokú tanintézetek számára.

⁸⁵⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Az 1940. augusztus 5-én tartott társulati igazgatótanítói értekezlet jegyzőkönyve.

⁸⁵⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Az 1940. augusztus 26-án tartott társulati igazgatótanítói értekezlet jegyzőkönyve.

1940. évi XX. tc. „az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról”⁸⁵⁹ rendelkezett. Az új jogszabály szerint a népiskolában a tankötelezettség hat éves korban kezdődik és kilenc évig tart. Előremutató intézkedései ellenére a háborús költségvetés nehéz helyzete miatt nem valósulhatott meg az elképzelés, annak ellenére, hogy a legtöbb településen megszervezték a 7-8. osztályt.⁸⁶⁰ Ennek szellemében készítették el az igazgatók a tanfelügyeletnek címzett jelentéseiket, kiemelve, hogy az 1940-41. tanévre tervezett hetedik osztályok beindításához „sem elegendő tanerővel, sem tanteremmel nem rendelkezünk, sőt, a nagyszámú katonai behívás folytán népiskoláinkban a tanítást csak váltakozó tanítási rendszer bevezetésével és ideiglenes kiegészítő tanerők alkalmazásával tudjuk elkezdni.”⁸⁶¹ A társulati iskolák igazgatói a legújabb törvényi rendelkezés alapján, felmenő rendszerben a nyolcosztályos népiskolai tanításra való áttérés előkészítése közben annak nehézségeit foglalták össze. Az 1941-42-es tanévre valamelyest javult a helyzet. A beíratási eredmények összesített kimutatása szerint a 3 legnagyobb iskolában összesen 1.256 tanulóra számítottak, és iskolánként – annak ellenére, hogy ebben a tanévben már mindenütt beindították a VII. osztályt - csak 1-1 tanerő hiányzott.⁸⁶² Minden nehézség ellenére a társulati iskolák eleget tettek a nyolcosztályos népiskolai rendszerre történő folyamatos átállási kötelezettségnek.

45. táblázat. Összesített kimutatás a társulati elemi népiskolák 1941/42. tanévi beíratási eredményeiről⁸⁶³

Iskola	O s z t á l y o k								Összes
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.		
Pécsbányatelep	t. beírt	71	90	98	70	63	72	43	507
	még.várh.	25	-	-	-	-	-	-	25
	Összes	96	90	98	70	63	72	43	532
	sz.tanerő	2	2	2	1	1	2	1	11
	v. tanerő								10
	h. tanerő								1
Pécszabolcs	t. beírt	56	78	91	67	80	37	32	441
	még.várh.	25	-	-	-	-	-	-	25
	Összes	81	78	91	67	80	37	32	466
	sz.tanerő	2	2	2	1	2	1	1	10
	v. tanerő	2	2	1	2	1	1	-	9
	h. tanerő								1
Vasas	t. beírt	37	43	42	32	39	31	27	251
	még.várh.	7	-	-	-	-	-	-	7
	Összes	44	43	42	32	39	31	27	258
	sz.tanerő	1	1	1		1		1	5
	v. tanerő	1	1	1		1			4
	h. tanerő								1

⁸⁵⁹ 1940. évi XX. tc. „az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról” (www.1000ev.hu)

⁸⁶⁰ Mészáros-Német-Pukászkó 2003 329. o.

⁸⁶¹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 16667/é. jelentés a VII. osztály megnyitásának akadályáról.

⁸⁶²⁸⁶² OL Z 1481 61. cs. 71. t. Összesített kimutatás a társulati elemi népiskolák 1941/42. tanévi beíratási eredményéről.

⁸⁶³ OL Z 1481 61. cs. 71. t.

(Megj.: t. beírt: tényleg beírt; még várh: még várható; sz. tanerő: szükséges tanerő; v. tanerő: valós, meglévő tanerő)

A DGT iskolaorvost is alkalmazott a négy társulati iskola gyermekei számára, aki a második világháború első évében – az 1939-40-es tanévben - átfogó vizsgálat keretében összesen 1.240 – közülük 1.069 iskoláskorú, és 171 napközi otthonos - gyermeket vizsgált meg a négy intézményben. Az 1.069 elemi iskolás közül 169 (14,9%) volt beteg, nem számítva a 705 (65,9%) gyermek esetében regisztrált fogszuvasodást. Rosszul táplált gyermeket az ínséges idők ellenére sem talált az orvos, és „csak” 10 gyermeknél állapított meg tuberkulózist. A vizsgálat eredményét az iskolaorvosi intézmény nagy sikereként könyvelte el.⁸⁶⁴

Figyelemreméltó a német nyelv oktatásának helyzete a bányavidéken. A kérdésről Tilkovszky Loránt átfogó tanulmánya tájékoztat.⁸⁶⁵ A német nyelv oktatásának kérdését a bányatelepi iskolákban a két világháború közötti időszakban, a nemzetiségi tanulói létszámokon kívül az aktuálpolitikai helyzet erősen befolyásolta. 1938-ban a Bányaaigazgatóság, tudomásulvétel végett jelezte a Kir. Tanfelügyelőségnek, hogy a társulati iskolákban „*több szülő óhajára, az általános művelődés előmozdítása és a... középiskolába kerülő népiskolai tanulók tanulmányainak megkönnyítése céljából pécsbányatelepi, pécsszabolcstelepi és vasasbányatelepi társulati elemi iskoláinkban az előírt tanterven kívül, önként jelentkezők részére az 1938/39. tanévtől kezdve, külön tanfolyam tartásával a német írás, olvasás és nyelv tanítását vezetjük be teljesen ingyenesen.*”⁸⁶⁶ Ne felejtsük el, hogy az Anschluss után a DGT a Reichswerke Hermann Göring AG. részévé vált! Az Bányaaigazgatóság erről körözüvényben értesítette munkásait, amelyben közölte a tanfolyamok pontos időpontját az egyes iskolákban. A heti két óra a „saját tanerők” elfoglaltságát növelte, a „*szükséges tankönyveket és irkát... hosszú lejáratú hitelként*” kapták a tanfolyamra jelentkezők.⁸⁶⁷ Az iskolaigazgatók, mivel a tanulók többsége alig, vagy csak nagyon gyengén beszélt németül, értetlenül álltak a tömeges jelentkezés előtt. Pl. Pécsbányatelepen a III-VI. osztályba beiratkozott 269 tanuló közül 203 részt kívánt venni a tanfolyamon. Többségüket azonban – gyenge nyelvtudásukra hivatkozva – törölték.⁸⁶⁸ Sokan az új politikai helyzettel való azonosulás jelének vélték a német nyelv iránti nagy lelkesedést, amely mindenestre visszahozta a korábban eltörölt német nyelvet a bányatelepi iskolákba. A még mindig jelentős számú német anyanyelvű bányász gyermekét az iskolákban nagyrészt német származású, de érzelmileg magyarrá vált, asszimilált tanítók

⁸⁶⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. A DGT iskolaorvosának a jelentése az 1939/40. iskolaévről.

⁸⁶⁵ Tilkovszky 1988 112-146. o.

⁸⁶⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Szabolcs Rezső bányaaigazgató 1938. augusztus 9. 16042/2. sz. levele Dr. Berze Nagy Jánoshoz.

⁸⁶⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 19004/é. sz. Körözüvény 1938. október 17.

⁸⁶⁸ Tilkovszky 1988. 123. o.

oktatták, akiknek nagy része az 1930-as években névét is magyarosította. Az 1920-as években a DGT Bányai igazgatóságának vezetése a kormány iránti lojalitását bizonyítandó nem élt a VKM által nyújtott nemzetiségi oktatási lehetőséggel. Az A, B, C típusú iskolák közül egyiket sem választotta, hanem oktatási intézményeiben magyarul tanították továbbra is a gyerekeket. Két 1929-ből származó levél a bányavidék népiskoláiban a német nyelv oktatásának „kiküszöböléséről” szól. Werb Károly pécsbányai iskolaigazgató a Bányai igazgatóságnak küldött levelében tájékoztatta a fenntartót, hogy a DGT iskolák igazgatóival – Jekl Antal mecsekszabolcs, Glatt Győző vasas – megtartott értekezletük az iskolai rendtartással kapcsolatban kéri azon javaslatuk elfogadását, „*hogy a német olvasás és írás tanítása iskoláinkból küszöböltessék ki: 1. mert annak idején itt senki sem kérte az iskolatípus megállapítását a tanítási nyelv tekintetében, 2. ennek folytán nem is kötelező iskoláinkban (elemi népiskolákban) a német nyelv tanítása.*”⁸⁶⁹ A Bányai igazgatóság illetékes igazgatóhelyettese, Bálványi Endre két nappal később jóváhagyta az iskolaigazgatók javaslatát. „*A német olvasás és írás tanítását a jövő tanévtől kezdve beszüntetjük, mert ez az elemi iskolákra nézve nem kötelező.*”⁸⁷⁰ A világháborús magyar politika németorientáltságának jeleként fogható fel a vallás- és közoktatásügyi miniszter 2863/1941. sz. rendelete, amely 1941. december 13-án érkezett meg az iskolákba. A DGT esetében ennek külön hangsúlyt adott a Társaság 1938-ban megváltozott tulajdonosi háttere - Reichswerke Hermann Göring AG. – amely a német nemzetiszocialista befolyást a bányatelepi iskolai oktatásban is megnövelte.⁸⁷¹ A körözüvény, amely a „*német tagozatú osztályok megnyitásáról folyó évtől kezdve*” címet viselte tájékoztatta a miniszteri rendeletről. A körözüvényben utasították az igazgatókat, hogy ezen osztályok számára akár osztályösszevonások árán is biztosítsanak termet „*olyanképpen, hogy azok kizárólag a szóban forgó német tagozatú osztály rendelkezésére álljanak, ezekben a termekben váltakozó magyar-német tanítás ne folyjék... és más előadást, tanfolyamot se tartsanak*”. Ezekbe az osztályokba, amelyekben „*minden népi német szülő (tehát nemcsak Volksbund tag) beírathatja gyermekét....ezen német tagozatokban a magyar nyelv tanítása a törvényes keretek között szerepel*”⁸⁷²

A német tagozatok tanévnnyitó ünnepélyére tanév közben, 1941. január 24-én került sor, amelyre Baranya vármegye és Pécs város vezetőit is meghívták. A meghívásért Baranya vármegye alispánja ugyan köszönetet mondott Szabolcs Rezső m. kir. bányai ügyi főtanácsos

⁸⁶⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 177. sz. 1928/29. 1929. április 22.

⁸⁷⁰ OL Z 1482 60. cs. 70. t. Bálványi Endre adminisztratív bányai igazgató-helyettes levele a társulati népiskolák – Pécsbánya, Szabolcs, Vasas – igazgatóinak. 1929. április 24.

⁸⁷¹ Rozs 1992 410. o

⁸⁷² OL Z 1481 60. cs. 70. t. 26574/Bg. Körözüvény a társulati iskolák igazgatóinak „miheztartás végett”. 1941. december 13.

bányaigazgatónak, de azon nem vett részt. Az alispán, vélhetően nem akarta személyes jelenlétével a nemzetiszocialista színezetű rendezvény jelentőségét növelni. Az alispán képviselőt sem küldött maga helyett. Távolmaradásának okául nem túl meggyőző érvet hozott fel: „Minthogy rövid üdülési szabadságomról csak most érkeztem haza és hivatalomat a mai napon vettem ismét át, az ünnepélyen, legnagyobb sajnálatomra, nem volt alkalmam megjelenni.”⁸⁷³ A pécsi városvezetők megjelenéséről nincs információ.

A vizsgált időszak végéről - 1941-42 - a Társaság iskoláiban összesen 25 pedagógus tanított 26 osztályban összesen 1.259 gyermeket. A diákok 23%-a vett részt ekkor az iskolák által szervezett nyelvtanfolyamokon.

46. táblázat A DGT társulati iskoláiban tanító (társulati és nem társulati) tanítók az 1941/42. tanévben⁸⁷⁴

Iskola	Tanító neve	Társulati/ Nem társ. (T/Nt.)	osztály	Tanulók száma	Megj.	N. nyelvtanf.-ra jelentkezett	
						Kezdő	haladó
PÉCSBÁNYATELEP	Kőszegi István	T	I. a	48		62	52
	Németh Margit	T	I. b	53			
	Bérces Károly	T	II. a	42			
	Radóné Ambrus Erzsébet	T	II. b	41			
	Csermák Margit	T	III. a	47			
	Vécs Ottó	T	III. b	50			
	Rónaszéki Nándor	Nt.	IV.	71			
	v. Sümegi Antal	Nt.	V.	62			
	Németh Vince	T	VI. a	34			
	Sass Ernő	T	VI. b	40			
	Ambrus Antal	T	VII.	47	igazgató		
	Tasch Pál	T			ig., nyelvtanf. vezető		
Összesen:	12			535		114 (21%)	
SZABOLCS	Hartai Katalin	T	I.	68	nyelvtanf. H.	50	39
	Kerényi József	T	II.	75	kat. szolg.		
	Jéki Antal	T	III. a	44	igazgató		
	Szabolcs József	Nt.	III. b	48	püspökségi		
	Kiss Ferenc	T	IV.	67			
	Varajti Károly	T	V. a	41			
	Schmidt András	T	V. b	40	kat. szolg. nyelvtanf. K.		
	Hermann István	T	VI.	38			
	Schein Károly	T	VII.	32			
	Összesen	9			453		
VASAS	Horváth Róza	T	I.	50	nyelvtanf. vezető	55	28
	Löhr Károly	T	II.	42	igazgató		
	Weyse Keresztély	T	III-IV.	78			
	valamennyi		V.	42			

⁸⁷³ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1942. január 26-án kelt alispáni levél.

⁸⁷⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Bericht über die Verhältnisse der DDSG-Bergweksschulen am 25. Sept. 1941.

	tanító, váltva					
	Kabar Ferenc	T	VI	59		
	Összesen	4		271		83 (30%)
3 DGT iskola	Összesen	25	26	1259		286 (23%)

Fontos adatsor a DGT tanítók helyzetére vonatkozóan az a fizetési összehasonlító kimutatás, amely a társulati tanítók valós bérét hasonlította össze azokkal a tanítói bérekkel és juttatásokkal, amelyeket ugyanezek a pedagógusok állami iskolákban kaptak volna 1942-ben.

47. táblázat. A DGT tanítók jövedelem kimutatása a világitás- és fűtéstámogatás nélkül az azonos bérfokozatba tartozó állami fizetésekkkel összevetve⁸⁷⁵

47/1. Táblázat (Azt mutatja, hogy milyen juttatásokban részesültek a tanítók a valóságban, a DGT társulati iskoláiban.)

Tanító neve	DGT fizetési fokozat	Havi fizetés (DGT)	Különbözet kiegyenlítés	Lakás v. lakás-pénz	Steuer- vergü- tung	30%	Juttatások összege	Különbözet az I. és II. tábl. között
Ambrus Antal	B 2 – 5	350,-	52,-	Minden tanító természetbeni juttatásként kap lakást, mint az állami Iskolákban.	21,99	127,14	550,93	106,43
Jéki Antal	B 2 – 5	350,-	52,-		21,14	126,95	550,09	105,59
Lóhr Károly	B 2 – 3	280,-	32,-		11,26	96,98	420,24	35,24
Varajti Károly	C 2 – 13	266,-	35,-		13,29	94,29	408,58	3,08
	C 2 - 14	281,-	35,-			98,79	428,08	22,58
Németh Vince	C 2 – 11	236,-	31,-		13,28	84,09	364,37	83,13
	C 2 - 12	251,-	31,-			88,59	383,87	63,63
Sass Ernő	C 2 – 11	236,-	31,-		15,97	84,90	367,87	17,13
	C 2 – 12	251,-	31,-			89,40	387,37	2,37
Hermann István	C 2 – 12	251,-	32,-		12,94	88,79	384,73	0,27
	C 2 - 13	266,-	32,-			93,29	414,23	19,23
Schein Károly	C 2 – 10	224,-	30,-		9,67	79,11	342,78	82,28
	C 2 – 11	236,-	30,-			82,71	358,38	97,88
Kőszegi István	C 2 – 10	224,-	30,-		8,31	78,70	341,01	89,49
	C 2 – 11	236,-	30,-			82,30	356,61	73,89
Weyse Sámuel	C 2 – 10	224,-	30,-		8,20	78,66	340,86	39,64
	C 2 – 11	236,-	30,-			82,26	356,46	24,04
Hartai Katalin	C 2 – 7	188,-	23,-		3,-	64,20	278,20	52,20
	C 2 – 8	200,-	23,-		67,80	293,80	67,80	
Kiss Ferenc	C 2 – 8	200,-	26,-	7,29	69,99	303,28	92,72	
	C 2 – 9	212,-	26,-		73,59	318,88	77,12	
Tasch Pál	B 2 - 3	180,-	-	5,39	85,62	371,01	84,99	

(Egy helyettesítő segélydíjas okl. tanító ugyanekkor havi 100,- pengőt kapott a DGT-nél, ezen felül semmiféle juttatásra nem volt jogosult. Vö.: OL Z 1481 61. cs. 71. t. Zengey Ágnesnek címzett, 1940. szeptember 10-én kelt megbízás)

⁸⁷⁵ OL Z 1481 60. cs 70. t. „Vergleichstabelle ohne Berücksichtigung der Beleuchtung und Heizdeputate.” Az 1942. márc. 6-án kelt, 4584/b. sz. levél melléklete

47/2. Táblázat (Azt mutatja, hogy milyen juttatások illették volna meg a DGT tanítóit, ha állami iskolában tanítottak volna.)

Tanító neve	Állami fizetési fokozat	Havi fizetés (állami)	Családtagok utáni kiegészítés					Lakás v. lakás-pénz	Juttatások összege
			házas-társ	Gyermek					
				1	2	3	4		
Ambrus Antal	VII.2.	404,50	40,-	-	-	-	-	Minden tanító természetbeli juttatásként kap lakást, mint a DGT-nél.	444,50
Jéki Antal	VII.2.	404,50	40,-	-	-	-	-		444,50
Löhr Károly	VIII.2.	305,-	40,-	40,-	-	-	-		385,-
Varajti Károly	VII.3.	365,50	40,-	-	-	-	-		405,50
Németh Vince	VIII.1.	327,50	40,-	40,-	40,-	-	-		447,50
Sass Ernő	VIII.2.	305,-	40,-	40,-	-	-	-		385,-
Hermann István	VIII.2.	305,-	40,-	40,-	-	-	-		385,-
Schein Károly	IX.1.	260,50	-	-	-	-	-		260,50
Köszegi István	IX.1.	260,50	40,-	40,-	40,-	50,-	-		430,50
Weyse Sámuel	IX.1.	260,50	40,-	40,-	40,-	-	-		380,50
Hartai Katalin	IX.3	226,-	-	-	-	-	-		226,-
Kiss Ferenc	IX.3	226,-	40,-	40,-	40,-	50,-	-		396
Tasch Pál	IX.3	226,-	40,-	40,-	40,-	50,-	60,-		456,-

A két világháború közötti baranyai népiskolai helyzetéről Laki János kutatásai alapján kaphatunk képet.⁸⁷⁶ Az 1922. és az 1943. évi iskolai felmérések adatait vizsgálva a legfontosabb paramétereket az alábbiakban foglalom össze olyan módon, hogy a DGT érdekeltségi körébe tartozó települések iskoláit külön részletesen is bemutatom.

1922-ben Baranyában 334 népiskola működött, amelyek épületére vonatkozó megállapítások közül 4 „kifogástalan”, 105 „jó karban van”, 115 „megfelelő” minősítést kapott. A maradék 110 iskola mindegyikénél valamilyen hiányosságot fedeztek fel a felmérés készítői, a „nedves, rozoga” (26 iskola) jelzőtől az „életveszélyes” (4) kategóriáig.⁸⁷⁷

Baranya megyében 1922-ben és 1943-ban a népiskolák helyzetét és a változásokat az alábbi táblázat jól szemlélteti.⁸⁷⁸

⁸⁷⁶ Laki 1983 213-254. o.

⁸⁷⁷ A felmérés adataiból hiányoznak az ideiglenesen szünetelő iskolák. Laki 1983 214. o.

⁸⁷⁸ Laki 1983 219. o. (Laki statisztikája átszerkesztve, saját szempontok szerint csoportosítva. H. Z.)

	Iskolák száma (db)	Tanítók száma (fő)	Beiratkozott tanulók száma (fő)	Egy tanítóra jutó tanulói létszám (fő)	Tantermek száma (db)	Egy tanteremre jutó tanulók száma (fő)
1922	375	616 (468 férfi és 148 nő)	26.775	kb. 43,5	626	kb. 43
1943	405	886 (565 férfi és 331 nő)	38.837	kb. 43,8	853	kb. 45,5

Az általam legfontosabbnak ítélt hat szempont alapján összeállított táblázat adatairól elmondható, hogy két évtized alatt az iskolák száma kb. 7,4%-kal, a tanítók száma 43,8%-kal, a beírt tanulók száma 45%-kal, a tantermek száma kb. 36,3%-kal nőtt, ami azonban nem javított az egy tanítóra és az egy tanteremre jutó tanulók számát, sőt e vonatkozásban némi romlás következett. Természetesen az átlagszámok mögött nagy szóródás tapasztalható, hiszen előfordult például, hogy egy tanító 10, 50, vagy akár 80 gyereket is tanított osztatlan formában egy tanteremben.⁸⁷⁹ Nagy előrelépésnek számít a „beírt”, azaz beiratkozott tanulók számának 45%-kal és a tanítók számának 43,8%-kal történő növekedése. Vélhetően itt ragadható meg a pedagógus pálya elnöiesedésének kezdete, hiszen a vizsgált időszakban, két évtized alatt a tanítónők száma több mint duplájára nőtt.

A VKM, a későbbi 1926. VII. tc.-et előkészítő felmérése, népiskolai ellátottság vonatkozásban Baranyát, a hiányosságok és nehézségek ellenére megfelelőnek minősítette, így e területen jelentősebb állami iskolai beruházást nem tervezett.⁸⁸⁰ A DGT iskolák különösen jó minősítéseket kaptak mind infrastruktúrális, mind szakmai szempontból, amiről a továbbiakban részletesen is lesz szó.

Ezek után nézzük a DGT érdekeltségi területén lévő iskolák helyzetét az 1922. és 1943. évi felmérés alapján.

Mecsekszabolcs

1922

R. k. iskola: 3 tanterem (196 m²), bővítésre szorul. 2 tanító, 1 tanítónő, 6 osztály, 131 beírt tanuló (128 r. k., 1 ref., 2 g. kel. – 128 magyar, 1 német, 2 szerb). A tanítás nyelve: magyar.

Szabolcsbányatelepi társulati iskola: 6 tanterem (354 m²). 7 tanító, 1 tanítónő, 6 osztály, 380 beírt tanuló (373 r. k., 4 ref., 3 ág. ev. – 316 magyar, 64 német). A tanítás nyelve: magyar.

1943

⁸⁷⁹ Laki 1983 214. o.

⁸⁸⁰ Laki 1983 218. o.

R. k. iskola: 4 tanterem (235 m²), 2 tanító, 3 tanítónő, 8 osztály, 196 beírt tanuló (185 r. k., 4 ref., 5 ág. ev., 2 unitárius – 195 magyar, 1 német). A tanítás nyelvét nem adta meg a forrásközlés, de más forrás alapján tudható, hogy magyar. (Lásd a Mecsekszabolcsi Elemi Népiskola c. fejezetet.)

Bányatelep, társulati iskola: 9 tanterem (509 m²), 7 osztály (V. o. nincs), 7 tanító, 4 tanítónő, 386 beírt tanuló (370 r. k., 6 ref., 5 ág. ev., 2 unitárius, 1 g. kel., 2 izraelita – 383 magyar, 3 német). Egy tanteremben váltakozó tanítás. A tanítás nyelvét nem adta meg a forrásközlés, de más forrás alapján tudható, hogy magyar. (Lásd a Mecsekszabolcsi Elemi Népiskola c. fejezetet.)

Bányatelep, társulati iskola: 2 tanterem (110 m²). 1 tanító, 1 tanítónő, 6 osztály (VII-VIII. o. nincs). 55 beírt tanuló (53 r. k., 2 ref. – 55 német). A tanítás nyelve: német.

Uradalmi r. k. iskola: 1 tanterem (62 m²), 1 tanító, 1 osztály (csak V. o. működik), 55 beírt tanuló (53 r. k., 1 ref., 1 ág. ev. – 55 magyar). A tanítás nyelve: magyar.

Pécsbányatelep

1922

Pécsbányatelepi társulati iskola: 9 tanterem, 8 tanító, 1 tanítónő, 470 beírt tanuló (448 r. k., 1 g. kat., 1 ref., 20 ág. ev. – 172 magyar, 286 német, 2 horvát, 10 egyéb). A tanítás nyelvét nem adta meg a forrásközlés, de más dokumentumokból alapján tudható, hogy magyar. (Lásd a Pécsbányatelepi Elemi Népiskola c. fejezetet.) (A VKM által 1928-ra elkészített összesítő felmérés a magyar népoktatás helyzetéről megállapítja, hogy az ipari és bányavállalatok által fenntartott iskolák – ide sorolja Pécsset is – „valóban mintaszerűek”. Ez a lakosság írástudásának százalékos arányában mutatkozik meg a legjobban. Pécs esetében ezek a DGT iskolák!)

1943

Pécsbányatelepi társulat iskola: 12 tanterem (766 m²), 8 tanító, 5 tanítónő, 8 osztálycsoport, 510 beírt tanuló (455 r. k., 3 g. kat., 32 ref., 19 ág. ev., 1 unitárius – 496 magyar, 14 német). 1 tanító katona. A tanítás nyelve: magyar.

Pécsbányatelepi társulati iskola: 2 tanterem (70 m²), 2 tanító, 6 osztálycsoport (VII.-VIII. o. nincs), 53 beírt tanuló (45 r. k., 1 ref., 7 ág. ev. – 8 magyar, 45 német). A tanítás nyelve: német.

Somogy

1922

A. R. k. iskola: 1 tanterem (65m²), jó karban. 1 tanító, 6 osztálycsoport, 69 beírt tanuló (69 r. k. – 69 magyar). A tanítás nyelve: magyar.

B. Bányatelep, uradalmi r. k. iskola: 3 tanterem, jó karban. 1 tanító, 2 tanítónő, 6 osztálycsoport, 143 beírt tanuló (133 r. k., 10 ág. ev. – 135 magyar, 8 német). A tanítás nyelve: magyar. Váltakozó tanítás.

1943

A. R. k. iskola: 2 tanterem (118 m²). 1 tanító, 1 tanítónő, 8 osztálycsoport, 96 beírt tanuló (83 r. k., 1 g. kat., 4 ref., 1 ág. ev., 3 unitárius, 4 baptista – 96 magyar). Tanítás nyelve a forrásközlésben nem szerepelt, de más forrásból és a 100%-os magyar diáklétszámból tudható, hogy magyar.

B. Bányatelep, uradalmi r. k. iskola: 4 tanterem (218 m²), 8 osztálycsoport, 2 tanító, 2 tanítónő, 222 beírt tanuló (196 r. k., 8 ref., 11 ág. ev., 7 g. kel. – 219 magyar, 3 német). Tanítás nyelve a forrásközlésben nem szerepelt, de más forrásból és a közel 100%-os magyar diáklétszámból tudható, hogy magyar.

Vasas

1922

A. R. k. iskola: 1 tanterem (51,3 m²), összedőléssel fenyeget. 1 tanító, 6 osztálycsoport, 52 beírt tanuló (50 r. k., 2 ág. ev. – 52 magyar). A tanítás nyelve: magyar.

B. Bányatelep, társulati iskola: 3 tanterem (171 m²), megfelelő. 3 tanító, 6 osztálycsoport, 169 beírt tanuló (162 r. k., 2 ref., 5 ág. ev. – 132 magyar, 37 német). A tanítás nyelve: magyar.

1943

A. R. k. iskola: 1 tanterem (63 m²), 8 osztálycsoport, 110 beírt tanuló (104 r. k., 1 ref., 5 ág. ev. – 110 magyar), a tanító katona, helyettes működik. Tanítás nyelve a forrásközlésben nem szerepelt, de más forrásból és a 100%-os magyar diáklétszámból tudható, hogy magyar.

B. Társulati iskola (Bányatelep): 5 tanterem (294 m²). 8 tanulócsoprt, 270 beírt tanuló (239 r. k., 15 ref., 14 ág. ev., 2 baptista – 268 magyar, 2 német). 2 tanító katona, helyettesek működnek. Tanítás nyelve a forrásközlésben nem szerepelt, de más forrásból és a közel 100%-os magyar diáklétszámból tudható, hogy magyar.

C. Bányatelepi társulati iskola: 1 tanterem (142 m²), 1 tanító, 5 osztálycsoport (VI-VII-VIII. o. nincs). 19 beírt tanuló (16 r. k., 2 ág. ev., 1 baptista – 19 német). A tanítás nyelve: német.

A DGT társulati iskoláinak tantermeiről, azok számáról és nagyságáról egy 1944. március 11-én kelt forrás⁸⁸¹ összefoglaló tájékoztatást ad, amely azonban nem nyújt alapvetően új információkat az 1943-as jelentéshez képest.

VII. 1. A pécsbányatelepi társulati elemi népiskola

A bányászat erőteljes térhódításával egyre sürgetőbb problémát jelentett a pécsvidéki bányatelepen élő gyerekek iskoláztatása, ami időben először a Pécs VI. kerületben vagy közkeletűbb néven Pécsbányán (Pécsbányatelepen) jelentkezett. A DGT 1852-ben kezdte meg a kutatómunkát a pécsi szénmedencében, és négy évvel később, 1856-ban már az első elemi iskoláját is megnyitotta Pécsbányatelepen, ekkor még egyetlen tanítóval, a morva származású Trefil Jánossal.⁸⁸² A vállalat saját feladatának tekintette az iskola felszerelését és fenntartását, ám a „szükséges tanszerekkel teljesen ellátott”⁸⁸³ oktatási intézményt csak a bányamunkások gyermekei látogathatták. Arra, hogy az iskola a bányatelepen lakó nem társulati munkavállalók gyermekei előtt is megnyissa kapuit, még hosszú évekig kellett várni, ami a Társaság szempontjából érthető volt, viszont a város számára égető problémát jelentett. Az 1868. évi XXXVIII. tc., amely „a népiskolai közoktatás tárgyában” született elvileg változtatott a helyzeten. Ennek nyomán ugyan közös – tehát társulati és községi - iskolának nyilvánította a vállalat,⁸⁸⁴ de arról, hogy ez csak elméletben volt így, egy egész évtizedet felölelő levelezés tanúskodik. Az első, 1873. december 4-én kelt kétnyelvű – magyar és német nyelven megfogalmazott - levelet még Pécs szab. kir. város főjegyzőjeként jegyezte a későbbi nagy formátumú polgármester, Aidinger János. Levelében a „bányatelepen lakó nem társulati munkások” problémájára hívta fel a „Dunagőzhajózási társulat tekintetes Igazgatósága” figyelmét. Ezen munkások „együtt véve mintegy 30-ra menő tanköteles gyermekei, miután egy felől a városban levő tanodákat – ezeknek nagy távolsága miatt – nem látogathatják, s más felől miután a tisztelt társaság által fenntartott társulati iskolába fel nem vétetnek, a legszükségesebb oktatás nélkül maradni kénytelenek... És mert szoros kötelességünknek tartjuk ezen egyéneket az emberi

⁸⁸¹ OL Z 271 84. cs. 155. t.

⁸⁸² DGT 1894 46. o., Babics 1952 143. o. Más források Trefil Ágoston néven említik az iskola első kántortanítóját, aki Vojtják Antal plébános mellett tevékenykedett. Ld. OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly igazgatótanító „Az Első Dunagőzhajózási Társaság által fenntartott pécsbányatelepi elemi népiskola 50 éves múltjának története” c. írása 1924. december 31-i keltezéssel. (Továbbiakban: Werb Károly iskolatörténete) Werb Károlyhoz a még vele „együttműködő Vizer Endréről hallomás útján” jutottak el az iskolaalapításra vonatkozó információk.

⁸⁸³ DGT 1894 46. o.

⁸⁸⁴ Babics 1952 143. o.

társadalomnak megmenteni, vagyunk bátrak a tisztelt Igazgatóságot hivatalosan megkeresni, miszerint említett gyermekeket a bányatelepi iskolába felvenni és a kellő oktatásban részesíteni szíveskedjék.” Mindezt azzal az érveléssel is megerősíteni vélte Aidinger, hogy „városunk közönsége nincs azon anyagi helyzetben, hogy ezek részére - külön tanoda felállítása által - a nélkülözhetetlen oktatásról gondoskodjék.”⁸⁸⁵ A Bányai Igazgatóság vezetése azonban vagy nem találta megalapozottnak a kérést, vagy más problémák vonták el a figyelmét, mert Aidinger hat évvel később, 1879. július 11-én, ekkor már polgármesterként, és mint „Pécs sz. kir. város községi iskolaszékének az elnöke” ismét feltette a Társaság pécsi vezetőinek a kérdést, hogy „vajon nem lenne-e hajlandó a jelzett gyermekeket tanodájába befogadni és saját tanerői által oktatni, s ha igen, minő feltételek mellett?”⁸⁸⁶ (Hogy a diskurzus közben az érintett gyermekek milyen iskolába jártak, és egyáltalán részt vettek-e a közoktatásban, arról nincsen információm. H. Z.) A probléma végül a Bányai Igazgatóság 1890. július 26-án kelt, Aidinger polgármesterhez intézett levele oldotta meg, megfogalmazva azokat a feltételeket, amelyek mellett hajlandó volt befogadni a Pécsbányatelepen lakó nem bányász szülők gyermekeit: „Hajlandók vagyunk egy körülbelül 80 tanulónak megfelelő iskolatermet rendelkezésre bocsátani, anélkül, hogy Pécs szab. kir. várostól ezért bért és a gyermekektől tandíjat igényelnénk.” És ezután következtek a feltételek: „Pécs szab. kir. város vállalja ezen iskolaterem berendezését, fenntartását és tanszerekkel való ellátását saját terhére... Ezen berendezés Pécs szab. kir. város tulajdonát képezi. Ugyancsak vállalja Pécs szab. kir. város a tanító díjazását, mégpedig ugyanazon illetményeket, amelyeket a társulat tanítói élveznek...Mivel a tanító nem lehet társulatunk nyugdíjintézetének a tagja, Pécs szab. kir. város kötelessége lesz annak nyugbérbiztosítását rendezni. A nyugbérbiztosításból kifolyólag az iskola fenntartót terhelő járulékok, illetékek vagy kötelezettségek ezen tanítóra nézve Pécs szab. kir. várost terhelik. Ezen tanító kinevezése és esetleges elbocsátása a Dunagőzhajózási Társaság részéről Pécs szab. kir. város polgármesterével egyetértőleg történik. A tanító egyébként kizárólag társulati iskolánk igazgatójának van alárendelve.”⁸⁸⁷ Az iskolafenntartók ugyanakkor megígérték, hogy a „nem társulati tanulók a társulatiaktól nem fognak elkülönítettetni”, és kijelentették, hogy „Pécs szab. kir. város községi iskolaszékének iskoláink ügyébe beavatkozási joga nem

⁸⁸⁵ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Zavaros Béla helyettes polgármester és Aidinger János főjegyző 503/10277 számú levele az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási társulat Igazgatóságának.

⁸⁸⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Pécs sz. kir. város iskolaszékétől. 37/879. számú levél.

⁸⁸⁷ OL Z 1481 62. cs. 76. t. Magyarra fordított kivonat a társulat igazgatóságának Aidinger János polgármesterhez intézett, 1890. év június 20-án kelt 125 számú leveléből.

lesz.”⁸⁸⁸ Válaszlevelében Aidinger arról biztosította a „Nagytekintetű Igazgatóságot”, hogy az általa szabott feltételeket „*készséggel elfogadjuk*”, és javaslatokat tett az egyes pontokban meghatározott feltételek teljesítésének a körülményeire; az osztályterem felszerelésére, a költségek kiegyenlítésének módjára, stb. is.⁸⁸⁹

Mindezek alapján megállapítható, hogy a DGT iskolaalapítása, bármilyen nemes célt is szolgált, eleinte nem összekötötte, hanem inkább szembeállította a kolónia, mi több, a város lakóit, ill. a Társaság és a Pécs városa vezetőit. A Társaság ugyanakkor nem lett volna „igazi” tőkés nagyvállalat, amelynél elsődleges szempont a vállalati érdek volt, ha a probléma rendezéséhez nem szab saját feltételeket, és mint láthatjuk, e vonatkozásban elég távol állt tőle a más területeken gyakorinak számító „jótékonykodás.” Ugyanakkor vitathatatlannak tűnik, hogy az első bányatelepi iskola megnyitása az egész térségre nagy hatást gyakorolt, többek között abban, hogy új, segítő lehetőségeket jelentett az elemi iskoláztatás terén nehéz helyzetben lévő városvezetés előtt. A pécsbányai iskola osztálytermének berendezési tárgyait Pécs városa adta kölcsön 1891-ben. Ebben a következőket találtam:⁸⁹⁰

- 10 db támlás hátulésű külön-külön kihúzható egyenként 2,16 m hosszú pad 40 üléssel
- 1 db faszék (katonai beszállásoláskor eltűnt – valószínű az I. világháború alatt. H. Z.)
- 1 db nagy fekete vonalazott tábla, falon láncon függő
- 1 db támalakú asztal, elzárható kettős fiókkal
- 1 db dobogó (tanszék)

1 db szabadon álló táblaállvány kettős vezetékkel és csigával, rajta két festett és vonalazott iskolai táblával.

Az első társulati iskola sok vonatkozásban már az alapítása pillanatában követendő példának mondhatni, mintaiskolának számított, olyan helynek, ahol kitüntetés volt tanulni és tanítani. Ezt nemcsak a vállalatvezetés gondolta így, hanem az intézményben működő tanítók is. Mindezt a következőképpen fogalmazta meg iskolatörténetében Werb Károly, aki 1923-1931-ig az iskola igazgatótanítója volt: „...*fenntartója kizárólag a Dunagőzhajózási Társaság, anyagi támogatást sem államtól, községtől, v. felekezettől eddig még soha igénybe nem vett. S ez az iskolának szerencséje is volt. Tudjuk ugyanis tapasztalatból, hogy ott, ahol az iskolát sokan tartják fenn, az nagyon ingatag alapokon áll s a tanító huzza mindig a legrövidebbet.*”⁸⁹¹

⁸⁸⁸ OL Z 1481 62. cs. 76. t. u. a.

⁸⁸⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Aidinger János 1890. július 5-én kelt 88 jzk. Sz./114. ikt. 1890. sz. válasza a 125 sz. levélre.

⁸⁹⁰ OL Z 271 84. cs. 155. t. A „Pécs szab. kir. város tulajdonát képező iskolai bútorok leltára a bányatelepi iskolánál.” Az eredeti leltárról Ambrus Antal igazgatótanító készített másolatot és küldte 1940. április 6-án, 50/1940. sz. alatt (valószínűleg) a Bányafelügyelőségnek.

⁸⁹¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 2. o.

Az alapításkor csupán egy tanerős iskola gyors fejlődésnek indult. 1861-ben a Társaság Fuchs Ádámot, a „kiváló pedagógiai érzékkal megáldott, szorgalmas, kitartó és vasakarattal rendelkező tanfőúr” nevezte ki kántortanítónak az időközben elhalálozott Trefil helyére. Az új tanító felesége kézimunkára tanította a lányokat.⁸⁹² 1865-ben „az iskolai oktatás támogatására, továbbá önművelés és szórakozás céljából” könyvtárral gyarapodott az intézmény. Az időközben főtanítóvá (Oberlehrer-ré) előléptetett Fuchs Ádám „...Miután abban az időben a tanítási nyelv a német volt, meghozatta Saatzer, Niedergesäs és Ditte német pedagógusok vezérkönyveit, Grube és Henschl módszeres számtani vezérkönyveit; járt az iskolának a Dresdában megjelenő Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung, a bécsi Schulbote és a Bergmannsfreund. A magyar lapok közül a sovány Néptanítók Lapja, a Néptanoda és a Katholikus Szemle.”⁸⁹³ A könyvtárban elhelyezett kötetek száma 1893-ban 2.502 volt, és ebben az évben 100 könyvkölcsönző 2.004 kötetet olvasott.⁸⁹⁴ 1894-ben, fennállása 38. évében – miután a „nem bányász gyerekeket” is befogadta - a hitoktatón kívül 8 tanítót és tanítónőt, továbbá két kézimunkatanítónőt alkalmazott az iskola. A tanítók közül egyet – a korábban ismertetett megállapodásnak megfelelően – Pécs szab. kir. város fizetett.⁸⁹⁵

A tanítás ekkor két, emeletes épületben zajlott. Az ún. „alsó épületnek” négy nagy terme, lépcsőfeljárata, tanácskozási terme, szertára és egy 27,75 m hosszú és 2,8 m széles folyosója volt, ahol télen a gyerekek eltölthették az óráközi szüneteket, és ahol a ruháikat felakaszthatták. Az iskolaépülethez tartozott fákkal körülvett „tornázó”, játszótér és iskolakert. A „felső épületben” – amelyben az 1870-es évek végéig a bányai igazgatóság volt elhelyezve⁸⁹⁶ - három tanterem, egy iroda és egy könyvtár volt, ill. a szomszédos házban – amely a társulat kémiai laboratóriuma volt – ugyancsak kialakítottak egy tantermet. A „felső épület” irodáját és könyvtárszobáját 1879-ben tanteremmé alakították.⁸⁹⁷

Az iskola történetében jelentős dátumnak számít 1880. szeptember 25. A pécsi bányaművekbe ellátogató I. Ferenc József császár és király ezen a napon a pécsbányatelepi iskolát is megtekintette, mi több, mintaiskolának nevezte. Hasonlóképpen vélekedett az intézményről Trefort Ágoston kultuszminiszter, aki 1883 májusában, és József főherceg is, aki 1883 szeptemberében látogatta meg a pécsbányatelepi társulati iskolát.⁸⁹⁸

⁸⁹² OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 1. o.

⁸⁹³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 2-3. o.

⁸⁹⁴ DGT 1894. 49. o.

⁸⁹⁵ DGT 1894. 46. o.

⁸⁹⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 3. o.

⁸⁹⁷ DGT 1894 46. o., OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 3. o.

⁸⁹⁸ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 5. o.

A tanulók létszámáról és összetételéről a „*Pécsbányatelepi népiskola statisztikai átnézete az 1893-94-es tanévről*” c. kimutatásból⁸⁹⁹ kapunk pontos adatokat. Ebben a tanévben, „*az érdemekben gazdag Fuchs ig. tanító nyugalomba vonulása után az... országosan elismert jó tanító és tanügyi író, Schmidt Boldizsár vette át az iskola igazgatását és vezetését, akit a bányai igazgatóság Szabolcsbányatelepről helyezett ide át.*”⁹⁰⁰ Az említett kimutatás szerint két első, egy második, két harmadik, két negyedik és egy ötödik „rendes” osztályt tartottak nyilván az intézményben, ehhez csatlakozott az ún. „ismétlő iskola” I. és II. osztálya, külön a fiúknak és külön a lányoknak. Az öt „rendes” évfolyamban összesen 613 gyermek – 580 „társulati”, és 33 „nem társulati” - kezdett a tanév elején, míg az ismétlő iskolát összesen 196 - 188 „társulati” és 8 „nem társulati” - diák kezdte meg. Ez a létszám a tanév során – kimaradás, ill. egy tanuló elhalálózása miatt – 601-re, ill. 165-re csökkent. A lemorzsolódás különösen az ismétlő osztályokban volt jelentős. A 766 tanuló megoszlásáról nemek, vallás és nemzetiség szerint kapunk tájékoztatást a korabeli forrásokból. E szerint 392 fiú és 374 lány látogatta az iskolát. 742 tanuló római katolikus, 15 ágostai evangélikus, 4 helvét evangélikus és 5 izraelita vallású volt. A tanulók a nemzetiségi megoszlás a következőképpen alakult. A németek voltak a legtöbben (451), őket követték a magyarok (123), majd a csehek (89), a morvák (63), a krajnaiak (20), a tótok (19), végül 1 horvát gyerek is tanult az iskolában. Az iskolai statisztika tartalmazza még a tanulók életkori adatait (az 1878 – 1887 között született gyerekek látogatták ebben az évben az iskolát), a tanulók előmenetelét, amely szerint 49 kitűnő rendű, 120 jeles rendű, 493 elsőrendű és 104 másodrendű eredmény született az adott tanévben. Pontos tájékoztatást kapunk az egyes osztályok mulasztási átlagáról, ill. a tanulók haladásáról olvasás, írás, számolás, magyar helyesírás és német olvasás tantárgyakból. A tanítás, a német anyanyelvű tanulók magas létszáma ellenére is, csak 1892-ig zajlott német nyelven, német nyelvű tankönyvek alapján. A tanítók ennek megfelelően baranyai és tolnai, esetleg más vidékről származó németek voltak.⁹⁰¹ A magyar tannyelvű oktatás, Babics szerint azonban nem jelentett nagy nehézséget a német anyanyelvű gyerekek számára, mivel mindannyian jól beszéltek magyarul, bár a mindennapi életben nagy valószínűséggel inkább a saját anyanyelvükből kölcsönzött elemekkel színesített „kolonische deutsch”-ot használták. Sokkal nehezebb helyzetben voltak a magyar bányászok gyermekei, amikor német nyelven kellett tanulniuk.⁹⁰² Az új tannyelv bevezetése ennek ellenére fokozatosan történt, és az volt a

⁸⁹⁹ OL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányatelepi népiskola statisztikai átnézete az 1893-94-es tanévről.

⁹⁰⁰ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 5. o.

⁹⁰¹ OL Z 1481 59. cs. 70. t. Werb Károly pécsbányatelepi tanító 1924. december 31-én kelt kézirata; Vö. Tilkovszky 1988 115. o.

⁹⁰² Babics 1952 144. o.

fő célja, hogy a nem magyar gyermekek a hat osztály elvégzése után már valóban jól tudjanak magyarul. Ezt a magyar nyelv tanításában ill. tanulásában legjobb eredményt elért tanítók és tanulók jutalmazásával sikeresen ösztönözték. A diákok közül azok részesülhettek például az Országos Középtanodai Tanáregylet 1871-ben felajánlott 129 forint 40 krajcár évi kamatából, akik *„az általános jó előmenetel és erkölcsös magaviseleten kívül a magyar nyelv ismeretében az illető tanárok által mint legjártasabb fog kijelöltetni.”*⁹⁰³ Az összeg kezelésével a bányatelep társuládája igazgatóságát bízták meg. A tanulók jutalmazását több alapítvány is támogatta, többek között a Pécsi Takarékpénztár, amely *„a pécsbányatelepi iskolának minden évben bizonyos összeget ad kiosztás végett.”*⁹⁰⁴

Az iskolai statisztika adatait tükrözi többé-kevésbé a Társulat 1894-es kiadványa is, amely megállapítja, hogy *„a gyermekek szellemi tehetségét illetőleg 22% jó, 58% közép és 20% gyenge felfogási képességgel bír. Az iskolalátogatási viszonyok kedvezők, a legtöbb mulasztás meghűlési betegségből származik, a sokszor hiányos öltözék vagy nagy távolság miatt. Rövidlátás és hebegés csak egyes esetekben fordul elő.”*⁹⁰⁵

Az iskolás gyermekek (6–13 év közötti korosztály) magasságáról, súlyáról, haj- és szemszínéről ugyancsak készítettek statisztikát ebben a tanévben. Az 1894-es táblázat 1.004 gyermek adatait tartalmazta. (Az akkor működő három bányatelepi iskolában összesen 1.368 gyermek tanult ebben a tanévben, ennek több mint a fele a pécsbányai iskolába járt.)⁹⁰⁶

A tíz évvel későbbi, 1904-1905-ös tanév némileg módosult statisztikai áttekintése ennél részben kevesebb, más vonatkozásban több adatot tartalmaz. Értesülhetünk belőle az osztályok és a tanulók számáról, az iskolások nem, honosság, vallás, anyanyelv és életkor szerinti megoszlásáról, ill. az általános előmenetelükről és a hiányzási átlagokról, ugyanakkor nem közölt adatokat az egyes tantárgyakban elért előmenetelről. Megtudhatjuk viszont, hogy hányan léptek ki az iskolából bizonyítvánnyal, hányan ítéltettek osztályismétlésre, és hányan léphettek magasabb osztályba. Mindent összevetve kiválóan érzékelteti, hogyan változtak tíz év alatt a legfontosabb kategóriákban a mutatók. A létszám 766-ról 816-ra nőtt, ebből 421 volt a fiú és 395 a leány. Az új kategóriának számító honosság szerint 421 számított belföldinek, 395 külföldinek. Anyanyelv vonatkozásában továbbra is a német anyanyelvűek voltak a legtöbben (542). Utánuk következtek a magyarok (158), a csehek (59), a morvák (37), a krajnaiak (17) és a tótok (3). Vallási megoszlás szerint 800-an vallották magukat római katolikusnak, 13-an ágostai hitvallású evangélikusnak és 3-an izraelitának. A tanulmányi

⁹⁰³OL Z 1481 59. cs. 70 t. Alapítványi oklevél. Vö. Tilkovszky 1988 115. o.

⁹⁰⁴DGT 1894 46. o

⁹⁰⁵DGT 1894 47. o.

⁹⁰⁶DGT 1894 47-48. o.

eredmények a következőképpen alakultak: 39 volt a kitűnő rendű, 113 a jeles rendű, 556 az elsőrendű, 108 a másodrendű tanuló.⁹⁰⁷

Kissé furcsa színezetet ad a statisztikának az a tény, hogy a Társaság saját adatközlése szerint a tanítás nyelve a túlnyomó német anyanyelvűség ellenére ekkor már mindegyik társulati iskolában – így a pécsbányaiban is, ahová a három iskolát látogató, összesen 1.305 tanuló nagy többsége járt – a magyar volt. A tanítói létszám a tanulók számának megfelelően változott a tíz évvel korábbihoz képest: a hitoktatón kívül hét tanító, két tanítónő és egy kézimunkatanítónő oktatta a gyerekeket.⁹⁰⁸

A DGT tanítói a havi bérükön túl még számos juttatásban részesültek. Ezt tanúsítja az a tanítói álláshirdetés, amelyet a pécsbányatelepi, ill. a vasasi társulati iskolákban megüresedett osztálytanítói állás betöltése céljából 1914. augusztusában tett közzé a vállalat.⁹⁰⁹ Ebben 1.100 korona kezdő évi fizetést ajánlott előzetes havi részletekben, két szobából és előcsarnokból vagy konyhából álló lakást, évi 30 q kőszén és 10 ürméter tűzifa erejéig ingyenes fűtést a nőtlen, kétszeres mennyiség erejéig a női tanító részére. Bár az új tanító alkalmazása ideiglenes volt, ha kielégítőnek találták a munkáját, véglegesítették. Az alkalmazást a következő feltételekhez kötötték: tanítói oklevél, a magyar és német nyelv tökéletes ismerete. A pályázatot a Bányai Igazgatósághoz kellett benyújtani. A tanítók a kedvezményesnek tűnő juttatások ellenére sem voltak maradéktalanul elégedettek a javadalmazásukkal. Werb Károly szerint egészen 1921-ig kellett várniuk, hogy „*az ország legjobban fizetett tanítói sorába*” emelkedjenek, amit az iskolaigazgató egyértelműen az akkori bányai igazgatónak, Dr. Jičinský Jaroslavnak és az iskola érdekében „*mindig messzemenően eljáró*” orosz Bálványi Endre adminisztratív igazgatóhelyettesnek tulajdonított.⁹¹⁰

1909-ben, 16 évi igazgatói tevékenység után Schmidt Boldizsár is nyugalomba vonult. Helyette Vizer Endre került az iskola élére, majd három évvel később, 1913-ban Haffner Vilmos. Az 1914-ben kitört I. világháború több vonatkozásban beszűremkedett az iskolai életbe is. A két épület „*evakuáltak tanyája és kaszárnya lett*”.⁹¹¹ 1915-ben isztriai internáltakat költöztettek a tantermekbe, így a bányatelep iskolaköteles gyermekei csak igen hiányos oktatásban részesülhettek. Később a katonaság foglalta le az iskolát, ami azt jelentette, hogy az egyes osztályok heti kétszer fél napi oktatásban részesültek a kaszinó

⁹⁰⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Az 1904-05.-i tanév statisztikai áttekintése.

⁹⁰⁸ DGT 1905 27. o.

⁹⁰⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Hirdetmény osztálytanítói állás betöltésére.

⁹¹⁰ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 9. o.

⁹¹¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 6. o.

nagytermében. Csak a hatodik osztályban folyt rendes tanítás.⁹¹² Bármilyen szervezeten működtek is a társulati iskolák, az ott folyó oktató-, nevelőmunka szinte teljesen ellehetetlenült. Az 1915-16. tanév előmeneteli és mulasztási naplója szerint⁹¹³ a második háborús év végén 637 beiratkozott tanulója volt az iskolának. A legtöbbjük (620) a római katolikus vallást gyakorolta, de volt közöttük ágostai hitvallású evangélikus (10), görög katolikus (4), református (2) és izraelita (1). A tanulók közül 429 vallotta magát német, 173 magyar, 29 cseh, 2 lengyel, 2 angol, 1 morva és 1 krajnai anyanyelvűnek. A kimutatás új rovata szerint az iskola 464 nem magyar anyanyelvű diákja közül az év végén 419 beszélt kielégítően magyarul.

1918-ban véget ért a háború, de mire a tanítók és a tanulók kiheverték volna a háborús károkat, *„jött a kommün, a szerb megszállással, amely munkásainkat megfertőzte, ifjúságunkat pedig lelkiileg megmérgezte”*.⁹¹⁴ Fontos megjegyezni, hogy az 1924-ben írt „Iskolatörténet” ebben a vonatkozásban – nyilvánvalóan a korszellemhez alkalmazkodva – kissé más képet fest a „kommün” időszakáról, mint az a dokumentum, amely a *„Pécsbányatelep, Mecsekszabolcs és Vasasbányatelep tanítótöteleteinek a munkás-elvtársak bizalmi férfainak részvételével 1919. április 5-én tartott együttes tanácskozmánya”* alkalmából készült.⁹¹⁵ Ebben az áll, hogy *„a tantestület csatlakozik a párthoz, mert érdekeinek védelmét sehol másutt nem remélheti, és lelkesedéssel szolgálja a szociáldemokrácia ügyét... mert a párt ellensége a szellemi munka kizsárolásának is. ... A demokrácia iskolája nem hajlandó a régi rendszert szolgálni és a tanítótság is szakít a megalkuvás gyáva politikájával.”* Bár kézjegyek nem szerepelnek a géppel írt dokumentumon, a résztvevők felsorolásánál, sk. kiterjesztéssel, ott találjuk szinte az összes társulati tanító nevét, élükön a magasztos iskolatörténetet megíró Werb Károllyal és mindazokkal, akik néhány év múlva, mint később látni fogjuk, a Trianont gyászoló nemzeti szellem leglelkesebb szószólóivá váltak: Jekl (Jéki) Antallal, Glatt Gyözővel, Ambruszt (Ambrus) Antallal, Kiesz Ferencsel, Löhr Károllyal. Bár ez a lista közel sem teljes (16 tanító szerepel rajta), ők azok, akik a társulati iskolák fennállása során valamennyien betöltötték az igazgatótanítói posztot. A Bányai igazgatóságához címzett éves jelentésüket már 1919 júniusában – alig két hónappal az ominózus „tanácskozmány” után - a következő, vagy hasonló tartalmú sorokkal zárták: *„Végül hálás köszönetemet*

⁹¹² OL Z 1481 61. cs. 71. t. 6810. sz. levél Nendtvich Andor polgármesterhez.

⁹¹³ OL Z 1481 58. cs. 70. t. A pécsbányai társulati iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1915-16-os tanévre.

⁹¹⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly iskolatörténete 6. o.

⁹¹⁵ OL Z 1481 59. cs. 70. t. „Pécsbányatelep, Mecsekszabolcs és Vasasbányatelep tanítótöteleteinek a munkás-elvtársak bizalmi férfainak részvételével 1919. április 5-én tartott együttes tanácskozmánya”-n készült dokumentum másolata.

*tartozom kifejezni azon jóindulatért, mellyel iskolánkat fenntartani és minden szükséges anyagiakkal ellátni méltóztatott. Alázatos szolgálója...*⁹¹⁶

A háborút követő első békeévben, de szerb megszállás alatt – az 1918-19-es tanévben - az igazgatói jelentések szerint nagyban „gátolta és súlyosan hátráltatta a tanítás eredményét az a féktelenség és szabadosság, melyet a jelen politikai helyzet vetett felszínre.” Emellett „spanyol és vérhas betegség” is felütötte a fejét a tanulók között, így a pécsbányatelepi iskolába beírt 457 mindennapi- és 145 vasárnapi (összesen 602) iskolás szokatlanul magas mulasztási átlagot produkált. A diákok összesen 20.344 félnapot hiányoztak, ebből 11.876-ot igazoltan, 8.468-at igazolatlanul, de ebben a tanévben még bírságot sem kellett fizetniük a mulasztások miatt. Ez tanulónként 33,7 félnapos hiányzást eredményezett.⁹¹⁷ Az 1919-20-as tanévre valamennyit javult a helyzet: a 656-ra emelkedett tanulói létszám mellett 18.608-ra csökkent a mulasztott félnapok száma, amiből egy tanulóra 27,5 félnapos hiányzás jutott. Ezért a szülők fizetéséből összesen 2.442 korona 70 fillér bírságot vont le a vállalat.⁹¹⁸ Az 1923-24-es tanévre beírt 616 diák hiányzási átlaga már „csak” 17,6 félnap volt; az iskolában tehát kezdett visszaállni a normális rend.⁹¹⁹

A háború utáni időszak nehéz évein a vállalat különféle juttatásokkal próbálta átsegíteni az iskolát. Ez nyilvánul meg abból a köszönőlevélből, amelyet 1924 januárjában a tantestület Werb Károly igazgató kezdeményezésére küldött Bálványi Endre DGT főfelügyelőnek, adminisztratív igazgatóhelyettesnek „az iskolaügy lelkes vezetőjének azon odaadó szeretetért, jóindulatáért, mellyel tantestületünket alkalmazza, s amely jóindulat főleg a karácsonykor kapott tekintélyes összegű jutalékokban nyert kifejezést. Ez arra ösztönözte a tanítókat, hogy a gondjaira bízott bányász gyermeket „hatványozott buzgalommal” neveljék, „vallásos, hazafias szellemben úgy, hogy díszére váljék szegény, megcsonkított hazánknak.”⁹²⁰

Az iskolának az éves jelentés szerint ebben a tanévben 8 okleveles, véglegesen kinevezett tanítója volt, beleértve az igazgatót is. Ez a létszám 1933-ra 5 főre csökkent.⁹²¹ Ebben óriási

⁹¹⁶ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly (akkor még vasasi) igazgatótanító 62/1919. számú, 1919. június 25-én kelt évi jelentése a „Nagytekintetű Bányai igazgatóság” számára.

⁹¹⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi társulati elemi iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1918-19-es iskolai évről.

⁹¹⁸ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi társulati elemi iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1919-20-as iskolai évről.

⁹¹⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi társulati elemi iskola összes osztályának statisztikai kimutatása az 1923-24-es iskolai évről.

⁹²⁰ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyvi kivonat a pécsbányatelepi társ. elemi népiskola tantestületének 1924. január 24-én tartott tanácskozmányáról.

⁹²¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Bejelentés a pécsbányatelepi társulati elemi népiskoláról 1925/26, ill. 1933/34. Werb Károly 1924. december 31-én lezárt „Iskolatörténetében” 9 tanítót és egy kézimunka mesternőt sorolt fel az 1923-24-es tanév derekán, akik a következők voltak: Werb Károly, Leordinay Dominika, Glatt Győző, Varajti

szerepe lehetett azoknak a nagyarányú létszámcsökkentéseknek, amelyek 1922 után, napirendre kerültek a bányá munkás, de különösen hivatali, adminisztratív létszámánál. A dolgozói létszámcsökkenés a társulati tanulók számának folyamatos apadását vonta maga után.⁹²² A tanfelügyelői látogatásokról készített jegyzőkönyvek többsége a változó viszonyok ellenére pozitívan értékelte az iskolában folytatott oktató-nevelő munkát. *„A tantervek helyesen ki vannak dolgozva, a haladási és a többi napló rendben vezetettek, a mulasztások pontosan ki vannak mutatva. ...A tanítás modern pedagógiai elvek szerint történik és a rendelkezésre álló időhöz mérten eredményes.”*⁹²³

A jegyzőkönyvben is említett időhiány főleg az ismétlőiskolában okozott gondot, ahol elméletileg vasárnap 8-11-ig volt tanítás, de az 1921. évi XXX. törvénycikk⁹²⁴ életbe léptetése után a 10 órakor kezdődő istentiszteleten az egész intézménynek részt kellett vennie, és ez egyharmadával csökkentette az egyébként is rövidre szabott tanítási időt. A királyi tanfelügyelőség ezért el is marasztalta Werb Károly igazgatót, aki nem tagadta a fennálló problémát – *„a tanításra ennek folytán kevés idő állt rendelkezésünkre”* – és az egyetlen megoldást a miserend átszervezésében látta. Bartinai Ferenc apát plébános azonban mereven elzárkózott a változtatástól, mi több, erőszakos, rideg magatartásával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tanulók – különösen télidőben, amikor *„jó ruha és komoly lábbeli”* hiányában csak nagy áldozatok árán tudtak eljutni a templomba – egyre nagyobb létszámban maradtak távol a vasárnapi istentiszteletekről. Az igazgató, humanitárius okokra hivatkozva, nem volt hajlandó *„a törvény ridegségével”* fellépni ellenük. *„A kommunizmus vadhajtásait mi teljes erőnkől irtjuk, de ha a humanizmust nem alkalmazzuk munkásaink gyermekeivel szemben, akkor a kommunizmust kiirtani sem fog sikerülni, sőt, plébános úr ily kérlelhetetlensége annak melegágyát készíti elő.”*⁹²⁵ Bálványi adminisztratív igazgató helyettes ezt a következőkkel egészítette ki Pécs Város Közigazgatási Bizottságához írt jelentésében: *„Iskoláink szervezésekor kifejezetten megállapítotott, hogy nevük társulati iskola, és hogy magánjelleggel bírnak. Semminemű állami segélyben nem részesülnek. ...Nyilvánvaló tehát,*

Károly, Seszták Antal (állami), Sass Ernő, Benkő Ferenc, Keblics István, Decleva Géza és a kézimunka tanítónő, Rechberg Anna.

⁹²² OL Z 1481 62. cs. 76. t 8423. sz. 1927. június 30-án kelt irat állami tanerők beosztásáról a pécsbányatelepi társulati népiskolánál. Werb Károly 1924. december 31-én lezárt „Iskolatörténetében” 9 tanítót és egy kézimunka mesternőt sorolt fel ugyanennek a tanévnek a derekán, akik a következők voltak: Werb Károly, Leordinay Dominika, Glatt Győző, Varajti Károly, Seszták Antal (állami), Sass Ernő, Benkő Ferenc, Keblics István, Decleva Géza és a kézimunka tanítónő, Rechberg Anna

⁹²³ OL Z 1481 59. cs. 70. t. Másolat az 1924. évi június 22-én felvett jegyzőkönyvről, amely Rózsa György kir. tanfelügyelő ismétlő iskolában tett látogatásáról készült.

⁹²⁴ 1921. évi XXX. Tc. *„Az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról”* (www.1000ev.hu)

⁹²⁵ OL Z 1481 61. cs. 70. t. Jegyzőkönyv. „Felvétetett 1924. május hó 1.-én Werb Károly pécsbányatelepi igazgatótanító úrral a kir. tanfelügyelőség 1069/1924. számú átiratában foglalt kérdésekben.”

*hogya a V. K. M. úr 1922. évi 130/700/VIII. számú rendeletének 59. §-a értelmében iskoláink nem magyarázhatóak át községi jellegűekké, tehát nem is alkalmazhatók a községi iskolákra szabott utasítások. ...Iskoláink szakszerű vezetése évtizedeken át bevált igazgatótanítóink dolga. ... Tiltakoznom kell az ellen, hogy felelős igazgatóink munka- és jogkörét a kir. Tanfelügyelőség megszorítsa, kezüket megkösse és tekintélyüket azzal rongosítsa le, hogy teljesen indokolatlanul bizalmatlansága jeléül az ülési jegyzőkönyveket jóváhagyás végett bekérje. Mivel pedig a kir. Tanfelügyelőség főképpen a pécsbányatelepi iskolával foglalkozik, kijelentem, hogy Werb Károly igazgatótanító úrral szemben teljes bizalommal viseltetünk, ... 31 évi társulati működése alatt soha kifogás ellene nem volt... A kir. Tanfelügyelőség önmagának is ellentmond, mert... csak röviddel ezelőtt részesítette Werb igazgatótanító urat írásbeli dicséretben.*⁹²⁶

A DGT azonban nemcsak a tanítói mellett állt ki nyilvánosan, hanem tovább folytatta azt a tevékenységet, amely a szegény sorsú tanulók segélyezésében nyilvánult meg. Ez persze nem tekinthető igazán jótékonykodásnak, hiszen a segélyek költségét nagyrészt a mulasztásért beszedett büntetéspénzekből fedezték, mégis sokat jelentett azoknak, aki rászorultak, és akik például büntetést kaptak azért, mert „jó ruha és cipő hiányában” nem tudtak eljutni a vasárnapi istentiszteletre. Az 1925-26-os tanévben 27 tanuló kapott ünnepélyes keretek között ruhát, harisnyát, téli sapkát, zsebkendőt, tanszereket.⁹²⁷

Az 1925-26-os tanévben további terhet jelentett a tanítók számára az új tanterv, amely „július 27-én kelt, de csak augusztus hó 24-én érkezett a kir. tanfelügyelőségtől” 9 példányban az iskolába, azzal a megkötéssel, hogy az új tanévben - „a miniszter úr 1925. évi május hó 14-én kelt 1467. eln. számú rendelete alapján megbeszélés és kipróbálás tárgyává kell tenni”. Ez azonban csak akkor volt lehetséges, ha „az új tanterv nyomán összeállított és részletezett”, ill. kir. tanfelügyelőség által jóváhagyott helyi tantervek alapján kezdték el az új tanévet.⁹²⁸

Az 1925-26-os tanév új, gyakorlatilag „próbatantervét” 1926-27-ben az új tankönyvek kipróbálása, ill. bevezetése követte. A tanítók számára komoly módszertani kihívást jelentett, hogy a tanterv szellemében megszerkesztett, de módszertani és stilisztikai szempontból gyakran hibásnak talált könyveket és a tananyagot a lehető legoptimálisabb módon a

⁹²⁶ OL Z 1481 59. cs. 70. t. Bálványi Endre igazgatóhelyettes iskolaügyi megbízott és gondnok minőségben írt, 1924. május 12-én kelt levele Pécs szab. kir. Város Közigazgatási Bizottságához.

⁹²⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Ad. 79/1925/26. számú kimutatás A pécsbányatelepi társ. elemi népiskola árva és szegény sorsú tanulóinak segélyezéséről.

⁹²⁸ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly 1925. szeptember 5-én kelt, 2/1925/26. tanév sz. tanévnyitó jelentése, ill. 12/1926/27. sz. 1926. szeptember 22-én kelt tanévnyitó jelentése.

tantervhez igazítsák. Ez a tanév folyamán többször összeülő „össztanácskozmányok” egyik állandó témája volt.⁹²⁹

Az 1927-28-as tanév statisztikai áttekintésében már csak 522 tanuló szerepelt, ebből 386 társulati és 136 nem társulati volt. Ez utóbbiak ugrásszerű növekedése tanítóhiányhoz vezetett. Werb Károly nem társulati tanerők bevonásával szeretne volna megoldani a problémát, és ez ügyben, az 1890-es egyezményre hivatkozva, levelet írt a Kir. Tanfelügyelőségnek. *„Ez a helyzet a teherviselés szempontjából nem méltányos”*- írta, *„ezért tisztelettel kérjük, méltóztassék a Vallás- és Közoktatásügyi Minister úr Ónagyméltóságánál kieszközölni, hogy pécsbányatelepi társulati iskolánknál az 1927/28. tanévre legalább még egy állami tanító osztassék be.”*⁹³⁰ Egy másik levelében nyomatékosan kérte, hogy az iskolájába *„bevonandó új állami tanerő ne nő, hanem férfi legyen.”*⁹³¹ Kérését a kir. Tanfelügyelőséghez írt levelében Bálványi igazgatóhelyettes is támogatta, kihangsúlyozva, hogy az új tanítót a „levente- és cserkész kiképzésbe” is szeretnék bevonni.⁹³²

Kérése megalapozottságának egy több évre visszamenő kimutatással igyekezett nyomatékos adni.

48. táblázat. A pécsbányatelepi társ. elemi népiskola tanulóinak száma 1922 – 1928 között társulati – nem társulati megoszlásban⁹³³

Tanév	Társulati tanuló	Nem társulati tanuló	Összesen	Nem társ. tanulók aránya (%)
1922/23.				
Mindennapi tanuló	419	53	472	
Ismétlő tanuló	154	8	162	
Összesen	573	61	634	9,62%
1923/24.				
Mindennapi tanuló	392	46	438	
Ismétlő tanuló	163	16	179	
Összesen	555	62	617	10,04%
1924/25.				
Mindennapi tanuló	352	52	404	
Ismétlő tanuló	148	21	169	
Összesen	500	73	573	12,73%

⁹²⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly 1927. július 20-án kelt, 148/1926/27. sz. tanévzáró jelentése az 1926-27-es tanévről.

⁹³⁰ OL Z 1481 62. cs. 76. t. 8423. számmal ellátott levél állami tanerők beosztása tárgyában a pécsbányatelepi társulati népiskolánál.

⁹³¹ OL Z. 1481 61. cs. 71. t. Werb Károly 1927. szeptember 19-én kelt, 12/1927/28-as sz. levele „Méltóságos Igazgató Úr” megszólítással, feltételezhetően vagy a Bányai Igazgatósághoz, vagy a Tankerületi Igazgatósághoz íródott.

⁹³² OL Z 1481. 59. cs. 70. t. Bálványi Endre 1927. szeptember 20-án kelt, 11931. sz. levele a Kir. tanfelügyelőséghez „Iskolaügy” tárgyában.

⁹³³ OL Z 1481 62. cs. 76. t. Ad 146/1926-27. sz. kimutatás. Werb Károly igazgatótanító 1927. június 30-án kelt, 8423 sz. levelének melléklete, amelyben a nem társulati tanulók növekvő számára hivatkozva állami tanerők beosztását kéri a pécsbányatelepi népiskolához.

1925/26.				
Mindennapi tanuló	278	78	356	
Ismétlő tanuló	140	23	163	
Összesen	418	101	519	19,46%
1926/27.				
Mindennapi tanuló	270	82	352	
Ismétlő tanuló	114	31	145	
Összesen	384	113	497	22,73%
1927/28.				
Mindennapi tanuló	265	86	351	
Ismétlő tanuló	121	50	171	
Összesen	386	136	522	26,05%

Az iskola igazgatója a nehézségek ellenére patetikus mondataival eredményesnek minősítette a tantestület által végzett „*széreny, de serény munkát, mely – mint a puszta tartós szele annak homokszemeit – a modern pedagógia áramlataival kapcsolatosan összehordta egy lepergett év mozzanatait.*”⁹³⁴

Ezt azonban csak részben támasztják alá a jelzett időszakban lefolytatott tanfelügyelői látogatások, amelyek során Dr. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő több problémára is rámutatott. A tanfelügyelő 1930. február 21-én és 22-én látogatott el az iskolába, és a következő megállapításokat tette:

- Az iskolában nem áll ivóvíz és ivóvíztartó edény, pohár a gyermekek rendelkezésére
- Az iskola IV. osztályában Werb Károly igazgató-tanító mindössze csak 2 tantárgy tanítását látja el, ami a nevelő-tanítás egysége szempontjából helytelen.⁹³⁵

Következő, 1930. március 17-i levelében még arra is felhívta az Igazgatóság figyelmét, hogy a javaslata ellen nyilván tiltakozó „*iskolaigazgató-tanító hatás- és munkakörét nem az iskola igazgatója hivatott megállapítani, azt az 53.000/909. sz. vallás- és közokt. min. rendelettel kiadott utasítás 129. §-a állapította meg, mint osztálytanító pedig tartozik ugyanezen utasítás 130. §-ában foglaltakhoz alkalmazkodni.*”⁹³⁶

A Társaság Bányai igazgatósága komolyan vette a fentiekhez hasonló, tanfelügyelői jelentéseket, ugyanis majdhogynem haladéktalanul intézkedett: még ugyanezen év április 1-jén elrendelte, hogy a pécsbányatelepi iskolaépületek folyosóin csappal ellátott fal

⁹³⁴ OL Z 1481 60 cs. 70. t. Az 1927-28-as tanév statisztikai áttekintése, ill. Werb Károly ig. tanító 179/1927-28. sz. zárójelentése.

⁹³⁵ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János 1930. március 4-én kelt levele a DGT tekintetes Igazgatóságának.

⁹³⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János 1930. március 17-én kelt levele a DGT tekintetes Igazgatóságának.

vízartályok kerüljenek elhelyezésre.⁹³⁷ Az igazgató osztálytanítói tevékenységének növeléséről viszont nincs információ.

A tanfelügyelő következő évi, 1931. május 22-én és 23-án tett látogatása után – egy újabb levélváltás tanúsága szerint - már megelégedéssel nyilatkozott az iskolában tapasztaltakról az igazgatás és az egyes osztályok vezetése vonatkozásában egyaránt.⁹³⁸ A látogatásról készített jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy az igazgatói székben váltás történt: Werb Károly helyét Ambrus Antal foglalta el. Vele együtt hét okleveles tanító és egy kántor alkotta a tantestületet, de a vezető kir. tanfelügyelő a következő, 1933. márciusában tett látogatása során ezt kevésnek találta. Beszámolójában arra kérte a Bányaigazgatóságot, hogy a II. és a III. osztály nagy létszáma miatt – előbbiben 83, utóbbiban 79 gyermek tanult – az 1933-34-es tanévtől kezdve engedélyezze egy új férfi tanító alkalmazását. A vállalatvezetés azonban – a rendkívül súlyos gazdasági viszonyokra hivatkozva, *„melyek között is évi 80.000 P-t meghaladó összeggel tartja fenn iskoláit”*, bár nem utasította el a javaslatot, haladékot kért a következő tanév elejéig, amikor is *„nagyobb mértékben fog csökkenni a munkáslétszám és ezzel kapcsolatban a tanulók létszáma is... lehetővé válhat egy tanító áthelyezése Szabolcsról vagy Vasasról.”*⁹³⁹

Az 1933-34-es tanév tanulói létszáma 437-re csökkent a jelentkezések után Ambrus igazgató jelentése alapján, őket továbbra is hét tanító tanította heti 24 – 29 órában – közülük azonban csak öt volt véglegesített alkalmazásban, míg a hitoktatást egy újonnan odahelyezett hitoktató látta el.⁹⁴⁰

1935. május 25-én Ambrus Antal igazgató nem személyzeti és oktatási gondokkal, hanem az iskolaépületek tatarozása ügyében fordult a Bányaigazgatósághoz, mert az iskola az épületek és a berendezés elhanyagolt állaga miatt nem tudott megfelelni *„egészségügyi és nevelési-tanítási feladatainak.”* A kérelmet a DGT Iskolák gondnoka személyes tapasztalatai alapján támogatta. A Bányaigazgatóság *„az egyéb fenntartási munkák mérséklése”* mellett engedélyezte a tatarozást.⁹⁴¹

A kor politikai áramlati és az újabb háború előszele az iskolák felett sem múltak el nyomtalanul. Az eseményeket leveleiben hűen megörökítő Ambrus igazgató 1937. december 7-én kelt levelében azt jelezte a *„Bányaművek tekintetes Vezetőségének”*, hogy iskolájának

⁹³⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. A DGT Bányaigazgatóság válasza Berze Nagy levelére 4322. sz.

⁹³⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 8066. sz.

⁹³⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. A Királyi Tanfelügyelőség és a DGT Igazgatóság levélváltása 791/1933, ill. 6067. sz.

⁹⁴⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Ambrus Antal 169/933. sz. levele; OL Z 1481 61. cs. 71. t. Bejelentés az I. DGT pécsbányatelepi társulati elemi népiskolájától.

⁹⁴¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus igazgató 119/935. sz. levele a bányagondnokság és az igazgatóság megjegyzéseivel.

„nincsen meg vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr öfőméltóságának arcképe”, ennek megrendelését kéri „az alsó – és felső iskola részére két példányban.”⁹⁴² 17 évvel Horthy kormányzóvá választása után íródott az igazgatói levél!

Az iskola Anschluss utáni első, 1938/39-es tanévéről készült statisztikája 421 mindennapi és 116 ált. továbbképző iskolai tanulóról, valamint 2 állami és 7 társulati tanítóról, köztük egy fő kisegítő tanítóról tájékoztat, ám legfontosabb bejelentése nem az iskola állományára, hanem a német nyelvű tanfolyam meghirdetésére és bevezetésére vonatkozott, amelyre „a III. osztálytól felfelé 148 társulati és 55 nem társulati tanuló jelentkezett. A létszám tehát igen magas, mert a III – VI. osztályban összesen 269 tanuló van, akik közül 203 tanuló kíván részt venni a tanfolyamon.”⁹⁴³ Ambrus igazgató azonban egy gyakorlati és pedagógia köntösbe bujtatott magyarázattal is előállt. „Nem keressük a tömeges jelentkezések okát, mert az iskola kell, hogy távol tartsa magát a napról napra változó eseményektől. Gyakorlati és pedagógia szempontból kívánom észrevételeimet megtenni. Mi lehet ennek a tanfolyamnak a célja? Szerény nézetem szerint csak az, hogy azok a tanulók, akik hazulról kevés német nyelvismerettel, kis szókinccsel rendelkeznek, azt el ne felejtsek és megszerezhessék azt az eszközt – olvasást és írást – amelynek segítségével német nyelvi ismereteiket tudatossá tegyék, gyarapíthassák és tovább fejleszthessék.” Ugyanakkor pedagógusi tapasztalatán alapuló aggodalmának is hangot adott: a tanulók között „nincs 10%, aki értelmesen tudná magát németül kifejezni? Lehet-e kilátás arra, hogy ezek (a fennmaradó 90%, H. Z.) a tanfolyamon megtanuljanak németül? Pedagógia szempontból pedig meg sem engedhető és kártékony hatású. A tanulók lelki világába olyan ismereteket akarunk elhelyezni, amelyeket semmihez kapcsolni nem tud, amelyeket meg nem emészthet, magáévá nem tehet... Heti két órában valakit németre megtanítani nem lehet...”⁹⁴⁴

Hogy mi minden állt még a minden kétséget kizáróan sokat tapasztalt, kiváló pedagógiai érzékkel megáldott, jó szándékú igazgató-tanító aggodalommal teli megállapításai mögött, nem lehet tudni, de tény, hogy az intézménynek, ahogy a többi DGT iskolának is, azt a szerepet szánta a nagypolitika, hogy a német nemzetiszocialista propaganda bázisa legyen.⁹⁴⁵

Az újonnan megvásárolt Horthy képek mellé minden bizonnyal Hitler vezér és kancellár képét is ki kellett függeszteni, ahogy a bányatelepi irodákban és kultúrházakban is.

Ambrus Antal intő megjegyzései azonban nem maradtak hatástalanok. A német nyelvtanfolyamra jelentkezettek nagy többségét végül, gyenge nyelvtudásukra hivatkozva

⁹⁴² OL Z 1481 61. cs. 71. t. 216/937. sz. levél

⁹⁴³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus Antal 187/1938. sz. jelentése a Bányai igazgatósághoz.

⁹⁴⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 187/1938. sz. levél

⁹⁴⁵ Tilkovszky 1988 123. o., OL K 28. 53. cs. C. 15005/1939

törölték, így a következő, 1939/40-es tanévre Pécsbányatelepen csak 28 tanulót vettek fel a kezdő, és 36 tanulót a haladó nyelvtanfolyamra.⁹⁴⁶ Ambrus Antal igazgató jelentésében 27, ill. 39 tanuló szerepel. A heti 2-2 órát Bérczes Károly, ill. Kőszegi István tanítók látták el. Az igazgató egységesen a Szepessy–Häckl-féle „Ich lerne Deutsch” c. tankönyvet rendelte meg a tanfolyamhoz, „mert azt a kezdők és haladók is használhatják”.⁹⁴⁷ Ezzel párhuzamosan, talán a komor valóság ellensúlyozása miatt, az 1938-39-es tanévtől kezdve szülői értekezleteket kezdett szervezni a népiskola tanítótestülete a társulati vendéglő nagytermében. Ezeken az összejöveteleken az iskola tanítói tartottak előadásokat a szülők számára. Az elsőt 1938. november 27-én Rónaszéki Nándor állami tanító az ember- és gyermekismeretről, a másodikat 1939. január 29-én Sümegi Antal állami tanító a gyermeknevelésről, a harmadikat 1939. március 26-án Benkő Ferenc társulati tanító a jellemnevelésről.⁹⁴⁸

A háború közvetlen hatása 1940-ben érintette először az iskola személyi állományát. Egy következő jelentés szerint a hét tanerős tantestület egyik tagját, Benkő Ferencet behívták katonai szolgálatra, míg a többieknek arról is nyilatkozniuk kellett, hogy hol és mivel töltik 3-4 hetes nyári szabadságukat. Egyéb szünidei elfoglaltságként a testület három tagja Levente oktatói tanfolyamon vett részt.⁹⁴⁹

1941 novemberében Rónaszéki Nándor állami tanító is bevonult. Helyettesítése miatt a Tanfelügyelőséghez fordult Ambrus Antal, de levelére azt a választ kapta, hogy „a helyettesítésről az iskolafenntartó tartozik gondoskodni”.⁹⁵⁰

A megváltozott politikai körülmények következtében a bányavidéken, így Pécsbányán is mind több szülő vallotta magát németnek. Ennek következtében a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárult ahhoz, hogy a bányatelepi népiskolákban egy-egy tanerős német tanítási nyelvű tagozatokat indítsanak. Ezeken a tagozatokon a tanítás a 700/1941. M. E. számú rendeletben szabályozott teljes anyanyelvi oktatási rendszer szerint történt. Csak azok a mindennapi tanköteles tanulók nyerhettek felvételt a tagozatra, akiknek a szülei népi németnek vallották magukat, és ezt a Magyarországi Németek Szövetsége is elismerte és igazolta.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ Tilkovszky 1988 123. o.

⁹⁴⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus Antal 167/1939. sz. jelentése.

⁹⁴⁸ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Ambrus Antal Bányai igazgatóságához küldött 262/1938, 12/1939, 53/1939. sz. meghívó levelei.

⁹⁴⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Kimutatás a pécsbányatelepi tanítók szünideji szabadság idejéről és elfoglaltságáról - 1940

⁹⁵⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Pécs 1941. december 12.

⁹⁵¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 2863/1941 sz. levél a pécsbányatelepi társulati iskola tanítási nyelvéről.

Az 1941/42-es tanévre történt beiratkozásokról készült kimutatásból kiderül, hogy az előző tanévhez képest az új jogszabálynak megfelelően,⁹⁵² újabb, VII. osztállyal bővült az iskola. Ennek beindítását „tanerő szaporítás nélkül” sikerült megoldani. De mivel nem állt rendelkezésre elegendő tanterem, az alsó osztályokban bevezették a felváltva való (délelőtti, ill. délutáni) oktatást. A hét osztályban 11 tanerő látta el az 507 gyermek tanítását.⁹⁵³

A következő, 1942/43-as tanévben már nyolc osztályban folyt a tanítás. Az 567 tanuló tanítását ebben az évben is 11 tanító látta el.⁹⁵⁴

1944-re az iskolák működése a háborús katonai igény elsőrendűvé vált szempontjainak rendelődtek alá.⁹⁵⁵ A front közeledése előtt a német tagozatok tanítói, jórészt a tanítványaikkal együtt, elmenekültek, valószínűleg a szervezett német kiürítési akció keretében. A pécsbányatelepi német tagozatról mindössze 8 tanuló maradt itthon, akik 1944 decemberétől a magyar iskolai osztályban folytatták tanulmányaikat.⁹⁵⁶

VII. 2. A (mecsek)szabolcsi elemi népiskola

1870 novemberében a Vallás- és Közoktatási Minisztériumból, Eötvös József miniszter megbízásából, Janárky Gerzson államtitkár aláírásával levelet kapott a DGT igazgatósága: „*Értésemre esett*” – írta az államtitkár – „*miszerint a Pécs város határával szomszédos szabolcsi bányatelepen a gyermekek – kiknek száma a 46-ot is már meghaladja – iskola nemlétében oktatásban mindmáig nem részesültek.*” A probléma megoldása érdekében arra kérte a „*tisztelt igazgatóságot, hogy mint a birtok bérlője, valjon volna-e hajlandó a nevezett kőszéntelepen egy iskolának felállításáról... egy tanító díjazásáról gondoskodni.*”⁹⁵⁷ A Társaság válaszlevelét nem sikerült megtalálnom, de minden bizonnyal pozitív lehetett, mert két év múlva, 1872-ben - húsz évvel azután, hogy a vállalat megvetette a lábát a pécsi szénmedencében - Szabolcson megnyílt a DGT iskolája. Mivel az iskolaalapítás a székesegyházi uradalommal kötött bányabérszerződés alapján történt, az iskolának kezdetől fogva római katolikus jellege volt. Az egy tantermes intézmény az 1872-73-as tanévben kezdte meg működését. 3 tagozatára 50 tanuló iratkozott be. Az oktatás nyelve a magyar volt,

⁹⁵² 1940. évi XX. tc.

⁹⁵³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi elemi népiskola 114/1941. sz. jelentése az 1941-es beiratások eredményéről.

⁹⁵⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsbányatelepi elemi népiskola 162/1942. sz. jelentése az 1942-es beiratások eredményéről.

⁹⁵⁵ Tilkovszky 1988 134. o., OL Z 1481 38. cs. 141/1944-1945

⁹⁵⁶ Tilkovszky 1988 135. o., OL Z 1481 38. cs. 49/1944-1945, 175/1944-1945

⁹⁵⁷ OL Z 1481 58. cs. 70. t. A DGT Igazgatóságához címzett, 1870. november hó 11-én kelt, 24326 számú államtitkári levél.

a gyerekekkel egy tanító foglalkozott. Az iskolaépület mellett egy tornateret is kialakítottak.⁹⁵⁸

1873-ban újabb vállalati elemi iskolát nyitottak a meglévő mellé. A háromtermes épülethez kert is tartozott. Bár a két intézmény jogilag különállónak számított, egységes szakmai alapokon folyt bennük az oktatás.⁹⁵⁹

1875-ben összesen 102 beiratkozott tanulója volt a két szabolcsi társulati iskolának: 52 német, 13 magyar, 26 cseh, 9 morva és 2 szlovák anyanyelvű gyermek.⁹⁶⁰ Bár a német gyerekek aránya meghaladta az 50%-ot, és a magyar gyerekek aránya a 13%-ot sem érte el, a tanítás nyelve a szabolcsi iskolákban továbbra is a magyar maradt. Az 1877-78-as tanévben a pécsbányatelepi, szabolcsbányatelepi és vasasbányatelepi társulati népiskolák mindegyikére jellemző volt ez az arány: az összes beiratkozott tanulónak csupán a 9%-a volt magyar, szemben az 57% német, 18% szlovák, 8% cseh, 5% morva, 3% szlovén tanulóval, de Pécsbányán és Vasason, a szabolcsi iskolától eltérően, az 1891-92-es tanévig németül folyt az oktatás.⁹⁶¹

Az 1883-84-es tanévet (az ún. „vasárnap” vagy „ismétlőiskolásokat” is beszámítva) már 268 tanulóval zárták (ebből 150, azaz 52,5% továbbra is német volt).⁹⁶² Ez akkora túlterheltséget okozott a két társulati iskolaépületben, hogy a DGT bányafelügyelete felszólította a szabolcsi községi elöljáróságot arra, hogy *„folyó év szeptember 1-jére körülbelül 100 iskolás gyermekre számítható növekvés elhelyezése végett a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék.”*⁹⁶³

A magyar oktatási nyelv ellenére az iskolai jelentések, statisztikák németül készültek, így az a „Rangstufe” (rangfokozat) is, amely a tanulók előmeneteléről nyújtott tájékoztatást az iskolában alkalmazott, a pécsbányatelepi kategóriáktól némileg eltérő minősítésekkel. Míg Pécsbányán kitűnő rendű, jeles rendű, elsőrendű és másodrendű minősítéssel értékelték a tanév végén a tanulókat, Szabolcsan az I., II., III. és IV. Rangstufe kategóriákba sorolták az elért eredmények alapján a gyerekeket.⁹⁶⁴

Az iskola statisztikai kimutatásaiban a tantárgyi előmenetel rovatban a „Deutsche Lesen” (német olvasás), az „Ungarisches Lesen (magyar olvasás), a „Rechtschreiben” (helyesírás) és a „Rechnen” (számolás) tantárgyak szerepeltek. Az év végi kimutatás szerint a 268 tanuló

⁹⁵⁸ DGT 1894 47. o., Babics 1952 143. o.

⁹⁵⁹ DGT 1894 47. o.

⁹⁶⁰ Babics 1952 145. o.

⁹⁶¹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Die Zahl der schulbesuchenden Kindern im Jahre 1877. Lásd: Tilkovszky 1988 115. o.

⁹⁶² OL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1883/84

⁹⁶³ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Szabolcsi község tekintetes elöljáróságának a DGT bányafelügyelete. 440. szám.

⁹⁶⁴ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1883/84; Rangstufe 1883/84

nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult: A már említett 150 német anyanyelvű gyermekén kívül 27 magyar, 37 cseh, 22 morva, 28 krajnai, 3 horvát és 1 lengyel diák koptatta a szabolcsi padokat. Az iskola arculatán az alapításkor kihangsúlyozott vallási jelleg is erősen meglátszott: a 262 római katolikus diákhoz mindössze 6 evangélikus csatlakozott. A szabolcsi községi előjáróságnak küldött társulati felszólítása nagy valószínűleg nem járt eredménnyel, mert az 1884-85-ös tanévben 349-re, az 1885-86-osban 388-ra emelkedett a tanulói létszám és az arány a nemzetiségi és vallási hovatartozás vonatkozásában változatlan maradt.⁹⁶⁵

A következő évtized statisztikai kimutatásai azt sugallják, hogy bár az iskolában oktatott gyermekek száma 1886/87-ben 286-ra csökkent, a következő tanévtől megállapodott a 310 – 350-es létszám között, és minimálisan bár, de emelkedett a magyar nemzetiségű tanulók aránya.⁹⁶⁶

A szabolcsi iskola 1892/93-as tanévre készített órarendjében egyértelműen érződik az a hatás, amelyet a magyar oktatási nyelv 1892-es bevezetése gyakorolt a többségében német nemzetiségű gyerekek által látogatott társulati iskolákra. Ebből jól látszik, hogy I. osztályban egyáltalán nem, és a felsőbb osztályokban is csak nagyon alacsony óraszámokban oktatott német olvasást és nyelvgyakorlatot. Az elméleti tárgyakon kívül (számтан, olvasás különféle típusai, beszédgyakorlat, szépírás és ütemírás, földrajz, történelem, természetrajz, természettan, rajz, hittan) női kézimunka és torna szerepelt az órarendben. A hét minden napján volt tanítás (vasárnap délelőtt a vasárnapi iskola foglalkozásai zajlottak), de szombat délelőtt csak két elméleti órát tartottak, a 3-5. órában csupán a lányok számára volt kézimunka foglalkozás, az is csak a téli időszakban.⁹⁶⁷

⁹⁶⁵ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1883/84; 1885/86, 1886/87, 1887/88, 1888/89

⁹⁶⁶ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Statistische Übersicht 1886/87 – 1892/93

⁹⁶⁷ OL Z 1481 58. cs. 70. t. A szabolcsi iskola órarendje az 1892/93-as tanévre.

49. táblázat. Órarend az I. cs. és kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság szabolcsbányatelepi népiskola számára az 1892-93. tanévben⁹⁶⁸

Nap	Osztály	8 – 9	9 - 10	10 – 11	11 - 12	2 -3	3 - 4	4 – 5
	I.	Számтан	Hittan	Női km.		Irva o.		
	II.	Számтан	M. o.	Hittan		Ütemírás		Torna
Hétfő	III.	Számтан	M. o. és	b. gyak.	Hittan	N.o. h. í. és ny.gy.		Női km
	IV.	Számтан	M. o. és	^{1/2} M/ ^{1/2} N	Női	Szépírás	N. o.	
	V.	Számol	b. gyak.	Ny.gyak.	km.	dtto.	N. o.	
	I.	Számтан	Irva o.			Irva o.	BÉGY	
	II.	Számтан	M. o. és	Ny.gyak.		N. o.	N. ny.	
Kedd	III.	Számтан	M. o. és	Ny.gyak.	Női km.	Földrajz	N. o.	
	IV.	Számol	M. o. és	Figyel.	Rajz	N. o.	Földr.	Torna
	V.	Számтан	b. gyak.	T. rajz		N. o.	Figyel	
	I.	Számтан	Hittan	Irva o.				
	II.	Számтан	N. o. és	Nyelvtan	Női km.			
Szerda	III.	Számтан	M. o.	Hittan		Női Kézimunka		
	IV.	Számтан	M. o. és	Írásb. f.	Hittan			
	V.	Számol	b. gyak.	T. tan				
	I.	Számтан	Irva o.				BÉGY	
	II.	M. o.	M. ny.	Női km.	Női km.		Ének	fT/l km
Csüt.	III.	Számтан	M. o. és	b. gyak.				N. o.
	IV.	Számol	M. o. és	Figyel	Rajz		Figyel	
	V.	Számтан	b. gyak.	Tört.				Földr.
	I.	Számтан	Irva o.	Női km.			BÉGY	
	II.	Számтан	M. o.	Hittan			BÉGY	
Péntek	III.	Földrajz	M. o. és	Ének			N. o.	
	IV.	Számтан	M. o. és	^{1/2} M/ ^{1/2} N	Hittan		Figyel	Torna
	V.	Számol	b. gyak.	ny. és hí.			Tört.	
	I.	Irva o.	Ének	Torna				
	II.	Számтан	M. o.	Ének				
Szombat	III.	Számтан	N. o. és ny.					
	IV.	N. o. és	Föld- rajz			Női kézimunka (télen)		
	V.	ny.gyak.						
Vasárnap	9 – 11-ig: I. és II. csapat vasárnapi iskola							

Rövidítések (H. Z.):

M. o. – magyar olvasás; N. o. – német olvasás, b. gyak. – beszédgyakorlat, Irva o. Irva olvasás, Ny. gyak. – nyelvgyakorlat, Női km. – női kézimunka, BÉGY – Beszéd és értés gyakorlat, Írásb. F. – írásbeli feladvány, T. rajz - természetrajz

Az 1903/04-es tanévben a korábbiakhoz képest újabb adatokat is találunk. A kimutatás szerint a 362 beiratkozott diák négy kivétellel mind római katolikus vallású volt. A „Nemzetiség” rovatban szembetűnő változásként 114 magyar tanuló szerepelt a 193 némettel szemben. Ez azt jelentette, hogy míg a németek az összlétszámhoz képest tartották az 53%-os arányt, a magyar gyerekek aránya – a többi nemzetiség (cseh, morva, ukrán, horvát) rovására 31,5%-ra emelkedett. A tanulók minősítése itt már a pécsbányateleppel azonos módon történt, ám negatív rekordként megállapítható, hogy az iskola ebben az évben csupán egyetlen kitűnő

⁹⁶⁸ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Szabolcsbányatelep, 1892. szept. 6-án.

rendű diákkal büszkélkedhetett. (Tíz évvel korábban még 36 gyereket soroltak az „I. Rangstufe”-ba!) Az órarend szám- és mértannal, ill. fiú- és leány kertészettel bővült. Az I. osztályban heti 20, még a IV–V. osztályokban heti 27 órában tanultak a gyerekek. A statisztikát az év végén jutalmazott diákok névsora zárja: a 362 tanulóból 31, tehát csaknem 10% kapott pénz- (1, ill. 2 korona) vagy könyvjutalmat,⁹⁶⁹ valószínűleg valamelyik bányatelepi iskolát támogató, korábban már említett alapítvány vagy takarékpénztár jóvoltából. A következő, 1904/05-ös tanítási évre 12-vel nőtt a tanulói létszám. Az iskolában ebben a tanévben a DGT saját kiadványa szerint 4 tanító és 1 kézimunka tanítónő működött.⁹⁷⁰ Az éves statisztika külön kiemelte – nemzetiségi hovatartozás szerint – a magyar nyelv oktatásának az eredményét. Ebből kiderül, hogy az a 48 tanuló (44 német, 2 cseh, 2 krajnai), akik beiratkozáskor nem tudott magyarul, az év végéig megtanult.⁹⁷¹

1906-ban végre a Bányai igazgatóság is hajlandóságot mutatott arra, hogy *„a már meglévő iskolaépületre egy emeletet két tanteremmel ráépítenének és ezen tantermek egyikében helyezhetnék el a katolikus iskolát.”* E nemesnek tűnő lépés mögött természetesen józanul megítélt anyagi megfontolások húzódtak elsősorban: *„A meglévő régi iskolai épületnek értéke... semmi arányban nem áll azzal a szénkincessel, melyet mint biztonsági pillért az épület részére meghagyni kellene és azon haszonelmaradással, melyet a főtisztelendő székesegyház uradalom mint bérbeadó szenvedne.”* A levelet aláíró bányai igazgató ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy *„az iskola eddigi (katolikus) jellege és... társaságunkhoz való viszonya semmiféle változást nem szenvedne... arra törekednénk, hogy a régi iskolaépületet a lehetőség szerint fenntartsuk és esetleg mint tanítói lakást továbbra is használjuk.”*⁹⁷²

Az örkanonok azonban a nagyvonalú ígéretnek ellenére és valamilyen oknál fogva figyelmen hagyta azt a tényt, hogy a székesegyházi uradalom, mint a terület tulajdonosa, nagyobb anyagi veszteségnek van kitéve, mint a bányavállalat – a költöztetés bonyodalmaira hivatkozva - elutasította a bányai igazgató ajánlatát, és egyben leszögezte a káptalan óhaját: *„... a biztosítási pillérek addig, míg kedvezőbb megoldás nem kínálkozik, feltétlenül meghagyandók”*.⁹⁷³

Mivel a katolikus iskola épülete részére meghagyott biztonsági pillér nagy, mintegy 360.000 q kiaknázásra váró szénmennyiséget foglalt magában, a bányai igazgatóság az örkanonok elutasító válasza után kénytelen volt más megoldást keresni a veszteség elkerülésére, így a

⁹⁶⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t.

⁹⁷⁰ DGT 1905 27. o.

⁹⁷¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Statisztikai átnézet az 1904/05. tanévben.

⁹⁷² OL Z 1481 61. cs. 71. t. A DGT Bányai igazgatóság levele méltóságos Walter Antal örkanonok pápai praelátusnak. 1511. sz.

⁹⁷³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Walter Antal válasza a Bányai igazgatóságnak. 22/1906

probléma rendezésére felmerült iskolabővítés vagy egy esetleg másutt felépítendő új iskola tervét el sem készítették.⁹⁷⁴

Ezzel azonban nem ért véget az iskola kálváriája. A pécsi főszolgabíró 1908. május 14-én kelt leveléből ugyanis kiderül, hogy az iskolaépület időközben gyakorlatilag használhatatlanná vált, ezért a főszolgabíró felszólította a Bányaigazgatóságot, hogy *„az épület használhatóságára vonatkozólag adandó szakvéleményt szíveskedjék megküldeni és arról is értesíteni, hogy az ekként most már használhatatlan állapotba jutott iskolaépület helyett újat építeni mikor szándékozik”*.⁹⁷⁵ Hasonló véleményt fogalmaztak meg az iskola képviselői is, amely Károly Ignác iskolagondnok tolmácsolásában került be az ügyre vonatkozó, 1908. szeptember 27-én felvett jegyzőkönyvbe: *„a szabolcsbányatelepi rk. iskolaépület a veszélyes környezet miatt jelenlegi helyéről más biztosabb helyre átvendő.”*⁹⁷⁶

A probléma – valószínűleg nem annyira az iskola, mint a sokat emlegetett hatalmas szénkincs miatt – még a bécsi igazgatóságra is eljutott. A pécsi bányaigazgató talán itteni sugallatra írta meg a főszolgabíróhoz a válaszát 1908 júniusában. Biztosította a címzettet, hogy *„az iskolai épületet érhető minden veszedelem el lett hártva... az jelenlegi építési állapotában iskolára és tanítóra való minden veszély nélkül még hosszabb ideig használható lesz.”* Az igazi indokot azonban a levél végén olvashatjuk: *„Nincsen szándékunk, hogy új iskolai épületet emeljünk... miután nekünk csakis a főtisztelendő székesegyházi uradalommal való bérleti időtartama alatt, amely azonban 1918. évi április 30-án (10 éven belül – H. Z.) tehát már csak rövid idejű, kell ezen iskola fenntartásáról gondoskodnunk.”*⁹⁷⁷

Az épületet fenyegető veszély elhárítása miatt végül védgát vagy korlát emelését rendelte el Benyovszky főispán, leszögezve azt is, hogy a *„tárgyban jelzett iskolaépület a jelen állapotban s helyen minden veszély kizárása nélkül több éven át nem maradhat”*.⁹⁷⁸ Az 1906 óta húzódó ügyet lezáró „Véghatározatot” 1912. január 9-i ülésén hozta meg Baranya vármegye Közigazgatási Bizottsága, arra hivatkozva, hogy *„a falak állapota... nagyban megjavult az ideiglenes támaszték helyett felépített pilléreknek köszönhetően”*, és mert *„az iskola állékonyságára befolyással bíró bányaiüzem tekintetében a bányaigazgatóság”* – amelynek vezetői az ügy elindulásakor még maguk tettek javaslatot egy új iskola megépítésére! – *„az épület biztonságát illetően teljes felelősséget vállal. Ezek alapján egy új*

⁹⁷⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A bányaigazgató 1908. január 28-án 317. sz. kelt levele Myskovszky Emil bányafőfelügyelőhöz.

⁹⁷⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A pécsi főszolgabíró Bányaigazgatósághoz címzett levele. 2705/ki 1908

⁹⁷⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyv. Ad lkt 165/alisp. 1908

⁹⁷⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A bányaigazgató Főszolgabírói Hivatalba írt válasza. Másolat. 2698. szám

⁹⁷⁸ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Benyovszky főispán 1909. február 7-én kelt 4214/1908. számú levele a DGT Bányaigazgatóságának.

épület emelésének szükségességét nem áll módunkban megállapítani.” A döntésről a DGT, a szabolcsbányatelepi rk. iskolaszék, a kir. tanfelügyelő, Gróf Zichy Gyula püspök és a vallás és közoktatásügyi miniszter kapott értesítést.⁹⁷⁹

A vitatott iskola tanerői eközben mindent megtettek azért, hogy megfelelő oktatásban részesítsék a gondjaikra bízott gyerekeket, akik a vita kirobbanását követő 1907/08-as tanévben 305-en, míg a „Véghatározat” évében, azaz 1912-ben 337-en⁹⁸⁰ várták, hogy a sorsukról döntsenek.

A Pécsi Bányai Igazgatóság jelentése, amelyet a Társulat Bécsi Igazgatóságnak küldött azt is felvázolta, hogy anyagi vonatkozásban mennyibe kerülne egy esetleges bővítés a szabolcsi iskolában:⁹⁸¹

- egy munkáslakás átalakítása iskolaigazgató számára, hozzátartozó tanteremmel:	1.102 korona,
- egy második munkáslakás igazgatói irodává való alakítása:	220 korona,
- munkáslakás rendbe hozása egy új tanító számára:	140 korona,
- egy tanerő éves fizetése:	1.000 korona,
- az iskolaépületek és az új tanító lakásának a fűtése:	470 korona,

Mindez a legnagyobb gazdaságosság szem előtt tartásával.

A bővítés szükségességét – az épület veszélyes állagán túl - az iskolaköteles, ill. beiratkozott gyerekek évről évre növekvő száma indokolta, akik között egyre több volt a telepen lakó, de nem vállalati dolgozó gyermeke, számuk 1907-ben elérte a negyvenet. A jelentés szerint tovább folytatódott ez a tendencia. A jelentés készítői nem hallgatták el azt sem, hogy számukra egy új iskolaépület megépítése jelentett volna megnyugtató megoldást a régóta húzódó problémára. *„Számítunk az Igazgatóság mielőbbi döntésére, hogy az engedélyezés esetén az új tanév kezdésére, szeptember 1-jére elkészülhessen az új helyiség.”*⁹⁸²

A fent idézett jelentés tanítói javadalmazásra vonatkozó adatát megerősíti egy 1914-es levél, amelyet Polácsi János tanító küldött az Iskolagondnokságnak. Az elemi iskolai tanítók ekkor az 1913. évi XVI. tc.⁹⁸³ alapján kapták az illetményüket, amelynek a 3. §-a így szól: *„A tanítónak a jelen törvényben megállapított fizetésre és ezenfelül természetben nyújtott lakásra, ilyen lakás hiányában pedig a jelen törvényben megállapított lakáspénzre van igénye.”*

⁹⁷⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Véghatározat. 4778/kb.1911

⁹⁸⁰ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Reserviert. An die Direction Wien. 17. Juli 1913. Schule Szabolcs. 4157. sz.

⁹⁸¹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Reserviert. An die Direction Wien. 17. Juli 1913. Schule Szabolcs. 4157. sz.

⁹⁸² OL Z 1481 61. cs. 71. t.

⁹⁸³ 1913. évi XVI. tc. *„a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről”* (www.1000ev.hu)

Ugyanezen törvény 22. §-a a már alkalmazásban álló tanítók járandóságaira vonatkozóan kimondta, hogy „járandóságait 1913. évi január hó 1.-től kezdődő hatállyal legkésőbb 1913. évi december hó 31-ig kell kiegészíteni.” A tanítói pályán 1907, szabolcsi álláshelyén 1909. június 1-je óta működő Polácsi János a törvényben meghatározott kiegészítés ügyében emelt panaszt. A kiegészítést a Társulat elmulasztott neki kifizetni. A tanító kimutatása szerint „a DGT-től jelenleg is élvezett fizetésem 1.000 korona és 70 q. szén”. Az idézett törvény 4. § 3. bekezdése ezzel szemben a következőképpen rendelkezik:

Kezdő javadalmazás	1.200 korona
3. fokozat	1.400 korona
III. o. 2. fokozat	1.600 korona
3. fokozat	1.800 korona

A 6. § ezt azzal egészíti ki, hogy „a fizetési osztályokba való előléptetéshez szükséges szolgálati idő tartama a kezdő javadalmazásban a férfitanítóknál 2, a nőtanítóknál 4 évben... a III. fizetési osztályban úgy a férfi-, mint a nőtanítóknál 5 – 5 évben, a II. és I. fizetési osztályokban pedig 4 – 4 évben állapítatik meg.”⁹⁸⁴

A tanítót megillető 400 koronás különbözet kifizetését kérte 1914. március 19-én kelt levelében Mayer György iskolagondnok is, megemelve az összeget az 1914. évi első negyedévre járó 100 koronával.⁹⁸⁵

A Bányagazgatóság április 2-i intézkedése⁹⁸⁶ alapján azonban csak 324 koronát kapott a tanító, mert „fáért és szénért egy évre 176 koronát” levontak a nagy elmaradással kifizetett összegből.

Az első világháború első évében, 1914-ben Wolf Mihály iskolaigazgató jelentése⁹⁸⁷ szerint 389 gyermek látogatta az iskolát, míg az 1918-19-es tanévben – egy 1919-es szeptember 6-án készült kimutatás alapján – 388. Ugyanebben az időszakban hat tanító oktatott Szabolcson. Lakáskörülményeiről Kiesz Ferenc, az iskola 1915-ben kinevezett vezetője készített kimutatást.⁹⁸⁸ Mindegyik tanító megkapta a Társaságtól a törvény alapján járó, „természetben nyújtott” lakást. Két lakás alapterülete egyenként 67,6 m², három lakásé pedig egyenként 43,7 m² volt, míg a székesegyházi uradalom területén álló iskola tanítói lakásáé 65,0 m². Lőhr Károly tanító azonban kifogást emelt a számára kiutalt lakás ellen. „A szabolcsi tisztv. uraknak mind 3 szobából és egy előszobából álló lakásuk van, nekem pedig csak egy, a másik

⁹⁸⁴ OL Z 1481 62. cs. 74. t. Polácsi János tanító levele az Iskolagondnoksághoz

⁹⁸⁵ OL Z 1481 62. cs. 74. t. Mayer György levele

⁹⁸⁶ OL Z 1481 62. cs. 74. t. 2564 sz. levél Polácsi János úrnak.

⁹⁸⁷ OL Z 1481 62. cs. 72. t. An die Bergwerks-Direction. Iskolaigazgatói jelentések.

⁹⁸⁸ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Unzulänglichkeiten der Szabolcser Schullokalitäten. Abschrift.

oly kicsiny, hogy szobának nem is számítható.”⁹⁸⁹ Kérése, ahogy az egy későbbi, 1919-ben írt levélből kiderül, meghallgatásra talált.⁹⁹⁰ Az iskola tanítóit ilyen gondok is foglalkoztatták a háborús időszakban.

Bár közben a tanulói létszám gyakorlatilag nem változott, a II. osztály létszáma olyannyira megnőtt (az iskola 388 tanulójából 103! ebbe az osztályba járt), hogy Kiesz Ferenc igazgató az 1919/20-as tanévre az osztály párhuzamosítását javasolta a Bányai igazgatóságnak, és ehhez új tanító felvételét kérte, „...mert ebben az osztályban van a legtöbb tanuló (103) és a tanítás anyaga jóval bővebb, mint az I. osztályé. A tanító a legnagyobb erő kifejtése mellett is képtelen lesz a kellő eredményt elérni úgy hogy a tanulók tekintélyes százaléka nem fog megfelelni a kívánalmaknak és kénytelen lesz majd az osztályt ismételni.”⁹⁹¹ Ez természetesen a teremprobléma gondját is felvetette, de mivel a bővítés szóba sem jöhetett, ezt váltott tanítással szándékoztak megoldani. Ily módon „csupán tanítói lakásról” kellett gondoskodnia a vállalatnak. Sikora Gyula bányafelügyelő azt a lakást ajánlotta fel erre a célra, amelyben korábban Lőhr Károly tanító lakott. Némi gondot jelentett, hogy a lakást közben egy szerb hadnagy foglalta el, aki minden valószínűség szerint a szerb megszállás idején teljesíthetett szolgálatot a katonai felügyelet alatt álló Bányaműnél. A Bányai igazgatóság azonban elutasította a felvételt, így új tanító sem érkezett az iskolába, és a rekord létszámú osztály is megmaradt.⁹⁹² Ezzel az iskola fenntartója, a DGT megsértette a hatályos törvényt, amelynek 27. §-a kimondta: „... egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8-12 négyszögöl lábnyi helyet számítva” kell az iskolát kialakítani, amelyek „elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.”⁹⁹³ (Ma már szinte elképzelhetetlen, hogyan, milyen módszerekkel és milyen hatékonysággal lehetett egy 103 fős osztályban tanítani és tanulni!?)

Az 1921-22-es tanév elején iskolabővítésre tett javaslatot Kiesz Ferenc igazgatótanító. Az újonnan kialakításra kerülő épületben és az uradalmi r. k. iskola egyetlen tantermében és egy új tanterő bevonásával kényelmesen el tudták volna helyezni az előzetes összeírások alapján 375-re tervezett létszámot.⁹⁹⁴ A következő tanév eleji jelentésből azonban kiderül, hogy 1922

⁹⁸⁹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Lőhr K. 1915. jan. 16-án kelt levele a Bányai igazgatósághoz.

⁹⁹⁰ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Ambruszt Antal tanító 1919. szept. 22-én kelt levele a Bányai igazgatósághoz. 8. sz. 1919/20

⁹⁹¹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Ambruszt Antal tanító 1919. szept. 22-én kelt levele a Bányai igazgatósághoz. 8. sz. 1919/20

⁹⁹² OL Z 1481 62. cs. 72. t. Ambruszt Antal tanító 8. sz. 1919/20 levele a Tekintetes Bányai igazgatóságnak. 1919. szeptember 22.

⁹⁹³ 1868. évi XXXVIII. tc. „a népiskolai közoktatás tárgyában”

⁹⁹⁴ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1922. június 26-án kelt tanév végi jelentése a Bányai igazgatóság számára.

szeptemberére nem készült el az új iskola, és az is, hogy a létszámra vonatkozó előrejelzés rendkívül pontos volt: az 1922-23-as tanévben 374 mindennapi- és 149 ismétlő iskolai tanulót jegyeztek be az osztálykönyvekbe. Az igazgatótanítóval együtt hét tanító látta el az oktatásukat. Negyedikben a magas – 86 fős – gyereklétszám miatt két osztályban zajlott a tanítás.⁹⁹⁵

Az 1920-as évek elején – a háború következményeként - előtérbe került a bányatelepi iskolákban a hadiárvák és a szegény sorsú gyerekek problémája, akiket 1923 karácsonyán cipővel és harisnyával láttak el. A karácsonyfa állítással, pásztorjátékkal összekapcsolt ünnepélyen folytatták azt a pénzgyűjtési akciót, amelyet korábban már lezártak. Csak ezen a napon „69.519 koronányi összeget szolgáltatottak a kezeimhez”, írta Kiesz igazgató, így 433.909 koronás összbevételre sikerült szert tenniük. Ez azonban nem fedezte a hadiárvák megsegítésére rendezett ünnepély költségeit. „Összkiadásunk volt 492.790 korona... így fedezetlen tartozásunk a helybeli élelmi raktárban 58.881 korona. E tartozást a januári büntetési pénzekből szeretném kiegyenlíteni... legkésőbb február hó elején,”⁹⁹⁶ állt az igazgató levelében. (A karácsonyi cipő- és harisnyavásárlást minden valószínűség szerint a Bányatársláda pénztárából fedezték. Érdekes, hogy a még ki sem rótt büntetéspénzekből származó bevételt is lekötötték a Társaság élelmiszertárában!)

Az 1923-24-es tanév végi jelentésében az igazgató külön kitért a mulasztások magas számára, amely „óriási mennyiségben múlta felül a múlt évbelieket”. A „túlteljesítés” fő okát – a pécsbányai iskolában tapasztaltakhoz hasonlóan – itt is az istentiszteletekről való hiányzásban látta az igazgató, és abban, hogy a hatályos miniszteri rendelet büntetésekre vonatkozó intézkedése „nem hajtatott végre kellő szigorral”. Ha visszagondolunk a Pécsbányán alkalmazott „humanitárius” elvekre, láthatjuk, hogy a társulati iskolák igazgatói nem mindig viselkedtek egységesen.⁹⁹⁷ A tanév során, ugyanakkor, jelentős gyarapodáson esett át az iskolai könyvtár. Míg az 1922-es jelentésben csupán 3 kötet szerepelt, ebben a tanévben már 90 kötetről adott számot a „könyvtár öre”, Németh Vince.⁹⁹⁸

Az 1924-es „rendezvénynaplót” arra mutat rá, hogy milyen szoros kapcsolat volt a társulati iskola és a Szabolcson is működő Turul Egyesület között. Az 1924-es naptári évre tervezett 16 előadásból hatot az iskola tanítói tartottak, név szerint Ambruszt Antal, Székely Károly,

⁹⁹⁵ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1922. szeptember 5-én kelt tanév eleji jelentése a Bányai igazgatóság számára.

⁹⁹⁶ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc igazgató 1924. január 10-i beszámolója a Bányai igazgatóságnak.

⁹⁹⁷ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1924. június 24-én kelt tanév végi jelentése a Bányai igazgatóság számára.

⁹⁹⁸ OL Z 1481 62. cs. 75. t. 1922. június 8-án, ill. 1924. június 23-án kelt jelentések a tanítói – és ifjúsági könyvtár állományáról.

Pintér József, Hermann István, Németh Vince és Császár Gyula.⁹⁹⁹ A többnyire vetítettképes előadásokhoz – a DGT Igazgatóság engedélye alapján – az iskola biztosított megfelelően kialakított helyiséget.¹⁰⁰⁰

Az igazgatói jelentésekből kitűnik, hogy Bálványi Endre rendszeres látogatónak számított a társulati iskolákban, így Szabolcson is.¹⁰⁰¹

Az 1924-25-ös tanév végén jelentős – 45,5%-os – javulás volt tapasztalható a hiányzási átlagban, amit az igazgató a büntetések előző évinél jóval következetesebb érvényesítésének tulajdonított. Az iskola 32 iskolán kívüli előadást rendezett a tanév során – 16-ot az ifjúság, 16-ot pedig a felnőttek számára. Átlagosan 45 érdeklődő vett részt a programokon.¹⁰⁰²

Az 1925/26-os tanévet hét osztállyal, ennek megfelelően hét tanítóval kezdte az iskola, amiből arra lehet következtetni, hogy megtörtént a nagy létszámú osztály bontása, ill. párhuzamosítása. (Erre vonatkozóan az iskola 1927-28-as tanévről készített „Statisztikai átnézetében” található meg az egyértelmű bizonyítékot.¹⁰⁰³) A tanítótestület tagjai: Kiesz Ferenc „*az iskola adminisztrációját végzi*”, tehát az igazgatói teendőket látta el, Ambruszt Antal (aki Ambrus Antal néven 1931-ben már a pécsbányatelepi társulati iskola igazgatójaként tevékenykedett), Székely Károly, Hermann István, Császár Gyula, Német Vince és Schein Károly beosztott osztálytanítók voltak.¹⁰⁰⁴ Nem sokkal később, november 25-én a társulati iskolák Mecsekszabolcson szervezett összkonferenciáján a tantestület minden tagja részt vett. Az összegyűlteket Hermann István szabolcsi tanító történelemből bemutatott mintatanításához kapcsolódva – „*amely nemcsak a tanulók, de a jelenlévő kartársak figyelmét mindvégig lekötötte*” – elemezték a „*mintaszerűen kidolgozott tanítást*”, aminek a témája nem is lehetett volna más, mint a trianoni helyzet. Az igazgató, elégedettsége ellenére, kritikus véleményt is megfogalmazott: „*Az előadás alaptónusa nemzeti létünk nagy tragédiájához mért volt, azonban az összekapcsolásban a trianoni béke szülte magyar irredentizmus gyakorlatának és érzelmének megalapozására lelkesebb, energikusabb hangtónust kellett volna használnia.*” A „társiskolák” jelenlévő vezetői – Werb Károly és Jekl Antal igazgató

⁹⁹⁹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. A szabolcsbányatelepi Turul Egyesület és társ. iskola által rendezendő iskolán kívüli népművelésügyi előadások tervezete. 1924. január 15.

¹⁰⁰⁰ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1924. január 15-én kelt levele a Bányai igazgatósághoz Bálványi igazgatóhelyettes február 9-én szignált engedélyével a tanterem átengedéséhez és a „kisméretű átalakítások” elvégzéséhez.

¹⁰⁰¹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1924. június 24-én, ill. 1925. június 23-án kelt tanév végi jelentései a Bányai igazgatóság számára.

¹⁰⁰² OL Z 1481 62. cs. 72. t. Kiesz Ferenc 1925. június 23-án kelt tanév végi jelentése a Bányai igazgatóság számára.

¹⁰⁰³ OL Z 1481 60. cs. 70. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete. 1927-28.

¹⁰⁰⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Kiesz Ferenc 1925. nov. 1-jén kelt igazgatói jelentése az 1925/26-os tanév elején.

tanítók – „a kartársak nevében legteljesebb elismerésüket fejezték ki Hermann István tanítónak szépen kidolgozott és igazán dicséretes mintatanításáért.”¹⁰⁰⁵

A történelemtanítás jegyében szervezett konferencia második felében Schein Károly tartott „*alapos gonddal, kellő felkészültséggel és a tárgy szeretetével*” elkészített értekezést „A történelem tanítása az új tanévben” címmel. Az előadást „*rendkívül tanulságos eszmecsere követte.*”¹⁰⁰⁶

Mindebből két dolgot lehet megállapítani. A társulati iskolák tanítói fontosnak tartották a gyakorlati-módszertani továbbképzéseket, azokon közösen és aktívan vettek részt, és konstruktív bírálatokat fogalmaztak meg. Ugyanakkor egyértelműen kirajzolódott az adott időszakban általános nevelési cél; a korszellemnek megfelelően erősíteni a diákok magyarság érzését és ébren tartani bennük a trianoni diktátum elleni tiltakozás, a „*Nem, nem soha!*” szellemét.

Az iskola és a tantestület jó szellemét, egymás iránt érzett megbecsülését tanúsítják azok az alapítványok, amelyeket az iskola volt tanítói és tanítványai tettek a gyermekek jutalmazására. Az egyiket az 1925-26-os tanév végeztével nyugalomba vonuló Kiesz Ferenc és neje, Morócz Vilma, akik „*1.000.000, azaz egymillió koronát mint jutalomdíj alapítványt*” helyeztek el a Pécsi Takarékpénztárban. Rendelkezésük szerint az alapítvány évi kamatait „*két olyan cserkésznek ítélték oda, akik egyúttal a szabolcsbányatelepi társulati iskola VI. osztályának is a növendékei*” voltak.¹⁰⁰⁷

Nyugdíjazása alkalmából a DGT Bányaigazgatóság részletes jellemzést tartalmazó „*Szolgálati Bizonyítványt*” adott ki Kiesz Ferencről, aki a Társasághoz „*1888. április 24-én lépett be, mint helyettes tanító... és megszakítás nélkül 1906. április 26-ig, mint osztálytanító, ezen időponttól fogva pedig mint igazgatótanító*” működött. „*A forradalmak, szerb megszállás és kommunizmus ideje alatt, mint kimagasló oszlop rendületlenül állott helyén és olyan tisztelet és közbecsülés volt osztályrésze, hogy a felforgató elemek nem mertek még csak közeledni sem hozzá,*” - áll a jellemzésben,¹⁰⁰⁸ bár az ő nevét is ott találjuk azon a dokumentumon, amely a tanítók „*munkás-elvtársakkal*” közös, 1919. évi április hó 5-én tartott „*együttes tanácskozmány*” eredményeként született.

¹⁰⁰⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyv (1925. november 24.)

¹⁰⁰⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Jegyzőkönyv (1925. november 24.)

¹⁰⁰⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A „Kiesz Ferenc és neje szül. Morócz Vilma-féle Szabolcsbányatelepi iskolacserkész jutalomdíj alapítvány Alapító levele. 1926. január 1.

¹⁰⁰⁸ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Bálványi Endre jellemzése Kiesz Ferencről. 1927. október 10., 8245. sz. 1927. június 27-én kelt „Szolgálati Bizonyítvány, ill. „A Pécsbányatelep, Mecsekszabolcs és Vavsbányatelep tanítótestületeinek munkás-elvtársakkal közös, 1919. évi április hó 5-én tartott együttes tanácskozmányáról” készült dokumentum.

Egy másik, 1926. augusztus 26-án kelt „Alapítólevél”¹⁰⁰⁹ szerint Wolf igazgató úr egykori tanítványai – „*az iránta érzett mély tiszteletünk, köszönetünk és hálánk kifejezése jelül*” - a Turul Egyesülettel karöltve létrehozták a „Wolf Mihály” jutalomalapítványt. Az alapítvány alaptőkéje részben Wolf Mihály, részben a helyi Turul Egyesület adományaiból gyűlt össze. Célja – Wolf igazgató kívánsága szerint – „*abban állapítottatott meg, hogy annak évi jövedelméből olyan elemi népiskolai tanulók jutalmaztassanak, akik példás magaviseletük mellett a tanulmányi előmenetelben is kiválóak. A jutalmazásnál a bányamunkások és iparosok gyermekei előnyben részesítendőek*”.¹⁰¹⁰ Az alapítvány összege – 240 pengő¹⁰¹¹ készpénz – a Pécsi Kereskedelmi és Iparbank RT.-nél „Wolf Mihály Alapítvány” néven lett „*gyümölcsözőleg elhelyezve*”, kezelésével a szabolcsbányatelepi társulati elemi népiskola mindenkori igazgató-tanítóját bízták meg az alapítók, akik között az iskola tanítóját, Ambruszt Antalt is ott találjuk, mint a helyi Turul Egyesület elnökét.

Egy 1927. augusztusában készült kimutatás szerint jelentős diáklétszám változással kellett szembenéznie az iskolának. Ez részben abból adódott, hogy 89 meszespusztai tanulót átirányítottak a gyárvárosi iskolába, ugyanakkor 16 nem társulati szülő kérte gyermeke felvételét az intézménybe. Ehhez azonban a Bányaigazgatóság jóváhagyására volt szükség. A szülőknek, ugyanakkor, tudomásul kellett venniük, hogy gyermekeik után – „amennyiben nem utasíttatnak el” – havi 2 pengő tandíjat kell fizetniük, „mely összeg teljes egészében az iskola tanítói- és ifjúsági könyvtárának gyarapítására lenne fordítandó.”¹⁰¹² Nem tudjuk, hogy a kérelmező gyermekek végül felvételt nyertek-e, de míg az 1926-27-es tanévben 370 rendes és 179 ismétlő iskolás, összesen tehát 529 diákja volt a szabolcsi iskolának,¹⁰¹³ az 1927-28-as „statisztikai átnézetben” már csak 318 „rendes” diák szerepelt. A statisztika kísérőleveléből arról is értesülhetünk, hogy az igazgatói székben Jekl (1934-től Jéki¹⁰¹⁴) Antal váltotta Kiesz Ferencet.¹⁰¹⁵ Az új igazgató 1927. február 28-án kelt, Bányaigazgatósághoz írt levelében üdvözölte a nyári menedékházak felállítását, amit a pécsi kir. tanfelügyelőség javasolt, és amelyhez az iskola „*nyári szünidőben az alsó épület négy tantermét a padokkal, valamint a tornaudvart minden nehézség nélkül átengedné*.” A kezdeményezést szociális- és

¹⁰⁰⁹ OL Z 1481 62. cs. 72. t. A „Wolf Mihály” jutalomalapítvány Alapítólevele.

¹⁰¹⁰ OL Z 1481 62. cs. 72. t. A „Wolf Mihály” jutalomalapítvány Alapítólevele.

¹⁰¹¹ Minden bizonnyal az alapítvány alaptőkéjét 1927. január 1-e után helyezték el, az új pénznemben, pengőben.

¹⁰¹² OL Z 1481 62. cs. 72. t. Jekl Antal igazgatótanító 1927 augusztus 30-án kelt kimutatása a társulati iskolába felvételüket kérő tanulókról, ill. a Bányaigazgatósághoz intézett, 127/926-27. sz. levele.

¹⁰¹³ OL Z 1481 62. cs. 72. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete az 1926-27. évre.

¹⁰¹⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 1934. május 12-én kelt „Körösvény” névváltoztatás tárgyában. A névváltoztatásokat a m. kir. belügyminiszter 9225/1933/III. B. M. sz. rendelete hagyta jóvá.

¹⁰¹⁵ OL Z 1481 62. cs. 72. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete az 1927-28. évre.

nemzetvédelmi szempontból tartotta különösen fontosnak, főleg „*az ipartelepeken ahol a gyermekek az igen lanyha szülői felügyelet következtében teljesen ki vannak téve az utca romboló hatásának, amiről a tanév elején minden iskola kénytelen meggyőződést szerezni.*”¹⁰¹⁶ A „nyári menedékház” típusú szünidei gyermekfelügyelet példaértékű a korban, ami a Társaság hatékony szociálpolitikájának részét képezte.

Arról, hogy ugyanebben a tanévben milyen anyagi természetű nehézségekkel kellett megbirkózniuk az iskola tanítóinak, ugyancsak az iskolaigazgató Bányaigazgatósághoz intézett, későbbi leveléből szerezhetünk tudomást. Még olyan apró dolgok beszerzéséhez is a vállalatigazgatóság jóváhagyására volt szükség, mint a tanév adminisztráláshoz szükséges munkanaplók, nem beszélve egy olyan „nagyberuházásról”, mint egy harmónium megvásárlása. „*A pécsbányatelepi és a vasasi iskola el van látva ezzel a hangszerrel, a szabolcsbányatelepi iskola pedig a helybeli tűzoltótestület harmóniumát használta. Ez egy kissé körülményes*” - írta indoklásában az igazgató, és ígéretet tett arra, hogy amennyiben a vállalat lehetővé teszi a 250-300 pengős hangszer beszerzését, az iskola néhány évig egyéb szükségleteket nem igényel.¹⁰¹⁷

A tisztességes, hosszú társulati szolgálati idő megbecsülésének szép gesztusaként 1928. április 24-én ünnepelték meg Kiesz igazgató úr 40 éves szolgálati jubileumát. A köszöntőn, amelyet a Szent István-aknán tartottak, a szabolcsi tantestületi tagokon és tisztviselőkön kívül részt vett Sikora Gyula bányaigazgató-helyettes, a többi kerületből a „*főnök urak, a helyetteseik és az igazgató-tanító urak, valamint a Bányaigazgatóság részéről Blaschek Aladár bányaigazgató helyettes, Bálványi Endre adm. Igazgató helyettes és Kiesz igazgató-tanító úr volt tanítványai.*”¹⁰¹⁸

Ugyanezen tanév fontos eseménye volt az a valószínűleg hagyományos kiállítás, amely az iskolaév zárásaként a tanulók kezűgyességét volt hivatott bizonyítani. A kiállításon, amely osztatlan sikert aratott, 607 famunka, 210 agyag- és rafiamunka, 180 papírmunka és 357 darab női kézimunka szerepelt. Megszervezéséért és sikeréért Székely Károly, Császár Gyula, Hermann István tanítókat és Ambruszt Antalné „kézimunka mesternőt” részesítette dicséretben az igazgató.¹⁰¹⁹

Az 1929-30-as tanévről szóló jelentés a szokásos információkon kívül két fontos adatot tartalmaz. 1929. szeptember 1-jével beindítottak egy új osztályt, ill. „*Ambruszt Antal tanító 1928. december 1-jével a pécsbányatelepi társ. elemi iskolához szolgálati érdekből*

¹⁰¹⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Jekl Antal 93/927-928 sz. levele a Bányaigazgatósághoz.

¹⁰¹⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Jekl A. 1928. június 28-án kelt 132/1927-1928. sz. levele.

¹⁰¹⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Bányaigazgatóság 4607. sz. körözüvénye 1928. április 18.-i keltezéssel.

¹⁰¹⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 130/1927-28. sz. jelentés a szabolcsbányatelepi társ. iskolától.

áthelyezve.” Helyét a pécsbányatelepi iskolától érkező Varajti Károly töltötte be, és Hartl (később Hartai) Katalin személyében egy új tanerő is érkezett.¹⁰²⁰

A királyi tanfelügyelőség képviselői, leginkább Dr. Berze Nagy János személyében rendszeres látogatói voltak a szabolcsi társulati iskolának is, amelyet az iskolaigazgató e tárgyban írt levele szerint *„Baranya vármegye egyik legjobb iskolájának tartott.”* Az iskolában folyó oktató-nevelőmunkát később – a tanfelügyelő javaslata alapján - a vármegye alispánja is elismerte, amikor Varajti Károlynak, mint *„arra érdemes tanítónak”* jutalom fejében 100 pengőt utalványozott.¹⁰²¹

Az iskolalátogatások gyakorlati lebonyolításához és a tanfelügyelő méltó fogadásához a Bányaigazgatóságról érkezett az útmutató. Az 1930. májusi látogatás alkalmával Jekl igazgató azt az utasítást kapta, hogy *„1./ az általa megállapítandó időpontban kocsit kérjen a bányagondnokságtól, 2./ hívja meg a tanfelügyelő urat ebédre és szükség esetén kérjen kocsit visszajövetelére.”*¹⁰²²

Az 1933-34-es tanévben ismét gyarapodott a tantestület. A tanerők beosztásáról szóló jelentés szerint nyolc tanító oktatta a gyerekeket. Párhuzamos osztálytanítás a III. és a IV. osztályokban folyt. Ez a tanítói létszám a következő tanévben sem változott, bár Császár Gyula betegsége miatt a IV. osztály összevonásra került.¹⁰²³

Az 1934-35-ös tanévben példátlan kanyaró- és nátház bénította meg a tanítást a szabolcsi iskolában. Mivel a tanulók 52%-a megbetegedett, Dr. Deli Lajos helyettes körorvos javaslatára az illetékes hatóság 1935. március 14-én elrendelte a tanítás szüneteltetését. A kényszerszünet után a szükséges fertőtlenítést követően március 29-én folytatódhatott az oktatás.¹⁰²⁴

Említést érdemel az iskola könyvtára, amelynek az állománya egy 1934. október 29-én készített leltár¹⁰²⁵ szerint 499 könyvből állt. Ebből az ifjúsági könyvtárba (amelynek egy korábbi kimutatás szerint - 1924/25-ben – még csak 92 kötete volt és 98 tanuló használt 787 esetben¹⁰²⁶) 252, a tanítói könyvtárba 247 kötet tartozott. Ez utóbbiban fellelhető volt a Néptanítók Lapja 1871–1873., ill. 1881–1931., a Hivatalos Közlöny 1922–1931., a Nemzetnevelés 1922–1931., a Néptanoda 1898–1907., a Vasárnapi Közlöny 1921–1931.

¹⁰²⁰ OL Z 1481 61. cs. 70. t. Bejelentés a szabolcsbányatelepi elemi népiskoláról. 1929. szeptember 9.

¹⁰²¹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Elemi iskola tanítók jutalmazása 3689/1934.

¹⁰²² OL Z 1481 60. cs. 70. t. A Bányaigazgatóság megjegyzése a Tanfelügyelőség 1930. május 15-én kelt, iskolalátogatásról értesítő leveléhez.

¹⁰²³ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 23/1933-34., ill. 22/1934-35. sz. jelentés a tanerők beosztásáról.

¹⁰²⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Bányaigazgatósághoz címzett 106/1934-35, ill. 111/1934-35. sz. levél.

¹⁰²⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. A mecsekszabolcsi társulati elemi népiskola ifjúsági és tanítói könyvtárának jegyzéke.

¹⁰²⁶ OL Z 1481 59. cs. 70. t. Az „ifjúsági könyvtár örének” jelentése az 1924/25. évi forgalomról.

évfolyama, a Magyar Katonai Közlöny, valamint a Természettudományi Közlöny. A gyerekek olyan szerzőktől válogathattak olvasmányokat, mint Benedek Elek, Verne Gyula, Gárdonyi Géza, Krúdy Gyula, Pósa Lajos, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Jókai Mór, Gyulai Pál, Móra Ferenc, Tutsek Anna, Goethe, Cooper, Kipling, Defoe és Swift. A tanítói könyvtárból pedagógia, módszertani, történeti, földrajzi, természettudományi, vallástörténeti és szépirodalmi műveket lehetett kölcsönözni, többek között Dr. Weszely Ödön, Dr. Szőnyi Ottó, Dr. Rauschburg Pál, Kornis Gyula, Prohászka Ottokár, Herczegh Ferenc, Kosztolányi Dezső, Rákosi Jenő, Karinthy Frigyes, Kozma Andor, Surányi Miklós. 1935. december 5-én ismét rangos elismerést kapott Varajti Károly tanító: „*A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr... 3258/935. elnöki szám alatt kelt rendeletével... Varajti Károly mecsekszabolcsi társulati elemi iskolai tanítónak, aki az ifjúsági Vörös-Kereszt csoport vezetésével és a Vörös-Kereszt eszméinek buzgó terjesztésével évek hosszú során át érdemeket szerzett, önként vállalt nemzetnevelő munkájáért*” magas elismerését fejezi ki.¹⁰²⁷

A legnagyobb elismerés azonban azzal érte az iskolát, és egyben a Társaság iskolaügyét, hogy Jéki Antal igazgató 1935. szeptember 13-án az 1935. évi VI. tc. 14. §-ában megállapított rendelkezés alapján, igazgató-tanítói teendőinek változatlan ellátása mellett körzeti iskolafelügyelői megbízást kapott a minisztertől.¹⁰²⁸

1938-ban Mecsekszabolcsra is a háborús politika árnyéka vetült. Maranetz Ödön örnagy, mint pécsi járási testnevelési vezető felszólította a Bányai Igazgatóságot, hogy a szabolcsbányatelepi iskola négy tantermét július 1–26-ig a vármegyei levante főoktatói tanfolyam számára engedje át. Az Igazgatóság ezt megtette, azzal a megjegyzéssel, hogy az átengedett termek rendben tartásáról jelzett időszakban a járási testnevelési vezetőség „*tartozik gondoskodni*”.¹⁰²⁹

Az 1938-39-es tanévben a szabolcsi iskola – a pécsbányatelepihez hasonlóan – műsoros szülői értekezletekkel várta a szülőket, amelyeken szavaltatok és cserkészdalok hangzottak el a tanulók előadásában. Néha rövidebb színdarabot is előadtak és megvitatták az általános nevelési problémákat.¹⁰³⁰

Az iskolagondnokság 1939-ben készített „*A mecsekszabolcs-bányatelepi székesegyházi urad. Róm. Kath. iskola költségvetése*”¹⁰³¹ alapján megközelítően pontos képet tudunk alkotni arról, hogy milyen költségekkel járt a második világháború első évében egy tanító alkalmazása:

¹⁰²⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő 3425/935. sz. levele a DGT Igazgatóságának.

¹⁰²⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 5861/1935. eln. sz. miniszteri tanácsosi levél. 1935. évi VI. tc. „*a közoktatásügyi igazgatásról*” (www.1000ev.hu)

¹⁰²⁹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 12387/Ig. rendelkezés a „Tantermek átengedéséről”.

¹⁰³⁰ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 123/1938-39. sz. levél.

¹⁰³¹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 51/1939. sz. költségvetés

Fizetés	2.370
utazási költség	13,40
Nyugdíjjáruléka	163,20
fizetése utáni nyugtab(élyeg). ill(eték)	13,28
Szénilletmény	228,20 (70 q)
szénilletmény fuvarozása	21,60
hintó fuvarok:	7,20
Összesen:	2.816,88 pengő

Az egytantermes iskolaépület fenntartására és iskolaszerekre ugyanebben az évben 376,26 pengőt terveztek. Ez együttesen 3.193,14 pengőt tett ki, amit a „*Megyéspüspök Úr Ő Nagyméltósága nevében és megbízásából*” Dr. Bencze László h. egyházmegyei főtanfelügyelő hagyott jóvá. Az összeget „*a székesegyházi urad. és a DGT között 1914. nov. 30-án létrejött bányabérleti szerződést kiegészítő egyezmény szerint teljes egészében a DGT fedezi.*” Mivel az egyházi és a városi tanítók a társulati tanítókkal azonos illetményben részesültek, joggal feltételezhető, hogy a DGT ugyanennyit költött minden tanítójára.¹⁰³²

Az 1939-40-es tanévben Hartai Katalin (kezdők) és Kiss Ferenc (haladók) tanítók vezetésével a szabolcsi iskolában is beindították a német tanfolyamot. Erre az iskola 391 tanulójából 72 diák iratkozott be, de a tanév folyamán 3 gyermek költözés, 4 pedig nyelvtanulási nehézségek miatt kimaradt. A tanfolyamot elvégzett gyermekek közül 12 kitűnő, 16 jeles, 23 jó, 12 elégséges minősítést kapott. Ketten nem érték el az elégségeshez szükséges szintet, a kimutatás szerint a sok igazolatlan mulasztás miatt.¹⁰³³

1940. szeptemberétől a DGT Bányaigazgatósága – rendkívül méltatlan feltételek mellett - Zengey Ágnes okl. tanítónőt segélydíjas tanítói teendők ellátásával bízta meg a mecsekszabolcsi iskolában. Munkájáért havi 100 pengő fizetést kapott, ezenfelül semmiféle térítésre nem tarthatott igényt, és közölték vele, hogy „*ideiglenes alkalmazása a jövőben esetleg létesítendő új tanítói állás betöltésére vonatkozólag nem prejudikál*”, a kisegítői állásból bármikor felmondás nélkül elbocsátható.¹⁰³⁴

Az 1941-42-es tanévre beírt tanulókról készített „Kimutatás” szerint az előző tanévhez képest 44 fős létszámemelkedés volt várható az iskolában, ami egyebek között azt jelentette, hogy a meglévő 9 tanító mellé egy új tanerőre lett volna szüksége az intézménynek, amit az igazgató a „Megjegyzés” rovatban jelzett is a Bányaigazgatóság részére.¹⁰³⁵

¹⁰³² OL Z 1481 60. cs. 70. t. 51/1939. sz. költségvetés

¹⁰³³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 138/1939-40. sz. Kimutatás a német tanfolyamot látogató tanulókról; OL Z 1481 61. cs. 71. t. 25/1939-40. sz. jelentés a tanerők beosztásáról és a tanulók létszámáról.

¹⁰³⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Zengey Ágnesnek címzett, 1940. szeptember 10-én kelt megbízás.

¹⁰³⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Kimutatás az 1941-42. tanévre beírt tanulókról. 1941. június 18.

A DGT 1941-től a nem mérnöki tisztviselők és segédtisztviselők számára kiutalásra kerülő társaságépkeUgyan ocsi (autóbusz) ingyenjegyekkel támogatta társulati tanítóit.¹⁰³⁶ Az 1941/42-es tanévben felállításra kerülő német tagozatra és az 1942/43-ban beindítandó VIII. osztályra hivatkozva a „*legszükebb iskolabővítésre*” tett javaslatot Jéki igazgató. Levele érdekessége, hogy „Jó szerencsét” üdvözléssel zárta, ami a későbbiekben, ha nem is vált rendszeressé, de egyre gyakrabban előfordult az általa aláírt dokumentumokon.¹⁰³⁷

A DGT mecsekszabolcsi társulati iskoláinak sikertörténettel is felérő, majdnem 70 éves fejezetének akár záróakkordja is lehetne az a szomorú levél, amelyben a társulati tanítók arra kérték a vállalatot, hogy „*adja meg az állami rendszerű fizetést, azzal, hogy a tanítóság és a vele egyenlő szolgálati idejű, képzettségű és működési körű tisztviselők fizetése közötti többletkülönbséget mint működési pótlékot biztosítsák*” számukra. Kérik továbbá, hogy „*1./ Minden tanítót soroljanak be a vállalati fizetési státusba. 2/ Az azonos elbírálás alapján adják meg számukra az összes természetbeni járandóságot: fűtőanyag, élelem, ruha, cipőellátás, stb., ...bízunk abban, hogy ezzel véglegesen tisztázódni fog a DGT tanítók jogi helyzete s a demokráciában tanító is megtalálja régóta beígért méltó helyét.*” A levelet 24 tanító írta alá, többek között Jéki (Jékl) Antal, Ambrus (Ambruszt) Antal, Hermann István és Lőhr Károly.¹⁰³⁸

VII. 3. A vasasbányatelepi elemi népiskola

Az 1869-ben alapított Vasasbányatelepen a bányamunkások eleinte maguk tartottak fenn egy iskolát, ezt minősítette társulati iskolává 1873-ban a DGT. A Társaság magára vállalta az iskola fenntartási költségeit, és az intézményt vállalati épületben helyezte el. Az egyosztályos iskola három tagozatán 1873 áprilisában kezdődött meg a tanítás. Összesen 41 gyerek látogatta az első évben.¹⁰³⁹ Az oktatás nyelve a német volt, egészen az 1892-es, magyar nyelvre történő átállásig, amelynek fokozatos bevezetését bizonyítja az a jelentés is, amelyet Schäfer Károly igazgatótanító készített az iskoláról. Az új vezető tanító 1893. március 11-én foglalta el állomáshelyét, tehát majdnem az iskolaév végén. „*Találtam 103 növendéket, hat csoportra osztva. Fuchs Ádám pécsbányatelepi főtanító úr, megvizsgálván őket, belátásomra*

¹⁰³⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Kerényi József és Schmidt András levele, ill. a Társaság 3939/Bg. számú jóváhagyása.

¹⁰³⁷ OL Z 1481 61. cs. 71. t.ad 50/1941-42. sz. levél

¹⁰³⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Társulati tanítók 1945. okt. 20-án kelt közös levele a Tek. DGT Bányai igazgatósághoz.

¹⁰³⁹ Babics 1952 147. o.

bízta újbóli osztályzásukat”, áll a jelentés bevezetőjében.¹⁰⁴⁰ Ezt követően a következőképpen vázolta a helyzetet: *„Miután az egyes csoportokat lelkiismeretesen megvizsgáltam kitűnt, hogy az úgynevezett 5. 6. osztály is küzd még az olvasással, a 3. 4. osztály még inkább, s a számtani és reálismeretek igen alacsony fokán állnak. Ami pedig a helyesírásukat illeti, arról meggyőződést szerezhetni azon soraikból, melyeket hivatalba lépésem első napján irattam velök. A 2. osztálynak alig 2% ismerte az összes betűket, a többi pedig csak nagyon is gyarlón tudta összekötni az ismert betűk hangjait. Ugyanezt mondhatom a többi, előírt tantárgyakban tanúsított előmenetelről is.”* Az első osztály is *„az ismeretek azon fokán állott, melyen akkor lehetett, amikor beiratkozott. Ezeket nem azért mondom, hogy elődöm érdemeit kisebbítsem, hanem csakis eljárásom igazolásául hozom fel.”*¹⁰⁴¹

A tapasztaltak alapján a tanító 3 csoportba osztotta a tanulókat, a következőképpen: a harmadik csoportot a 4., 5. és 6. osztály képezte, a második csoportba a 3. osztály egésze került, és azok a másodikosok, akik a *„középszerű alatt nem álltak”*, míg az első csoportot a 2. osztály gyengébb fele és az első osztály egésze alkotta.

A Schäfer-jelentés statisztikai része a növendékek számáról, nemi, nemzetiségi és vallási megoszlásáról ad tájékoztatást. A 99 tanulóból 38 (14 fiú és 24 leány) az első, 31 (19 fiú és 12 leány) a második, míg 30 (16 fiú és 14 leány) a harmadik csoportba került. Közülük 19 (19,2%) magyar, 57 (57,6%) német nemzetiségű és 23 (23,2%) szláv származású volt. Vallási vonatkozásban – a többi iskolához hasonlóan a túlnyomó többség – 93 gyermek (93,9%) - római katolikusnak, 6 gyermek (6,1%) pedig evangélikusnak vallotta magát.

A mulasztások igazolása rovat szerint egy gyermek átlagosan 2,49 napot igazoltan, 0,74 napot pedig igazolatlanul töltött távol az iskolától.

Az oktatás váltott rend szerint zajlott: a 2. és a 3. csoport délelőtt vett részt 4 tanítási órán, az 1. csoport pedig délután részesült 2, esetleg 3 órás oktatásban.

A tanító döntését igazolta az a tény is, hogy a 99-es iskolalétszám túl nagy volt a tanterem méreteihez és a padok számához képest. Az iskolában mindössze 70 ülőhely volt ekkor, a rendelkezésre álló terem nagysága pedig messze elmaradt az egészségügyben előírtaktól. Eszerint *„egy tanulóra legalább 5 m³-nek (légköbméternek H. Z.) kellene esnie, míg a jelzett arányok mellett, beleszámítva a tanítót is, alig 1,674 m³ jut egy-egyre.”*

A tantárgyak vonatkozásában azoknak a nézetét osztotta a tanító, *„akik az olvasás, írás és számolást tartják a népiskola főbb tantárgyainak. Habár nemcsak tudom, hogy az 1879. évi*

¹⁰⁴⁰ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Schäfer Károly jelentése a vasasbányatelepi iskoláról. Nr. 750/893 (Schäfer jelentés)

¹⁰⁴¹ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Schäfer jelentés

XVIII. tc.¹⁰⁴² a magyar nyelv tanítását a német tannyelvű iskolákban is előírja, hanem hazafias és szent kötelességemnek tartom édes anyanyelvünk ápolását, mégsem szentelhettem neki különös gondot – a nyereség nem állott volna arányban az idővesztéssel.” A „tizenhárom hetes működés” alatt tapasztalt problémák megoldását egy saját, „az adott körülmények tekintetbe vételével” elkészített tanterv kidolgozásában és megvalósításában látta a tanító. Schäfer Károly – talán a levelében állítottak igazolásaként – az egyes csoportok teljes osztályozási naplóját is csatolta jelentéséhez. Ebben a következő tantárgyak szerepeltek: német olvasás, magyar olvasás (csak a 2. és 3. csoportnak), írás, számolás, beszédértés, ill. az egyes tanulók általános osztályzata. Ha ezeket összeszámoljuk és átlagoljuk, valóban elég lehangoló képet kapunk a tanulók teljesítményéről, hiszen a 42 darab 4-es és a 33 darab 3-as osztályzat azt jelzi, hogy a gyerekek 75,7%-a valóban gyenge szinten állt; 1-es osztályzatot mindössze 10 tanuló (10,1%), míg 2-est 12 (12,2%) kapott. Egy gyereket betegség miatt nem lehetett értékelni, egy pedig nem járt el az iskolai foglalkozásokra.¹⁰⁴³

A magyar nyelvre való, nehézségek nélkülinek semmiképp sem nevezhető átállás ellenére az 1893/-94-es tanévben már a vasasi iskolában is magyarul folytak az órák. A 146 hétköznapi és 28 ismétlőiskolába járó, összesen tehát 174 tanuló oktatását két tanító és egy kézimunka-tanítónő látta el. Az iskolának ekkor már két tanterme volt, ezen kívül tornatér és iskolakert tartozott hozzá.¹⁰⁴⁴ A tanulói létszám az 1897/98-a tanévre 238-ra emelkedett, ami a három társulati iskolába járó tanulók összlétszámának a 16,7%-át tette ki. Az iskolában oktató pedagógusok száma 2 tanító és 1 kézimunka-tanítónő.¹⁰⁴⁵

A századfordulót követő első években, ha fokozatosan is, de csökkent az iskolát látogatók száma. Az 1903/04-es tanévet a hivatalos, kétnyelvű kimutatás szerint 148, a következő, 1904/05-ös tanévet 146 tanuló végezte el. Vallás vonatkozásában még mindig 90% körül volt a római katolikus tanulók száma. A fennmaradó 10% leginkább ágostai vagy helvét evangélikusnak vallotta magát, és néha egy-egy református vallású is feltűnt a diákok között. Anyanyelv vonatkozásában még mindig a németek voltak többségben, bár a magyar anyanyelvű tanulók száma egyre emelkedett – a többi nemzetiség rovására. 1905-ben már csak magyar és német szót lehetett hallani a vasasi iskolában. (Ld. Babics-féle tábl.) A tanulói teljesítmények között továbbra is az I. rendű (III. Rangstufe) minősítés dominált – a tanulók 62,5% érte el ezt az eredményt. II. rendű (IV. Rangstufe) minősítést ugyanannyi tanuló - 17,5% - kapott, mint jeles rendűt (II. Rangstufe), míg kitűnő rendűt (I. Rangstufe) csupán 4

¹⁰⁴² 1879. évi XVIII. tc. „a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben”

¹⁰⁴³ OL Z 1481 58. cs. 70. t. 750/893. sz. Schäfer jelentés alapján.

¹⁰⁴⁴ DGT 1894 47. o.

¹⁰⁴⁵ DGT 1900 38-39. o.

tanulónak sikerült elérni, ami az összlétszám 2,5%-át tette ki.¹⁰⁴⁶ A tantestületet még mindig három fő – két okleveles tanító és egy kézimunka-tanítónő - alkotta.¹⁰⁴⁷

A következő években ismét emelkedésnek induló tanulólétszám miatt az iskola egy harmadik tanterem kialakítása ügyében fordult a Bányaigazgatósághoz, ahonnan a Bécsi Igazgatósághoz továbbították a levelet.¹⁰⁴⁸ Ugyanezen ok miatt tanítói állásra Hirdetményt tett közzé a Pécsi Bányaigazgatóság, minden valószínűség szerint az 1915-ös évben, amikor az iskola létszáma elérte a 203-at. (Ez az öt évvel korábbi, 114-es létszámnak majdnem a duplája volt. Ld. Babics-féle tábl.)

„Az I. csász. Kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság vasasbányatelepi népiskolájánál Pécs közelében egy osztálytanítói állás töltendő be. A javadalom a következő:

- 1. 1.000 korona kezdő fizetés előzetes havi részletekben.*
- 2. Szabad lakás, mely áll két szobából előcsarnokkal vagy konyhával.*
- 3. Szabad fűtés szükséglet szerint 30 q kőszén és 10 ürméter alátüzelőfa erejéig évenként nőtlen, és kétszeres mennyiségek a nők tanítók részére.*

Az alkalmazás egyelőre ideiglenes minőségben történik, azután kielégítő szolgálatteljesítés után véglegesen.

Mindkét félnek háromhavi felmondási joga van. Az állá folyó évi ... foglalandó el. Okleveles pályázók, kik a magyar és német nyelvet birják, a szükséges bizonyítványokkal és rövid életrajzzal ellátott kérvényeiket folyó évi ... alulírott bányaigazgatóságához nyujtsák be.

Alkalmazott pályázó az országos nyugdíjalapba belép, illetőleg abban megmarad.”¹⁰⁴⁹

Egy 1915-ös kimutatás szerint biztosnak mondható, hogy ekkor – Kiesz Ferenc igazgatósága alatt, aki még ugyanebben az évben a szabolcsi iskola igazgatója lett - még a korábbinál is indokoltabb volt az idézett Hirdetmény, ugyanis a tantestület még mindig csak 3 fős volt.¹⁰⁵⁰

Az 1916/17-es tanévről készített jelentést már az új igazgató-tanító, Werb Károly jegyezte. Ekkor már a világháború következményei az iskolában is megjelentek. *„A tanév szeptember hó 1.-én a beiratással kezdődött s a tanítás megszakítás nélkül folyt egész 1917. május 21-ig, amidőn és a kitört sztrájk miatt két tantermünket a katonák beszállásolása céljából*

¹⁰⁴⁶ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Statistische Übersicht der Vasaser Schule für Schuljahr 1903/04, 1904/05

¹⁰⁴⁷ DGT 1905 27. o.; DGT 1907 27. o.

¹⁰⁴⁸ OL Z 1481 62. cs. 73. t. 1914. július 25-én kelt német nyelvű levél „Dritte Lehrssal für Vasas” tárgyban. 5754. sz.

¹⁰⁴⁹ OL Z 1481 62. cs. 73. t. „Hirdetmény”

¹⁰⁵⁰ OL Z 1481 62. cs. 72. t. Anzahl der Wohnräume der Herrn Lehrer. 8. Februar 1915.

*lefoglalták... május 14-ig. Ezen idő alatt csak egy tanteremben taníthattunk redukált óraszámmal.”*¹⁰⁵¹

Sajnos, nem ez volt az egyetlen tényező, amely „hátrányos és fárasztó” volt a tanulókra, ill. a tanítókra nézve. Tanévkezdettől karácsonyig vérhas járvány tartott távol számos tanulót, míg ketten, más betegségekben, elhaláloztak. A háború egyértelmű hatásaként „szorgalom tekintetében különösen a fiúknál lanyhulás állt be... a nehéz megélhetési viszonyok miatt a szün- és ünnepnapokon a közeli falvakba lettek küldözgetve liszt, élelmi cikkek, stb-ért, ami rájuk nézve testi fáradsággal járt s így tanulniok nem volt kedvük.” – áll Werb Károly jelentésében.¹⁰⁵² Mindezek ellenére a tanítóknak sikerült „teljesen kielégítő eredménnyel elvégezni” a tanévre tervezett anyagot, amit a tanfelügyelői látogatáson túl a sikeresen letett osztályvizsgák is alátámasztottak. A jelentésből az is kiderül, hogy sikeresen működött az ifjúsági könyvtár: 65 mindennapi iskolás gyermek és 29 vasárnapi tanuló vette igénybe a tanév során (megközelítőleg a tanulók fele). Előbbiek 1.304, utóbbiak 343 kötetet olvastak el. A jelentés befejező részéből megtudhatjuk, mily módon történtek a beíratások. „Tisztelettel kérem, kegyeskednék elrendelni és alkalmas módon kihirdettetni, hogy a jövő, 1917-18. iskolaévre azon gyermekek tartoznak szeptember hó 1.-én szülőik kíséretében keresztelő cédulával és oltási bizonyítvánnyal ellátva az iskola irodahelyiségében beíratásra megjelenni, kik 1910. szeptember hó 1.-étől 1911. augusztus hó 31-ig terjedő időközben születtek, továbbá azok is, kik a szünidő folyamán ideköltöztek, és 6-14 éves gyermekeik vannak. A vasárnapi, illetve ismétlő tanulók szeptember hó 2-án tartoznak az iskolában megjelenni.”¹⁰⁵³

Ugyanebben a tanévben az igazgatótanító – a könyvtár bővítése és a megrongálódott könyvek pótlása érdekében – 25 kötet (mesekönyvek, elbeszélések, költői mű- és ismeretterjesztő művek - megrendelésére kérte fel a Bányaigazgatóságot összesen 20,80 korona értékben.¹⁰⁵⁴

Ezzel egyidőben a vasasi iskola a következő „szükségleti tárgyakra” is leadta a megrendelési kérelmet: 7 darab előmeneteli naplóra (6 a rendes, egy az ismétlő iskola számára) „egybekötve kemény táblával, minden osztály külön külön ellátva”, fogalmazó- és irodai papírra, 3 db szivacsra, s minden egyéb irodai szerből „egy kevésre”, valamint különböző nagyságú

¹⁰⁵¹ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Werb Károly igazgató 67/1917. számú, 1917. június hó 25-i jelentése az 1916/17. tanévről.

¹⁰⁵² OL Z 1481 58. cs. 70. t. Werb Károly igazgató 67/1917. számú, 1917. június hó 25-i jelentése az 1916/17. tanévről.

¹⁰⁵³ OL Z 1481 58. cs. 70. t. Werb Károly igazgató 67/1917. számú, 1917. június hó 25-i jelentése az 1916/17. tanévről.

¹⁰⁵⁴ OL Z 1481 62. cs. 73. t. 69/1917. sz. levél és könyvjegyzék

borítékokra, „felírás nélküliekre is, a politikai hatóságok részére.”¹⁰⁵⁵ Az 1917/18. tanévet ilyen szerény igényekkel várta a vasasi társulati iskola.

Az 1918-19-es tanév súlyos „spanyol és vérhas betegségekkel” kezdődött. A járvány olyan mérvűvé fokozódott, hogy 1918. október 14-től 1919. január 3-ig szüneteltetni kellett a tanítást. A helyzet komolyságát fokozta az a „féktelenség és szabadosság”, amelyet az igazgatótanító szerint a „politikai helyzet vetett a felszínre”. Magatartás terén különösen az ismétlő iskola diákjainál volt tapasztalható visszaesés, „ahol a nyílt ellenszegülés és a tanítóval szemben való kirívó tiszteletlenség kapott lábra. ... Az átlagos mulasztás oly magas, aminő 1 évtized óta nem volt, és tanulóink közül 32 minden bejelentés és indoklás nélkül az iskolát elhagyta: állítólag az ország meg nem szállt területére költöztek.”¹⁰⁵⁶

1919-20-ban még mindig „a vörös uralom eszméinek és erkölcsének romboló hatásá”-tól szenvedett az iskola, ami „teljes hanyagság és fékezhetetlen fegyelmezetlenségben nyert kifejezést, különösen a felsőbb osztályú tanulóknál.” Az ismétlő tanulóknál olyan szintű volt az engedetlenség, hogy a 62 diák közül „a húsvéti gyónáshoz csak 12-en járultak, de már a szentáldozáshoz a fele, a többi nem jött se gyónni, se áldozni, dacára annak, hogy ez kötelező, és a parancs ki lett adva, és a tanító kíséretében mentek el.”¹⁰⁵⁷ Werb Károly a népiskolai rendszer „avultságát és fogyatékoságát” látja a jelenség hátterében: „Ha valami kötelező, annak megtagadására legyen megtorló eszköz is.” Márpedig az ismétlő iskolások esetében sem rendelet, sem törvény nem rendelkezett megtorló intézkedésekről, míg a mindennapi tanulóknak félnapi hiányzás csupán tíz fillér, a vasárnapi mulasztásnál 60 fillér büntetést vont maga után. Így a tanuló „gond nélkül mulaszt és fizet... átlag 3 koronát egy hónapban.” A probléma súlyosságát bizonyítja az a tény, hogy a 3 oldalas jelentésből másfél oldalon át ezt taglalta az igazgató.¹⁰⁵⁸

Az 1920-21-es tanévre 228 tanuló iratkozott be az iskolába. Ez volt az a tanév, amikor Vasason véglegesen megfordult a magyar és a német anyanyelvű tanulók aránya. A többi társulati iskolában is hasonló helyzet állt elő, kivéve pécsbányai iskolát, ahol még mindig kb. kétszer annyi volt a német gyerek, mint a magyar. Vasason a 228 gyermekből 165 volt magyar (72%), 57 német (25%), 5 cseh és 1 morva (együtt 3%). (Ld. Babics-féle tábl.)¹⁰⁵⁹ A

¹⁰⁵⁵ OL Z 1481 62. cs. 73. t. 75/1917. sz., 1917. augusztus 2-án kelt igénylő levél a Bányai igazgatósághoz. Minden valószínűség szerint hasonlókat küldött a többi iskola is.

¹⁰⁵⁶ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly igazgatótanító 1919. június 29-én kelt, 62/1919. sz. Évi jelentése a vasasbányatelepi társulati népiskoláról.

¹⁰⁵⁷ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly igazgatótanító 1919. június 29-én kelt, 62/1919. sz. Évi jelentése a vasasbányatelepi társulati népiskoláról.

¹⁰⁵⁸ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly igazgatótanító 1920. június 24-én kelt 39/1919-20. sz. Évi jelentése.

¹⁰⁵⁹ Werb Károly igazgatótanító jelentésében – OL Z 1481 5/1920-21. sz., 1920. szept. 5-én kelt levél – 250 (177 mindennapi, 73 ismétlő) tanuló szerepel.

jelenséget bizonyára a trianoni békekötést követően kialakult, magyarságtudattal átítatott ideológia is magyarázza, ami nemcsak a bányatelepekre, hanem az iskolákba is benyomult. Mindemellett azonban a hétköznapi gondok is megmaradtak; az igazgatótanító például az iskolaszolga bérének 600 koronáról 800-ra való emeléséről folytatott hosszas levelezést a Bányaigazgatósággal, aki *„faluról idevándorolt özvegyasszony 2 gyerekkel, és... a jelenlegi béréért maradni nem akar”*. Ilyen „nyomós” érv kellett ahhoz, hogy a Bányaigazgatóság több mint egy évig elhúzódó levélváltások után megadja a kért emelést.¹⁰⁶⁰

Évek óta először fordult elő az igazgatói jelentésben, hogy az igazgatótanító elégedett volt a fegyellemmel. *„Ami a szorosán vett iskolai fegyelmet illeti, nem panaszkodhatnám az idén, mert semmi különösebb kihágás vagy tiszteletlenség nem történt, ami annak tulajdonítható, hogy mindhárman¹⁰⁶¹ erélyes, de mégis jóindulatú szigort alkalmaztunk.”* A közeli jövőt azonban gyászosan látta. *„Míg az emberek lelki egyensúlya helyre nem áll, míg az osztálygyűlölet féktelenségének gátat nem vetnek, míg szennysajtó garázdálkodhatik büntetés nélkül, míg a családi élet tisztasága és tisztessége gyökeret nem ver... addig az iskola nehéz küzdelmek színtere lesz.”¹⁰⁶²*

A többi társulati iskolához hasonlóan itt is magas mulasztási átlagokban csúcsosodott ki az ország politikai életére jellemző káosz. 1920-21-ben 20,6 félnap jutott egy tanulóra; ez a következő, 1921-22-es tanévre 16,5 félnapra csökkent, és még kedvezőbben is alakulhatott volna az átlag, ha nem lett volna „négy notórius iskolakerülő.”¹⁰⁶³

Az iskolában az I. világháborút, szerb megszállást, Trianont követő, sok esetben perspektíva nélkülinek tűnő, nehéz években is megnyugtató oktató-nevelő munka folyt. Ezt igazolja az a váratlan, bejelentés nélküli látogatás, amelyet a kir. tanfelügyelő 1922. február 17-én *„Hirdről jövet”* tett az iskolában, és amelynek során a Bányaigazgatósághoz írt, és onnan az iskolához továbbított feljegyzése szerint megállapította, hogy *„a taneredmény az átlagot messze túlhaladja”*.¹⁰⁶⁴

Teljes meglepődöttséggel hagyta el az iskolát az a delegáció is, amelyik 1921. szeptember 5-én *„megtisztelte látogatásával az iskolát”*: az országos szénkirendeltség főfelügyelője Riedl

¹⁰⁶⁰ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly 27/1919-20, ill. 23/1921-22. sz. levelei a Bányaigazgatósághoz, a Bányaigazgatóság a kérésre reagáló megjegyzéseivel ellátva.

¹⁰⁶¹ Werb Károly igazgatótanító, Löhr Károly és Weyse Samu osztálytanítók. (H. Z.)

¹⁰⁶² OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly igazgatótanító 33/1920-21. sz., 1921. június 24-én kelt évi jelentése.

¹⁰⁶³ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly igazgatótanító 1922. június 24-én kelt 65/1922. sz. Évi jelentése.

¹⁰⁶⁴ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Werb Károly 42/1922. sz. beszámolója Dr. Bredl István kir. tanfelügyelő váratlan látogatásáról, ill. a Bányaigazgatóság válasza.

Lajos tábornok, Rosenei József ezredes Nemessányi tüzér százados és Jeney Ferenc százados.¹⁰⁶⁵

Egy érdekes forrás segítségével 1922-es levélváltás révén bepillantunk egy iskolai baleset ügyébe is. A DGT iskolaorvosa arról értesítette a Bányai igazgatóságot, hogy „*Cservenka János aknász kisleánya az iskola udvarban (saját bementése szerint a fiúk felvigyázat nélkül bakot ugrottak) és bal térdén sérülést szenvedett. Ahelyett, hogy az illető tanító őt a szemközti rendelőbe hozta volna... a bátyjával 4 óra után 2 km-es távolságra a hátán cipeltette haza. Miután a térd környéke dagadni kezdett este 1/2 9 órakor a fiút kocsin hozták fel a rendelőbe, ami a társládának új és teljesen felesleges kiadást okozott.*”¹⁰⁶⁶ A Bányai igazgatóság természetesen jelentéstételre szólította fel az igazgatót, aki tényszerű érvekkel védte meg a „mundér becsületét”. „*Tény, hogy nevezetes tanuló... a megengedett bakugrást játszotta. Ellenben nem áll, hogy felügyelet nélkül, mert én és Weyse a játéknak és az esésnek is szemtanúi voltunk. ... A gyermeket az iskolába vittük bátyjával, hol 4 óráig csendesen viselkedett, mert Weyse addig 7-8 hideg borogatást tett a lábára... Azt hiszem, ennél többet nem tehettünk.*” Az esettel végül Straka főfelügyelő foglalkozott.¹⁰⁶⁷

Az 1922-23-as tanévben „*az iskolai rend és fegyelem teljesen megfelelő volt*” Vasason. Csupán az ismétlőiskolások szorultak erősebb fegyelmezésre, ők sem annyira az iskolai, mint iskolán kívüli viselkedésükért. A hazafias érzés fejlesztése érdekében „*minden alkalmat felhasznált az iskola*”, többek között Petőfi 100. születésnapját is megünnepelték. Löhr Károlyt, aki a vasárnapi miséken a kántori teendőket önként elvégezte, erkölcsi vagy kisebb anyagi elismerésre terjesztette fel Jekl igazgató.¹⁰⁶⁸

1923-ban Werb Károly távozott a vasasi iskolából – az 1923-1924. tanévben már a pécsbányatelepi iskola igazgatója volt – és rövid időre Jekl Antal került a helyére. Az ő neve szerepel azon az 1924. május 22-én kelt levélen is, amelyről Magyar Dezső kir. s. tanfelügyelő hivatalos látogatásáról tájékoztatta a Bányai igazgatóságot. „*A kir. s. tanfelügyelő úr a tanulók tanulmányi előmenetelét mintaszerűnek minősítette, valamint a tantestület tagjainak pedagógiai rátermettségét is. Weyse S. tanító úrra, mint a tantestület legfiatalabb és legkevesebb tapasztalattal bíró tagjára is a következő szó szerinti bírálatot mondotta: 'az*

¹⁰⁶⁵ OL Z 1481 62. cs. 73. t. 2/1921-22. sz., 1921. szeptember 6-án kelt jelentése a vasasbányatelepi iskoláról.

¹⁰⁶⁶ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Az iskolaorvos 17 szám/1922. máj. 7-i jelentése a bányai igazgatóság megjegyzéseivel, ill. Werb Károly igazgatótanító válaszával.

¹⁰⁶⁷ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Az iskolaorvos 17 szám/1922. máj. 7-i jelentése a bányai igazgatóság megjegyzéseivel, ill. Werb Károly igazgatótanító válaszával.

¹⁰⁶⁸ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Jekl Antal igazgatótanító 64/1922-23. sz., 1923. június 30-án kelt jelentése.

*eredmény nem volt oly kiváló, mint az I-II. és V-VI. oszt.-ban, de azt nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy Baranya vármegye össztanítóságának 80%-a mögötte áll’.*¹⁰⁶⁹

Az iskolában nemcsak az oktató-nevelő munka volt mintaértékű, hanem az iskolán kívüli tevékenységként megszervezett ünnepélyek lebonyolítása is. 1925. március 15-én például 18 műsorszámmal emlékeztek 1848-49 hőseire. A tanulók a következő verseket adták elő: „Talpra Magyar”, A vén zászlótartó, Március 15, Magyar asszony, Nyolcadik tör, Hadnagy uram, Március idusa, Mikor imádkoztok, Ne sírj öreg székely, Ezer esztendeje lakják ezt a földet. Az énekkar előadásában elhangzott a „Hymnus”, a Magyar huszár lelke szállt az egekbe, a Látod-e nagy Isten és Az erdélyi havasokon c. irredenta dal, valamint a Hiszekegy.¹⁰⁷⁰ Jól látható, hogy a Trianon utáni korszakban erősen áthatotta ’48 emlékezetét. Ez megerősítést nyert az 1923-24-es évi jelentésben is. *„A tanítás és nevelés minden eszközét arra használtuk fel, hogy tanulóink lelkében meggyökereztessek a benső vallásosságot, az áldozatkészséget, a tántoríthatatlan hazaszeretet. ...lelkükre kötöttük növendékeinknek, hogy a megcsonkított haza kincseit becsüljék meg, jelszavuk legyen a munka, mellyel e hazát ismét boldoggá és nagyvá tehetjük...”* Magyar Dezső kir. tanfelügyelő *„az iskolában tapasztaltak felett a legteljesebb elismerését fejezte ki úgy az iskola nivója, mint a tanerők tanítói rátermettségét illetően.”*¹⁰⁷¹

A mecsekszabolcsi társulati iskola 1927-28-as „statisztikai átnézetéből” többek között arról is értesülhetünk, hogy a szabolcsi igazgatói székben a Vasasról érkező Jekl Antal váltotta Kiesz Ferencet,¹⁰⁷² míg Jekl helyére Glatt Győző került, aki az 1940-41-es tanév végéig vezette a vasasi iskolát. Többek között az ő 1927-28-as tanévről beterjesztett jelentéséből tudjuk, hogy ebben az évben új tantervvel és új, a korábbiaknál bővebb tankönyvekből kezdődött meg a tanítás a társulati iskolákban, ami *„eleinte nehézségek elé állította úgy a tanítót mint a tanulót, de lelkiismeretes munkával le tudtuk győzni ezeket a nehézségeket. Hogy tanításunk az új tanterv szellemében történjék, ehhez a szaklapokon kívül jeles tanférfiak által írt vezérkönyveket szereztünk be”.*¹⁰⁷³ Jelentésében szó esik még a minden hónap első csütörtökén tartott *„havi tanácskozmányokról”*, amelyeken a tanulók előmenetelének megvitatásán túl a szakkönyvek, szakértekezletek bírálatára is sor került, a tanulók egészségi állapotáról, amely *„nem volt kielégítő”*. A diákok valláserkölcsei neveléséről kiemelten szólt az igazgató. *„Nevelőmunkánk vezető gondolata a hazafias, nemzeti érzés ápolása és növelése*

¹⁰⁶⁹ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Jekl Antal igazgatótanító 63/1923-24. sz. levele a Bányai igazgatóságához.

¹⁰⁷⁰ OL Z 1481 62. cs. 73. t. A vasasbányatelepi társ. elemi népiskola 1925. március 15-i ünnepi műsora.

¹⁰⁷¹ OL Z 1481 62. cs. 73. t. Jekl Antal igazgatótanító 73/1923-24. sz., 1924. június 24-én kelt jelentése.

¹⁰⁷² OL Z 1481 60. cs. 70. t. A szabolcsbányatelepi társulati népiskola statisztikai átnézete. 1927-28.

¹⁰⁷³ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Glatt Győző 189/1927-28. sz. évi jelentése.

volt.” Ezt erősítették a tanév során megtartott ünnepek. „Október 6-án az aradi vértanúkról, 10-én a névtelen hősookról emlékeztünk meg. Ez utóbbin részt vettek az intézet cserkészei és leventéi, és nagy számban megjelentek a szülők. Október 30-án takarékosági napot tartottunk. Nov. 5-én Kossuth Lajosról, dec. 10-én a limanovi hősookról tartottunk előadást. Dec. 18-án... vallásos irredenta színdarabot adtunk elő, mely után a Szoc. Misszió helyi vezetője... 26 szegény tanulót ruházott fel. Febr. 20-án alkoholelles napot tartottunk. Márc. 15-én ünnepélyes isteni tisztelettel egybekötve hazafias ünnepélyt rendeztünk. Május 18-án Békenapot, 20-án Hősök Napját tartottuk meg. ... Május 24-én egész napos kirándulást tartottunk - ... a Madarak és fák napját ünnepeltük. Június 4-én a Trianoni gyásznapról emlékeztünk meg tanítás keretében. A tanulók részére ezen kívül 4 vetített-képes előadást tartottunk Magyarország királyai és várai, Magyar Golgota, Balaton, Palesztrina, Jézus élete és India.”¹⁰⁷⁴ Ehhez hasonló gazdag iskolához kötődő programsorozatról a többi társulati iskola dokumentumai nem tettek említést. Az idézett beszámolóból az is kiderül, hogy a milyen szerepet vállaltak a tantestület tagjai a közművelődési egyesületekben és a társadalmi mozgalmakban. Lőhr Károly a helyi tűzoltóság parancsnokaként és a kultúregyesület elnökeként, Weyse S. Keresztély cserkészparancsnokként és a Levente egyesület főoktatójaként, Herger Nándor hitoktató a Szívgyárda vezetőjeként, míg Glatt Győző a Szoc. Misszió előadójaként, az iskolán kívüli népművelés alelnökeként és a Levente egyesület elnökeként tevékenykedett és a „*fiatalkorú bűnösök pátronázsmunkáját*” végezte.¹⁰⁷⁵

A jelentéshez kapcsolt statisztikai kimutatás a következő adatokat tartalmazza: Az iskolának 240 tanulója volt – 224 magyar és 16 német – ebből 225 római katolikus, 4 evangélikus és 11 református vallásúnak vallotta magát. Külön rovatban – a „félnapos mulasztásokon túl” - a templomi mulasztásokat is feltüntették.¹⁰⁷⁶

A következő, 1928-29. tanévben érkezett a tantestületbe – áthelyezéssel - az addig Pécsbányatelepen oktató Keblics István. Távozásának, ill. érkezésének körülményei azt bizonyítják, hogy még a társulati berkekben történő áthelyezések sem zajlottak mindig simán. Werb Károly, a pécsbányatelepi iskola akkori igazgatója azzal a panasszal fordult a Bányai igazgatósághoz, hogy „*Keblics I. tanító a tegnapi napon elhagyta állomáshelyét. Tőlem sem szóban, sem írásban szabályszerűen nem jelentkezett el, ami alól az áthelyezés ténye őt nem mentesíti. Ezáltal függelemsértést követett el, amelyért őt dorgálásban kérem*

¹⁰⁷⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Glatt Győző 189/1927-28. sz. évi jelentése.

¹⁰⁷⁵ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Glatt Győző 189/1927-28. sz. évi jelentése.

¹⁰⁷⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t. A vasasbányatelepi társulati népiskola statisztikai kimutatása. 1927-28.

részesíteni.”¹⁰⁷⁷ A Bányai igazgatóság nevében reagáló Bálványi Endre adminisztratív igazgató egyrészt egyetértett a sérelmezővel, „szigorúan” kifogásolta „*Keblics tanító úr tanítóhoz nem méltó magatartását*”, és kötelezte, hogy „*elkövetett hibáját tegye jóvá, amit a Bányai igazgatóságnak bejelenteni köteles*”. A Bányai igazgatóság rendelkezését Werb Károly „dorgálást” követelő levelével együtt Keblics új, vasasi felettesének, Glatt Győzőnek is megküldték, aki ezt „*tudomásul vette.*”¹⁰⁷⁸

Az 1929-30. tanév év eleji „Bejelentésében” öt betöltött tanítói állásról adott számot az igazgató, ami az előző évi oktatói létszámhoz képest Kurucz Miklós személyében egy fő gyarapodást jelentett. A tantestület tagjai ebben az évben: Glatt Győző, Lóhr Károly, Weyse S. Keresztély, Keblics István és Kurucz Miklós – valamennyien okleveles tanítók. (Babics táblázatából tudjuk, hogy ugyanebben a tanévben 290 tanulója volt az iskolának, ami azt jelenti, hogy egy tanítóra átlagosan 60 gyerek jutott.)

Az 1930-31-es tanév elején Kurucz Miklós helyett ismét új tanerő érkezett Vasasra: Kiss Ferenc. Összesen 289 tanuló iratkozott be az iskolába, ebből 67-en az ún. továbbképzőbe jártak, ahol Mihálics Imre bányamérnök kéthetente bányaművelésre tanította a fiúkat.¹⁰⁷⁹ A tantestületet Lóhr Károlyné kézimunka-tanítónő és Vaszary Kálmán r. k. lelkész, mint hitoktató egészítette ki. Előbbi heti 4 órában, utóbbi heti 11 órában látta el feladatát.¹⁰⁸⁰

Látogató körútjain természetesen Vasast is útba ejtette néhányszor Dr. Berze Nagy János tanfelügyelő, aki azon túl, hogy mindig elégedettségének adott hangot a „*gondos vezetés alatt álló*” tantestület munkájáról és a „*követelményeknek megfelelő tanítási eredményekről*”, a „*szíves és figyelmes vendégszeretetért*” is mindig köszönetet mondott a Bányai igazgatósághoz írt leveleiben.¹⁰⁸¹

Minden valószínűség szerint az új tanterv bevezetése volt az oka annak, hogy a társulati iskolák fennállása alatt éppen az 1930-as évek fordulójára estek a legátfogóbb szakfelügyelői látogatások. Az általános dicsérő hangnemben viszont vélhetően szerepet játszott az a fogadtatás, amelyben a társulati iskolák – gyakran a Bányai igazgatóság utasítására – részesítették a látogatást végző tanfelügyelőt. A vasasi iskolában 1931. májusában tett

¹⁰⁷⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Werb K. 201/1927-28. sz. levele Bálványi adm. ig. és Glatt Gy. reagálásával, „Bizalmas” jelzéssel ellátva.

¹⁰⁷⁸ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Werb K. 201/1927-28. sz. levele Bálványi adm. ig. és Glatt Gy. reagálásával, „Bizalmas” jelzéssel ellátva.

¹⁰⁷⁹ A DGT Bányai igazgatósága az illetékes m. kir. tanfelügyelővel egyetértésben elrendelte, hogy az 1925-26-os tanévtől bányatelepi ismétlő iskoláiban, a 12-15 év közötti fiúk számára kéthetenként 1 óra bányász-szakoktatás legyen. Az oktatást a telepi iskolák tanítói, a bányauzemek mérnökei, felügyelői végezték. Az ismétlőiskola tanulóin kívül felnőtt bányamunkások is hallgatták az órákat. Ez a típusú képzés azt követően szűnt meg, hogy 1937-ben a vājár képzés államilag elismert szakmának minősült. In: Krisztián-Németh 2006 23-31. o.

¹⁰⁸⁰ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 36/1930-31. sz. Tanév eleji jelentés.

¹⁰⁸¹ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Dr. Berze Nagy János 1142-1931. sz. levele.

látogatás jegyzőkönyvében ez áll: az „Elnöklő Dr. Berze Nagy János kir. tanfelügyelő úr kifejezésre juttatta azon örömét, amely az iskolalátogatás alatt eltöltötte. Különösen örömeimre szolgált – úgymond – hogy ezen iskolának tantestülete a tanítói kötelesség és munka egész vonalán buzditásra nem szorul. Ez az iskola a kultúrának olyan mentsvára, amelyben az uralkodó szellem minden irányban kedvező ígéretet ad arra, hogy a tantestület ezt a szellemet nemcsak ápolni, hanem a vele együttjáró színvonalat még magasabbra fogja emelni. ... Nagyon örülök, hogy ennek az iskolának az élén egy olyan ember áll, aki hivatásának a tudatában van, aki érdeklődik minden irányban, akinek gondossága, figyelme, előrelátása emelte az iskolát ilyen szép színvonalra.”¹⁰⁸²

Az egy évvel későbbi tanfelügyelői látogatás során gyakorlatilag megismétlődtek a dicséreték. Dr. Berze Nagy János a „hálóját fejezi ki, hogy az iskola szellemi és erkölcsi nívója továbbra is kifogástalan és a tanítás teljesen az új Tanterv és Utasítás módszere szerint történik. A legteljesebb elismerését fejezi ki.”¹⁰⁸³

Az 1932-33. évi igazgatói jelentésben¹⁰⁸⁴ a szokásos statisztikai adatok mellett ismét egy névváltoztatásnak lehetünk a tanúi. A II. osztályt tanító Keblics István Kőszegire változtatta a nevét. A tanulólétszám ezekben az években sem változott, de a számok tükrében nyilvánvalónak tűnik, hogy egyre népszerűbbé vált a továbbképző iskola. És bár ezek a jelentések a tanulók vallási hovatartozásáról nem közöltek adatokat, a Vasason 1933-ban megalakult evangélikus fiókgyülekezet részéről nyilvánvaló igény merült fel arra, hogy gyermekeik evangélikus hitoktatásban részesüljenek. A társulati iskolák órarendjében csak katolikus hittan szerepelt, amit a róm. kat. vallású tanulók magas, 90% feletti arány indokolt. Az evangélikus fiókgyülekezet gondnoki és jegyzői tisztségét – a Bányaigazgatóság és az iskolaigazgató beleegyezésével – Weyse Keresztély látta el, aki egyébként a somogyi evangélikus gyerekek hitoktatását is magára vállalta. Ezeket azonban úgy kellett ellátnia, hogy a „vasasi társulati iskolai elfoglaltsága azok miatt semmi tekintetben hátrányt ne szenvedjen és új teendőivel társulati tanítói teendői időbelileg össze ne essenek.”¹⁰⁸⁵

Hasonló, mellékfoglalkozás végzésére feljogosító engedélyt kapott 1934-ben Glatt Győző igazgatótanító és Lóhr Károly tanító is. Előbbinek a Magyar Vöröskereszt Egyesület alelnöki tisztségének elvállalására és az azzal járó munkák elvégzésére adott engedélyt Balsay Aladár bányaigazgató, utóbbinak pedig ahhoz, hogy a Somogy körjegyzőségi körzetben a tűzoltó

¹⁰⁸² OL Z 1481 189/1930-31. sz. Jegyzőkönyv Dr. Berze Nagy János 1931. május 23-án és 24-én tett látogatásáról a vasasi társulati iskolában.

¹⁰⁸³ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 83/1931-32. sz. Jegyzőkönyv Dr. Berze Nagy János 1931-32. tanévben tett látogatásáról a vasasi társulati iskolában.

¹⁰⁸⁴ OL Z 1481 60. cs. 70. t. Vasas, 1932. szept. 12.

¹⁰⁸⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 18854/1933-Ga. sz. sz., Weyse Keresztélyhez címzett engedélyező levél.

parancsnoki tisztséget betölthesse, természetesen úgy, hogy „*az iskolai hivatalos elfoglaltság*” egyik tanító esetében se szenvedjen hátrányt.¹⁰⁸⁶

Az igazgatói jelentések sorában az 1935-36-os tanév eleji jelentésben tapasztalhatunk csak említésre méltó változást. Kiss Ferenc helyére, aki a pécsbányatelepi társulati iskolában folytatta munkáját, Ambrus Erzsébet került. Személyében először került véglegesített okl. tanítónő a vasasi iskolába. (A kézimunka-tanítónők nem feltétlenül rendelkeztek tanítói oklevéllel.)

Az 1938. évtől „új iskola” kifejezéssel találkozunk a jelentésekben és egyéb dokumentumokban. Ez arra az épületre vonatkozik, amelyet a 4909/1937. számú véghatározat alapján a vasasbányatelepi legényotthonból alakítottak ki, és amelynek „*a munkálatai 1938. május 28-án befejezést nyertek*”.¹⁰⁸⁷

Glatt Győző igazgatótanító a következő felszerelési tárgyakat igényelte a bányagondnokságtól az új iskola részére, összesen 613 pengő értékben:¹⁰⁸⁸

1. A tantestületi- és igazgató tanítói szobák részére:

- 2 db iratszekrény
- 2 db csapos mosdókészlet
- 2 db villany állólámpa
- 4 db szék

2. A szertár részére:

- 1 db térképtartó állvány
- 1 db kettőslétra
- 1 db szemléltetőkép állvány

3. A Slöjd-munkaterem részére:

- 2 db asztal
- 4 db egyszerű lóca

4. Az illemhelyek részére:

- 10 db papírszekrény

5. A feliratok:

- 2 db zománcozott felirati tábla

¹⁰⁸⁶ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 8272. sz. 1934. május 29-én kelt levél Glatt Győző igazgatótanító úrnak, Balsay aláírással. Ugyanerről a levélről Borsy Jenő iskolagondnok és Lőhr Károly tanító, ill. a szem. oszt. Is másolatot kapott.

¹⁰⁸⁷ OL Z 1481 60. cs. 70. t. 11451/Mp sz. levél Vasasbányatelepen élelmitár- és legényotthon átalakítása, valamint húsfüstölő létesítése tárgyában.

¹⁰⁸⁸ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Kimutatás a vasdasbányatelepi új iskola részére rendelt felszerelési tárgyak költségéről.

Egy következő levelében még 1 db „200x200 cm-es, két ruddal ellátott, felfüggeszthető” vetítővásznat is igényel az igazgató a népművelési előadásokhoz, mivel „vetítővásznunk ezideig nem volt, mert az öreg iskolában megfelelő üres fal-mezők voltak. Az új iskolában a falat a 2 nagy tábla betölti és vetítőgépünket nem használhatjuk.”¹⁰⁸⁹

A két levélből egyértelműen látszik, hogy az új iskolát a kor színvonalához mérten jó, pedagógiai szempontból is korszerű felszereléssel látták el, ügyelve arra, hogy a berendezési tárgyak az iskolai élet köré csoportosuló népművelési tevékenységekre is alkalmasak legyenek.

Az 1937-38. tanévben, a többi társulati iskolához hasonlóan, Vasason is beindult a német tanfolyam, és a beszámolókból egyre több szó esett a vasasi, ill. somogyi napközi otthonok munkájáról is, amit mindkét helyen Glatt Győző felügyelt. A napközi otthonokban egy vezetőnő és egy dada vezette a gyerekfoglalkozásokat, amelyek a vezetőnő saját készítésű képekkel illusztrált mesék hallgatásából, megbeszéléséből, mondóka- és játéktanulásból álltak.¹⁰⁹⁰

1938. december 6-án újabb személyi változás történt az iskolában: Kőszegi (korábban Keblics) István, aki tanórái ellátása mellett a szertár és a könyvtár vezetője is volt, távozott a vasasi tantestületből. A pécsbányatelepi társulati iskolához helyezték át. Helyére Kabar Ferenc segédtanító érkezett pályakezdőként, ideiglenes szerződéssel.¹⁰⁹¹

1938-ban, az Anschluss évében az iskola 207 tanulójából 49 jelentkezett a német tanfolyamra (23,6%). A heti 2 német órát az új tanító, Kabar Ferenc látta el. A tanfolyam résztvevőinek a száma a következő, az 1939-40. tanévben 61-re emelkedett, de tanév közben négyen kiléptek. A megmaradtak közül mindenki megfelelt a követelményeknek: 9 tanuló kitűnő, 25 jeles, 20 jó, 3 pedig elégséges minősítést kapott. Mind a kezdőket, mind a haladókat Schmidt András tanította.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Glatt Győző 1938. aug. 30-án kelt, 113/1938. sz. levele az Iskolagondnoksághoz.

¹⁰⁹⁰ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Glatt Győző 178/1938, ill. 30/1939. sz. jelentése a somogyi, ill. a vasasi napközi otthonokban tett látogatásokról.

¹⁰⁹¹ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Év eleji Bejelentés az 1938-39. tanévről.

¹⁰⁹² OL Z 148161. cs. 71. t. Kimutatás az 1939-40. tanévben a német tanfolyamot látogató tanulókról.

50. táblázat. Kimutatás az 1939-40. tanévben a német tanfolyamot látogató tanulókról

	Kezdő	Haladó	Összesen
Tanév elején beiratkozott	26	35	61
Tanév közben kilépett	2	2	4
Tanév végéig maradt	24	33	57
Minősítés			
Kitűnő	4	5	9
Jeles	12	13	25
Jó	5	15	20
Elégséges	3	-	3
Elégtelen	-	-	-

Az 1940. szeptember 6-án kelt, 1940-41-es tanévre vonatkozó év eleji jelentésből értesülhetünk arról, hogy az előző tanévben még ötfős tantestület létszáma az új tanév elejére háromra csökkent, így osztályösszevonások történtek. A „régiek” közül – valószínűleg a másik két férfi tanító katonai szolgálatra vonul be - csak Glatt Győző és Lóhr Károly maradt. Hozzájuk csatlakozott az I. és II. összevont osztály vezetésével megbízott Schmidt András.¹⁰⁹³

Az 1941-42-es tanévre beírt tanulókról készített kimutatás szerint, amely az oktató személyzetre vonatkozóan is közölt adatokat, ismét öt tanítóval teljesítették a tanévet. Az 1940-41. tanévben a VII. osztály bevezetése jelentette a legnagyobb újdonságot. Ugyanekkor a 15 évi igazgatói szolgálat után nyugdíjba vonuló Glatt Győző kiválása miatt ismét egyfős tanítóhiány jelentkezett. Ezt már az új igazgatótanító, Lóhr Károly jelentette a Bányaiigazgatóságnak.¹⁰⁹⁴

Az 1942-43. iskolaévről összeállított év eleji jelentésből megtudható, hogy a tantestület szinte teljesen átalakult, a férfi tanítók katonai szolgálatra történt behívása miatt szinte elnöiesedett. Tagjai: Lóhr Károly igazgatótanító, Gaál Vilmosné Petschnig Zita tanítónő, Krivanek Vilmos tanító, Kistamás Gyula tanító, Pillér Ilona tanítónő, a tantestületbe visszatért Kabar Ferenc és Weyse Keresztély tanítók, Kosztolányi Pál rk. lelkész, mint hitoktató, valamint a továbbképzőben bányaművelést tanító Szinetár László bányamérnök. Ebben a tanévben a fiúleventéken és a cserkészeken kívül, Gaálné Petschnig Zita vezetésével, lánylevente csapat alakult az iskolában.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 141/1940. sz. tanév eleji bejelentés.

¹⁰⁹⁴ OL Z 1481 61. cs. 71. t. 88/1941. sz. kimutatás az 1941-42. tanévre beírt tanulókról.

¹⁰⁹⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Lóhr Károly igazgatótanító jelentése az 1942-43. tanévről.

VII. 4. A somogyi rk. uradalmi népiskola

A somogyi források már 1738-ban említést tettek egy Bogáddal közös iskoláról, de 1847-ben már biztosan külön iskolája volt a falunak. Így amikor 1898-ban a DGT a bányatelep növekvő igényét látva beindította saját iskoláját, kettőre emelkedett a somogyi iskolák száma.¹⁰⁹⁶ Az egyetlen osztályterem megnyitásához azonban - amelynek a tanítói lakását a már meglévő falusi iskolához építették hozzá – hosszú és göröngyös út vezetett. Ezen az úton az egyik első állomás az a levél volt, amelyet 1893 februárjában Dulánszky Nándor püspök küldött az akkori bányai igazgatónak, Wiesner Rajmárnak. *„A Szabolcs anyaegyházhoz tartozó Somogy fiókközség r. kat. iskolájában a tankötelesek száma annyira felszaporodott, hogy egy második tanteremnek... felállítása és tanítói állás szervezése okvetlenül szükségessé vált. ...Mint hogy pedig a tankötelesek felszaporodását a beérkezett jelentés szerint a d.-gőzhajózási társaság alkalmazottjainak gyermekei okozzák, ...méltányosnak látszik, hogy a teherviseléshez a társaság is hozzájáruljon.”*¹⁰⁹⁷

A DGT pécsi Bányai igazgatósága, valószínűleg azon levelek és egyéb felszólítások hatására, amelyeket a Dulánszky püspök által is említett „teherviselés” ügyében juttattak el hozzá, 1898 februárjában nyilatkozatot küldött a Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztériumnak Budapestre a somogyi iskola tárgyában.¹⁰⁹⁸ A nyilatkozatba foglaltakat az a levél is megerősítette, amelyet jó egy évvel később a DGT Budapesti Forgalmi Igazgatója küldött a kereskedelmi miniszternek.

A DGT **egész** vezetése úgy érezte, hogy senki sem hagyhatja figyelmen kívül „*azon áldozatokat, melyeket a társulat a pécsi bányászok tanköteles gyermekeinek kellő oktatása érdekében immár hozott s még most is hoz... Pécsen és a hozzá tartozó bányatelepeken, melyeket nagyjából a pécsi püspöki uradalomtól és a pécsi székesegyházi uradalomtól bérlünk, három teljesen felszerelt, 11 tanítót és 6 tanítónőt foglalkoztató iskolát tartunk fenn, mérlegünk e czímen évi 21.351 frttal terhelhetik s azonkívül évenként 4.666 frttal járulunk hozzá a papok javadalmazásához. Ezen áldozatok – szerény nézetünk szerint – azt bizonyítják,*

¹⁰⁹⁶ Hámoriné – Vókó 2006 152. o.

¹⁰⁹⁷ OL Z 27184. cs. 155. t. Dulánszky Nándor püspök 1893. február 20-án kelt, 196/1893. isk. jelzésű levele Wiesner Rajmár bányai igazgatóhoz.

¹⁰⁹⁸ OL Z 271 84. cs. 155. t. Az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányai igazgatóságának 1898. februárjában kelt nyilatkozata a „Nagyméltóságú Kereskedelemügyi m. kir. Minisztériumhoz” a somogyi iskola tárgyában. A budapesti forgalmi igazgatóság 851/1898. sz. felhívására adott válasz.

hogy társulatunk e téren is – erején és törvényes kötelezettségének mértékén felül – iparkodik közérdekű, humanisztikus feladatainak a legmesszemenőbb mérvben eleget tenni.”¹⁰⁹⁹

Az alábbi kimutatást (51. táblázat) azokról a költségekről készítette a DGT, amelyeket (készpénzben és természetben) az 1888-1897 közötti időszakban egyházi és iskolai célokra fordított pécskőnyéki telepein.¹¹⁰⁰

51. táblázat

Év	Egyházi célokra							
	Pécsbánya		Szabolcs		Vasas		Összeg	
	Ft.	kr.	Ft.	kr.	Ft.	kr.	Ft.	kr.
1888	2.809	76	900	-	400	-	4.109	76
1889	3.165	67	900	-	400	-	4.465	67
1890	3.210	25	975	-	435	-	4.620	25
1891	3.391	17	900	-	497	50	4.788	67
1892	2.590	02	900	-	500	-	3.990	02
1893	2.687	64	950	-	510	-	4.147	64
1894	3.653	31	950	-	650	-	5.253	31
1895	2.706	98	950	-	650	-	4.306	98
1896	2.689	07	950	-	650	-	4.289	07
1897	3.066	04	950	-	650	-	4.666	04
Összesen	29.969	91	9.325	-	5.342	50	44.637	41

Év	Iskolai célokra							
	Pécsbánya		Szabolcs		Vasas		Összeg	
	Ft.	kr.	Ft.	kr.	Ft.	kr.	Ft.	kr.
1888	10.515	27	5.091	12	1.132	70	16.739	09
1889	10.711	19	5.202	54	1.709	75	17.623	48
1890	10.172	65	5.479	24	2.538	71	18.190	60
1891	9.746	24	5.148	03	2.503	76	17.398	03
1892	9.846	55	5.132	72	2.649	25	17.628	52
1893	9.120	05	5.133	33	2.662	85	16.916	23
1894	9.801	64	5.058	10	2.690	46	17.550	20
1895	11.334	15	5.354	15	2.858	84	19.547	14
1896	11.226	48	5.385	59	2.759	92	19.371	99
1897	11.659	86	5.386	71	2.804	66	19.851	23
Összesen	104.134	08	52.371	53	24.310	90	180.816	51

Év	Egyházi célokra		Iskolai célokra		Összesen
1888	4.109	76	16.739	09	20.848 Ft. 85 kr.
1889	4.465	67	17.623	48	22.089 Ft. 15 kr.
1890	4.620	25	18.190	60	22.810 Ft. 85 kr.
1891	4.788	67	17.398	03	22.186 Ft. 70 kr.
1892	3.990	02	17.628	52	21.618 Ft. 54 kr.

¹⁰⁹⁹ Z 1481 62. cs. 75. t. I. 1051/1.1.422. jelzéssel ellátott 1899. március 29-én kelt levél, amelyet a DGT Budapesti Forgalmi Igazgatóság pecsétjével ellátva Thaly forgalmi igazgató, miniszteri tanácsos küldött „magyar-zsákodi Dr. Hegedűs Sándor valóságos belső titkos tanácsos, kereskedelmi magyar kir. miniszternek, a Lipót-rend középkeresztesének, stb. stb. stb.,” aki a somogyi bányászok érdekében a DGT-nél eljár.

¹¹⁰⁰ OL Z 271 84. cs. 155 t. Kimutatás a DGT egyházakra és iskolákra fordított kiadásairól az 1888-1897 közötti időszakban.

1893	4.147	64	16.916	23	21.063 Ft. 87 kr.
1894	5.253	31	17.550	20	22.803 Ft. 51 kr.
1895	4.306	98	19.547	14	23.854 Ft. 12 kr.
1896	4.289	07	19.371	99	23.661 Ft. 06 kr.
1897	4.666	04	19.851	23	24.517 Ft. 27 kr.
Összesen	44.637	41	180.816	51	225.453 Ft 92 kr.

Mindezek ellenére, ha a Pécs környéki bányatelepeken iskolanyitás került szóba, minden érintett a DGT-től várta a megoldást. A Társaság képviselői azonban továbbra is következetesen azt hangoztatták, hogy iskolalétesítésre „*más érdekeltek is léteznek, a melyek első sorban volnának hivatva, illetve kötelezve ezen terheket viselni,*”¹¹⁰¹ amely az érdekeltek alatt a bányák legnagyobb részét birtokló székesegyházi uradalmat és az „*ottan tankötelesek patrónusát*”, a pécsi püspöki uradalmat értették. Így a Társaság kedvezőtlen pénzügyi helyzetét hangsúlyozva ekkor még nem vállalkoztak iskolanyításra, ugyanakkor ki sem vonták magukat alóla. A DGT Pécsi Bányaműveinek vezetői kijelentették, hogy „*a somogyi iskola megépítésének kérdése... csak az összes érdekeltek aránylagos hozzájárulásával oldható meg igazságosan.*” Ennek szellemében kezdeti lépésként a Társaság – elsőként az érintettek közül - felajánlott „*ezen iskola céljaira évenként 300 /háromszáz/ forintot és... szabadfűtést*”, arra az időszakra, amíg a DGT somogyi bányákra vonatkozó haszonbérleti szerződése érvényben van.. Ugyanakkor felszólította a kereskedelmi minisztert, hogy járjon el a vallás- és oktatásügyi miniszternél „*az összes érdekeltek hozzájárulásának kieszközölése, vagy legvégső esetben az iskolának államköltségen való létesítése végett*”. Az iskolalétesítés kérdése ekkor „*27 fiút és 21 leányt, legnagyobbbrészt idegen országbéli szülőktől származott gyermeket*” érintett.¹¹⁰²

Arra, hogy végül ki és milyen hozzájárulással építette meg az egyosztályos iskolát, nem sikerült dokumentumot felkutatni, az azonban biztos, hogy az intézmény az 1898/99-es tanévben Római Katolikus Uradalmi Népiskola néven megnyitotta kapuját. A DGT forgalmi igazgatója által említett 48 tanköteles gyermek sorsa ezzel megoldódni látszott, és Unatenszky Leona okleveles tanítónő személyében a tanítói lakásba is beköltözött az első lakó. Az iskola elnevezéséből arra lehet következtetni, hogy az uradalom által fenntartott iskolát felekezetinek nyilvánították, és jogilag az egyházi hatóság felügyelete alá helyezték, ugyanakkor a fenntartás terheit kegyúri teherként a DGT-re hártották.¹¹⁰³ Ez utóbbi feltételezést támasztja

¹¹⁰¹OL Z 1481 62. cs. 75. t. I. Thaly forgalmi igazgató 1051/1.1.422. jelzéssel ellátott 1899. március 29-én kelt levele a kereskedelmi miniszterhez.

¹¹⁰² OL Z 1481 62. cs. 75. t. I. 1051/1.1.422. Thaly forgalmi igazgató 1051/1.1.422. jelzéssel ellátott 1899. március 29-én kelt levele a kereskedelmi miniszterhez.

¹¹⁰³ Hámoriné – Vókó 2006 152. o.

alá az a levél, amelyet 1900. november 1-jén Hannus (?) Gábor egyházmegyei tanfelügyelő küldött a „Nagytekintetű Szénbánya Igazgatóságának”. Ebben arról értesítette a DGT illetékeseit, hogy „A somogyi bányászok gyermekei részére kormányhatóságilag szorgalmazott tanterem Somogy községben elkészült, és hatóságilag fölülvizsgáltván nyilvános használatra átadatott.” Ez volt az a pont, ahol a DGT-nek mindenképpen teljesítenie kellett a Társasággal szemben megnyilvánuló elvárásokat. Igaz Béla egyházmegyei tanfelügyelő ugyanis felszólította a nagyvállalatot, hogy „a magas minisztériumnak tett kötelező nyilatkozata alapján az alkalmazandó okleveles tanító részére megajánlott 600 koronáról továbbá a tanterem és a tanítói lakás fűtésére szükséges fűtőanyag biztosításáról szóló hivatalos okiratot kiállítani és a pécsi egyházmegyei hatósághoz megküldeni szíveskedjék.”¹¹⁰⁴

A somogyi bányászgyerekek számára nagy könnyebbséget jelenthetett az iskola létrejötte, így többé nem kellett az őket folytonosan kigúnyoló falusi iskola tanulóval konfrontálódniuk,¹¹⁰⁵ vagy a DGT másik társulati iskolájába elgyalogolniuk. Az 1892-es születésű Dvorzsák Jozefa például még Vasason, Kiss Ferenc osztályában járta ki az első osztályt és a második első felét. A második osztály második félévétől azonban már Somogyon, a DGT falusi iskolájában tanult a már említett Unatenszky Leona irányítása alatt, akire később, mint „szigorú, de jó tanítónőre” emlékezett.¹¹⁰⁶

Dvorzsák Jozefa emlékezetében leginkább a játékok és a kézimunka órák maradtak meg az elemi iskolai évekből. A lányoknak a 2. osztályban a kötést, a 3-ban a horgolást kellett megtanulni, 4-ben zsúrkötéssel és kivarrással foglalkoztak, 5-ben és 6-ban papucsot vagy cipőnek valót készítettek. A vasárnapi mise mindenki számára kötelező volt, bár a faluban csak kéthetente tartottak misét. A közbeeső héten a hirdi vagy a szabolcsi templomba mentek el – tanítónőjük felügyelete mellett - a gyerekek.¹¹⁰⁷ Az osztályvizsgákon a szülők nem jelenhettek meg, a plébános és a bányauzem gondnoka azonban mindig jelen volt az év végi „tudáspróbán”, ahol arról kellett számot adniuk a tanulóknak, hogy miként sajátították el a számukra előírt tananyagot.¹¹⁰⁸

A somogyi DGT iskola hosszú évekig egytantermes, egytanítós maradt, ahol rendszeresen ellenőrizték a tanulók mulasztását és nagy szigorral ügyeltek a tisztaságra. Az iskolaigazgató tisztét a katolikus iskolák gyakorlatának megfelelően a plébános – a kezdetektől 1915-ig a

¹¹⁰⁴ OL Z 1481 62. cs. 75. t. 1846/1900 sz., 1900. november 1-jén kelt levél.

¹¹⁰⁵ Hámoriné – Vókó 154. o.

¹¹⁰⁶ Hámoriné – Vókó 2006 152-153. o.

¹¹⁰⁷ OL Z 1481 62. cs. 75. t. „Dijlevél” Henits Elvira somogybányatelepi rk. uradalmi népiskolai okleveles tanítónő részére. 3248/1913. isk. sz.

¹¹⁰⁸ Hámoriné – Vókó 2006 153. o.

Szabolcson szolgálatot teljesítő Mayer Görgy, majd ezt követően, egészen 1929-ig az utóda, Gábor György – látta el. Ők felügyelték és hitelesítették az iskola naplóit. A tanító munkáját a tanfelügyelőség ellenőrizte.¹¹⁰⁹

A bányászat erőteljes növekedésével nemcsak a felnőtt lakosság, hanem az iskolaköteles gyerekek száma is fokozatosan emelkedett Somogyon. 1902-ben már 178 volt a tanulói létszám, és a tanítók száma is emelkedett.¹¹¹⁰ Ez nyilvánvalóan újabb tanterem létesítését igényelte volna, amiről 1910-ben meg is kezdődtek a tárgyalások az egyház, az iskolaszék és a DGT között. Az egyeztetések – az egyik iskolaszéki jegyzőkönyv szerint - egy III. tanterem kialakítása érdekében folytak.¹¹¹¹ Ennek megépítése a tárgyaló felek szerint a mecsekszabolcsi plébánia feladata lett volna, de a székesegyházi uradalmi kormányzó egy 1829. évi egyházi látogatási okmányra és az 1868. évi XXXVIII. tc. 11.§-ára hivatkozva csak a régi épület fenntartási kötelezettségét ismerte el, az újabb, harmadik tanterem felállítását megtagadta. A somogyi rk. iskolaszék egyhangú határozattal ugyancsak úgy döntött, hogy nem az ő felelősségük az új osztályterem felállítása. Indoklásul a következőket hozta fel: „1./ *A III. tanterem felállítását nem a falusi lakók tanköteles gyerekeinek a szaporulata, hanem a bányamunkások gyermekeinek egyre növekvő száma okozza, így a pécsi székesegyházi uradalom a szomszédos bányatelepek mintájára köteles mint bányatulajdonos a munkások gyermekeinek elemi oktatásáról gondoskodni, vagy ezen terhet a bérlő Dunagőzhajózási társaságra áthárítani. 2./ Miután a bányauzem fejlesztésével 10-15 év óta a társasági házakban lakó bányamunkások és ennek kapcsán azok gyermekei évről-évre szaporodnak, ezen körülmény okozta a somogyi II., ugynevezett bányatelepi rk. iskola felállítását, melyet a pécsi székesegyházi uradalom a saját költségén építtetett, ezen ténnyel... önként elismerte, hogy... a bányamunkások gyermekeinek szaporulata kívánta a II. tanterem felállítását, melynek építési költségét az uradalom akkor nem is kísérelte meg a hitközségre hárítani, hanem a Dunagőzhajózási társasággal folytatott tárgyalás után a saját költségén építette.*”¹¹¹²

A somogyi rk. iskolaszék mintaértékűnek tekintette ezt a döntést, és az építési költségek – akár részleges – átvállalásával sem szándékozott szűkebb pátriájában újabb precedenst teremteni.

Ilyen körülmények között került a DGT által fenntartott uradalmi iskolába 1912. február 1-jén Henits (később Hidvégi) Elvira, aki még a DGT időszak után is az iskola pedagógusa volt,

¹¹⁰⁹ Hámoriné – Vókó 2006 153. o.

¹¹¹⁰ Hámoriné – Vókó 2006 156. o.

¹¹¹¹ I. tanteremként az egyházi fenntartású Római Katolikus Népiskolát, II. tanteremként a DGT által fenntartott Római Katolikus Uradalmi Népiskolát kell érteni. A III. tanterem kialakítása tehát vagy egy új iskolaépület létrehozását, vagy a meglévő iskolák valamelyikének a bővítését jelentette. (H. Z.)

¹¹¹² OL Z 1481 62. cs. 75. t. A Somogyon 1910. január 21-én tartott rk. iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyvéből.

hiszen 1950-ig a somogyi iskola tanítónője maradt.¹¹¹³ A kezdet azonban számára sem lehetett könnyű, hiszen a korábban ismertetett „fenntartói” csatározások közepette még a fizetése rendszeres folyósításáért is meg kellett küzdenie. A DGT Bányaigazgatóság 1913. március 5-én kelt, Mayer György plébánoshoz intézett levelében a Társaság, saját érdeke szerint értelmezve a szerződést, kinyilvánította, hogy *„a vállalat a főtisztelendő székesegyházi uradalommal kötött bérszerződés 15. §-a értelmében... nincsen kötelezve, hogy a somogyi iskola részére második tanerőt fizessen”*, ezért *„Henits Elvira tanítónőnek folyó évi márciusi óra járó 66 korona 66 fillérnyi fizetését, továbbá az iskolai helyiségek tisztításáért járó 10 koronát fenntartással, és csakis a pillanatnyi kényszerítő körülmények tekintetbevételével egyenlítjük ki, és ezen összeget egyidejűleg nevezett tanítónőhöz juttatjuk. ... Kérjük tehát Henits Elvira tanítónőnek teljesített fizetést csak ideiglenes fizetésnek tekinteni és ezen tarthatatlan helyzet tisztázása végett a szükséges intézkedéseket megtenni méltóztatásuk.”*¹¹¹⁴

A helyzet nehézségét jelzi, hogy a tanítónő oktatási feladatai mellett az iskolai helyiségek tisztítását, takarítását is végezte.

Mayer György nyilvánvalóan a székesegyházi uradalom részére is jelezte a problémát, ahonnan Walter Antal kanonoktól, a székesegyházi uradalom kormányzójától azt a választ kapta, hogy Straka bánya felügyelő tévesen nyilatkozott a tanítónői fizetés ügyében, ugyanis *„az új szerződés 15.§ I. számmal jelzett 4-ik bekezdésének értelmében kötelezve van a Dunagőzhajózási Társulat úgy a 3-ik somogyi iskolát felállítani, valamint a tanítót fizetni”*.¹¹¹⁵

A fizetés-ügy végére 1913 februárjában került pontot, amikor Forray Lajos, a székesegyházi uradalom számtartója arról értesítette Henits Elvirát, hogy a székesegyházi uradalom új szerződést kötött a DGT-vel, és ennek értelmében *„a legközelebb esedékes járandóságának folyósításáról egyenesen”* a Bányaigazgatóság fog gondoskodni.¹¹¹⁶

A tanítónő díjazásáról végül a következő „Díjlevél” született:

- Fizetése a DGT pécsi Bányaigazgatóságától 1.200,- korona
(1913. XVI. tc.¹¹¹⁷ értelmében előzetes havi
részletekben)

¹¹¹³ Hámoriné – Vóko 2006 156. o.

¹¹¹⁴ OL Z 1481 62. cs. 75. t. A DGT Bányaigazgatóság 1353. sz., 1913. március 5-én kelt levele Mayer György szabolcsi plébánoshoz.

¹¹¹⁵ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Walter Antal kanonok válasza Mayer György 1913. március hó 11-én kelt levelére, amelyben Mayer plébános a DGT március 5-i válaszáról tájékoztatta a székesegyházi uradalmat.

¹¹¹⁶ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Forray Lajos székesegyházi uradalmi számtartó 1913. február 28-án kelt levele Henits Elvirához.

¹¹¹⁷ 1913. évi XVI. tc. *„a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről”* (www.1000ev.hu)

- Kertilletmény pénzértéke	20,- korona
- Természetben lakás (2 szoba, konyha, mellékhelyiség)	240,- korona
Összesen:	1.460,- korona.

A Bányaigazgatóság ezen kívül fűtésilletményt juttatott a tanítónőnek, ugyanúgy, mint a többi társulati tanítónak. Mindezek fejében a következő dolgokat jelölték meg kötelességeként:

„A somogybányatelepi rk. iskolagondnokság által reábizandó s a helyi körülményeknek megfelelően csoportosított osztályokat püsp. tanterv szerint tanítani és vallásosan nevelni, növendékeit vásár- és ünnepnap sz. misére és nyilv. körmenetre elkisérni, a női kézimunkát és ismétlőiskolásokat felváltva tanítani, az isk. gondnokság törv. intézkedéseinek mindenben megfeleleni és a pécsi egyházmegye tanítóegyesületébe belépni.”¹¹¹⁸

Az iskola másik tanítónője, Járányiné Hellmich Mária¹¹¹⁹ hasonló módon kapta a fizetését, amely az ő esetében a következőképpen alakult:

- a DGT-től	600,- korona
- a székesegyházi uradalomtól kiegészítés	400,- korona
- 11 évi szolgálat után járó korpótlék	400,- korona
- 2 méteröl keményfa értéke házhoz szállítva	72,- korona
- fizetés kiegészítés 11 évi szolgálat után	128,- korona
- a második szoba és kert pénzértéke	120,- korona
Összesen	1.720,- korona. ¹¹²⁰

Az iskola hozzávetőleges évi szükségletét a következő tételek adták:

- tisztogatás és seprés	100,-
- évi meszeltetés és tatarozás (iskola belseje + tanítónő szobája-konyhája)	40,-
- írószerek és egyéb iskolai szükségletek	100,-
Összesen:	240,- korona. ¹¹²¹

¹¹¹⁸ OL Z 1481 62. cs. 75. t. „Dijlevél” Henits Elvira somogybányatelepi rk. uradalmi népiskolai okleveles tanítónő részére. 3248/1913. isk. sz.

¹¹¹⁹ Hámoriné – Vókó 2006 könyvében Járányiné Hellmich Irma néven szerepel. 156. o.

¹¹²⁰ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Mayer György plébános, iskolagondnok 908/913. jelzésű levele a Bányaigazgatósághoz.

¹¹²¹ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Mayer György plébános, iskolagondnok 908/913. jelzésű levele a Bányaigazgatósághoz.

A fenti kimutatás ahhoz a tárgyaláshoz készült, amelyen a székesegyházi uradalom a második tanítónő illetményét és a II. sz. tanterem esetében felmerülő éves költségeket akarta rendezni a Bányai igazgatósággal.

Járányiné Hellmich Mária elvileg rendezett fizetése egy év múlva ismét veszélybe került. Szolgálati évei alapján magasabb fizetési fokozatba lépett, de hiába kérte a Bányai igazgatóságtól a neki jogszerűen járó többletet, elutasították, a székesegyházi uradalmi kormányzó szerint figyelmen kívül hagyva a kérdésben irányadó 1913. évi XVI. tc. 4. és többi, vonatkozó §-át, amely szerint a „megállapított összeg, annak időnkénti járuléka és a törvényben megállapított korpótlék az iskolafenntartót terheli”, így azt „az iskola fenntartására szerződésileg vállalkozott bérlőség, illetőleg bányatársaság tartozik megfizetni”.¹¹²²

Ugyanebben a tanévben a két tanítónő és az iskola együttesen a következő fűtőilletményt kapta a bányavállalattól:

157 q kőszén	196,25 korona
fuvarozása	29,40 korona
11 úrméter tüzelőfa	33,- korona
fuvarozása	7,70 korona
összeaprítása	22,- korona
összesen	288,35 korona. ¹¹²³

Az első világháború sem múlt el nyomtalanul a somogyi iskola felett. 1915-16 között – egyetlen év alatt – 78 fővel csökkent a tanulók létszáma.¹¹²⁴ Ezzel párhuzamosan az iskola felszerelésében is hiányok mutatkoztak, amelyeknek a pótlásáért ismét szinte kálváriát járt Henits Elvira tanítónő. 20 tételből álló listáját¹¹²⁵ – amelyen a szeneslapáttól kezdve a címerig és a tanszertároló szekrényig a legkülönbözőbb dolgok szerepeltek - a hivatali utat betartva, először a Mayer Györgyöt 1915-ben váltó, az iskolagondnok szerepét is betöltő új plébánoshoz, Gábor Györgyöz juttatta el, aki azt késedelem nélkül továbbította a Bányai igazgatósághoz. Kísérőlevelében megjegyezte, nyomtatékot adva a kérésnek, hogy a

¹¹²² OL Z 1481 62. cs. 75. t. Walter Antal székesegyházi uradalmi kormányzó 1914. szept. 14-én kelt levele a DGT Bányai igazgatósághoz.

¹¹²³ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Kimutatás a szabolcsi és somogyi katolikus iskolák költségeiről az 1914. évben.

¹¹²⁴ Hámoriné – Vókó 2006 157. o.

¹¹²⁵ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Henits Elvira jegyzéke a somogy-bányatelepi rk. elemi népiskola I.- II. oszt. szükséges dolgairól.

maga részéről „egy szép kivételű feszületet” ajándékozott az iskolának az év végi vizsga alkalmával.¹¹²⁶

Az iskolabővítés kérdése a súlyos áldozatokat szedő háború közepette is aktuális maradt. Erről tanúskodnak azokkal a levelek, amelyekkel Igaz Béla apátkanonok, egyházmegyei tanfelügyelő presszionálta a Bányaigazgatóságot, mi több, személyesen Jaroslav Jičinský bányaigazgatót, és amelyekben rendre felhívta Jičinský figyelmét arra, hogy a DGT nem tartja be a székesegyházi uradalommal kötött 1912. évi május hó 17-én kelt szerződésben foglaltakat. A presszionáló levelek fő célja az volt, hogy mielőbb kikényszerítsék a vállalatból egy új osztály létesítését Somogyon, ami a háború okozta nehézségek közepette elég reménytelennek látszott. Erre hivatkozott Jičinský is: *„Egy osztálynak még ez évben való létesítése sajnos teljességgel lehetetlen, mert egy tanterem és egy tanítónői lakás új építése szükségeltetnék, ami már a béke idejében is több hónapot igényelt, s annál bajosabb a háború 5. évében annak néhány héten belül való keresztülvitele.”*¹¹²⁷

Mivel üres lakásokkal ugyancsak nem rendelkezett Somogyon a vállalat, Jičinský azt sem tudta felajánlani, ugyanakkor megjegyezte, hogy *„úgy az 1911/12-es tanév végén, valamint az 1917/18. tanév végén is a somogyi iskolákat egyenlő számú iskolás gyerek látogatta, tehát a gyereklétszám az 1912. évi május hó 17-én kelt szerződés fennállása óta nem változott.”* Igaz Béla szerint 250-260 között volt az adott időszakban a diákok száma és ennyi gyerek elhelyezésére mindenképpen kevés volt két osztályterem.¹¹²⁸ A két iskola egymáshoz viszonyított létszáma azonban eltolódott: a bányatelepi iskolát több tanuló látogatta, mint a községit, így a szervezési kérdésekben mindenkinél jártasabb bányaigazgató más megoldást javasolt az építés helyett: *„A telepi iskolák tulterheltségén egyszerű módon úgy lenne segítve, hogy megfelelő számú telepi gyermek a községi iskolába utasíttatnék... miközben az építkezést könnyebben eszközölhető időkre lehetne elhalasztani.”*¹¹²⁹

Az iskolabővítés problémája végül 1925-ben, 7 évvel a háború befejezése után oldódott csak meg. Az István-akna 1925. évi felszentelése után a Henrik-tározó bányaházának irodai funkciója megszűnt. Három termében a DGT falusi iskoláját helyezték el, míg keleti szárnya élelmiszertárként működött tovább.¹¹³⁰ Egy 1926-ban felvett jegyzőkönyv¹¹³¹ tartalmából arra

¹¹²⁶ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Gábor György mecsekszabolcsi plébános 1917. június 5-én kelt kísérőlevele Jenits Elvira tanítónő jegyzékéhez.

¹¹²⁷ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Jaroslav Jičinský 1918. aug. 8-án kelt, 9798 sz. levele a Pécsi Egyházmegyei Tanfelügyelőséghez.

¹¹²⁸ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Igaz Béla egyházmegyei főtanfelügyelő ad 1569/1918. sz. levele Jaroslav Jičinský bányaigazgatóhoz.

¹¹²⁹ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Jaroslav Jičinský már idézett levele. 1918. aug. 8-án kelt, 9798 sz. levele a Pécsi Egyházmegyei Tanfelügyelőséghez.

¹¹³⁰ Hámoriné – Vókó 2006 157. o.

lehet következtetni, hogy a hiányzó felszerelések listáján szereplő tárgyak – köztük „1 drb. külső felírás, Székesegyházi urad. rk. elemi népiskola jelzéssel” és „4 drb. nyújtó a felállítása a III. sorszámú tanterem előtti térre” – már az újonnan kialakított iskolaépület berendezését szolgálták. Ekkor már három tanerő oktatta a bányatelepi gyerekeket, köztük Kraut Ferenc, aki 1922-ben kezdte meg működését az iskolában, és akinek 1936-37-es tanévtől Koltai Ferenc I.-re változtatott nevével 1945-ig találkozhatunk az iskola különféle dokumentumaiban.¹¹³²

Az ily módon kibővült iskola termeit 1929-től a szorgalmi időszak végeztével a 792/1929. kig. számú átirat alapján nyári gyermekmenedékhely céljaira engedték át, úgy, ahogy az a három társulati iskolában is történt.¹¹³³

Az 1928-29-es tanévben a DGT fenntartású iskolában 127 tanuló jutott három tanítóra, míg a továbbra is egy tanerős községi iskolát 75 gyermek tanult. Az iskolákba ellátogató kir. tanfelügyelő ennek ellenére „még egy tanítói állás szervezésének szükségességét állapította meg a székesegyházi róm. kath. uradalmi iskolánál”.¹¹³⁴ A DGT természetesen rögtön megérezte a veszélyt, és arra hivatkozva, hogy „a kir. tanfelügyelő a két iskolát valószínűleg összetévesztette s így az új tanítói állás szervezése csakis a somogyközségi róm. kath. iskolára vonatkozatható”, megpróbált kibújni a 4. tanítói állás megszervezési kötelezettsége és főleg költségei alól.¹¹³⁵

A tanítók magánéletében fontos szerepet játszott a jobb lakás megszerzésének lehetősége. A nősülés előtt álló Kraut Ferenc is lakásproblémáját szeretne volna megoldani. Az általa használt kétszobás lakást, mivel az édesapja és az édesanyja is vele laktak, kicsinek találta a családalapításhoz, így nagyobb, háromszobás lakásért folyamodott a Bányaiigazgatósághoz. A kérelmét alátámasztó érdemek felsorolásából azt is megtudhatjuk, hogy Kraut tanító úr az 1930-as években tagja volt a somogyi Bányászalkörnek, amelynek később, már Koltai Ferenc I. néven a vezetője lett, és a cserkészcsapatban is aktívan munkálkodott.¹¹³⁶

Az 1933-34-es tanév végeztével Járányiné Hellmich Mária nyugdíjba ment. (Henits Elvira, akivel szinte a kezdetektől fogva együtt tanítottak vagy éppen közös „bérharcot” folytattak, ha

¹¹³¹ OL Z 1481 62. cs. 75. t. A somogybányatelepi urad. rk. el. isk. gondnoksági ülésének 1926. szeptember 8-án felvett Jegyzőkönyve.

¹¹³² Hámoriné-Vókó 2006 158. o.

¹¹³³ OL Z 1481 70. cs. 60. t. A DGT Bányaiigazgatóság 1929. április 24-én kelt, 4569. sz. levele a Somogyi Körjegyzőségnek, ill. a körjegyzőség válasza Bálványi adm. igazgató viszontválaszával.

¹¹³⁴ OL Z 1482 62. cs. 75. t. A DGT Bányaiigazgatóság 6667. sz. 1929. június 19-én kelt Dr. Wurster Józsefhez, a székesegyházi uradalom kormányzójához írt levele „Iskolaügyben”.

¹¹³⁵ OL Z 1482 62. cs. 75. t. A DGT Bányaiigazgatóság 6667. sz. 1929. június 19-én kelt Dr. Wurster Józsefhez, a székesegyházi uradalom kormányzójához írt levele „Iskolaügyben”.

¹¹³⁶ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Kraut Ferenc 1930. szept. 29-én kelt levele a Bányaiigazgatósághoz. Lásd továbbá Hámoriné – Vókó 2006 176. o.

kellett, ekkor már „ügyvezető tanítónő”-ként jegyezte az iskola leveleit.¹¹³⁷) A megüresedett állás hírére a barátok és ismerősök szabályos levéláradatot zúdítottak Balsay Aladár bányagazgatóra. Szinte mindenkinek volt olyan rokona, akit ajánlója alkalmasnak talált az állás betöltésére. A püspökség jogtanácsosa a vője nővérét szerette volna somogyi tanítónőként viszontlátni.¹¹³⁸ Haladéktalanul megírt válaszlevelében Balsay „*Kedves Janim*”-nak szólította a protekciót kérő levél íróját, és, miközben biztosította támogatásáról, azt javasolta neki, hogy rokona ügyében Dr. Taksonyi János plébánosnál és Bauer Károly uradalmi ellenőrző bányafelügyelőnél is járjon el.¹¹³⁹ A levelezésből nem derült ki az áhított állást elnyert személy neve, de az igen, hogy az érintett illetékesek „*a két tanítónő és egy tanító (Kraut) helyett a jövőben legalábbis 2 férfi tanerőt és egy nőt*” szerettek volna alkalmazni.¹¹⁴⁰ Valószínűleg ez a szándék győzedelmeskedett. A társulati iskolák gondnokának, Borsy Jenőnek írt tanfelügyelői jelentésből egyértelműen kiderül, hogy a község külterületén található 3 tantermes uradalmi iskola továbbra is 3 tanerővel működött.¹¹⁴¹ Közülük az egyik minden kétséget kizáróan Henits Elvira volt, a másik pedig Kraut (Koltai I.) Ferenc.

Ebben az időszakban már nemcsak a bányamunkások gyermekei tanulhattak az uradalmi iskolában, hanem a település bármely tanköteles gyermeke. Így a római katolikus vallású diákok mellett református, evangélikus, baptista, görögkeleti, izraelita, görögkatolikus vallású tanulók is látogatták a DGT iskolát.¹¹⁴²

Bármilyen népszerűnek tűnt is a somogyi uradalmi iskola, az 1939. májusában idelátogató kerületi tanfelügyelő súlyos hiányosságokat észlelt az épületen. „*A tantermek sötétek és célszerűtlenek. A padok rozogák és a tanterem tisztántartását megakadályozzák. Új és a pedagógiai elveknek megfelelő épületre és padokra van sürgősen szükség.*”¹¹⁴³

Nem tudni, hogy a kifogásolt problémák megoldódtak-e, de a tanító személyzet egy 1939. június 4-én kiállított Díjlevél tanúsága szerint biztosan bővült a II. világháború első évében. A korábban Szabolcsbányatelepen kézimunka-tanítónőként működő Székely Károlyné tanítónő került a somogyi uradalmi elemi iskolába. Éves illetményét „*az állami tanítókra vonatkozó*

¹¹³⁷ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Henits Elvira 1934. jan. 24-én kelt levele harmónium ügyében a Bányagazgatósághoz.

¹¹³⁸ OL Z 1481 62. cs. 75. t. 1934. ápr. 24-én kelt, 155/1934. püsp. jelzéssel ellátott levél „Kedves Aladár Bátyám” megszólítással, Balsay Aladár m. kir. bányauügyi főtanácsos, bányagazgató úrnak címezve.

¹¹³⁹ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Balsay 1934. ápr. 26-án kelt, 6580. számú válaszlevele.

¹¹⁴⁰ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Balsay 1934. ápr. 26-án kelt, 6580. számú válaszlevele.

¹¹⁴¹ OL Z 1481 62. cs. 74. t. Magyar Dezső kir. s. tanfelügyelő 3086/1934. sz. levele Borsy Jenőhöz.

¹¹⁴² Hámoriné – Vókó 2006 157-158. o.

¹¹⁴³ OL Z 271 84. cs. 155. t. Fejes Károly ker. tanfelügyelő 1939. május 26-án kelt, 23/1939. sz. levele a mecsekszabolcsi „Főtisztelendő Plébánia Hivatalhoz”.

mindenkori törvény és rendeletek alapján” 2.370 pengőben állapították meg, amelynek kifizetése a DGT-t terhelte és, a számára „*természetbeni juttatásként*” kiutalt lakás fenntartási költségeit egy szoba és a konyha erejéig ugyancsak a Társaság, míg egy szoba és a 400 négyszögöles kert erejéig a székesegyházi uradalom állta.¹¹⁴⁴

Ebben az időszakban már napközi otthon is működött Somogyon, amelynek a fenntartása és a működtetése szintén a DGT-t terhelte.¹¹⁴⁵

Az 1939-40-es tanévben, 1940. január 1-jével új tanító érkezett a garéi elemi iskolából, Koltai Ferenc II. személyében. Az új állomáshelyre felesége, Gebhardt Irén bostai tanítónő is elkísérte, aki naplójában így emlékezik vissza megérkezésükre: „*Az újév utáni nap délelőttjén, január 2-án megérkezett Pécsről a teherautó, amit a DGT Vállalat küldött értünk... Minél jobban közeledtünk Somogyhoz, annál több aggodalom szorította a szívemet. Hogyan alakul a sorsunk? Milyen lesz az életünk ezután? ... A teherautó megállt. Még jóformán le sem kászálódtam a magas vezetőfülkéből, máris kinyílt az ajtó, egy mosolygó asszony és egy munkásruhás férfi jött felém. Barátságosan betessékeltek a lakásba. Mindenhol ragyogó tisztaság és rend fogadott. Mint később kiderült, a takarítónőt és az asztalost a vállalat küldte. Ők raktak minden bútort arra a helyre, ahova kértem.*” A tanítói szolgálati lakásáról – ami a korabeli tanítói szolgálati lakások átlagánál magasabb színvonalú volt - a következőket olvashatjuk a naplóban: „*Nagyon szép, kényelmes. Három egymásba nyíló szoba. Télen is lakható, fűthető, tágas, duplaablakos veranda. Hosszú folyosó, ahol még rollerezni is tudtak a gyerekek! Villanyvilágítás, vízvezeték, tágas nyári konyha! A fáskamrában az összeaprított tűzifa szépen sorba rakva, a nagy szenesládában a sok szén bekészítve várt reánk. Volt konyhakert, gazdasági udvar, ólak, gyümölcsfák és három hatalmas diófa is. Minden, minden! Nagyon boldogok voltunk!*”¹¹⁴⁶ A tanító házaspár boldogságát az sem csökkentette, hogy Koltainé Gebhardt Irén, miután kinevezett bostai állását feladta két tanéven keresztül helyettes tanítóként a somogyi községi népiskolában tanított katonai szolgálatra bevonult kollégája helyett.¹¹⁴⁷ Kinevezett tanítói állást 1943-ban kapott ismét, most már a somogyi DGT iskolában. Ehhez azonban ismét le kellett tennie a hivatali esküt, amiről a kir. tanfelügyelőség állított ki igazolást. „*Hivatalosan igazolom, hogy Koltai Ferencné Gebhardt Irén okl. tanítónő a somogybányatelepi urad. rk. népiskolánál 1943. évi okt. hó 5-én nyert*

¹¹⁴⁴ OL Z 1481 62. cs. 75. t. Székely Károlyné 1939. június hó 4-én kiállított Díjlevele.

¹¹⁴⁵ OL Z 1481 61. cs. 71. t. Kerekesné Garányi Etel napközi otthon vezető 1940. júl. 31-én, ill. 1941. júl 30-án kelt levele a Bányai igazgatósághoz.

¹¹⁴⁶ Koltai Ferencné Gebhardt Irén kézzel írt visszaemlékezései 1931-ben kezdődő tanítónői pályájára. „Oklevéltől az aranydiplomáig. Pedagóguspályám emlékei” c. naplójának „A nyolcadik szolgálati évem kezdetén” c. fejezete. (A Naplót a szerző unokája, Dr. Koltai Zoltán bocsátotta rendelkezésemre, akinek ezúton mondok köszönetet. H. Z.)

¹¹⁴⁷ Koltainé Gebhardt Irén leánya, Koltai Judit közlése. (Köszönet érte. H. Z.)

újéböli alkalmazást, miért is 1943. október 5-én az előírt hivatali esküt előttem újólag letette.”¹¹⁴⁸

A tanítónő naplója részletesen beszámol azoknak az egyesületeknek a munkájáról, amelyek megérkezésük idején a somogyi „bányásziskolában” működtek. Ő maga szinte azonnal a leányegyesület élére állt, míg férje a Dalárda karnagya lett. Koltai Ferenc II. olyan magas szinten művelte ezt a tevékenységet, hogy 1942 decemberében Baranya Vármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága 100 pengő pénzjutalomban részesítette.¹¹⁴⁹ A Koltai-Gebhardt házaspár – a korabeli források és a feleség naplója alapján – a bányatelepi iskolának nemcsak magas szakmai szinten tevékenykedő tanítói voltak, hanem a település lakóinak - iskolán kívüli közösségi tevékenységükkel összekovácsoló - szellemi vezetők is lettek.

Az 1942-43-as tanévben további változások is történtek a somogyi iskola életében. 1942 júniusában Koltai Ferenc I-nek, aki - bár nem volt kinevezett vezetője az iskolának - az igazgatótanítói teendőket gyakorlatilag ellátta, az új iskolai törvény értelmében beindításra kerülő nyolcadik osztály elhelyezéséről kellett gondoskodnia. Az iskolagondnoksághoz írt levele,¹¹⁵⁰ kiegészítve azzal a jegyzékkel, amelyen Dr. Taksonyi János plébános 1941. júniusában egy szabolcsi osztályterem berendezéséhez igényelt bútorokat és felszerelési tárgyakat,¹¹⁵¹ pontos képet ad arról, hogy milyen felszerelésre volt szükség egy osztályterem berendezéséhez az 1940-es évek elején egy viszonylag jól támogatott iskolában, 48 fős osztálylétszámmal számolva.

Bútorzat:

- 24 db pad, kétülékes, 0 distanciájú, keményfa írólappal és talpazzal. Hossza: 1 m.
- 1 db dobogó, méret: 160 x 120 cm, magassága 15 cm, puhafából
- 1 db asztal, méret: 110 x 70 cm, kétfiókos
- 2 db szék (az asztalhoz)
- 1 db kétajtós szekrény, polcos
- 1 db tábla, lábak nélkül, falra felerősítve
- 1 db mosdószek, tállal, kannával, 3 db ivópohárral

¹¹⁴⁸ A Kir. tanfelügyelőség 1944. február 10-én kelt hivatalos igazolás Koltai Ferencné eskütételéről, a „kir. tanfelügyelő távolléte” miatt Orsós László középiskolai tanár aláírással. Koltai Ferencné Gebhardt Irén naplójából.

¹¹⁴⁹ Koltai Ferencné Gebhardt Irén Naplójának „Új szakasza kezdődött az életünknek – 1940” c. fejezete a Koltai Ferenc II. kiténtetéséről szóló 1942. december 4-i újságkivágással. Külön érdekessége a dolognak, hogy az újság éppen Borbála-napon közölte a hírt. (A két Koltai Ferenc tanító között nem volt családi kapcsolat, csupán névrokonok voltak. A sors véletlensége folytán kerültek egy iskolába és egymás melletti tanítói szolgálati lakásokba. Koltai Judit közlése. Köszönet érte. H. Z.)

¹¹⁵⁰ OL Z 271 84. cs. 155. t. Koltai Ferenc I. somogybányatelepi székesegyházi uradalmi tanító 1942. június 18-án kelt, 379/1942. sz. levele az Iskolagondnoksághoz.

¹¹⁵¹ OL Z 271 84. cs. 155. t. Dr. Taksonyi János plébános, iskolagondnokság elnöke által készített jegyzék szabolcsbányatelepi urad. rk. iskola részére beszerzendő bútorzatról, legszükségesebb felszerelési tárgyakról és nyomtatványokról. 1941. július 12.

- 1 db kályha, kályhaellenző, szeneskanna, lapát, piszkavas, fejsze (a kamrába)
- 1 db négyes fogas a tanító részére (rozsdamentes fémfogakkal)
- 1 db tanteremhőmérő
- 3 db köpöcsésze (higiénikus)
- 50 db tintásüveg, 48 a padokba, 2 a tanítói asztalba, DGT minta szerint
- 1 db lábtörlő és kaparóvas
- 1 db 48 fogú fogas, a falra felerősítve a tanulók részére

Felszerelési tárgyak:

- 1 db iskolai feszület, 40 cm nagyságban
- 1 db népiskolai címtábla 45-60 cm nagyságban, zománcozott, „Székesegyházi Uradalmi róm. kat. Elemi Népiskola” címmel
- 1 db magyar nemzeti zászló
- 1 db gyászlobogó
- 1 db zászlótartó (vasból) falra erősítve
- 1 db métermértékek gyűjteménye (Bopp-féle)
- 1 db Baranyavármegye térképe, vászonra felvonva, lécezve
- 1 db „A légy az egészség veszedelme” vászonra felvonva, lécezve és szöveggönyvvel
- 1 db „Amit a kutyáról tudni kell” vászonra felvonva, lécezve és szöveggönyvvel
- 1 db „Az alkohol káros hatása” vászonra felvonva, lécezve és szöveggönyvvel
- 1 db „Hiszekegy” falikép
- 1 db „Himnusz” falitábla lemezen
- 1 db magyar címer, lemezre vonva

Nyomtatványok:

- 15 db Értesítés az iskolából kilépő tanköteles gyermekről
- 15 db Elbocsátó
- 75 db egyéni lap
- 1 db haladási napló, 1 külív + 16 belív, fűzve
- 1 db mulasztási napló, 1 külív + 6 belív, fűzve
- 1 db anyakönyvi napló, 1 külív + 20 belív, bekötve
- 1 db felvételi napló, 1 külív, 20 belív, bekötve
- 1 db leltári napló
- 1 db szobaleltár
- 2 db egyesített szakleltár
- 2 db tananyagbeosztás
- 2 db órarend
- kölcsönkönyvtári pénztári nyilvántartás, 2 külív
- kölcsön-tankönyvtár leltári napló, 1 külív + 5 belív
- kölcsönzési jegyzék, 1 külív + 1 belív
- 2 db iratgyűjtő
- 25 db mulasztási kimutatás

- 25 db intés
- 2 db kimutatás a beíratási díjakról
- 2 db jelentés a „Madarak és fák napja”-ról
- 2 db jelentés a fásításról
- 2 db évi jelentés
- 2 db látogatási jegyzőkönyv
- 5 db költségvetés
- 4 db zárszámadás
- 50 ív gépirópapír
- 50 ív vékony átütőpapír (másolatnak)
- 50 db boríték
- 25 db boríték, nagyobb
- 10 db írógép indigó
- 1 db írógépszalag (13 mm)
- 1 db gépradír
- Néptanítók Lapja és Nemzetnevelés megrendelése az iskola részére

Koltai Ferenc I., hivatkozva arra a levélre, amelyben a kerületi tanfelügyelő nem sokkal korábban „*sötétnek, nem megfelelőnek, hiányos felszereltségűnek*” minősítette a somogyi iskolát,¹¹⁵² állagjavító munkák elvégzését is szükségesnek látta. Új padokat kért a régi tanteremben lévő „*ősdi és rozoga voltuknál fogva feltétlenül kicserélendő padok helyett, mert azokon már írni nem lehet*”, és külön hangsúlyozta, hogy „*megoldandó volna az idén létesített új tanterem WC kérdése... és az iskolai szén és fa raktár helyisége is*”. Ezen kívül az ablakok megnagyobbítását, a padlózat megjavítását, a nedves hátsó fal szigetelését, a bútorok – asztalok, szekrények – újramázolását és új szemléltető képek beszerzését kérte az iskolagondnokságtól.

Az, hogy egy ilyen jegyzék egyáltalán elkészülhetett, óriási fejlődést jelentett ahhoz a szerény leltárhoz képest, amely az első, pécsbányai társulati iskola berendezései tárgyairól készült 1891-ben. (Lásd a pécsbányai iskolánál.)

Alig egy hónappal később, 1942. július 27-én személyi ügyben ült össze az uradalmi iskola gondnoksága. Az ülés tárgya „*Koltai Ferenc I. somogybányatelepi székesegyházi uradalmi iskola tanítójának igazgatói kinevezésre való felterjesztése*” volt, aki „*21 évi áldásos működést*” tudhatott maga mögött az intézményben. Felterjesztését a már említetteken túl a következőkkel indokolták: „*Nevezett tanító 1922. július 1-jétől kezdve működik nevezett iskolánál. Ezen idő alatt az igazgatói teendők írásbeli munkáit mindig lelkiismeretesen*

¹¹⁵² OL Z 271 84. cs. 155. t. Fejes Károly ker. tanfelügyelő 1939. május 26-án kelt, 23/1939. sz. levele a mecsekszabolcsi „Főtisztelendő Plébánia Hivatalhoz”.

elvégezte, de nem volt mód és lehetőség, hogy ezen munkáért igazgatói tiszteletdíjban részesüljön. A nevezett tanító a hűségesen végzett iskolai munka mellett a cserkészletben és a dalárda vezetésében is számottevő eredményes munkát végzett, szintén teljesen díjtalanul.” Mindezek után az iskolagondnokság egyhangúan kimondta, hogy „*Koltai Ferenc I. tanítót az 1942/43. tanév kezdetével... az igazgatói tiszteletdíj megilleti*”, amit a székesegyházi uradalom és a DGT között fennálló szerződés értelmében a bányavállalatnak kellett fizetnie.¹¹⁵³

A II. világháború után a DGT megszűnésével a somogyi uradalmi iskola a MESZHART¹¹⁵⁴ fennhatósága alá került. A tanítók fizetése bizonytalanná vált, mígnem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1946-ban rendelettel kötelezte az új vállalatot a pedagógusfizetések rendezésére.¹¹⁵⁵

VII. 5. A Pécsi Magyar Kir. Szénbányász Iskola

A Monarchia nagyarányú gazdasági fejlődése szükségessé tette a szakképzés korszerű kereteinek kialakítását. Az 1884. XVII. tc. az „Ipartörvény” megteremtette a népiskolai keretből kilépő kötelező tanoncoktatás jogi feltételrendszerét.¹¹⁵⁶ Tény azonban, hogy az Ipartörvény a bányavidékeken nem állított tanonciskolákat, a bányaiskolák pedig nem tartoztak az állami közoktatási rendszer irányítása alá.¹¹⁵⁷

A Pécsbányatelepi M. Kir. Szénbányász Iskola 1896 őszén kezdte meg tevékenységét. A DGT által folytatott, nagy tőkebefektetéssel járó fejlesztések következtében fokozódott a termelés, ami egyre magasabb létszámot és ennek megfelelő szakmai irányítást igényelt. Bár működtek az országban bányaiskolák – pl. Selmecebányán, Felsőbányán – egy idő után nem győzték kielégíteni a növekvő szakember igényt, és az a korábbi gyakorlat sem volt folytatható, amelyben a bányamunkás szakmai képzés nélkül vajúrrá, munkafelügyelővé vagy egyéb vezetővé válhatott.¹¹⁵⁸

Mivel a szénbányász iskolákban végzetek az ércbányászat és kohászat altiszti, felügyeleti személyzetét erősítették, és mivel a pécsi szénmedencében működő DGT szolgálati szabályzata is előírta, hogy a munkás kapjon oktatást felügyeletétől, a DGT is támogatta a

¹¹⁵³ OL Z 1481 61. cs. 71. t. ad 377/942. sz. Jegyzőkönyv az 1942. július 27-én megtartott somogybányatelepi uradalmi iskola iskolaszéki üléséről.

¹¹⁵⁴ MESZHART = Magyar-Szovjet Hajózási Rt. Részletesen lásd a disszertáció VIII. fejezetében.

¹¹⁵⁵ Hámoriné-Vókó 158 – 159. o.

¹¹⁵⁶ Vörös K. 1979 1403. o.

¹¹⁵⁷ Krisztián-Németh 2006 23. o.

¹¹⁵⁸ Krisztián 1987 27. o.; Krisztián 1996 141-142. o.

bányászoktatás bevezetését, és a bányásziskola felállítása érdekében folyamatos kapcsolatot tartott fenn Pécs városával.¹¹⁵⁹

A bányásképzés bevezetését a pécsi szénmedencében azonban nemcsak a város és a DGT, hanem a pénzügyminisztérium, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) és az országos bányakapitányság is támogatta.¹¹⁶⁰ 1895. áprilisában gyakorlatilag már csak az állami hozzájárulás összegét kellett tisztázni, és „*azokat a módokat, melyek alatt a kérdéses altishti iskola létrehozását lehetővé tenni kívánja (az állam, H. Z.) olyképpen, hogy azt a nyilvánossági joggal felruházni lehessen*”.¹¹⁶¹

Közben tovább folytak az egyeztetések Pécs városa és Wiesner Rajmár bányaigazgató között. 1895. áprilisában készült el „*a bánya altishti iskola létesítése tárgyában*” az iskola közös létrehozásáról és fenntartásáról az a javaslat,¹¹⁶² amelyet 1895. április 29-én, 61/7303/1895 közgy. számon Pécs város közgyűlése is megszavazott. A határozatról Aidinger János polgármester értesítette Lukács László pénzügyminisztert.¹¹⁶³ A megállapodás értelmében a város ingyen telket biztosított az iskolaépítéshez, a DGT pedig „*a hazai szénbányászat számára a kor követelményeihez mérten képzett, gyakorlati irányban és magyar szellemben nevelt altishti és munkás törzs megteremtését célzó ezen tanintézet fenntartásához évenként 1000 forintnyi hozzájárulást, s a tanulóknak az intézet látogatása tartamára munkát és annak megfelelő díjazását*” vállalta.¹¹⁶⁴ Az államtól ugyanekkor „*évi 3500 frt. igényeltetett*”.¹¹⁶⁵

Lukács pénzügyminiszter a megállapodásra reagálva felszólította a DGT-t, hogy a felajánlott támogatásról terjesszen be egy „*hiteles alakban kiállított kötelező nyilatkozatot*”.¹¹⁶⁶ A DGT bécsi igazgatóságán 1896. május 12-én született meg a „*Kötelező nyilatkozat*”, amelyben a vállalat „*azon időtartamra, amíg ez a bányaiskola fennáll, és... amíg a társulat ezen a vidéken szénbányászatot folytat*”, a következőkre kötelezte magát:¹¹⁶⁷

¹¹⁵⁹ Krisztián 1996 142. o. A szolgálati szabályok egységes bevezetését az Osztrák Általános Bányatörvény 1854. IX. fej. 200.§ írta elő. A DGT pécsi igazgatósága 1895-ben adta ki saját szolgálati szabályzatát magyar és német nyelven, Szolgálati és fegyelmi szabályzat az I. csász. és kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság kőszénbányaüzemeinek felvigyázó- és munkás személyzete részére címmel.

¹¹⁶⁰ OL z 1841 63. cs. 78. t. Az országos bányakapitány 1895. április 9-én kelt 723. sz. levele Wiesner Rajmár bányaigazgatóhoz; Krisztián 1996 142. o.

¹¹⁶¹ OL Z 1841 63. cs. 78. t. Az országos bányakapitány 1895. április 9-én kelt 723. sz. levele

¹¹⁶² OL Z 1841 63. cs. 78. t. 1895. április 23-án, ill. április 27-én kelt „Megállapodás”; Krisztián 1996 143. o.

¹¹⁶³ OL Z 1481 63. cs. 79. t. Aidinger János polgármester 1895. május 14-én kelt levele a pécsi közgyűlés 61/7303/1895. sz. közgy. határozatról.

¹¹⁶⁴ OL Z 1841 63. cs. 79. t. Lukács László pénzügyminiszter 32.968. számú, 1896. május 11-én kelt levele a Bányaigazgatósághoz. A levélben állókat Krisztián egy másik forrásból is megerősíti, ld. Krisztián 1996 143. o.

¹¹⁶⁵ Krisztián 1996 143. o.

¹¹⁶⁶ OL Z 1841 63. cs. 79. t. Lukács László 7. jegyzetpontban idézett levele.

¹¹⁶⁷ OL Z 1841 63. cs. 79. t. A Bécsben 1896. május 12-én kelt, Banhans sk. és Rucker sk. aláírással ellátott „Kötelező nyilatkozat” másolatának összefoglalása. Ugyanerről ld. még Krisztián 1996 143. o.

- 1.) A szénbányaiskola fenntartásának költségeihez évi egyezer (1000) forinttal hozzájárul.
- 2.) A hozzájárulást a pénzügyminisztérium által megállapítandó részletekben és a kijelölendő helyre szolgáltatja be.
- 3.) A szénbányaiskola tanulóit addig, amíg a tanintézet kötelékében állnak, a saját bányauzemeinél munkás minőségben alkalmazza és őket a teljesítményük és az érvényben lévő szakmánytételek szerint bérezi.
- 4.) Kész az iskola fűtésére szükséges kőszemet, továbbá a szaktanár számára évenként 90 q, a szolgálta számára évenként 30 q kőszemet a termelési árban kiszolgáltatni.
- 5.) Megengedi, hogy gyakorlati oktatás céljából a szaktanár és a tanulók az illetékes üzemvezetők által erre kijelölt bányaműhelyeket meglátogathassák.
- 6.) Megengedi, hogy egy elemi iskolai tanító szabad idejében megfelelő és a szénbányásziskola terhére fizetendő díjazás mellett a magyar nyelvet, ill. a helyes- és szépírást tanítsa az iskolában.
- 7.) Megengedi, hogy szükség szerint az okleveles üzemi tisztviselők az oktatás körül útbaigazításukkal szolgáljanak, és a szaktanárt betegség esetén néhány napi időtartamra kiterjedően helyettesítsék, ha ezt az üzemi viszonyok lehetővé teszik. Hosszabb időre az államkincstár gondoskodik a tanár helyettesítéséről.
- 8.) Megengedi, hogy szükség esetén egyéb alkalmazottai szabad idejükben, megfelelő díjazás ellenében irodasegédi teendőket végezzenek a szaktanár mellett.
- 9.) Kész képviseltetni magát az iskolaszabályzat által megjelölt módon az iskolatanácsban.

„*Őfelsége I. Ferencz József 1895. október 2-án kelt legfelsőbb elhatározása*”¹¹⁶⁸ alapján, azt követően, hogy a pécsi városi közgyűlés is jóváhagyta, majd felterjesztette a pénzügyminisztériumhoz a több módosításon átesett terveket, a Gesztenyésben, a pécsbányatelepi rendőrkapitányság épülete mellett kijelölték a város által felajánlott ingyen telket, és kiírták az iskolaépítési pályázatot.¹¹⁶⁹ Az építkezés egy évig sem tartott. A favázás, téglafalás épületben két, egyenként 48 m²-es tantermet, egy tanszerszobát és egy irodát alakítottak ki. Vízellátásáról a telepi vízvezeték gondoskodott, a világítást olajlámpákkal oldották meg. A fa- és széntüzelésű kályhák fűtése – amelyekhez a DGT biztosította a

¹¹⁶⁸ OL Z 1841 63. cs. 79. t. Lukács László 7. jegyzetpontban idézett levele, ill. Krisztián 1996 143-144. o.

¹¹⁶⁹ Krisztián 1996 144. o., OL Z 1841 63. cs. 79. t. Pécs város 1896. szeptember 10-én tartott közgyűlésén felvett jegyzőkönyv kivonata.

fűtőanyagot - a tanulók feladata volt. Az iskolavezető szaktanár és az iskolai altiszt számára a Társaság adott szolgálati lakást. A bányatelepi élelemtárakban nemcsak az iskola személyzete vásárolhatott kedvezményesen világítóanyagot és egyéb használati cikkeket, hanem a tanulók is.¹¹⁷⁰

A „Pécs telepen felállítandó m. kir. szénbányász iskolánál rendszeresített szaktanári állomásra” a pénzügyminisztérium által meghirdetett pályázat útján lehetett jelentkezni.¹¹⁷¹

Az álláshoz a bányászatnál a műszaki tisztviselő kategóriában alkalmazott VIII. fizetési osztálynak megfelelő évi fizetés, ingyen lakás és készpénzben megváltható 85 úrköbméter tűzifa járandóság járt. A kiírás, ugyanakkor megkövetelte a pályázóktól, hogy „az 1883. évi I. tcz.¹¹⁷² 11.§-ban megkívánt felsőbb bányászati szakképzettségen kívül a szénbányászat terén teljes jártasságukat igazolják, jó előadási képesség mellett a hivatalos magyar nyelvet tökéletesen bírják, s kötelezettséget vállaljanak arra nézve, hogy a szénbányász iskola előkészítő tanfolyamának első félévi tananyagát veendő utasítások szerint folyó évi szeptember hó 1-ig összeállítják”.¹¹⁷³

Az iskola alapszabályait a pénzügyminisztérium 1896. október 10-i rendelkezése nyomán készítették el. Megalkotásukhoz a már működő európai – például cseh - bányaiskolák szabályzata adta a mintát.¹¹⁷⁴ Az okmány meghatározta az iskola célját, a felvétel feltételeit, a felvételi vizsgák és a felvételhez szükséges orvosi vizsgálatok rendjét, a tanulmányi időt. Magába foglalta a növendékek gyakorlati foglalkoztatására is kiterjedő tantervet, előírta a szükséges taneszközöket, rendelkezett a tanítási órák látogatásról, a betegség és a szabadságolás bejelentéséről, a mulasztások igazolásáról, a tanórai és a munka közbeni fegyelemről, a felelésről, az osztályozásról és a vizsgákról, pótvizsgákról ill. ismétlő vizsgákról, majd a végbizonyítvány kiállításáról. Pontosán körülírta az iskola szervezetét és irányítását, ezen belül a szaktanár, a kisegítő tanár, az orvos teendőit, az iskolatanács és a főfelügyelet szervezeti felépítését és hatáskörét, végül a tanulókra érvényes rendszabályokat, valamint az elkövetett vétségek következményeként kiróható büntetéseket is részletezte.¹¹⁷⁵

¹¹⁷⁰ Krisztián 1996 149. o.

¹¹⁷¹ OL Z 1841 63. cs. 79. t. A pénzügyminisztérium 1896. május 11-én kelt, 32968. sz. „Pályázat”-a.

¹¹⁷² 1883. évi I. tc. „A köztisztviselők minősítéséről.” (www.1000ev.hu)

¹¹⁷³ OL Z 1841 63. cs. 79. t. Pályázat.

¹¹⁷⁴ Krisztián 1996 204. o.

¹¹⁷⁵ OL Z 1841 63. cs. 79. t. A pécsi m. kir. szénbányásziskola alapszabályai. A szénbányásziskola célja és feladata. Kelt Budapesten 1896. október 10-én. 51191. sz.

1. A pécsi m. kir. szénbányásziskola célja:

Elméleti és gyakorlati oktatás alapján a szénbányászat minden ágánál alkalmazható, az üzem közvetlen vezetésére, ellenőrzésére és a munkások oktatására képesített altiszteket nevelni.

A szénbányásziskolai tanfolyam két részre oszlik:

A) előkészítő tanfolyamra B) szaktanfolyamra.

Mindkét tanfolyam előadási- és tannyelve a magyar.

2. A felvétel feltételei:

A szénbányásziskolába minden második évben vétetnek fel új növendékek, mi annak idején közhírré tétetik. ...

A felvétel iránti felfolyamodványhoz a következő okmányok csatolandók:

a) Bányamű orvos vagy megyei főorvos által kiállított bizonyítvány ép, erős, bányamunkára alkalmas testalkattal, stb.

b) Anyakönyvi kivonat annak igazolására, hogy a 17. életévüket már betöltötték.

c) Erkölcsi bizonyítvány.

d) Iskolai bizonyítvány, hogy az elemi iskola 4. osztályát jó eredménnyel végezték.

e) Szolgálati bizonyítvány, hogy valamely szénbányaműnél legalább 2 éven át (4 elemi osztálynál magasabb előképzettséggel bírók esetén 1 éven át) megszakítás nélkül kézi munkával foglalkoztak.

3. Felvételi vizsgák:

Az előkészítő tanfolyamba belépni szándékozó ifjak felvételi vizsgára kötelezettek, melynél beigazolandó, hogy a felvételt kérelmező magyar nyelven folyékonyan és olvashatóan ír, jól olvas és az elolvasottak értelmét saját szavaival el tudja mondani, közönséges és tört számokkal a négy alapműveletet hibátlanul képes megfejtani és a méter mérték beosztását teljesen ismeri.

Minden új növendék orvosilag felülvizsgáltatik.

4. Tanidő, tanterv, gyakorlati foglalkoztatás:

a) Tanidő. Az oktatás 2 évre terjed. A tanév mindkét tanfolyamon szeptember 1-től június végéig tart. A felvétel és a tanítás mindkét tanfolyamon teljesen díjmentes.

b) Tanterv.

- Előkészítő tanfolyam tantárgyai: számtan, mértan, ásványtan, közettan, kémiai ismertetések, fizika és erőműtan, szerkesztési rajz és térképelés, magyar nyelv, szépírás és helyesírás.

- Szaktanfolyam tantárgyai: bányaműveléstan, bányagéptan és rajz, bányaméréstan és rajz, bányajog, magyar nyelv, szépírás és helyesírás.

Az elméleti és gyakorlati órák száma mindkét tanfolyamon: heti 18 óra

c) Gyakorlati foglalkozás:

Minden tanuló köteles a DGT valamely bányamű telepénél munkába állni. Munkaidő naponként du. 2-8 óráig, szombat és vasárnap kivételével.

A bányaiipari tanulók a munkás minőségnek megfelelő bérezést kapnak a társulattól a gyakorlati alkalmaztatásuk tartama alatt.

5. Taneszközök:

Saját költségen beszerzendők. Jó magaviseletű, szegény sorsú és szorgalmas tanulókaz intézet által ingyen író- és rajzeszközökkel láttatnak el az engedélyezett hitel erejéig.

6. Tanítási órákon és gyakorlatokon a pontos megjelenés kötelező.
7. Betegség, szabadságolás:
 - a) Betegség folytán bekövetkező mulasztás igazolására a kezelőorvos által kellően kitöltött betegségi igazolvány szolgál.
 - b) 3 napot nem meghaladó szabadságra a szaktanár, azon túl az iskolatanács adhat engedélyt. Hosszabb szabadságolás csak hadkötelezettségi okból adható.
8. A tanulók az előadás és a gyakorlat órái alatt kötelesek csendesen viselkedni, munkateljesítés közben az előjáróiknak engedelmeskedni.
9. Felelés kikérdezés formájában, szóban és írásban.
10. Osztályozás a tanítás folyamán tanúsított előmenetelből és szorgalomból, havonta.
11. Vizsgák: minden félév végén a szaktanár által megállapított és előre kihirdetett rend szerint, szóban.
12. Vizsgáló bizottság:
 - Elnök: szaktanár
 - Vizsgálók: szaktanár, kisegítő tanár, orvos
 - Biztosok: a DGT, ill. Pécs városának megbízottjai és a pénzügyminisztérium által kiküldött biztos.
13. Osztályozás: a vizsgálatok eredménye alapján.
 - Szorgalomból, munkateljesítésből és magaviseletből és tárgyanként külön-külön.
 - Osztályozás fokozatai: jeles, jó, kielégítő, elégtelen.
14. Pótvizsgálatok: a rendes vizsgákról igazoltan távol maradt tanulók számára.
15. Ismétlő vizsgálatok: Olyan tanulók számára, akik egy vagy két tárgyból elégtelen osztályzatot nyertek. (Pót- és ismétlővizsga miniszteri biztos távollétében is megtartható.)
16. Ismétlés: az ismétlő vizsgán is elégtelen osztályzatra vizsgázott tanulók az illető félév megismétlésével tartoznak.
17. Végzési bizonyítvány: a szaktanár és a miniszteri biztos írja alá.¹¹⁷⁶

A tanulókat hirdetmények útján toborozták az iskolába, amelyek a szabályzatnak megfelelően pontos leírást adtak a felvételi menetéről és a benyújtandó dokumentumokról. A hirdetményt a pénzügyminisztérium tette közzé; két évente 30 tanuló nyert felvételt az intézménybe.¹¹⁷⁷

A jelentkezők egyenetlensége miatt a DGT és az iskola vezetése időnként engedményekre kényszerült, de a felvételi rendszer és az iskola szabályzata csak jelentéktelen mértékben változott a fennállás évtizedei alatt.¹¹⁷⁸

1912. februárjában a DGT és Pécs városa újabb szerződést kötött a bányaiskola további közös fenntartása, ill. egy esetleges új iskola kijelölése tárgyában.¹¹⁷⁹ Az új iskola helyét végül az épülő pécsbányatelepi új akna mellett jelölték ki, de az építkezést félbeszakította az első

¹¹⁷⁶ OL Z 1841 63. cs. 79. t. A szénbányász iskola szabályzatának rövidített tartalmú változata (H. Z.)

¹¹⁷⁷ OL Z 1841 58. cs. 70. t. Felvételi „Hirdetmény” az 1912-13. tanévre, ill. OL Z 1841 63. cs. 79. t. Felvételi „Hirdetmény” az 1914-15. tanévre.

¹¹⁷⁸ Krisztián 1996 147. o.

¹¹⁷⁹ Krisztián 1996 147. o.

világháború, amely ezen felül is számos nehézséget gördített az addig töretlenül fejlődő intézmény működése elé. A csökkenő létszám mellett is fokozódó termelésből a diákoknak jóval többet kellett vállalniuk, mint békeidőben, és a szűkös viszonyok miatt a taneszközök és felszerelések terén is gyakori hiány mutatkozott. Ez időnként a tanórák megtartását fenyegette. *„Minthogy pedig az itteni társulati raktárban... világítóanyagot ezidő szerint kapni nem lehet, nehogy az intézetben az előadások megszakítást szenvedjenek, tisztelettel kérem, miszerint a lakásom és a tanhelységek megvilágítását mielőbb lehetővé tenni szíveskedjék”*, állt abban a levélben, amelyet az iskola ügyvezetőjétől, Kantner Jánostól kapott a Bányafelügyelőség 1916. november 14-én.¹¹⁸⁰ Bár a bányaiskola ügyvezető tanárának *„havi négy kocsifuvar kiszolgáltatása”* járt, a háború alatt gyakran ezt sem tudta teljesíteni a vállalat.¹¹⁸¹

Az 1918-19. évre közzé tett beiskolázási hirdetményt a jelentkezők alacsony száma miatt meg kellett ismételni a DGT bányakerületeiben, de az 1918. novemberi szerb megszállás az iskolára nézve eleve új, átmeneti helyzetet eredményezett. A szerbek úgy tettek, mintha Pécs városában nem is létezne bányaiskola, így az gyakorlatilag elérhetetlenné vált a jelentkezők számára. A bányavállalatok az altisztképzés átszervezésében látták a probléma megoldását, amit kezdeményeztek is, és 1919-ben egy új, dorogi székhelyű bányaiskola felállításáról hoztak határozatot. Ez megpecsételte a pécsbányatelepi iskola sorsát, amelynek a helyzete a szerb megszállás megszűnése után sem rendeződött megnyugtatóan. Pécs városa és a DGT között nem először alakult ki vita a fenntartási kötelezettségek miatt. Ezen felül sok szakember úgy vélte, hogy a dorogi iskola önmagában is elegendő lesz a szakemberpótlásra, így a pécsi bányaiskolának még a léte is veszélybe került. Ráadásul, hiába kérte többször is – 1921-ben, majd 1922-ben a város – a DGT a nehézségeire hivatkozva nem vállalkozott az iskola további támogatására.¹¹⁸² Pécs városa ezt követően ismét a pénzügyminisztériumhoz fordult, de ezúttal ott is elutasításban részesült. *„A fölötte kormányhatóság... a nehéz háborús viszonyok miatt a legszigorúbb takarékosagra intő rendelkezést”* hozott,¹¹⁸³ és a pécsi bányaiskola fenntartásáról addig nem akart véleményt nyilvánítani, amíg *„az ország legnagyobb bányavállalatainak létszámigényeit fel nem méreti”*.¹¹⁸⁴

¹¹⁸⁰ OL Z 1841 63. cs. 78. t. A bányatanácsosi rangban lévő Kantner János 1916. évi 61. sz. levele a Felügyelőséghez címezve.

¹¹⁸¹ OL Z 1841 63. cs. 78. t. Kantner ügyvezető 50/917. sz. panaszlevele a DGT Igazgatóságához, ill. az igazgatóság 1917. szeptember 29-én kelt, 11882. sz. válaszevele.

¹¹⁸² Krisztián 1996 150. o.

¹¹⁸³ OL Z 1481 63. cs. 78. t. Pécs szab. kir város tanácsától a DGT Tekintetes Bányai igazgatóságának a pécsbányatelepi m. kir. szénbányásziskola és a hozzátartozó igazgatói lakás épületeinek jókarba helyezése. A polgármester Ad 13149/1922 számú, 1922. szeptember 7-én kelt levele a DGT-hez.

¹¹⁸⁴ Krisztián 1996 150. o.

A háborús évek legalább olyan mély sebeket ejtettek az épületen, mint az intézményen. A háború kitöréséig a „*város közönsége – anélkül, hogy az a kötelessége valahol meg volna állapítva – állandóan gondoskodott ezeknek az épületeknek a jókarban tartásáról*”,¹¹⁸⁵ a háború és a három évig tartó szerb megszállás idején bekövetkezett állagromlás helyreállítása azonban már túl nagy terhet jelentett volna a helyi közösség számára. A „*gyökeres javításra szoruló*” épület helyreállításának jelentős költségeit szerette volna a DGT-re hárítani a város, mondván, hogy a vállalatnak „*közismert tőkeerősségénél fogva könnyebben van módjában ezeket a terheket viselni... mivel a város a tönkrement gazdasági helyzetében 30.000 koronánál többet semmi esetre sem képes áldozni*”.¹¹⁸⁶

Az intézmény felett Demoklész kardjaként lebegett a megszüntetés veszélye, ugyanakkor az újjászervezés kérdése sem került le a napirendről. A kétéves képzés már nem felelt meg a kor színvonalának, a „*szakférfiak*” úgy vélték, hogy – amennyiben nem szüntetik meg – „*az iskolát három évfolyamú, három tanerős szakintézménnyé kell fejleszteni.*”¹¹⁸⁷ Az esetleges átszervezéshez hozzászóló szakemberek mindegyike a hároméves képzés bevezetését támogatta. Még olyan javaslat is elhangzott, hogy „*Bányaiskolába a jövőben csak vājárbizonyítvánnyal lehessen felvenni.*”¹¹⁸⁸

A DGT – mérlegelve a bányaiskola támogatásával felmerülő költségeket és a bányaiskolát megszüntetni akarók javaslatait – azt szerette volna, ha megtörténik a bányaiskolai képzés reorganizációja, mert a DGT üzemeiben is szükség volt a képzettebb munkásokra, de az iskola pécsi működésének terheitől az intézmény más városba helyezésével szeretett volna megszabadulni.¹¹⁸⁹

Ugyanakkor megcáfolhatatlan tény volt, hogy „*Csonkamagyarországon a lecsatolások ténye óta egyedül a pécsi m. kir. szénbányásziskola maradt meg olyan szervül, amely az ország szénbányavállalatainak bányaiskolát végzett egyéneiben beálló szükségletét volna hivatva... kiképzett egyénekkal fedezni*”.¹¹⁹⁰ Ez azonban nem gátolhatta a szükséges újjászervezést, amelynek érdekében a pénzügyminisztérium – a többi, érdekelt bányavállalattal együtt - adatközlésre kérte fel a DGT-t a vezetése alatt álló munkáslétszámmal, ezen belül is a bányaiskolát végzettek számával kapcsolatban.

¹¹⁸⁵ OL Z 1481 63. cs. 78. t. A pécsi polgármester ad 13.149/1922. sz. levele.

¹¹⁸⁶ OL Z 1481 63. cs. 78. t. A pécsi polgármester ad 13.149/1922. sz. levele.

¹¹⁸⁷ OL Z 1481 63. cs. 78. t. Kahle Frigyes főtanácsos 1924. nov. 20-án kelt jelentése a pécsi bányaiskola reorganizációjáról; ill Krisztián 1996 151. o.

¹¹⁸⁸ OL Z 1481 63. cs. 78. t. Réz Géza soproni főiskolai tanárhoz címzett, 1923. március 19-én kelt levél Gianone Virgil pécsi bányai igazgató-helyette aláírásával.

¹¹⁸⁹ Krisztián 1996 152. o.

¹¹⁹⁰ OL Z 1481 63. cs. 78. t. A m. kir. pénzügyminisztérium 96.571/XV.a. 1924. számú, 1924. szeptember 26-án kelt levele a DGT Bányai igazgatóságához.

Az újjászervezés kérdését a pécsi iskolára vonatkozóan végül felemás döntéssel zárták le az érintett felek: nem zárták be, és bár a pénzügyminisztérium 1926. június 8-án úgy határozott, hogy „*az altisztképzésre szükség van, annak szakszempontról Pécssett a helye*”, 1926-tól szüneteltették a felvételt az iskolába. Ezt azzal indokolták, hogy a szüneteltetés alatt mód nyílik az új tanterv elkészítésére és annak eldöntésére, hogy milyen képesítéssel lehessen bekerülni az újjászervezett szakiskolába.¹¹⁹¹

Ezt követően szinte folyamatos tárgyalások, egyeztetések folytak az újjászervezés kérdéseiről. Míg Budapesten a felvehető tanulók létszámáról, az oktatás időtartamáról, a leendő diákok foglalkoztatásáról és a gyakorlati képzéséről, valamint egyéb szervezési kérdésekről folytak megbeszélések,¹¹⁹² addig Pécs polgármestere a pécsi bányaiskola újbóli beindítását kérte a pénzügyminisztertől, és a pécsi törvényhatóság 1930. április 9-én, rendkívüli közgyűlésen pótköltségvetést szavazott meg, továbbá kamatmentes állami előleget kért a bányaiskola felújítására.¹¹⁹³ A DGT fenntartói kötelezettségeit nagyban megkönnyítette Pethe Lajos miniszteri tanácsos állásfoglalása, aki úgy vélte, hogy „*az 1896-ban vállalt kötelezettség alól a DGT minden vonatkozásban mentessék fel és csakis oly teljesítményeket igényelhet tőle az állam, mint bármelyik másik vállalatától*”.¹¹⁹⁴

Az 1930-as év új fejezetet nyitott az intézmény életében. Új formában, Magyar Királyi Bányászati és Mélyfúrési Szakiskola néven folytatta munkáját, hároméves tanulmányi idővel. Az 1930-as években a kormányzat a szakképzés vonzerejének növelésével sürgető hiányokon igyekezett segíteni akkor, amikor 1938-ban érettségit adó középiskolának minősített a felső kereskedelmi, a felső mezőgazdasági és a felső ipariskolát. Ezen utóbbi típusba került be a bányászati iskola is,¹¹⁹⁵ amely a régi pécsbányai épületben az 1939-40-es tanévtől kezdve Magyar Királyi Péch Antal Bánya-, Kohó- és Mélyfúró Középiskola néven fogadta a diákokat. Az iskola azonban a második bécsi döntést (1940) követően, Észak-Erdély Magyarországhoz kerülése után az Iparügyi Minisztérium határozata nyomán, 1942 szeptemberében Nagybányán – a pécsbányainál korszerűbb körülmények között - folytatta rövid tevékenységét. A hadihelyzet alakulása miatt ugyanis 1944 nyarán az intézményt

¹¹⁹¹ Krisztián 1996 153. o.

¹¹⁹² OL Z 1481 63. cs. 78. t. „Promemoria” az 1930. május 12-én Budapesten, a pécsbányatelepi bányaiskola ügyében folytatott megbeszéléséről, „Bizalmas” jelzéssel és 1930. május 14. dátummal ellátva.

¹¹⁹³ Krisztián 1996 153-154. o., OL Z 1481 63. cs. 78. t. A pécsi polgármester 1926. szeptember 10-én kelt levele a pénzügyminiszterhez.

¹¹⁹⁴ OL Z 1481 63. cs. 78. t. „Promemoria” (1930. május 14.)

¹¹⁹⁵ 1938. évi XIII. tc. „a gyakorlati irányú középiskoláról”; Krisztián 1987 27. o.

visszaköltöztették Magyarországra, ahol Sopron, Diósgyőr, Pécs után végleges otthonát Tatabányán (Felsőgallán) találta meg.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁶ Krisztián 1996 159-160. o.

VIII. Összefoglalás, kitekintés (A DGT története 1938 után - Reichswerke „Hermann Göring” AG., MESZHART)

A disszertációban már érintettem az időszakot (III. 4. fejezet.), 1938-ban a DGT életébe – mint már annyiszor története során – közvetlenül is beleszólt a világpolitika. Most viszont sokkal durvábban, mint korábban, hiszen az Anschluss után a DGT részvényeinek 100%-át „átvette” a Reichswerke „Hermann Göring” AG. (a továbbiakban HGAG.) A náci „mega” vállalat, amelyet a téma monográfusa, August Meyer¹¹⁹⁷ Hitler holdingjaként aposztrofált, a Harmadik Birodalom és az általa meghódított területek stratégiai iparágazatait egyesítette, ill. felügyelte. Az 1937. július 15-én Berlinben alapított cég néhány év alatt hatalmas birodalmi ipari komplexummá nőtte ki magát. 1944. március 31-én a bányászat és kohászat területén 297, a belvízi hajózásban 19, továbbá a fegyver és gépgyártásban 92 vállalatot egyesített. A 410 nagyvállalaton kívül a náci birodalomban és a megszállt területeken a HGAG teljes felhatalmazással felügyelte a tevékenységi profiljába tartozó, de nem a HGAG keretében működő vállalatok tevékenységét.¹¹⁹⁸ A DGT is ebbe a vertikumba került hajózási és pécsi bányászati, ill. vasúti üzemágával együtt. A Társaság történetének kitűnő ismerője, Johannes Binder, a DGT utolsó vezérigazgatója a vállalat 1938-1945 közötti történetét a „katasztrófa” kifejezéssel minősítette.¹¹⁹⁹ A Társaság a „birodalmi németek”, azaz a náci gazdasági szakemberek irányítása alá került és feladata kizárólag a német birodalmi ipari, hadi és közlekedési igények kiszolgálása lett. A pécsi bányákban is a háborús rablógazdálkodás jellemezte az időszak termelését. Elmaradt a feltárás és a mezőelőkészítés üteme a széntermelés mennyiségéhez képest. A háborús bombázás és rombolás azonban elkerülte a bányavidéket.¹²⁰⁰ A második világháború eseményei során a DGT mérlege valóban katasztrófálisan alakult, ugyanis az 1944. évhez viszonyítva 1945 tavaszára az összes társasági javak 85%-os veszteségéről szóltak az üzemi jelentések. A megsemmisülés és a lefoglalás eredményeként az 1944-es hajópark 1945 májusára jelentősen megfogyott. 1944-ben a DGT flottához tartozott: 73 vontatóhajó (28 gőzhajó és 45 motoros hajó), 16 személyszállító hajó, 360 áruszállító uszály és 117 tartályos uszály. 1945 májusában a megmaradt 29 vontatóhajó (közülük 10 mondható korszerűnek), 12 személyszállító hajó, 132 áruszállító uszály és 47 tartályos uszály alkotta a nagyrészt szovjet ellenőrzés alá került Társaság hajóparkját. A Dunán és a mellékfolyóin lévő összes DGT állomás, épületekkel,

¹¹⁹⁷ Meyer 1999

¹¹⁹⁸ Meyer 1999 312-313. o.

¹¹⁹⁹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 139-143. o. A fejezet címe: Die Katastrophe 1938-1945.

¹²⁰⁰ A mecseki kőszénbányászat 1993 52. o.

berendezésükkel együtt elveszett a Társaság számára. Hasonlóképpen a Társaság Pécsi Bányaművei a műszaki, gazdasági és szociális létesítményekkel együtt ugyanúgy, mint a társasági vasút, az MPV. A DGT magyarországi szerepe 1945-ben megszűnt.

Az Ausztria nyugati megszállási övezetében található hajók a II. világháború után egy rövid ideig amerikai fennhatóság alá kerültek, majd a Linzben újjászerveződött DDSG-nek adták át azokat. A szovjetek ezzel párhuzamosan bécsi központtal működtették a „saját” DDSG-jüket 1955-ig.

A négyhatalmi megszállás alatt lévő Ausztriában 10 éves idegen uralom kezdődött 1945-ben, egyúttal elkezdődött a „birkózás” a világhatalommá nőtt Szovjetunió és a DGT között a vállalati önállóság visszaszerzéséért. A nagyvállalat, amely fénykorában a világ legnagyobb hajózási társasága volt, a második világháború után szovjet érdekeltségű hajózási társasággá vált, amely 1955-ig, az osztrák államszerződés megkötéséig tartott.¹²⁰¹ 10 évvel a II. világháború befejeződése után Ausztria számára elérkezett a függetlenség és a semlegesség nagyhatalmi garanciavállalásának az ideje. A bevezetőből és 38 cikkből álló osztrák államszerződést Ausztria és a négy nagyhatalom – Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország és a Szovjetunió külügyminisztere - 1955. május 15-én írta alá Bécsben, amely 1955. július 27-én lépett hatályba. Az államszerződés külön cikkben rendelkezett a Dunán való hajózás szabadságáról. A Szovjetunió harminc évre koncessziót kapott az osztrák kőolaj-kitermelés 60 százalékat biztosító olajmezőkre, a kutatási területek 60 százaléka, megkapta az olajfinomítók jelentős részét, a Dunagőzhajózási Társaság (DDSG) magyarországi, romániai és bulgáriai javait. Az államszerződés egyúttal mentesítette Ausztriát mindennemű jóvátétel fizetése alól, viszont a Szovjetunió által átadott egykori német javakért számára 150 millió USA dollár értékű áruszállítást vállalt az immár független Ausztria. A kőolajfeldolgozó üzemek szovjet ellenőrzését 10 millió tonna kőolaj – tíz évre elosztott – Szovjetunió részére történő osztrák szállítása váltotta ki.¹²⁰² A szállítások teljesítésében a DDSG hajók is kivették a részüket.

A DGT ausztriai történetét azzal foglalhatjuk össze, hogy az 1955-ös osztrák államszerződés értelmében a bécsi székhellyel továbbműködő DDSG-nek kizárólagosan állami részvénytársaságnak kellett maradnia. A vízi szállítás és közlekedés visszaszorulása, valamint az állami nagyvállalat nem mindig racionális működtetése az 1990-es évek elejére oda vezetett, hogy a DDSG is - a magyarországi bányavállalatokhoz hasonlóan - árnyéka lett

¹²⁰¹ Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 143. o.

¹²⁰² Zöllner 1998 406-407. o., Pirityi Sándor: Soha többé Anschluss: 50 éves az osztrák államszerződés. www.mult-kor.hu (2005. május 17.)

önmagának, vagy talán még az sem. Különböző részekre darabolták és privatizálták. Az új vállalkozások nevében azonban valamilyen formában mindig megtalálhatjuk a DDSG nevet, és ilyen feliratú hajókkal a Dunán is találkozhatunk.

Magyarországon közvetlenül a II. világháború lezárulása után a DGT csak árnyéktulajdonosa volt a pécsi bányáinak, a szovjet katonai irányítás pedig még nem gyakorolta tulajdonosi jogait. Az exlex helyzetben lévő magyar közigazgatás nem tudta érdemben befolyásolni a bányák működését. Az alulról szerveződött üzemi bizottság próbálta az adminisztratív ügyek vezetését és az alkalmazottak érdekeinek védelmét ellátni. A Minisztertanács 1945. október 25-én rendelte el a Széngazdálkodási Iroda felállítását és szénkormánybiztos kinevezését. A Nemzetgyűlés 1945. december 6-án megszavazta a bányák állami kezelésbe vételét, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a pécsi bányák 1946. január 1-től az államosítási miniszteri biztos irányítása alá kerültek.¹²⁰³ A bányák jogi értelemben vett államosítására - a külföldi tulajdon érintetlenül hagyásával – 1946. májusában került sor.¹²⁰⁴ A pécsi bányák esetében ez azt jelentette, hogy az egykori német birodalmi tulajdon – ezek közé tartoztak a DGT pécsi bányái is – a potsdami szerződés értelmében, jóvátétel címén szovjet fennhatóság alá kerültek. A Jóvátételi Hivatal 29063/1946. számú rendelete alapján az egykori DGT bányabirtokokat a Szovjetunió tulajdonaként jegyezték be. A DGT által bérelt bányaterületek – az egykori egyházi tulajdonban lévők – a magyar állam tulajdonába kerültek. Tekintettel arra, hogy a bányaterület egységes üzemi koncentrációját szakmai, gazdasági okok miatt nem volt célszerű megbontani, ezért a különböző tulajdonú bányákat továbbra is a meglévő keretek között üzemeltették, azzal a tulajdonosi szerkezetben végrehajtott jelentős változtatással, hogy a pécsi bányák szovjet tulajdonrészét 53%-nak, a magyar államét 47%-nak elismerve az 1946. április 9-én bejegyzett közös vállalatba, a Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaságba (MESZHART) apportként bevitték.¹²⁰⁵ A pécsi bányák élére orosz és magyar igazgató került, míg a többi vezető beosztásba nagyrészt magyar munkatársakat neveztek ki.

A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között 1952. szeptember 30-i egyezmény értelmében - máig tisztázatlan megváltás ellenében – a MESZHART a Pécs vidéki szovjet tulajdonban lévő bányákat, összes tartozékával együtt átadta a magyar államnak,¹²⁰⁶ azaz Magyarország „visszakapta” (a korabeli politikai közbeszédben így emlegették), visszavásárolhatta a szovjet tulajdonrészt a MESZHART-ból. Ezzel párhuzamosan már

¹²⁰³ A mecseki kőszénbányászat 1993 80. o.

¹²⁰⁴ Balogh és szerzőtársai 1978 71. o.

¹²⁰⁵ A mecseki kőszénbányászat 1993 80. o., Marczis 1995 38-41. o.

¹²⁰⁶ A mecseki kőszénbányászat 1993 80. o.

javában folyt a „széncsata” Magyarországon, a szocialista bányavállalatok kiépítése a Mecsekben is, amelybe a pécsi bányák 1952. október 1-től Pécsi Szénbányák Vállalat néven kapcsolódott be.

Epilógusként a következőkkel szeretném zárni ezt a talán nem érdektelen DGT-történetet. A Magyarországon a II. világháború után évtizedekig „fasiszta” vállalatnak titulált DGT az 1989-1990-es rendszerváltozás után sem kapott semmilyen kárpótlást, még erkölcsi értelemben sem. Az anyagot nem, az utóbbit joggal várhatták volna a vállalat bécsi vezetői, hiszen a Társaság múlhatatlan érdemeket szerzett Közép-Európa vízi, elsősorban dunai közlekedésének megteremtésében és fejlesztésében, valamint Magyarországon a modern pécsi szénbányászat, vasút és a hozzá kapcsolódó szociális, oktatási infrastruktúra kiépítésében. Az Anschluss következtében előállt vállalati helyzetért és annak következményeiért a felelősséget nem lehet a DGT/DDSG-re hárítani. A második világháborút követően az osztrák DDSG vezérigazgatója, vagy más vezetője hivatalos formában soha sem járt Pécsen. Tulajdonképpen informális kapcsolat volt e vonatkozásban Bécs és Pécs néhány lakója között. Aztán, nem túl hosszú, de hatékony előkészítés után Pécs városában *1995. december 4-én, Szent Borbála napján* hideg, hózáporos időben sor került a Pécs Mária (korábban Déryné) utcai DGT/DDSG egykori *Bányaigazgatóságának* épületén a Társaságra emlékező magyar és német nyelvű emléktábla felavatására, hogy ezt követően ugyanez történjen a pécsbányai egykori *DGT bányakórház*, majd a vasasi egykori *DGT munkásotthon* falánál is. Mindhárom eseményen a pécsi szervezők, városvezetők és érdeklődő polgárokon kívül jelen volt *Franz Dosch* ny. *DDSG-igazgató* is, aki immár „hivatalos” formában beszédet mondott és koszorút helyezett el az emléktábláknál. Erre a kulturált, európai gesztusra fél évszázadot kellett várni.

2004-ben ünnepelte a DGT/DDSG alapításának 175. évfordulóját. A nagy hagyományokkal rendelkező közép-európai Társaság, számos körülmény miatt a 21. század elején már csak a múltját idézhette fel egy Regensburgban megjelent reprezentatív albumban.¹²⁰⁷ Az elmúlt időszak DGT történései viszont számtalan vonatkozásban hasznosak lehetnek a mai közép-európai integráció érdekében munkálkodók számára is. Magyarországon nem volt olyan szakmai fórum, amely fontosnak tartotta volna, hogy a jeles évfordulóról megemlékezzenek. A bécsi Collegium Hungaricum vezetői jóvoltából 2005. február 8-án - 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft címmel – három előadásból álló szimpozionon emlékeztünk a DGT/DDSG-re. A jubileumi évben, 2004-ben viszont készült egy magyar-

¹²⁰⁷ Donau-Schiffahrt 1829-2004 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. (Red.: Susanne Völk, Rainer Ehm, Heribert Heilmeier, Klaus Ott. Arbeitskreis Schiffahrtsmuseum Regensburg e. V. 2004) S. 220. Präsentation des Sonderbandes seiner Schriftenreihe – 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1829-2004. Könyvbemutatók: Regensburg, 2004. április 30., Wien, 2004. május 9.)

német nyelvű dokumentumfilm – Gőzhajó a Dunán / Dampfer auf der Dunau¹²⁰⁸ – amelynek lelkes munkatársai és szereplői fontosnak tartották a DGT/DDSG múlt legalább filmen történő megörökítést, megőrzését.

¹²⁰⁸ Gőzhajó a Dunán – 175 éves a DGT / Dampfschiff auf der Donau - 175 Jahre DDSG (Videant Film Kft. Budapest-Pécs, 2004. Szerkesztő: Somogyvári Márta. Rendező, producer: Somogyvári Rudolf. Történész szakértő: Franz Dosch és Huszár Zoltán.)

Bibliográfia

- Agricola 1994 Agricola, Georgius: Bergmannus. Basel, Froben. Magyarul: Zsámboki László (szerk.), ford.: Tóth Péter, közreadja: Miskolci Egyetem Miskolc, Rudabánya, 1994.
- Alliquander id. 1989 Alliquander Ödön id.: Magyarország szénbányászata 1940. Zsámboki László (szerk. és utószó) Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára és Levéltára, Miskolc 1989
- Altfahrt és szerzőtársai 1983 Altfahrt – Bolonese-Leuchtmüller - Förster - Hoffmann - Stiefel: Die Zukunft liegt in der Vergangenheit. Studien zum Siedlungswesen der Zwischenkriegszeit. Verein für Geschichte der Stadt Wien, Wien 1983
- A mecseki kőszénbányászat
1993 A mecseki kőszénbányászat. 1945-1991 Szirtes Béla (szerk.) Kútforrás Kft., Pécs 1993
- Andrásfalvy 1988 Andrásfalvy Bertalan: Szent Borbála tisztelete a bányászok körében. In: Huszár Zoltán (szerk.): Bányászat a Mecsekben. Múzeumi Füzetek 2. Mecseki Bányászati Múzeum, Pécs 1988 147–162. o.
- Ágh 1894 Ágh Timót Dr.: Emléklapok Pécs Sz. Kir. Város múltjából és jelenéből. Pécs 1894
- B. Horváth 2002 B. Horváth Csilla: A Mecsek Egyesület története 1891-2002. Mecsek Egyesület, Pécs 2002
- Babics 1937 Babics András: Pécs város szabad királyi rangra emelésének története 1703-1780. In: Történetírás, 1937. 5-6. szám 509-567. o. / Különnyomat. Pécs múltjából 2. 1937 (Sopron Rábaközi Nyomda)
- Babics 1952 Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest 1952
- Babics 1958 A komlói kőszénbányászat története. Pécs M. J. Város Tanácsa, Pécs 1958
- Babics 1967 Az észak-mecseki kőszénbányászat története. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

- Babics 1983 Babics András: Berks M. Péter az első pécsi bányakapitány és a mecseki szénmedence bányászatának kezdete. In: Szita László (szerk.) Baranyai Helytörténetírás 1982. Pécs, 1983 295-317. o.
- Bader 1988 Bader, Ruth Ellen: Die Frau im Revier. In: Glas und Kohle. Landesausstellung Katalog 1988, Herausgegeben von Paul W. Roth, Leykam Verlag, Graz 1988 179-187. o.
- Bálint 1977 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Szent István Társulat, Budapest 1977 I. k.
- Balogh és szerzőtársai
1978 Balogh Sándor - Birta István - Izsák Lajos - Jakab Sándor - Korom Mihály - Simon Péter: A magyar népi demokrácia története. Balogh Sándor és Jakab Sándor (szerk.). Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1978
- Bán 1953 Bán Imre: A magyar kőszénbányászat az 1759-1918. években. In: MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei VIII. k. 3-4. szám. (Különnyomat) 1953 499-525. o.
- Bán P. 1989 Bán Péter (szerk.): Magyar Történelmi Fogalomtár I-II. k. Gondolat Kiadó, Budapest 1989
- Bányászati Fondok 1985 Bányászati Fondok. Repertórium. Sárközi Zoltán, Tóth Róbert (Összeáll.) Levéltári Leltárak 83. Magyar Országos Levéltár Budapest 1985
- Benda 1982 Benda Kálmán (fszerk.): Magyarország Történelmi Kronológiája II. 1526-1848. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982
- Berend T. 1982 Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Közép- és Kelet-Európa a két világháború között. Gondolat Kiadó, Budapest 1982
- Beszédes 1831 Beszédes József: A Duna. Világ kereskedési, és mocsár kiszáritási tekintetben. In: Vörösmarty Mihály (szerk.) Tudományos Gyűjtemény, 1831. 1. kötet 70-80. o.
- Bezerédy 2001 Bezerédy Győző: A szénbányászat szerepe Pécs 19. századi fejlődésében. In: Búcsúzik a mecseki szénbányászat című emlékülés előadásai. A mecseki feketekőszén bányászat szerepe és jelentősége. Szirtes Béla (szerk.) Pécsi Erőmű Rt., Pécs 2001 145-149. o.

- Bona 1988 Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi Kiadó, Budapest 1988
- Bölony 1987 Bölony József: Magyarország kormányai 1848-1987. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987
- Bircher-Braunné 2007 Bircher Erzsébet-Braunné Wágner Roberta (szerk.): 50 év 50+50 tárgy. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron 2007
- Bíró 2002 Bíró József: Rihmer László bányamérnök, geológus, jogász, a pécsi mamut feltárója. In: Pécsi Szemle, 2002 ősz 112-118. o.
- Bruhács 1986 Bruhács János: Nemzetközi vízjog. A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosításának joga. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- Búcsúzik a mecseki szénbányászat 2001 Búcsúzik a mecseki szénbányászat című emlékülés előadásai. A mecseki feketeköszén bányászat szerepe és jelentősége. Szirtes Béla (szerk.) Pécsi Erőmű Rt., Pécs 2001
- Büntetőszabályzat 1895 Szolgálati és fegyelmi büntetőszabályzat az I. csász. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat kőszénbányaműveinek felvigyázó- és munkásszemélyzete részére. Pécs 1895
- Cambridge Enciklopédia 1992 Cambridge Enciklopédia. Fszerk.: David Crystal. Maecenas Kiadó, Budapest 1992
- Czére 1989 Czére Béla: Közlekedés és hírközlés. In: Magyar Tudomány 1989. 10-11. sz. 863-877. o.
- Czukur 2000 Czukur János: A Borbála-kultusz. In: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirtes Béla, Szirtes Gábor (összeáll., válogatta, szerk.): Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászemlékek. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs 2000 37-39. o.
- Csiba 1714 (1991) Csiba István: Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae. Nagyszombat 1714. Magyarul: Magyarország hegyeiről. Zsámboki István (szerk.) Tóth Péter (ford.) Közreadja: Miskolci egyetem, Miskolc 1991
- Dávidházy 1992 Dávidházy István: Brennberg 1567? In: Soproni Szemle, 1992. 244-246. o.

- Déry 1900 Déry Károly: A magyar szénbányászat ismertetése, különös tekintettel az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításon részt vevő vállaltokra. Budapest 1900
- Dezsényi-Hernády 1967 Dezsényi Miklós - Hernády Ferenc: A magyar hajózás története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1967
- DGT 1894 Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társasulat Pécs melletti kőszénbányái. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja a Társulat. A Társulat saját kiadása, Pécs 1894
- DGT 1896 Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társasulat Pécs melletti kőszénbányái. Az 1896. évi Millenniumi Budapesti Országos Kiállítás alkalmából a bányászat barátainak felajánlja a Társulat. A Társulat saját kiadása, Pécs 1896
- DGT 1900 Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társasulat Pécs melletti kőszénbányái. Az 1900-iki Párizsi Világkiállítás alkalmából a bányászat barátainak felajánlja a Társulat. A Társulat saját kiadása, Pécs 1900
- DGT 1905 Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társasulat Pécs melletti kőszénbányái. Az 1900. évi Pancsovai Kiállítás alkalmából a bányászat barátainak felajánlja a Társulat. A Társulat saját kiadása, Pécs 1905
- DGT 1907 Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság Pécs melletti kőszénbányái. Az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás alkalmából a kiállítás látogatóinak felajánlja a Társaság. A Társaság saját kiadása, Pécs 1907
- Dóka 2006 Dóka Klára: A Duna mappáció (1823-1845) Történeti áttekintés. In: A Duna-mappáció. A Duna folyó magyarországi szakaszának térképei. (1819-1833) az osztrák határtól Péterváradig. Szerk.: Tóth. G. Péter (Digitális forráskiadvány. DVD-Rom) Médiatér Kft., Pécs 2006
- Donau-Schiffahrt 2004 Donau-Schiffahrt 1829-2004 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Vom Biedermeier ins dritte Jahrtausend – Versunken in der blauen Donau. Red.: Suzanne

- Völkl, Rainer Ehm, Heribert Heilmeier, Klaus Ott. Arbeitskreis Schiffahrtsmuseum Regensburg 2004
- Dövényi, Hajdú 2002 A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései I. k. Összeállította: Dövényi Zoltán, Hajdú Zoltán, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 2002
- Drożyński 1891 Drożyński, J. (Herausgegeben von): Almanach für die Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Wien 1891
- Emléklapok 2003 Emléklapok. Különnyomat a Pécsi Szemle 1998-2003. évi számaiból. Romváry Ferenc (fszerk.), Pécs 2003
- Erdősi 1967 Erdősi Ferenc: A pécsi bányatelepek /Pécsi Műszaki Szemle, XII. évf. 1967. 4. sz. 8-17. o.
- Erdősi 1973 Erdősi Ferenc Dr.: A Mohács-Pécsi Vasút és a mohácsi kikötő gazdasági szerepe a XIX. században. In: Közlekedéstudományi Szemle, XXIII. évf. 1973. 5. sz. 208-217. o.
- Esztergár-Somogyi 1940 A magyar szociálpolitika feladatai I-II. k. Esztergár Lajos és Somogyi Ferenc (szerk.), Pécs 1940
- Faller 1942 Faller Jenő: Adatok a magyar bányász hitéletéhez. In: Ethnographia LIII. évf. 1942 187-199. o.
- Faller 1975 Faller Jenő: Jó Szerencsét! Események, képek a bányászat múltjából. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975
- Fekete 1984 Fekete György: A Duna menti államok együttműködése a hajózásban. In: Közlekedéstudományi Szemle, 1984. 10. szám
- Ferenczi 1906 Ferenczi Imre: A munkáslakás-kérdés különös tekintettel Budapestre. Budapest 1906
- Font 2003 Font Márta: Zarándokok, keresztesek és kereskedők a Duna mentén a 11-13. században. In: 2000 év a Duna mentén / 2000 Jahre entlang der Donau. Huszár Zoltán–Vándor Andrea–Walterné Müller Judit (szerk.), Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Janus Pannonius Múzeum, Pécs 2003 39-46. o.
- Fónagy 2003 Fónagy Zoltán: A bomló feudalizmus gazdasága. In: Magyarország története a 19. században. Gergely András (szerk.), Osiris Kiadó, Budapest 2003
- Fülöp 1984 Fülöp József: Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1984

- Fűrészné 1999 Fűrészné Molnár Anikó: Lakáshelyzet, otthonkultúra a 20. század első felében a tatai és a dorogi szénmedence bányatelepein. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 6. Fülöp Éva, Kissné Cseh Julianna (szerk.) Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, tatabánya 1999 485-507. o.
- Gál 1999 Gál Zoltán: Duna-táj, Duna-régió, Duna-tér: A Duna szerepe Közép-Európa és a magyarság történeti és térszemléletében. In: Garai Ildikó – Gál Zoltán – Huszár Zoltán (szerk.) Kutatási Füzetek Történelem Doktori Program. JPTE, Pécs 1999 130-142
- Gerber 1891 Gerber Frigyes: Bericht über das Kohlenvorkommen und den Bergwerksbetrieb zu Fünfkirchen. (Kézirat) Salgó-Tarján 1891
- Gergely A. 1971 Gergely András: Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon. In: Történelmi Szemle, 1971. 3-4. szám
- Gergely 1986 Gergely Ernő: A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig. Budapest, Műszaki Könyvkiadó 1986
- Gergely 1988 Gergely Ernő: A bányamunkásság élet- és munkakörülményei 1867 és 1914 között. In: Babics András Tudományos Emlékkülés. Szerk.: Huszár Zoltán, Mecseki Bányászati Múzeum, Múzeumi Füzetek 3. Pécs 1988 7-29
- Gergely 1989 Gergely Ernő: Babonák és mondák a bányászat múltjából. Miskolc 1989
- Glas und Kohle 1988 Glas und Kohle. Landesausstellung Katalog 1988, Herausgegeben von Paul W. Roth, Leykam Verlag, Graz 1988
- Glatz 1990 Konzervatív reform – kultúrpolitika (Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi. In: Tudomány, kultúra, politika – Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917-1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest 1990 5-26. o.
- Gonda 1899 Gonda Béla: A magyar hajózás. Műszaki, Irodalmi és Nyomdai Vállalat, Budapest 1899
- Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979 Grössing-Funk-Sauer-Binder: Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen. 150 Jahre DDSG Eigentümer, Herausgeber und

- Verleger: Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Wien 1979
- Gyáni 1990 Gyáni Gábor: Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében a századfordulón. In: Századok, 1990. 3-4. szám 355-382. o.
- Gyáni 1994 Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1994
- Gyáni-Kövérv György 2004 Gyáni Gábor-Kövérv György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest 2004
- György 1878 György Endre: Közös közlekedési vállalatok. In: Nemzetgazdasági Szemle, 1878. III. füzet (július-szeptember) 118-122. o.
- György 1883 A Dunagőzhajózási Társaság és a magyar érdekek 1883. 7. évf. IV. füzet 15-24. o.
- Haas 1845 (1985) Haas Mihály: Baranya. Emlékirat. Pécs 1845 (Reprint kiadás: Tüskés Tibor (szerk.) Baranya Megyei Könyvtár, Pécs 1985)
- Haid 1968 Haid, Wolfgang: Die schwarze und weisse Bergmannstracht. In: Waidacher, Fridrich (szerk.) Der Bergmann. Der Hüttenmann. Gestalter der Steiermark. Landesausstellung Katalog, Graz 1968 424-430. o.
- Hajdú 1998 Hajdú Zoltán: A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. In: Ezredforduló 1998. 6.
- Hajnal 1920 Hajnal, Henry Dr.: The Danube. Its Historical, Political, and Economic Importance. Martinus Nijhoff, The Hague 1920
- Hámoriné-Vókó 2006 Hátori Istvánné-Vókó János: Pécs-Somogy története. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány 2006
- Hanák 1978 Hanák Péter: A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. A századvég nacionalizmusa. In: Magyarország Története 1890-1918. I. k. Hanák Péter (fszerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1978 149-183. o.
- Haraszti-Herczegh-Nagy 1983 Haraszti György-Herczegh Géza-Nagy Károly: Nemzetközi jog. Nagy Károly (szerk.) Tankönyvkiadó, Budapest 1983

- Heilfurt 1967 Heilfurt, Gerhard: Bergbau und Bergmann in der deutschsprachigen Sagenüberlieferung Mitteleuropas. Marburg 1967
- Hinner 1975 Hinner, Ernst Karl: Arbeit und Leben des Bergmannes in Fohnsdorf in volkskundlicher Sicht im 19. und 20. Jahrhundert. Inauguraldissertation, Karl Franzes Universität Graz 1975 (10.269/144 Montanuniversität Leoben, Universitätsbibliothek)
- Hoóz 1995 Hoóz István: Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Tanulmányok Pécs Történetéből 1. Vonyó József (szerk.), Pécs Története Alapítvány, Pécs 1995 95-115. o.
- Hornyák 2006 Hornyák Árpád: „Ahogy történt...” Pécs-Baranya szerb megszállása szerb szemmel. In: Hornyák Árpád (ford., szerk.) Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései. Pécs Története Alapítvány, Pécs 2006 7-12. o.
- Horváth 1929 Horváth Kázmér: A Mohács-Pécsi Vasút múltjából In: A Pécs-Baranya Megyei Múzeumi Egyesület értesítője. X. évf. 4. füzet, Fejes György Dr. (szerk.), Pécs 1929 137
- Horváth Gy. 2006 Horváth Gyula: A lassú fejlődés történeti folyamatai a Dél-Dunántúlon. In: Hajdú Zoltán (szerk.) Dél-Dunántúl. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialog Campus Kiadó, Pécs-Budapest 2006
- Hösl-Pirhofer 1988 Hösl, Wolfgang – Pirhofer, Gottfried: Wohnen in Wien 1848-1938. Studien zur Konstitution des Massenwohnens. Verein für Geschichte der Stadt Wien, Wien 1988
- Huszár (szerk.) 1988a Bányászat a Mecsekben. Huszár Zoltán (szerk.). Mecseki Bányászati Múzeum Múzeumi Füzetek 2. Pécs 1988
- Huszár (szerk.) 1988b Babics András Tudományos Emlékkülés. Huszár Zoltán (szerk.). Mecseki Bányászati Múzeum Múzeumi Füzetek 3. Pécs 1988
- Huszár 1993 Huszár Zoltán: A Mohács-Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig. In: Ódor Imre (szerk.) Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Mohács 1993 205-218. o.

- Huszár 1995a Huszár Zoltán: Jótékonykodás és befolyásolás. A DGT és Pécs kapcsolatának szociálpolitikai vonatkozásai az 1920-1930-as években. In: Baranya. Ódor Imre (szerk.) 1994-1995 253-266. o.
- Huszár 1995b Huszár Zoltán: Az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság szerepe a pécsi bányászatban és városfejlődésben a dualizmus időszakában. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában / Bürger, Unternehmer in Transdanubien zur Zeit des Dualismus. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém 1995 149-159. o.
- Huszár 1995c Huszár Zoltán: Lakásviszonyok a Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányatelepein a XX. század első felében. In: Uherkovich Ákos (szerk.), Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 39. (1994) Pécs 1995 185-195. o.
- Huszár 1996a Huszár Zoltán: Élelemtárak a Dunagőzhajózási Társaság Pécs vidéki bányatelepein /Forrásközlés/ In. Vonyó József (szerk.) Tanulmányok Pécs Történetéből 2-3. Pécs, 1996. 225-242. o.
- Huszár 1996b Huszár Zoltán: Vállalatirányítás, munkakultúra és szociális gondoskodás egy tőkés nagyvállalat életében /Vázlat a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) vállalatirányításáról, szociális infrastruktúrájáról a századfordulón és a két világháború közötti időszakban a társaság Pécs környéki bányászata vonatkozásában/ In: Szöveggyűjtemény IV. Források és tanulmányok a társadalomtudományi tantárgyak tanulmányozásához. Gáti Imre és Huszár Zoltán (összeállította és szerk.) JPTE-TANORG, Budapest-Pécs 1996 690-741
- Huszár 1998 Huszár Zoltán: Pécs és a Dunagőzhajózási Társaság. In: Pécsi Szemle 1998. ősz-tél 69–84. o.
- Huszár 1999 Huszár Zoltán: Adatok a Dunagőzhajózási Társaság élelemtáiról (1896-1939) In: Uherkovich Ákos (szerk.) Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 43. /1998/ Pécs 1999 199-213. o.
- Huszár 2000 Huszár Zoltán: Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) munkaszervezete, munkakultúrája a vállalat Pécs környéki bányavidékén a 19-20. század fordulóján In: Fischer Ferenc-Majoros István-Vonyó József (szerk.) Magyarország a

- /nagy/hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Universty Press, Pécs 2000 287-300. o.
- Huszár 2001 Munka, munkaidő és bérezés a Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányavidékén és Steiermarkban a 19. század végén. In: Fischer Ferenc-Hegedűs Katalin-Majoros István-Vonyó József (szerk.) A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. Pécs 2001 233-242. o.
- Izsó–Izsó 2007 Dr. Izsó István - Dr. Izsó Luca: A bányatárspénztárak működésének bányajogi alapjai és felügyelete Magyarországon. In: Bányatárspénztárak. 2007 107-154. o. (kézirat)
- Jahrbuch 1925-1926 Jahrbuch der Deutschen Verkehrs-Gewerkschaft Bezirksverband der Binnenschiffer 1925-1926, Wien 1926
- Jankó 1967 Jankó Béla: A gőzhajózás kezdete a Dunán, „Carolina”, az első gőzhajó. A Közlekedési Múzeum Füzetei 2. Budapest 1967
- Jankó 1968 Jankó Béla: A magyar dunai gőzhajózás története 1817-1947. Hajózástudományi Együtműködési Bizottság. Műszaki Történeti Sorozat 9. Gépipari Tudományos Egyesület 1968
- Jičinský 1931 Jičinský, Jaroslav: Die Pécs-Steinkohlenbergwerke der Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1852-1931. Universitäts-Buchdruckerei „Dunántúl”, Pécs (Fünfkirchen) 1931
- Juhász 2002 Juhász József: A mecseki szénbányászat fejlődési ciklusai. In: Iparosok és bányászok a Mecsek alján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.) Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2002 239-256. o.
- Kaposi 2002 Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002
- Kaposi 2006 Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs 2006
- Katus 1978 Katus László: Magyarország gazdasági fejlődése. A szolgáltató ágazat fejlődése. In: Hanák Péter (fszerk.): Magyarország Története 1890-1918 7/1. k. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978 369-401. o.

- Katus 1995 Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Tanulmányok Pécs Történetéből 1. Vonyó József (szerk.), Pécs Története Alapítvány, Pécs 1995 37-93. o.
- Kenessey 1878 Kenessey Albert: Az első Dunagőzhajózási Társaság jogi viszonya az államhoz. In: Nemzetgazdasági Szemle, 1878. II. füzet (április-június) 58-63. o.
- Képešsy 1908 Képešsy Árpád: A magyar vasútügy története. Budapest 1908
- Kerekes 1984 Kerekes Lajos: Ausztria hatvan éve 1918-1978. Gondolat, Budapest 1984
- Kinder–Hilgemann 1995 Kinder, Hermann – Hilgemann, Werner: SH Atlasz. Springer-Verlag, Budapest Berlin 1995
- Kistamás 2000 Kistamás Gyula: A kultúra kezdetei Vasason. In: Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászemlékek. Összegejtötte, válogatta és szerkesztette: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirtes Béla, Szirtes Gábor. Pannónia Könyvek, Pécs 2000 44 – 45. o.
- Kistamásné 2000 Kistamás Gyuláné: Kiegészítések a jegyzökönyvhöz. In: Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászemlékek. Összegejtötte, válogatta és szerkesztette: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirtes Béla, Szirtes Gábor. Pannónia Könyvek, Pécs 2000 45. o.
- Klebelsberg (1925) 1990 Falusi népiskoláink kiépítése (1925) In: Tudomány, kultúra, politika – Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917-1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest 1990 255-258. o.
- Klebelsberg (1926) 1990 A nyolcosztályos népiskola (1926) In: Tudomány, kultúra, politika – Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917-1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest 1990 264-267. o.
- Komlos 1990 Komlos, John: Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria-Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században. Maecenas Kiadó, Budapest 1990
- Krisztián 1987a Krisztián Béla: Szénbányászsképzés Pécssett. In: Honismeret 1987. 5. sz. 27-28. o.

- Krisztián 1987b Krisztián Béla: 200 éves a mecseki szénbányászat. In: Krisztián Béla (írta és szerk.) Mecseki Bányászati Múzeum Múzeumi Füzetek 1. Pécs 1987
- Krisztián 1996a Krisztián Béla: A Pécsi Magyar Szénbányász Iskola megalapítása és működése. In: Tanulmányok Pécs Történetéből 2-3. Pécs Története Alapítvány, Vonyó József (szerk.) Pécs 1996 139-160. o.
- Krisztián 1996b Krisztián Béla: Feketekőszén-bányászat. In: Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok tükrében. Kassai Miklós dr. (szerk.) 1896-1996. Baranya Megyei Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, Pécs 1996 211-245. o.
- Krisztián 2007a Krisztián Béla: A Dunagőzhajózási Társaság bányatárspénztára (1854-1944). In: Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika: Tanulmányok Pécs történetéből 19. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2007 231-242. o.
- Krisztián-Németh 2006 Krisztián Béla-Németh Géza: A magyarországi bányaipari szakmunkásképzés története. Bányász Művelődési Intézmények Szövetsége, Budapest 2006
- Krisztián 2007b Dr. Krisztián Béla PhD.: A bányatárspénztár intézménye a Dunagőzhajózási Társaság Rt. (DGT) Pécsvidéki bányáiban. In: Bányatárspénztárak. 2007 179-221. o. (kézirat)
- Laki 1983 Laki János: A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában. In: Baranyai Helytörténetírás 1982. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szita László (szerk.), Pécs 1983 213-254. o.
- Lasnik 1997 Lasnik, Ernst: Das braune Gold. Die Geschichte der weststeirische Kohlenreviere. Verlag Styria, Graz 1997
- Levéltár 1985 Magyar Országos Levéltár (OL) Bányászati Fondok. Repertórium: Sárközi Zoltán, Tóth Róbert (Összeáll.) Levéltári Leltárak 83. Magyar Országos Levéltár, Budapest 1985
- Losonczy 1977 Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben. Gondolat, Budapest 1977 9 - 52. o.

- Magyar Bányajog 1931 A bányászatra vonatkozó törvények, rendeletek, döntvények és elvi jelentőségű határozatok teljes gyűjteménye. Összeállították és kiadják: Aliquander Ödön, Dr. Bán Imre, Tassonyi Ernő. Budapest 1931
- Magyar Országos Levéltár 1985 Magyar Országos Levéltár (OL) Bányászati Fondok. Repertórium: Sárközi Zoltán, Tóth Róbert (Összeáll.) Levéltári Leltárak 83. Magyar Országos Levéltár, Budapest 1985
- Magyar Vasúti Évkönyv 1878 Magyar Vasúti Évkönyv 1878. I. évf.: Vörös László (szerk.), Budapest 1878
- Magyar Vasúti Évkönyv 1880 Magyar Vasúti Évkönyv 1880 III. évf. Vörös László (szerk.) Budapest 1880
- Magyar Vasúti Évkönyv 1881 Magyar Vasúti Évkönyv 1881 IV. évf. Vörös László (szerk.) Budapest 1882
- Magyar Vasúti Évkönyv 1883/84 Magyar Vasúti Évkönyv, 1883/84 VI. évf. Vörös László (szerk.) Budapest 1885
- Majdán 1987 Majdán János: A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987
- Majdán 2005 Majdán János: Pécs, mint közlekedési központ (1846-1946) In: Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya Gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2005 55-85. o.
- Marczis 1995 Marczis Ervin: 100 éves a Magyar Állami Hajózás. Kiadja a MAHART Hajózási Rt., Budapest 1995
- Mándly 1883 Mándly Lajos: A Duna-Gőzhajózási Társulat díjszabási autonómiája. In: Nemzetgazdasági Szemle, 1883. 10. füzet 66-73. o.

- Mayer –Winkler 1989 Mayer, H. F.–Winkler, D.: Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn. Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien 1989
- Mendly 2000 Mendly Lajos: Jaroslav Jičínský a korszerű pécsi szénbányászat megteremtője. In: Pécsi Szemle, 2000 Tavasz 48-57. o.
- Mendly 2005 Mendly Lajos: A 150 éves András-akna. In: Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya Gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2005 165-185. o.
- Mérei 1951 Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790-1848. Szikra Kiadó, Budapest 1951
- Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 Mészáros István - Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó, Budapest 2003
- Metzler-Andelberg 1968 Metzler-Andelberg, Helmut J.: Zu den Patrozinien der Bergbauheiligen. In: Waidacher, Fridrich (szerk.) Der Bergmann. Der Hüttenmann. Gestalter der Steiermark. Landesausstellung Katalog, Graz 1968 340-352. o.
- Meyer 1999 Meyer, August: Hitlers Holding. Die Reichswerke „Hermann Göring“. Europa Verlag, München – Wien 1999
- Meyers 1982 Meyers Taschenlexikon Geschichte in 6 Bänden. Band 2. Bibliographisches Institut Mannheim/Wien/Zürich, Meyers Lexikonverlag 1982
- Móró 2001 Móró Mária Anna: Berks Péter és kora mecseki szénbányászata. In: Szirtes Béla (szerk.) Búcsúzik a mecseki szénbányászat. Pécsi Erőmű Rt., Pécs 2001 15-24. o.
- Munkarend - felvigyázó
1923 Munkarend az Első Dunagőzhajózási Társaság felvigyázó személyzete részére. 1923
- Munkarend – munkás
1923 Munkarend az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányáinak munkásszemélyzete számára és Függelék 1923

- Néprajzi Lexikon I. Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977
- Nikl é. n. (1935 ?) Nikl Béla: A magyar folyamhajózás története. In: Dr. Ladányi Miksa (fszerk.): A Magyar Közlekedésügy Monográfiája. A Magyar Közlekedésügy Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest é. n. (1935 ?)
- Nyelvteremtő Bányászok II. 2000 Nyelvteremtő bányászok. Mecseki bányász zsargonszótár II. Sik Lajos szógyűjteményét Ónozó Lajos és Dr. Szeőke Imre gyűjteményének felhasználásával szerkesztette Szirtes Béla. Pécs, 2000
- Ormos 1984 Ormos Mária: Padovatól Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1984
- Ormos 1998 Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914-1945. Csokonai Kiadó, Debrecen 1998
- Országgh 1995 Országgh László: Angol-Magyar Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995
- Pálfy 2002 Pálfy Attila: A Pécsi Székesegyház önálló uradalmi bányászata (1798-1868) In: Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.): Iparosok és kereskedők a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2002 257-272. o.
- Pallas Pallas Nagy Lexikona V. k. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1893
- Palotás 1984 Palotás Emil: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-Monarchia diplomáciájában 1856-1883. Értekezések a Történettudományok Köréből 104. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984
- Papp 1943 Papp Remig: Belvízi hajózás. A Mérnöki Továbbképző Intézet Kiadványai XVII. kötet, 39. füzet, Budapest 1943
- Pécs ezer éve 1996 Források Pécs infrastruktúrájáról. 1933 (134. forrás) Forrásközlő: Huszár Zoltán. In: Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009-1962) Márfi Attila (fszerk.) Pécs Története Alapítvány 1996 252-257. o.

- Petrović 1982 Nikola Petrović: Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában. A Duna-Tisza csatorna építése és fáradozások a Közép-Duna-medence és az Adriai-tenger összekötésére a XVIII. század végén. Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia Történelmi Intézet, Beograd – Novi Sad 1982
- Pilkhoffer 2004 Pilkhoffer Mónika: Pécs építésze a századfordulón (1888-1907) Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2004
- Pisecky 1990 Pisecky, Franz: Mit Dampf in die Zukunft. Schifffahrt, Schiffbau, Häfen, Industrie, Fähren, Brücken ab 1830. In: Die Donau. Facetten eines europäischen Stromes. Katalog zur oberösterreichischen Landesausstellung 1994 in Engelhartzell. Red.: Prof. Helga Litschel. Landesvertrag AG im Veritas-Verlag Linz 1994
- Pogány 1980 Pogány Mária: Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845-1873) Akadémiai Kiadó, Budapest 1980
- Rayman 2002 Rayman János: A Csetnek-Pécsi Vasgyár Története. In: Pécsi Szemle, 2002 Ősz 43-59. o.
- Restany 2002 Restany, Pierre: A művészet hatalma. Hundertwasser a festőkirály és az öt bőr. Taschen / Vince Kiadó, Budapest 2002
- Révai Révai Nagy Lexikona VI. k.
- Rézler 1940 Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Rézler Gyula (szerk.). Közgazdasági Könyvtár XXIV. Kötet. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest 1940
- Roth 1988a Roth, Paul W.: Die Dampfmaschine. In: Glas und Kohle. Landesausstellung Katalog 1988, Herausgegeben von Paul W. Roth, Leykam Verlag, Graz 1988 59-60. o.
- Roth 1988b Roth, Paul W.: Die Dampfmaschinenfabrik Boulton&Watt in Soho, Birmingham im Jahre 1816. In: Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag. Graz 1987 533-541. o.
- Rozs 1992 Rozs András: A népinémet mozgalom erősödése az Anschlusst követően a Dunagőzhajózási Társaság pécsvidéki bányatelepein.

- In: Baranyai Történetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs 1992 395-410. o.
- Ruzitska 1964 Ruzitska Lajos Dr.: A magyar vasútépítés története 1914-ig. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1964
- Sallay 2003 Sallay Árpád: A szakestély. Selmeci diákhagyományok Pécssett. In.: Pécsi Szemle 2003. tavasz 48 - 51. o.
- Schmiedlechner 1988 Schmiedlechner, Karin Maria: Arbeits- und Lebensbedingungen der steirischen Industriearbeiterschaft im vorigen Jahrhundert. In: Glas und Kohle. Landesausstellung Katalog 1988, Herausgegeben von Paul W. Roth, Leykam Verlag, Graz 1988 167-178. o.
- Sík 1988 Sík Lajos: A selmeci diákélet hagyományai. In: Huszár Zoltán (szerk.) Bányászat a Mecsekben. Múzeumi füzetek 2. Mecseki Bányászati Múzeum, Pécs 1988 163 – 175. o.
- Smoling Somorjay 1934 Smoling Somorjai Béla dr. (Összegejtötte): Duna-krónika (Jegyzetek a Duna történelmi napjaiból) A szerző kiadása, Budapest 1934
- Strasser 1994 Strasser, Hellmuth: Die Internationalisierung der Donau. In: Die Donau. Facetten eines europäischen Stromes. Katalog zur oberösterreichischen Landesausstellung 1994 in Engelhartzell. Red.: Prof. Helga Litschel. Landesvertrag AG im Veritas-Verlag Linz 1994
- Szabad 1979 Szabad György: Az önkényuralom kora. (1849-1867) Az önkényuralom gazdaság és társadalompolitikája. In: Magyarország Története 1848-1890 6/1. kötet. Kovács Endre (fszerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1979 525-554. o.
- Szabó 1983 Szabó Ferenc: Lakások, bérek, árak. In: História, 1983. 1. sz. 24. o.
- Szabolcs 1988 Szabolcs Lajos dr.: Dr. Jićinský Jaroslav. In: Mecseki Bányászati Múzeum Múzeumi Füzetek 4. Szemelvények a múltból. Szabolcs Lajos dr. (szerk.), Mecseki Bányászati Múzeum 1989 1-10. o.
- Szalatnai 1944 Szalatnai Rezső: A Duna költői. Öt évszázad versei a Dunáról. Hungária Kiadás, Budapest 1944

- Szávai 1999 Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia közös vagyona. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 1999
- Szávai 2004 Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2004
- Szávai 2007 Szávai Ferenc: A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az I. világháborút követően 2007 (Kézirat)
- Széchenyi 1982 Széchenyi István: Napló. Gondolat Kiadó, Budapest 1982
- Szirtes 1999a Szirtes Béla: Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapijaiból. In: Pécsi Szemle, 1999 Tavasz 57-68. o.
- Szirtes 1999b Szirtes Béla: Kik azok a gránerek? In: Pécsi Szemle, 1999 Ősz 47-55. o.
- Szirtes 2000 Szirtes Béla: A bányatelepek hétköznapijairól. In: Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászemlékek. Összegejtötte, válogatta és szerkesztette: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirtes Béla, Szirtes Gábor. Pannónia Könyvek, Pécs 2000 16 – 27. o.
- Szirtes 2001a Szirtes Béla: A pécsi szén útja az aknától a felhasználóig. In: Pécsi Szemle 2001 Tavasz 70-82. o.
- Szirtes 2001b Szirtes Béla: A DGT egységes üzemszerkezetének kialakulása. In: Szirtes Béla (szerk.) Búcsúzik a mecseki szénbányászat. A mecseki feketeköszén-bányászat szerepe és jelentősége. Pécsi Erőmű Rt., Pécs 2001 25-35. o.
- Szirtes 2007 Szirtes Béla: A csertetői tragédia 70. évfordulóján a pécsi politikai bányász perekről. In: Pécsi Szemle 2007 Nyár 56-79. o.
- Szirtes G. 1996 Szires Gábor: A millenniumi Pécs. Molnár Nyomda és Kiadó Rt., Pécs 1996
- Szirtes G. 1998 Szirtes Gábor: Pécsi Panteon. Portrék a millennium korából. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 1998
- Szirtes M. 1989 Szirtes Mónika: A pécsi bányásztársadalom nemzetiségi összetétele, asszimilációs folyamatok, Történelem szakdolgozat (JPTE Könyvtár; Pécs 1989) (A szakdolgozatot a szerző bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte. H. Z.)
- Szita 1985 Szita László: Az ipari munkásság kialakulása és helyzete a kiegyezéstől az I. világháborúig Pécsen és Baranyában. In: Szita

- László (szerk.) A baranyai-pécsi munkásmozgalom története I. 1867-1921 Baranya Megyei Levéltár, Pécs 1985 11-51. o.
- Szita 1986 Szita László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In: Szita László (szerk.) Baranyai helytörténetírás 1985-1986. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs 1986 603-646. o.
- T. Mérey 1999 T. Mérey Klára: Baranya megye ipara (1850-1914). In: Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.) Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti Tanulmányok. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1999 7–34. o.
- Taylor 2003 Taylor, A. J. P.: A Habsburg Monarchia 1809-1918. Az Osztrák Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia története. Scolar Kiadó, Budapest 2003
- Tilkovszky 1988 Tilkovszky Loránt: Német nemzetiségi kérdés a mecseki bányavidéken (1919-1945) In: Bányászat a Mecsekben. Mecseki Bányászati Múzeum Múzeumi Füzetek 2. (A konferencia anyagát sajtó alá rendezte, szerk.: Huszár Zoltán), Pécs 1988 112-145. o.
- Tóth 1963 Tóth Lajos: 145 éves a magyar gőzhajózás (Dokumentációs tanulmány) Hajózástudományi Együtműködési Bizottság. Műszaki Történeti Sorozat 3. Gépipari Tudományos Egyesület 1963
- Tóthné 1. 2000 Tóthné Göndöcs Zsuzsanna: A vasasi bányászzenekar története. A II. világháborúig. In: Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászlelkek. Összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirte Béla és Szirtes Gábor, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs 2000 48-50. o.
- Tóthné 2. 2000 Tóth Mihályné: Utószó helyett. In: Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászlelkek. Összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirte Béla és Szirtes Gábor, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs 2000 143-146. o
- Újhelyi 1910 Újhelyi Géza: A vasútügy története. Budapest 1910

- Uranka 2000 Uranka János: A dalárda. In: Nem szól már a klopacska. Vasasi bányászemlékek. Összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette: Göndöcsné Bártai Rozi, Szirtes Béla, Szirtes Gábor. Pannónia Könyvek, Pécs 2000 46 – 48. o.
- Vas 1925 Vas Ferenc: A Mohács-Pécsi Vasút története. In: Magyar Vasút és Közlekedés, XIII. évf. 1925. 23-26. sz.
- Visy 2003 Visy Zsolt: A Duna szerepe és jelentősége a római kori Kárpát-medencében. In: 2000 év a Duna mentén / 2000 Jahre entlang der Donau. Huszár Zoltán – Vándor Andrea – Walterné Müller Judit (szerk.), Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Janus Pannonius Múzeum, Pécs 2003 27-33. o.
- Vodrazka 2004 Vodrazka, Karl: Der Postdienst der Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft in der Binnenschiffahrt 1846-1880. In: Donau-Schiffahrt 1829-2004 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Vom Biedermeier ins dritte Jahrtausend – Versunken in der blauen Donau. Red.: Suzanne Völkl, Rainer Ehm, Heribert Heilmeier, Klaus Ott. Arbeitskreis Schiffahrtsmuseum Regensburg 2004 187-197. o.
- Vonyó 1977 Vonyó József: Pécs a századfordulón. A Monarchia hatásai. In: Sétatér 1997. 3-4. sz. 3-14. o.
- Vörös 1984 Vörös Antal: A magyarországi bányaigazgatás szervezete 1868-1945. In: Levéltári Közlemények, 1984. 2. szám 141-225. o.
- Vörös K. 1979 Vörös Károly: Művelődés. In: Magyarország Története 1848-1890. Kovács Endre (fszerk.) 6/2. k. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979 1395-1475. o.
- Weber 2001 Weber, Günter (Herausgegeben von): Korneuburg und die Schiffswerft 1890-1960. (Wien 2001)
- Weiss 1988 Weiss, Alfred: Kohlenbergbau in der Steiermark in: Glas und Kohle. Landesausstellung Katalog 1988, Herausgegeben von Paul W. Roth, Leykam Verlag, Graz 1988 23-40. o..
- Weithmann 2000 Weithmann, Michael W: Die Donau. Ein europäischer Fluss und seine 3000-jährige Geschichte. Verlag Friedrich Pustet Regensburg, Verlag Styria Graz Wien Köln, 2000

- Wernher 1557 (1963) Wernher Georgius: De admirandis Hungariae aquis. (1557) Magyar nyelvű kiadása: Erdősi Laura: Wernher György: Magyarország csodálatos vizeiről. in: Orvostörténeti Közlemények 1963 103-146. o.
- Zeidler 2003 Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Nemzet és Emlékezet. Osiris Kiadó, Budapest 2003
- Zelovich é. n. (1935 ?) Zelovich Kornél: A magyar hajózás múltja és jelene. In: Dr. Ladányi Miksa (fszerk.): A Magyar Közlekedésügy Monográfiája. A Magyar Közlekedésügy Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest é. n. (1935 ?)
- Zöllner 1998 Zöllner, Erich: Ausztria története. Osiris Kiadó–2000, Budapest 1998
- Zsámboki 1995 Zsámboki László: A mecseki kőszén bányászatának áttekintése. In: A mecseki feketekőszén kutatása és bányaföldtana. Némedi Varga Zoltán (szerk.) Miskolci Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, Miskolc 1995 13-31. o.
- Zsámboki 1997a Zsámboki László: Kőszénbányászat. In: A magyar bányászat évezredes története I. k. Faller Gusztáv, Kun Béla, Zsámboki László (szerk.) Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest 1997 225-238. o.
- Zsámboki 1997b Zsámboki László: A bányászati felsőoktatás. In: A magyar bányászat évezredes története I. k. Faller Gusztáv, Kun Béla, Zsámboki László (szerk.) Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest 1997 244-250. o.

X. Függelék - Táblázatok